

Ад лідскіх муроў

Літаратурна-мастацкі зборнік
2022 - 2025 гг.

№ 11

Кніга 2

г. Ліда
“Пружмень”
2025

Ад лідскіх муроў. Літаратурна - мастацкі зборнік № 11. Кніга 2. 2022-2025 гг. На беларускай мове. Ліда. 2025. 460 с.

Выдаецца ў адпаведнасці з п. 7.4 артыкула 13 ЗАКОНА РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ “Аб сродках масавай інфармацыі” ад 17 ліпеня 2008 г. № 427-З.

Выдавец: Прыватнае ўнітарнае прадпрыемства “Пружмень”.

Укладальнікі: Станіслаў Суднік, Леанід Лаўрэш, Алесь Хітрун.

Галоўны рэдактар: Станіслаў Суднік.

Рэдактар раздзела прозы: Алесь Хітрун.

Карэктар: Алесь Хітрун.

У зборнік уключаны выняткі з творчага даробку лідскіх літаратараў за 2022-2025 гг. У зборнік трапілі матэрыялы, якія былі апублікаваны ў гэтыя гады або падрыхтаваны да друку. У зборнік увайшлі і іншыя матэрыялы, датычныя літаратурнага жыцця Лідчыны.

*На першай старонцы вокладкі - партрэты лідскіх пісьменнікаў
Веры Навіцкай, Ніны Тарас, Уладзіміра Васько, Леаніда Лаўрэша.*

Лідская проза, якой як бы няма

Неяк так сталася, што праз доўгія гады лічылася быццам у Лідзе няма ні сур'ёзнай прозы, ні сур'ёзных празаікаў. Уся лідская проза замыкалася ў малых формах: апавяданне, гумарэска і да т.п. Але структура лідскай літаратуры такая, што вялікая колькасць лідскіх літаратараў жыве па-за раённым цэнтрам: у Менску, Гародні, у Парыжы, Мексіцы, у Расіі, можа, яшчэ дзе.

Многія лідскія празаікі засталіся ўжо ў далёкім і бліжнім мінулым. Літаратары адышлі, але ж творы засталіся, перавыдаюцца, чытаюцца. Пры гэтым многія з іх, раней недаступныя, сёння перакладзены і гатовыя да выдання, іншыя перакладаюцца.

У зборніку “Ад лідскіх муроў” ужо апублікавана першая аповесць Веры Навіцкай з тэтралогіі пра Марусю Старабельскую. У “Лідскім летапісцы” надрукаваны два тамы з тэтралогіі “Паўвеку” Ежы Путраманта і ўспаміны Апалоніі Серакоўскай з Далёўскіх, у першай кнізе “Ад лідскіх муроў” № 11 надрукавана аповесць Камілы Нарбут пра падарожжа з Лідчыны ў Беларусь і г.д.

У гэтым зборніку мы падаём другую кнігу Веры Навіцкай з тэтралогіі пра Марусю Старабельскую “Вясёлыя будні. З дзённіка гімназісткі”. І яшчэ адна аповесць - гэта не друкаваная

нідзе раней аповесць Ніны Тарас “Бура”. У зборніку даецца ўрываек з рамана Віктара Праўдзіна “Непераможны злом”. Віктар Праўдзін - сталы аўтар зборніка “Ад лідскіх муроў”. З нумара ў нумар тут друкуюцца яго вялікія апавяданні або невялікія аповесці.

Ну і сем лідскіх аўтараў са сваімі апавяданнямі і цыкламі апавяданняў займаюць годнае і пачэснае месца.

У раздзеле “Літаратуразнаўства” асноўнае месца займае праца Леаніда Лаўрэша “Лідскія Нарбуты”. Тут у нашу літаратуру вяртаюцца акадэмік Прускай акадэміі навук у вобласці літаратуры, пісьменніца, перакладчыца, драматург і актрыса Аляксандра Нарбут з Сукурчаў, што былі некалі каля Крупава, Ганна Нарбут з Гразмані - перакладчыца з французскай на польскую мову, Юстын Нарбут - пісьменнік і гісторык, яго дачка пісьменніца Каміла Нарбут, дачка Ганны Гразмані Юлія Шышкова з Нарбутаў, мецэнатка, якая падтрымлівала нашых пісьменнікаў і паэтаў у Пецярбургу, у тым ліку і Адама Міцкевіча, падчас ганенняў на філаматаў і філарэтаў.

У раздзелах “Літаратурнае жыццё”, “Мемарыял” і “Кнігапіс” фіксуецца каля 30 кніг, выдадзеных лідзянамі і ў Лідзе.

І што далей? А далей - лёгкага і прыемнага чытання дзеля душэўнай радасці і асалоды.

Станіслаў Суднік.

П Р О З А

Уладзімір Васько

Апавяданні

Пажар

Перад тым, як адправіцца ў лепшы свет Вінцук Гузель напісаў тастамант, згодна з якім у спадчыну заставаліся ўнуку Дзянісу трохпакёвая кватэра і дача непадалёку ад горада, за Навасёлкамі. Вінцук палічыў, што такое рашэнне самае правільнае, таму што ў сыноў да гэтага часу ўжо былі свае кватэры, у дочкі - таксама.

Дзяніс абрадаваўся такому выбару дзеда і, хоць сам жыў з маці далекавата, штодзень наведваўся да старога Вінцука, цікавіўся, як ён сябе пачувае, ці не мае патрэбу ў якіх-небудзь леках, ці не схадзіць за яго у аддзяленне сувязі і заплаціць за камунальныя паслугі...

Усё ішло даволі здатна і зладжана. Аднак дзед з кожным годам адчуваў сябе ўсё горш і горш і неўзабаве адчаліў на неба. Дзяніс стаў паўнапраўным уладальнікам спадчыны.

Праўда, паводзіў ён сябе не зусім па-гаспадарску. Паколькі маці пераехала жыць да дочкі ў Магілёўскую вобласць, то яму варта было б самому, апроч іншых работ, апрацоўваць і дачны ўчастак. Аднак ён

махнуў рукою на гэты ўчастак. А тут яшчэ і заробкі электрыка ў гарадской бальніцы ў яго былі благія - і ён рашыў знайсці шчасце на будаўніцтве маста цераз Керчанскі праліў. Не прамахнуўся. У Лідзе здаў трохпакаёвую кватэру па найму - і такія-сякія грошы сцякаліся, а там зарплата была намнога большая, чым у бальніцы.

Дахаты Дзяніс прыязджаў даволі рэдка: у год усяго адзін ці два разы. Летам бывала заглядаў са сваім белагалавым сябрам Павэлкам на дачу. І то пераважна для таго, каб "расціснуць" пляшку "Старкі" ці "Сваяка". А за рыдлёўкі і косы не браліся...

Трава, пачуўшы вольніцу, вымахвала ў рост чалавека, крапіва, супернічаючы з ёю, на паўметра абганяла яе. У каранях пырніку ў зямлі, пракладваючы норы, заблытваліся краты. Сусед па дачы Цівунчык неяк спытаў:

- Дзяніс, чаму не косіш травы?

- А навошта яе касіць? Да зімы сама пасохне і абсядзе. А вясною вырасце новая.

- Яно то так... Але ж...

Тут, выражаючыся філасофскім тэрмінам, дзейнічаў закон адмаўлення адмаўлення ці па-руску кажучы, закон отрицання отрицания, калі маладая трава выцясняла старую.

Аднойчы, праходзячы збоч дачы Дзяніса, на яе паклалі вока бамжы. Яны ўбачылі, што ўчастак спрэс зарос травой - значыць, ніхто яго не апрацоўвае, здатна ўзвышаецца дашчаты пафарбаваны домік, з даху ўгору высока прабіваецца заржавелы комін - значыць ёсць цагляная печка ці хоць буржуйка. Чым не сховішча зімою ад лютых марозаў і шалёных завірух? У лесе, у сваім дзіравым шалашы, яны, бамжыстыя, замерзнуць, бяспрэчна.

- Ну вось што, - звярнуўся самы старэйшы з бамжоў да астатніх, - патрэбна наладзіць слежку. Калі да восені на дачы не паявіцца ні адзін чалавек, перабіраемся жыць сюды.

Два бамжыстыя, у кароткіх зашмальцованых куртках, пагадзіліся з такой прапановай трэцяга барадатага, які быў трошкі акуратнейшы за іх, насіў даўжэйшую куртку з адарваным гузікам угары, якую падабраў на плоце каля скрыні для смецця ў мікрараёне вуліцы Розы Люксембург. На нагах яго былі не парваныя пантофлі. У калоніі ў свой час ён навучыўся больш прыцэльна прастрэльваць позіркам наваколле, аператыўна аналізаваць усялякія падзеі і абставіны.

Восенню бамжыстыя, хаваючыся за кустамі, амаль штодня адсочвалі постаці праходзіўшых людзей і пераканаліся, што на гэтую закінутую дачу ніхто не прыязджае, а ў канцы кастрычніка прыйшлі

сюды.

Участак Дзяніса быў абнесены невысокай драцяной сеткай, цераз якую можна было лёгка перабрацца. Для гэтага бамжы паклалі на калючую сетку старую парваную ватоўку, знойдзенную на звалцы, і перакуліліся цераз яе.

Яны не ўзломвалі замка ў дзвярах, а выкарысталі акно, якое складалася з адной даволі прадаўгаватай і шырокай шыбіны. Спярга асцярожна адгіналі цвічкі, баючыся пабіць шкло, пасля па чарзе пралезлі ў сярэдзіну дома і ўцягнулі за сабой шыбіну. Там яе зноў прымацавалі да рамы, каб не ішоў холад.

Абстаноўка ў доме прыйшлася бамжам па душы: у зале стаялі дзве канапы і металічнае ложка, засланае цёплаю коўдрай, ляжала падушка. У кутку воддаль ад сцен, з большага абабітых бляхай, мясцілася буржуйка. Заглянулі бамжы і на кухню. Тут яны ўбачылі невялікі столік, да якога былі прыстаўлены два крэслы і адна табурэтка. Крыху воддаль туліліся газавая плітка і балон.

Так-сяк перакусіўшы, не распальваючы агню ў буржуйцы, адзетыя бамжы ляглі спаць. Пакуль не заснулі, барадаты распавёў:

- Няпраўда, што рай толькі на небе. Ёсць ён і на зямлі. Ён вось тут.

Можа, з тыдзень бамжы лазілі ў домік цераз акно, аднак аднойчы пры месячным святле выдралі з дзвярэй стары гаспадарскі замок і ўставілі свой, новы. Кожнаму дасталося па ключы.

Замка ж на веснічках не чапалі, бо на новы пашкадавалі грошай.

Ватоўку таксама не цягалі з сабою. Перакульваючыся на ўчастак, яны ўносілі яе ў домік, а пакідаючы домік, хавалі ў лесе, пад кучаю сухога галля, якая грувасцілася непадалёку.

Неўзабаве бамжы ад некага даведаліся, што гаспадара дачы Дзяніса нават і ў Беларусі няма, што ён недзе будзе мост цераз Керчанскі праліў - і пачалі ўжо дзейнічаць смела. Перавалаклі сюды ўсю матэрыяльную базу: каляскі, лахманы, каструлю, гумовыя боты, чыгунную скаварату, пілку, сякеру. На газавай пліце (балазе, што ў балоне быў газ) яны рыхтавалі сабе яду, грэліся ад буржуйкі. Увогуле рэшткі восені і зіму правялі няблага.

А ў сярэдзіне красавіка ў Ліду нечакана прыехаў Дзяніс. Пераначаваўшы ў сваёй трохпакаёўцы, раніцай ён патэлефанаваў свайму сябру Павэлку, і разам паехалі на дачу. Замок на веснічках адмакнуўся добра, а ў дзвярны, як не ўхітраліся, ніяк не маглі ўсунуць ключ.

- Што за чартаўшчына, - абурыўся Дзяніс, - нехта, мусіць, падмяніў замок.

- Хутчэй за ўсё, - падтрымаў яго Павэлак. - Давай палезем цераз акно.

- Давай.

Па-бамжоўскай манеры адгіналі цвічкі, дасталі шыбу, паставілі на зямлю і верхнім краем прыперлі да сцяны. Адзін за адным улезлі ў домік.

- Што гэта такое?! - зноў абурыўся Дзяніс. - Не мае рэчы. Нейкія лахманы, боты, пілка - усё звалена ў кучу.

- Трэба выклікаць міліцыю, - прапанаваў Павэлак, - бо прыпішуць, што ты пакраў чужое дабро і хаваеш на дачы.

Дзяніс тут жа дастаў мабільнік і патэлефанаваў у аддзел унутраных спраў, растлумачыў дзяжурнаму, што зрабілася на яго дачы, як да яе міліцыі трапіць.

Праз некаторы час хлопцы, якія ўжо вылезлі з доміка і стаялі каля варот, пачулі выццё сірэны, а неўзабаве паказалася з-за лесу і сама машына. Яна сцішана пад'ехала і спынілася. З яе вылезлі тры міліцыянеры.

- Гэта мы выклікалі, - адрапартаваў Дзяніс.

- Паказвайце, што ў вас тут такое.

Узышлі на ганак.

- Вось у гэтых дзвярах, - сказаў Дзяніс, - замянілі замок. Мой выдралі, а свой уставілі.

- Хто гэта зрабіў?

- Каб я ведаў...

- Як трапіць у домік?

- Прыйдзецца лезці праз акно.

- Без пытанняў.

Міліцыянеры разам з Дзянісам пралезлі ўнутр памяшкання, агледзелі чужое дабро, пасоўгалі сёе-тое па падлозе нагамі...

- Як вы думаеце, чыё гэта багацце? - звярнуўся старшы лейтэнант да астатніх.

- Я лічу, што бамжыстыя тут атабарыліся, - выказаў сваё меркаванне прапаршчык.

- А ты часта сюды прыязджаеш? - спытаў міліцыянер ў Дзяніса.

- Амаль год як не быў. Я будую мост цераз Керчанскі праліў.

- Цяпер зразумела... Так выкідаем усё гэта дабро на двор і забярэм з сабою.

- На кухні яшчэ скаварада не мая і каструля, - папярэдзіў Дзяніс міліцыянераў.

- Нясі іх сюды.

Пакуль падначалення і Дзяніс выкідвалі ўсё вон, старшы лейтэнант аглядзеў залу, кухню, сцены, столь. Яму спадабалася месца на кухні, над дзвярыма.

- Вось тут, - прамовіў ён, - паставім камеру відэаназірання. Бамжы прыйдуць, а камера іх і зафіксуе.

Усе пагадзіліся са старшым лейтэнантам. Так і зрабілі.

Пры панятых, Павэлку і яшчэ адным дачніку, склалі вопіс бамжоўскай маёмасці і павезлі яе ў міліцыю.

- Ну што, - звярнуўся Дзяніс да Павэлка, - тут нам няма чаго рабіць, адчалім і мы.

- Я згодзен. Там хоць у бары пасядзім.

Яны ўставілі шыбу ў акно і ўслед за міліцыянерамі на аўтобусе паехалі ў Ліду.

А пад вечар, калі яшчэ не зусім сцямнела, на дачу прыйшлі бамжы. На кухні камера відэаназірання адразу іх і зафіксавала, але яны пра гэта нічога не ведалі, бо камеры не прыкмецілі. Затое ўбачылі, што на газавай пліце няма каструлі і чыгуннай скаварады.

- Нехта тут пабываў, - насцярожыўся адзін з бамжоў.

Пераступілі парог у залу - нічога з нарабаных набыткаў не знайшлося. Хлопцы ўпалі ў роспач.

- Я думаю, - выказаў сваё меркаванне, барадаты, што гаспадар дачы забраў нашу маёмасць, паквапіўся на наша багацце. Трэба прышыкаваць узнагароду за гэта. Усе за?

- Усе!

Нанасілі з прыбудовкі кучу дроў, трэсак, наверх паклалі столік, крэслы, табурэтку, знізу паналіхалі шмат сухой травы, лісткі картону - чырк запалкай, і полымя ўзвілося.

- Адтрымлівай, гаспадарык, залаты медаль за сваю сквапнасць, - са злосцю выцяў языком барадаты. - Цяпер уцякаем.

Яны кінуліся да выхаду. Дзвярэй не зачынялі, каб лепш паступаў кісларод і з большай сілай разгараўся касцёр пры дашчатай сцяне. Пералезлі цераз плот. Самы малады з бамжоў зняў з сеткі ватоўку і са словамі: "Гары ты гарам", - кінуў яе на ганак.

На двары ўжо зусім сцямнела. Наступіла ноч. Пад нагамі ў лесе нават не бачна было дарогі. Куды зніклі падпальшчыкі ў несусветным цемрыве - ніхто не бачыў.

А між тым агонь раз'юшана абдымаў увесь домік і прыбудову гаспадара.

... Нехта пенсіянер Косцік Пац, які, каб захаваць рэшткі нерваў ад нападак жонкі, перасяліўся жыць на дачу і ў сваім вуглавым доміку за

сто метраў ад пажару пачуў моцны трэск, бы страляе хто з кулямёта Калашнікава. А праз некалькі хвілін раздаўся выбух, нібы ўпала на зямлю бомба ці снарад.

- Няўжо вайна?! - ускрыкнуў Пац, рвануў з сябе коўдру і босы выскачыў на двор.

Пры святле полымя ён распазнаў, што гарыць домік старога Гузяля. Вярнуўся ў памяшканне і па мабільніку выклікаў пажарную машыну, якая прыехала даволі хутка. Але тушыць ужо амаль не было чаго: вядома ж дашчаты домік. Ён рухнуў і разам з камерай відэа-назірання дагараў на зямлі.

Пажарныя, аднак, не пашкадавалі вады і дастаткова шчодро палівалі палаючыя яшчэ галавешкі і рыжую траву вакол пажарышча, якую таксама прагна паядаў агонь.

Пераканаўшыся, што ўсе агмені ўзгарання патушаны, пажарныя адбылі дамоў, на сваё пастаяннае месца дыслакацыі. А раніцай прыехалі міліцыянеры з аўчаркай, каб знайсці свежыя сляды падпальшчыкаў. Але як знойдзеш, калі іх нябачна? Гэта ж не зімою на снезе. Сабака ж, нанюхаўшыся гары, толькі чыхаў і запытальна пазіраў міліцыянерам у вочы.

Пасля прыехалі ў цывільным адзенні супрацоўнікі крымінальнага вышуку. Апытвалі дачнікаў з бліжніх участкаў, мінакоў, але ўсе адказвалі:

- Не чуў.

- Не бачыў.

Спрабавалі выклікаць на адкрытасць Паца, ды той сказаў:

- Я спаў. Мяне разбудзіў трэск шыферу і выбух балона. Я аж напалохаўся: падумаў, што пачынаецца вайна.

Крыміналісты засмяліся:

- А да пажару ты не падыходзіў?

- Не, пабаяўся, што хто сядзіць у засадзе.

Так аж да сённяшняга дня ніхто не ведае, куды прапалі бамжы-падпальшчыкі. Мабыць, растварыліся ў масах?..

20.11.2022 г.

На небязлюдным востраве

Дзядзька Васіль Бякрэнь угаворваў свайго пляменніка Дамяніка Бякрэня паехаць у Англію. Ён казаў:

- Там жыве бацькаў бацька, твой дзед Янук. Адведаем яго.

Дамянік пагадзіўся.

- Ну і добра, - сказаў Васіль.

Як яны даехалі, як даплылі - зараз цяжка сказаць. Аднак, да Англіі дабраліся і трапілі ў Лондан. Размясціліся яны на кватэры Янука. За тры гады вывучылі англійскую мову. Паколькі Дамянік быў мажны, адважны, моцнага здароўя яго ўзялі служыць у марскі флот. І вось карабель на чале з капітанам Бартонам адправіўся ў Ціхі акіян на пірацкі промысел. Гэта было ў 1703 годзе.

Экіпаж карабля складаўся ў асноўным з "марскіх шакалаў" і "марскіх гіен", падобраных у партовых кабаках Англіі. Дамянік быў сярод іх белаю варонаю.

Бартон быў даволі жорсткім і крутым чалавекам. За малейшую правіннасць ён высаджваў маракоў на востраў. Высадзіў ён на бязлюдны востраў і беларуса Дамяніка Бякрэня за яго пярэчанні начальству.

Карабель не мог даплысці да берага: было занадта плытка. Дамяніка даставілі на шлюпцы. Пры гэтым яму дазволілі ўзяць з сабою сякеру, пілку, нож, талерку, каструлі, кубак, вядро, некалькі лыжак, свярдзёлак і каля паўсотні банак кансерваў.

Дамянік сеў на маленькі грудочак і пазіраў, як з раздутымі ветразямі адплывае ў марскую сінечу пірацкі карабель. Маракі памахалі Дамяніку на развітанне рукамі, ён ім - таксама.

Капітан карабля Бартон памыліўся: востраў аказаўся не бязлюдным. На ім жылі туземцы. Проста яны былі далекавата ад месца высадкі Дамяніка, і за дрэвамі Бартон і маракі не ўбачылі іх.

Дамянік пасядзеў крыху на беразе ў роздуме, пасля што ўзваліў на плечы, што ўзяў у рукі і пакрочыў, спакваля пахіляючыся ўправа, у глыбіню вострава. Прайшоў нямнога і неўзабаве між дрэў на прагаліне ўбачыў людзей. Спачатку пабаяўся набліжацца: а раптам яны агрэсіўныя і нападучь на яго. Пасля асмялеў і напасткі пакіраваў да іх.

Яны круціліся каля кастра, мабыць, рыхтавалі снеданне, бо нешта то клалі збоку ад агню на вуголле, то выкочвалі ражнамі на траву і елі. Убачыўшы незнаёмца, туземцы нікольні не здзівіліся, ён для іх быў не ў дзіковінку: тут ужо, мусіць, пабывалі еўрапейцы, хоць ніякага следу пасля сябе не пакінулі.

Дамянік прыкмеціў, што ўсе мужчыны і жанчыны смуглацелыя, нахштальт індзейцаў. Наблізіўшыся і сказаўшы "Добры дзень", ён паклаў на зямлю сваю ношу і стаў ля кастра. Адзін з туземцаў падняў з травы падсмажанага і крыху астыўшага слізняка і падаў Дамяніку. Дамянік, крывячыся, з'еў яго і пагладзіў рукою па жываце ў знак таго, што слізняк - смаката. А самога ледзь не званітавала. У сваю чаргу ён развязаў мяшок, дастаў адтуль некалькі банак кансерваў, нож, талерку, ускрыў банкі і выклаў кансервы на талерку. Туземцы нешта "прамявукалі" між

сабою і пацягнуліся рукамі да яды. Дружба пачалася. Тады Дамянік яшчэ і яшчэ частаваў іх сваім правіянтам.

Адзетыя туземцы былі не вельмі раскошна. У паясніцы яны падпяразіліся нейкімі тонкімі, гнуткімі лазінамі, на якія начаплялі лісты падбелу. Астатнія часткі цела былі непрыкрытымі: востраў размяшчаўся непадалёку ад экватара, і цяпла тут хапала.

Дамянік, каб не паказаць сябе нецывілізаваным чалавекам, асабліва вачэй на дзяўчат не вытаращваў. Ён найперш хацеў паказаць сябе ў справе. Ubачыўшы, што мужчыны ламаюць на каленях галінкі, ён узяў сякеру, пайшоў у лес, які стаяў паблізу, насёк тоўстага, сухога галля і паклаў на агонь - яно гарэла даўжэй і вуголія ад яго было больш.

Па выразях твараў туземцаў Дамянік прачытаў, што яны ім задаволены і стараўся яшчэ больш дагадзіць: падаставаў з мяшка каструлю, кубак, некалькі лыжак, іншую дробязь. І яшчэ некалькі разоў схадзіў у лес па дровы.

Як толькі агонь прыкметна ўзмацніўся, да кастра аднекуль прыбег малады туземец, задыхаўшыся, нешта прапішчаў на сваёй мове і паказаў пальцам на бераг акіяна. Дамянік зразумеў, што там нешта адбылося ці адбываецца. Ну, а туземцам растлумачваць не патрэбна было, што там: яны і так зразумелі.

Самы старэйшы з іх, мабыць, важак паказаў Дамяніку адною рукою на сякеру, а другою махнуў ісці разам з імі. Дамянік падняў сякеру і падумаў, што там прыйдзеца штосьці секчы. Ідучы поруч з важным, ён здалёк прыкмеціў нейкую вялізную, доўгую тушу - гэта быў кіт, які, мусіць, нядаўна выкінуўся на пакаты бераг акіяна. Дамянік ведаў такую звычку гэтых рыб-гігантаў і ведаў, што яны не якія-небудзь мізерныя слізнякі, а сапраўднае смакоцце для людзей, асабліва для тых, якія і не так далёка адыйшліся ад дзікуноў. Кіт быў ужо нежывы.

Дамянік з усяго размаху высыкаў з яго кавалкі мяса і падаваў іх туземцам. А тут былі і мужчыны, і хлопцы, і жанчыны, і маладыя дзяўчаты, і дзеці. Важак загадаў класці мяса ў ваду, каб яно трошкі прасалілася, балазе, што акіян ў гэтым месцы каля берага, быў неглыбокі - усяго да калень. Акулы не змаглі б падплысці сюды і пакрысці спажыву.

Дамянік радаваўся знаходцы не менш за туземцаў: яшчэ б, кансервы хутка разыйшліся б - што тады есці? А тут такая туша!

Важак, аднак, адчуў, што Дамянік стаміўся і паказаў рукамі перадаць сякеру маладому туземцу. Той на свежыя сілы шпарчэй пачаў увіхацца над тушай кіта, а прысутныя спрытна выхоплівалі ў яго з-пад рук кавалкі мяса і насілі ў ваду. За паўдня ад кіта застаўся толькі хрыбетнік.

Сонца не так і моцна прыпякала ўжо, як у поўдзень, дробныя хвалі трапяталіся, пабліскавалі каля берага - і гэта яшчэ больш прыдавала настрою Дамяніку і туземцам. Яны з паўгадзіны пачакалі, пасля даставалі з вады кавалкі мяса і няслі да вогнішча. Дамянік таксама прыхапіў сваю долю і, прыняўшы сякеру ад маладога туземца, крочыў разам з імі на стаянку.

Размясціліся ўсе вакол кастра, у якім ярка тлела вуголле. Падкінулі ў агонь некалькі ахапкаў тонкіх і тоўстых галін, па краях раскладвалі і смажылі кітовае мяса. Гатовае тут жа з апетытам паядалі.

Пры кастры Дамянік запомніў некалькі дзявочых імён: Лілі, Ціці, Гого.

Пасля такога сытнага абеду захацелася піць. Дамянік падняў кубак з травы і перад важаком, які стаяў побач, прыпаднёс яго да рота. Важак адразу зразумеў, што з яго патрабуецца - паказаць, дзе можна набраць прэснай вады. Ён пальцам указаў на ядро і гэтай жа рукой махнуў у бок лесу. Дамянік парухаўся, падхапіў ядро, і яны разам адыйшліся ад кастра.

Па дарозе паразмаўляць, вядома, не выпадала, бо Дамянік не ведаў мовы туземцаў, а важак не ведаў ні англійскай, ні беларускай моваў. Яны проста ішлі, часам паказвалі нешта на мігі адзін другому - і гэтага было дастаткова, каб між імі ўсталявалася ўзаемапаразуменне.

Дамянік прыкмеціў, што трава ў лесе даволі такі прытапаная, у некаторых месцах яна нават не расла - значыць сюдою людзі ходзяць на вадапой. Яго толькі хвалявала, што нідзе на галінах дрэў не было ні птушак, ні вавёркаў, ні гнёздаў ніякай дзічыны на зямлі - не тое, што ў беларускіх лясах. Такая беднасць птушынага і жывёльнага свету не падабалася яму. Затое ён убачыў, як на многіх кустах ірдзяцца чырвоныя і бурштынавыя ягады - і падумаў, што іх, магчыма, можна есці. Каля аднаго з кустоў Дамянік спыніў важака, сарваў ягаду, прыпаднёс да вуснаў, вачыма запытаў, ці можна есці. Важак кінуў галавою, што можна. Дамянік з'еў яе. Яна аказалася даволі смачнай. Тады па дарозе ён яшчэ і яшчэ зрываў з кустоў лясныя прысмакі і меркаваў, што на гэтым востраве з голаду не прападзеш.

Праз некаторы час між дрэў заблішчэла шырокае люстэрка возера. І вось два мужчыны ўжо стаяць на яго беразе. Важак нагнуўся, зачэрпаў прыгаршчамі вады і выпіў. Дамянік так зрабіў па яго прыкладзе. Чыстая прэсная вада была якраз тое, пра што ён больш за ўсё марыў. У возеры яна была настолькі празрыстая, што ўдавалася ўбачыць як над пясчаным дном плаваюць маленькія рыбкі. "Ах, - абрадаваўся Дамянік, - раз ёсць тут маленькія рыбкі, то, значыць, ёсць

недзе і вялікія. А як іх злавіць - мы што-небудзь прыдумаем".

Яны некаторы час стаялі і аглядалі возера. Пры берагах у многіх месцах рос трыснёг, там-сям праглядаліся цёмна-зялёныя зараслі аеру, лазняку, з усіх бакоў (дзе бліжэй, дзе далей) да возера падступаў змешаны лес. На дробных хвалях гойдаліся белыя птушкі, буравеснікі і яшчэ нейкія, якіх здалёк распазнаць было цяжка.

Дамянік зачэрпаў амаль поўнае вядро вады і паставіў на зямлю. Вяртацца назад не хацелася, карцела пабыць тут даўжэй, пахадзіць, паназіраць за дзікай прыродай вострава. Важак, нібы разгадаўшы жаданне Дамяніка, крануў яго за руку, і яны, пахіліўшыся налева, пайшлі ўздоўж берага. У зарасніках сядзелі на гнёздах вадаплаваючыя птушкі. Пры набліжэнні людзей яны ўзляталі і кружыліся ў паветры, выдаючы сваю трывогу. Дамянік з аднаго гнязда ўзяў рабое яйка і паказаў важна. Той усміхнуўся, тыцнуў пальцам у яйка і нешта прамовіў, даючы ведаць, што там сядзіць зародыш птушаняці. Дамянік паслухмяна паклаў яйка на месца.

Яны рушылі далей, пільна пазіраючы ва ўсе бакі, на лес, на ваду. Неўзабаве перад імі ўзнікла нешырокая рачулка, глыбінёю не больш паўметра. Яна выцякала з возера і між дрэў, віхляючы то ўправа, то ўлева, імкнулася ў бок акіяна. Мужчыны не захацелі ні пераходзіць, ні пераскокваць цераз яе, проста спыніліся, крыху пастаялі і павярнулі назад. Дамянік падумаў, што зусім магчыма, што з акіяна праз гэтую рачулку заплывае ў возера рыба на нераст і яе можна лавіць - таксама будзе неблагі наедак.

Пры пэўным запасе часу можна было б абысці і вакол возера, хоць яно і немалое па сваёй плошчы, але зараз часу не хапала, ды і клопатаў навалілася сёння зашмат. Паспяхылі вярнуцца дадому. Дамянік падняў вядро з вадою, і ў тым жа накірунку яны пакрочылі на сваю стаянку.

Прышоўшы, Дамянік паставіў вядро каля кастра - і сярод туземцаў таксама знайшлося некалькі жадаючых папіць. Хто прыгаршчамі, хто кубкам чэрпалі ваду і пілі...

Між тым, звечарэла. Цёплая, рахманая цішыня напаўзла на востраў. Настала пара разыходзіцца па шалашах і класціся спаць.

Важак парэкамендаваў Дамяніку правесці ноч у адным шалашы разам з двума маладымі туземцамі Гугу і Вуву і трыма дзяўчынамі - Лілі, Ціці і Гого. Тут па зямлі было паслана свежае, духмянае, не зусім яшчэ прымятае сена, пад галаву паклалі адмысловыя сянныя камякі. Ніякіх іншых пасцельных прыналежнасцяў не знайшлося.

Лілі лягла каля Дамяніка.

У першую астраўную ноч вельмі добра спалася, а калі і не спалася, у прамежках між снамі бяды вялікай не было.

Раніцай туземцы павылазілі са сваіх шалашоў і, пазяхаючы, ішлі да кастра, галавешкі ў якім яшчэ тлелі. Дамянік з сякерай, Гугу і Вуву пакіравалі да лесу, каб назапасіць галля, іншыя пашыбавалі да акіяна па кітовае мяса, якое ў халоднай, салёнай вадзе доўгі час магло захоўвацца.

Бубу, важак племені, стаяў пры кастры і назіраў за абстаноўкай. Як толькі Дамянік з Гугу і Вуву навалаклі шмат сухога галля і распалілі касцёр, Бубу разам з імі пайшоў да акіяна - і кожны з іх дастаў з вады сваю долю.

Сняданак у гэты дзень таксама быў надзвычай раскошным і прыемным. Туземцы прагна паядалі падсмажаныя кавалкі кітовага мяса і, задаволеныя сваім жыццём і лёсам, пра нешта размаўлялі паміж сабою, пазіраючы на Дамяніка. Аднак, кожны з іх усведамляў, што рана ці позна кітовы наедак скончыцца і таму ўжо сёння патрэбна дбаць аб новых крыніцах харчу.

Паснедаўшы яны разышліся па лесе ў розныя бакі. Дамянік, Гугу і Вуву, а таксама Лілі, Ціці і Гого пакрочылі берагам акіяна направа. Дамянік спрабаваў навучыць іх вымаўляць некаторыя беларускія словы. Ён паказаў на лес і сказаў:

- Лес.

- Лес, - паўтарылі яны.

Прайшлі з паўкіламетра і ўбачылі ў вадзе некалькі малюскаў.

- Слімакі, - прамовіў Дамянік.

- Слімакі.

Яшчэ прашыбавалі некалькі крокаў далей і надыбалі на тую рачулку, якая выцякала з возера, а тут ўпадала ў Ціхі акіян.

- Рачулка, - сказаў Дамянік.

- Рачулка.

У ёй, прыціскаючыся да дна,плылі ўгору па цячэнню невялікія касякі рыб.

- Рыбкі, - вымавіў Дамянік.

- Рыбкі.

У вусці сваім рачулка была значна шырэй, чым ў вытоку. Давялося пераходзіць уброд. Невядома пра што думалі тут туземцы, а Дамянік прыкідваў, чым і як можна вылоўліваць гэтыя рыбкі. Сетак на гэтым востраве, вядома, не знойдзеш. Іх можна было б звязаць, але з чаго? Нітак няма і ў паміне... І тут Дамянік убачыў па берагах рачулкі, далей ад акіяна, кусты лазняку. "Во гэта якраз тое што трэба, - узважыў ён. - Нарэжу лазы і напляту кошыкаў. Імі будзем лавіць рыбу".

Яны прайшлі яшчэ можа кіламетраў тры, але нічога прывабнага больш не знайшлі і пахіліліся ў лес паласавацца ягадамі.

Збіраючы ягады, Дамянік наткнуўся на нейкія кусты, у якіх былі роўныя высокія адросткі. Ён дастаў з кішэні нож і пачаў выразваць іх. Наблізілася Лілі і запытальна паглядзела.

- На кошык, - прамовіў ён.

- На кошык, - паўтарыла яна, не разумеючы, што гэта абазначае.

- Будзем лавіць рыбу.

- Рыбу.

- Ням, ням.

- Ням, ням.

Выразаўшы больш дзесятка адросткаў, Дамянік узваліў іх на плячо - і туземцы здагадаліся, што пара вяртацца дамоў. Як і сюды зноў шлі берагам акіяна. Перабрыўшы рачулку, Дамянік паклаў ношу на траву і пакіраваўся да лазовых кустоў. Астравіцяне пацэгліся за ім.

Нарэзаўшы шмат лазін і, звязаўшы іх у два тоўстыя пучкі, Дамянік аддаў адзін пучок Гугу, а другі Вуву.

- Кошык, - вымавіла здагадлівая Лілі.

- Кошык, - паўтарылі туземцы.

З ношамі было крыху цяжэй ісці, але ўсе цешылі сябе думкамі, што вяртаюцца не з пустымі рукамі.

Дамянік адразу размясціўся каля вогнішча, сеўшы на перакінутую ўгору дном каструлю, і пачаў згінаць на каленях доўгія адросткі ў луці, з рэшткаў вырабляў рэбры і плёў кошык. У гэты час з лесу папрыходзілі астатнія туземцы. Стоўпіўшыся каля вогнішча яны з недаўменнем пазіралі на Дамяніка, спрабуючы разгадаць, што ён робіць. Стаяў тут і важак племені Бубу. Ён таксама праявіў непрыхаваную цікавасць да вырабу і, нібы спрабуючы атрымаць адказ ад каго-небудзь у натоўпе, запытальна паглядзеў на Лілі.

- Кошык, - прамовіла дзяўчына.

- Кошык?

- Кошык.

Бубу, нічога не цямячы, у прызначэнні гэтага вырабу, пакруціў галавою. Дамянік на хвіліну адцягнуў увагу ад кошыка і перавёў на важака.

- Лавіць рыбу.

- Рыбу?

- Але.

Цяжка было зразумець унік Бубу ў сэнс гэтых слоў ці не. Аднак Лілі інтуітыўна адчула, для чаго прызначаўся гэты кошык і на сваёй

мове ўсё растлумачыла важаку. Той скупа ўсміхнуўся і выразам твару паказаў сваё адабрэнне.

Да змяркання Дамянік сплёў вялікі і здатны кошык і, шчыра ўсміхнуўшыся, радасна сказаў:

- Заўтра пойдзем на рыбалку.

Наўрад хто з туземцаў ці здагадаўся пра што ён гаворыць, аднак ўсе падумалі, што гэты чалавек настроены чыніць нешта добрае.

На другі дзень натоўп разам з важаком і Дамянікам, рушыў у дарогу. У шалашы засталіся толькі маці з малымі дзяццмі. Мацяркам было даручана назіраць за кастром, не даць яму затухнуць.

Дамянік сам нёс кошык і з цікавасцю пазіраў па баках у спадзяванні ўбачыць у лесе такія ж кусты з доўгімі і роўнымі адросткамі, на якія ён надыбаў там, за рачулкаю. На радасць, яны трапляліся на вочы. "Патрэбна, - падумаў Дамянік, - нарабіць шмат кошыкаў, няхай рыбацаць гэтыя гаротныя туземцы. Хопіць ім ужо харчавацца аднымі слізнякамі, слімакамі ды малюскамі. А кіты не так і часта выкідваюцца на бераг".

Над возерам Дамянік прыкінуў, што патрэбна яшчэ навучыць туземцаў, як рыбацыць, і ён запрасіў у ваду Гугу і Вуву. Сам з Гугу трымаў кошык за бакавы лук, паставіўшы яго пры густым, зялёным зеллі, а Вуву таптаўся ў зеллі нагамі і наганяў рыбу ў кошык. Першы раз нешта стукнула ў снасць, але пакуль яе паднялі, рыбіна выскачыла ў ваду. На другі раз пад стук рванулі хутчэй - і ў кошыку затрапяталася аж пяць плоткаў. Вуву выхопліваў іх і кідаў на бераг, а дзяўчаты падбіралі. У час далейшай лоўлі ў кошык трапляліся шчупакі, акуні, ліні і нейкая марская рыба, якую Дамянік бачыў упершыню і не ведаў, як яна называецца.

Калі хлопцы вылезлі з вады і ўсю рыбу пакідалі ў кошык, ён аказаўся запоўненым амаль да самага верху. Было што нясці дамоў, і было чым ў гэты дзень харчавацца. Найбольш радаваўся здабычы вajak, вочы якога так і святліліся непрыхаваным шчасцем. А Дамянік цешыўся не толькі багатым уловам, але і тым, што навучыў туземцаў, як і чым лавіць азёрную рыбу.

Пасля абеду на неба наплыла з усходу невялікая хмарка - і пайшоў дождж. Усе зашыліся ў шалашы. Лілі зноў прылегла каля Дамяніка, гладзіла яго па валасах, па лобе, нешта пашэптвала на вуха, паказваючы ўсе дзесяць пальцаў сваіх рук, вымаўляючы словы "кошык". Дамянік

зразумеў, што трэба сплясці яшчэ дзесяць кошыкаў, а можа і больш, і сказаў:

- Зробім.

- Зробім, - агучыла яго слова Лілі.

Дождж, аднак, хутка сцішыўся, а пасля і зусім перастаў ісці. Усе зноў павылазілі са сваіх шалашоў. Патрэбна было чымсьці заняць людзей - і Дамянік мабілізаваў маладых хлопцаў і дзяўчат на нарыхтоўку адросткаў і лазін для пляцення кошыкаў. Лучнікі з сякерай, сярод якіх былі Гугу, Ціці і Гого засталіся ў лесе, а Дамянік з Лілі, Вува і астатнімі туземцамі пайшлі на бераг возера падчышчаць лазовыя кусты, большасць якіх расла на сушы.

Дамянік сам вырэзваў лазіны і клаў на шаўкавістую траву, а хлопцы і дзяўчаты паднімалі іх, складвалі і вязалі ў пучкі. Старанна працавалі ўсе. Дамянік жа пры ўсёй сваёй занятасці раз-пораз кідаў позіркі на Лілі, якая так спрытна і акуратна ўвіхалася над вязаннем пучкоў, што толькі лісце падбелу пад подыхам ветру спакусліва матляхалася на яе гладкіх бёдрах.

Нарыхтавалі туземцы адросткаў і лазін у гэты дзень вельмі шмат, дастаткова, каб сплясці з іх не дзесяць ці дваццаць, а, можа, і больш кошыкаў. Прынёсшы сыравіну да кастра, які быў своеасаблівым цэнтрам стаянкі, месцам зборышча туземцаў, распачынаць работу не сталі, бо пачыныла вечарэць, перанеслі яе на наступны дзень. У кожнага было адчуванне, што зрабілі і так нямала і што з палёгкай на душы можна спакойна адпачываць.

На наступны дзень Дамянік з раніцы пачаў вучыць туземцаў, як плясці кошыкі. Аднак гэты занятак аказаўся не простым. У адных трэскаліся пры рэзкім згінанні луку, у другіх ламаліся скабы - і Дамяніку прыходзілася практычна паказваць на сваім калені, як плаўна і асцярожна патрэбна згінаць адросткі, як пасля майстраваць каркас кошыка, як пераплятаць гэты каркас лазінамі. Туземцы напружана ўнікалі ў сакрэты дамянікавай навукі і пачыналі больш акуратна працаваць. Сядзячы паблізу адзін ад другога на траве, яны іншы раз раіліся паміж сабой, пераймалі вопыт у таго, у каго атрымлівалася лепш. А Дамянік, ходзячы перад імі, назіраў за іх работай, нахіляючыся, дапамагаў няўмекам. Пераканаўшыся, што ўсё ў іх пайшло добра, сам сеў на тую ж перакінутую ўгору дном каструлю і пачаў плясці кошык.

І раптам яму ў галаву прыйшоў успамін, як у іх вёсцы Зачэпічы, што на Гродзеншчыне, сяляне майстравалі бучы, ставілі іх у вузкую рачулку, што ўпадала ў Нёман, і лавілі рыбу, якая плыла на нераст. Канструкцыя бучы вельмі простая - і Дамянік рашыў: "Вось толькі

дапляту кошык - і вазьмуся за бучу. Адросткаў і лазы для гэтага хапае". І ён да абеду, сапраўды, змайстраваў дыхтоўную, прадаўгаватую бучу, а пад вечар, схадзіў з Лілі на бераг рачулікі і ў самым вузкім месцы паставіў снасць горлам да акіяна. За ноч рыбы набілася поўны куль. Раніцай Дамянік вытрас улоў у новенькі кошык, прынёс да кастра і паказаў туземцам: во, маўляў, глядзіце, і бучай лавіць рыбу добра. Тыя знакамі паказалі, што і яны хочуць навучыцца майстраваць такую снасць. Тады Дамянік заснаваў новую бучу і, паказваючы туземцам, як гэта рабіць, старанна выгінаў лазовыя колцы для куля.

А каля кастра гэтым часам стоўпілася нямала людю: тут круціліся маці з дзяцьмі, маладыя дзяўчаты, важак племені, падлеткі. Дамянік глянуў на важака, кіўнуў галавой у бок хлопцаў, якія плялі кошыкі, і прамовіў:

- Малайцы.

- Малайцы, - паўтарыў Бубу.

- А гэта буча, - патлумачыла Лілі важаку пра снасць, над якую нахіляўся Дамянік.

- Буча...

Нейкай ажыўленай, урачыстай выглядала ў гэты дзень абстаноўка вакол кастра. Твары дзяўчат упрыгожвалі пяшчотныя ўсмешкі, зыркмі агенчыкамі паблісквалі чорныя вочы туземак. Сонца шчодро пасылала з вышыні цяпло павесялелым людзям, а белыя аблачынкі, нібы падміргваючы ім, па-святочнаму праплывалі ў сінім небе.

За чатыры дні туземцы разам з Дамянікам сплялі дваццаць сем кошыкаў і змайстравалі дзевяць бучаў - гэта быў неблагі набытак для дзікага племені. А час абяцаў яшчэ лепшыя здабыткі.

На трэцім месяцы прабывання Дамяніка на востраве на стаянку туземцаў навалілася бура. Яна прыляцела з цёмнай хмарай аднекуль здалёк, з акіяна, паваліла і параскідала шалашы, падняла ў паветра і кінула пад лес кошыкі, бучы, ламала і выварочвала з карэннем дрэвы. Людзі ў паніцы, са страху, кідаліся ва ўсе бакі, шукаючы паратунку. Некаторыя беглі ў лясны гушчар, але і там было небяспечна: на іх вачах трашчалі і падалі дрэвы, бліскала над галавой маланка, удары грому састрасалі наваколле, дождж ліў, як з вядра.

На шчасце, навальніца неўзабаве прайшла, людзі вярталіся на сваю стаянку, збіралі голле, узнаўлялі шалашы, туземкі папрыносілі ад лесу да вогнішча кошыкі і бучы. Зноў ярка засвяціла і прыпякло сонца.

Яно не дало дарэшты затухнуць кастру. Падсыхала трава.

"Не, - сказаў сам сабе Дамянік, - так справа не пойдзе. Трэба ставіць які-небудзь будан. У галаве роіліся думкі, як пачаць, дзе ўзяць матэрыял на падмурак, з чаго зрабіць дах, столь, падлогу, вокны, дзверы. Ён пацёгся да лесу і аглядаючы лесапавалы, прыкідваў, якія з дрэў можна выкарыстоўваць на зруб, на кроквы, на латы. Будматэрыялаў тут хапала. Застаўшыся задаволеным, ён вярнуўся назад і, ўбачыўшы каля ўзноўленага шалаша разгубленага важака, сказаў, што патрэбна ставіць хату. Але той нічога не зразумеў. Тады Дамянік падняў ражон і паклікаў Бубу на бераг акіяна. Там, на спрасаваным пяску, ён намаляваў здатны будан з вокнамі і дзвярмі, рыскамі пазначыў бяровенні ў сценах - і вajak здагадаўся, пра што ідзе размова.

- Дом, - прамовіў Дамянік.

- Дом.

У згодзе яны рушылі да стаянкі. Непадалёку ад шалашоў выбралі роўнае, гладкае месца - пляцоўку для забудовы.

- Вось тут, - прапанаваў Дамянік.

- Тут, - пагадзіўся Бубу.

Счакаўшы, пакуль у лесе добра падсохне, яны, узяўшы пілу і сякеру, з групай маладых дужых хлопцаў пайшлі да лесапавалаў. Дамянік сам выбіраў адпаведнай даўжыні і таўшчыні дрэвы, прыгодныя для будаўніцтва дома. Але перш, чым пачаць работу, ён высек прыкладна мятровую мерку для замера даўжыні бяровенняў. На бакавыя сцены, мяркаваў, хопіць дванаццаці метраў, а на лабавую і тыльную - сямі.

Трымаючы адзін канец пілы ў сваіх руках, другі ён падаў Гугу, які стаяў насупраць і быў напaгaтoвe. Пачалі адпілоўваць карані ад ствала дрэва. Не ўсё ў Гугу адразу добра атрымлівалася: ён то замoцнa рвaў пілу на сябе, то пахіляў яе ў бакі, то занадта прыціскаў да дрэва. Дамянік павучаў яго, папраўляў хібы, кажучы:

- Спакойна. Зважна.

Чаго не разумеў Гугу са слоў, Дамянік паказваў рухамі рук - і да напарніка даходзіла. Пакуль адпілавалі карані, Гугу добра засвоіў, як абыходзіцца з пілою. Наступныя дрэвы даліся лягчэй. Тады Вуву падмяніў Гугу - і Дамяніку зноў давялося навучаць нявыпытнага ў гэтай справе навічка. Так па чарзе перадавалася майстэрства пілавання.

Калі ж умельцаў набралася шмат, Дамянік поўнасьцю даверыў ім пілу, а сам замяраў бяровенні і рабіў паметкі, у якім месцы патрэбна адпілоўваць верхавіны дрэў.

Увогуле праца вельмі добра ладзілася: адны абсякалі сукі, другія выносілі бяровенні да будпляцоўкі, трэція цягалі голле да кастра.

Нарэшце, пачалася будоўля хаты. Камянёў на падмурак не знайшлося, дык замест іх выкарысталі тоўстыя, смалістыя бярвенні, паклаўшы іх на голую зямлю. У кругляках пазоў не высякалі, проста клалі адзін на другі, змацоўваючы ў скрыжаваннях адпаведнымі выразамі. Вокнаў не шклілі, дзвярэй не ўстаўлялі, падлогі не ўкладвалі, столі не рабілі, бо не было для гэтага ні шкла, ні дошкаў. Дах накрылі трыснягом, на падлогу пайшло сухое сена.

Атрымалася выдатная сялянская хата, у якой жыць і хавацца ад бураў і навальніц было нашмат лепей, чым ў прымітыўных шалашах.

За чатыры гады туземцы пад камандай Дамяніка агульнымі намаганнямі паставілі восем такіх хатаў, якія ўтварылі невялікую вёсачку. Па прапанове Дамяніка яе назвалі Зачэпічамі.

Неяк у поўдзень вельмі моцна прыпакло сонца. Неба пакінулі апошнія белыя аблачынкі. Ветрык, хоць і да гэтага быў слабаваты, зусім памякчэў.

Усе туземцы пазашываліся ў хаты, а Дамяніку ўсё нешта рупілася. Ён вырваў некалькі разлапістых лістоў падбелу, звязаў іх між сабою прадаўгаватымі, жылістымі сцяблінамі і, як капляюш, які добра ахоўвае ад невыносных прамянёў сонца, накінуў на галаву. Пакрочыў на бераг акіяна, дайшоў да таго месца, дзе яго высадзілі на гэты востраў маракі Бартона. Сумнавата стала Дамяніку. Ён прыгадаў дзеда Янука, дзядзьку Васіля. Што з імі там, у Лондане? А, можа, дзядзька Васіль ужо вярнуўся ў Беларусь, у свае родныя Зачэпічы? Нічога невядома... У скрусе Дамянік пазіраў у бязмежныя прасторы акіяна, але на гарызонце не ўбачыў ні аднаго паруснага карабля. Магчыма, яны калі-небудзь і праплывалі збоч, але не спыняліся тут. Дамяніка асяніла думка: паставіць у гэтым месцы які-небудзь знак - можа ён будзе прыцягваць увагу маракоў. Дамянік вярнуўся на стаянку, узяў сякеру, зайшоў у лес і высек высокую, тонкую жардзіну. З кавалка адпілаванай раней верхавіны змайстраваў штосьці накшталт прымітыўнай рыдлёўкі заостранай у камлі. Узваліў жардзіну на левае плячо, у правую руку ўзяў рыдлёўку, сякеру заткнуў за дзюгу і выйшаў з лесу. Праходзячы збоч вогнішча, схамянуўся: "А што ж я павешу прыкметнае на верх жардзіны, каб было прыманкай?" Апошняй цяльняшкі стала шкада... Тады ён падхапіў з зямлі кошык і, рады сваёй вынаходлівасці, пакрочыў да акіяна. На беразе выкапаў прыкладна мятровай глыбіні ямку, раскалоў у вершаліне жардзіну, засунуў ў трэшчыну верхні лук кошыка, укапаў

жардзіну, патаптаўся вакол яе, утрамбоўваючы нагамі зямлю, і глянуў угору - прыманка падалася не горшай, чым цяльняшка. Можа гэты абармот Бартон, калі будзе праплываць на караблі сюдою, кляне на яе?

Трывалых сем'яў у асяроддзі туземцаў не было, яны жылі статкам (дзеці былі агульнымі), і Дамянік спакваля ўклініўся ў гэты статак. За некалькі гадоў Дамянік прыдбаў аж дваццаць дзяцей, падобных і на яго, і на Лілі, і на іншых туземцаў. Былі сярод іх і светлатварыя і смуглявыя - усялякія. Самаму старэйшаму хлопчыку споўнілася пяць гадкоў, а самай малодшай дзяўчынцы - усяго два месяцы. "Вось бы з гэтай кампаніяй паехаць у Беларусь, - казаў сам сабе Дамянік, - здзівіў бы ўсіх вяскоўцаў".

З тугой па радзіме ён часта выходзіў на бераг акіяна і, аглядаючы водную роўнядзь, спадзяваўся, што ўдасца ўсё-такі ўбачыць калі-небудзь праплываючы збоч вострава карабель. І вось аднойчы позірк яго ўлавіў на гарызонце нешта нахшталт ветразя. Гэтая плямка паступова расла і ўзвышалася. А неўзабаве паказаўся і сам карабель. Ён трымаў курс прама на востраў. Дамянік абрадаваўся і пачаў махаць рукамі. Карабель усё набліжаўся і набліжаўся і, не даплыўшы некалькі дзесяткаў метраў да берага, спыніўся. На палубе заклапочана замітусіліся маракі. Яны апусцілі на ваду шлюпку і некалькі чалавек, заграбаючы вёсламі, імкліва гналі яе да вострава. Пры прыбліжэнні Дамянік у групе мараплаўцаў распазнаў Бартона. Той першым рашуча ступіў на бераг і без усякіх уступных слоў адрэзаў:

- Збірай манаткі. Паплывём у Англію.

- Я тут не адзін. У мяне дваццаць дзяцей і дваццаць жонак. Калі возьмеце ўсіх, то паедзем.

- Куды?! Мы не зможам пракарміць такую араву. У нас саміх не хопіць правіянту даплысці да Англіі.

- Тады шурыўце адсюль, каб я вас не бачыў, бо зараз як нацкую на вас туземцаў - з вас толькі пер'е пасыплецца.

І яны адчалілі.

А Дамянік, склаўшы ладоні трубачкай выгукнуў ім наўздагон:

- Будзеце плысці другі раз сюды, захапіце для нас мяшок жыта і два мяшкі бульбы!!!!..

27.12.2022 г.

Рай

Я ішоў каля лесу на сваю дачу. Лёгкая завейка дражнілася з маім тварам, чаплялася за куртку, асядала на шапку. Такое надвор'е мне па душы, і было прыемна адчуваць першародную свежасць, чыстае дыханне, дотык да галінкаў аголеных дрэў.

Ужо зусім нямнога заставалася да майго дома, як з-за паварота высунуўся і крочыў насустрач мне Дзіма Дзірбук. Наблізіўшыся, ён ажыўлена і радасна прамовіў:

- Здароў.
- Здароў.
- Маеш што?
- Прыхапіў на ўсякі выпадак бутэлечку настойкі баярышніку.
- Ну і добра. Ідзем да мяне.
- Пайшлі.

Яго домік размяшчаўся непадалёку ад майго, за паваротам, справа ад дарогі. Дзіма адчыніў дзверы - і ў твар дыхнула прыемным хатнім цяплом, духмяным пахам нейкай стравы, якая варылася ў чыгунку на пліце.

- Нешта шыкуеш на абед?
- Суп харчо вару.
- Я гляджу, што так здорава пахне прыправамі. А куды ты ішоў?
- Думаў, якую галіну прыцягну з лесу.
- Але таксама, кідаеш без нагляду пліту, агонь. Мог бы нарабіць пажару.

- Дык жа падлога каля пліты абабіта бляхаю. Калі які вугаль і вываліўся б уніз бляха ад яго не загарэлася б.

- Але, бывае, у палаючых дровах распачынаецца страляніна - і вуглі ляцяць далёка. Маглі б заскочыць на тваё ложка...

- Гэта, калі гараць яловыя дровы. Ад іх без стрэлаў, сапраўды, не абыйсціся. А ў мяне асінавыя. Яны гараць ціха і спакойна. Даставай, што там у цябе?

Я паставіў на табурэтку бутэлечку настойкі баярышніку. Дзіма дастаў з тумбачкі два невялікія кілішкі, адзін падсунуў да мяне, другі - да сябе.

- Я не магу піць неразведзеную, - запярэчыў я. - Ёсць чым развесці?
- Кава ў кубку. Пойдзе?
- Давай.

Ён пакрысе ўліў кавы ў кожны кілішак, пасля накапаў настойкі.
Выпілі, рукавамі выцерлі вусны. Закускі добрай не было, ды яна і не была патрэбнай.

- Можа хлеба возьмеш?

- Не... Няхай папячэ трошкі ў горле.

Мы сядзелі на ложку. Перад намі мігцеў у плітцы нязыркi агонь, злёгка струменіла з чыгунка, раздражняючы апетыт, пара. Поруч з пліткай стаяла маленькая сякерка - гаспадар, мабыць, тут у доміку, нарыхтоўваў трэскі для распалкі агню. Далей, бліжэй да ўсходняй сцяны, на падлозе былі пасланыя газеты, на якіх віднелася насенне цыбулі, кабачкоў, гарбуза. У куце стаялі чаравікі, на іх віселі парваныя шкарпэткі. Каля паўночнай сцяны стаяў адзін гумовы галёш, другога ў доміку не было бачна. У гэтай жа сцяне знізу нехта адарваў лапiк паперу і зеўнула невялікая плямка тынкоўкі.

- З чаго склаў хаціну? - спытаў я.

- Са шпалаў. А каб ад іх не ішоў смурод, я абабіў сцены драцяной сеткай і атынкаваў. Цяпер, чуеш, паветра нармальнае.

- Даўно туляешся на дачы?

- Два гады.

- А што, дома жонка загрызае?

- Ды не. Жонка нармальная. Цешча адняла палавіну здароўя. Вось я і перабраўся сюды.

- Як гэта сталася? Ты ж, бачу, не малады. Няўжо да гэтай пары трываў яе?

- Мне сорак восем гадоў. Мы жылі з сям'ёй у васьміпавярховым доме па вуліцы Гастэлы. Дочка выйшла замуж - і мы з жонкай аддалі ёй кватэру, а самі перабраліся ў драўляны домiк па вуліцы Чайкоўскага, да цешчы. Вось тут усё і пачалося. Там я спазнаў, што такое пекла. А тут для мяне сапраўдны рай.

- Але ж умовы, я сказаў бы, не зусім райскія.

- Для мяне рай.

- А жонка там жыве?

- Калі там, калі прыязджае сюды. У мяне да яе прэтэнзій няма.

- А чым такая знакамітая твая цешча?

- Усё ёй не так. Не так ступіў, не так устаў, не так сеў, не так перакапаў градку, замнога кавы насыпаў у кубак, няпоўнае вядро вады прынёс - і так без канца. За дзень па дваццаць заўваг. Патрэбна мець стальныя нервы, каб вытрымаць усё гэта. А тут мяне ніхто не турбуе. Я аддзяжуру ноч сантэхнікам на заводзе электравырабаў - і сюды, днём адпрацую - і зноў сюды. Дабрыня. Спакойная галава. А то, бачыш,

заўчасна ўжо пасівеў.

Мы па-трохі, па-патрохі "дабілі" настойку баярышніку да канца.

Я сют-тут азіраўся па баках, каб убачыць у доміку яшчэ што-небудзь прыкметнае - і тут падалося, як штосьці імгненна матляхнулася за акном. Не, гэта была не здань. Неўзабаве дзверы адчыніліся, і ў хаціну ўвайшла аграмадная, чырванатварая з пудовымі кулакамі жанчына. На ёй была куртка апошняга памеру, самаробная вязаная шапка, вялізныя керзавыя боты.

- Доўга яшчэ будзеш тут сядзець?! - моцна выгукнула яна. - Марш дахаты!

І як тупнула здаравеннаю масіўнаю нагою - дык чэрці з Дзірбука так і пасыпаліся на падлогу.

- А гэта што за вылупак сядзіць?

- Ён мой сусед па дачы.

- Такі самы алкаш, як ты?!

- І грама не бярэ на язык.

- Ведаю я вас. Каб начаваць прыехаў дахаты!

- Я заступаю сёння на ноч на дзяжурства.

- Схаджу і туды. Праверу. Дастану цябе і там. Не выкруцішся.

Я падумаў: балазе, што схавалі пустую бутэлечку і кілішкі, а то магла б разбіць іх на нашых галовах.

А цешча ўсё не супакойвалася:

- Так да цябе дайшло, што я сказала? Бо другі раз як прыеду - спалю тваю гэтую хібару і самога ўпіхну ў агонь.

- Пасадзяць у турму.

- Я турмы не баюся.

Аграмадзіна, выходзячы на двор, з усяе сілы грукнула дзвярыма, і яе шырокая вопратка зноў парыўна матляхнулася за акном. Я падняўся і пазіраў, як памацнелая, густая завея паступова праглынае магутную постаць Дзірбуковай цешчы. А Дзіма, задаволены тым, што мне нараве давялося пераканацца, у чым прычына яго пакут і дачнага адшчапенства, з палёгкай выдыхнуў:

- Ну як табе мая цешча? Спакойная, пакладзістая... Ага?

- Я з ёю не пражыў бы і аднаго дня. Цяпер паверу, што твой рай, сапраўды, вось тут.

- А я пра што кажу...

12.02.2023 г.

Садыст

Як мы з Цішкам змаглі пасябраваць, я і да гэтае пары ніяк сабе не ўцямлю. Гэта быў закончаны садыст, агрэсіўны, рэзкі, з далёка не пакладзістым характарам. Асабліва нешта нядобрае перла з яго ў адносінах да жывёл і птушак-варонаў.

Аднойчы мы з Цішкам пасвілі коровы над вузкай, віхляючай між кустоў рачулкай, якая пачыналася прама з вялікай, не зарослай травой, крыніцы. І адкуль не вазьміся паблізу аказаўся рыжы хутарскі кот. У Цішкі ўзвінцілася рука: ён мацней сціснуў дубовы кій з гільзавым ад кулямёта наканечнікам, залітым волавам, і з усяго размаху шпурнуў яго у ката. Трапіў якраз у галаву. Кот замертва ўпаў на траву. Цішка падбег і хацеў канчаткова дабіць бедную жывёліну, але я адштурхнуў яго:

- Перастань! Можа яшчэ аджыве.

Шкада мне стала такога прыгожанага, пушысценькага коціка - я зняў са свае галавы новенькую ільняную кепачку і пачаў насіць ваду з рачулки і ліць на ката.

- Кінь сліну пускаць, - прабурчэў Цішка. - Вазьмі лепш яго за хвост ды кінь у рэчку.

- Адстань! Я веру, што кот выжыве.

І ўсё насіў і насіў цалёбную крынічную ваду і ліў на ката - і неўзабаве ён, сапраўды, паварушыўся, устаў на ногі, пакутлівым, бездапаможным позіркам глянуў на нас і, як п'яны, паплёўся ў бок хутара.

- Ну вось, бачыш, ажывіў, - радасна ўсклікнуў я. - Гаспадар падзякуе мне за гэта, а цябе пракляне.

- Ты яшчэ верыш у гэтыя забабоны?

- Веру. У жыцці ўсякае бывае.

- Ты разважаеш не як хлопец, а як пажылы чалавек.

- Ад старэйшых навучыўся.

Я глянуў у бок ката - між невысокіх купін ён ужо набліжаўся да драўлянага прымітыўнага мосціка, марудна перайшоў цераз яго і схаваўся за тоўстымі вольхамі, праз якія прасвечваліся забудовы хутара Самахвала.

У мяне палягчэла на душы. Пра што думаў у гэты час Цішка - цяжка было здагадацца. Мабыць, ён перажываў, што не дабіў ката, а, магчыма, і ў яго ўнутры цеплілася хоць якая кволенькая іскрака радасці.

Узгадваецца яшчэ адзін выпадак. Неяк у нашу вёску заблукаў чужы, незнаёмы сабака. Ён усё туляўся каля плоту і нешта вынюхаў, не зважаючы на нас, групу падлеткаў, якія стаялі на вуліцы, насупраць

Цішкавай хаты. У Цішкі спрацаваў садысцкі інстынкт. Ён, Цішка, схапіў камень з бурак велічынёю, прыхаваны ў траве каля лаўкі, і імгненна пацэліў ім як раз у цемя сабакі. Сабака ўпаў, але яшчэ быў жывы і варушыўся. Тады Цішка пабег у свой двор, вярнуўся назад з рыдлёўкай і на кавалкі раздрабіў чэрап бедалагі-прыблуды. Мы смяяліся. Па праўдзе кажучы, і не вельмі шкадавалі чужака: чаго ён тут не бачыў у нашай вёсцы? Ды яшчэ і падумалі, што ён шалёны...

Пераканаўшыся, што сабаку прыйшоў капут, Цішка ўзяў яго за хвост і праз свой надворак зацягнуў на аселіцу. Там і закапаў.

Аднак, самымі прывабнымі жывымі мішэнямі для Цішкі былі жабы. У той час, да меліярацыі, на балотах іх кішэла процьма.

Цішка лавіў жабу, браў яе за заднія ногі і з набіванкі, зробленай з тонкай меднай трубачкі, прама ва ўпор - у жывот. З жывата цякла кроў, вылазілі кішкі. Некаторых з нас пачынала ванітаваць, іншыя гадзіліся, пляваліся, адварочваліся, адыходзілі ўбок. А Цішка хоць бы хны: абыякава расстрэльваў адну жабу за другой, смяюўся, пацяшаўся - для яго гэта была вясёлая забава. Біў ён іх і кіем.

Калі катой, сабак, жабаў, варон Цішка забіваў з нейкай своеасаблівай садысцкай ненавісцю, як штосьці непатрэбнае людзям, то курэй ён біў з любоўю, бо з'ядаў іх мяса.

У памяці ўсплывае такі малюнак: ад нашай вёскі на захад цягнуўся доўгі і шырокі луг, акаймаваны з аднаго боку балотам, з другога полем. Праз пэўную адлегласць ён раздзяляўся на два рукавы. Паблізу таго рукава, што пахіляўся на паўночны захад, размяшчаўся хутар Шарага. У яго было вельмі шмат курэй, мабыць, больш, чым пяцьдзсят, і яны любілі ласавацца калгасным ячменем, жытам ці пшаніцай - усім, што расло побач з хутарам і нашым лугам. І тут для Цішкі была лафа. Ён ціха падкрадваўся да курэй, выбіраў самую большую з іх і кіем гваздаў па спіне ці галаве. Курыца падала. Тады ён наступаў на яе нагою і дабіваў канчаткова. Пераканаўшыся, што ёй прыйшоў каюк, браў ахвяру за ногі і кідаў у мяшок, дзе ляжаў прыгатаваны для яе чыгунок. Гэты чыгунок ён браў зрэдзь у поле спецыяльна для таго, каб варыць у ім курыцу.

Шары ніколі не пералічваў курэй і, магчыма, дакладна не ведаў, колькі іх і што з імі робіцца ў полі. Яны без яго апекі адпраўляліся ў калгасную збажыну і без яго нагляду вярталіся назад, а што нейкі там Цішка палое на іх - ён гэтага не ведаў і не бачыў, бо ўсе забудовы і двор засланяў ад лугу і поля вялікі сад.

Мы ж, на ўсякі выпадак, каб Шары не прыкмеціў злачынства Цішкі і не ўчыніў над ім самасуд, адганялі каровы чым далей ад хутара,

аж у Корчыкі, мясціну, дзе было шмат сухіх карчоў. Там раскладвалі навялікі касцёрчык, абсмажвалі курыцу, вырывалі пер'е, вымалі вантробы і варылі кураціну. Балазе, што паблізу была здатная, глыбокая крыніца, з якой зачэрпвалі ваду. Калі да гэтага часу на полі падрасцала маладая бульба, то выкопвалі яе і парэзаную кідалі ў чыгунк: атрымліваўся выдатны наварысты бульён. У пасляваенную галадуху, бясхлебіцу гэта быў найлепшы наедак. Да паразумення дабаўлю, што напярэдадні Цішка нас звычайна папярэдзваў, каб бралі з сабою лыжкі ў поле. Чэрпалі ж бульён мы прама з чыгунка. А мяса на пні Цішка разрэзваў кожнаму па роўнаму кавалачку, сабе браў цэлы кумпячок: вядома ж, у гэтай аперацыі ён быў самы галоўны - і тут не да папрокаў, добра было, што хоць трошкі ўдавалася пажывіцца, бо часцяком кішкі ад недадання проста ігралі маршы.

... Тым часам у няспынным бегу не марудзілі гады. Мы падрасці, сталелі і неўзабаве разышліся, раз'ехаліся ў свет па розных дарогах. Цішка застаўся ў вёсцы, працаваў на ферме даглядыкам жывёлы. У дваццаць шэсць гадоў ажаніўся з даяркай, вышэйшай за яго на цэлую галаву, гаваркой, не пазбаўленай прастай, здаровай, вясковай прыгажосці. Яна нарадзіла яму дваіх сыноў і адну дачку.

Да гэтага часу ён поўнасю пазбавіўся ад сваіх садысцкіх схільнасцяў, не біў жывёлы і не пакрываў на каровы, раздаючы ім корм. Як узорны бацька клапаціўся аб дзецях, не крыўдзіў і не папракаў ні ў чым жонку. Яго хваліла завочна і ў прысутнасці іншых жывёлаводаў калгаснае начальства. Цішка не ведаў ніякай бяды. Праўда, па начах іншы раз ад дзённай перанапругі крыху пабольвалі рукі і ногі, але да раніцы стома праходзіла - і ён зноў ахвотна браўся за звыклы для яго занятак.

Цішка быў удалы касец. А тут брыгадзёр на сенажаці ў сярэдзіне чэрвеня якраз выдзеліў вяскоўцам палоскі травы для нарыхтоўкі сена, бо кожны гаспадар тады яшчэ трымаў сваю ўласную карову, не тое, што зараз. Цішка з раніцы добра пакляпаў касу, адмянціў яе, прыхапіў з сабою такія-сякі харч і дзвесце грамаў спірту "Рэала", які тады паўсюдна прадаваўся і які перавёў на той свет шмат людзей.

Правіянт Цішка паклаў у альховы куст, каб не награвіўся на солнцы, а сам узяўся за касу. З расою, на свежыя сілы, пры добрым настроі здатна касілася. І хоць гаспадару стукнула ўжо пяцьдзсят дзевяць гадоў, асаблівай стомы ён не адчуваў. А пад абед трошкі заняджаў. "Трэба падбздэрыцца", - рашыў Цішка і пакрочыў да куста. Дастаў з пакета бугэлечку са спіргам, кілішак, закуску. Кілішкам зачэрпаў халоднай вады з маленькай крынічкі, якая пульсала за кустом, надліў яе, каб

засталася толькі палавіна, а рэшту запоўніў спіртам. Цяжка ўздыхнуў і залпам выпіў. Закусіў сырым салам і чорным хлебам. Пачакаў, пакуль усё асядзе. Прысеў на пракос. Паглядзеў, як непадалёку завіхаюцца іншыя касцы. Падумаў: "Можа паклікаць іх... Не, не варта. Што гэта за доза - кілішак?" Паўтарыў. Толькі на гэты раз вады зачэрпаў менш, а спірту ўліў больш... І пайшло-паехала. Пасядзеў, апусціўшы галаву на калені, крыху падрамаў. Пасля схамкнуўся: "Можа яшчэ дабавіць..." Падняў бутэльку ўгору - а яна пустая. "Ну тады трэба ісці касіць". Каса аказалася не вельмі паслухмянай, але ён шморгаў і шморгаў ёю па траве. І раптам убачыў, што разрэзаў напалавіну жабу, з жывата яе пацякла кроў, павылазілі кішкі. Пярэднія і заднія ногі яшчэ трапяталіся. У Цішкі пацямнела ў вачах. Ён зарыгаўся, страціў свядомасць і ўпаў.

Касцы, якія завіхаліся непадалёку ад яго, занепакоіліся.

- Штосьці занадта доўга ляжыць Цішка, - насцярожана прамовіў Ігнат Курачка. - Ці не здарылася што з ім. Ідзем праверым.

Мужчыны наблізіліся да Цішкі. Ён, нежывы, ляжаў на пракосе, побач з ім была каса, разрэзаная напалавіну жаба і вырыганая закуска.

... Розныя толкі аб яго канчыне хадзілі па вёсцы. А мужчыны, яго равеснікі, казалі:

- Во, біў жабаў на балоце - ад жабы і загінуў...

20.07.2023 г.

Здравяка

У нашай вёсцы раней клуба не было - і вечарынкi, танцы праводзіліся па чарзе па хатах. Дайшла такая чарга і да нас. Тады мала ў каго мелася дашчатая падлога. У нашай хаце таксама быў звычайны, добра утрамбаваны гліняны ток. Перад танцамі яго абільна апырскалі вадой, каб не пыліў, напайлі і накармілі музыку Косціка Дзякевіча, сабралася моладзь - і вечарынка распачалася.

Мне, дапытліваму падлетку, прыемна было назіраць, як дужыя хлопцы і гарэзныя дзяўчаты віхурацца ў вясёлых беларускіх польках ці плаўных вальсах. Як звычайна, гарманіст, каб крыху адпачыць, цераз некаторы час абвешчаў перапынак - тады хлопцы збіраліся ў кола і пачыналі спрачацца. І на гэты раз мажны, дужы, шыракаплечы Мікола Аленчык выйшаў на сярэдзіну кола і прапанаваў:

- Хто хоча з мною паспрачацца, што я падніму ў зубах мяшок бульбы?

- Я, - аклікнуўся таксама не са слабакоў Ваня Чучва. - На што спрачаемся?

- На бутэльку гарэлкі.

- Згодзен.

Мяне папрасілі схадзіць у камору і набраць вялікі мяшок бульбы. Я паслухмяна патэпаў і ў катуху невялікім кошыкам заграбаў клубні і засыпаў у мяшок. Калі ён быў запоўнены амаль да адказу, вярнуўся ў хату і сказаў:

- Гатова. Можна забіраць. Пайшлі.

Аленчык і Чучва падаліся за мною. У каморы Аленчык страсянуў мяшок, каб лепш асела бульба, моцна завязаў завязкай. Уняслі ў хату, паставілі каля парога, дзе стоўпіліся ўсе хлопцы і дзяўчаты. Што будзе? Ва ўсіх расшырыліся зрэнкі.

Аленчык з мінуту пастаяў у роздуме. Пасля ўздыхнуў, нагнуўся, сціснуў зубамі мяшок вышэй завязкі і рукамі паказаў натоўпу расступіцца, даць прайсці. Сагнуўшыся, ён данёс у зубах мяшок да супрацьлеглай лавы, што стаяла пры ўсходняй сцяне, і вярнуўся назад. Усе ахнулі, паглядзелі на Аленчыка як на сапраўднага асілка: у мяшку было не менш пяці пудоў бульбы.

- Зубы цэлыя? - спытаў Віталь Казілаўка.

- Усе на месцы. Ні адзін не зламаўся, - адказаў Аленчык.

Ваня стаяў з апушчанымі рукамі: ён пацярпеў фіяска.

- Ну што задумаўся? Бяжы па бутэльку.

- Давядзецца. Прайграў. Давай аднясем мяшок у камору.

- Бяжы. Я адзін з гэты спраўлюся.

Чучва пайшоў па вёсцы шукаць самагонку.

Аленчык папрасіў мяне паадчыняць дзверы, узяў на выцяжку рук, каб не запэцкаць белую кашулю, за два канцы мяшок, занёс у камору і высыпаў бульбу ў катух.

Праз некалькі хвілін вярнуўся Чучва. Ён штурхнуў Аленчыка ў плячо, кіўком галавы паказаў ісці на кухню. Айчы姆 расставіў шклянкі, мама нарэзала сала, каўбасы, хлеба. Паклікалі гарманіста. На чатырох чалавек адна бутэлька асаблівага знаку не дала, тады айчы姆 прынёс з каморы паўтаралітровую, цёмную, масіўную бутэльку сваёй самагонкі.

- Хоць я з табой і не спрачаўся і не прайграў, - прамовіў ён, звяртаючыся да Аленчыка, - але раз ты такі здаравяка, то ў твой гонар частую вас уласнай самагонкай.

Аленчыку ён наліў поўную шклянку - і той залпам апаражніў яе.

- Не акасееш? - пацікавіўся Косцік Дзякевіч.

- Што для мяне гэта значыць?! Я магу тры шклянкі за раз выпіць.

- Здаравяка.

Мужчыны з зайздрасцю паглядзелі на Аленчыка. А на яго самагонка як быццам бы і не падзейнічала. Толькі неяк выразней пасвятлелі вочы, пачырванеў твар, больш развязаўся язык.

- Я магу каня падняць, - пахваліўся сваёю сілаю Аленчык.

- Ого! - усклікнуў Дзякевіч.

- Дзядзька, дазволіш пакарыстацца сваім канём?

- Калі ласка, - адказаў айчыч.

А на зале ў гэты час сядзела на лавах, на ложках, на зэдліках моладзь, гучна гаманілі хлопцы, прывабна хіхікалі дзяўчаты.

На кухні Дзякевіч занепакоіўся:

- Пара, хлопцы, мусіць закругляцца. А то зараз мяне абвіняць у гультайстве.

- Ну, давайце тады аглаблёвья, - прапанаваў айчыч і разліў па шклянках усю да кроплі гарэлку, якая на гэта раз дала пэўны штуршок у арганізмах мужчын.

Госці пайшлі ў залу. Весялей і заліхвасцей зайграў на гармоніку Косцік. Зноў усчалася завіруха сукенак, кашуляў, прычосак, рук, ног.

Доўга танцавалі, пакуль не стаміўся музыка. Ён перастаў іграць, паварушыў у паветры пальцамі, даў расслабон рукам.

Па-новаму апырскалі халоднай вадой гліняную падлогу. І тут на круг выйшаў Аленчык:

- Хто гатовы памерацца з мною сілаю?

Ахвотнікаў не знайшлося.

- Тады ці ёсць сярод вас смяльчак паспрачацца з мною? На гэты раз я падніму каня.

- Ого!

Усе маўчалі. І тут з натоўпу прабілася да Аленчыка ружова-шчокая, чарнабровая, фігурыстая шатэнка Юлька Герасімчык. Яна працягнула яму руку і тоненькім галаском сказала:

- Я гатова.

Аленчык сціснуў яе маленькую, рахманую ручку сваёй магутнай "лапай" і спытаў:

- На што спрачаемся?

- На бутэльку.

- Дурная, - зашапталіся ў натоўпе дзяўчаты. - Знайшла на што спрачацца. Хоць бы на кілаграм цукерак. Нас пачаставала б. Усё роўна ён прайграе. Падняць каня? Гэта не жарты...

- Пайшлі на двор! - моцна выгукнуў Аленчык. - Дзядзька Восіп, ідзі выведзі з хлява каня.

Шумны, гаманкі натоўп выкаціўся з хаты. Айчыч зняў са сцяны

падпаветкі аброць, два путы, вывеў на двор каня. Сівы, дагледжаны, пакладзісты, разумны, ён стаяў сярод надворка, спакойна пазіраючы на людзей, не цямячы, што тут адбываецца. Айчым звязаў яму путамі дзве пярэднія і дзве заднія нагі, сам узяўся за аброць, каб сівы стаяў на месцы і нікуды не рухаўся.

- Можаш пачынаць.

Аленчык падлез пад живот каня, абняў яго за пярэднія і заднія ногі і падняў угору, трымаючы вялікі жывы груз на сваіх плячах і карку.

Нехта выкрыкнуў:

- Ура!

Конь быў адарваны ад зямлі на паўметра, не брыкаўся і не рухаўся. Аленчык патрымаў яго на сабе і апусціў уніз. Ніхто не паверыў сваім вачам. Аднак, гэта была вялікая перамога Аленчыка.

Дзяўчаты зноў зашушукаліся:

- Дурная. Няхай бязьць цяпер па гарэлку.

І Юлька парыпалася ісці, але Аленчык наблізіўся да яе і сказаў:

- Не трэба. Нікуды не хадзі. Я дарую табе прайгрыш. Хвалю за смеласць.

Юлька апусціла вочы.

Некаторы час моладзь пабыла на падворку, рухалася туды-сюды, збіралася ў групкі, гаманіла, выходзіла на вуліцу, адпачывала. Айчым адвёў Сівога ў хлеў, музыка, Аленчык і Чучва прыселі на прызбу і прыкідвалі, колькі мог важыць конь.

- Не менш, як семсот кілаграмаў, - мяркаваў Аленчык. - Цяжкі халера, але ж не мог я не падняць яго, апраставалосіцца перад публікай. Хоць гэта калі-небудзь можа і адаб'ецца на маім здароўі.

... Спакваля пачынала цямнець. Сцішыўся і заснуў у шатах дрэў ветрык. На ўсходнім небасхіле запаліліся першыя зорачкі. Хлопцы і дзяўчаты, не спяшаючыся, заходзілі ў хату, якая зноў напоўнілася музыкай, шумам, стукам абцасаў, вясёлым смехам, гаманой.

Танцы доўжыліся аж да поўначы. Аленчык праводзіў Юльку, якая жыла ў самым канцы вёскі, дадому. Спыніліся каля веснічкаў.

- Як гэта ты адважылася са мною паспрацаваць.

- Я паглядзела, што ўсе хлопцы маўчаць, стаіліся і рашыла: будзь што будзе - рызыкнула, выйшла да цябе.

- Правільна зрабіла.

Аленчык паглядзеў Юльцы ў вочы - у іх трапяталіся, пераліваліся іскрынькі ад таямнічага месячнага святла. Ён ласкава абняў дзяўчыну і пацалаваў. У яго магутных руках яна стаілася цёплым, рахманым птушанькам, якое яшчэ не навучылася лятаць. Некалькі хвілін яны стаялі і

маўчалі, прытуліўшыся адзін да аднаго. Пасля Юлька разняла рукі Аленчыка і беглым позіркам стрыкнула па хаце. У акне ад надворка матляхнулася фіранка і паказаўся твар маці, якая памахала рукою і дала знаць дочцы, каб ішла дахаты. Аднак Юлька пра гэта Аленчыку нічога не сказала і працягвала далей быць разам са сваім кавалерам.

- Чаго ты спрачаешся з хлопцамі толькі на гарэлку, а не на што іншае?

- Ну не буду ж я з імі спрацацца на рублі ці цукеркі. Гэта не мужчынская заманка.

- То хоць на пуд жыта...

- Насмяшыла. Буду я яшчэ вазіцца з жытам...

Аленчык зноў абняў Юльку за плечы і моцна прыціснуў да сябе. Яна войкнула. І тут пачуўся стук кулака ў акно. Аленчык аглянуўся - барабаніла ў шыбіну маці Юлькі.

- Кліча дахаты?

- Ага. Пайду, бо яна не ўгамоніцца.

Развіталіся без абдымкаў і пацалункаў. Ідучы дадому Аленчык думаў: "Трэба ўсё-ткі жаніцца з Юлькай. Здатная, мілая дзяўчына, спрытная, рахманая. Канешне, яе маці можа паўстаць супраць: яна ведае мае слабасці. Але тут галоўны ігрок не яна, а яе дочка".

Сустрэчы іх працягваліся. Перад Новым годам Аленчык запрасіў Юльку ў сельсавет, дзе яны і распісаліся. Жылі ў хаце бацькоў Юлькі, у баковачцы - асобным пакойчыку, дзверы якога адчыняліся ў сені. У сям'і старшынствавалі згода і памяркоўнасць. Аленчык перастаў выпіваць.

Аднак, у 1949 годзе ўтварыўся калгас імя Дзяржынскага, і бясхлебца пераступіла цераз парогі хатаў. Хлопцы і дзяўчаты, мужчыны і жанчыны хадзілі на розныя работы, якія выпадалі на іх долю.

Неяк пад вечар Аленчык з Ванькам Чучоваю, змардаваныя, запыленыя з ног да галавы валакліся ад малацілкі, у якую яны падавалі снапы ячменю, дадому.

- Нічога не браў? - спытаў Ванька.

- Не.

- А я во ўсыпаў у кішэнь жменю зярнят. Хоць курам будзе які пачастунак, знясуць, можа, яйка на сняданне.

- Ты што?! - расхвальяўся Аленчык. - Зловяць - пасадзяць у турму. Цяпер жа ўстаноўка, каб ні адзін каласок нідзе не прапаў, ні адно зернетка.

- Ну і напалохаў ты мяне, цяпер нічога не буду браць. Але якія ў нас, братка, заробкі: трыста грамаў збожжа на адзін працадзень. Ды і

якое збожжа? Трэцяга гатунку, амаль смецце. За год заробіш пару пудоў, прынясеш на плячах дадому - і паспрабуй пракармі сям'ю. Паслухай, давай махнем на заробкі ў Жалудок.

- Куды?

- На спіртзавод.

- Не пусціць жонка. Скажа: "Зноў улезеш у п'янку".

- А ты паспрабуй яе ўгаварыць. Усё-ткі будзем атрымліваць рублікі. А за грошы ўсё можна купіць.

- Падумаю.

Юлька асабліва не пярэчыла, толькі папярэдзіла: "Трымайся".

Праз некалькі дзён Аленчык і Чучва патэпалі ў Жалудок. Дырэктар спіртзавода Пінчук станоўча ацаніў іх мажныя постаці і спытаў:

- Грузчыкамі пойдзеце?

- Пойдзем, - у адзін голас адказалі прышлыя.

- Можаце заўтра выходзіць на работу. Заадно напішаце тут заявы, і мы аформім прыём.

Прышлякі абрадаваліся.

Прыемная вестка ўзбадзёрыла дома і Юльку.

А на другі дзень Аленчык і Чучва, на хуткую руку перакусіўшы, пашыбавалі ў Жалудок. На спіртзаводзе іх прынялі на работу. Толькі дырэктар, строгі і надзьмуты, папярэдзіў:

- Глядзіце, каб ні адзін грам спірту не трапляў вам на язык. Бо калі ўбачу п'янымі, зачыніце дзверы з адваротнага боку.

- Мы не выпіваем - такую далі самі сабе клятву.

- Малайцы. Ідзіце да майстра. Ён вам скажа, што патрэбна рабіць.

У двор ў гэты час як раз заехалі дзве машыны: адна з бульбай, другая з жытам. Майстар Красочка, які паспеў ужо з грузчыкамі пазнаёміцца, сказаў:

- Разгружайце абедзве машыны. Мяшкі насіце вунь ў той склад, у якім адчынены дзверы.

Узяліся перш-наперш за бульбу. Чучва ўскочыў у кузаў і падаваў груз Аленчыку. Аленчык браў мяшок пад паху і, як лёгкую торбу, нёс у склад, дзе кладаўшыца ўзважвала яго і паказвала, куды паставіць. Гэты шырокаплечы вярзіла паказаўся ёй добрым і паслухмяным, і як толькі ён выйшаў за дзверы, яна выглянула са склада, каб ацаніць другога грузчыка: Чучва таксама паказаўся дужым і паскладзістым. "Вось гэта работнікі, - падумала яна. - Не тое, што тыя былі - і выпівохамі, і слабакамі. Пінчук зрабіў правільны выбар".

Мяшкі з бульбаю і жытам хлопцы разгрузілі даволі аператыўна і

хутка. Пасля насілі вялізныя, зялёныя бутлі з гатовай прадукцыяй - спіртамі на склад. І ў канцы дня кладаўшчыца пры глыбокай тайне прапанавала асілкам па чарцы спірту.

- Не, не і яшчэ раз не, - адказаў Аленчык.

- Мы не выпіваем, - падтрымаў яго Чучва.

Кладаўшчыца абсела:

- Можа і правільна робіце.

Праца хлопцам пры іх сіле не паказалася цяжкай. Яны заўсёды ў добрым настроі, з чыстымі галоўкамі крочылі дадому і радаваліся, што, нарэшце, знайшлі пастаянны занятак для сваіх рук.

Такія-сякія грошы пацяклі ў сем'і. Юлька проста скакала ад радасці.

Аднак мінуў адзін месяц, другі, трэці - і распачалася зіма. Сыпучы снег перамятаў дарогу, кусаліся лютыя марозы. Топаць пешшу восем кіламетраў ад Жалудка да Ліпічанкі было не проста, ды і цяжкавата.

Майстар Красочка разумеў гэта і راشыў хоць як матэрыяльна падтрымаць хлопцаў. Адночы падвечар ён выдзеліў ім на дарогу па чакушцы спірту, даў па лусце хлеба. Яны зайшлі ў Жалудку да аднаго знаёмага, выпрасілі пустую бутэльку, набралі вады. Пяцьдзсят грамаў улілі гаспадару за сустрэчу і цёплы прыём. Рэшту з адной чакушкі дапілі самі, другой не распачыналі.

Рушылі ў дарогу, калі ўжо добра сцямнела. У Лапішках - лясным масіве паміж Жалудком і Ліпічанкай - спыніліся.

- А што мы гэтую кроплю панясем дахаты, - прамовіў Чучва. - Давай дап'ем тут.

Аленчык дастаў з-за пазухі другую чакушку. А якраз усхадзілася моцная завея - яна і падштурхнула хлопцаў на нядобрае. Пілі па чарзе з гарла, не разбаўляючы, запівалі халоднай, сырой вадой, закусвалі сухім хлебам.

- О, цяпер добра, - сказаў Чучва.

- Няблага.

Цераз пару кіламетраў зноў спыніліся і працягнулі "банкет". Падыходзячы да вёскі, дапілі рэшту.

- Дасць Юлька наганяю, калі агледзіцца, - захваляваўся Аленчык.

- А ты блізка не падыходзь да яе, каб не абнюхала, - параіў Чучва.

- Спірт не пахне.

- Тым больш. А так на табе не заўважна. Не хістаешся.

Дома Юлька не западозрыла мужа ў выпіўцы - і ніякай сварбы не ўчыніла. Аднак, менавіта з гэтага вечара ўсё і пачалося.

Цяпер грузчыкі ўжо самы выпрошвалі ў майстра і кладаўшчыцы,

каб выдзелілі ім хоць мізерную кроплю спірту на дарогу. А калі просьба не задавальнялася, умудраліся неяк укарасці. Як кажуць, пайшло-паехала. Алкагольная багна паступова засмоктвала грузчыкаў. Ужо Юлька безпамылкова "раскусвала" мужа, калі ён прыходзіў дадому п'яны.

На заводзе, праўда, і Аленькі і Чучва не выпівалі: баяліся, што Пінчук звольніць іх з работы. Трымаліся з усіх сіл. А вось у дарозе давалі сабе волю і ўжывалі спірт без усякай меры. Іншы раз, калі забываліся набраць вады, запівалі нават снегам. Непрыемна было, але што зробіш: спірт мог апаліць і язык, і нёба, і страўнік. Снег тушыў "агонь".

Неяк у хату Юлькі завітаў сусед, пажылы мужчына Алесь Кучэйка. Якраз яна, бацька і маці, уключыўшы святло, сядзелі ў зале.

- Твой у Лапішках з Ванькам, - звярнуўся ён да Юлькі, - па курганах валяюцца. Я не даў рады дацягнуць іх дадому: цяжкія, абвяляыя. Трэба штосьці рабіць, бо замерзнуць у лесе.

- Тата, схадзі можа ты прывалачэш іх, - папрасіла Юлька ў бацькі, - бо я таксама не спраўлюся.

- Моцна п'яныя? - запытаў Міхась у Кучэйкі.

- Моцна. Амаль не стаяць на нагах.

- Тады, мусіць, патрэбна паклікаць яшчэ і старога Чучву.

- Пакліч, тата.

Міхась апрагнуў кajuшок, надзеў рукавіцы і выйшаў з хаты. Было цёмна і няўтульна. Ён прыбавіў кроку.

Чучва раззлаваўся, пачуўшы пра тое, што робіцца з яго сынам у лесе. Але тут жа пачаў збірацца ў дарогу. Мужчыны спяшаліся: баяліся, што Ванька і Мікола могуць памарозіць у лесе пальцы рук ці ног. Пры падыходзе да Лапішкаў яны ўбачылі, як тыя то паднімаліся і, хістаючыся, рухаліся трошкі наперад, то зноў падалі ў курганы, рачкавалі.

- І як вам не сорамна так набірацца?! - наблізіўшыся, пачаў бэсціць асілкаў Чучва. - Усе людзі дома. Зараз будуць класціся спаць, а вы тут поўзаеце па снезе.

Ён узяў сына за руку і паставіў на ногі. Міхась выцягнуў з кургана свайго зяця. Абабілі з іх снег - і асілкі быццам пацверзелі. Трымаючы пад рукі, мужчыны вывелі іх на роўную дарогу - і ўсе чацвёрка так-сяк валакліся ў вёску.

Дома расстроена Юлька сказала:

- Звальняйся з работы. Пражывем як-небудзь і без тваіх грошай.

Аленькі маўчаў. Кінуўшы ў кут на падлогу боты, куртку і шапку, бухнуўся ў ложка. Спаў, цяжка стогнучы і храпучы.

Наранку балела галава, ногі былі, як не свае, як ватнія. Пражыла піць. Юлька заварыла моцнага чаю, тры кубкі выпіў залпам.

- Пайду.

- Не ідзі можа. Гарыць яна - такая работа. Абыйдземся.

- Пайду.

Заглянуў да Чучвы. Бацька не выпусціў Ваньку з хаты. Патэпаў адзін. На спіртзаводзе не пахмяляўся. Вярнуўся вечарам дадому, паабяцаў Юльцы:

- Больш, колькі жыць буду, не вазьму ў рот ні аднаго грама алкаголю.

Хадзіў на работу адзін. Працяглы час трымаўся. Умацавалася сям'я. Юлька нарадзіла яму двух сыноў і дачку. За тры гады да пенсіі зноў сарваўся. Піў беспрабудна, валяўся па курганах.

Пачалі вывальвацца зубы. Выгналі з работы. Юлька не ведала, што з ім рабіць, упадала ў роспач. Стэпка Блюднік параіла:

- Пакліч знахара са Старынак. Можэ ён што дапаможа.

Паклікала. Ён нешта доўга шаптаў, круціў рукамі над галавою, узяў паўкошыка як і пайшоў. Нічога не дапамагло. Тады Юлька сама надумалася схадзіць да бацюшкі. І хоць царква была зачыненая на замок (у ёй утварылі амбар), бацюшка прымаў пакутнікаў у сваім доме. Ён сказаў:

- Прывядзі яго сюды.

Юлька прывяла мужа.

- Ты ведаеш, чалавеча, - прамовіў бацюшка, - што на тым свеце ёсць рай і пекла. Хочаш вечна цягаць смалу ў вёдрах?

- Я ўжо спірту нацягаўся ў флягах.

- А смала яшчэ горшая і цяжэйшая. І гэта для цябе будзе кара навікі вечныя. Ну дык што, будзеш піць?

- Не. Кіну.

Бацюшка кароткай малітвай замацаваў свае словы. Аленчык прасвятлеў у вачах. Ідучы дадому, ён даў Юльцы слова, што яго рука ніколі не працягнецца да бутэлькі з алкаголем. І слова сваё ён стрымаў.

Аднойчы, калі ён сядзеў на лаўцы каля свайго плоту і нешта перабіраў у думках, да яго падышоў трактарыст, колішні сябар, Віця Муха:

- Ну што, Мікола, перанясеш цяпер у зубах мяшок бульбы цераз хату?

- Не. Засталіся толькі два зубы і тыя калываюцца...

18.08.2023 г.

*Уладзіслаў Сосна нара-
дзіўся ў 1962 годзе ў Шчучынскім
раёне. Скончыў Менскі радыётэх-
нічны інстытут. Інжынер. Жыве
ў Лідзе.*

Уладзіслаў Сосна

Апавяданні

Паршук

Эпізод з жыцця маіх родных пад час вайны на акупаванай тэры-
торыі. Распавяла мне яго мая бабуля (бабуля) у дзяцінстве.

Пад час вайны былі праблемы з утрыманнем у гаспадарцы
свіней. Справа ў тым, што ўтрымоўваць свіней можна было, але ўсе
яны павінны былі ставіцца на ўлік. І калоць свіней без дазволу ўладаў,
забаранялася. Абгрунтоўвалася гэта клопамі акупацыйных уладаў аб
здароўі грамадзян. Усіх свіней, усё мяса, трэба было правяраць на
наяўнасць захворванняў. Напэўна нейкую частку патрэбна было зда-
ваць нарыхтоўшчыкам. Гэта я ўжо не ведаю дакладна. Факт той, што
патрэбен быў дазвол на забіццё жывёлы.

Каб не рабіць сабе клопату, насельніцтва ўтойвала ўтрыманне
гэтых жывёлін. І тайна забівала іх для свайго ўжытку. Рабілася ўсё гэта
ўпотаі, хаваючыся не толькі ад адміністрацыі нямецкай, але, нават, і ад
суседзяў. Суседзі або не ведалі, або рабілі выгляд, што не бачаць і не

ведаюць. Бо магло ўсё гэта каштаваць вельмі дорага і для гаспадароў, і для суседзяў ці, нават, выпадковых сведкаў.

Як казаў мне бацька, свіней не калолі (пры гэтым яны енчаць на ўсю акругу, паўвёскі чую), а нейк душылі, каб тыя нават не піскнулі. Рабілася ўсё гэта ноччу, употай.

І трымалі свіней, хаваючы іх ад чужых вачэй.

Мой дзед зрабіў сховішча з уваходам з уборнай-туалета. Было гэта даволі арыгінальна. Была выкапана яма, у якой адкормлівалі паршука. Яма гэтая выкапана побач з уборнаю, адкуль зроблены дзверцы для кармлення жывёліны. Гаспадары ішлі ва ўборную з вядром, як бы выліць у адходжую яму нейкія памыі. А насамрэч, ішлі пакарміць паршука. Выпадковыя сведкі гэтага працэсу не павінны былі здагадацца аб сапраўдных дзеяннях гаспадыні з вядром.

Усё гэта тэарэтычна добра працавала, але на практыцы атрымалася не ўсё так гладка.

Хата маіх родных стаяла воддаль ад вёскі, каля лесу. З аднаго боку было прасцей - менш чужых вачэй, менш ведаюць людзі, што робіцца ў гаспадарцы. З другога боку і праблем магло быць болей. Бо воддаль ад вёскі, ад людзей, каля лесу... Маглі быць праблемы, звязаныя з нядобрымі людзьмі ў лесе. І такое бывала. Але тут не пра гэта гаворка.

Аднойчы каля хаты праязджаў нейкі высокі афіцэрскі чын, здаецца, палкоўнік, дакладна ўжо не памятаю. І папрасіў гэты палкоўнік дазволу пакарыстацца туалетам.

Відаць яго інтэлігентная натура не дазваляла яму сесці ў чыстым полі, каб заняцца сваёю неадкладнаю справаю. А рабіць гэта ў лесе ці ў кустах было нават і рызыкаўна, небяспечна. Хто ведае што там за гэтымі кустамі робіцца, і партызаны маглі там хавацца.

Што рабіць гаспадарам?! Не адмаўляць жа палкоўніку ў яго такой прастай просьбе!

Пайшоў афіцэр у туалет. А мае родныя ў думках сваіх развіваліся з жыццём. Справа ў тым, што жывёліне не зачыніш рота. Звычайна, калі нехта ішоў у туалет, паршук у яме, чуучы прыбліжэнне да туалета, скрып дзвярэй і дошчак насцілу, пачынаў рохкаць. Бо часта было звязана гэта з кармленнем яго. Не была разлічана "арыгінальная ідэя" майго дзеда на карыстанне туалетам чужым чалавекам.

Пакуль рабіў палкоўнік сваю справу, мае блізкія, аслупянеўшы, чакалі выніку ўсяго гэтага дзеяння. Былі ні жывыя, ні мёртвыя.

Палкоўнік жа, зрабіўшы сваю неадкладную справу, выйшаў з туалета, падзякаваў гаспадарам за прадастаўленую магчымасць, сеў у машыну, і далей паехаў па сваіх клопатах і справах.

Ніхто не ведае ці рохкаў той паршук, ці чуў афіцэр гэтае рохканне, ці здагадаўся аб знаходжаньні жывёліны, ці зразумеў што жывёліна таемна ўтрымліваецца,.. Мо, і не чуў, і не зразумеў. А можа і выгляд зрабіў, што не чуў і не зразумеў. Хто ведае?!

24.02.2021

Пачастунак

Аднойчы распавёў мне бацька, як яго пачаставаў немец шакаладкай.

Было гэта калі немцы адступалі. Мясцовае насельніцтва хавала свой небагаты скарб, жывёл з дзецьмі адпраўляла ў лес, далей ад вачэй адыходзячай нямецкай арміі. Бо хапалі тыя ўсё, што траплялася на вочы. Асабліва не саромяючыся, нікому не падпарадкоўваючыся, ніякім законам і ўладам.

Мой бацька, назавём яго проста Хлопец, тады хлапчук гадоў 12, як і яго равесьнікі, бавіў час на нейкіх лясных палянах, наглядаючы за жывёлаю. Гэтую жывёлу нават да хаты не прыганялі. У лесе пасвілі, кармілі, кароў даілі там жа. Дзеці пільнавалі яе, па чарзе бегаючы дамоў наведаль блізкіх і ўзяць нейкай ежы з сабою. Хлопец пасвіў сваю карову. Іншыя - нейку сваю жывіну.

І вось аднойчы нейк застаўся Хлопец фактычна адзін з гэтымі разнастайнымі жывёлінамі. Астатнія дзеці ці дамоў пабеглі, ці мо дзе адлучыліся, мо гулялі па лесе. А на паляну выехала нямецкая вялікая машына, з будою. І пачалі немцы лавіць жывіну. А Хлопцу, наглядаўшаму за гэтым разнастайным статкам, немец загадаў злавіць нейкага падсвінка. Малады і жавы падсвінак проста так не даваўся ў рукі. Невядома, чый ён быў, не бацькавай сям'і. Паколькі варыянтаў не было, прыйшлося загад выконваць. З аднаго боку, калі не злапаеш гэтага падсвінка, то можна і з жыццём развітацца. На шыі немца вісеў аўтамат, і было накіравана дула яго ў бок Хлопца. А з другога боку, злавіць падсвінка - фактычна саўдзельнічаць. Як з гаспадарамі гэтай жывёліны потым разлічвацца?!

Ну і пачаў Хлопец, за гэтым парасём ганяцца. Нейк удалося ухапіць за заднія ногі. А падсвінак, драпянуўся і вырваўся. Ці то парасё было брыкастае і спрытнае, ці Хлопец марны і нядужы быў, ці мо і не надта хацеў утрымаць гэтую істоту, але вырваўся падсвінак і імгненна зьнік недзе ў кустах, у гушчар падаўся.

Немец вельмі быў незадаволены зыходам гэтае лоўлі. Фактычна пазбавіў гэты няўдалы дурань такога годнага здабытку.

А Хлопец падымаецца з зямлі, твар у брудзе, брудныя рукі, рот нават глебаю забіты, плача, размазваючы слёзы і бруд па твары. Плача, бо карову яго забралі, няведама што дома скажуць, у брудзе, на зямлі, ўвесь выкачаўся. А яшчэ гэты немец з аўтаматам...

Немец, хоць і злы быў на падшпарка няўдалага, але смешна яму стала, гледзячы на гэтага недарэку. Пачаў рагатаць, закідваючы галаву назад. Немец парагатаў, потым дастае з кішэні шакаладку і дае Хлопцу. Канешне ж, таму не да шакаладкі, ён ледзь жывы ад страху і крыўды. Але, каб не абразіць немца, бярэ шакаладку і спрабуе есці. Шакаладка не лезе ў рот, ад страху, ад няўдачы з парасём, ад плачу... Але есці трэба. І есць, з брадам, са слязімі.

А немец нацэльвае на яго аўтамат і страляе па над галавою. Выпусціўшы чаргу, іржэ ва ўсё горла.

Доўга потым майму бацьку гэтая шакаладка "стаяла ў роце". З таго часу, як ён казаў, ён не еў шакалад. Не хацелася.

Што далей?

Прыйшоў у вёску, распавёў усім што адбылося, і сваім родным, і тым, чыю жывіну забралі немцы.

Яго бацька, мой дзед, быў катэгарычны: "Як страціў карову, так і знайдзі яе!"

Што зробіш. Давялося ісці, шукаць карову.

Далі яму шапку як курыных, і пайшоў ён шукаць карову. Людзі падказалі, што паехала нямецкая машына з будою ў суседнюю вёску. Пайшоў туды.

Ішоў праз паселішча, заглядваючы ў двары. У адным з іх убачыў кагорту немцаў. Яны сярод падворку развялі вялікае вогнішча, сядзелі каля яго, пра нешта гаргatalі, смяяліся.

Як расказваў мне бацька, здзіўляла яго тады, што немцы, хоць і адыходзілі, бітыя Чырвонай арміяй, відаць, не салодка ім было, але гумару не страчвалі. Яны вялі сябе актыўна, не панура, увесь час нешта распавядалі адзін аднаму, часта смяяліся. Як быццам не адступалі яны, а наадварот. Была гэта рэгулярная армія, вермахт. Па мундзірах гэта відаць было. Ды і франтавікоў ад тылавых няцяжка было адрозніваць.

Завярнуў Хлопец на гэтае падвор'е. Тым болей, што і машына з будою недалёка стаяла.

Убачыла кампанія немцаў шапку з яйкамі. Нехта падхапіўся, схапіў яе. Тут жа аднекуль і патэльня ўзялася. Праз пару імгненняў ужо

яечня смажылася на патэльні на вогнішчы.

Але ж не карміць гэтых ваяк Хлопец прыйшоў. Яму нейк карову сваю трэба знайсці. Ubачыў нейкага, больш сталага, немца. Як падалося, з сялян. Каранасты, здаровы, сур'ёзны, відаць, працай да вайны ручною займаўся. Накіраваўся да гэтага немца. Паспрабаваў Хлопец нейк мігамі паказаць, што яму трэба. Рогі пальцамі на лэбе сатварыў, "му" гаварыў. Нейк карову з сябе вытвараў. Немцы смяліся. А гэты сталы, але дужы, здаравяк ухапіў Хлопца за каўнер і даў пад задніцу так, што той праз плот пераляцеў. А плот вышынёю метраў два быў. Відаць немец палічыў, што падшпак дражніцца так з ім.

Падняўся Хлопец, памацаў сваю задніцу, пакрочыў ізноў на падворак. Што рабіць?! Без каровы яму да хаты нельга вяртацца, бо бацька яго зноў назад адправіць. Паціраючы збіты зад, ізноў накіраваўся да сталага немца. Той ужо больш сур'ёзна аднёсся. Бо, каб проста дражніўся гэты малеча, то не вярнуся б. Можна зразумеў, што не адчэпіцца гэтае дзіцё. І нешта трэба рабіць. Можна, сапраўды, сам селянін, у самога, можна, дзеці прыкладна такога ўзросту. Хто ведае?!

Падаў жэст, паказаў у бок хлява, і павёў Хлопца туды.

Трэба сказаць, што гаспадарка, дзе спыніліся немцы была вялікая. Вялікі будынак хаты, яшчэ большы хлёў. І ў тым хляве шмат стаяла кароў. Можна штук 40. Відаць, таксама, як і Хлопцава, сабраныя сюды з акругі.

Паказаў немец на каровы. Хлопец пачаў шукаць у прыцемках гэтага хлява сваю карову. Знайшоў. Пачапіў на рогі вяравачку, якую прадбачліва ўзяў з сабою, і павёў да хаты.

Можна хто падумае: "Навошта ж было рызыкаваць дзіцём?! Навошта адпраўляць свайго сына да немцаў?! Тым нічога б не каштавала прыстрэліць яго. На што спадзяваўся бацька гэтага Хлопца?! І каровы б не было, і сына страціў бы."

Сёння нам лёгка судзіць, седзячы на канапе, папіваючы халоднае піўко з чыпсамі. А ў той час, у вайну, магчыма, страта каровы была большаю бядою, чым страта нават сына. Рызыка, вядома, была. Але, страціўшы карміцельку-карову, чым астатніх дзяцей потым карміць? Вайна пазбавіла маёмасці, прадуктаў, жывіны. Можна, на адну карову і спадзяванне было?! Для ўсёй сям'і.

І пазнейшыя падзеі ў сям'і майго бацькі ўскосна гэта пакажуць. Але гэта ўжо іншая гісторыя.

24.02.2021 г.

Свае

Аднойчы, калі быў яшчэ студэнтам, ехаў у аўтобусе да Менска. Маёю спадарожніцай была нейкая бабуля. Дарога доўгая. Разгаварыліся. Яна распавяла пра сваё жыццё-быццё. Размова пайшла пра ваенныя часы.

Жыла суразмоўца мая ў невяліччай вёсцы, недзе далёка ад вялікіх і не вельмі дарог, на водшыбе. Як яна казалася, вайна прайшла амаль мінуўшы іх вёску. Але трохі ўсё ж яе закрунула.

Немцаў яны бачылі, калі тыя наступалі, калі фронт ішоў на ўсход. А калі фронт у зваротным кірунку ішоў, то іх абмінула гэтая падзея, праз іх вёску ваенныя не праходзілі. Пад час жа вайны яны немцаў не бачылі.

Іх сям'ю крунула вайна пры наступленні немцаў. Тады ў іх канфіскавалі каня для патрэб намецкай арміі, арміі вермахта. Узамен каня далі паперу нейкую, даведку. У ёй было напісана, што ў такіх-та канфіскаваны конь і што ўзамен яго яны могуць атрымаць іншага.

Конь у гаспадарцы патрэбен. Вырасылі паспрабаваць атрымаць узамен канфіскаванага іншага каня. У паперы ж сказана, што гэта магчыма. Узняўшы гэтую даведку, накіраваліся недзе ў раён ці ў гміну нейкую, дакладна ўжо не памятаю, карацей да ўладаў нейкіх, паспрабаваць атрымаць замену свайму каню.

І, як не дзіўна, ім далі замену. Не адразу, давалося нейкі час пахадзіць з папераю, але ўсё ж. Праўда не зусім адпаведную замену, але і такому гаспадары былі радыя. Атрымалі яны замест свайго маладога і добрага коніка падраненую, ужо не маладую кабылку. Але і гэта іх задаволіла, бо і нават на гэта спадзяванне было слабое.

Мяне ж здзівіла тое, што не толькі фронт іх вёску не крунуў амаль. Гэта зразумець яшчэ можна. Яле ж яны, знаходзячыся далёка ад усякіх шляхоў-дарог павінна былі сутыкацца, калі не пастаянна, то час ад часу, з рознымі партызанамі. Бо партызаншчына ў нашых краях была вельмі распаўсюджана.

На што жанчына адказала, што сапраўды, аднойчы партызаны да іх заходзілі, польскія. Як я разумею, гэта нейкі атрад так званай Арміі Краёвай.

У іх вёсцы жылі людзі розных нацыянальнасцяў (і веравызнання, як разумею). Былі і палякі (католікі), і праваслаўныя (беларусы ці рускія). Сама жанчына была праваслаўная.

Як сказала жанчына: "Тыя польскія партызаны нікога не чапалі, толькі сваіх расстралялі чатырох чалавек".

Я запытаў: "А сваіх гэта каго?" Думаў, што можа кагосьці са свайго атрада, праштрафіліся можа за што-небудзь, свавольствы нейкія тварылі.

Жанчына адказала: "Са сваіх, палякаў. Яны клікалі ў свой атрад моладзь, а тыя адмовіліся ісці ў атрад. Іх і расстралялі".

24.02.2021 г.

Свіння

Гэтую гісторыю я пачую ў дзяцінстве. Выпадкова падслухаў яе з размовы двух мужчын за сталом. Яе распавядаў былы паліцэйскі, які служыў у паліцыі пры немцах, пад час акупацыі. А яму, у свой час, распавёў яго саслужывец.

Аднойчы гэты саслужывец сядзеў за сталом з немцам, выпівалі, закусвалі.

Я ўжо не памятую якую пасаду займаў той немец. Відаць быў з якой-нібудзь мясцовай адміністрацыі нямецкай.

Як мне расказваў мой бацька, пад час вайны ў нямецкай адміністрацыі на нашай тэрыторыі звычайна служылі былыя франтавікі, якія былі ўжо нягодныя для службы на фронце, па раненні, па ўзросце ці яшчэ па якой прычыне.

Дык вось, сядзелі і выпівалі. Немец і паліцэйскі з нашых грамадзян. І гэты, "наш" паліцэйскі расказаў немцу, што яго брат родны забіў свінню.

Магчыма не ўсе ведаюць. Пад час акупацыі забіць свінню, не апавясціўшы нямецкія ўлады, лічылася злачынствам, якое каралася смерцю ўсёй сям'і.

Фактычна гэты паліцэйскі здаваў на смерць сям'ю свайго брата, далажыўшы немцу пра такое злачынства.

Дакладна не ведаю, але думаю, што непрыняцце мер паліцэйскім ці нават выпадковымі сведкамі "злачынцы", таксама магло каштаваць жыцця.

Што ж немец? А немец, як бы неўзначай, павярнуўся да суразмоўцы, махнуўшы рукою, ды так, што трапіў таму ў сквінцу. Немец той быў даволі каранастым, магчыма, з бюргераў, дужым. У гэтага паліцэйскага і вылецела пару зубоў. Немец жа папрасіў прабачэння ў суразмоўцы-паліцэйскага за няўдалы свой рух п'янага чалавека, і працягнуў размову, як бы не пачуўшы распавяд пра забітую свінню. Працягнуў піць і закусваць.

Ну а да паліцэйскага "дайшло", што нельга свайго брата "зда-

ваць", не гледзячы ні на што.

Вось такая гісторыя, выпадкова мною пачутая ў дзяцінстве.

24.02.2021 г.

Певень

Распавяла мне знаёмая гісторыю сваёй паездкі ў Нямецчыну.

Было гэта ў 90-я гады. У часы, калі на прасторах нашай былой краіны, Савецкага Саюза, адбываліся змены. Набылі незалежнасць былыя часткі гэтага саюза. І ва ўсіх гэтых частках ішлі складаныя працэсы пошуку свайго месца ў свеце. Час быў складаны. Была нейкая неўладкаванасць у жыцці грамадзян, супольнасці, краін.

Мая знаёмая, да нашага знаёмства, жыла ў іншым месцы, працавала на буйным прадпрыемстве. Але ў неспакойны час вырашыла перабрацца бліжэй да бацькоў, да родных месцаў. У тых месцах, дзе жыла і працавала раней, шмат жыло выхадцаў з Нямецчыны. З тых яшчэ часоў, калі Імператрыца Расейская Кацярына 2-я запрасіла ў Расейскую імперыю былых сваіх суайчыннікаў. Пражылі ў Расеі гэтыя выхадцы з Нямецчыны некалькі стагодзяў. Абруселі. Але захавалі многія нямецкую адметнасць.

І вось у складаныя часы паклікала іх гістарычная радзіма назад, "дамоў". Гарантавала дзяржава дапамогу неблагу, на першыя часы. І шмат хто пагадзіўся. Шмат якія сем'і пакінулі нестабільную сваю ўжо радзіму і ад'ехалі на радзіму сваіх продкаў, "гістарычную радзіму". У лік такіх перасяленцаў увайшлі і сябры маёй знаёмай.

Калі яны больш-менш абаснаваліся, укараніліся, на новым месцы, паклікалі ў госці сваю сяброўку, маю знаёмую. А яна, не доўга думаючы, пагадзілася, і наведала былых сяброў. А мне распавяла, як гэта адбылося.

Трэба сказаць, што ў час, пра які ідзе гаворка, жылося, у бытавым плане, не салодка. Да гэтага часу ўжо пайшлі прахам былыя ашчаджэнні людзей. Усё, што адкладвалася на будучыя нейкія набыткі, ці то бытавую тэхніку, ці машыну, ці мэблю, ці нават на кватэру хтосьці адкладваў, усё гэта прапала ў імклівай інфляцыі. Прадпрыемствы яшчэ нейк спрабавалі захаваць нейкае сваё жыццё-існаванне, але з вялікімі цяжкасцямі. У лепшым выпадку, працавалі па пару тыдняў на месяц. За гэтую працу працоўныя атрымлівалі невялічкі заробак, якога нават на сціпую яду не заўсёды хапала. Пра нешта большае і марыць не адважваліся. Каму пашанцавала, мелі жыллё. Нам, маладым, пашанцавала ў той час апынуцца ў завадскім інтэрнаце. Каму меней пашанцавала, вымушаны

былі здымаць недзе кватэру, ці нейкі вугал, у арэнду.

Мая знаёмая з сям'ёю жыла ў інтэрнаце. Ім пашанцава атрымаць на сям'ю з пяці чалавек (магчыма на той час яшчэ з чатырох чалавек) блок з двух пакояў у завадскім інтэрнаце, са сваім санвузлом і агульнаю кухняй на этажы. Зусім някепскі варыянт па тых часах.

Мая знаёмая распавяла, што нават расплакалася ад роспачы, калі ўбачыла дом сваіх былых сяброў. Свой дом быў мараю знаёмай. Са сваёю кухняй, з кавалкам зямлі ля дома.

Нямецкія перасяленцы распавялі гасці пра ўсе набыткі, пра дапамогу дзяржавы, пра тое, як уладкаваліся, пра працу і жыццё. Паказалі вялікі і ўтульны дом. Тое-сёе распавялі і пра "гаспадарку".

І тут была прыхавана адна неспадзяванка.

Гаспадары былі вельмі рады гасці. Бо раней, калі жылі на прасторах Савецкага Саюза, была звычка ў іх, як і ў большасці людзей тых часоў, хадзіць адны да адных у гасці, самім прымаць гасцей. А на новым месцы вакол іх жылі людзі з іншымі звычкамі, з іншым разуменнем "гасцёўнасці". Ды і не толькі гэта.

Іншыя звычкі, правілы, традыцыі былі ў быце.

Жывучы на прасторах вялікага Савецкага Саюза, а да гэтага ў Расейскай імперыі, шмат хто з жыхароў трымаў сваю жывёлу. Гэта было нормаю. Магчыма, некалі так было і ў Няметчыне. Але да таго часу ўжо адбыліся змены. Існавала як прамая забарона на ўтрыманне нейкіх жывёл, для харчавання, нават агародаў, так і традыцыі такой ужо не было. А перасяленцы, сумуючы па сваёй сапраўднай радзіме, знаходзячыся на "гістарычнай", вельмі хацелі завесці сабе нейкую жывёнасць. І нічога лепшага не прыдумалі, як зрабіць у падвале птушнік, завесці сабе курэй. Іх падпольныя куры радавалі гаспадароў. Але, у нейкім сэнсе, былі і небяспекаю іхняю. Бо надта ўжо пэвень сярод гэтага птушынага падполля быў пявучы. Баяліся каб суседзі не ўчулі і не данеслі на іх. А калі нават і не данясуць, то будуць іх лічыць не зусім у сваім розуме.

На адлегласці, калі выпадкова хтосьці з суседзей нават і пачуе спеў галасістай тае птушкі, то можна было б сказаць, што гэта па тэлевізары ці радыё спеў такі прыгожы для насельнікаў дома. А вось дамоў ані каго не рызыкавалі з гэтае нагоды запрасіць. Ні суседзеў, ні наогул каго-небудзь з Нямецчыны. Сяброўцы яны давяраюць, бо яна сама прыкладна такая самая, зразумее іх, таму ёй і адкрыліся.

Паслухаўшы ўсё гэтае, нешта не захацелася мне пакідаць маю радзіму, развітацца з блізкімі мне па светапоглядах людзьмі. Не ўляўляў сабе такое жыццё, нават у самым лепшым доме, але без магчымасці

адкрыта стасавацца з атачэннем. І хаваць пеўня, як найстрашнейшую кантрабанду.

13.03.2021 г.

Парадак

Нейк прапанаваў нам адзін з сяброў невялікае падарожжа на раварах, на некалькі дзён. Павагаўшыся, мы з задавальненнем пагадзіліся. Узялі нейкіх пару "адгулаў" на працы, выправіліся ў падарожжа.

Спачатку наведалі гістарычныя мясціны нашага краю: Гальшаны, Крэва, Баруны. Наведалі старыя замкі, дакладней, тое, што ад іх засталася. Атрымалі асалоду ад падарожжа на раварах па тых мясцінах, ад агляду дзеючых і зачыненых храмаў. Было прыемна і ўзрушальна падарожнічаць у тых месцах. Былі там і вёскі з дагледжанымі сядзібамі, і прыгожыя будынкі касцёлаў, і "даведзеныя да розуму", аблагароджаныя, руіны Крэўскага замка. Пакалясілі па роўных асфальтаваных дарогах, серпантынах тых цікавых, месцамі ўзгорыстых, ваколіц. Уражанне складалася прыемнае. Магчыма, толькі не ўпісваўся ва ўсю гэтую дагледжанасць і ўладкаванасць Гальшанскі замак. Ён вызначаўся сваёю занядбанасцю, разбуранасцю.

Пасля гэтага накіраваліся ў бок Смаргоні. Вакол Смаргоні ўжо не было такіх гістарычных помнікаў. У тых месцах пад час Першай сусветнай вайны доўгі час стаяў фронт. Было ўсё знішчана. Цывільнае насельніцтва выселена. Ад Смаргоні пасля вайны нічога не засталася. Але мястэчка было адбудавана. Вярнуліся людзі, прыехалі новыя насельнікі. Вакол Смаргоні мясцовасць роўная, не такая ўзгорыстая, як вакол Крэва ці Барун. А наваколле яшчэ болей дагледжанае. Прыемна нас здзівілі мясцовыя дарогі, ласы, нават балоты. Усё было нейкае ўпарадкаванае, дагледжанае. Нават лясныя дарогі, па якіх амаль ніхто не ездзіў, былі яаснымі. Хоць і без "цвёрдага пакрыцця", але высока падсыпаныя, роўныя, з яаснымі масткамі цераз ручаі. Вакол дагледжаны лес, без бураломаў і непраходных хмызнякоў. Вельмі добрае ўражанне складалася ад тых мясцін.

Падарожжа нашае пралягала якраз на стыку трох абласцей. Гарадзенскай, Менскай і Віцебскай. Запланавалі мы, акрамя гістарычных мясцін, наведаць і прыродныя нейкія адметнасці. У першую чаргу азёры. А тыя мясціны - край азёрны. Наведалі некалькі такіх азёраў. Падарожжа адбывалася ў канцы траўня. Надвор'е стаяла спрыяльнае для падарожжа. Было не холадна і не гарача. У азёрах вада пачала прагравацца. Была яшчэ не вельмі цёплаю. Таму адпачывальнікаў на

азёрах амаль не было. Для нас гэта было і добра. Бо хацелі мы спатоліцца знаходжаннем на прыродзе, далей ад гоману гарадскога. Наведваючы азёры, мы там не вельмі доўга затрымліваліся. Звычайна акуналіся ў халаднаватую, але празрыстую, ваду азёр, трохі падсыхалі на сонцы, і ехалі далей. На начлег становіліся дзе-небудзь у лесе. Начавалі ў намёце, ўзятым з сабою ў падарожжа.

Акуналіся ў ваду амаль ва ўсіх азёрах. Прыемна было ў сонечны дзень акунуцца ў прахалоду чыстай, празрыстай вады.

Пасля Гарадзеншчыны наведалі Меншчыну. Засхалі на возера Нарач. Не маглі мінуць, напэўна, самае вядомае возера Беларусі. Праўда пакупацца ў ім не давялося. Мясцовасць каля возера "акультураная", пад'езды да вады заасфальтаваныя, абкладзеныя пліткаю, бардзюрамі каменнымі. Усюды прыбрана, пакошана, падстрыжана, абсажана "культурнымі" кветкамі, кустамі і дрэвамі. Прыстасавана ўсё для турыстаў "цывільных", не для такіх "дзікіх", як мы. Мы там выглядалі не "да месца". Нашыя равары, адзенне і абутак, падрапанае і запыленае падарожжам, не ўпісвалася ў навакольны ландшафт з акуратна апранутымі адпачывальнікамі. Таму, паставіўшы недзе ў цяньку равары, падышлі да возера, акунулі рукі, асвятлылі твары халаднаватаю вадзічкаю, ну і ногі трохі яшчэ асвятлылі ў вадзе. І рушылі далей, шукаць дзе можна прыпыніцца, прысесці перакусіць. У тым "цывільным" месцы не зусім спадручна было б становіцца на перакус.

Пасля Меншчыны накіраваліся на Віцебшчыну. Наведалі возера Швакшты. Там было не так "цывілізавана", як на Нарачы. Але подых цывілізацыі не мінуў і тыя мясціны. Канешне ж, там не прыбіралася, як на Нарачы. Але было відаць, што наведвалася возера адпачывальнікамі пастаянна. Недалёка зроблена стаянка для аўтамабіляў. Стаялі каля стаянкі нават кантэйнеры для смецця. Больш непрыемны "подых цывілізацыі" наглядаўся ля самога возера. На пясчаным пляжы каля возера былі пакінуты наведвальнікамі пластыкавыя бутэлькі, нейкія пакеты, папера. А нам увогуле мейсца спадабалася. Пляж утульны, пясчаны, роўная гладзь возера, атачаючы пляж лес. І адсутнасць нейкіх кампаній, іншых людзей. Усё задавальняла. Мы вырашылі сабраць усё "цывілізаванае" смецце і застацца тут начаваць. Бо час ішоў да ночы ўжо. Вельмі прыемна там правялі ноч. Выспаліся пад нямоцны "шэпт" вады. З раніцы, на ўсходзе сонца, акунуліся ў ваду, паснедалі і накіраваліся далей.

Мы не ведалі мясцовасць, дзе падарожнічалі. Арыентаваліся па сонцы і мапе. Па мапе намячалі маршрут. Як і да наведвання возера Швакшты, вызначылі маршрут далей, таксама карыстаючыся мапаю.

Да гэтага складанасцей не было. Дарогі, абазначаныя на мапе і выбраныя намі для праезду, у асноўным, адпавядалі нашым уяўленням. І мясціны, якія мы наведалі, нас задавальнялі.

Але далей, паступова, стала больш складана. Бо край, праз які мы падарожнічалі, аказаўся больш "дзікім", менш заселеным і меней наведваным. Дарогі аказаліся не такімі ўжо лёгкімі, нават для нас на равах. Масткі цераз равы, як выявілася, часцяком былі нейкімі гнілымі і тонкімі бявваннямі, перакінутымі праз перапоўненыя вадою канавы. Праходзілі іх з рызыкаю ўпасці ў зялёную багну стаячай вады тых канавяў. Лясныя дарогі часцяком аказваліся даўно не езджанымі і не ходжанымі нейкімі сцэжкамi, парослымі хмызняком. Не было ўпэўненасці, што нам па іх удасца прайсці. Не заўсёды і ўдавалася. Час ад часу даводзілася вяртацца, шукаць іншы шлях. Але, у рэшце рэшт, мы нейк выбіраліся з нізін, падымаліся на ўзгоркі. А там дарогі ўяўлялі з сябе нейкія крывыя пясчаныя шматкалейкавыя напрамкі, якія віхляста ўздымаліся ўгору, ці наадварот, стромка імкнуліся ўніз. Няпроста было на равах іх пераадольваць. Пастаянна была рызыка недзе ўляцець у нейкую перашкоду, вялікую лужыну, бяввенне ці хмызніак. Даводзілася спадзявацца толькі на тармазы равароў. У нас былі старыя нашы равары, дарожныя, аднахуткасныя. Пра цяперашнія шматхуткасныя мы і не ведалі тады.

На той час нам здаваўся зусім кепскім такі стан дарог.

Але, прыстасаваўшыся, мы нейк пераадолелі гэтыя накірункі. "Прабіліся" да некалькіх азёр таго краю. Асабліва нам спадабалася возера Мядзел. Запаўняла гэтае возера нейкія нізіны сярод узгоркаў. Туды "прабіваліся" і асабліва ўпартыя рыбакі. Відаць, і ім быў да спадобы гэты вадаём з астравамі, змешчанымі сярод пагоркаў.

Гэта было "нашае" месца. Такое ж "дзікае", як і мы. Там мы сябе адчувалі ў сваёй стыхіі. Там мы нікому не заважалі, не кідаліся ў вочы сваёю несуразнасцю. І мы, і нашыя равары, досыць натуральна ўпісваліся ў ландшафт, не псавалі краявід.

Пасля гэтага возера было яшчэ некалькі. Былі і розныя дарогі, больш дасканалыя. Але, чым болей вакол было "цывілізацыі", тым цяжэй нам было знайсці сабе месца для прыпынку, перакусу, начлегу, развядзення нейкага вогнішча, прыгатавання гарачай ежы, напояў.

І ўжо змяніліся нашыя адносіны да ўсякіх упрыгожванняў, аблагароджванняў, удасканаленняў прыроднага асяроддзя. Мы ўжо з прыемнасцю прыгадвалі нашае блуканне, пошук прымальных шляхоў, па "дзікіх" мясцінах. Шалёныя спускі і цяжкія пад'ёмы па пясчаных, няроўных дарогах. Больш блізкімі нашай душы, настрою, аказаліся тыя

"неўтаймаваныя" чалавекам ландшафты.

Сёння, бываючы нярэдка ў лесе, бачачы розныя варыянты гэтага лесу, нярэдка ўзгадваю тое падарожжа. Параўнанне "дзікага" і "цывільнага".

Пад Вуманню, што ва Украіне, ёсць вялікі дэндрапарк. Штучны, пабудаваны панам Патоцкім для сваёй маладой жонкі-грачанкі Сафіі. Яго так і называюць "Сафіеўка". Шмат чаго ёсць цікавага ў гэтым штучна зробленым парку для грачанкі. У тым ліку, ёсць два камяні, прыкопаныя недалёка адзін ад другога. Адзін камень - ідэльна апрацаваны паралелепіпед, з роўнымі, адпаліраванымі гранямі, а другі камень, прыкладна такога ж памеру, "дзікі" неапрацаваны камень. Філасофскае месца пад назвай "Прырода і мастацтва".

Мы вельмі часта імкнемся навесці нейкі "парадак". Заклікаем іншых "да парадку". "Упарадкуем" асяродзе. Змагаемся з "беспарадкам".

З малога дзяцінства, жывучы ў вёсцы, мне неаднаразова даводзілася наводзіць "парадак" у лесе. Прарэджваць лес, высакаць хмызняк, прачышчаць лес ад "непатрэбнага" падростку, спілоўваць сухія і "неякасныя" дрэвы. Ачышчаць лес ад буралому. Наводзіць наш, чалавечы, "парадак". А ці да спадабы такі "парадак" дзікай жывёле, птушкам, якіх мы пакінулі без схованак, прытулку, без дуплістых дрэў для іх гнёздаў. Ці з'яўляецца наш, чалавечы, "парадак" парадкам для астатніх жыхароў наваколля?

Тое, што для чалавека парадак, для прыроды, магчыма, - згуба. У прыроды свой парадак, які ўлічвае інтарэсы розных жывых істот.

Выяўляецца бывае, што для адных парадак, для іншых - немагчымасць існавання.

Ці заўсёды мы задумваемся, калі пазбаўляем іншых магчымасці самога існавання.

Магчыма робіцца гэта і намерана, калі ад нечага, небяспечнага для сябе, імкнемся пазбавіцца. Але, магчыма, і па дурасці сваёй, пазбаўляем магчымасці выжываць не толькі варожае да нас асяроддзе.

13.03.2021 г.

Бацькава навука

Здарылася апісаная ў гэтым апаведзе падзея ў маім дзяцінстве, калі мне было гадоў 8-10.

Вучыўся я ў вясковай школе. Ад нашай хаты да школы недзе каля трох кіламетраў была адлегласць. Вучыліся мы ў другую змену тады.

Ішлі ў школу бліжэй да поўдня. Ішлі звычайна не па аднаму, а збіраліся невялікай групай, з сябрамі.

Выходзілі загадзя, каб не спазніцца на заняткі. Ішлі не спяшаючыся. Па дарозе шмат спраў было. Ці то ў рове калючак паназіраць, ці ў лужыну каменне пакідаць, або памераць глыбіню лужын па дарозе, калі ішлі вясною ў гумовых ботах. Ну і іншых падобных спраў хапала. Бывала што з-за нечага паспрачаемся з сябрамі. Нават да дзіцячых "разборак" даходзіла.

Вось аднойчы такая "разборка" здарылася і ў мяне з нейкім з маіх сяброў. Нешта не падзялілі.

Было ў мяне слабое мейсца - мой нос. Я мог біцца працягла з кім-небудзь, але калі трапляў мой "апанент" мне па носе, то, звычайна, бойка скончвалася. Бо з носа ў мяне бурліва ішла "юшка" - кроў, нават нейкімі згусткамі. Працягла, моцна. І трэба было яе нейк стрымваць. У гарачцы сутыкнення з "апанентам" не заўсёды тэрмінова сутычка спынялася. Бывала, што паспяваў запэцкацца кроўю не толькі я сам, але і нападнік.

Менавіта такое здарылася і ў гэты дзень. Пад час сутычкі атрымаў я па сваім носе, з якога пайшла "юшка". Не адразу звярнуў увагу на гэта, як і мой сябар-супраціўнік. Калі звярнулі ўвагу, то быў я ўжо даволі шмат запэчканы кроўю. А кроў працягвала ісці, не хацела прыпыняцца.

У такім стане не вельмі было разумна прыйсці ў школу на заняткі. І вырашыў я вярнуцца дахаты, нейк прыпыніць кроў па дарозе ці ў хаце, абмыцца, прывесці сябе да прыймальнага выгляду, і тады ўжо ісці ў школу.

Падышоўшы да хаты, накіраваўся да студні, каля якой стаялі нейкія начоўкі з вадою, мабыць, для паення жывёлы. Дакладна не памятаю. Там можна было абмыцца.

Але да студні падыйсці не паспеў. Маё вяртанне было прыкмечана роднымі, бабуляй і матуляй.

Відаць выгляд мой зрабіў на іх уражанне. Пачалі распытваць, што здарылася. Я нейк спрабаваў распавясці..... Жанчыны. Ім было шкада пабітага дзіцяці.

І трэба ж было такому здарыцца, бацька мой завітаў дадому. Нешта яму спатрэбілася ў хаце. З працы сялянскай адлучыўся і "заскочыў" дамоў.

А тут яго чакала такая карціна. Жанчыны прычытаюць, "кудах-таюць" каля дзіцяці, якое ўсё ў крыві. Вядома ж, адразу ў бацькі ўзнкла тое самае пытанне, што і ў жанчын: "Што здарылася?" Давалося і

бацьку сказаць, што мяне пабілі хлопцы.

Рэакцыя бацькі была іншая, чым у жанчын. Відаць, у дзяцінстве і яму даводзілася ўдзельнічаць у розных хлапечых разборках. І не было гэта для яго нейкаю навінаю, нечым незвычайным.

Ён адразу абрушыўся на мяне: "Пабілі? А я дабаўлю! Пабілі, значыць палез у бойку. Каб не хацеў быць пабітым, то не біўся б, пазбегнуў бы сутыкнення!"

Бацька хуценька пачаў расшпільваць дзягу, сцягваць яе са свайго жывата, выцягваць са штаноў.

Я зразумеў, што мне трэба ўцякаць, пакуль па задніцы не атрымаў. І, каб не злавіў мяне бацька, аддаліўся, уцёк на вольны прастор, далей ад пабудовы і платоў.

А бацька, вельмі незадаволены: "Заўтра запытаю ў навучыцелькі, няхай толькі спознішся ў школу!"

Давялося мне даволі шпарка "прыпусціць". Пабег у школу, баяўся спазніцца на заняткі. Па дарозе ў нейкай бруднай лужыне абмыў сабе твар, забруджанае кроўю адзенне.

З таго часу не толькі ніколі не скардзіўся бацькам на тое, што мяне пабілі, але і прыкладаў намаганні, каб яны наогул не даведаліся пра мае сутычкі, бойкі нейкія.

Бывала, што яны даведваліся аб гэтых маіх бойках, але не ад мяне. А мне "даставалася" ад бацькоў за гэтыя сутычкі ці бойкі, незалежна ад таго быў я ініцыярам іх ці не, быў мой "апанент" малодшым ці не. За сутычку з малодшым за мяне даставалася ад бацькоў значна болей, незалежна ад таго, хто быў ініцыятарам канфлікту.

А пасля яшчэ аднаго выпадку ў школе, я ўвогуле не звяртаўся па дапамогу ні да кога. Ні да старэйшых хлопцаў, ні да любых старэйшых людзей, настаўнікаў...

Намагаўся вырашаць сам свае праблемы, пазбягаць канфліктных сітуацый, старацца любыя такія сітуацыі, са сваім удзелам, або з удзелам сваіх сяброў, вырашаць без сутычак і боек.

Не магу сказаць, што ў мяне гэта заўсёды атрымоўвалася. Даводзілася і пабіцца. Не без гэтага. Трэба было нейк адваёўваць сваё месца ў хлапечай іерархіі. Пры гэтым бойкі былі непазбежнымі сярод прыкладна роўных. Але пра гэта неабавязкова было ведаць некаму з вонку, недатычнаму.

А скардзіцца на тое, што пабіты, не было нават у думках. Не хочаш быць пабітым - не лезь у бойку! А калі пабілі, то сам больш за ўсё і вінаваты! З гэтым і жыў, атрымаўшы карысны ўрок у дзяцінстве ад бацькі.

23.03.2022 г.

Ганна Гайдукевіч

Апавяданні

Студня-лекарка

Дзень выдаўся як на заказ. Цёплы, сонечны. Не быў бы то Вялікдзень!

Бліжэй да паўдня старыя і малыя шыкоўнай на беразе Нёмана вёскі пачалі высыпаць на грудок па-над ракой, дзе самадзейны музыка Ігнась і белабрысы вірлавокі барабаншчык Пятрусь віртуозным вальсам падбухторвалі вяскоўцаў патанчыць.

Музыка на момант сціхла. І тут з-за натоўпу вынырвае дзядок. Найсвяцейшы Юрка. Такую мянушку далі яму аднасяльчане: чалавек любіў "адзначаць" святы.

- О, і наш прыткі пітун-танцор тут як тут!.. - прагучала з натоўпу насмешліва.

- А чаму ж спазняешся? - выкрыкнуў нехта. І той жа голас загадаў:
- Музыка! А ну ж збачай полечку для нашага здатнага!..

Дробненька забегалі пальцы Ігнася па гузіках гармоніка - бадзёрая полька-трапятуха напоўніла гукамі наваколле. Юрка адразу ж падбег да суседкі і абедзвюма рукамі ашчаперыў дзяўчыну Насту, а старэчымі нагамі пачаў спрытна і віхляста патрапляць ёй у такт мелодыі. Брыжы яе сукенкі падскоквалі ў такт забаўнай мелодыі. Бялёсыя буклі валасоў,

вабна акаймляючыя ружовыя шчокі танцоркі, узвейваліся нібыта ветразі...

Гоцаў і падгоцваў Юрка з суседкай, выкідваючы нечаканыя і розныя па, аж пакуль лысіна кропелькамі поту не заблішчала.

Танцаваць дзядок таксама скончыў выштукольна - узяўшы адну руку ўверх, а другою памахаў музыкам, звярнуўся да іх, ледзь пераводзячы дыханне:

- Ігнаська, Петрусёк, усё! Хопіць!.. Шчыры вам дзякуй! Ваша музыка заўсёды бунтуе маю кроў. Дзякую!.. - і, павярнуўшыся да Насты, якую ад сябе ўсё не адпускаў, прамовіў з пафасам: - А найшчырэйшая мая сардэчная ўдзячнасць будзе табе, прыгажунька!.. - пакланіўся дзяўчыне і правёў яе да сябровак.

Праз некаторы час Юрка ўжо гарача здароўкаўся з сем'ямі сыноў, якія гасцявалі ў старэйшага Валодзькі.

Бацька за сталом у дарагой радні не быў лішні. Частаваўся ад душы. А хапала ўсяго - пі, еш, хоць расперажыся. І скоры ўзяцелі песні. Каму якія ўгадваліся.

"Сямейны хор" раптоўна абарваў усхвалявана-трывожны вокліч Валодзькі:

- Во!.. А дзе ж наш тата?!..

Сынавая Галя ва ўспыхнуты нечакана "агонь" плюхнула "масла":

- А што ж вы разгарлапаніліся ўсе настолькі?.. А за... за бацькам не паглядзелі?!..

- У!.. Ён жа, дарэчы, заявіўся да нас, будучы ўжо "пад мухай"... Можы, дрэнна яму сталася?.. - выказаўся ўзрушана Косцік, малодшы сын Юркі.

- Ай-яй-яй!.. Прадчувае ж душа мая нядобрае... - ледзь ужо не галасіў, выбіраючыся з-за стала, перакульваючы табурэткі, лаўкі, Валодзька.

- А ўпадступ да нашай хаты, не забывайце ж, Нёман віруе... - працягвала жаласліва-трывожна нявестка Галя.

І тут такі сыр-бор разгарэўся. Дарослыя і малыя клубком выкаціліся з хаты і рассыпаліся па падворку з агародам, па вуліцы, па беразе ракі, а хто і проста таптаўся на адным месцы і што сілы клікаў старога. Моўчкі сюды-туды сноўдалі і перапалоханыя дзеці. А Лявонка пашукаў дзеда і ў яго роднай хаце.

Старэйшы ўнук нарэшце датумкаў "прачасаць" гумнішча. Ён раптам спыніўся, як укопаны. І нейкім прарэзлівым, як не сваім голасам пачаў склікаць усіх да сябе:

- Сюды! Хутчэй сюды!..

Шукальнікі Юркі імгненна апынуліся побач з хлапчуком.

- Дзед там! - выгукнуў малы, паказваючы рукой на студню.

- У студні?... А як?... Якая бура яго туды занесла? - залямантавала на ўсю ваколіцу маці Лявонкі. - А наш татачка!.. А татачка!.. А што ж ты нарабіў?... А навошта ж нам яшчэ пахаванне?!.. А ёй-ёй...

- Ціха! - прабасіў рэзка сын Косцік, які першым дабег да студні. - Бацьку ўжо бачу! Жывы!

- Ой, дзякуй Богу!.. Дзякуй Богу...

- Усе прэч ад студні!.. Хутка! Будзем выцягваць "шчупака"... Валодзька, ты і я будзем транспартаваць "тапельца" наверх! А жанчыны... Вы рыхтуйцеся падхапіць дзеда... А дзеці - адным махам у дом дзеда і валачыце сюды яго адзенне. Пераапрунуць жа ва ўсё сухое трэба будзе... - малодшы сын Юркі раскамандаваўся, бы пачуўся раптам генералам самага непераможнага на свеце войска перад пачаткам надзвычайнай спецыяльнай баявой аперацыі...

Спалатнелы і разгублены, з узнятымі рукамі Юрка боўтаўся з месца на месца, на яго шчасце, у вадзе ўсяго па пахі. Зубы яго выстуквалі нешта падобнае на марзянку. Голас абяссілена прасіў:

- Ра-ра... Ра-туй-це, сы-сы-сыноч-кі, рара-туйце!.. Ды-ды-ды... Быр-р-р! Быр!..

Некалькі хвілін - і бядак ужо стаяў ля студні, як гаворыцца, нібы зняты з крыжа. З адзення на голяы ступні - абутак застаўся ж на дне - струменілася ледзяная вада.

- Давайце хутка тату ў хату! - распараджаўся цяпер ужо Валодзька. - Ды гарэлачкі з моцным чаем яму не пашкадуйце.

- Ага, дзядулька! - шчабяталі Лявонка, носячыся вакол.

Праз хвіліну-другую ўжо ў цёплым пакоі на плячах Юркі красавалася квяцістая коўдра, на нагах - ваўняныя шкарпэткі. Лявонка ж не прамінуў насунуць на галаву дзеда сваю шапачку-вушанку.

- Ну, татачка, цяпер раскажвай, як там апынуўся? - запытаў, паказваючы праз акно на студню, Валодзька.

Юрка цяжка ўздыхнуў і пакратаў сваю мокрую галаву.

- Тр-р-р-рэба ж дз... дзеці, спач-ч-а-атку неяк з-звая-яваць гэты праніз-з-лі-лівы хо-холад, дрыж-жыкі... Мне вы нападзіце ня-шшмат... Ус-сяго пару рас-сі-начак гарэлачкі...

- Бацька, ты нас дужа напалохаў... Мая Галя вось-вось прынясе табе сугрэў...

Юрка зірнуў на радню. Вочы патупіўшы, прагаварыў:

- Усё п-п-прос-ста адбыл-лося...

- Гм!.. Усё проста... Гэта як?

- З... значыц-ц-ца, дайшо-о-оўшы да студні, я напіўся з-з-з вядра халаднют-тткай-халаднюткай вады. Ну, каб працверазз-зець крыху. А адбылося наадварот. Яшчэ больш мяне раз... вязло. І я прысеў на край бетона, запаліў цыгарэтку... Сяд-д-джу сабе, падымліваю... І чую... Выразна так чую, што нешта дзесьці льецца не то з вядра, не то ў шклянку... І галасы чу-у-ую... Падумалася, што павярнуцца да стала клічаце. Чарку падняць разам прапануеце. Ну, я і адну, затым другую нагу як бы цераз... цераз лаўку і перакінуў... І - быццам на ро... ровары з горкі лячу... Адразу вочы і расплюшчыліся... А тут перада мн-н-ною... ва-ва... вада.

Юрка цяrpець больш дрыжыкі ўжо не мог.

- Трэба ж, дз... дзеці, усё ж неяк зваяваць гэты холад?! - працадзіў, ляскачучы зубамі. - Для су... су... сугрэву нарэшце ці бу... будзе што?

Валодзька цяжка ўздыхнуў.

- Будзе-будзе! Захварэць, бацька, табе не дазволім! - сказаў старэйшы сын. У адной руцэ перад ім ён трымаў паднесены Галяй кубак са скрыпенем, у другой - сподак з мёдам.

- Бацьку, а можа, у гарбату дадаць яшчэ... і малінкі? Варэння то біш, а не гарэлкі... Яно - сапраўды дзейсны лячэбны сродак пры прастудзе...

- Так-так, дзеткі, унукі... А ад гэтага "чорт-т-тавага зеляя" пабываць у студні!.. О, не, ніколі! Амба!

Каму бацька, а каму дзед пакрысе ўжо яўна расхмурваўся. І таму вясёлы настрой не абышоў нікога. Да слёз смяяліся і апладзіравалі "найсвяцейшаму Юрку" ўсе. За пацяплелую ўжо яго руку моцна трымаўся Лявонка...

Здратаванне кахання

Займалася раніца. Прачнуўшыся ад агучанага пеўнікам Кешам толькі яшчэ першага "куплета" песні-пабудкі Паўліна зразумела: і Сцяпан таксама выскаўся. "Мой мужанёк яшчэ ззавідна як упаў на ложка, то так і пралажаў усю ночку. Два разы ўставала і падыходзіла паслухаць, ці хоць дыхае," - усміхнулася ў думках.

Аходжваліся яны нанач па гаспадарцы. Падсыкнула нячыстая ўказаць яму на тое-сёе пальцам: маўляў, лепей бы спарадкаваць не пашкодзіла. Абурыўся Сцяпанка да пены ў роце і выпаліў:

- Усё!.. Я заўтра ж разводжуся з табою!..

І ў бок жонкі так злосна сплюнуў, што нават пакрыўджаны вярблюд столькі не выплюхнуў бы...

"А зараз во куды ён гэтак рана зарупіўся? Здэцца, нішто і нідзе не гарыць, і ні да якой тэрміновай работы яго ў карак ніхто не гоніць?."

Паўліна гублялася ў здагадках:

"А, можа і сапраўды, - тузанула жанчыну трывога ў грудзях, - сівізна ў бараду, а чорт у рабрыну? Зачасціла ж да нас суседка-назола Марыля. І ўсё што ні візіт да нас, то да Сцяпана і да Сцяпана. То каб ёй у нечым дапамог, бо яна, бачыш, удава і няма каму. А мой мужанёк - душа добрая. Ідзе, плячо сваё ёй падстаўляе. А ці за так гэта? За так, кажуць, і татка мамку не цалуе... Сцяпан да працы гарачы. У калгасе яго вельмі цэняць, бо з усякай тэхнікай "на ты". У вёсцы бачаць, што і па хатняй гаспадарцы шчыруе ад цямна і да цямна. А ў нашым двары - і матацыкл, і легкавушка, і МАЗ, і трактар. Сваім "Беларусам" што ён толькі во не вырабляе: то арэ, то косіць, то зграбае сена... А на гэтым тыдні змастыколіў да свайго "сталёвага коніка" самаробны коўш з насцілам. Гэта для перавозкі розных грузаў. Некаторыя, пабачыўшы "вынаходства", пазайздросцілі мне. "Рукі ў твайго мужанька сапраўды з таго месца растуць..." - казалі. Са Сцяпанкам пражылі мы ўжо блізка дзесяткі чатыры гадоў... У маладосці на сёмым небе ад радасці я была. Яшчэ ў гады вучобы ў сярэдняй школе мы шчыра пакахалі адзін аднаго. І хоць я і старэйшая на пяць гадоў, ды і па сённяшні дзень ніякі чорны кот не перабягаў між намі.

Дзяцей выгадвалі, унукаў аж шасцёра маем... Але вось апошнім часам - то я з ім "разводжуся", то ён кажа, што не сышліся характарамі, што паспяшыў пашлюбавання са мною, а таму і людзей насмяшыў..."

...З-за лесу выкацілася сонейка, і ўсеабдымны ласкавы блік яго заліў наваколле. На траве пацешна-чароўна заззялі пацеркі расы. Паўліна, удыхаючы свежае ранішняе паветра, поўнае водару ранеты і антонаўкі з саду, з лёгкасцю спусцілася з прыступкаў свайго, пафарбаванага ў зялёны колер, дамка і размерным крокам накіравалася да хлёўчука, з акенца якога паглядвалі рабенькія куры, а за дзвярыма коротка парывала Лысуха.

- Зараз-зараз, мая дарагая карміліца, заяўлюся з даёначкай да цябе... Толькі вось павыпускаю на падворак ўсю гэтую пloidу - курачак, гусачак, качак.

Потым жанчына адчыніла брамку і агледзела невялікі агародчык, дзе, як вясну і лета патопаеш, так восенню і зімою полопаеш. І хутка дзясятка калючых свежых агурочкаў сапраўды ляжалі ў падоле яе фар-

тушка. "Во да маладой бульбачкі і салацік нам са Сцяпанкам будзе. Павінося яму за ўчарашняе, адпусціцца. Які развод між намі? З-за чаго ўскіпеў? Усяго з-за таго, што паказала на абы-як складзеную копку накошанай для каровы травы?.. А, магчыма, зусім не з-за гэтага? А - з-за каго...?"

Патрэбы ламаць галаву - з-за каго? - не спатрэбілася. Бо ўбачыла: ля плога, як укопаная стаіць Марыля.

"Вочы б мае цябе не бачылі!.. - уздыхнула Паўліна. - Ледзь з ложка ссунецца - прэцца перад маім Сцяпанкам пакрасавацца: глянь, маўляў, і параўнай, якая я, а якая твая Паўліна. Я - баба кроў з малаком, а яна?.. Зачуха хлёўна-агародная. Толькі даіць, карміць, шчупаць... Палоць... Мыць, прыбіраць..."

- Гарбацішся, як бачу, Паўліначка, цэла лецейка. Во і ў агародчыку...

- Хочаш добра жыць - мусіш не разгінацца... - буркнула ў адказ Марылі. - А табе што, цікаўная мая суседачка?.. - працадзіла хутчэй самой сабе пад нос, чым дзеля таго, каб суседка пачула і працягвала то пра тое, то пра гэта ёй скажы, і паспяшалася ў дом...

Сцяпан соладка пазяхнуў і адразу - думкі роем: "Лета ж! А гаспадарка вялікая. Каб Лысуха зімою з сенам была, а мы з Палінкай і ўнукамі - з малачком трэба папацець... Ну ладна, корм для Лысухі - ужо не пытанне. Я, лічы, аб ім пастараўся. Накасіў травы дастаткова, прывезці толькі на падворак застаецца і высушыць... А пытанае з пытанняў для мяне сёння - на якой гэта казе мне да Паўліны пад'ехаць? Штось вельмі часта на розных мовах мы пачалі апошнім часам гаварыць. Яна не раз ужо выказвалася, што нават і шлюб наш скасаваць можа. Я таксама вось не стрымаўся ўчора, пагаварылі... Не, нам усё ж абоім трэба на роўную нагу станавіцца. Я сёння ж, во якраз за сняданкам, папрашу аб дапамозе ў яе. Улапаткуем яе смачныя бліны з мачанкай, і я маю гаспадыньку папрашу праехацца на сенажаць па добра ўжо падвяленае сена. І мая прынцэсачка, я яе прынц і аб скасаванні шлюбу забудземся..."

...Пасля кубка салодкай кавы "на трэцяе" свайго прымірэнцкага сняданка яны сядалі ў кабінку трактара, як нібы між імі ніякіх недаразуменняў ніколі і не было.

Перад вачыма праплывалі даволі знаёмыя карцінкі: невялікая, зарослая чаротам рачулка Нарва, якая коціць свае воды ў Нёман, убітая коламі машын дарога і луг, на якім улетку штодзённа пасецца статак кароў. Сядзець было цеснавата, але прыемна.

Праз хвілін пятнаццаць язды яны ўжо шчыравалі ля стажка з духмяным сенцам. Задаволеныя. Нарэшце пагрузка скончылася, і Сцяпан нібы разамлеў ад шчасця.

- Сядай, маё сонейка, на мурожныя сенца. Я дамчу цябе дадому, як каралеву на троне.

Сцяпан памог кабёце ўладкавацца на вярхушцы стажка, а сам - за руль. Едуць. У Паўліны душа аж трапечацца не то ад мурожнага паху, не то ад хуткасці, не то ад прыемных слоў, не то ад таго, што ў гумне сена стане больш. Нават словы песні ўспомніліся "Прокати нас, Петруша, на тракторе."

А вось і знаёмая вуліца, і апошні левы, якраз насупраць хаты Марылі, паварот. Раптам затрасло гэта хвалёнае прыстасаванне - коўш. Кола забуксавала ў глыбокай каляіне - і Паўліна са свістам у вушах прышлёпнула ўсімі прыкрытымі і непрыкрытымі часткамі свайго цела пясок, дзе толькі што праскочыла кола "Беларуса". Побач ляжалі вілы. І тут ужо не да песні. Добра, што язык застаўся цэлы...

- Вось мы і прыехалі! - радасна закрычаў Сцяпан. Тэхніка замоўкла. Толькі цяпер ён аглянуўся і заўважыў, што не давёз сваю каралеву. Заледзянела кроў трактарыста. Пацярпелая нерухома ляжала сярод дарогі. Побач - вілы. Сцяпан што было сілы бег да яе і лямантаваў:

- Паўліначка, а што з табою, золатца маё?! А што ж я скажу сваім дзетачкам? Яны ж не даруюць мне такое...

Дабег. Моцныя рукі мужчыны з аднаго маху падхапілі Паўліну. З вачэй Сцяпана сыпаліся горка-салёныя слёзы. Ён нёс сваю любую дамоў.

".. Пачуўшы прарэзлівы крык, у суседскі двор прыбегла і Марыля. Яна ўзяла руку Паўліны, праслухала пульс.

- Ну што ж, Сцёпка, няма тваёй кабеты. Што ж, такі яе лёс. Ты не вінаваты... Дадзім знаць дачушкам. А табе ж жыць трэба. Я заўсёды табе ў помач. Жыць будзем душа ў душу..

- Дзякуй, Марылечка. Я ўсё зразумеў...

Пачуўшы голас суседкі, пацярпелая сцішылася, нібы самлела, натапырыла вушы. Праз некалькі хвілін лёгка сполах паволі пакінуў

Паўліну, толькі гарэла душа і тое месца, на якім яна метэорам слізганула па пяску.

І тут Паўліна падняла вейкі. Хлёсткая аплявуха прайшлася па шчацэ Сцяпана. Твар яго аж перакасіла ад нечаканасці. Мужчына апрытомнеў. Побач, на сваіх нагах, асатанела закрычала жонка:

- Амба! Бачыш ты іх?!.. Карчы старыя, а што ўдумалі?!.. Царства нябеснае мне пажадалі... Апірышчам яна яму ўжо будзе... Ачмурыць майго мужа захацела?!.. Злыдні!

Спачувалую як карова языком злізала. Толькі брамка са страшэнным лязгам за Марыліяй зачынілася. Прашыла злым позіркам Паўліна і Сцяпана. Ён зікнуў. Апустошаны апусціўся на прызбу, абхапіў рукамі свой змакрэлы твар. "Гэта ж трэба на відавоку ўсёй вёскі так ляснуцца тварам у гразь!.. - мільганула думка. - Няўжо і сапраўды ўсё?.."

І тут звонкі голас Паўліны абудзіў Сцяпана:

- Бабнік!.. Я з табой заўтра ж развядуся!

І адгалоскі злых непрыемных слоў забумкалі ў галаве Сцяпана. Здавалася, што - і па ўсім наваколлі, па цэлым божым свеце...

Пайсці замуж - трэба...

Ой, даўно ж я живу на гэтым свеце! І толькі ў сваёй вёсачцы. Усё тут сэрцу міла. А вуліца... Веквечна служыць будзе гэтая бетонка. За гэты час і я шмат галёшаў стапала, а колькі керзавікаў!?!..

Мабыць, пастарэла я за гэты час... Надта ж забывацца стала. І што гэта такое, га? Вось як праглыну сліну - адразу не памятаю, што свінка галодная вішчыць і курачкі зярнятак просяць. А сама тут жа - да кубельца з салам, а з часнычком - смаката. З перакусам у мяне ўсё ў парадку. Чамусьці іншы раз і фанабэрысты сусед Фядот кажа:

- Зоська, ты такая пухлякая, кругленькая, ух! Так і хочацца падужацца з табой, прыгарнуцца да цябе...

Таму, відаць, і мой Пятрок разумее мяне з паўслова, ніколі не прэрэчыць. Дык вось, добрыя людзі, што раніцай за сняданкам ела - не памятаю, а вось маладосць, бывалішныя - нібы ўчора ўсё было, не забылася. Нават школьныя гады... Вучыцца ж не вельмі хацела. Любімыя прадметы - фізкультура і спевы. А самы-самы - сельскагаспадарчыя машыны. О, я там карыфеем сябе адчувала. Бывала, сядзеш за рычагі гусенічнага трактара - управа, улева, на месцы крутанешся... Душа ад радасці млела.

Скончыла я ўсё ж такі дзесяцігодку, хоць, як кажуць, з горам папалам.

А самае галоўнае - разам з атэстам я атрымала і пасведчанне, дзе было напісана: "Трактарыст шырокага профілю".

Адразу ж запрасілі мяне і на працу ў наш калгас па майму "шырокаму профілю". Вось і стала гэта ўлюбёнасць маею прафесіяй на ўсё жыццё. Прызнаюся - я і цяпер шчырую, але на маленькім трактары. Яго чамусьці ў вёсцы называюць "Пуль-пуль". Вось ужо і да пенсіі даруліла-дапульпуліла.

Дык вось пра маладосць. Стукнула мне тады гадкоў - да хлопцаў стала прыглядацца. Ды толькі свае вясковыя - то выпівоха, то гультаіна. Вось сусед Цімох - прыгажун, хоць і даўгалыгі. Ды толькі звечара - дрындушкі, а ноччу - пахадушкі. Адным словам - балбатлівы выскальяка.

А тут на пасаду малодшага заатэхніка прыслалі з тэхнікума маладога спецыяліста. І прозвішча яго - Шчолак. Ну, проста анекдот. Працаваў жа ў нас у той час заатэхнік Мікалай Пятровіч Гушча. А тут на табе - Шчолак, ды яшчэ і Пётр Мікалаевіч. А прыгажун жа які - карцінка... Вось і затрапятала маё сэрдачка. Ды і службовыя абавязкі вымушалі нас сустракацца то на ферме, то на мехдвары, то ў канторы. Пацягнула мяне і на дыскатэку ў калгасны клуб. Бачу - і Шчолак не супраць патанчыць, нават прайсціся наўмысна пасля танцаў побач. Адчуваю - у хлопца душа наросхрыст. А яго прывабныя злёненыя вочы... Не адарвацца.

Вось і пайшла шчаслівая паласа ў маім жыцці. І тут на мой маленькі юбілей бацькі такі падарунак... Не паверыце - матацыкл "Каўровец", на табе, дачушка. Новенькі, заводзіцца з паўабарота, імгненна набірае хуткасць. Пасябрала я і з матацыклам. І на працу, і з працы, і ў горад - усюды я з ім. Ды толькі вось неспадзяваначка ўсё ж здарылася... Брат прыехаў з поўначы на адпачынак. Бачыце, захацелася яму свята.

- Паедзем, сястра, у вясковую краму, прыкупім тое-сёе на стол. А вось мы і там, вядома ж, - тэхніка скарасная. Наладаваў брат поўную торбу прысмакаў, не забыўся і пра гарачыцельнае.

Едзем, слоікі і бутэлькі неяк прыемна спадцішка пазвоньваюць. Радуюся: прыгажэ наша вёска, разбудавалася, азелянілася, а тут неўзабаве і вуліцу-бетонку хутка адгрукаюць. Расце дабрабыт землякоў! За размовай амаль паўдарогі і пракацілі.

І раптам з-за высокай кучы гравію - велічэзная рабая свіння. І проста пад колы... Ба-бах!..

Ну і ўдубасіла ж я ёй... Завішчала бедалага на ўсё сваё бруднае горла. У матацыкле нешта затрашчала. Усе - вобземлю... З такім перазвонам ні то ў вушах, ні то ў братавай торбе мы прызямліліся і разлягліся побач з гэтай нахабнай жывёлінай. Так і ёсць - расхрабусталі ўсё, і толькі селядцы ляжаць цэленькія ў вінна-гарэлачнай лужыне, нібы радаваліся, што ізноў трапілі ў сваю вадкую стыхію.

А гэта лычастая даўбешка моцна заскрыгатала, усхапілася і пакльпала рохкаюча на свой падворак. Куды яна так спяшалася? Хіба на катлеты.

Матацыкл заскочыў аж на самую верхатуру гравію, але не пабіўся. Пабілі мы з братам свае і бакі, і калені. А самае галоўнае - збегліся вяскоўцы, спачуваюць, жартуюць, нават свінню падхваляваюць за смеласць.

А брат, паглядаючы на свае падраныя штаны і пустую мокрую торбу, "пахваліў" мяне за хуткую і ўдалую язду... Паціху мы дапхнуліся дадому. Настрой адразу палепшыўся. На сталe нас чакалі маміны прысмакі: гарачая бульба, агурочки, яечня. Тата паднёс жытнёвачку. У разгар сямейнага застолля дзверы адчыніліся. На парозе - Шчолак уласнаю персонай. Запрасілі госця за стол. Ой, як жа я няёмка сябе адчула за сённяшняе здарэнне і радасць ад таго, што побач Пеця.

Свята здарылася. І перш за ўсё ад таго, што раскрыў свае карты Шчолак - прапанаваў мне сваю руку і сэрца, а разам з тым - паехаць да яго бацькоў, пазнаёміцца.

Сэрца маё трапяталася ад шчасця. І трэба ж было мне так утрэскацца!..

Праз тыдзень, пасля працоўнай суботы - мы ўжо ў дарозе. Хоць вёска і недалёкая, але я там упершыню. Адрозна зразумела, што жывуць тут працавітыя людзі: дамы прыгожыя, на падворках - чысціня, у агародах усё расце-буе. Нават вуліца поўнаасцю асфальтаваная.

Хату Пятра доўга выглядаць не прышлося: каля варот стаяла дзябёлая жанчына і ветліва ўсміхалася.

- Вось мы і дома, - весела выгукнуў мой пасажыр. Тормаз паслухмяна зрабіў сваю справу. Паздароўкаўшыся, маці запрасіла нас у хату.

Праз некалькі хвілін і бацька завітаў дамоў. Адрозна мне падало-

ся - спакойны, сціплы, залішне словамі не раскідваецца. У час вячэры не абышлося і без вішнёўкі ўласнага прыгатавання. Кіравала "парадам" маці: налівала, падкладала, выпытвала і пра бацькоў, і пра зароботную плату, і пра адукацыю. А тут і ноч падкрадаецца. Гаспадарлівая жанчына ўсіх хуценька размеркавала па пакоях, ложках. Нягледзячы на дзённы хваляванні, мяне хутка абмарыў сон. І раптам у поўным начным морак адчуваю ўпэўнены, моцны штуршок і ласкавы паўшэпт:

- Падсунься трохі...

Перад вачыма - белыя нагавіцы бацькі. А далей - мстыколіцца пад маю коўдру... Мяне нібы абдало кіпенем: "Ды што ж надумаў гэты лысы чорт?"

Усхапілася, прысела. Язык прыліп да горла, а ў галаве - абразлівая думка: "А можа ў іх такая традыцыя?" І тут я з усяе моцы:

- Пеця!..

Загарэлася святло. А ў хаце такі вэрхал падняўся, з усіх бакоў... Гучна залямантавала маці:

- Што, ёлапень стары, зусім з панталыку збіўся?! Не па тваіх зубах арэшак! О, выхрыст!

Побач са мной стаяў спалатнелы Пятрок і злосна паглядаў на бацьку. Нарэшце узбуджаны, напалоханы бацька загаварыў:

- І што вы тут усе разгарлапаніліся? Ну, спаткнуўся я ў цемнаце, забыўся пра новы ложка, прыйшоўшы з падворку... А казус гэты таму і здарыўся.

І тут немалы ўжо чалавек цяжка ўздыхнуў, абвёў вачыма ўсіх, падышоў да мяне.

- Прабач, дачушка, прабач, калі ласка, за гэту недарэчнасць...

Неўзабаве і вяселле адгулялі. З музыкай, з песнямі, з танцамі. Больш за чатыры дзясяткі год мы разам. Дзетак выгадавалі, унукаў дачакаліся. Але іншы раз і цяпер у добрым настроі ўспамінаем той начны гаман у хаце бацькоў майго мужа.

Аляксей Сымановіч

Папупок і Цмок

*Цар дае ўдальцу арла. Арол выносіць ўдальца ў іншае царства.
Дзед дае Сучэнку каня. Конь выносіць Сучэнку ў іншае царства.
Чараўнік дае Івану лодачку. Лодачка выносіць Івана ў іншае
царства ...*

В.Я. Проп. Марфалогія "чароўнай" казкі.

А Папупку нічога не далі. Удальцом ён не славіўся з таго часу, як нарадзіўся ў пядзю ростам, дзед свайго не ведаў, а імя сапраўднае забыўся. Стукнула яму васьмнаццаць, а расточкам да пупа папу.

- Быць табе Папупком, - рагатнуў хтосьці на службе, адсюль і павялося.

Так і жыў сабе Папупок: працаваў у калгасе ды дабро нажываў, а пра краіны заморскія і чуць не чуў.

Прыляцеў аднойчы ў вёску Цмок. Дыхнуў полымем, ляснуў хвастом ды як зараве:

- А ну цягніце мне трох прынцэс на сняданак, абед і вячэру ды дзіця на дэсерт!

Шкада людзям дзетак, але раптам пра Папупка ўспомнілі: як раз пад малечу сыдзе. Падумаў Папупок: "А можа так яно і трэба?" - ды пагадзіўся. Знайшлі ў вёсцы і дзяўчат трох: белую - Гарэлачку, худую калдобіну, рудую - Хабарачку, таўстуху дзесяціпудовую, ды Галечку - чарняўку з беднаты.

Зажурыліся жыхары, ды рабіць няма чаго.

- Папупок, вядзі дзяўчат да пачвары, - кажуць, - ты маленькі, можа і не заўважыць цябе Цмок.

Патармасілі па галаве Папупка, начапілі кароны ліпавыя белай, рудой і чарнявай ды дабраславілі на з'ядзенне: "Не злуйцеся, маўляў, дзяўчаты і Папупок, сыночак"

Прыйшлі яны да Цмока. Сядзіць надзьмуты, пуза чухае. Злопаў Гарэлачку - пачырванеў, раздобрыўся.

- Цікавы, - заяўляе, - чалавечак ты, Папупок, хоць і маленькі, не буду цябе есці. Згуляй лепш са мной. Пераможаш - аброжак залаты атрымаеш, прайграеш - не відаць галавы на плячах!

Вось табе загадка:

Чатыры браткі, прайсаны адзін.

Пад агульным дахам жывуць.

Калі прыйдзе Цмок трохгаловы,

Хату тую каму addадуць?

Нічога не зразумеў Папупок, збялеў ды бачыць: Цмок хістаецца, языком ледзь верне, вочы навыват.

- Можа, тое - Цмок?

Бачыць: пачвара ачухалася, але памятае мала і цяміць туга. Хрыпіць:

- Ці клікаў мяне хто? Абед прыйшоў! Падавайце мне рудую!

Схапіў Цмок Хабарку таўсценную, з цяжасцю ў паветра падкінуў, пашчу раззавіў. Ляснулася тая ў зяпу цмокаўскую ды захраснула. І так стараўся Цмок, і сям, а праглынуць - ніяк не атрымліваецца. Бегаў-бегаў па паляне ды здох ад прагнасці.

Пераглянуліся Папупок з Галечкай беднай, хацелі ўжо сысці, ды раптам бачаць: Гарэлачка з Хабаркай жывыя-здоровыя. Узлі іх з сабой, а Хабарка і аброжак залаты не забылася прыхапіць.

І хоць да гэтага ніхто Папупку нічога не даваў, як у сяло вярнуўся, уручылі яму ордэн: "За смеласць". На радасцях ўзяў Папупок Галечку ў жонкі, праз месяц домік ад калгаса атрымаў, а людзі пагаворваць пачалі: "Папупок - мужык маленькі, але ўдаленькі".

Так і народ наш: разумны, славы не шукае, да золата чужога не ласы.

Гэта больш па частцы цмокаў розных, якім, колькі не ўлівай ды не піхай - усё роўна мала.

Наталля Тананушка

Тананушка Наталля Іванаўна. Нарадзілася з 1981 г. у г. Лідзе. Адукацыю атрымала ў Лідскай гімназіі, addзяленні правазнаўства Менскага дзяржаўнага гандлёвага каледжа (юрыс-консульт) і на addзяленні аліга-фрэнапедагогікі і лагапедыі Беларускага дзяржаўнага педагогічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка (настаўнік-дэфектолаг), зараз лагапед-дэфектолаг вышэйшай катэгорыі ў адным з дзіцячых садкоў г. Ліды. Раней друкавалася ў "Нашым слове" і "Лідскай газеце", "Ад Лідскіх муроў". Лаўрэат 2-й прэміі 6-га конкурсу імя Веры Навіцкай "Дарослыя дзеці".

Прыгоды Наталкі

*Маленькай дзяўчынцы Наталцы:
будзь смелай і ні ў чым не сумнявайся!*

Пралог

Маленькая дзяўчынка Наталка кожнае лета, з самага ранняга дзяцінства, гадавалася ў вёсцы ў сваіх бабулі і дзядулі. Суседняя хата, дзе можна было знайсці сяброў, была метраў за пяцьсот ад іх. Таму самымі першымі сябрамі Наткі былі ўсе дамашнія жывёлы. І розныя забаўныя гісторыі адбыліся з ёй на хутары Д...ы, які знаходзіцца недалёка ад чароўнага горада Ліды.

Прыгода першая. "Наталка і павешаны кот"

Адбылася гэтая гісторыя на самым пачатку лета.

Акацілася вясковая котка Машка і прывяла яна кацянят штук гэтак з пяць. І такія ж яны ўсе ладненькія былі, такія прыгожаныкі, пухнатыя, як і ўсе малыя. Котка прывяла іх на вышках хлява. З левага боку ад крачніка стаяла старая, зробленая дзедавымі рукамі разная шафа. На ёй удзень гулялі кацяняты, калі іх маці сыходзіла на пошукі ежы, каб потым сваім салодкім малаком ласаваць "немаўлятак".

Не магла Наталка дачакацца таго моманту, калі старэйшыя зоймуцца сваёй справай, а яна, тайком, каб ніхто не бачыў, праз сячкарню, залезе на сена, потым па драбінах на вышкі. Там нарэшце дабярэцца да малых камардзёлкаў-кацянят, каб паціскаць і пагуляць з імі.

Кожнаму з каткоў дзяўчынка надала імя: першы, шэранькі, быў самы пухнаты і атрымаў імя - Пухнак, другі, чорна-белы, быў самы ласкавы - яму Наталка дала імя Ласкун. Трэці і чацвёрты, як ёй падалося, былі аднолькавыя па масці, таму і клікала іх Блізнятамі. Ну а самае цікавае кацяня для Наты было апошняе, якога ніяк не магла злапаць. Чорны з беленькай грудкай ды белым кутасікам на канцы хваста, такі ж ён быў злыдзень: кожны раз фыркаў ды фыркаў, калі дзяўчынка лапала, яго, каб пагладзіць. А так хацелася прытуліць малое да сябе, пагуляць з ім! Натка так і гэтак да яго падыдзе - а ён "фырк" ды "фырк". Так яна і клікала малое - Фырк. Усе рукі падраў гэты каток Наталцы, бо злапаць спрабавала яго штодня.

Прыйшла аднойчы дзяўчынка ўвечары на другі падворак каля хлява, села на каменчык, глядзіць на свайго любімца і разважае: "Сёння ўсё адно цябе злапаю, навязжу як Дуная (так клікалі велізарнага сабаку, што быў навязаны на ланцуг каля хаты), і нікуды ты больш ад мяне збегчы не зможаш!".

Так і зрабіла. Калі баба Маня падаіла карову і наліла поўную чаропку духмянага малачка кацянятам і іх маці, Натка схавала Фырка і, каб не падраў ёй рукі, закруціла ў хустачку, прыгаворваючы:

- А мой ты маленькі, мой прыгожаныкі, які ж ты харошаныкі, які мякенькі, нарэшце я цябе магу пагладзіць.

Абцалавала б яго, дык ён ўсё "фырк" і "фырк". Знайшла Наталка нейкі шнурочак пад хлявом у дзедавай скрыні і навязала кату вакол жывата. "Прывяжу пад страхою, хай сабе гуляе, а калі захачу сама з ім пагуляць - пацягну за вяроўку і адразу знайду", - сказала Наталка кацянятку. Залезла дзяўчынка па старых драбінах, што стаялі за шафай

і адпусціла яго, прывязанага вяроўкай даўжынёй метра ў 1,5 да бэлькі над старой шафай.

І задаволеная пайшла класціся спаць.

Ноччу скрозь сон чула Наталачка, што тата выходзіў на двор. Ці то ёй падалося...

Сонечныя праменні пяшчотна дакрануліся да твару дзяўчынкі. Тата стаяў каля ложка з ранішнім пачастункам: штодня ён прыносіў свежы гурок з мёдам.

- Прачынайся дачушка, ёсць сур'ёзная размова! - жорсткім голасам ён пабудзіў дачку.

На нейкую хвілінку Наталка зрабіла выгляд, што спіць, а сама хуценька ўспамінала, што яна магла такога ўчора нашкоднічаць: можа сякерку малую на месца не паклала, ці нажніцы згубіла бабуліны, ці курэй забылася зачыніць на засаўку... Хуценька яна перабірала розныя варыянты сваіх правінаў за ўчорашні дзень... І тут тата спытаў:

- Донечка, чаму ты ката павесіла?

Спрасонку Натка і зразумець не магла, пра што гэта тата гаворыць:

- Татачка, я нікога не вешала, праўду кажу! - пачала плакаць Наталка і тут успомніла і пра ката Фырка, і пра вяроўку - "пазл" пачаў складацца ў яе дзіцячай галаве і слёзы пакаціліся з вачыняў.

- Я не разумею?.. Ну не плач, не плач, - супакойваў тата, - жывы твой кот, жывы. Але каб я не ўстаў ноччу праверыць, ці зачыніла ты куры, павесіўся б ён. І навошта ты гэта зрабіла?!

- Хацела калі-нікалі з ім пагуляць, а ён да рук не ішоў, вось і навязала... - плакала Ната.

Босымі ножкамі бегла яна па ранішняй роснай траве пад хлеў паглядзець на свайго любімца. Бедалага, як ўбачыў Наталку, дык з пераляку адразу заскочыў па зрубе на шафу і зашыўся пад страху.

Таму сяброўства ў Наткі з Фыркам так і не адбылося... Але яна больш ніколі не спрабавала яго злапаць. Любавалася ім здалёк.

Прыгода другая. "Наталка і курыца-наседка"

З усіх хатніх жывёл больш за ўсіх Наталка не магла пасябраваць з курамі. Ні дакрануцца да іх, ні пёркі прыгожыя выдраць, дык каторая яшчэ і дзюбануць можа, асабліва пеўні.

А не любіла іх дзяўчынка яшчэ і за тое, што нейкім цудадзейным чынам, куры на чале з пеўнем заўсёды знаходзілі адно адзінае месца ў плоце, праз якое ўсёй сваёй кампаніяй прабіраліся ў гарод. Баба Маня тым часам сядзела на лаўцы пад хатай і камандавала:

- Унучка, схадзі ты, дзеткі, выжані іх з гароду! Хутчэй, хутчэй!

І Наце даводзілася кідаць сваю цікавую гульню і бегчы ў гарод змагацца з курынай ардой. І ніяк не магла яна знайсці тое самае месца, праз якое яны ўсе да адной так шпарка трапляюць на грады, каб паласавацца нечым смачным.

Дык вось, адным летнім сонечным днём, калі сенакос быў у самым разгары, і адбылася гэта трагічная гісторыя.

Пасадзіла баба Маня курыцу-квахтуху на седала выседжаваць куранят. Зачыніла яна яе ў сячкарні і строга наказала Наталцы:

- Глядзі, унучка, дзверы не адчыняй насцеж, бо квахтуха, калі павыскачыць - куранят не будзе.

- Добра, бабуля, не буду, - адказала Ната. І разумела, што загад трэба выконваць, бо баба Маня была старая-сур'ёзная, калі што не так, дык і тату магла паскардзіцца, а ў таго размова кароткая...

Але праз некалькі дзён котка Машка нарадзіла кацянят і схавала іх на вышках. Дабрацца да іх можна было толькі праз сячкарню, і Наталка навастрыла нос каб як хутчэй на іх паглядзець. Забыла яна пра квахтуху і адчыніла насцеж дзверы сячкарні...

Быццам ашалелая, квахтуха, як з турмы, вырвалася з сячкарні на волю. І пайшла, шчаслівая, дзюбаць свежую траву. Тата ў гэты час насіў дзяругай сена і скірдаваў яго ў паветцы, што была прыбудавана да хлява за сячкарняй. Падбегла да яго дачка і пытаецца:

- Тата, татачка, што я нарабіла, я квахтуху бабіну выпусціла, што рабіць?

- Ну, дачушка, баба будзе сварыцца, загані, дзеткі, назад на седала яе, - загадаў тата.

На другім падворку, дзе стаяў хлёў, былі дзве брамкі. Хуценька пабегла Наталачка і зачыніла абедзве, каб курыца ўвогуле не пайшла да сваіх сваякоў, бо пасля гэтага адлучыць яе ўжо пэўна было б немагчыма.

Спачатку спрабавала Натка махаць рукамі паціху, наганяць квахтуху ў бок хлява. Дзяўчо ўправа - кура ўлева, дзяўчо ўлева - кура ўправа. Тады вырашыла нібыта ператварыцца ў каршуна: неяк яна бачыла, што бабуля ганяла з гароду курэй і гук такі гучна вымаўляла, ні то драпежнік ляціць "А-А-А".

Для большага падабенства Наталка ўзяла дзве палкі, быццам крылы, пачала махаць рукамі і бегаць за квахтухай ды енчыць на ўсю моц: "А-А-А". Тата ўжо скончыў сваю працу, а малая ўсё яшчэ бегала па падворку, змучаная, расчырванелая. Аднак, быццам з'ехала з глузду квахтуха, ніяк не хацела лезці на свае месца і выконваць свой святы мацярынскі абавязак.

Раззлаваная, стомленая, Ната прысела каля хлява. Разумела, што здавацца нельга, таму трошкі адпачыла і зноў кінулася ў бой. Хвілін яшчэ з пятнаццаць бегала яна па падворку за квахтухай, аж пакуль на тую не надышоў Боскі провід і да неразумнай дайшло, чаго ад яе хочучь. У рэшце-рэшт заскочыла яна ў хлёў і зрабіла тое, што звычайна робяць куры, калі над імі лётае сапраўдны каршун. Наталачка гэта часта бачыла, бо вакол бабулінага хутара навокал быў лес і гэты драпежнік неаднойчы прылятаў паласавацца курацінкай: каля свайго седала хвост задрала да гары, крылы вывернула, а галаву схавала пад крыло і заціхла - не рухалася.

Шчаслівая Наталачка, упрэўшая ад бегу, зачыніла хуценька дзверы, села на каменчык і выдыхнула: "Ну, усё, справа зроблена, Ухх!", і задаволеная сабой пабегла да таты:

- Тата, татачка, я загнала квахтуху!

- Добра, дачушка, добра! Бабе не кажы нічога, каб не хвалявалася.

Праз гадзінку-другую вырашыла Наталка праведаць з'едлівую квахтуху - ці села яна, здрадніца, на седала. Падышла ціхенька да хлява, адчыніла дзверы - курыца ляжала з задраным хвостом і галавой, схаванай пад крылом... "Жах - падумала дзеўчына, - яна і дагэтуль каршуна баіцца! Ну можа супакоіцца..." . Зачыніла на засаўку дзверы і пайшла вячэраць.

Наступнага дня на раніцы прачнулася Натка ад гутаркі бабы Мані з татам ў сенях:

- Іванка, а якая гэта халера ўзяла, што наша квахтуха здохла? Што ёй сталася?

- А, Бог яе ведае, мама. Можа захварэла на што.

- Ну, сёння суп курыны будзе на абед...

І тут дзяўчынка зразумела: гэта яна вінаватая ў смерці курыцы. У куры пэўна здарыўся сардэчны прыступ ад страху перад "каршуном". Але бабулі яна ў той дзень так і не прызналася.

А распавяла Наталка пра гэтую загадкавую смерць квахтухі ажно праз гadoў 10, калі стала зусім дарослай.

Прыгода трэцяя. Пчолы вінаватыя

Дзядуля Наталкі быў заўзятым пчаларом. Але акрамя пяці дзедавых вуллёў, каля 40 лясгасаўскіх пчаліных хатак стаяла за хлявом, за ліпавымі прысадамі.

Летам дзяўчынка вельмі любіла паласавацца свежым мёдам. Калі пчалаводы выкачвалі мёд, тата заўсёды прыносіў дачушцы свежы пачастунак з сотамі:

- Смакуй, дачушка, гэта самая карысная рэч!

Маленькая Наталка пчол не баялася. Але папярэджанне таты слухала:

- Да вуліў блізка не падыходзь, міленькая, а то ўджаляць.

Яна заўсёды абыходзіла вуліі праз сад па сваёй пратаптанай сцяжынцы. І пчолаў ніколі не чапалі.

Здарылася гэтая недарэчная гісторыя адным спякотным летнім днём, калі Натка і не ведала, куды сябе падзець.

Дарослыя жалі жыта, спявалі песні пад жніво, а Наталачка гушчалася на арэях на старой яблыні, недалёка ад якой стаяў дзедаўскі вулей.

Надакучыла гушкацца і яе позірк прывабіла нейкая падазроная актыўнасць пчол каля вулля. Малая ўзяла кіёк і падышла да пчалінай хаткі. Прысела на кукішкі і пачала назіраць. Зацікавіла Натку ўваходная адтуліна, каля якой гулі маленькія казуркі: некаторыя з іх прыляталі, некаторыя выляталі. Штук з 10-15 былі ахоўнікамі, тата неяк распавядаў пра іх, - абы каго ў свой вулей яны не пусцяць.

Узяла дзяўчынка драўляны кіёк і вырашыла дапамагчы пчолам-ахоўнікам: адну пчолку адштурхнула, другую не пусціла, трэцюю... І тут пачалося такое... Падняліся з дзясятка пчол, тых самых ахоўнікаў і апанавалі дзяўчо. Малая кінулася з усіх ног да бабулі:

- Баба, бабанька, ратуй хутчэй! Пчолаў у валасах бізджаць, дастань іх, калі ласачкааааа! - енчыла яна.

Бабуля пачала далонямі трошкі прыдушваць пчол і даставаць іх. Але Ната ўсё адно чула іх страшны: "Бджы, бджы, бджы". Яна ўжо атрымала іх пякучыя пачастункі два ці тры разы. Пабегла Наталачка да таты, што дапамагаў жанчынам снапы вязаць і распавяла аб сваім горы. Тата агледзеў яе галоўку, даставаў з тры джалы і сур'ёзна так сказаў:

- А я табе колькі разоў папярэджаў, каб не лезла да пчол?! Ідзі дахаты, вазьмі адрэж палову сырой бульбы ды панацірай тое месца, дзе пакусалі.

Так Наталка і зрабіла, увесь вечар аж да самага сну націрала яна балючыя месцы сырой бульбай, і, здавалася, прайшлі і боль, і страх...

Зранку пабудзіў Наталачку сваімі спевамі певень. Баба пашкадавала яе, пакусаную небараку, не будзіла зрання гнаць кароўку на пашу.

Наталачка марудна пацягнулася, расплюшчыла вочы і адчула, што нічога не бачыць. На нейкі момант падумала яна, што аслепла і паспрабавала рукою дакрануцца да вочак...

Нешта незразумелае было з яе вачыма. Паціху яна здужыла на

нейкі міліметр расплюшчыць вочкі і пабегла да старога бабінага трэляжа, каб зазірнуць ў люстэрка...

- Божа мой! Хто гэта? - убачыла Наталка невядомага іншапланецяніна. Галава раздулася ад самых валасоў да верхняй губы.

- Я - монстр! - заплакала дзяўчо ўголас, - Аааааа, бабуля-а-а-а!

На плач Наталкі прыбегла баба Маня:

- Не дапамагла ваша бульба, - плакала Ната, - я такой застануся назаўсёды?!

- Не, унучка, не плач, не назаўсёды, хутка ўсё пройдзе, - суцяшала малую бабця.

Хутка ўсё не прайшло.

У абед трэба было ісці на пашу па карову як раз каля хаты сяброўкі - яшчэ адной маленькай Наталкі, якая прыязджала да сваёй бабулі на лета.

- І як я пакажуся ёй такой страшнай, - думала Наталка, збіраючыся ў дарогу. Ната ўзяла бабіну хустачку, завязала на галаву і насунула трошкі на вочы.

Дзяўчынка ўзяла дубец, выйшла на дарогу і прыкінулася сляпой. Яна навобмац дубчыкам шукала дарогу і так, гуляючы, пайшла па сцяжынцы.

Гэта ўбачыў дзядзька Гена, які прыехаў дапамагаць па гаспадарцы:

- Наталка, ты што не бачыш нічога? Можа я па карову схаджу?

- Не, не трэба, спраўлюся, - адказала дзяўчо і зразумела, што сваёй гульнёй яго напужала.

Яшчэ тыдні з два адыходзіла прыпухласць твару дзіцяці, і калі яна праходзіла каля хаты сяброўкі, усе нацягвала на вочы бабіну хустачку.

Неяк тая пры сустрэчы спытала:

- Чаму не прыходзіш да нас пагуляць? І чаму хусту на вочы нацягвала, ты часам не захварэла?

- Не, не захварэла, - адказала Наталка, - гэта ва ўсім пчолавінаватя...

З таго часу Ната абыходзіла вулі за кіламетр. І больш ніколі пчолам не дапамагала.

Прыгода чацвёртая. Плач дзіцяці ўначы

Кожнае лета ў Наталкі пачыналася аднолькава. Яна чакала прыезду сваёй сяброўкі, таксама Наты-суседкі, якая прыязджала да сваёй бабы Мані, татавай хрышчоной маці. І на ўсё лета ў іх была адна

бясконцая гульня з назвай "Хаткі".

Хутар бабы Мані, якую ўсе клікалі Жаўнярыха, бо прозвішча іх было Жаўнерчык, знаходзіўся на ўскрайку лесу. Вузкая сцяжынка аддзяляла маленькі трохкутнік хвойніку, дзе і адбываліся галоўныя дзеянні гульні. Дзяўчынкі сустракаліся а трэцяй гадзіне, пасля таго, як Ната заганяла карову на пашу. Да дзевяці гадзін вечара расчышчалі яны шыйнік да самага пясочку - атрымлівалася 2 хаткі з мноствам пакояў. Ва ўсім лесе абапал быў абадраны зялёны мох, бо дзяўчаты зносілі яго, каб усцілаць быццам дыванамі падлогу, канапы і зэдлікі, якія рабілі з купінак шыйніку.

За гэта дарослыя не аднойчы давалі ім наганяю:

- Грыбы праз вашыя гульні зніклі, нашто вы цягаеце гэты мох?

Але кожны год усё пачыналася зноўку, і дзеці не ведалі для сябе лепшай гульні, чым "Хаткі".

І ўсё ішло б так, як ішло, але аднойчы дзеці вырашылі, што лялькі - гэта не вельмі цікава. І абедзве Наталкі вырашылі злапаць маленькіх кацянят, каб гуляць з імі, як з дзецямі!

Якраз котка нашай Наткі нарадзіла пяцёра прыгожых кацянят, яны ўжо падгадаваліся, і дзяўчаткі вырашылі, што ўжо можна адлучыць малых ад маці...

На жаль, злапаць і прынесці ў лес атрымалася толькі адно "дзіцятка". "Ну нічога", - разважалі Наталкі, - адна з нас будзе матуляй, другая хрышчоной маці. На тым і вырашылі. Увесь дзень кармілі кацяня малаком і каўбасой, спавівалі ў пялюшкі і не маглі ім нацешыцца. Напрыканцы дня змучаны каток заснуў ў дзіцячай калясцы. Пэўна згадзіўся з наканавай яму лёсам роляй.

А дзяўчынкі прыселі ўвечары на траву ды разважаюць:

- Як жа мы яго пакінем у калясцы, ён жа ўцячэ...

- Трэба можа яго неяк навязаць? - параіла сяброўка.

- О не! Я ўжо аднаго навязвала, не трэба, - з жахам адказала Наталка.

- Тады можа давай яго пад скрыню пакладзем, посцілку там яму зробім і хай спіць.

- Так. Давай.

Гэтак і зрабілі. Засунулі пад скрыню і разышліся па хатах.

Назаўтра, а трэцяй гадзіне Наталка завітала да суседкі, якая сядзела засмучаная на ўскрайку лесу каля "хатак".

- Што здарылася? - спытала Наталля.

- Ой, і не пытайся. Атрымала я ад сваёй бабулі такога наганяю...

Ноччу яна прачнулася ад енку нашага "дзіцятка". На ўвесь лес яно раўло,

завывала, не давала нікому спаць. А бабуля ніяк не магла зразумець, што гэта за звер лясны завывае так падобна на кацяня. Паўночы хадзіла яна каля хаты, пакуль не вырашыла пашукаць у нас, у "хатках". І выпусціла яго.

- Ну, давядзецца ізноў гуляць з лялькамі. Так будзе спакойней, - расчаравана адказала Ната.

З таго часу дзяўчаты кацянят больш не лавілі і ў лялькі не пераапрааналі...

Прыгода пятая. Рабаноска разбушавалася

Кожнае лета Наталка дапамагала бабулі па гаспадарцы: палол грады, збірала яблыкі для каровы, заганяла яе на пашу і прыводзіла адтуль. І, канешне, падмагала дарослым, калі падыходзіла бабуліна калейка пасвіць кароў. Спадабалася ёй гэтая праца яшчэ і таму, што была ў яе любімая карова Рабаноска. Яе гаспадыня - татава настаўніца, якую нават і ў 70 гадоў людзі з вёскі так і клікалі - настаўніца Галіна Цітаўна.

Уся вёска ведала, калі Вінцучысіна ўнучка Наталка пасвіла кароў: статак вяртаўся дахаты з вяночкамі на рагах. І самы прыгожы быў на любімай Рабаносцы.

Кароўка гэта была такая добрая, спакойная. Наталка наша, бясстрашнае дзяўчо, што толькі з ёй не рабіла: і абдымала яе за шыю, і цалавала ў мокры вялізны нос, і чэмхала за рагамі і пад барадой, нават спрабавала навучацца даіць, пакуль матуля, якая пасвіла з ёй каровы, не загадала:

- Не рабі гэтак, можа здаць цябе капытом!

- Не здасць, яна мяне любіць.

Вось у такі пасвільны дзень і адбылася чарговая прыгода Наты.

Як у свой ціхі час каровы паляглі спаць на полі, Наталачка падышла да Рабаноскі, каб навязаць вянок на рогі. Прычпіла яго, ды стала чэмхаць ёй шчаку. І тут у Наты з'явілася ідэя: "А што калі паспрабаваць пакатацца на кароўцы як на кані? - думалася ёй. - Пакуль яна спіць, залезу ёй на спіну ды буду сядзець, а калі яна ўжо прачнецца, падыемца ды павозіць мяне трошачкі. Нібы на кані паеду", - разважала дзяўчынка. Пра тое, як з каровы злезе, не падумала...

Паціхеньку залезла Наталачка на спіну Рабаносцы, уселася. З якую хвіліну-другую карова не магла зразумець, што робіцца... А потым як падхопіцца, ды наўцёкі - пабегла як звар'яцелая. Такім чынам праехацца як на кані нашай Наталцы не давялося, бо метры праз тры

яна звалілася з каровы. І толькі цудам засталася цэлай і карова не затаптала яе сваімі капытамі.

Больш за Нату, пэўна, спалохалася матуля:

- Божа, мой Божа, ці не паранілася ты, Наталачка? Што гэта ты надумала, нашто залезла на карову?

- Ды ўсе добра, матулечка, не хвалойся! Проста пакатацца захацела... Прабач, толькі татку не кажы, калі ласачка, - пачала прасіць дзяўчынка - больш не пусціць мяне пасвіць кароў.

- А ты абядай, што больш так рабіць не будзеш, - патрабавала матуля.

- Добра, абяцаю, - расчаравана адказала Наталка.

"І чаго гэта мая Рабаноска так спалохалася, я ж яе так люблю, ну падвезла б мяне трошкі", - потым збянтэжана разважала "наезніца".

А Рабаноска тым часам зтурбавала астатніх кароў. Падхапіліся яны - ды наўцёкі, як ашалелыя. І самі, раней часу, разышліся па хатах.

Ох, дасталася за гэта Наталцы ад бабулі. А апраўдвалася за яе матуля:

- Горача было, вось і пачалі каровы гіляваць, дахаты ўцякаць.

Ната канешне вырашыла больш не сядлаць Рабаноску.

Прыгода шостая: Баязліваму і мыш - мядзведзь, альбо сустрэча з нячысцікам

На чарговы дзень нараджэння тата падараваў Наталцы двух-колавы ровар. Колькі радасці было, колькі радасці! І па кароўку ўвечары яна вырашыла паехаць на ровары, узяла з сабой скібу хлеба ў кішэню ды адправілася на пашу.

Шарэла. Натка спынілася на ўскрайку лесу. Статак быў яшчэ далёка, і яна пачала разглядаць свой доўгачаканы падарунак: "І руль, як на дарослым ровары, і сядло мяккае, ехаць на ім прыемна і зручна", - разважала пра сябе задаволеная Ната.

Раптам нешта заварушылася за спіной. Дзяўчынка азірнулася... Дагэтуль не бачыла яна істоты, якая з'явілася перад вачыма. Чорнай рэдкай поўсцю было пакрытае шэрае цела. Вялікія, акруглыя і доўгія як ў труса вушы, задзіраліся дагары. Хвост падобны на кароўскі, толькі трошкі меншага памеру, цяляпаўся ў паветры над галавой... Такім, менавіта такім, уяўляла Натка сабе чорта з казак, якія бабуля калі-некалі чытала перад сном. "Нячысцік!" - паспела падумаць яна пра сябе, з пералёку кінула ровар і як заенчыць:

- Ааааа! Ааааа!

Пачуўшы гэты энк "чорт" на вачах у дзяўчынкі за тры гіганцкія падскокі пераскочыў цераз роў на сярэдзіну поля і знік у лесе.

Наталка як быццам страціла мову, і толькі праз нейкі час патроху пачала прыходзіць да сябе.

Калі дзяўчынка загнала ў хлеў бабіну любіміцу карову Зорку, дык адразу пабегла ў хату.

- Баба, бабулечка, каго я сёння на пашы сустрэла, ты ніяк не адгадаеш! - лепятала малая. - Ну? Як думаеш, каго?

- Галіну Цітаўну, татаву настаўніцу? Пэўна яна сёння вясковых кароў забірала. Ну каго ты яшчэ там магла, акрамя яе сустрэць? - здзіўлена сказала баба Маня.

- Не!

- Ну можа сабака які сарваўся суседскі, ці кот вясковы заблукаў у лесе?

- Не! - ужо весела дражніла бабулю Наталка. - Ні за што не зможаш адгадаць.

- Ну дык каго ж?

- Чорта, бабуля, самога нячысціка!

Баба так і села на лаву - ажно мову ў яе заняло. І давай дзяўчо распавядаць, з усімі падрабязнасцямі пра істоту, якая яе напужала на пашы. Перажагналася бабуля, ды пачала смяяцца:

- Што ты, дачушка, гэта ніякі не нячысцік, каб яго пярун пабраў, гэта быў звычайны дзік, а баязліваму і мыш - мядзведзь!

- А хвост як у каровы, адкуль у дзіка? - не спынялася Ната, - Адкуль?

- Ну я ж табе кажу: хто баіцца - таму ў вачах дваіцца. Вось табе і здалося, - сцешыла баба Маня ўнучку.

Эпілог

На гэтае лета прыгод дастаткова. Чакаем наступнае.

Людміла Русь

Русь Людміла Іванаўна нарадзілася 8 жніўня 1946 года ў сяле Міхайлаўскім Растоўскай вобласці ў сям'і вайскоўца і настаўніцы. Закончыла педагагічны інстытут. Выйшла замуж за вайскоўца. Пісаць пачала рана пад уздзеяннем атмасферы ў сям'і, дзе любілі музыку, паэзію, літаратуру. Працавала ў школе настаўніцай рускай мовы і літаратуры, а потым - СШ № 9 настаўніцай сусветнай мастацкай культуры.

Піша вершы і прозу. Член некалькіх літаратурных аб'яднанняў. Пераможца і прызёр многіх літаратурных конкурсаў.

Друкавалася ў зборніку "Ад лідскіх муроў" № 10.

Іван ды Мар'я

Чаго толькі ў кнігах не бывае... Неардынарныя людзі, незвычайныя, часам, гераічныя падзеі. А ўчынкі, парой, проста неверагодныя. Мабыць, таму напісанае ў кнігах многія прымаюць за выдумку. А вось і дарэмна.

Чытаючы паэму Канстанціна Сіманавы "Іван-ды-Мар'я", я міжволі ўспомніла іншых Івана і Мар'ю, якія пражылі разам сорак шэсць гадоў у каханні і згодзе, выхавалі пецярых дзяцей годнымі людзьмі.

Калі б не іх суседка і прыяцелька Марыя Ільінічна Лысенка, то ніхто не даведаўся б пра дзівосную гісторыю іх жыцця - такія сціплыя. Гэта мае бацькі.

Ад Марыі Ільінічна ўпершыню я пачула пра нашу сям'ю тое, пра што нават не здагадалася: так бераглі нашу дзіцячую псіхіку мама і тата. Гэта ўжо пасля мы пачулі пра ўсё ад саміх бацькоў.

1. Лёсавызначальная сустрэча

Сонечная летняя раніца пасля асвяжальнага начнога дажджу ўсміхалася і зіхацела ў кожнай кропельцы на лісцях акацыі алмазнымі іскрамі. Хоць не сціхаў гул гармат, а ў паветры пахла дымам пажарышчаў і трывога за лёс Растова не пакідала ні на хвіліну, вера ў перамогу, чаканне шчасця, аптымізм заўсёды жылі ў душы Марусі, бо маладосць не ўмее сумаваць, яна любіць заўсёды спадзявацца на лепшае, верыць у яго і рабіць усё для таго, каб яно хутчэй наступіла.

Невысокая, далікатная, пяшчотная, са светлымі хвалістымі вала-самі, яна спяшалася на заняткі ў інстытут, нечаму задуменна ўсміхаючыся. На імгненне яна спынілася, паправіла белы каўнерык сціплай сукеначкі і сабралася далей працягнуць шлях, як раптам пачула:

- Скажыце, а якую кнігу вы трымаеце ў руках?

Маруся машынальна адказала:

- Гісторыя старажытнага свету, - і тады толькі спынілася і агле-дзелася па баках. На зялёным газоне пад дрэвамі адпачывалі параненыя афіцэры і салдаты. Да яе ж звяртаўся невысокі чарнявы сяржант. Зялёныя вочы яго здаліся дзяўчыне сумнымі і стомленымі. Яны чаму-сьці ўспаміналіся ёй не раз падчас заняткаў, і тады незразумелая трывога гарачай хваляй падымалася да сэрца, а шчокі абліваў такі ж гарачы румянец.

Але самае дзіўнае было потым, калі на зваротным шляху дадому яна ўбачыла ўсё таго ж бравата стройнага сяржанта. Ён стаяў перад ёй з адзінай кветачкай у руцэ. Гэта быў васілёк. Нейкая невядомая сіла не давала ёй зрушыцца з месца. Сяржант нясмела дакрануўся да яе рукі, якая трымала ўсё той жа падручнік, і ціха, але цвёрда сказаў:

- Мяне Іванам завуць! Можна, я буду пісаць вам з фронту? Мне лягчэй будзе ваяваць, ведаючы, што мяне чакае такая дзяўчына... Як вас завуць?

- Маруся, - гэта ўсё, што яна магла тады адказаць.

2. Дарогамі вайны

Франтавыя гады Івана былі нялёгкімі, як і ва ўсіх, хто тады зма-гаўся на перадавой. Ваяваў, быў цяжка паранены ў Крыме, па "Дарозе жыцця" праз Ладагу вазіў прадукты і боепрыпасы ў блакадны Ленінград, а адтуль вывозіў змардаваных ад голаду, нападзёных малых. Потым зноў фронт.

Яго легендарны Т-34 быў у тыя гады яму і домам, і сябрам.

Адным з першых ён уварваўся ў Кёнігсберг, вызваляў Польшчу, Германію. Цяпер яго гімнасцёрку ўпрыгожвалі медалі і ордэны.

А Маруся? Яна закончыла інстытут і працавала разам з іншымі дзяўчатам і жанчынамі на абарону краіны. Бывала, не хапала часу на сон, але толькі не на лісты для Івана. Ён іх атрымліваў рэгулярна. Як жа падтрымлівалі яго тыя трохвугольнічкі ў страшныя гады! Маладыя людзі і не заўважылі, як выпадковае знаёмства перарасло ў пачуццё, хай яшчэ не кахання, але вялікага яднання душ.

У верасні 1945 года Іван нечакана з'явіўся на парозе яе дома, запылены, але аваяны славай - усе грудзі ў ордэнах і медалях:

- Я вярнуўся да цябе, Машанька, толькі ты выратавала мяне!

Значыць, Канстанцін Сіманаў не прыдумаў такія словы ў паэме "Іван-ды-Мар'я", а, напэўна, не раз чуў іх сярод грукату гармат на фронце.

Такія простыя і такія моцныя словы! А вось чаму Іван тады сказаў ёй іх, Маша даведалася значна пазней...

3. Нечаканы паварот лёсу

Жылі ў каханні і згодзе, імкнучыся зрабіць адзін для аднаго як мага больш добрага, цёплага, ласкавага. У іх нарадзілася дачушка Людміла, якую ўжо ў двухтыднёвым узросце, цяпер ужо Марыя Фёдараўна - настаўнік гісторыі, прынесла ў школу на свой першы ў жыцці педагагічны савет. І калі падчас выступлення дырэктара школы са скрутка, які ляжаў на апошняй парце, пачуўся гучны плач, то дырэктар школы перапыніў сваю прамову, і ўсміхаючыся, сказаў:

- Звярніце ўвагу! Так падае голас толькі будучы настаўнік!

Так, дарэчы, і здарылася ў лёсе Людмілы Іванаўны Русь - дачкі Івана і Марусі.

Жыццё было складаным, але любоў і працавітасць тварылі цуды. І ўсё ў іх складвалася нядрэнна, толькі ўсё сумней становіліся вочы Івана і ўсё часцей ён цяжка ўздыхаў. А чаму? Дапытацца было немагчыма. Гэта толькі ў казках усё канчаецца шчаслівым вяселлем, а ў жыцці трэба штодня і шмат прыкладаць цярпення, каб дастатак і каханне пасяліліся ў сям'і назаўжды. І, як гэта часта бывае ў жыцці, праяснілася ўсё нечакана.

У той дзень ярка свяціла сонца - якраз добры дзень для мыцыя. Маруся занялася ўпарадкаваннем бялізны па колерах. Дзіцячую вопратку аддзяліла ад вопраткі дарослых. Стоп! А кішэні-то трэба вызваліць: чаго добрага, сапсуеш дакументы або грошы. Дайшла чарга

да гімнасцёркі мужа. Так і ёсць, нешта ляжыць у кішэні...

Не ведала Маша, што гэта імгненне падзеліць яе жыццё на шчаслівае "да" і няпростое "пасля". Дастала скамечаны лісток са школьнага сшытка, спісаны дзіцячым почыркам, прачытала:

- Тагачка, забяры мяне.

У вачах Машанькі пацямнела: пральная дошка, ночвы, бялізна - усё паплыло перад вачыма. Не помніла, як прысела на прыступкі ганка.

Слёзы засцілалі вочы, а сэрца гатова было выскачыць з грудзей або зусім спыніцца. Маша зразумела ўсё і адразу! Зразумела яна і тое, што не падмануў яе Іван і не мог адважыцца расказаць сваёй каханай пра тое, што здарылася ў яго жыцці да сустрэчы з Машай. Не раз глядзеў смерці ў вочы на вайне і не баяўся, а тут... спалохаўся страціць сваю Марусю назаўсёды.

Увечары падала яму вячэру, села насупраць, падпёршы маленькай далонькай сумны твар, і задумалася над тым, як жа пачаць размову, але ні на што так і не магла вырашыцца. Тады яна проста ўстала, абняла яго і сказала: "Калі па дачку паедзем, Ваня?"

Сорак сем гадоў пражылі яны разам, і кожны дзень ён быў удзячны ёй за высакароднасць, бясконцую дабрыню і цяпленне, але тады яны абодва зусім не здагадваліся, якія выпрабаванні і цяжкасці чакалі іх наперадзе.

Вось і дзіцячы дом. Маруся выгляду не падавала, што хвалявалася вельмі: як сустрэне яе "дачка", якая ўсяго на 13 гадоў маладзейшая за яе. Але, што значылі яе хваляванні перад тым шокам, які яна адчула ў той момант, калі Валя ўвайшла ў кабінет дырэктара, ведучы за ручкі двух брацікаў: Віцю і Толю - адзінаццаці і шасці гадоў. Дзеці не плакалі і не радаваліся, толькі глядзелі з асцярогай і насцярожанасцю.

А вось Маруся слёз не магла стрымаць, глядзячы на худых, стрыжаных нагола, цяпер ужо сваіх дзяцей. Першым да яе, а не да Івана, кінуўся маленькі Толік. Ён залез да яе на калені, абняў і, заліваючы твар Машы слязьмі, гарача і перарывіста шаптаў:

- Ты не пойдзеш, мамачка, не пойдзеш больш?

Вось так, сама яшчэ маладзенькая Маруся, стала маці чацвярых дзяцей.

Не ў словах і клятвах заключаецца вернасць адзін аднаму, а ў справах, адданасці, гатоўнасці ахвяраваць сабой дзеля каханага. Высокія словы? А чаго ж іх саромецца!?

Вы скажаце - рускі характар? Так! Колькі такіх вось, як Маруся, жанчын было і ёсць ва ўсе часы ў нашай неабсяжнай матухне-Расіі!

Не выпадкова: "У горы і радасці..." - даюць маладыя клятву перад

алтаром.

А праз два гады ў іх сям'і з'явіўся яшчэ адзін сыночак - Васілёк. Уявіце сабе, як тая кветка, якая захоўвалася ўсе ваенныя гады і захоўваецца ў Машынам падручніку "Гісторыя старажытнага свету". Так, гісторыя старая, як свет - такі вось каламбур атрымаўся. Толькі падараная Іванам кветка захоўваецца ў сям'і да гэтага часу, а Васілька-сыночка зберагчы не атрымалася: не было ў пасляваенныя гады неабходных лекаў.

САЛОДКІ ПАХ АКАЦЫЙ

Плыве ў паветры пах акацый,
Чароўны водар ап'яняе,
І па законах трансфармацый
Мяне ў дзяцінства зноў вяртае.

Дзе я яшчэ дзяўчынка-крошка,
Дзе Васілёк жывы, мой брат,
Дзе май, прыжмурыўшыся трошкі,
Зрабіць шчаслівымі ўсіх рад.

Сумбурныя вясны матывы,
Я гэта зведала не раз
Тужлівыя ўнёс карэктывы
Нам май, на жаль, у гэты час.

І пах акацыі салодкі
Мне непрыемны з тых вось пор,
Як на адзіны міг кароткі
Там гора запаўзла ў наш двор.

Гадоў так многа праляцела,
І час цячэ, як плынь ракі,
Нагадаваюць зрэдзьчас нясмела
Пра брата кветкі-васількі.

4. Вялікая сям'я

І зноў пацяклі цяжкія будні... Для Марыі Фёдараўны - гэта дом, дзеці, школа. Для Івана і таго больш - голад. Яшчэ да працы трэба было

налавіць хоць крыху рыбы на булён. Маша, рыхтуючыся ў юнацтве да паступлення ў Акадэмію мастацтваў у Ленінградзе, па-майстэрску стварала карціны алеем, гуашшу, алоўкамі. Валечка іх мяняла ў школе на хлеб, цукар ці яшчэ якую-небудзь ежу. І ўсё б нічога! Дзеці прывыклі да спакойнай, ветлівай і добрай Марусі. Віця, якому, як старэйшаму хлопчыку, дасталося шмат гаркаты ад безпрызоршчыны, перастаў дзічыцца, падкрадаць, уцякаць і сваволіць. У гэтым была ільвіная доля цяплення і любові да яго Марусі, яе педагагічны падыход, суперажыванне, добразычлівасць у адносінах. Да ідэалу, вядома, было яшчэ не блізка, але ўсё да гэтага ішло даволі хутка. Граптам, як гром сярод яснага неба... вяртанне першай жонкі! Гэта было пасля таго, як яна напісала на фронт мужу-салдату, што ні ён, ні дзеці ёй не патрэбныя...

Як ні цяжка было Марыі, але крыўда і боль за Івана аказаліся мацнейшымі, і яна падтрымлівала мужа, як магла.

Быў суд. Дзяцей вярнулі былой жонцы. Аднак вярнуць мужа такім чынам не атрымалася. Ды і дзеці доўга ў маці не затрымаліся - вярнуліся да Марыі і Івана.

Сказаць, што было цяжка, значыць, нічога не сказаць! Увогуле, выжывалі як маглі, але іх дом заўсёды свяціўся ўсмешкамі дзяцей.

5. Нялёгкі выбар

Менавіта ў гэты момант прыйшоў выклік з Акадэміі мастацтваў. Вучыцца жывапісу! Ды яшчэ дзе - у самім Ленінградзе! Гэта было "благітнай марай" Машанькі з самага юнацтва!

Ёй з Ленінграда ліст прыйшоў,
Які яна з надзеяю чакала,
Збылася мара даўнішніх гадоў
Акадэмія мастацтваў выклікала.

Яны ўдваіх на ганку, думкі наплывалі,
Як навальніца, горкія ад слёз.
Ды ў доме за сцяною дзеці спалі,
Якіх з дзятдома з ёю муж прывёз.

Калісьці жонка збегла ад яго з другім,
Пра што на фронт Івану напісала,
Горш за фашыста раніла, ды ў ім
Адвага і рашучасць не прапала.

Ён бараніў Айчыну і дзяцей,
Хаця і жыць парою не жадаў,
Ды лёс салдату ўдзячыць захацеў,
Знайшоў Марусю і яму паслаў.

Ёй так хацелася выбраць гэтую жаданую дарогу, змяніць жыццё, змяніць свой лёс! Іван маўчаў... Рашэнне Марусі далася няпроста. Любоў да мужа, шкадаванне дзяцей, якія сталі ёй ужо роднымі, узялі верх над асабістымі жаданнямі. Абняўшыся моцна-моцна, яны прасядзелі ўсю ноч на парозе свайго дома...

Невыносна салодка пахла акацыя, а ў святле месяца ледзь выдзяляліся на клумбе васількі, якія квітнелі кожны год, нагадваючы ім прасіня-сінія вочы сыночка Васілька.

Тарэза Смольская

Тарэза Смольская (Пышко) нарадзілася і жыве ў слаўным беларускім горадзе з жаночым імем - Ліда. Пасля 25 гадоў дзяржслужбы на пасадзе галоўнага інспектара, лідзянка нечакана сустрэла вершаваную музу, якая забрала яе ў свет паэзіі і мастацтва.

З тых часоў напісана і апублікавана на вершаваным сайце Stihi.ru 1126 твораў: лірыка грамадзянская і філасофская, рэлігійная і пейзажная, гарадская і любоўная. Дзеці і дарослыя з задавальненнем чытаюць дзіцячыя вершы, добрыя казкі, пазнавальныя загадкі. Новы напрамак у творчасці Тарэзы - сучасныя байкі, напоўненыя душэўнай цеплынёй, лёгкай іроніяй і добрым гумарам. Тарэза піша імяныя вішавальныя вершы на замову да святочных і юбілейных дат і прафесійна займаецца капірайтынгам.

Людзі кажуць, жывая яна, жывая...

Позняя восень барвова палала залатымі водбліскамі засынаючай у прадчуванні зімы лістоты дрэў. Кастрычніцкае зарыва, як таленавіты мастак, непаўторнымі фарбамі аздабляла бальнічны двор, ад чаго на душы рабілася святлей. Праўда, ахвочых палюбавацца гэтай непаўторнай прыгажосцю было малавата, бо палаты мясцовай раённай бальніцы часова паўпуставалі. Спрактыкаваныя лідзяне не спяшаліся залечваць свае хранічныя захворванні. Вось закончацца ўборачныя работы на прысядзібных участках і дачах - тады можна і за здароўе брацца.

Дзякуючы старанням маладога энергічнага галоўрача і сама медыцынская ўстанова выглядала нядрэнна. Нанава пафарбаваныя

сцены калідораў непрывычна ажыўлялі трохі абрыдлы дагэтуль інтэр'ер.

Зранку ў бальніцы, як звычайна, пачынаўся рух. А пасля ўрачэбнага агляду, розных медыцынскіх працэдур, абеду і іншых момантаў насельніцтва палат заціхала. З наступленнем ціхай гадзіны народ і ўвогуле пагружаўся ў пасляабедзенны сон. Здавалася, што менавіта ў гэтыя святыя хвіліны ўсе абрыдлыя хваробы жвава разбегваюцца па кутках пад дружнае пасопванне ачуньваючых.

Бабулі Яніне не спалася. Яна лячылася ўжо другі тыдзень. Нырачная ліхаманка бязлітасна вырвала сталую кабету з абжытых сценаў роднага дома і прымусіла часова атабарыцца ў казённых бальнічных пакоях. Дажыўшы амаль да 78 гадоў, бабуля ўмудралася з лёгкімі недамаганнямі спраўляцца самастойна, з дапамогай народных сродкаў. У раённай паліклініцы ў яе не было нават медыцынскай карткі, што выклікала шчырае здзіўленне і захапленне ў маладзенькай медсястрычкі з рэгістратуры.

Несціхаючае пастогванне суседкі, якая ляжала насупраць, даводзіла бабулю да знямогі. Але прыходзілася цяпець, бо куды было дзявацца. Ёй штохвілінна думалася толькі адно: хутчэй бы дамоў, у родную хатку, да свайго "дзядка" - Стэфаніка.

Стэфан і сапраўды вельмі горача кахаў сваю ненаглядную Янінку на працягу ўсяго доўгага сумеснага жыцця. Падумаць толькі: прабавіліся разам больш за паўстагоддзе, і ўвесь час - душа ў душу. Нездарма ў народзе кажуць: "Пры добрым мужы і Манька - Мар'я Іванаўна!"

Бабка Яніна вельмі сардэчна адносілася да свайго, як яна любіла казаць, пасланага ёй самім Богам такога нарачонага спадарожніка жыцця, цаніла яго залатыя рукі, добразычлівасць і шчырае сэрца. І нездарма: кожны дзень пасля ціхай гадзіны на парозе палаты нязменна з'яўляўся бадзёры ружавашчокі "старічок-боровічок" - Стэфан. Ён таропка здымаў фуражку і, трохі сумеўшыся ад чужых позіркаў, прысаджваўся на ўскрайку рыпучага ложка. Спачатку ён з асаблівым замілаваннем углядаўся ў вочы любай жончкі, пасля чаго заўсёды пачынаў даставаць з авоські немудрагелістыя вяскковыя пачастункі: хатні тваражок уласнай вытворчасці, памідоркі, якія ільсніліся сваімі ружовымі бакамі, нібы пуды ў ружавашчокай дзяўчыны-красуні, паляндвічку, якая пахла часнычком...

Яніна ласкава ўсміхалася мужу, але Стэфанавы гасцінцы так і заставаліся ляжаць у прыложкавай тумбачцы. Апетыт на прысмакі не прыходзіў, бо бабулі моцна нездаровілася, калі не сказаць, што рабілася ўсё горш і горш. Да ўсяго ж, пракляты скразнячок ад адчыненага кімсыці бальнічнага акна справакаваў запаленне лёгкіх, і бабка пачала згараць

ад высокай тэмпературы пад 40... Якая ўжо тут паляндвічка?

Аднойчы, аблізваючы перасохлыя вусны і выціраючы гарачы ўспацелы лоб, Яніна ціхенька прашаптала:

- Стэфанку! Ты не перажывай! Прывязі мне... вадзіцы, ну... гэтай, што з крынічкі на ўскрайку нашай вёскі... Папіць... Глядзіш - і акрыяю! Людзі кажуць, што жывая яна...

Потым яна закрыла вочы і цяжка ўздыхнула.

Дзядуленька вокамгненна падхапіўся:

- Янінка, я ў момант! Я хуценька! Адна нага там - другая тут! Ты толькі трымайся, галубіца!..

А "галубіцы" з кожнай хвілінай становілася ўсё горш і горш. Усе намаганні, як ні імкнуўся вярнуць паміраючую да жыцця тэрмінова выкліканы ўрач-рэаніматар, аказаліся дарэмнымі. Усіх, хто быў у палаце, папрасілі выйсці. Павісла панурая цішыня. Здавалася, што час спыніўся.

І тут раптоўна ў канцы калідора ўзнікла худзенькая постаць дзядулі Стэфана. Ён так спяшаўся, што нават злёгка пакульгваў. Дзядуля старанна прыціскаў да грудзей пластыкавую бутэлку з крынічнай вадой, загорнутую ў квяцістую хусцінку.

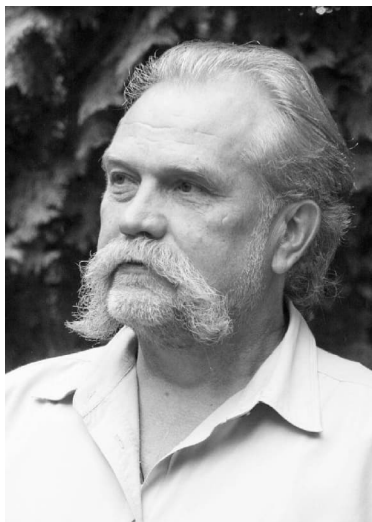
Спяшаўся!.. Не паспеў!.. Спазніўся!..

Убачыўшы маўкліва-разгубленых жанчын, якія стаялі ў калідоры, ён раптоўна сэрцам усё зразумеў. Рэзка тузануўся і імгненна здранцвеў. Дастаючы дрыжачымі рукамі бутэлку і не хаваючы горкіх слёз, не пераставаў паўтараць:

- Як жа так? Я ж хуценька! Вада з крынічанькі! Людзі кажуць, жывая яна, жывая...

Суседкі па палаце, у іх ліку і я, усхліпвалі. Ніхто з нас так і не адважыўся зазірнуць старому ў вочы. Кожны з нас чамусьці адчуваў вінаватае раскаянне.

...Залатое нябеснае свяціла па-ранейшаму ласкава дарыла свае па-асенняму скупаватыя сонечныя промні жыхарам грэшнай зямлі. Па вузкай сцяжынцы, усланай шапаткой жоўтай ліствой, павольна рухаўся смяротна стомлены чалавек з невідучымі ад слёз вачыма, які ўсё яшчэ моцна прыціскаў да грудзей цяпер ужо нікому не патрэбную бутэлку з гаючай вадой. Ён ніяк не мог зразумець, чаму ліхадзейскі лёс так абьякава адрываў яго апошнюю паслугу роднаму чалавеку - дараваны роднай зямелькай глыток жывой вады для паміраючай жонкі.

Віктар Праўдзін

Віктар Праўдзін (Праўдзін Віктар Аляксандравіч) нарадзіўся 11 траўня 1955 года ў горадзе Лідзе Гарадзенскай вобласці ў сям'і вайскоўца.

9 траўня 1973 года быў прызваны на службу ў Савецкую Армію, служыў на Балтыйскім ваенным флоце на малым супрацьлодачным караблі.

Дэмабілізаваўся ў 1976 годзе і па 1994 год працаваў ў праваахоўных органах Рэспублікі Беларусь. У 1981 годзе скончыў Менскую вышэйшую школу МУС СССР, мае адукацыю юрыста-прававеда.

Першыя апавяданні пісьменніка пабачылі свет у 1987 годзе ў газеце "Звязда", у 1988

годзе - у часопісе "Маладосць".

З 1994 года па 2001 год працаваў намеснікам галоўнага рэдактара часопіса "Нёман", з 2001 па 2002 выбіраўся першым намеснікам старшыні Саюза беларускіх пісьменнікаў. З 2002 па 2003 - намеснік галоўнага рэдактара часопіса "Полымя". З 2003 па 2008 - галоўны рэдактар выдавецтва "Мастацкая літаратура". З 2008 па 2010 - першы сакратар Саюза пісьменнікаў Беларусі. З 2010 - на творчай працы. Узнагароджаны медалём Францыска Скарыны, нагрудным знакам "Выдатнік друку Беларусі", лаўрэат Нацыянальнай літаратурнай прэміі ў намінацыі "Проза" за раман "Парыж, Эйфелева вежа і..." (2021). Жыве ў г. Менску.

Віктар Праўдзін аўтар кніг: "Пад знакам Стральца" (1989 г.) (калектыўны зборнік), "Візіцёр з Поўначы" (1991 г.), "Боль альбо споведзь міліцыянера" (1996 г.), "Эксгумацыя" (1997 г.), "Вяртанне з апраметнай" (раман, 1997 г.), "Танцавальны марафон" (раман, 2002 г.), "Возвращение из преисподней" (2002 г.), "Шлях да Галгофы" (2003 г.), "Нелюбимыя гінуць" (раман, 2010 г.), "Тайны минских перекрестков" (2013 г.), "Іду насустрач..." (2013 г.), "Парыж, Эйфелева вежа і..." (2020 г.), "Непераможны злом" (раман, 2024 г.).

Непераможны злом

(урывак з рамана)

(Раман друкаваўся ў часопісе "Польмя" №№ 11, 12 за 2023 г. і №№ 1, 5, 6 за 2024 г. У 2024 г. выдавецтвам "Мастацкая літаратура" выдадзена кніга "Непераможны злом".)

1919 год.

Дваццаць дзявятага красавіка.

Аўторак (трохі больш за поўнач).

Мінулым надвячоркам трынаццатая камера, у якой бацюшка Канстанцін некалькі апошніх дзён даволі спакойна веў гутаркі з Іванам Завадскім, нечакана пачала напаўняцца. Вельмі хутка месца амаль не засталася, наперадзе была ноч, а спаць можна было, толькі прыхінуўшыся спіной да сцяны, і то па чарзе. Камуніст Завадскі абурыўся, пачаў згадваць нормы квадратных метраў на чалавека ў царскім пастарунку, у выніку паскандаліў з начальнікам турмы Юргасам і апынуўся ў адзіночнай камеры. Завадскі працягваў грукіць у дзверы і цяпер патрабаваў, каб яго вярнулі назад ці перасялілі да яго бацюшку Канстанціна, што выклікала ў наглядчыкаў гучны здзеклівы рогат.

Бацюшку Канстанціна цяжка было нечым здзівіць, ды гэта ўдалося Аляксею Сакалову, настаяцелю праваслаўнай царквы з вёскі Язна. Ubачыў яго іерэй, пазнаў і кінуўся з абдымкамі, як да роднага брата. Толькі Сакалоў у тлумным камерным надвячорку не адразу прызнаў у схуднелым, змучаным цяжкімі хваробамі згорбленым сівым "дзядку" Канстанціна Жданава. Размова ні ў іх, ні ў іншых, наноў заселеных, чамусьці не клеілася. У арыштантаў узнікла адчуванне, што цяжкая смуродная камера да кожнага прыглядалася, вывучала. Недавер, які, здавалася, лунаў у паветры, перадаўся і сядзельцам. Яны зрэдку кідалі адзін на аднаго напружаныя позіркi. Было відавочна, што за турэмныя краты гэтыя арыштанты трапілі ўпершыню, і цяпер насцярожанасць для іх - адзіны сродак выжыць і пазбегнуць найгоршага.

Доўга прымерваліся арыштанты да новых абставінаў, ды ў нейкі момант усё ж пачалі перакідвацца, на першы пагляд, быццам бы пустымі фразамі. Каб распачаць гаворку, у кожнага само па сабе ўзнікала пытанне: "За што?..". Адказ гучаў стрыманы: "Ні за што... Людзі абгаварылі..." Далей - больш. Патроху амаль усе разгаварыліся, і той, хто назваўся Вярцінскім, смела сказаў: "Цяпер данос і нагавор - зброя

дзісенскіх уладароў!.." Пасля гэтых слоў сядзельцы зноў надоўга за-
маўчалі, відавочна, спужаліся смеласці гэтага чалавека, у постаці якога,
і асабліва ў голасе адчуваліся смеласць, самавітасць, упэўненасць.

Нечакана загаварыў чалавек, што некалькі гадзін моўчкі сядзеў
каля сцяны, абхапіўшы галаву далонямі, і нешта незразумелае мармытаў
сабе пад нос.

- Да людскіх нагавораў мы з жонкай прывыклі... - прамовіў ён і
абвёў прысутных нейкімі як замысленымі, бялесымі зрэнкамі. Спыніў
позірк пад столлю, на адзіным квадратным акенцы, у якім бачыўся мал-
ленькі кавалак неба. - Божа, памажы!.. - адчайна выкрыкнуў чалавек. -
Нас з жонкай абвінавацілі, быццам нашы сыны-афіцэры ваююць на
баку белагвардзейцаў!.. Ці ж можна ў гэткае паверыць, калі ў нас ніколі
не было сыноў?! Змоладу мы хацелі, мы вельмі хацелі, каб у нас сыны
былі!.. Ды Бог не даў!.. Арыштавалі, абвінавацілі, і ніхто слухаць не
хоча, стаяць на сваім: "У Чуро сыны ёсць, і яны - белагвардзейцы!.."
Дзе шукаць праўду?.. Мяркую, нас у кучу сабралі і, пэўна, у Віцебск
павязуць. Спадзяюся, там змогуць ва ўсім разабрацца...

Бацюшка Канстанцін толькі ўзняўся, каб падысці да Чуро і
паспрабаваць супакоіць, ды ў гэты момант у калідоры гучна затупалі,
хтосьці грукнуў у дзверы каваным ботам, пэўна, каб разбудзіць сядзе-
льцаў. Нярвова скрыгатнуў у замку ключ, пагрозліва рыпнулі дзверы, і
ў камеру ўваліліся некалькі чалавек.

Сярод іх быў начальнік турмы Юргас, намеснік начальніка міліцыі
Баброўскі, які назваў сябе і важна абазначыў пасаду. Ён выцягнуў з
кішэні напалам складзеную запіску, разгарнуў, строга аб'явіў:

- Жданаў, Сакалоў, Корсак, Чуро, Вярцінскі, Лазараў і Завадскі -
на выхад...

- Лазараў і Завадскі ў іншых камерах, - удакладніў Юргас.

- Каго назваў, выводзім на вуліцу, Лазарава і Завадскага таксама
трэба даставіць.

- Нас пераводзяць у Віцебск?.. - збіраючы свае рэчы, запытаўся
Чуро і выцер рукавом заплаканыя вочы.

- Так, у Віцебск... Рэчы свае не бярыце, - незадаволена буркнуў
Баброўскі, дадаў: - Заўтра давязём...

- Ніколі гэткага не было, каб назаўтра рэчы прывозілі!.. - нас-
цярожыўся Вярцінскі. - Мы і самі...

- Загадана выходзіць, значыць, выходзім!.. - злосна штурхнуў
Вярцінскага незнаёмы чалавек, апануты напалову ў вайсковае, і густа
вылаяўся матам. Камера імгненна напоўнілася сівушным перагарам, а
ён ужо штурхаў усіх, хто трапляў пад руку, на выхад, да дзвярэй.

- Мяне не называлі! - напята выкрыкнуў аптэкар Нэйштат.
- І мяне таксама, - схаваўся далей, у самы куток камеры, Гайлевіч.
- І я не названы!... - у адзін голас ускрыкнулі Мікуцкі, Аколаў і бухгалтар Куперман.

- Хоць апрануцца можна? - запытаўся Корсак. Ён усё зразумеў і моўчкі пачаў раздаваць свае рэчы тым, хто заставаўся ў камеры.

- Апрануцца можаце, - паблагліва дазволіў Баброўскі. Памаўчаў, дадаў: - На гэта ў вас тры хвіліны...

- Ніякага парадку ў турме!... - пагардліва вышукваючы, каму б яшчэ паддаць кухталёў, ускрыкнуў той жа нецвярозы, наблізіўся да Юргаса, зласліва прасіпеў: - З першага мая тут будзе ўстаноўлены жалезны парадак!

- Валынец, Стэфан, ты на што намякаеш? - перапытаў Юргас і выставіў рукі, каб п'яны не набліжаўся і не дыхаў на яго перагарам.

- Хутка даведзешся, - праз тлустыя вусны з прыліплым да іх хлебнымі крошчамі, а можа, і што іншае зачэплася за куткі рота, прасіпеў Валынец, хістануўся, мог і паваліцца, ды Баброўскі падтрымаў.

- Ідзі, чакай на вуліцы, - Баброўскі падштурхнуў памочніка да дзвярэй, на арыштантаў прыкрыкнуў: - Хутчэй апранайцеся, і выходзім!

Па тым, як Баброўскі і канваіры ўваліліся ў камеру, па разбэшчаных паводзінах п'янага Валынца іерэй імгненна зразумеў, да чаго трэба рыхтавацца. І ўсё ж надзея заставалася: магчыма, іх насамрэч павязуць у Віцебск... Яго першага пад аховай вывелі на вуліцу.

Сырая слотная ноч цяжкім ўдушлівым змогам бы праглынула бацюшку Канстанціна, як толькі ён сышоў з турэмнага ганка і зрабіў некалькі крокаў па яшчэ добра не прасохлай з зімы зямлі. Уздыхнуў на поўныя грудзі, і чамусьці гэтая стоеная тупая ноч падалася сапраўднай бандыцкай хаўрусніцай. Нават уявіў, як непраглядная цемень укрывае злодзея ад старонніх вачэй і змывае сляды нядаўняга зладзейства. Незаўважна для сябе зрабіў яшчэ некалькі крокаў, і тут жа ў спіну - грозны вокрык:

- Стой, страляць буду!

Хтосьці нябачны, уктыты начной слотай, бы падзадорыў і сябе, і таго, хто першы абазначыў намер "страляць", спакойна прамовіў:

- Ты, поп, яго не слухай, бяжы... - Шчоўкнуў затвор вінтоўкі. - Ты ні кропелькі не прайграеш, наадварот, застанешся ў выйгрышы...

- Добрай справе і мы паможам...

Пачуўся здэклівы рогат нябачнай, калі меркаваць па агеньчыках папярост, шматлікай каманды.

Ад гэтага зладзейскага рогату зрабілася млосна, здавалася, халод-

ныя шчупальцы пачалі мацаць ступні ног, потым вышэй, праз секунду яны халадзілі ўжо ўсе ногі, ігольчатымі стрэмкамі прашчупвалі грудзі, падбіраліся да сэрца, ціснулі на скроні... Нечакана пачуліся ціхія гукі азбукі Морзэ: ці-ці-ці та-та-та ці-ці-ці... Гэтая манатонная незвычайная музыка кропак-працяжнікаў у нейкі момант стала блізкай і зразумелай іерэю, ды няведама адкуль узніклі настойлівы шэпт пачаў забіваць "марзянку":

"...Бяжы - і канец мучэнням... Бяжы - і выжывеш... Бяжы - і стралкі прамажуць... Ты толькі бяжы! - падбадзёрваў упарты шэпт. - Бяжы, я адвяду бяду... У гэтых алкаголікаў рукі трасуцца... Яны абавязкова прамажуць... Бяжы, ты малады, у цябе сыноч, табе жыць ды жыць... Бяжы!..."

"Мо тое і праўда?..." - толькі прамільгнула ў бацюшкі Канстанціна бягучая спакуслівая думка - і ў нагах адразу з'явілася незразумелая лёгкасць, цела само па сабе наструнілася і было гатова кінуцца прэч, як мага далей ад гэтага пагібельнага месца... Ды раптам сэрца захвалывалася, і трошкі вышэй ад яго, каля саска, пацяплела, здавалася, вось-вось з'явіцца тое жаданае святое цяпло, якога бацюшка заўсёды чакае. Яно з'яўлялася не па жаданні, а само па сабе, часцей у Царкве, падчас святой Літургіі, і тады бацюшка Канстанцін разумеў, што Бог побач, гэта Яму вернікі спяваюць псалмы і прысвячаюць святыя евангельскія маленні...

- Божа, падкажы, што мне рабіць? - прашаптаў іерэй, з цяжкасцю перамагаючы заганняе жаданне падпарадкавацца таму, хто ўжо ласкава нашэптвае аб мазілах з вінтоўкамі. Адказу не было... - Божа, змілуйся... Духам сілы Тваёй умацуй мяне... - Бацюшка Канстанцін прасіў аб дапамозе, але нішто больш не варухнулася ў грудзях.

"...Бяжы - і ні пра што не думай... Пабяжыш - і я ва ўсім буду табе дапамагаць..." - настойліва, як загад, гучаў голас, ды цяпер іерэй добра ведаў, хто яго спакушае.

Слёзы распачы і жалю каціліся з вачэй, губы надрыўна шапталі: "Адварні аблічча Тваё ад грахоў маіх і загладзь усе беззаконні мае. Чыстае сэрца ўмацуй ува мне, Божа, і дух справядлівы аднаві ўва мне. Не адкінь мяне ад аблічча Твайго і Духа Твайго Святога не адбірай у мяне. Вярні мне радасць збавення Твайго, і Духам Уладным мяне падтрымай" (Пс.50: 11 - 14).

У нейкі момант бацюшка Канстанцін пачуў голас таткі, бацюшкі Дзмітрыя: "Слухай сэрца сваё!... Не чакай і не шукай дзівосаў, не спадзявайся на парады, асабліва незнаёмцаў... Успомні тыя журботныя святыя ночы, што правёў у малітвах і таксама прасіў у Госпада нашага,

Ісуса Хрыста, падказкі, якім шляхам ісці ў жыццё... Ведаю, ты не пачуў ад Яго падказкі і сам прыняў рашэнне: прысвяціць жыццё служэнню Богу!.. Сёння той самы выпадак, калі рашэнне ты павінен прыняць толькі сам!.. І ўсё ж падказка ёсць!.. Калі прымеш правільнае рашэнне, унукі, праўнукі, прапраўнукі тых, хто сёння навёў на цябе зброю, будуць стаяць у Царкве на каленях і маліць Госпада нашага Ісуса Хрыста аб дараванні грахоў сваім продкам..."

- Так, татка, так!.. Я служу Госпаду!.. - шапталі і шапталі скусаныя да крыві вусны. - Служыў і буду служыць Госпаду!.. Да самага канца!.. - гучна, упэўнена сказаў бацюшка Канстанцін і адразу адчуў, як загарэлася тое чаканае і жаданае цяпло над сэрцам.

- Што ты, поп, там шэпчаеш? - Валынец падбег да бацюшкі Канстанціна, штурхнуў у плячо, угледзеў шчаслівую ўсмешку на твары іерэя і разгубіўся, ды толькі на секунду. Ён яшчэ раз балюча ўдарыў бацюшку Канстанціна, азірнуўся на Баброўскага, успомніў, што да пары не павінен гаварыць, куды павядуць арыштантаў, прасіпеў: - Табе, п'яўка на маім целе, смешна?! Ну пачакай!.. Праз паўгадзінкі прыпомню!.. Крывавай юшкай захлынешся!.. Ваўком завывеш!.. Прасіць будзеш, каб дастрэліў!..

- І табе, Валынец, і дзецям тваім Божай ласкі, - сказаў бацюшка Канстанцін, па звычцы ўзняў руку і перахрысціў яго.

- Я табе пакажу ласку!.. - з пенай каля рота вызверыўся Валынец і з усёй сілы адштурхнуў ад сябе іерэя. Потым спалохана азірнуўся, каб зразумець, ці бачыў хто, што яго поп перахрысціў, і з яшчэ большай злосцю, прасіпеў: - Я цябе нагайкай гэтак аблашчу, што на месцы сканаш, я цябе...

Грозны голас Баброўскага адверзіў крыклівага памочніка:

- Валынец, ці не рана прымерваеш на сябе картуз начальніка турмы?.. Ідзі, дапамагай!..

- Бягу, таварыш Баброўскі, бягу... Гэта я так... Каб поп ведаў і паважаў нас, начальнікаў!..

Яшчэ трохі мінула часу, і арыштантаў зшыхтавалі ў калону па два, свяшчэннаслужыцелі аказаліся побач, плячо ў плячо. Прывялі дзвюх жанчын. Адна кінулася да Чуро, і ён абняў жонку, прытуліў да сябе, нешта супакойлівае зашаптаў... Другая, як бацюшка Канстанцін зразумеў, была сястрой Лазарава. Яна прыхінулася да брата і ціха, напаўголосу, заплакала. Завадскага, трымаючы пад рукі, апошнім спусцілі з нязручных высакаватых прыступак.

- Гэты біцца кінуўся - ну, і атрымаў... па рэбрах... - цяжка сапучы, з вінаватымі ноткамі ў голасе, гукнуў з ганка адзін з канваіраў.

- Малайцы, цяпер ён ціхі будзе, - пахваліў канваіраў Валынец.

Баброўскі папрасіў Юргаса пераправерыць арыштантаў у калоне, і начальнік турмы тут жа адрапартаваў, што сядзельцы выведзены для канваіравання ў адпаведнасці з заяўкай выканкама. Баброўскі кіўнуў памочніку, маўляў, камандуй, і Валынец крыкнуў: "Калона, прама, шагам марш!" Калона скаланулася, хістанулася, і сядзельцы няспешна ўразнабой зашморгалі падэшвамі па золкай вясновай зямлі.

Нейкі час ішлі моўчкі.

- Айцец Канстанцін таксама ведае, што нас вядуць на расстрэл, а не пераводзяць у Віцебск? - шэптам запытаўся Аляксей Сакалоў.

- Ні кропелькі ў тым не сумняваўся і не сумняваюся, - адказаў бацюшка Канстанцін.

- І вы гэтак спакойна пра смерць?

- Кажу, бо нічога змяніць не магу.

- Прапаную аб'яднацца і каля першых кустоў...

- Адстаўце размовы, - ціха сказаў Баброўскі. Ён вельмі хацеў, каб калона арыштантаў як мага даўжэй заставалася нікім не ўбачанай і не пачутай. Толькі гэтага дабіцца не ўдалося, галасы канваіраў з кожнай хвілінай мацнелі, чуліся смех, брудная лаянка...

- У мяне саспеў план... Я прапаную ўцёкі, - прашаптаў Сакалоў. - Мясцовасць ведаю... Хутка пачнуцца хмызнякі, і калі мы ўдвух шуснем у розныя бакі... Пэўна ж, бачылі калісь, як гэта робяць зайцы?.. - І, не чакаючы адказу, дадаў: - Палова з канваіраў, калі меркаваць па гамане, ужо нецвярозыя, а другая палова хутка ўвойдзе ў норму першых... Ды і чорная, шчыльная ноч нам стане памочніцай. Што скажаце?.. Згода?..

- Аляксей, прага да жыцця дасць вам сілу і моц!.. Толькі што будзе потым, пасля ўцёкаў? На другі ці трэці дзень зловяць і давядуць пачатае да канца...

- Змяню месца жыхарства, магчыма, і прозвішча... Як вам такі варыянт?..

- Рызыкуйце, гэта ваша рашэнне і ваш выбар, - спакойна прамовіў бацюшка Канстанцін. - Мой выбар і маё цвёрдае рашэнне: ШТО БОГ ПАШЛЕ, ТОЁ І БУДУ ЦЯРПЕЦЬ...

Ніна Тарас

Ніна Тарас - адна з вядомых беларускіх пісьменніц, творчасць якой ярка праявілася яшчэ ў другой палове 30-х гадоў. Значнае месца ў біяграфіі пісьменніцы займае горад Ліда. У 1938 годзе яна выйшла замуж за Івана Федаровіча, з якім жыла ў Лідзе, дзе сустрэла вызваленне Заходняй Беларусі і далучэнне яе да БССР у верасні 1939 года. У хуткім часе Ніна Міхайлаўна ўладкавалася ў рэдакцыю газеты "Уперад", дзе яна пазнаёмілася з Валянцінам Таўлаем. Выбіраюць яе дэпутатам лідскага гарадскога Савета. У 1940 годзе выйшаў першы зборнік "На ўсход ідучы", пасля якога ў хуткім часе паэтэсу прынялі ў Саюз пісьменнікаў СССР. Вялікую Айчынную вайну яна сустрэла таксама ў Лідзе. Яе дом выкарыстоўваўся для явак партызан. Але пазней ён быў спалены разам з назапашаным архівам паэтэсы. Падчас вайны была сувязной лідскай спецгрупы партызанскай брыгады імя С. М. Кірава і партызанскага атрада імя Р. І. Катоўскага брыгады імя Ф. Э. Дзяржынскага ў Баранавіцкай вобласці. З 1944 па 1945 год зноў працавала ў газеце "Уперад".

Далей яе лёс паклікаў у Менск, дзе ўладкавалася ў рэдакцыях газет "Піянер Беларусі", "Звязда"... Там, у сталіцы, і жыла.

7 верасня 2024 года аўтару гэтых радкоў пашанцавала пазнаёміцца з пляменніцай Ніны Тарас Галінай Іванаўнай і яе мужам

Іванам Іосіфавічам Сямернікамі. Апошнія гады пісьменніца жыла ў іх, на лецішчы, дзе натхнялася на напісанне твораў. Багаты архіў захаваўся ў яе. Штось, канешне, ужо перададзена ў бібліятэкі, школы... Але, як згадала мне Галіна Іванаўна, што незадоўга да смерці, Ніна Міхайлаўна сабрала нейкія паперы, перавязала і напрасіла іх спаліць там, на лецішчы. Просьбу, канешне, яна выканала, бо адказнасць была вышэй за ўсё. Што было ў тым стосе? Невядома. Ды не ўсё згублена! Архіў паэтэсы патрапіў у рукі аўтара гэтых радкоў. Гэта фотаздымкі з вядомымі класікамі беларускай літаратуры, гэта перапіска з імі, гэта рукапісы, узнагароды, пасведчанні, выразкі з газет і часопісаў, зборнікі вершаў, дакументы з Наваградскай і Віленскай гімназій, ненадрукаваная аповесць "Бура", набраная друкаркай і шмат іншага. Значны стос. Яго неабходна даследаваць.

Гэты бягучы год - 110 год з дня нараджэння Валянціна Таўлая. 8 лютага была арганізавана ўрачыстасць у Доме паэта, была арганізавана выстаўка сумесна з 15 арганізацыямі (архівамі, музеямі, бібліятэкамі) пад назвай "У дом твой сцежка прывяла сама...". Назвай паслужыў урывак з верша Ніны Тарас, паэтэсы, якая гасцявала ў гэтым доме не адзін раз, дзе чыталі яна і Валянцін - адзін другому - вершы, рыхтавалі ў друк матэрыялы для газеты "Уперад".

І цяпер частка яе архіва вярнулася ў гэты дом. Туды, дзе магчыма і нараджаліся вершы. Аж з Менска ў Ліду прывяла іх неўміручая сцежка... Доўгая дарога дадому...

Хочацца спадзявацца, што апошнім з буйных твораў беларускай пісьменніцы Ніны Тарас была аповесць "Бура", у якой прасочваецца жыццё гераіні, падобнае на лёс аўтара. Вядома, што аўтарка нарадзілася на Наваградчыне, мясціны якой згадваюцца ў аповесці; герой, з якім звязаны быў лёс гераіні твора, падобны на лёс пісьменніцы; нават дзейнасць гераіні Надзеі - праца ў рэдакцыях рэспубліканскіх і раённых газетах цесна пераклікаецца з тымі, у якіх працавала Ніна Тарас. Такім чынам, можна лічыць, што твор аўтабіяграфічны. Верагодна, што аўтар сама была здзіўлена яскраваму і таленавітаму майстэрству ў раскрыцці вялікай душы галоўнай гераіні Надзеі - карэспандэнткі газет. Яе праміра падкрэслівае самыя дробненькія рысачкі характару маладой жанчыны, якія пазней разгортваюць глыбокую яе натуру.

Адчуваецца, што калі была дапісана апошняя літара ў аповесці і пастаўлена кропка, то аўтарка перагарнула лісты і палічыла неабходным унесці некаторыя напраўкі каб тагачасная цензура дазволіла ўбачыць твор шырокаму колу чытачоў. Такім чынам з'явіўся

другі варыянт аповесці, дзе недахопы ў калгасе, вядома, паказаны не ў такой меры.

У першым варыянце, гераіня па заданні рэдактара атрымала камандзіроўку і выехала ў адзін з калгасаў, які праявіў сябе ў занядбаным стане. Карціна знаёміць чытача з першай паловай 50-х гадоў. Вострае вока карэспандэнткі заўважыла ўсе недахопы, якія толькі могуць быць у нядбайнага старшыні праўлення калгаса. Гаспадарка так і не выйшла на шырокую жыццёвую дарогу, не стала на ўласныя ногі. Такім жа цяжкім і невыносным было і жыццё калгаснікаў. Пільная карэспандэнтка аглядзела амаль усе аб'екты калгаса, не прамінула заглянуць і ў сялянскія хаты. Так чынам, было вызначана што тут не хапае чулага і сумленнага кіраўніка, які сам любіў бы людзей і гаспадарку. А той, які ўзначальваў у гэты час - не помач гаспадарцы, а немач.

У творы разгортваецца барацьба за стварэнне ўтульнага сямейнага гнязда (ад жонкі), якое абцяжарваецца непаразуменнем з другога боку (ад мужа). І гэта бачна нават тады, калі адбылася сустрэча з першым каханым, гераіня не змагла падзяліць свой лёс з бацькам сямейства. Такім чынам, у цяжкай барацьбе за асабістае ішчасце, перамагло сумленне.

"Бура" - гэта сімвал магутнасці і стварэння, а разам з тым, разбурэння ці мімалётнага руху. "Бура" - гэта галоўная гераіня твора, у якой багаты ўнутраны свет.

Імкненне да святых і чыстых адносін у сямейным жыцці, да працы, да грамадскасці - вось галоўны стрыжань усяго твора.

Аповесць, па старонках якой пройдзеца шырокае кола чытачоў, пазнаёміць з сапраўдным жыццём пэўнага калгаса, занядбанасць якога падрабязна перададзена ў першым варыянце твора, які і вырашылі надрукаваць.

Твор адляжаўся, уратаваны... Неабходна даць яму святло. У даволі знаёмым для аўтара горадзе Лідзе, а больш дакладна - у літаратурна-мастацкім зборніку "Ад лідскіх муроў".

Алесь Хітрун.

Б У Р А

Аповесць

I

Калі толькі Надзя зайшла ў вагон, яна першую хвіліну пашкадавала, што выбралася ў дарогу. У калідоры стаяла нязносная духата. Высокае паўднёвае сонца прабівалася праз шыбы, па-летняму пякло і сляпіла вочы.

Яшчэ больш гарача аказалася ў купэ.

Аднак на гэту акалічнасць, здавалася, зусім не звярталі ўвагі пасажыры. Дзве маладыя загарэлыя жанчыны ў лёгкіх квяцістых сукенках памяркоўна размясціліся на ніжняй полцы з левага боку і старанна падсілкоўваліся, мачаючы ў соль крутыя яйкі і хрумска закусваючы іх папалам разрэзаным свежым агурком, ад якога ў паветры стаяла прыемная агурэчная духмянасць.

Не адставаў ад іх і трэці пасажыр, пажылы мужчына, невысокі, аднак занадта тоўсты для свайго росту і з вялізнай на ўсю галаву лысінай. Ён еў нямела, нібы ўкрадкам, хаваючы за свой чамадан круглую галоўку галандскага сыру, падобную, зрэшты, на яго бліскучую быццам нацёртую воскам лысую галаву.

Пасажыры перакінуліся словам аб летняй спякоце, якая ў значнай меры спаліла ў калгасах ярыну, аб рыначных цэнах на прадукты.

Уступаць у размову Надзя не мела ахвоты. Яна зашылася ў самы далёкі куток ля акна, нібы баючыся, каб хто не заўважыў яе настрою, прыгарунілася ля сцяны і маўчала.

За акном праплывалі пейзажы роднай Беларусі, такой сонечнай, пяшчотнай і такой дарагой, што ад расчуленасці пачалі слёзы набягаць на вочы. Лета ўжо цалкам уступала ў сваю пару. Залаціліся збажыной шырокія калгасныя палі. Дзе-нідзе на ўзгорку віднеліся першыя жытнія мэндлікі - пачыналася жніво. Як хутка выспела жыта! А яна гэты год нават вясны не бачыла і кукавання зязюлі не пачула. Да чаго ўсё апус-тошана ў душы!

Надзя старалася супакоіцца - і не магла. На сэрцы было да таго цяжка, быццам душыла яго нейкая вужака і смактала так, што прычыняла боль. Яна разгарнула "Ляльку" Баляслава Пруса і пачала чытаць. Апошнія дні лёс герояў гэтай кнігі захапіў яе настолькі, што, кладучыся вечарам спаць, яна доўга не магла звесці вачэй. Але цяпер, прачытаўшы

старонку, Надзя схапілася, што не разумеє, аб чым яна толькі што прачытала. Яна вярнулася на папярэднюю старонку і пачала чытаць занава. У кнізе гаварылася пра паездку Вакульскага з Ленцкімі ў Кракаў. Аднак і на гэты раз не зразумела, чаго хвалюецца Вакульскі. Радок за радком перабегла яна вачыма яшчэ старонкі з дзве, механічна, без усякай увагі, нарэшце адлажыла кнігу і ўжо не заўважала, калі паступова пачала думаць пра сябе...

Як магло здарыцца, што яна памылілася ў гэтым чалавеку? Знала ж яна Рамана не адзін дзень да таго, як звязаць з ім свой лёс. Няўжо сама зрабіла якое ўпушчэнне і не ўратавала іх прыгожых сямейных адносін? І ці змога наладзіць ужо іх калі-небудзь? Раман нешта пачаў піць штораз усё больш і больш... А не піў жа чалавек раней, інакш бы яна за яго і замуж не вышла.

Нельга было нічым папракаць Рамана і пасля іх замужжа. У Надзі пачалося новае жыццё, як ёй здавалася, занадта райскае пасля студэнцкіх год. Жылі яны тады яшчэ на Сасновай вуліцы, у доме бабулі Паліны Маркаўны, дзе здымалі два невялікіх пакоі з усёй сціплай абстаноўкай. Надзя па-ранейшаму працавала ў рэдакцыі, тады яшчэ толькі другі год пасля вучобы. Раман па-ранейшаму пісаў музыку. І як не было ім цяжка, аднак Раман напісаў за той год многа песень і рамансаў, фартэп'янных эцюдаў, а таксама сваю сімфонію "Залатая восень". Ужо тады прагрымела на ўсю краіну яго славітая "Кантата аб Радзіме".

На новай кватэры, куды яны пераехалі тры гады таму назад, у яго зарадзілася задума музычнага твора буйнога плану - першай Раманавай оперы.

Часам, вярнуўшыся з працы, Надзя памагала перапісваць Раману яго партытуру. І калі праз сцяну, за сталовай, дзе стаяў раяль, чула яна, як ажывае, мацнее пад яго хуткімі нервовымі пальцамі народжаная ў творчых муках мелодыя, сэрца яе напаўнялася гонарам ад таго, што менавіта ёй выпала на долю быць побач з гэтым незвычайным чалавекам. Парою ўваходзіла яна да мужа ў сталовую, нячутна садзілася на канапу або спынялася за яго спіною і, аддаючыся ва ўладу чароўным гукам, нават спрабавала адгадаць, што было выражана ў гэтай мелодыі.

Але апошні час Раман усё часцей і часцей перапыняў ігру ў такіх выпадках і, абярнуўшыся, незадаволена кідаў ёй: "Ты мне перашкаджаеш, Надзя". Мажорныя гукі Раманавай музыкі заглушалі ціхіх Надзіных крокі. Збянтэжаная, уваходзіла яна ў спальню, раскрывала кнігу і паступова супакойвала сябе думкай, што стаць жонкай кампазітара, значыць, быць цяроўнай, навучыцца прабачаць яму ўспышкі гневу і разумець прыступы адчаю, якія часта змяняліся раптоўнай веселасцю,

ад чаго, зрэшты, ёй ужо становілася цяжка...

Цяжка сказаць, як усё гэта пачалося. Толькі Надзя пачала заўважаць, што з тых пор, як Раман закончыў сваю оперу, ён пацягнуўся да сяброў, пачаў усё частей без усякіх прычын выходзіць з дому і вяртаўся дамоў позна ноччу падхміліўшыся. У п'янай гутарцы яго Надзя ўлоўлівала ноткі самахвальства. Гэта яе штораз больш абурала, але яна навучылася маўчаць і церпялівала слухала яго. Ён прасіў прабачэння, цалаваў яе рукі, ён абяцаў ёй не прычыняць засмучэння. Але ўсё паўтаралася зноў.

І вось учора яна не змаўчала...

Невядома, што больш абурала Рамана: ці тое, што яна так рэзка заявіла аб талентах, якія тонуць у віне, ці тое, што рашыла не пакінуць працы ў рэдакцыі і на яго вачах парвала заяву. Раман усё яшчэ ніяк не хацеў прымірыцца з тым, што ёй даводзіцца часта ездзіць па камандзіроўках. Ды і не толькі гэтыя адлучкі з дому не падабаліся яму. Ён з пагардай адгукнуўся аб газетчыках і лічыў, што ёй наогул не варта "тырчэць у рэдакцыі", дзе, як яму здавалася, многа часу траціцца на непатрэбныя склокі, дробную зайдрасць і пустыя інтрыгі. І вось... Аказваецца, яна не ведала яго.

Надзя падперла далоньмі шчаку і зморшчылася, нібы ад зубнога болю - так усё ясна паўстала перад вачыма, што думаць аб гэтым было балюча. Уся ўчарашняя сцэна ажыла ў памяці з усімі драбноткамі, і ад крыўды і незаслужанай знявагі нейкі камяк сціснуў яе за горла і перахапіў дыханне. Чаму яна не выйшла з дому хача бы на паўгадзіны раней? Цяпер усю дарогу будуць звінец у вушах яго ледзяныя словы і біць у душу, нібы халодны град. І ніколі так, як цяпер, адчула яна патрэбу паехаць куды-небудзь, чым далей ад дому, да людзей - чужых, незнаёмых, далёкіх, акунуцца ў гушчу жыцця, заняцца справамі, няхай самымі нялёгкімі, і забыцца, забыцца аб усім...

А справа ў яе сапраўды нялёгкая - усё той самы калгас "Новы шлях". Зноў паступілі адтуль трывожныя сігналы. Ужо каторае па ліку пісьмо прысылаюць у рэдакцыю калгаснікі са скаргамі на старшыню калгаса. Але кожны раз, як толькі рэдакцыя адпраўляла пісьмо ў раён для праверкі фактаў, адтуль прыбываў кароткі адказ: "Факты не пацвердзіліся".

І вось давялося ехаць самай. Будучы супрацоўнікам рэспубліканскай газеты, Надзя сама вырашыла ўзяцца за гэтую забытаную справу і давесці яе да канца, тым больш, што хацела заглушыць усё тое, што тварылася ў яе душы.

Але ісці да людзей і гутарыць з імі, калі на душы такое пекла.

Людзі цяпер занятыя працай на полі і не вельмі ахвочыя да размовы. Паспрабуй і сумей падыйсці да іх так, каб яны, нічога не хаваючы, расказалі ўсю праўду. Многія, як звычайна бывае ў падобных выпадках, проста пабаяцца ўмешвацца ў відавочна непрыемную справу. Гэта ўсё не так лёгка і проста, як можа здацца каму-небудзь на першы позірк.

Надзя дастала з сумкі апошняе пісьмо калгаснікаў. Доўгае, на трох сшытковых у клетачку старонках і з фіялетавай кляксай пасярэдзіне, яно было ўсеена нязграбнымі крывымі подпісамі. "Калі не верыце нам, прыедзьце і паглядзіце самі" - шчыра прасілі яны ў заключэнне свайго пісьма. Надзя прабегла пісьмо вачыма і задумалася. А што, калі сапраўды ўсё так, як напісана? А раён? Дзе быў раён? Чаму не пацвердзіліся тые факты? Разбярыся, дзе тут закапаны сабака. Па ўсім відаць, дзявдзеца пісаць фельетон на старшыню калгаса...

Так разважаючы, Надзя не адразу заўважыла, як цягнік паволі пачаў спыняць бег, і за акном праплыла перад вачыма на невялікім беласнежным мураваным доміку сіняя шыльда з надпісам: "Станцыя Сухавічы".

Пасажыры паспяшылі да выхаду - хто па свежыя яблыкі і памідоры, што падносілі ў кашах жанчыны аж да самага вагона, а хто проста хочучы падыхаць некалькі хвілін свежым паветрам.

"Можа і мне выйсці і прагуляцца крыху?" - падумала Надзя.

На платформе яе абдало подыхам лёгкага ветрыку. Яна стаяла нейкую хвіліну як зачарованая, удыхаючы на поўныя грудзі ап'яняючы водар палявых рамонкаў, збажыны і траў. І хоць распаленае сонца свяціла пасля паўдня яшчэ на поўную сілу, тут спякоты летняй не адчувалася ў такой меры, як на менскіх асфальтавых вуліцах.

Надзя пайшла ўздоўж платформы, уважліва разглядаючы гэтую незнаёмую, аднак даволі прыгожую мясцовасць. Сама станцыя падалася глухой: усяго некалькі драўляных домікаў уздоўж чыгункі, з правага боку паміж узгоркаў тулілася невялікая вёсачка, якую акружалі высокія цяністыя дрэвы. Туды вяла праз лагчыну вузкая палявая дарога. З другога боку чыгункі - сенажаць і звілістая рачулка. За пару сот метраў ад станцыі, якраз у тым месцы, дзе чыгунка перасякае рачулку, віднеецца беласнежны бетонны мосцік. А ў далечыні, за сенажаццю - цёмны сасновы бор, які так вабіў у свой цяністы гушчар. "Можа там і грыбы ўжо ёсць?" - лятученна падумала Надзя, пазіраючы на гэтую далёкую цёмна-зялёную паласу.

І раптам:

- Надзя, мілая, адкуль, якімі вятрамі?

Надзя аслупянела. Ад радасці? Ад страху? Яна не ведала сама.

Перад ёю стаяў ва ўвесь свой высокі рост смуглы, стройны, загарэлы, у зусім новым чыгуначным кіцелі, са сцяжком дзяжурнага ў руках Павел Вярбіцкі. На міг устала перад вачыма і школа, і тая з дзіцячых год дружба, ад якой так цёпла і ўтульна было на сэрцы, і вайна, што разлучыла іх назаўсёды. Надзя настолькі была ашаломлена гэтай нечаканай сустрэчай, што першую хвіліну не знайшла нават, што сказаць і толькі ўсміхнулася сваёй мілай усмешкай. Затым працягнула яму сваю руку і ціха, стрымана, але яўна з радасцю прамовіла:

- Добры дзень, Павел!

Ён схопіў у свае далоні яе тонкую незагарэлую ў гэтым годзе руку. Нейкую хвіліну стаялі моўчкі, гледзячы адзін аднаму ў вочы.

- Дык вось дзе я цябе знайшла, - ціха азваўся Надзя.

- А хіба ты шукала?

- Цяпер ужо нікога не шукаю. Еду ў камандзіроўку, у твае краі. Калгас "Новы Шлях" ведаеш?

- А як жа, два пралёты адгэтуль.

- Ну вось, А ты, значыць, тут асеў? І жывеш і працуеш?

- Як бачыш, тут.

- Чыгуначнікам вырашыў стаць?

- Вайна вырашыла. Якраз у гэтых краях партызаніў, нямецкія эшалоны пускаў пад адхон. Бачыш, вунь сасновы бор? Стаянка наша была. А гэты белы бетонны мосцік над рэчкай сам узарваў у сорак трэцім. А пасля самому давялося будаваць занава. Вось так і асеў, акліматызаваўся, як кажуць, прывык. А цяпер ужо, каб давялося, было б шкада пакідаць. Але, відаць, прыдзецца падацца куды-небудзь далей. Політэхнічны канчаю, завочна.

- Рада за цябе.

- Ну што ты! Чаму тут радавацца?

Надзя прамаўчала.

- А ты не змянілася, - працягваў ён, - усё такая ж, як тады.

Надзя ведала, што ён сказаў няпраўду - яна вельмі змянілася - і ў адказ на гэта неяк толькі горка ўсміхнулася.

Павел зразумеў яе і дадаў:

- Для мяне ты такая ж, як была, Надзя, і заўсёды будзеш такой.

- Не трэба аб гэтым, Павел.

- А хіба ты забыла?

- Па крайнія меры старалася забыць.

- Ну вось бачыш. А я думаў...

- Цяпер думаць позна ўжо.

- Ведаю, я крыху чуў. Скажы - шчаслівая хаця ж?

Пачуўшы гэта, Надзя, нечакана для сябе, уздыхнула. Ёй не хацелася даваць адказу на гэтае пытанне, але адчула, што атрымоўваецца нейкая нялоўкая паўза, і прамовіла:

- Так, шчаслівая...

Ёй хацелася сказаць гэтыя словы бадзёра, весела, але замест свайго звонкага голасу яна пачула голас прыглушаны, нейкі зусім чужы, якога раней ніколі не чула. Надзя бачыла, што Павел зразумеў яе і не падаў ніякага выгляду. Ён зірнуў на яе ні то са спачуваннем, ні то з дакорам, і дастаўшы з кішэні папяросу, пачаў курыць, гледзячы нервова то ў бакі, то сабе пад ногі.

Атрымалася зноў нялоўкае маўчанне. Надзі непрыемна было, што яна зманіла яму, першы раз за ўсё свае жыццё, а з другога боку - што, сама гэтага не жадаючы, адкрыла яму сваю душу. Яна мучылася ад супярэчлівых думак і ні то ў апраўданне сваёй маны, ні то, каб перапыніць гэту непрыемную хвіліну, дадала:

- А хто яго ведае, што такое шчасце, па крайняй меры, у сямейным жыцці. У кожнага на гэты кошт ёсць свае меркаванні. А што да мяне, то я стараюся не ўнікаць у філасофскія паняцці, - так лепш, мне думаецца.

Павел моўчкі прадаўжаў курыць, час ад часу пазіраючы на Надзю. Здавалася, ён не аб чым яе больш не пытае толькі таму, што ўжо ўсё ведае наперад, ведае цяперашняе яе жыццё да самых драбніц, разумее яе і хвалюецца сам.

- Ты на пісьмо не адказала мне, Надзя, пасля вайны.

- Так, я ўжо замужам была.

- Толькі таму?

- Так. А хіба ты пакрыўдзіўся?

- Ды не. Аднак... Пагаварыць бы нам трэба, Надзя. Можа, ты сышла б тут, пераначавала б, ці назад едучы...

- Ды што ты, Павел! Навошта! Не трэба кранаць мінулае. Забудзь усё.

- А ты ж не ведаеш, у чым справа.

- Усяроўна не трэба! Ну, будзь здароў!

І пабегла проста ў вагон, нібы тая птушка, спалоханая знянацку, успрыхнула і паляцела, не развітаўшыся, не даслухаўшы да канца апошніх яго слоў і не ведаючы нават, які боль прычыніла ў гэтую хвіліну яму.

II

На змену спякотнаму дню не прыйшла вечаровая свежасць. Неба пасля абеду пачало зацягвацца невыразнымі бясформеннымі вобла-

камі, якія не ігралі ў праменях сонца, а неяк расплываліся смугою і муцілі бяскрайні летні далягляды. На захадзе ўсё гусцей тоўпіліся цёмныя хмары, нібы наступаючы адна на адну, усё больш засланялі сабою неба і незаўбаве закрывалі ўвесь гарызонт.

Пад вечар нечакана выглянула з-за хмар вялікае чырвонае сонца, усяго толькі на адну хвіліну, але гэтага было дастаткова, каб увесць гарызонт азарыўся раптоўна чырванню. Надзя выйшла з цягніка якраз у той час, калі ў сонечным пажары дагарала ўжо апошняя хмурынка. Яна то ўспыхвала яскравым ружовым полымем, то блякла паволі, аж пакуль не спапялела і не патухла зусім.

Паўстанак Слабада падаўся яшчэ больш глухім, чым Сухавічы. Невялікая драўляная чыгуначная будка сярод пустога поля. Усе людскія сцяленні размясціліся за кіламетраў два ад чыгункі.

На прыпынку амаль ніхто не сышоў. Праўда, з суседняга вагона высадзілася жанчына з клункамі за плячыма, але яна ўжо далёка на палявой сцежцы, што вяла ў сяло.

Праз хвіліну быў сігнал для адпраўлення. Цягнік крануўся з месца, прагрукатаў і паімчаўся далей, звозячы з сабою ўвесь людскі гоман. На паўстанку запанавала глухая цішыня. Акрамя дзяжурнага чыгуначніка, пажылога мужчыны, на платформе нікога больш не аказалася. Надзя адразу накіравалася да яго:

- Прабачце, таварыш дзяжурны, як далёка адгэтуль калгас "Новы шлях"?

- Кіламетраў сем добрых будзе.

- А на чым туды можна дабрацца?

- Не ведаю, што вам параіць. Ніякага транспарту ў той бок няма. Часам старшыня жонку на "казле" да цягніка падвозіць або сустракаць прыязджае. Але сёння не відаць было. Можна, хіба заўтра? Пераначуйце на паўстанку, ці што?

- А як прайсці пяшком?

- Дарога то простая. Касяком вось праз гэтае поле, міма ўзгорка і міма старых хвояў, да броду. Пройдзеце цераз кладку на лагчыну, да маладога бярэзніку - вёска Азярышчы і могілкі астануцца ў баку злева. Яшчэ крыху прайшоўшы, выйдзеце на шырокі біты гасцінец. За мосцікам справа - сушня і тут жа сасняк, далей млын, затым сяло Вірлавічы. А там ужо і дзіця трапіла б - зусім прамая дарога ў калгас "Новы шлях".

- Можна і я як-небудзь патраплю?

- Трапіць то патрапіце. Толькі я вось думаю, як бы не замачыла вас у дарозе, нешта неба завалакло хмарамі, хаця бы дажджу не было.

- Нічога страшнага, не з цукру, не растану, - пажартавала Надзя.

- Глядзіце самі. А то маглі б на паўстанку перачакаць да раніцы,
- прапанаваў ён, - месца хопіць.

Але Надзя не любіла чакаць А сёння ёй асабліва хацелася чым
хутчэй астацца адной. Яна падумала хвіліну і вырашыла:

- Не, дзякую, пайду ўсё ж такі.

Яна выйшла на палявую дарогу і міма ўзгорка накіравалася на
гасцінец, які вёў праз даліну ў невядомую ёй мясцовасць. Яна ішла
лёгка і хутка, нібы нейкая чароўная сіла падганяла яе. З палёў даносіўся
ап'яняючы водар палявых кветак, асвятляў, напаўняў сілай, і яна адчула
ў сабе прыліў новай энергіі. Прыбавіла кроку - не таму, што спяшыла.
Аказаўшыся на волі, яна адчула радасць ад таго, што кругом яе гэты
бяскрайні прастор і што ўвесь ён у гэту хвіліну належаў ёй. Яна рада-
валася і свежай зелені лугоў, і паху поля, і тым стройным маладым
дрэўцам, што так дружна абступілі з абодвух бакоў дарогу. Прайшла на
вузкую бакавую сцяжынку, што бегла ўздоўж гасцінца і спынілася ля
тонкай маладой рабіны. Рабіна апусціла свае галінкі над Надзінай
галавой так пяшчотна, што, здавалася, хацела прыгарнуць яе ў свае
абдымкі. Надзя падскочыла ўверх, хапіла рукой галінку, дакранулася
да яе губамі, і, здалося, што ўсё дрэўца радасна задрыжэла і зашалацела
так, нібы вяло з ёю нейкую таямнічую размову. Колькі пяшчоты было ў
гэтым дрэўцы, у кожным яго лісціку!...

Часам мы смешныя бываем на адзіноце з сабою, і нам для ра-
дасці, як дзецям, можа не хапаць нават звычайнага сонечнага зайчыка.
Не асуджай за такую чулінасць, суровы чытач, нават калі твая суровасць
не напускная. Хай радуецца чалавек, калі ён толькі можа радавацца, -
гэта ж адна з тых цудоўных адзнак яго звычайнай людской любові да
жыцця. А хто нам даў права зневажаць любоў?...

З-за ўзгорка выглянулі высокія разгаліністыя хвоі. У паветры
стаяла глухая цішыня, і хвоі здалёку здаваліся спакойнымі настолькі,
што не шалахнулі ніводнай сваёй галінкай. Але калі толькі Надзя падышла
бліжэй, то ўлавіла іх аднастайны працяглы гоман. Ён быў настолькі ціхі
і меладычны і настолькі журботны, што адгукнуўся ў надзіным сэрцы
нейкім незразумелым болям. Яна затаіла дыханне і пачала прыслухоў-
вацца. Колькі тут і смутку і сапраўднай чалавечай жалбы было ў шолыху
гэтых таёмна-стрыманых дрэў. На што скардзіліся яны? Што хацелі
расказаць людзям? Яна пастаяла хвіліну і, здалося, зразумела іх адвечную
тужлівую песню, - у яе душы тварылася нешта такое, што было суладна
гэтаму смутку і неспакою.

Надзя ішла ўсё далей дарогай, не адчуваючы стомы. Неба на
захадзе пачало гусцей зацягвацца хмарамі. У прыдарожных вербах і

лазняку нечакана зашалаецеў вецер, але ён не асвятжаў, а неяк яшчэ больш прыпарваў, - па ўсім відаць было, што збіралася на дождж. "Можа ўспею дайсці", - падумала яна і прыбавіла кроку.

Землю пачаў прыкрываць вячэрні змрок. Бакавая сцежка становілася ўсё менш прыкметнай і часта ўцякала з-пад ног. Дарога стала нягладкай, туфлі траплялі на груды і купіны, стукалі аб каменне або правальваліся ва ўпадзіны. Надзя спатыкалася, але ішла наперад, не збаўляючы кроку. Аднак ісці было цяжка. Яна перабралася цераз канаву і пакрочыла пасярэдзіне шырокай бітай дарогі. З абодвух бакоў яшчэ выразна рысаваліся на фоне цёмнага неба сілуэты прыдарожных вербаў, паказваючы напрамак дарогі, аднак яны з кожнай хвілінай усё больш зліваліся з начной цемрай. На небе сям-там зрэдку паказаліся бліскучыя зоркі. Сярод іх Надзя заўважыла Вялікую Мядзведзіцу, на якую наплывала чорная хмара і гатова была вось-вось засланіць яе. З левага боку заблішчэлі на гарызонце агенчыкі далёкай сямлібы, адтуль даносіліся нейкія невыразныя гукі. Надзя прыслухалася і ўлавіла сабачы брэх. Што гэта такое? Якія струны закрануліся ў яе душы? Як падобна была гэтая далёкая сямліба, і тыя ледзь прыкметныя на небасхіле агенчыкі, і гэтыя невыразныя гукі да нечага таго, даўно мінулага. Нешта далёкае-далёкае, амаль забытае, пачало ажываць у яе памяці. Дзяцінства. І Павел у трэцім ці чацвёртым класе. Яны ўдваіх едуць зімовым вечарам з горкі на саначках. Навокал снег - белы, скрыпучы. Пасля ўдваіх цягнуць саначкі на горку, на самую яе вяршынку. Узабраліся, нарэшце, спыніліся і пачалі ўглядацца ў начную цемру. І раптам удалечыні - агенчыкі - блеклыя, дрыжачыя, ледзь прыкметныя. І такое самае гаўканне сабакі - далёкае-далёкае і манатоннае, як сёння. І яшчэ...

Праз некалькі год яна ехала вучыцца ў горад. У садзе ад ветру ціха шалаецца груша. А яны ўдваіх прытуліліся да камяля і маўчалі. Вечар загадкавы і таямнічы, як сёння. Неба ўсеяна зоркамі - рэдкімі, буйнымі. А пасярод іх - Вялікая Мядзведзіца, якую вось так жа засланяла чорная хмара, аж пакуль, нарэшце, не засланіла зусім...

Вайна! Як пакрываваў яна тады іх планы, усе прыгожыя мары!... Жыццё іх пакацілася па розных рэйках і ў розных напрамках...

Кажуць, час і адлегласць залечаць любую рану. Ці не так яно?... Пасля вайны Надзя спрабавала яшчэ адшукаць Паўла. Але калі дачка дадалася, што ён у партызанах сышоўся з іншай жанчынай, пастаралася забыць яго і сама хутка выйшла замуж. Паўла ўспамінала з кожным годам усё радзей, але ўспамінала як адзвінеўшую песню - яшчэ не ўспееш апомніцца ад таго пачуцця асалоды, якую пакідае песня, а песні ўжо няма. Засталася толькі нейкая незразумелая туга, і Надзя не ведала,

ці па тым, што яна страціла, ці па тым, чаго не знайшла. Ведала толькі адно, што без песні гэтай была б яна значна бяднейшай, проста абкрадзенай лёсам.

Якім дзіўным усё ж такі бывае часамі наша жыццё! На кожным кроку падсцерагаюць цябе нейкія нечаканасці, і сёння мы не ведаем, што чакае нас заўтра. Ці думала яна, выязджаючы з дому, што ёй давядзецца сёння сустрэцца з Паўлам і што сустрэча гэтая будзе менвіта такой? Колькі вады праплыло з таго дня, як яны рассталіся, здавалася, назаўсёды. Але праўду кажуць людзі: гара з гарою не сыдзеца, а чалавек з чалавекам... Аказваецца, ён не забыў яе... А яна так рэзка абышлася з ім на паўстанку!.. Сэрца яе зашчымела болем - чым заглушыць у душы гэты голас? Відаць, мы не разумеем часамі нават самі сябе, носім у сваёй душы, пад напластаннем часу і падзей, бязмежную прывязанасць да чалавека, думачы, што мы ўжо забылі яго. А няхай толькі падуе нейкі нечаканы вецер і змяце ўсе гэтыя напластанні, як яна, гэта прывязаннасць, зноў пачне ажываць і пускаць свае парасткі.

Надзя спынілася раптоўна пасярод дарогі - "Павел, Павел", - прамовіла нечакана для сябе самой. Якой адзінокай паказалася яна сабе ў гэту хвіліну сярод глухого начнога поля! Аднак голас яе прагучаў дакорліва для сябе самой, і ёй стала сорамна за сваю слабасць.

Дзесьці далёка раздаўся мерны раскат грому, пракаціўся па ўсім небе і пагражална прадрыжэў у Надзі над галавою. І толькі цяпер заўважыла яна, што тая чорная хмара, якая падымалася на захадзе, засланіла сабою больш палавіны неба і пагражала навальніцай. Але Надзя, не зважаючы на гэта, ішла ўсё наперад і ўсё больш паглыблялася ў свае супярэчлівыя разважанні. За сённяшнюю сустрэчу Павел унёс у яе жыццё праменьчык нейкага ажыўлення, ад чаго яна хоць часткова заглушыла той боль, які прыгнатаў яе сэрца. Але к чаму гэтая сустрэча, каму яна патрэбна? Навошта кранаць мінулае? І ці варта шкадаваць, што яна рассталася з Паўлам? Надзя раней на свой лёс не наракала. А цяпер так здарылася... Ну што ж? У кожнай сям'і ёсць свае непаладкі, як кажуць, што не хатка, то звадка. Чаму яна лічыць сябе няшчаснай? Ды, хто яго ведае, як разумець яго, тое шчасце, дзе яно, па якіх дарогах бродзіць і каго гукае?

Раптоўна падняўся парывісты вецер, закружыла віхура, і неспакойна зашалясцела вербалоззе. Начную цемру азарыла бліскучая маланка і асвятліла ўвесь далягляд; прагрукатаў гром і пырснулі першыя рэдкія кроплі дажджу. Набліжалася навальніца, і Надзя ішла ёй насустрач. Яна ўжо не ішла паволі, а бегла падбегам і ўжо аглядалася, дзе можна было б у гэтым чыстым полі схаватца ад дажджу. Вёскі паблізу не было

відаць нідзе. Не відаць было і таго сасняку, пра які гаварыў ёй дзяжурны чыгуначнік, - мабыць, яна прайшла яшчэ не так многа. Дарэмна не засталася начаваць там, на паўстанку ў Слабадзе. А хіба магла яна прадбачыць, што так здарыцца. Яна хацела ўцячы ад той буры, якая бушавала ў яе душы, і вось наравалася.

Усё часцей бліскала маланка, і з кожнай хвілінай мацнейшым становіўся гром. Востры дождж сек у твар, лупцаваў па плашчы. Трэба было чым-хутчэй схавацца куды-небудзь. Надзя падбегла пад мокрую вярбу, прытулілася да камяля. Але вярба аказалася ненадзейнай, кругом дула і ліло, а навалніцы, здавалася, не будзе канца.

Праз нейкі час дождж пераціх, пайшоў бокам, і Надзя нечакана заўважыла на фоне начнога неба ледзь прыкметны сілуэт нейкай страхі, які з кожнай хвілінай усё больш вырысоўваўся з цемры. Неяк сцішна, здавалася ісці ноччу ў чужыя незнаёмыя вуглы. Неўзабаве бліснула маланка і зусім выразна асвятліла гэтую будыніну. Яна знаходзілася недалёка ад дарогі, за канаўкай проста на сенажаці. Надзя пусцілася туды бегчы, але маланка зноў патухла, і запанавала такая цемрань, што страшна было пераступіць адзін крок, - і яна спынілася ў нерашучасці. Дажджу пакуль-што, не было яшчэ, але ўдалі неспакойна шумела навалніца, і шум яе з кожнай хвілінай нарастаў і прыбліжаўся. Чакаць не было чаго, і Надзя, ужо наўгад, рушыла ў тым напрамку, дзе толькі-што бачыла будынак.

І вось раптам зверху ўніз сіганула праз усё неба зігзагамі маланка, і тут жа, недзе зусім блізка, ляснуў пярун з такой сілай, што яна замерла на месцы і спынілася. Пад нагамі яшчэ дрыжэла зямля, у вушах раздаваўся раскацісты звон нябеснага скляпення і, здавалася, нават навалніца затаіла на міг сваё дыханне. Але праз хвіліну яшчэ з большай сілай хлынуў лівень, шугануў са свістам парывісты вецер, закружыла віхура, - і бура паняслася над зямлёю, з шумам і завірухай, з маланкамі і пярунамі, хістаючы ва ўсе бакі вербы, згінаючы да зямлі бярозы.

Нарэшце Надзя дабралася да будынка. Прамокая і стомленая, не могучы доўга аддыхацца, прысланілася яна да сцяны. Тут, пад страхою, на галаву ўжо не ліло. Сэрца ўсё яшчэ моцна калацілася, але яна была рада таму, што ў гэту нечакана цяжкую ноч знайшла, нарэшце, яшчэ больш нечаканы прытулак. Аказваецца, чалавек у любым становішчы можа знайсці сабе выхад, - трэба толькі ўмець яго ўбачыць. І, відаць, чалавек ніколі не бывае такім знаходлівым, як у цяжкі момант...

Першую хвіліну пад страхой Надзі падалося нават гарача, але і тут дастаў касяком дождж і сек па нагах, - туфлі былі зусім мокрыя. Неўзабаве яе пачало зябіць. Надзя пайшла ўздоўж сцяны і наткнулася

на дзверы, якія былі чамусьці адчыненыя. Не зусім смела, з асцярожнасцю, нават хутчэй з боязню пераступіла яна гэты чужы, незнаёмы парог. Па паху кастрыцы і нейкага мокрага гару здагадалася, што гэта была сушня, відаць, тая самая, пра якую гаварыў ёй на паўстанку дзяжурны чыгуначнік.

Вокны ў сушні былі пустыя, без рамаў і шкла. Вобмацкам прабіралася Надзя ў сярэдзін, шукаючы, дзе можна было б ёй прысесці. Спачатку пад нагамі адчула зямлю, пасля мяккую кастрыцу. Па дарозе спатыкнулася на нейкае бярвяно і чуць не ўпала. Калі бліснула маланка, заўважыла ў самым далёкім кутку добрую вязку нейкай, відаць, леташняй, саломы, дабралася да яе і расправіла рукамі так, каб можна было легчы.

Дождж барабаніў па страсе, свістала за сцяной віхура. Праз пустыя вокны ўрываўся ў сушню вільготны вецер і пранізваў наскрозь холадам. Надзя ахутала на сябе свой дарожны плашч і глыбей зашылася ў салому. А калі бліскала маланка і страляў пярун, яна ўся ўздрыгвала. Як няўдачна выбралася яна такім днём у дарогу. Яшчэ толькі гэтага не хапала ёй сёння! Якое шчасце было б аказацца цяпер дома, у сваёй цёплай пасцелі пад пуховай коўдрай і заснуць моцным сном, не чуючы гэтага завывання ветру і плёскату дажджу і не адчуваючы на сабе мокрых халодных туфляў, у якіх так няўтульна было нагам. Туфлі зняла і адставіла ўбок. Без іх падалося нават неяк цяплей. Неўзабаве пачала крыху сагравацца, і яе агарнула дрымота. Яна была стомлена настолькі, што ні аб чым не магла думаць. Яна толькі слухала, як манатонна шумела за сцяной навальніца, якая то заціхала паволі, то ўзмацнялася зноў.

...Яшчэ доўга барабаніў па страсе дождж і неспакойна гуў за вокнамі вецер. Але гром аддаляўся, заціхаў і ўжо грукатаў так глуха, што яго раскаты, здавалася, разносіліся недзе пад зямлёю. Надзя ўслухоўваецца ў гэтыя навальнічныя гукі і чуе, як глухі грукат грому тонка зліваецца з шумам ветру, са звамам дажджавых струменьчыкаў, што манатонна сцякаюць са страхі, і як усе гэтыя гукі ствараюць нейкую своеасаблівую навальнічную мелодыю. Яна ўслухоўваецца ў гэтую мелодыю і ўжо ўлоўлівае ў ёй нешта знаёмае, нейкі нібыта плёскат марскіх хваль. Хвалі плывуць і плывуць да берага, разбіваюцца аб скалы і перетвараюцца ў жывую срабрыстую пену. І ўжо Надзя на вялізным аж да самага неба караблі стаіць на палубе ля борта і азірае марскую прастору. Карабель павольна калышацца на хвалях і плыве наперад, пакідаючы за сабою белую палоску буруну.

Раптам адкуль не вырвецца нейкі шалёны Норд-ост, загуў, закружыў і перамяшаў воблакі з хвалямі, неба з вадою, на моры пачаўся

шторм. Уздыбленыя хвалі ўздываюцца сцяною, пеняцца, бурляць, б'юць з размаху адна аб адну, ажно пырскі ляцяць навокал, заліваюць карму, бак, нават капітанскі мосцік. Надзя пазірае на гэтую дзікую разбушаваную стыхію і бачыць, як адчайна калыша яна карабель. Надзя ўхапілася рукамі за штормавы леер, каб не паваліцца, а карабель так страшна захістаўся ўбакі, што, здаецца, вось-вось перавярнецца і патоне. Ён нахіляецца ўсё ніжэй і ніжэй, яшчэ хвіліну - і чарпане бартом воду. Але нечакана ён зноў цяжка захістаўся, выпраміўся і паплыў у мора. Фортштэвень глыбока нырае ў хвалі, уразецца ў зялёную глыбу вады.

І вось Надзя з жахам заўважае, як гэты вялізны карабель ляціць проста на нейкую падводную скалу, якая то пакажацца з вады, то схавецца зноў. Надзя хоча папярэдзіць капітана, зрываецца з месца, бяжыць, але страшэнны ўраган збівае яе з ног.

А карабель імчыцца з размаху проста на гэтую смяротную скалу, з грукатам удараецца аб яе і... Надзя прачнулася.

Яна чуе, як дрыжыць яшчэ ад грому зямля. Манатонна барабаныць па страсе дождж, і па-ранейшаму гудзе за сцяною вецер.

Сэрца ў яе калацілася...

Бура яшчэ не прайшла.

III

Паволі з-за лесу пачало ўставаць ружовае сонца. Раса на балоце таяла. Блішчэла прамыгае дажджом лісце вербалоззя. Памаладзеўшымі здаваліся пасля начной навальніцы прыдарожныя бярозы.

Нарэшце паказаліся з-за ўзгорка першыя сялібы, а яшчэ праз хвіліну раскрылася, як на далоні, людское сяленне. Вёска Старынка ляжала ў нізіне ўздоўж невялікай парослай густым алешнікам ракі, агінаючы яе на павароце пад тупым вуглом, ад чаго яна ўся здалёку нібы раздавалася ўшыркі ў нейкім бясформенным нагромаджэнні драўляных будынкаў. Усе будынкi туліліся ў гушчары тоўстых масіўных дрэў, ад чаго яны яшчэ больш здаваліся мізэрнымі і прыціснутымі.

Гэта быў калгас "Новы шлях".

Надзя зайшла ў старэнькую хату, што стаяла сіратліва крыху далей ад вуліцы, убаку, на водшыбе. Пачарнеўшая саламаяная страхы амаль уся парасла зялёным мохам. Плот кругом хаты быў развалены, ды і ўвесь будынак здаваўся запушчаным і недагледжаным. Кругом прысутнічалі беспарадак і бедната. Па ўсім было відаць, што тут не хапала сапраўдных гаспадарчых рук. Надзя пастукала ў дзверы, насустрач ёй выйшла худая пажылая жанчына ў даматканай спадніцы і крамным

паркалёвым каптаніку, павязаная белай хусцінай пад барадую.

- Можна зайсці?

- Ды заходзьце. Толькі асцярожна, дзеткі, не стукніцеся галавою аб вушак, а то хата нізкая, і калі хто бывае з раёна, то сіняк наб'е.

- О! - працягнула Надзя, нагінаючы галаву і пераступаючы цераз парог. - Праўда, бабулька, у вас хата нізкая.

- І чалавека, дзеткі хіліць да зямлі к старасці. А гэта ж браўно.

- Ваша праўда, бабулька. А раённым вы таксама гаворыце, каб згіналі галаву?

- Усім, дзетка, не нагаворышся. Ды яны некаторыя без стуку заходзяць у хату. А хіба вы не з раёна?

- Не з вашага. Карацей - я з Мінска.

- А-а! Я так і падумала, што вы - не тутэйшая. Вучыць, мусіць, прыехалі да нас у школу?

- Ды не, я ў камандзіроўцы. Прыехала ў ваш калгас, на некалькі дзён. А да вас зайшла мімаходам - можа вы мне малачка прадалі б?

- Малачка? Можна. Садзіцеся, аддыхніце з дарогі. А то мусіць, пяшком ад станцыі?

- Пяшком. Але я не стамілася, дзякую.

Надзя села, а жанчына выйшла з хаты, мільгануўшы на парозе сваімі босымі парэпанымі пяткамі. І толькі цяпер Надзя заўважыла, якая бедната панавала ў гэтай хаце. Даўно нябеленыя сцены былі паедзены шашалем і з іх церушылася парохно, у пазах з-пад абсыпанай гліны віднеўся стары пачарнелы мох. Замест падлогі пад нагамі гліняны ток быў увесь у нейкіх упадзінах. Салома на ложку пакрыта палінялай радзюжкай, стол, а таксама лава, на якой Надзя сядзела, хісталіся ўбакі. Нават абразы ў покуце былі пацямнелыя і закураныя настолькі, што ўсе святыя здаваліся мурзатымі. Адна толькі рэч была ў гэтай хаце, якая свяцілася навізнаю і свежасцю, гэта - партрэт юнака ў новай дубовай рамцы пад беласнежным вышытым ручніком. Ён вісеў на самым відным месцы, на сярэдняй сцяне злева побач з абразамі. Хто ён, гэты юнак, да якога, відаць, малілася жанчына больш, чым да ўсіх гэтых святых разам узятых? Чаму ўвагі столькі ўдзелена яму аднаму? Дзе ж астатнія жыхары дома і ці ёсць яны наогул? А калі няма, то дзе яны дзеліся? - ішло ж тут некалі жыццё поўным ходам, можа не лёгкае, але па-своему цікавае і прыгожае. Чаму цяпер тут такая цішыня і пустка?

Адно за адным паўствалі ў Надзінай галаве ўсё новыя пытанні, на якія яна не ўспела знайсці яшчэ адказу, як нечакана ціха адчыніліся дзверы і на парозе паказалася жанчына з гладышом у руках.

- Каб вы, дзеткі, не спяшылі, то ў мяне і бульба скоро зварыцца, -

ласкава прамовіла яна.

- А я не спяшу і ахвотна пачакаю.

Надзі хацелася даўжэй пабыць з гэтай жанчынай. Нешта няўлоўнае, не высказанае словамі кранула яе ў гэтай хаце. Яна адчувала, што жанчына - адзінокая, аднак не асмельвалася аб гэтым распытваць. Хацелася пагутарыць, дапамагчы ёй чым-небудзь... Але жанчына, нібы разумеючы Надзю, пачала сама.

- Садзіцеся, дзеткі, за стол і будзьце, як дома. Вёсялей разам хоць бульбіну якую з'есці, а то калі чалавек бедны ды яшчэ адзінокі, то людзі баяцца нават дзверы адчыніць. Мусіць, думаюць што буду прасіць дапамагчы чым-небудзь.

- Ды што вы! - падхапіла Надзя. - А хіба вы адзінокая?

Жанчына адказала не адразу. Яна, нібы не пачуўшы пытання, пайшла даставаць з печы гаршчок з бульбай, адцадзіла яго, бульбу высыпала ў міску і паставіла на стол. Над міскай паваліла ўверх клубамі пара, разносячы па хаце пах свежага ўкропу. Наліла ў кубак малака і паставіла Надзі:

- Ежце гарчанькую.

- І вы разам са мною.

Наліла сабе, укусіла бульбіну, запіла глытком малака, затым адставіла кубак у бок і прамовіла:

- Стары яшчэ да вайны памёр, ад запалення лёгкіх. А гэты, што ў рамцы, - дадала яна, паказваючы на сцяну, - сын малодшы, Толікам звалі - з вайны не прыйшоў. Усё пісьмы пісаў з фронту: "Мамачка, пацярпі яшчэ трошкі. Хвашыстаў гонім назад, у Германію, як авец прыблудных без пастуха. А як дабяромся да Бярліна самога, тады вярнуся ў нашы Старынкi і цябе, родную абдыму"... Так і не вярнуўся. Пад Бярлінам недзе там і пахаваны. Каб хоць на зямлі сваёй дзядоўскай, а то... не ведаю, нават, дзе магіла...

Елі яны моўчкі, запіваючы гарачую бульбу халодным малаком. Надзя не рашалася задаваць больш ніякіх пытанняў, баючыся закрануць яе рану, самую балючую душэўную рану, якую насіла гэта вясковая гаротніца ў сваім сэрцы.

Але жанчына, памаўчаўшы крыху, прадаўжала зноў:

- Дзве дачкі яшчэ было, то тыя замуж павыходзілі.

- Яны, відаць, памагаюць вам?

- Якое там памаганне! Старшая далёка, аж у Ратынцах, кіламетраў дваццаць адгэтуль будзе, то дзе ж яна даскочыць памагчы? А другая, сярэдняя, праўда, у сваёй вёсцы, гэтая памагла б, вядома, каб мела чым. Але ў яе і сваёй бяды поўная хата, як ні кажы, сям'я шэсць душ,

свёкар паўтара ўжо года ляжыць хворы, з ложка не ўстае, чацвёрэ малых, адно пад другім як боб - два хлопчыкі і дзве дзяўчынкі, яны сюды яшчэ прыбегуць і стануць прасіць: "Баба, дай бубы!" То крупніку ім якога нальеш, то аладкі кусок адломіш. Кароўка ў мяне ялавіца прошлым годам была, зімою даілася крыху - пойдзеш малака таго цыркнеш каплю і дасі - паядуць, нашумяць на ўсю хату і пабягуць, - вядома, дзеці.

- А на работу ў калгас ходзіце яшчэ?

- А як жа, хаджу, але толку з гэтага, што кот наплакаў.

- Чаму? Хіба мала зарабляеце?

- Мае вы дзеткі, што тут заробіш? У прошлым годзе як далі таго авансу па дзвесце грамаў на працадзень, дык гэтым і хвосцікам прыкрыліся. Бульба пад снегам памерзла, а то ў капках спарылася. Вясною як прышлося садзіць, то хадзілі з кошыкамі па хатах і на насенне збіралі, як жабракі якія, не раўнуючы.

- Ды як жа вы тады жывяце? - вырвалася ў Надзі.

- Вось так, дзеткі, і жывём, нідзе не дзенешся. Багаты здзіўляецца, чым бедны жыўляецца, а бедны здзіўляецца, дзе ў багатага дзявецца.

Надзя ўсміхнулася, а пра сябе падумала: колькі сілы заложана ў простым чалавеку, колькі энергіі да жыцця! Як бы не было яму цяжка, ён заўсёды знойдзе сабе выхад, прыстасуецца неяк да сваіх цяжкасцей і жыве. Хоць бы гэтая самая вясковая гаротніца жанчына: без гаспадара ў хаце, без жылля нармальнага, ні таго заробку акуратнага, ні падтрымкі ад дзяцей - а яна не наракае нават на свой гаротны лёс. Больш таго - яна гордая ў сваёй адзіноце і беднаце, як тая груша сярод глухога поля - ні вецер яе не зломіць, ні лівень не ссячэ. А даць гэтаму людзю не дзвесце грам на працадзень, а столькі, каб ён галодны не быў, колькі работы можа перарабіць ён за свой век, колькі зямлі перавярнуць, хлеба вырасіць!..

Надзя падзякавала за снеданне, пераааделася крыху і пайшла знаёміцца з калгасам, дагаварыўшыся з бабуляй, што прыдзе начаваць да яе і прабудзе тут усе дні свае камандзіроўкі.

У першую чаргу яна вырашыла знайсці старшыню калгаса.

IV

Усе вясковыя хаты яны вельмі падобныя адна на адну: тыя самыя бяравенчатыя сцены. Саламяныя стрэхі, малыя на адзін памер з шасці квадратных шыбінаў вокны; драўляны частакол вакол хаты, палісаднічак, какое-небудзь захудалае дрэўца яблыні ці слівы, якую вясковыя падшыванцы аблупяць з галлём без пары.

Непрыглядным і шэрым, падобным адно на адно, было і жыццё ў гэтых хатах.

Такімі засталіся Старынкi пасля панавання былой панскай Польшчы. Вайна з гітлераўскімі захопнікамі знішчыла і аб'ядніла вёску яшчэ больш.

І вось у гэты куточак сялянскай беднаты прышло новае жыццё - у вёсцы зарадзіўся калгас. Нялёгка было зрабіць гэты першы няўмелы крок, але ён быў зроблены. Нібы дзіцянё, якое пачынае станавіцца на ўласныя ногі, спачатку нясмела, з аглядайкай, з падтрымкай нейкай мужнай бацькоўскай рукі, аж пакуль не ўбярэцца ў сваю сілу і ўжо самастойна не выйдзе на вялікую жыццёвую дарогу, - так нясмела рабіў першыя крокі калгас "Новы шлях".

Але ён не выйшаў яшчэ на сваю жыццёвую дарогу, не стаў на ўласныя ногі. Больш таго - у яго не аказалася нават той мужнай бацькоўскай рукі, на якую ён мог бы смела абаперціся і пачаць рухацца наперад.

Старшыня калгаса, яго сіла і апора, аказаўся ненадзейным чалавекам. Але гэта Надзя ўбачыла не адразу...

Аказаўшыся на вуліцы, яна асцярожна абмінала паслянавальнічныя лужыны, праціскалася бліжэй да плоту і зрэдку пазірала ў вокны, стараючыся адгадаць, тое, што тоіцца за гэтымі маленькімі шыбінамі, жыццё. Часам у акне паказваўся які-небудзь незнаёмы твар і праводзіў Надзю цікавым пыгальным позіткам.

Выйшаўшы ў канец вёскі, Надзя павярнула направа, так як рэкаказала ёй бабуля Маркаўна і накіравалася да канюшні, міма якой праходзіла прамая дарога ў праўленне калгаса. Для канюшні стаяла група людзей, - відаць, тут быў іх зборачны пункт, і яны чакалі некага, а пакуль што весела паміж сабою размаўлялі. Надзя набліжалася да іх па засценку так ціха, што яны не заўважылі, і пачула іх жартаўлівую размову.

- Пецька, нешта ў цябе пасля ночы духі падцягнула. Не шкадуй сала, а то скоро свой пояс з чырвонымі кутасамі згубіш.

- Дзеўкі другі падораць. Ён хлопец - красавец.

- Сам ты - красавец! - пакрыўджана адбуркнуўся Пецька, рыжаваты дзяцюк.

- Сала ён хавае на вяселле, - адказала жанчына ў сіняй касынцы.

- Мы вашу Нэлю, цётка, высватаем за яго.

- А вы не смейцеся, хлопчыкі, з яго, - дадала яна, - ён цяпер у нашых дзявок на вагу золата. Як у той песні п'яецца - восем дзевак, адзін я.

- Ён з гарадскою ажэніцца. Сора і яго бацька дом перацягне ў горад.

- Перацягні і ты, калі пазайздросціў, - зноў адгрызнуўся Пецька.

- Не зайздросчу і перацягваць не збіраюся.

- Усе у горад, ды ў горад, а хто ж у калгасе працаваць будзе, - зяцягнула нейкім смешна заныўным голасам старая жанчына, што сядзела непрыкметна на нейкім бервяне ля самай сцяны канюшні. Але яе нібы не пачулі, і размова прадаўжалася сваім парадкам.

- А вы, цётка, не баіцеся, што ваша Нэля ў дзеўках застанеца, калі ўсе жаніхі ў горад паўцякаюць?

- Была б канпелька, будзе і верабейка, - адрэзала жанчына.

Калі Надзя падышла бліжэй, размова сціхла. Яна падышла і спытала, ці няма тут старшыні калгаса.

- Няма, - адказаў адзін.

- Толькі-што быў.

- Вы яго ў праўленні шукайце

- А дзе знаходзіцца праўленне?

- Вунь той дом, што за клёнам.

- Вы лепш яго на дачы пашукайце, - падказаў нехта.

- На якой дачы? - перапытала Надзя.

- На сваёй, на якой жа яшчэ!

- Зайдзіце, на ўсякі выпадак, у праўленне.

Надзя зайшла ў праўленне калгаса, якое размяшчалася ў будынку, збудаваным пад клуб. Спачатку яна заглянула ў асноўную залу клуба, - уся зала была завалена рэшткамі салядэры і торфу. Сцены клуба былі не атынкаваны, з іх жмукамі вытыркаў сухі мох, пакрыты пылам і густым павуціннем.

Надзя вярнулася і пастукала ў дзверы направа. Ніхто не адказаў, дзверы былі замкнёны на ключ. Тады яна пастукала ў дзверы налева і трапіла ў бухгалтэрыю. Там ужо сядзела двое мужчын, адзін нешта пісаў, другі пазіраў на яго. Надзя спытала, ці ёсць тут старшыня.

- Яго кабінет насупраць.

- Я стукала, замкнёна.

- Значыць, няма.

- Быў, пайшоў дамоў снедаць, - адказаў другі мужчына.

- А чаму мне сказалі, што ён на дачы? - спытала Надзя.

- Гэта яго сялібу тут называюць дачай.

- А як туды прайсці?

- Ідзіце вуліцай направа да паварота і там убачыце выезджаную машынамі каляю, па якой вы не заблудзіцеся, яна вас завядзе аж пад самы дом.

"Дача" старшыні, як называлі яе калгаснікі, знаходзілася за рэчкай

на ўзгорку, на самым відным і маляўнічым месцы, у рагу невялікай, густа заросшай маладым алешнікам, ракі Быстранкі. З аднаго боку сялібы цягнулася зялёная мурожная сенажаць, з другога - калгаснае поле, парэзанае рознымі сцежкамі-дарожкамі, - дзе як хто ўздумаў, так і пайшоў. Адна самая шырокая выезджаная машынай дарога вяла проста ў лес.

Дом старшыні гэта быў зусім новы, збудаваны не па тыпу сялянскіх дамоў, будынак. Даволі вялікі кампактны асабняк са шкляной верандай і белымі свежамалёванымі стаўнямі, акружаны маладым зялёным садам, ён выгадна выдзяляўся на фоне мізэрных калгасных пасяленняў. Уся прасторная сяліба старшыні была абнесена высокімі габляванымі штыкетамі.

На прыбліжэнне Надзі ў панадворку старшыні пачаў брахаць і звінец ланцугом па працягнутым дроце сабака. З брамкі паказаўся яшчэ даволі малады і вёрткі сярэдняга росту мужчына і выйшаў Надзі насустрэч.

- Вам каго?

- Прабачце, мне неабходна бачыць старшыню калгаса.

- Я ёсць старшыня. А ну, Султан, пайшоў вон! - ён схпіў сабаку за прывязь. - Заходзьце смялей, ён не ўкусіць. - А ну, вон у буду!

Рыжы, высокі сабака, падціснуўшы хвост, паслухмяна палез у сваю буду. Старшыня падаўся ў хату, за ім пайшла Надзя. Ідучы, яна заўважыла ў загарадцы за домам светлую кучаравую жанчыну, якая стаяла над карытам з вядром цеста ў руках, відаць, карміла свіней, але, убачыўшы раптоўна Надзю, так і застыла ў здзіўленні над карытам з вядром цеста ў руках. Яе акружалі штук шэсць гладкіх, ладных, надзіва, спакойных, нібы прыручаных падсвінакаў. Старшыня павёў Надзю ў залу. У вялікім, выклееным блакітнымі абоямі, абстаўленым даволі дабротнай мэбляй пакоі, было светла, сонечна. Надзя заўважыла, што ўсе рэчы ў хаце - дарагія, хаця не заўсёды густоўныя, і не зусім гарманічна між сабою спалучаліся. На вокнах віселі лёгкія з тонкага цюлю фіранкі, а кілім, які закрываў палавіну сцяны і ўсю шырокую тахту, быў з тых тоўстых масіўных кілімаў, якія падыходзілі толькі для падлогі. Але гэта, відаць, зусім задавальняла гаспадароў кватэры, і для паўнаты ўраджання яны аздабілі яшчэ яе рознага памеру слонікамі, што крочылі роўным радочкам па буфеце ды іншымі цацкамі і штучнымі кветкамі, ад якіх кватэра здавалася перапоўненай і душнай. "Адкуль так хутка з'явілася тут гэтае мяшчанства сярод вясковай беднаты?" - падумала Надзя, успомніўшы адразу хату бабулі Маркаўны. А пасля сама сабе адказала: - "Значыць, для гэта тут створаны ўмовы..."

Старшыня папрасіў Надзю сесці бліжэй да стала.

- Я з Мінска, з рэдакцыі. Вось мая камандзіроўка. Хачу пазнаёміцца з вашым калгасам, напісаць што-небудзь добрае пра яго. Як бачу, жывяце не дрэнна?

- Пакуль што, не зусім яшчэ добра, але спадзяёмся, будзе лепш. Усё ідзе, як трэба, праўда, не зусім яшчэ, але... Мы раней чайку пап'ём.
- Ён выбег на ганак: - Ліда, хадзі сюды!

У хату ўвайшла тая самая кучаравая жанчына з хімічнай "баранчыкам" завіўкай, якую Надзя бачыла на дварэ, у блакітным паркалёвым халаціку з аголенымі загарэлымі рукамі.

- У нас госць, Ліда, журналістка з Мінска. Ты там тое... закуску.

Надзя ўскочыла з месца:

- Што вы! Я есці не хачу, не турбуйцеся! Я прыйшла не па гэта.

- Але пасядзіце, адпачніце.

- Я на рабоце, не ў адпачынку, і прыехала да вас па справе.

- Справа нідзе не дзенецца. Чаго вам спяшаць?

- Не, я спяшу. Мне трэба агледзець раней калгас ваш, а пасля яшчэ трэба напісаць пра яго.

- Агледзіце і напішыце. Пагаворым, раскажу ўсё, што трэба. Застаняцеся на пару дзянькоў і будзеце пісаць. Начаваць ёсць дзе, месца ў хаце хопіць, сядзіце, пішыце на здароўе, колькі вам захочацца. Пасля дарогі перадыхніце крыху, - у нас цішэй, як у горадзе, пабудзьце, што там такое. А там можна будзе па грыбы з'ездзіць у лес, сама баравікі высыпалі, такія маладзенькія, здаровыя ўсе, як адзін... Мая Ліда ўмее добра марынаваць іх з воцатам - закуска першы клас!

- Усё гэта прыемна, - сказала Надзя. - Я вельмі люблю збіраць грыбы, але ні для вас, ні для мяне часу няма, каб цяпер хадзіць у грыбы.

- А хадзіць не трэба. Хто бы гэта стаў хадзіць такую далячынь. Мы на машыне ездзім. Ліда ведае, дзе найбольш яны растуць, і вось туды пад'язжаем, а пасля, як выбіраем, едем у другое месца. Часам, як пашанцуе, то не ўспяваеш з імі ўпраўляцца...

- Але ж цяпер жніво, уборка, самая гарачая пара, машына для калгаса патрэбна.

- Успеецца яшчэ і з уборкай, дзень-два ролі не іграе. Надвор'е стаіць харошае, снапы на полі не памокнуць.

- Не, я не магу згадзіцца на гэта - што сказалі б калгаснікі?

- А пры чым тут калгаснікі? Яны працуюць і за сваю працу атрымаюць.

У хату зайшла Ліда з бутэлькай настойкі і з паўміскам нарэзанай кружочкамі паляндвіцы і шынкі.

Старшыня падбег да жонкі, узяў бутэльку і пачаў адкрываць.

- Вось мы і паговорым за сталом аб усіх справах, па чараццы вып'ем. Настойка вішнёвая, свая, дамашняя. У вас там магазінная ўсё, гэта не тое. Папробуйце, самі ўбачыце...

Надзю гэта зусім вывела з раўнавагі:

- Не, таварыш старшыня, настойкі і ў Мінску хапае, дамашняя таксама ёсць. Мне, як работніку газеты, даручана азнаёміцца, у якім стане знаходзіцца ў вас калгасная гаспадарка, як жывуць людзі, як працуюць, што на працадзень атрымоўваюць. Я хацела б, каб вы сёе-тое паказалі мне, расказалі. Можа вам цяжка зрабіць гэта, можа заняты ці што, то я абыдуся. Нам ужо крыху вядома...

- Ды што вы, што вы... прабачце я не ведаю, як вас завуць

- Надзея Васільеўна, Воранава.

- Надзея Васільеўна? Ага, добра, добра. Дык я вам, Надзея Васільеўна, пакажу, пабачыце самі. Сёе-тое пабудавалі ўжо. Кароўнік ёсць, і канюшня, і свінаферма. Электрычнасць хочам пусціць у хаты, лямпачку Гльіча запаліць, лакамабіль купілі ўжо...

- А можа лепш будзе, калі вы ўсё гэта пакажаце мне самі?

- Магу і сам. А як жа, пакажу, вядома, што паглядзім самі.

Яны выйшлі на падворак. Султан выскачыў з буды, але не гаўкаў ужо, аднак старшыня на ўсякі выпадак, патрымаў яго за наморднік, пакуль Надзя выйшла за брамку. На дарозе яе нагнаў старшыня, і яны пайшлі па той самай выязджанай каляіне проста ў вёску. Калі прайшлі мост і аказаліся ў вёсцы, скіравалі па загуменні да фермаў. Неўзабаве Надзя пачула свіны піск. Свінні крычалі так прарэзліва, што, здавалася іх нехта рэзаў нажом.

Надзя звярнула ўвагу на гэты піск.

Гэта ў нас свінаферма, - патлумачыў старшыня і адразу павярнуў направа ўбок да рэчкі.

- Дык можа сходзім на вашу свінаферму? - папрасіла Надзя.

- Можна і на свінаферму. Толькі нічога цікавага там няма, жы-вёліна і ўсё, пісклявая надта - ведама, свінні. Вам, без прывычкі, можа галава разбалецца. Я лепш хацеў вам лакамабіль для электрастанцыі паказаць, рухавік такі.

Але Надзя, нібы не пачуўшы парады старшыні ішла проста-проста на піск свіней, які з кожнай хвілінай усё мацнеў і мацнеў. Надзю здзівіў і зацікавіў такі магутны свіны канцэрт, - гэта быў канцэрт галодных жывёлін...

На свінаферме Надзя звярнула ўвагу на адну акалічнасць: усе фермаўскія свінні былі, здавалася, нейкай асобай доўгай і танклявай

пароды - востраспінныя, доўгалычыя, надзвычай пісклявыя і неспакойныя, яны вельмі адрозніваліся ад дамашніх свіней старшыні калгаса. У Надзі сапраўды разбалелася галава. Яна прайшлася ля катухоў, агледзела іх уважліва, але ніякіх пытанняў задаваць не стала, - усё было ясна без лішніх слоў. Яна выйшла са свінафермы і пайшла той жа самай дарогай назад, ішла, звесіўшы галаву і маўчала. Нічога не гаварыў і старшыня. Ён крочыў наперад, нават, са спехам, затым скіраваў убок, прывёў Надзю амаль да самай рэчкі:

- Вось!

- Гэта што?

- Лакамабіль, паравая машына.

Вакол іх невядома адкуль з'явілася гурба вясковых дзяцей.

- Гэта наша электрастанцыя, - патлумачыў адзін басаногі хлапчук.

- А вы чаго тут, падшыванцы? - пагнаў старшыня дзяцей.

- Ды нічога, яны не перашкаджаюць, хай сабе стаяць, - заступілася за дзяцей Надзя, - хадзіце, хлопчыкі, бліжэй. - Дзеці асмялелі і зноў падышлі да Надзі.

Уся гэта вялізная паравая машына ляжала зваленая ў траве, відаць, ужо даўно праз яе асобныя дэталі папрарасталі і прабівалася ўверх высокая трава.

- Чаму ж яна не працуе у вас, гэтая машына? - спытала Надзя. Яна ж так лежачы сапсуецца, выйдзе з ладу.

- Дык вось я хацеў аб гэтым пагаварыць з вамі, каб вы мне дапамаглі, напісалі аб гэтым у газету. Апытаў, купіў, даставіў, мучыліся, пакуль прывезлі. І вось устанаўляць не даюць - няхай ляжыць сабе, псуецца. А людзі з кураўкамі да гэтага часу мучацца. Ці ж не можна было б, каб лампачка Ільіча ў кожнага калгасніка гарэла ў хаце?

- А хто ж не дае?

- Ды самі калгаснікі не хочуць.

- Паліць няма чым. У нас лесу не хопіць на гэтую электрастанцыю, - зноў умяшаўся той жа басаногі хлапчук.

- А табе што да гэтага, смаркач? - накрываў на яго старшыня. А Надзі растлумачыў: - Гэтая машына крыху мнагавата дроў бярэ, шэсць кубаметраў у суткі. Кажуць, лесу ў нас не хопіць на яе. А па-моему, хопіць на пару гадоў. А праз два гады маюцца высокавольтную да нас падцягнуць, праводзяць у нашым раёне.

- Дык ці ж варта нішчыць лес, у вас і так, відаць, яго мала? - адказала Надзя.

- Мала-не-мала, а на гэты час хапіла б.

- Дык што? Апошні лес выразаць і спаліць? Не. Гэта не рацыя-

нальна. Праз два гады падключачь высокавольтную? Не так доўга засталася чакаць. Ці варта было тады купляць для калгаса такую дарагую машыну на такі кароткі час? Не эканомна жывяце, таварыш старшыня. Напісаць то я напішу пра гэта, але я не падтрымаю вас. Не магу падтрымаць.

- Мы можам яе прадаць. Ёсць купец з Палесся, добра дае.

- Колькі дае?

- Шэсцьдзесят тысяч.

- А колькі вы заплацілі?

- Сто пятнаццаць тысяч.

- І гэта вы называеце добра?

Надзя дастала з сумкі блакнот і пачала нешта запісваць.

- Можа не варта пісаць пра гэта, - сказаў старшыня, - я ўжо раздумаў...

- Можа і не варта, я пагляджу, - адказала Надзя і адышла ад машыны.

Цяпер яны пайшлі аглядаць кароўнік. На ферме знаходзілася каля ста кароў, для іх быў пабудаваны надрэнны будынак, але ўсярэдзіне парадку не было. Хаця будынак новы і пакрыты гонтай, праз яго свяцілася блакітнае неба, а ў даджлівую пагоду, на жывёлу, відаць, лілася вада. Надзя трапіла сюды якраз у той час, калі каровы даіліся.

Адна з даярак выйшла ім насустрач з вядром малака.

- Ну, як удой? - спытала Надзя.

- А вось як бачыце, - адказала даярка.

- Ну, што ж, для адной каровы не дрэнна. - Даярка і старшыня пераглянуліся, і Надзя ўбачыла іх замяшанне.

- Што, я не так спытала? - здзівілася Надзя, - прабачце, я не разумею.

Даярка асмялела і выпаліла адразу:

- Ды гэта ж ад дзесяці кароў! А вы думалі - адна столькі дае?

- Прызнаюся, я так падумала, - адказала Надзя.

- Каровы ў нас благоватыя, - патлумачыў старшыня, - мяшаныя, розныя, простыя. Будзем мяняць, пародзістых заводзіць. Але ўсяго адразу не схопіш.

- А вы дамаеце, калі пародзістыя, то і карміць не трэба будзе? - азвалася даярка. - Дайце ўволю корму, то і гэтыя будуць даіцца. А то ўсё даярак вінавацяць, не вераць, думаюць, мы малако выпіваем. Мы ж не бочкі! Прыязджаў тут адзін, падпільнаваць хацеў, схваўся, думаў зловіць. Ажно паглядзеў ды і кажа: "Мая сучка дае больш малака, чым вашыя каровы".

Старшыня злосна ўзглянуў на даярку, тая змоўкла і пайшла.

Ідучы ад кароўніка, ён тлумачыў Надзі:

- З кормам было тугавата ў гэтую зіму. Мінулае лета было дажджлівае, сабраць з поля не паспелі, частка корму згніла ў сіцртах. І бульба не ўрадзіла. А тут яшчэ параскрадалі. Аховы, пакуль што, добрай няма. Народ не сазнацельны, за ўсімі трэба пільнаваць. Злавіў адну з кошыкам бульбы, пад суд аддаў, трапіла нейкая хворая, памерла, дык толькі бяды набраўся. Цяпер усё. Не трэба было ў суд падаваць за кошык бульбы. А дзе кошык - там і два, так і ўвесь калгас разнясуць.

- Вы да ўсіх зладзеяў так строга адносіцеся? - спытала Надзя.

- А як жа інакш, гэта ж дзяржаўнае, сацыялістычнае. За гэта і злыя на мяне. А тут яшчэ зайздросцяць, што пабудаваўся, хату новую паставіў. А каму якая справа, што пабудаваўся? Са свае ўласнай кішэні, не з вашай пабудаваўся, за жончын пасаг хату новую паставіў. Будуйцеся і вы, хто вам не дае. Дык не, мелюць языкамі. Але, як гаворыцца, усім не дагодзіш...

Размова са старшынём была для Надзі самай непрыемнай і цяжкай. Надзя бачыла, як хітрыў перад ёй старшыня, стараючыся ўвесці яе ў зман, паколькі шчырасць была для яго не на карысць. Не лічыла патрэбным выкрываць сваіх поглядаў на справу і Надзя, думаючы, што аб гэтым лепш за ўсё выкажацца на старонках газеты.

Надзя не любіла ладзіць свае адносіны з людзьмі на хітрасці, абмане і фальшы. Таму вярнулася яна дамоў да бабулі Маркаўны не толькі стомленая і ўсхваляваная, а нават злая. Калі бабуля Маркаўна наліла ёй у гліняную міску гарачага шчаўя і папрасіла есці, Надзя яшчэ раз глянула ў свой блакнот, прачытала запіс пра кошык бульбы. Запіс быў невыразны і недасказаны, і Надзя не магла ўлавіць яго сэнсу. І тады яна спытала:

- Скажыце, бабуля, пра які гэта кошык бульбы ён мне гаварыў і пра хворую жанчыну, што памерла і ён набраўся бяды.

- А гэта пра Кацю Піліпчукову. - І бабуля Маркаўна расказала, як меліся судзіць Кацю і тая звар'яцела і памерла.

Гісторыя з кошыкам бульбы глыбока запала Надзі ў сэрца, і яна вырашыла абавязкова наведаць заўтра гэтую сям'ю.

V

Самым цяжкім і балючым, што ўбачыла Надзя ў хаце Піліпчука, гэта былі дзве дзяўчынкі-сіроткі. Старэйшай, Марусі, было на выгляд гадоў адзінаццаць, малодшая Олечка гушкалася яшчэ ў дзеда на руках.

Маруся вельмі баялася, каб бацька не прывёз у хату мачаху, таму сама ахвотна ўставала да-дня паліць у печы, упраўляцца па доме і замяняла для Олечкі сястру і маці. Сам бацька не вярнуўся яшчэ з поля, дома з дарослых быў толькі адзін дзед Нупрэй, які насіўся з Олечкай па хаце і забаўляў яе вышчарбленай драўлянай лыжкай; Маруся крышыла ў сеньях лебяду парасяці.

Дзед не здзівіўся прыходу Надзі, здавалася, ён нават чакаў яе і быў даволі ўзрадаваны. Першае, што хацела зрабіць Надзя, гэта ўзяць Олечку на рукі, але тая нарабіла крыку на ўсю хату, ашчарэпіла дзеда абедзвюма рукамі за шыю і зашылася носам яму ў каўнер.

- Ад мяне яна не пойдзе нікуды, - з гонарам прамовіў дзед, - і спіць са мною, і няньчыцца, і кармлю сам. Бацька на полі ўвесь дзень, Марусі па гаспадарцы работы хапае. Дык вось і ваджуся з раніцы да вечара. Хто думаў, што такое гора хату пасцігне? Як гром з яснага неба звалілася нечакана. Без пары маладзіца на той свет адправілася, дзяцей сіратамі пакінула. А гэтае такое малое засталася! - паказаў ён на Олечку, - ды яшчэ на кокліш хварэла, ледзь выхадзілі.

- Я ўжо чула пра ваша гора, вось таму і зайшла.

- Ды, хто пра яго не чуў? Прывязджалі тут розныя, распытвалі, запісвалі нешта, ды што толку з таго! Пагавораць, папішуць і пойдучь. А яе з таго свету не вернеш. Не доўга і памучылася, бядняжка. Вядома, такое абвіненне на жанчыну звалілі. Тая чужога яблыка за свой век не падняла. А тут злодзеям зрабілі, у суд падалі, цюрмою страшаць пры дзецях малых будучы. Столькі сораму на ўсю ваколіцу набралася, на ўвесь свет божы!

- Але ж яе не судзілі яшчэ? - спытала Надзя.

- Ды, дзе там, не ўспелі! Тая як набрала ў галаву нешта, ні спаць, ні есці не ўзяла - галава, крычыць, і галава, а сама як агонь гарыць, за патыліцу ўсё хапалася. - У мазгі, значыцца, ударыла. Прывялі фельчара, а той так і так, кажа, у бальніцу трэба везці чым скарэй. Мы тут кінуліся туды-сюды, каня дасталі, воз наладзілі, ды ўжо позна было, на дарозе, значыцца, і сканала, царства ёй нябеснае.

Дзед загушкаў на руках Олечку, хоць тая і не плакала, і пачаў шырокімі крокамі хадзіць па хаце. Прайшоўшыся некалькі разоў узад і ўперад, спыніўся раптоўна і ўжо з раздражненнем у голасе дадаў:

- Ну, не крыўдна было б, каб хоць было за што, а то за кошык той няшчаснай бульбы!

- Але бульбу яна ўсё ж такі дамоў прынесла? - спытала Надзя.

- Канешне, прынесла. Так і ў пратаколе было зазначана, што прызналася. А чаго хаваць? Не яна адна такая - усе бралі. Толькі, хто

хітрэйшы, той выкруціцца. А яна не сумела... За ўсіх, значыцца, адна і паплацілася.

- Няўжо ў вашым калгасе аж так усе і бяруць, як вы гаворыце? - зноў спытала Надзя.

Дзед глянуў на Надзю ні то здзіўлена, ні то з папрокам, маўляў, было б аб чым, а ў голас сказаў:

- А жыць з чаго людзям? Вы думаеце - колькі калгаснік зарабляе?

- Я ўжо чула, што вы мала атрымоўваеце на працадзень.

- Па дзвесце грамаў у прошлым годзе зарабілі.

- Мала, мала, - згадзілася Надзя.

- Адну жменьку збожжа, - дадаў дзед Нупрэй, - курыцу пакарміць і толькі. Вось табе і жыві, і не бяры, усё тут разам. Старайся, надрывавай духі, а заплата адна: хто што ўрве, тое і тваё. А старшыня толькі і знае, што злавіць каго, у суд падаць. Хай бы падумаў, як і што, каб калгасніку лепш жылося, дык не, ліха яму будзе, аб гэтым не думае, сабе толькі стараецца. Калгас да ручкі давеў. Скора людзі з торбамі па свеце пойдучы.

- Гаварыў! Ён вам нагаворыць, вы толькі слухайце! Што ў яе бацькі маёнтак які быў, ці што? З чаго той пасаг было браць. Але марочыць людзям голавы. А мы ж, мясцовыя, усё ведаем.

Ён хвіліну памаўчаў, нешта разважаючы, прайшоўся яшчэ раз па хаце і пачаў зноў:

- Але няхай сабе і так. Захацелася табе, значыцца, тую хату пабудаваць - будуй на здароўе - чалавеку ж недзе трэба жыць. Ды няхай бы ж ты, як усе людзі добрыя робяць, у вёсцы пабудаваўся - які ж ты калгаснік, калі не ў вёсцы жывеш, хоць бы і старшыня! Дык не, на хутары, значыцца, яму трэба жыць, бліжэй да лесу. А чаму бліжэй да лесу? Што, яму ў вёсцы месца не хапае, ці што? Ну якая, скажыце, нячыстая пагнала яго пад той лес? Ды яшчэ плотам ад людзей у свой рост адгарадзіўся, баіцца, каб не падглядзелі, што ў яго там за плотам робіцца, і сабаку яшчэ навязаў. Усяроўна бачаць, як не хаваецца - ад людзей нічога не ўтоіш, людзі ўсё ведаюць.

- Там прыгожае месца, - сказала Надзя.

- Прыгожае, то прыгожае, але ж ён тое месца сілаю захапіў, школьны пляц, значыцца, забраў сабе. Вам ніхто не расказваў пра гэта?

- Не, ніхто нічога не гаварыў.

- Надакучыла ўжо людзям і гаварыць попусту і расказваць. Меліся ж на тым месцы школу новую паставіць, вунь тую, што ў канцы вёскі будууюць, - нават сад пасадзілі школьнікі, ужо ладныя дрэўцы былі павырасталі. Як намогся ён той участак забраць сабе, што ні рабілі, як ні ваявалі, і ў раён, і ў вобласць ездзілі, нічога рады не далі, - забраў і ўсё.

Нават камісія была нейкая прыезджала. Прыехалі, паглядзелі, значыцца, добрае месца пад школу, нічога не скажаш, і дзецям раздолле, - ёсць дзе пабегаць, пляцоўкі там розныя свае парабіць, і сад свой школьны ўласны засадзілі, каб дзеці ў чыжыя яблыкі не лазілі. Але дзе там! Як намогся - забраў і пляч той, і сад школьны забраў сабе, дзіцячую працу, значыцца, заграбіў. Дык што вы думаеце - чалавек гэта? Вось так махінацыямі і век свой пражыве.

- А як з домам было - вы нешта хацелі сказаць?

- Гэтак было і з домам. І цэмент, і шыфер, і ўвесь іншы матэрыял - усё не сваё. Хаця бы ўзяць той самы лес. Каля Рудзёўшчыны была адпушчана для калгаса вялікая дзялянка лесу, кубаметраў восемсот вызначылі. Спілавалі, значыцца, той лес, і пачаў старшыня яго сартаваць: лепшы направа, горшы - налева. Як пасартаваў ён гэты лес, дык што, вы думаеце, у калгас папала? Дзве машыны дошак шэсць кубаметраў, казалі. З правай кучы ён пабудаваў сабе хату, ну а левая пайшла налева - прапілі, значыцца, - трэба ж было сяго-таго падмазаць. Калгаснікі, значыцца, усю гэтую справу ведалі - народ не сляпы, усё бачыць і разумее, хаця і не граматы. І вось напісалі ў раён, што так і так, просім прыехаць праверыць. Праўда, паслухалі. Прыехала нейкая аўцыярыцетная камісія і пачала лічыць той лес. Лічылі-лічылі - няма і ўсё. Адкуль жа ён можа быць, калі зусім не было. Бачаць жа, дзе дзеўся, не сляпыя. Ды і людзі падкажуць, каб не хацелі. Напісалі яны, значыцца, свой акт праверачны і падалі ў раён. Тут старшыня і забегаву - сюды тыц, туды тыц - і кінуўся ў раён. І што вы думаеце? - Там у раёне ўсю гэтую справу і замарозілі. А тут у калгасе саставілі другі акт, што лес зрасходаваны для калгаса. Дзе ж ён зрасходаваны, калі калгас таго лесу і ў вочы не бачыў. За каго ж яны маюць калгасніка? За дурня ці што? Хоць мы і дурныя лічымся, але ўсё бачым і разумеем, нас не абманеш.

Олечка пачала неспакойна рухацца ў дзеда Нупрэя на руках і расплакалася. Дзед пайшоў да печы, узяў на прыпеку бугэлёчку з малаком і соскай і ўпыхнуў Олечцы ў рот, але тая выкінула соску назад і прадаўжала плакаць.

- Яна ўжо спаць хоча. Трэба палажыць у люлю маленькую Олечку. Унучку маю харошую.

Дзед панёс Олечку на ложка, пачаў сляць.

- Я вам памагу, - прапанавала Надзя і падбегла да ложка.

Але Олечка, пабачыўшы каля сябе Надзю, зайшлася яшчэ большым плачам, расплакалася яшчэ больш. На крык Олечкі ў хату прыбегла Маруся:

- Ну чаго расплакалася? Пакрыўдзілі бедную Олечку, пакрыўдзілі

маленькую. Цёця забраць хоча? Не дам, Олечку, нікому не дам дачушку. Ну, хадзі да мяне, я спацькі палажу, закалышу Олечку.

Яна называе яе дачушчай, а не сястрычкай, - падумала Надзя. - І як яна ўмее абыходзіцца з ёю, ласкава, сапраўды як маці. Як добра, што ў Олечкі такая сястра, сіроцтва, гора іх моцна здружыла і, відаць, гэтую дружбу яны пранясуць праз усё жыццё...

Олечка працягнула да Марусі свае квоल्या ручкі, і тая панясла яе ў калыску і, прыгаворваючы ёй, пачала ўкладваць спаць, паіць, калыхаць. Дзед вярнуўся да стала, відаць, перапоўнены яшчэ сваімі ўласнымі разважаньнямі, палажыў на стол свае жылістыя рукі і працягнуў сваю размову:

- Вось узяць сабе хаця бы таго самага старшыню. Задумаў, ён, значыцца лазню пабудаваць. Думаў ён, ці проста так у галаву прышло, толькі рэч гэтая, значыцца патрэбна і маладым, і старым свае косці папарыць добра. Пачалі будаваць тую самую лазню. Вазілі-вазілі ўсё гуртом: і пясок, і гліну, і валуны з рэчкі выцягвалі. Сяк-так зляпілі сваімі сіламі сцены са шлаку і бетону, сказаць, нават не кепскія атрымаліся, пасля шыферам накрылі, нават дзверы ўставілі знадворку. І вось як закрылі тыя дзверы на замок, так яна і па сённяшні дзень стаіць недаробленая. Летам у ёй часам што-небудзь складаюць, а ў восень лён сушаць. Не так многа той работы і засталася, - вокны ўставіць, зрабіць печы, падлогу, яшчэ сёе-тое. Але хто яе будзе канчаць, калі гэтая самая лазня патрэбна старшыні, як сабаку пятая нага. Задумае памыцца, сеў у машыну з жонкаю - і ў Ельск. А на гэтай справе ён, значыцца падзарабіў някепска. Выпісаў цымент на лазню - сабе забраў, цэглу - сабе, шкло таксама сабе. Шыфер калгасны ноччу з амбара дадому перавёз, парэзаў на меншыя кускі, каб людзі не пазналі, і накрыў не толькі хату, а нават хлеў, дрывотню і склеп. Адных толькі цвікоў каля трыста кілаграмаў спісана ў бухгалтэрыі на лазню. А пайдзіце і знайдзіце там тыя цвікі, калі яна са шлаку і бетону злеплена. А старшыня дом як цацку выбудаваў на ўзгорку, адны тыя белыя вокны ды ганак на ўсю ваколіцу свецяцца.

- Але ж людзі аб усім гэтым ведалі? - спытала Надзя.

- Чаму ж не ведалі? Нават дапамагалі. Дзе ж ён адзін без людзей справіўся б? Калі разбіралі калгаснікаў гумны і перавозілі на ферму, закамандаваў, каб яму крокваў і сохаў на страху прывезлі, а пасля бяргвенняў на бэлькі пад падлогу. І людзі дапамагалі, нідзе не дзенешся. Сялівончык Адаць нават сам тыя бэлькі ўкладваць памагаў. А пасля сам у рэдакцыю пісаў аб гэтым.

- Трэба было не памагаць, - сказала Надзя.

- Як тут не паможаш, калі, чаго добрага, і саломы для каровы на

корм не дасць ці каня з лесу дроў прывезці і ўчастак, які ёсць, прысялібны заараць. З ім доўга не пагаворыш. Не дасць і ўсё, мусіш памагаць, нідзе не дзенешся.

- Ну што ж, - сказала Надзя, калі ён сапраўды такі, ваш старшыня, трэба было зрабіць перавыбары і скінуць яго з гэтага пасады.

- А думаеце не было тых перавыбараў? - патлумачыў дзед Нупрэй. - Перавыбіралі, ды што толку з гэтага? Народ не галасаваў за яго, выступалі супраць. Дык зрабілі сход другі раз. Прыехала начальства з раёна, чалавек тры. Яны і сяк, і так - пачалі ўгаворваць. Паправіцца, кажа, будзе добры. Тады выступіў наш Пецька Сарока, харошы хлопец, смелы, так і рэжа праўду ў вочы, ён ім гаворыць: "Калі, кажа, ён вам добры, то забярыце сабе яго ў раён, а мы, кажа, другога выберам, які нам падабаецца". І людзі здараліся добрыя, - дырэктар школы, быў чалавек талковы, граматны, пасля быў яшчэ брыгадзёр паляводчай брыгады Васіль Шымук, таксама ўдалы гаспадар, гаспадарку любіў, увесь дзень на полі прападаў і справядлівы - чужога на капейку не возьме. Ды ці мала каго добрага можна было знайсці! Дык дзе там, тыя і слухаць не сталі! Сваё і сваё! Асобенна старацельны быў за старшыню памочнік райвыканкама Васюкевіч. Людзі не прагаласавалі, а ён кажа - выбраны большасцю галасоў. Так і ў пратаколе запісалі, што выбраны. Пасля далажылі ў райкам, зацвердзілі. Так ён і па сённяшні дзень тут застаўся.

- Але ж калгаснікі пісалі ў вобласць, адтуль прыязджалі правяраць, - так, здаецца, было?

- Правяраць то правяралі, ды што з гэтага? Сказалі, хвактаў няма. Адкуль яны будуць брацца тыя хвакты, калі ўсё на круценстве пастроена. Прыехаў, значыцца, такі сабе хлёсткі атлёт з партфелем, вусікі смаркачыкам, і вы думаеце - куды адразу пайшоў, да людзей ці што? Дзе вы бачылі, каб хоць з адным калгаснікам пагаварыў! Да старшыні адразу і папёрся. А там гарэлка, закуска! Вось вам і тыя хвакты! На добры толк, каб ты людскі чалавек быў, савецкі сапраўдны - чаму табе не прыйсці проста да калгасніка ў хату і не распытаць - што мы не людзі? Ці што? Дык не, прэцця туды! Вядома, там пажывіцца ёсць чым. Людзі бачылі, нават парсюк на калгаснай ферме смаліўся ў тую ноч...

Надзя адчула, як ад сораму яе ўсю кінула ў жар. Во ўеў стары! І сапраўды, чаго яна памчалася да старшыні адразу, а не да людзей. Падумаюць, чаго добрага, што і яе там пачаставалі... Напэўна стары так і падумаў, папракнуў яе? Старыя гэта ўмеюць. І чым яна дакажа, што гэта не так? Засталося толькі маўчаць. Але каб не паказаць сваю збянтэжанасць, яна спакойна спытала:

- Як жа так? Людзі бачылі, як смаліўся калгасны парсюк і маўчалі? Нічога дзіўнага, што ў вас такія парадкі.

- Людзі як людзі. Каму хочацца падстаўляць сваю галаву. За руку не злавілі, як жа так дакажаш? Нехта бачыў, але невядома хто, пабаяўся прызнацца, значыцца. У праўленне калгаса было падкінута пісьмо, што тады і тады смаліўся парсюк ноччу кілаграмаў на сто пяцьдзесят, а хто пісаў, той не падпісаўся. Пайшлі, паглядзелі - праўда! Знайшлі тое высмаленае месца на выгане за алешнікам, пяском прысыпана было. Тады зрабілі і рэвізію, пачалі лічыць свіней на ферме. Лічылі-лічылі - усе цэлыя, як было сто дваццаць галоў, так і засталася. Трава ўся высмалена была, а свіння цэлая.

- Як жа так атрымалася? - не згаджалася Надзя.

- А вельмі проста, парсюка забраў, а падставіў парася. Казалі, у Ганны Паўлюковай і купіў ён тое парася. Парсюка з'елі, а свіння цэлая. Усё, значыцца, у парадку.

- Так яму нічога за гэта не было, старшыні вашаму?

- А што яму будзе? Папробуй, дакажы! За руку не злавілі, значыцца, не злодзей. Так і выкручваецца ўсё жыццё. Вось вам і тыя хвакты, і тая праверка, - усё тут разам. А хто аб гэтым ведае? - Ён задумаўся хвіліну і дадаў. - Ведаць то ведаюць, ды знаць не хочуць. Вось і вы прыехалі...

Надзя не хацела ўступаць з дзедам Нупрэем у спрэчкі, ведала, што не пераканае яго, ды ў яе і дадзеных не было для таго, каб пераканаць. Тым больш - непрыемна было гаварыць пра сябе. І нібы не пачуўшы апошніх яго слоў, пастаралася хутка перабіць яго:

- У вашым раёне, здаецца, талковы сакратар, стары падпольшчык, ён не павінен дапусціць такіх беспарадкаў.

- Што з таго, што ён талковы! Пажылы ўжо, сам сюды не выскача, кажуць, і прыхворвае нешта. Пасылае там розных сваіх памочнікаў. А як яны памагаюць і каму памагаюць, адзін бог ведае.

Што яна магла адказаць яму? Яна ўсёю сваёю душою адчувала, што гэты разумны разважлівы стары гаворыць праўду, выказвае тое, што набалела ў яго душы і ад яе, Надзі, ён чакае адказу, чакае дапамогі, парады. Але чым яна можа дапамагчы яму, што параіць, калі сама забылася ў гэтай справе? Уся гэтая справа была настолькі забытанай і незразумелай, што патрабавала нейкага асаблівага вырашэння. Каб хоць толькі адзін старшыня быў тут замешаны, а то і раён, і вобласць... Паспрабуй разабрацца, хто правы, а хто вінаваты. Разабрацца трэба было. Але як разабрацца, з чаго пачынаць? Наспех тут нічога не зробіш. Факт той, што калгас запушчаны, але ці толькі адзін старшыня ў гэтым

вінаваты? І пакінуць гэтую справу ў спакоі таксама нельга. Абяцаць чаго-небудзь няпэўнага не хацелася. І яна толькі слухала і спачувальна ківала галавою. Надзя не запісала нічога, але і без гэтага кожнае слова дзеда Нупрэя глыбока западала ёй у сэрца. Яна верыла кожнаму яго слову, але не ведала яшчэ, што можна з гэтага матэрыялу зрабіць, куды з ім рушыцца. Усё трэба было глыбока прадумаць, праверыць на іншым матэрыяле, трэба было пагутарыць з іншымі калгаснікамі, з членамі праўлення.

А дзед Нупрэй у сваіх разважаннях уваходзіў ва ўсё большы азарт:

- Такое цяпер на свеце творыцца... - гаварыў ён. - Нам, старым, чаго баяцца - для нас дарога вядома куды. А вось з маладымі бяда - бягуць з наседжанага бацькоўскага месца, ніяк іх не ўтрымаць, хто ў Гродна, хто у Мінск, нават у Маскву цылілі некаторыя і ў той Карэла-фінск. Па ўсім свеце рассыпаліся. А ў калгасе гэтым каму засталося працаваць? Нам, старым трупам?

Надзя нічога не адказала, сядзела, апусціўшы галаву, і маўчала.

Дзед зноў звярнуўся да яе:

- Скажы, дочанька, няўжо ў Маскве не ведаюць аб такіх нашых беспарадках калгасных? Я бачу, з табою можна пагаварыць. Няўжо яны пазваляюць, каб такое тварылася на свеце? Мусіць, каб ведалі, то не пазволілі б. Мне здаецца, там сядзіць нейкі вораг і робіць усё на падрыў народу нашаму, бо каб не было ворага, то такога не тварылася б...

Надзя здзіўлена глядзела на дзеда Нупрэя. Што яму ў галаву прыйшло гаварыць нешта падобнае? Варожы падрыў нашай сельскай гаспадаркі? Што яму адказаць на гэтае пытанне? А вывад дзеда зусім лагічны, калі меркаваць на прыкладзе дадзенага калгаса. Толькі варожыя адносіны да сельскай гаспадаркі, да хлебаробаў маглі давесці калгас да такога стану. Нейкая інтуіцыя падказвала дзеду Нупрэю, што ў кіраўніцтве нашай сельскай гаспадаркі нешта не важна. Чуццём гаспадара і проста чалавека ён адчувае, што павінна быць нешта іншае, але што? Але што адказаць яму на гэтае пытанне, як растлумачыць? Ён жа чакае ад яе адказу, і ён не паверыць ёй, калі яна хоць крыху ўздумае схітрыць, скажа няпраўду. Падумаўшы хвіліну, яна прамовіла:

- Адно магу сказаць, дзядулька, калі толькі ён ёсць дзе-небудзь, гэты вораг, ён будзе абавязкова выкрыты - ці ў Маскве, ці тут у вашых Старынках, сярод вас. Нашай краінай кіруе партыя. Камуністычная ленінская партыя. Яна борацца са ўсякімі нашымі ворагамі, выкрывае іх і знішчае. Борацца за праўду, а праўда заўсёды перамагае. Камуністычная партыя стараецца, каб усім людзям добра жылося. Яна вядзе

наш народ да камунізму, і абавязкова прывядзе - трэба верыць партыі. І ў калгаснай гаспадарцы, калі яны ёсць якія-небудзь беспарадкі, яны будуць ліквідаваны. І ў калгасах некалі будзе прыгожае жыццё.

- Гавораць, як у горадзе, - уставіў дзед Нупрэі, - з электрычнасцю і ўсякай там музыкай.

- І з электрычнасцю, і з музыкай, але не ўсякай там, а сапраўднай музыкай, з канцэртамі і песнямі. У калгасах будуць некалі свае ўласныя тэатры, і кіно, і сталоўкі, і свае калгасныя бальніцы, дзіцячыя яслі, і многа чаго іншага, добрага і карыснага.

- Можна, яно калі тое што і будзе, а не нам гэтага дачакацца.

- Чаму не вам? Многае яшчэ ўбачыце вы самі, не захочацца вам уцякаць з калгаса ў іншае месца, у горад, напрыклад.

- Куды нам ужо засталася ўцякаць. Нядошлым старым? Хаця бы ўжо ім свет які адкрыўся, - дзед Нупрэі паказаў на калыску.

- Ну! Для іх вядома, што адкрыецца новы свет, - падхапіла Надзя.

- Вашы ўнучкі будуць жыць ужо іншым жыццём, яны будуць шчаслівыя!

Дзед Нупрэі цяжка ўздыхнуў:

- Іх ужо Яська Самадаў ашчаслівіў...

- Надзя таксама ўздыхнула. З прыгожых мараў аб будучым давялося вярнуцца да рэчаіснасці, цяжкай і балючай. Ізноў забытаныя калгасныя справы, старшыня са сваімі чорнымі штукамі. Як выйсці з такога становішча, каб дабіцца перамогі і праўды, добра над злом. І яна сказала:

- А што да вашага калгаса, то я вазьмуся за яго сама. Пастараюся дапамагчы вам усім. Думаю, што ўсё будзе добра. Верце ва ўсё харошае, верце ў праўду.

Развітаючыся з дзедам Нупрэем, Надзя паабяцала зайсці да яго, калі толькі прыедзе ў Старынікі, зноў пажадала добрага здароўя і выйшла з хаты.

Аказаўшыся на вуліцы, яна адчула наколькі ўсхвалявана ў гэты час і што ёй неабходна адпачыць крыху, пабыць на адзіноце і сабрацца з думкамі. Яна не пайшла ў хату бабулі Маркаўны, а павярнула ў канец вёскі і выйшла ў поле. Дарога вяла праз жыта, пасля міма бульбяніку на луг, да рэчкі. Далёка за рэчкай, ля ўзгорка і нейкіх раўкоў пасвіўся статак авец і кароў, недзе бляяла, адбіўшыся ад чарады, авечка. Надзя ішла далей і далей праз луг, пасля міма рэчкі. Лёгка павеў вецярка пачаў асвятляць яе, але цяжар у душы не праходзіў. Дзіўны след пакінула ў яе сэрцы размова з дзедам Нупрэем. Куды не ішла, а ў вушах, здавалася, так і звінелі яго словы: "Скажы, дочанька, няўжо не ведаюць аб гэтым у

Маскве? Мусіць, каб ведалі, то не дазволілі б... "І сапраўды, ці ведаюць? Ды ці ў галаве Маскве якія-небудзь Старынкi, ім i сваіх больш важных спраў хапае. А чаму Масква не павінна думаць аб Старынках? Няўжо тут не савецкія людзі, не нашы хлебаробы, не нашы карміцелі?

Лёгкі вецер калыхаў пад нагамі яшчэ няскошаную траву, шалясцела над ракой лісце вярбы. У рэчцы, глыбока над вадою, плылі ў блакітнай безданні шэра-празрыстыя воблакi.

- А навошта так далёка сягаць, аж у Маскву, - прадаўжала разважаць яна. - Ці ведаюць аб гэтым хача бы тут, на месцы, у Мінску. А што, калі не ведаюць? І што тады зрабіць, каб ведалі?...

VI

За гэтых некалькі дзён, што правяла Надзя ў калгасе, яна сумела пазнаёміцца з тымі асноўнымі прычынамі, якія тармазілі развіццё калгаса і не давалі яму рухацца наперад. Галоўная прычына заключалася ў адсутнасці сапраўднага кіраўніцтва. У калгасе не было кваліфікаванага аўтарытэтнага старшыні, шчырага, адданага, які быў бы душой калгаса і мог павесці за сабой увесь калектыў; не было чулага, сумленнага кіраўніка, які сам любіў бы людзей, быў бы для іх памочнікам і сябрам, настаўнікам і бацькам. Цяперашні старшыня цікавіўся толькі сваімі асабістымі справамі і цалкам заняў свае службовыя і грамадскія абавязкі. Надзя пабывала на фермах і ў брыгадах, пабывала ў многіх хатах калгаснікаў. З кім бы толькі яна не гутарыла, яна чула адно і тое ж: "Нам гаспадар патрэбны такі, які сам любіць гаспадарку", "Забярыце ад нас дачніка", "Гэта не помач, а немач наша" і г.д. Усюды пацвярджалася адно і тое ж: "Новы шлях" быў сапраўды захудалы, адзін з самых адсталых калгасаў.

Не ладзілася ў калгасе з уборкай. На палях пастаянна заставаўся несабраны ўраджай. Трыццаць гектараў нявыкапанай бульбы зазімвала толькі мінулай восенню, частка згінула ў капцах. Зазімаваў таксама на полі і лён. Калгаснікі мала атрымывалі на працадні. Аказалася, яны не атрымалі яшчэ поўнаасцю нават за мінулы год, таму многія з іх адмаўляюцца хадзіць на працу. У калгасе не відаць перспектывы, не відаць харошай будучыні. Вось чаму ў калгаснікаў такі прыгнечаны настрой, і многія з іх стараюцца ўцячы ў горад, асабліва моладзь.

Аб гэтым усім з болей у душы расказалі Надзі калгаснікі. Яна ўважліва выслуховала ўсе іх скаргі і дакладна заносіла ў бланкот. Асабліва засмуціла яе становішча фермы буйнай рагатай жывёлы. Аказалася, жывёла зімою галадала настолькі, што вясной кароў прыхо-

дзілася падвешваць вяроўкамі і быў выпадак, калі карова пайшла ў рэчку піць воду, упала і ўтапілася. Праўда, па даных бухгалтэрыі карціна была зусім іншай: кожная карова атрымліва багаты рацыён - аднаго толькі сіласу каля дваццаць кілаграмаў у суткі, і так на працягу ўсёй зімы. Але гэта было толькі на паперы. На самай жа справе кароў зімою кармілі саломай, і то ўволю не хапала. Не было таксама падсцілкі. Усе каровы выйшлі пасля зімы настолькі худыя і брудныя, што да гэтага часу ніяк яшчэ не маглі аправіцца.

Вялікі памор быў вясною маладняка, асабліва цялят.

Цяжка пераносіла зіму і дамашняя жывёла калгаснікаў. Такое становішча менш за ўсё турбавала старшыню калгаса - ён быў заняты іншымі не менш "важнымі" справамі. У гутарцы з калгаснікамі выяснілася, што ноччу яны часта заўважалі цяжка гружаны "Газік", які штосьці вазіў ад амбара пад асабняк старшыні калгаса, пры чым не днём, а менавіта ноччу. Часам "Газік" ноччу ездзіў чагосці ў напрамку лесу. Гэтыя загадкавыя рэйсы прымусілі іх задумацца і яны пачалі сачыць за старшынём. Так аднойчы выкрылі, што старшыня прывёз сабе поўную машыну абмецця з малацільнага току, але толькі зверху быў тонкі слой абмецця, а ніжэй - мяшкі з зернем. Такім чынам вазіў ён сабе і канюшыну, і сена, і ўсё, што трапляла пад рукі.

Пазнаёміўшыся са ўсімі гэтымі данымі, яна накінула ў блакноце артыкул: "Калгасу патрэбна сапраўднае кіраўніцтва".

Пра ўборку яна таксама пісала, але гэта быў ужо не той матэрыял, які быў даручаны ёй рэдакцыяй. Прышлося на хадзі мяняць напрамак матэрыялу і замест звычайнай інфармацыі аб уборцы напісаць яго так, каб мабілізаваць усіх калгаснікаў на ўборку, каб, не у прыклад мінуламу году, не пакідаць ураджай на полі несабраным. Надзя хутка ўвайшла ў курс справы калгаснага жыцця, а галоўнае, сумела завязаць кантакт з калгаснікамі, і гэта ў значнай меры дапамагло ёй выканаць намечаны план. Калгаснікі адчулі ў Надзі не столькі спачувальніка, колькі абаронцу і актыўнага дапаможніка, прыходзілі да яе з усімі сваімі скаргамі, а таксама па розных парадах. Тут былі настолькі цікавыя факты, што кожны з іх у асобным выпадку напрашаўся на фельетон або артыкул, паэт мог бы выкарыстаць яго для байкаў, а пісьменнік напісаў бы цэлы шэраг апавяданняў або, чаго добрага, нават цэлую аповесць. Але Надзя толькі запісвала ўсе гэтыя матэрыялы ў блакнот, не ведаючы яшчэ, як і дзе яны могуць прыгадзіцца.

Вечарам, пераглядаючы пад цьмянай лямпай за сталом у бабুলі Маркаўны свае чарнавыя накіды, яна звярнула ўвагу на два наспех зробленыя запісы. Першы з іх чытаўся: "За выганам быў скошаны пале-

так грэчкі. Не ўспелі яшчэ абмалаціць, і ўсю гэтую грэчку кінулі ў канюшню, замест падсілку для коней. Разам з зернем - у гной, проста коням пад ногі. Усю конеферму падаслалі. Так сказаў зрабіць старшыня, бо ў канюшні было мокра. На сходзе крытыкавалі, але нічога не памагло..." (Расказаў калгаснік Кулеш Васіль Дзянісавіч, 43 гады). Другі запіс быў крыху іншага характару: "Калі старшыня рубіў сабе хату, то сцены імшыў не мохам, а льном. У драку лажыў самы лепшы адборны чэсаны лён, каб цяплей было. Усе бярвенні перакладзены ў яго хаце льном. Ляжаў на складзе чысты як воск, увесь палуйкамі павязаны, ужо меліся на ільнокамбінат адвезці.... Але, як кажуць, пусцілі свінню пад стол, дык яна і на стол залезе". (Расказаў калгаснік Шымуць Пятро Іванавіч, 57 год).

Надзя прачытала гэтыя запісы. Вось табе і ахова грамадскай маёмасці! Чаго можна чакаць ад гэтага чалавека яшчэ? Праз яго рукі праходзіць усё калгаснае дабро. Колькі шкоды можа нарабіць яшчэ ён за сваё панаванне, калі дазволіць яму прадаўжаць гэтыя махінацыі! Як маглі дапусціць да такой адказнай працы настолькі несумленнага чалавека? Гэта ж самы сапраўдны як ні ёсць шкоднік, - абуралася ўсё больш яна, - паразіт на грамадскім целе! І яму патураюць... А за тое, што кошык бульбы ўзяла жанчына для дзяцей, яе пад суд! Дзе ж тут логіка, дзе справядлівасць, не гаворачы ўжо аб сумленні? Як разумець усю гэтую камбінацыю? Ясна толькі адно, што чалавек гэты не савецкай псіхалогіі і маралі. Калі ён не вораг, то хапуга і рвач, бяздушны і абьякавы да ўсяго таго, што творыцца савецкімі людзьмі, іх цяжкай працай. А такім не месца ў нашым грамадстве. Аднак, чаму да гэтага часу маўчаў раён? Нельга сказаць, што яны не ведалі аб становішчы ў калгасе - калгаснікі дакладвалі, выступалі на сходах, пісалі свае скаргі ў рэдакцыі... Чаму "не пацвярджаліся" тыя факты? У чым справа? Хто падтрымлівае старшыню ў раёне? На якой падставе? Не дзеля "настоечкі", вядома - гэта было б занадта мала. Тут нешта іншае...

Не знайшоўшы адказу на данае пытанне, Надзя збіралася ўжо з бабуляй Маркаўнай класціся спаць, як у гэты час нехта пацягнуў у сеньях за клямку, а пасля злёгка пастукаў у шыбу. Бабуля Маркаўна выглянула ў акно:

- Ды гэта Сенька, сусед, - сказала яна і пайшла адчыняць дзверы.

У хату ўвайшоў невысокі шчуплы мужчына з худым абветраным тварам, у кепцы, якой, відаць, знаёмы былі і сонечныя спёкі, і пыл дарожных вятроў, і копаць завадскіх комінаў.

- Добры вечар вам у хату!

- Добры вечар! - адказалі разам абедзве жанчыны.

- Я ўбачыў свет у акне, думаю, не спіце яшчэ.
- Ды яшчэ не клаліся, - азвалася бабуля. - Праходзь, Сенька, сюды бліжэй, да стала, пасядзі крыху.

- Ды я нічога, пастаю, я не надоўга.

- Калі ж ты прыехаў?

- Вось толькі што. Зайшоў у хату, а жонка кажа, што ў вас карэспандэнтка кватаруецца, дык, дай, думаю, загляну на мінутачку. А ты, цётка, сядзі да Каці, паглядзі, якую там сукенку я ёй купіў. А я пагавару з вашай квацярэнткай, справа ёсць адна.

- Ну добра, гаварыце сабе.

Яна накінула на плечы канапляную хустку і выйшла з хаты. Надзя і Сенька засталіся ўдваіх і нейкую хвіліну адчувалі сябе нялёгка, як адчуваюць звычайна незнаёмыя людзі, якім яшчэ няма чаго сказаць.

- А вы садзіцеся, - прамовіла Надзя.

- Я - Сымон Лазун, тутэйшы родам, - адказаў на гэта Сенька.

- Вельмі прыемна. А мяне завуць Надзя Воранава. Садзіцеся, калі ласка, - паўтарыла яна, - вы ж з дарогі, стаміліся, напэўна.

- Ды я нічога, не так-та стаміўся.

Сенька сеў і перамясціў пры гэтым сваю кепку з галавы пад паху, выставіўшы на паказ незагарэлы белы абруч ілба і рэдкія прыліпшыя да патыліцы валасы. Затым ён неспакойна паварушыўся на лаве, хацеў, відаць, нешта сказаць, але не ведаў, з чаго пачаць размову. На выручку паспяшыла Надзя:

- Далёка ездзілі?

- Ды я на рабоце ў Ельску састаю, грузчыкам пры будоўлях значуся: тыдзень працую, а ў суботу дадому на нядзелю прыязжаю. Зайшоў у хату, а жонка мне - так і так, прыехала, кажа, нейкая дзяўчына з рэдакцыі з Мінска і хоча нашага старшыню ў газеце распаблікаваць. Дык дай, думаю, загляну на мінутачку, пагавару, а то народ у нас нясмелы, за вочы гатовы хоць замкавую гару перавярнуць, а ў вочы маўчыць, як вады ў рот набраўшы, баяцца слова патрэбнага сказаць.

- А чаго ж яны баяцца?

- А хто іх ведае, чаго! Вядома, вёска, нідзе не быўшы.

- А вы не баіцеся? - усміхнулася Надзя.

- Я? - з храбрасцю перапытаў Сенька. - Хай баіцца той, у каго нутро не чыстае, а я сваім гарбом на кусок хлеба зарабляю.

Надзя зразумела, што Сенька намякнуў на старшыню калгаса. Яны пераглянуліся і ў гэту самую хвіліну адчулі тую духоўную блізасць, калі незнаёмым людзям раптам здасца, што яны даўно ўжо знаёмыя, дзесьці адзін аднаго бачылі, толькі ніяк не могуць успомніць, калі і пры

які абставінах адбылося іх знаёмства.

- Дык што ж гэта вы ў сваім калгасе не хочаце працаваць? - з лёгкай папрокам спытала Надзя.

- Не хачу і ўсё! А што мне зробіць? - ні то з жартам, ні то сур'ёзна адказаў Сенька.

- Канешне, вас ніхто не прымусіць, аднак, ці не лепш было б працаваць на месцы?

- Яно, каб лепш было, то чаму ж, вядома што працаваў бы. Самі падумайце, хто стане ўцякаць ад лепшага?

- Ад лепшага, бадай што, ніхто. Аднак ці сапраўды гэта лепш?

- Яно і не горш.

- А што, мала зараблялі ў калгасе?

- Яно вядома што мала. Які тут заробак? Слёзы адны, ды годзе.

- Але ж вам цяжка так ездзіць кожны тыдзень на работу аж у Ельск, далёка ўсё ж такі.

- Яно вядома што цяжка. А дзе тое лёгка бывае? У тым аўтобусе перад выхадным носа не ткнеш, ды яшчэ адзінаццаць кіламетраў пяхом ад астанойкі трэба ісці. Бывае, дождж, дарога размокне, з гразі ног не выпягнеш. А тут яшчэ мяшок на сабе прыходзіцца цягнуць, крупаў якіх возьмеш, хлеба, дзецям чаго-небудзь - як не гавары, сям'я пяць душ. - Сенька дастаў з кішэні махорку з пакаменчанай газетай, зрабіў самакрутку і пачаў курыць, пускаючы вакол сябе густыя клубы дыму. - Але не я адзін такі, - дадаў ён, памаўчаўшы крыху, - людзі вунь цэлымі сем'ямі папераязджалі, адны ў горад, а хто ў суседнія калгасы, як хто куды, некаторыя нават дамы паперавозілі.

- Хто пераехаў з сям'ёй, можа таму і лепш, - дадала Надзя. - А вы ж напалам разрываецеся - і тут, і там, - вам вельмі цяжка. Ці можа і вы думаеце дом перавезці ў горад?

- Каб думаў, то перавёз бы ўжо. Ды дзе там! Папробуй гэтыя трухлявыя вуглы з месца скрануць, дык і складаць не будзе чаго. Мая жонка і слухаць пра гэта не хоча.

- А вы яе ўгаворвалі?

- Папробуй угавары! Што я, кажа, рабіць буду ў тым горадзе? Тут, кажа, хоць бульбіну якую на прысялібным пасадзіш. А на бруку нічога не вырасце. Ды я і не ўгаворваў... Не нам, мужыкам, да гарадскога жыцця прывыкаць. Рабочаму чалавеку ўсюды працаваць трэба. Мазолі то ўродзе адзінакава баляць і гарадскія, і мясцовыя, але прывычка такая ўжо наша мужыцкая: да зямлі цягне.

- Тады я не разумею вас: да зямлі цягне, а ад зямлі ўцякаеце.

- Каб уцякаў, то ўцёк бы ўжо.

- Прабачце, я не хацела папракнуць вас. Але ж вы не зможаце доўга матацца так і туды, і сюды, сіл не хопіць.

- А дзе ж яно хопіць? Вядома што не змагу. Год, два - і ўсё.

- Дык ці не лепш было б, усё ж такі працаваць у калгасе? Аднак жа людзі неяк жывуць, не паміраюць. Жылі б і вы.

- Яно вядома што жыў бы, нідзе не дзеўся б, - згадзіўся Сенька, - не вялікі пан, да марцыпанаў не прывык і дзяцей не прывучаю.

- Дык, у чым жа ўсё-такі справа?

- Гіталу не хачу падчыняцца, вось і ўсё.

- Як вы сказалі?

- Я сказаў, гіталу. Гэта яго, старшыню, значыцца, гіталам у нас празвалі. Не хачу, каб ён мною камандаваў і здзекаваўся нада мною. Таму рашыў: лепш дома не быць, каб толькі яго вочы не аглядалі. - Голас Сенькі зрабіўся раптоўна суровы, нават пагражальны. Ён нервова дакурыў папяросу, патушыў акурак і кінуў яго ў кут пад памяло, вярнуўся на сваё месца і сеў. Надзя маўчала. Сенька таксама нейкую хвіліну маўчаў, затым павярнуўся да Надзі і ўжо зусім ціха дадаў:

- Нідзе не дзенешся, трэба цяпець, яшчэ год-два пагарую, а там відаць будзе.

- А чаго вы праз год-два дачакаецеся?

- Як чаго? Дачакаюся, быць не можа! Не можа быць, каб гэтага галаварэза не звярнулі! Няўжо на яго ўправы не будзе? Адрыгнуцца воўку авечыя слёзы!

- Так, так, я разумею вас, - задумна прамовіла Надзя.

Яна і сапраўды яго разумела. У гэтым сціплым, хаця, відаць, не зусім пісьменным, але сумленным і гордым чалавеку, яна ўлавіла ўжо загартую сьвядомага савецкага грамадзяніна, які ў любую мінуту гатоў выканаць свой грамадзянскі доўг, калі толькі гэта спатрэбіцца. У яго душы жыла вера ў сваю правату і праўду, надзея ў канчатковую перамогу, але часова спасаваў перад несправядлівасцю, не разумеючы, як да яе прыступіцца, з якога боку падыйсці, і стаяў убаку, стаяў і чакаў больш зручнага моманту, калі можна будзе прыкласці да яе свае рукі і знішчыць назаўсёды. Калі надыдзе гэты час, ён не ўяўляў яшчэ, але чакаў яго, чакаў цяропліва, настойліва. У асобе Сенькі адначасова ўжываліся асноўныя рысы як селяніна, так і рабочага. У яго была сялянская прывязаннасць да зямлі, аднак не было прагі да нажывы. Выхадзец з беднай сям'і, ён рана пакінуў бацькоўскі дом і пазнаў мукі беспрацоўя ва ўмовах былой панскай Польшчы. Таму сціпла запрацаваны савецкі рубель уяўляў для яго не толькі матэрыяльную каўштоўнасць, але нешта значна большае: здзяйсненне яго заповітнай мары -

стаць рабочым. Менавіта гэта і цягнула яго больш за ўсё ў рабочы калектыў, на будоўлю, дзе ён зараз працаваў, тым больш, што справы ў калгасе не ладзіліся. З другога боку, - яму цяжка было адарвацца і ад гаспадаркі, ад бацькоўскай зямлі, дзе ён нарадзіўся і рос, ад той зямлі, якая некалі нясла людзям толькі нястачу і гора, але можа прынесці цяпер, пры савецкай уладзе, дабрабыт і радасць. Таму не мог абыйкава стаяць убаку ў той час, калі яго роднай бацькоўскай зямлёю ўпраўляў несумленны безгаспадарны варожы, на яго думку, чалавек, - цяперашні старшыня калгаса Яська Самадай. Гэта і прывяло Сеньку сёння, познім суботнім вечарам, да Надзі. І вось размова пацякла цяпер у іх лёгка і проста. Надзя смела задавала Сеньку адно за другім пытанні, а ён свабодна, са сваёй сялянскай шчырасцю, стараўся растлумачыць ёй усё, што яе цікавіла.

- Я вельмі рада, што вы зайшлі да мяне самі, - гаварыла Надзя.

Сенька задаволена ўсміхнуўся:

- Яно вядома што сам, каб не хацеў, то не зайшоў бы.

- Значыць, вы душою хварэеце за справу, за свой калгас.

- Яно само сабою ясна.

- Вы вельмі любіце свае Старынкi - няпраўда?

- А чаму ж іх не любіць? І дзед, і прадзед мой тут пахаваны. Бацькі яшчэ ў тую вайну, у дзевятнацатым, значыцца, з голаду памерлі, старшы брат у панскай турме загінуў. Сястру немцы расстралялі. Я адзін па бацькоўскай фаміліі астаўся...

Надзя нейкую хвіліну маўчала.

- Ну вось бачыце, - гаварыла яна далей, - вам усё ў Старынках дорага, а са Старынак выязджаеце. Чаму вы павінны пакідаць тое, што вам дорага? І вы не адзін такі - многія з вашых землякоў вымушаны блукаць па белым свеце. Каму гэта патрэбна? Ні вам і нікому. Дзяржаве таксама гэта не патрэбна. - Яна зноў задумалася. - Прызнаюся, становішча вашага калгаса мяне сур'ёзна занепакоіла, інакш бы я не стала траціць тут аж столькі часу. Я многае ўбачыла і зразумела, але не ўсё, канешне. І вось зайшлі вы. Думаю, вы мне pomoжаце разабрацца ў тым, у чым я сама разабрацца не магу. Адна галава добра, а дзве, як кажуць, яшчэ лепш.

- Яно само сабою ясна, - пацвердзіў задаволена Сенька.

- Мне здалася, што яго тут ўсе ненавідзяць, старшыню вашага, няпраўда? - спытала Надзя.

- А за што яго любіць? - падхапіў адразу Сенька. - Вы думаеце, ён будзе старацца, каб людзям добра жылося? Не, пакуль ён тут кіравацьма, парадку ў калгасе не будзе!

- І чаму вы так думаеце, што не будзе?
- Таму бо ён не хоча, каб быў парадак.
- Магчыма, ён не можа, не ўмее справіцца са сваімі абавязкамі?

Гэта не лёгкая справа - кіраваць калгасам.

- Калі не можа, то хай і не бярэцца. А то яго адгэтуль і курачом не выкурыш. - Сенька падумаў крыху, нібы нешта ўспамінаючы і дадаў: - Ды, дзе ж яму будзе так, як не тут, у нашых людзях дурных. Падумаць толькі, колькі ён тут пакамандаваў, а ўжо ўспеў аж два дамы выбудаваць.

- Якія два? - здзівілася Надзя.

- У яго ж два дамы: адзін што пад лесам, вы мусіць бачылі, а другі - у Ельску. У мяне ж там хлопцы знаёмыя на рабоце адсюль, дык ўсё парасказваюць, пра ўсю радню яго ведаюць.

- Хто ж яму дазволіў будаваць два дамы?

- А ў каго ён таго дазвалення пытаць будзе - пабудаваў і ўсё. Дакументы на швагерку аформіў - і паспрабуй прыдзярыся. Зрабіў, ліха яму, гладка, не падкапаешся. Насабачыўся за чужыя грошы.

- Навошта яму спатрэбіўся другі дом?

- Лішні дом піць-есці не просіць. У любую мінуту прадаў, грошы ў кішэнь, а там - свет шырокі.

- Нічога не разумею, - прамовіла Надзя.

- Ды што тут разумець, яно само сабою ясна: колькі воўка не кармі, у лес цягне. З воўка ягняці не зробіш, воўк па-воўчаму і выць будзе. Вы думаеце, яму гэты калгас патрэбны? Як сабаку пятая нага! Пакуль можа рваць, то рве. Але ж гэтая самая лавачка можа калі-небудзь закрыцца, ён і сам ведае. А тады што? На ўсякі выпадак і прыдбаў сабе прыпынак яшчэ адзін.

- Ну, ведаеце, за такі прыпынак можна атрымаць яшчэ і трэці прыпынак. Але проста не хочацца верыць, каб савецкі чалавек мог дазволіць сабе нешта падобнае.

- Гм, савецкі! - Сенька іранічна ўсміхнуўся. - Ды ён гэтую самую савецкую ўладу ў льяжцы вады ўтапіў бы.

- Ён жа ўсё-такі чалавек правяраны.

- Правяраны! А хто яго правяраў? - такі самы гіцаль, як ён сам, Вінцзяк Саковіч з Зарачанаў, нейкі яго сваяк па цесцю, у райвыканкаме агентам працаваў. Вось і ўладкаваў гэтага самага Яську Самадая да нас на старшыню, нават на сход калгасны быў прыязджаў сюда. Праўда, той доўга ў тым выканкаме не папарыўся - недзе ў іншае месца пераехаў. А гэты - сядзіць, камандуе тут. Але каб ён з'еў тое, што думае, то ў гэту мінуту здох бы.

- Ён жа ўсё-такі былы партызан, за савецкую ўладу ваяваў,

пробавала заступіцца за старшыню Надзя.

- Гм, ваяка! А ці ведаеце вы, як ён у тых самых партызанах трапіў?
А я ведаю, сам у партызанах быў, калі не верыце, то вось вам...

- Ды што вы, што вы, я вам веру.

Але не ўспела Надзя вымавіць гэтых слоў, як ён дастаў ужо з бакавой кішэні свой пацёрты гамулец, раскрыў яго і пачаў выцягваць адтуль сваімі агрубелымі пальцамі нейкі зложаны папалам лісток паперы, які непаслушна выслізгваўся ў яго з рук, нарэшце ўзяў яго і падаў Надзі. Гэта была даведка, напісаная на рускай мове. Надзя спачатку прабегла хутка вачыма, затым пачала чытаць у голас:

"Дана настоящая Лазуну Семену Александровичу из вёски Старинки Слабодского р-на в том, что он с первых дней развития партизанского движения с 1942 года был связным и тайным агентом, доставлял точные сведения о гарнизонах противника. Принимал активное участие в вооружении отряда. Им лично сдано в партизанский отряд 5 (пять) штук винтовок десятков, 6 (шесть) штук простых винтовок, сдано патронов до 2000 (двух тысяч). Семен Лазун является активным помощником в развитии партизанского движения. Истинный и активный гражданин Советского Союза".

Далей следаваў подпіс камандзіра брыгады імя 25 год БССР і пячатка брыгады. Даведка была датавана днём 9 мая 1944 года.

- Ну што, мне вельмі прыемна прачытаць гэта, я рада за вас, - прамовіла Надзя.

У Сенькі па губах прабегла ледзь умоўная радасная ўсмішка, але ён тут жа стрымаў яе і прамовіў.

- А патроны і вінтоўкі адкуль вы ўзялі? - спытала Надзя.

- Ды я іх прыхаваў яшчэ тады, як нашы адступалі, у сорак першым, значыцца. Пайшоў я неяк у лес і наткнуўся на гэтыя самыя вінтоўкі, і скрынка з патронамі аказалася разам - нашы, значыцца, не паспелі забраць. Добрая, думаю, знаходка. Прыгадзіцца, толькі як, думаю, перахаваць. Я тады вярнуўся дадому, запрог каня, і паехаў у лес, быццам па дровы, а сам злажыў усё гэта на воз, насёк галля, прыкрыў і завёз ў глыбіню лесу. А там выкапаў яму і схаваў. Вось і прыгадзілася, значыцца, у партызанах, з гэтага і пачыналі ваяваць мы з немцамі.

- Цікава! Цікава! Прыемна мне ўсё гэта ад вас чуць, - паўтарыла яна.

- Вы толькі не падумайце, што я гэтую самую даведку паказаў вам, каб так сказаць...

- Ды што вы, што вы, я вас разумею. Вельмі добра, што паказалі, прынамсі, мы пазнаёміліся бліжэй.

- Я толькі хацеў, - прадаўжаў Сенька, каб вы мне паверылі, што я гэтага гада добра ведаю, бо на мае вочы ўсё рабілася. Як ён у тыя самыя партызаны трапіў, як ён там ваяваў. Таму і прыйшоў да вас, каб праўду расказаць чыстую, а там вы рабіце самі, як знаеце, толькі я за праўду стаяць буду, каб па праўдзе ўсё было рабілася. Варты ён гэтага ці не варты, каб старшынём калгасным быць. А калі не варты, то хай нам тут свету не капціць і ўбіраецца, дзе Макар цялят пасе. А калі не ўбярэцца, то тады справядлівасці на свеце няма.

- Паверце мне, што я зраблю ўсё, што будзе ад мяне залежыць, вазьмуся за гэтую справу. Дык што вы хацелі яшчэ расказаць мне пра старшыню?

Сенька зноў дастаў з кішэні махорку з газетай, зрабіў самакрутку і глыбока зацягнуўся раз, другі, затым сцёр мізінцам попел з папяросы і пачаў:

- Яго родны дзядзька Сялівон Кастрыца з Ратамкі служыў у нямецкай паліцыі, людзей нашых выдаваў немцам, на аблаву партызанаў разам з немцамі ездзіў, моладзь памагаў адпраўляць у Германію, адным словам, пачаў выслужвацца перад фашысцкім начальствам. А я ўжо тады ў партызанах з нашымі хлопцамі ў разведкі хадзіў. І вось мы пранюхалі, што яго пляменнік, гэты самы цяперашні старшыня Яська Самадай, зачасціў у госці, значыцца, да свайго дзядзькі ў Ратамку ездзіць. Раз, другі раз пабываў, а мы нічога, маўчым, як бы знаць нічога не знаем. Паехаў і яшчэ раз туды і вось вярнуўся ўжо з часікамі на руках, такімі, ведаеце, швейцарскімі, на сямнаццаць камянёў - спадабалася, ліха яму будзе, нарабаванае дабро. Пасля гэтага - куды там! - кандзібоерам пачаў хадзіць, з нашымі хлопцамі гаварыць ужо не хоча... Бачым мы, нядобрае, гад, задумаў, лёгкага хлеба захацелася. Дабро нарабаванае спакушае, ці іншая трасца, але значыцца, не добраю дорогаю пойдзе, ныйначай, як у паліцыю падасца. А тады, чаго добрага, шкоды нарабіць, вядома, усю акрэснасць як сваіх пяць пальцаў ведае. Тады мы і рашылі памяшаць, - не, думаем, трасцу не ўдасца табе, гад, народ наш абдуріць, ты хітры, але і мы не дурныя. І вось мы надумаліся прыбраць яго к сваім рукам. Але ў нас у атрадзе Колька Снігір быў, вечная яму памяць, пад Налібокамі загінуў. Узяў ён гэта з сабою яшчэ пару хлопцаў, вінтоўку, пісталет пры сабе меў - і пайшлі. Бачым - прыганяюць ноччу гэтага самага Яську Самадая ў адных пачтаніках, завялі ў стаянку, а той сядзіць і плача. І тады Колька і кажа яму:

- Якога ты, смаркач, равеш? Чорт цябе не возьме, хлеба ў нас хопіць.

Адзелі мы яго, абулі гада, як мае быць. А пасля вазілі з сабою як

скулу якую - і ў пушчу, і па вёсках, куды атрад пераязджаў, туды і яго бралі. Вось так і зрабіўся партызанам.

- За што ж тады яго ў партыю прынялі?

- Вось так і прынялі. Але каб толькі ведалі, як яго прымалі. Другі з сораму згарэў бы. Яго ж дзядзька той самы паліцай Сялівон Кастрыца ў Англіі аказаўся і будта бы тайком праз Польшчу пісьмо прыслаў дадому, а тут даведаліся. І вось як пачалі прымаць - не хочуць прыняць і ўсё, раз адмовілі, другі раз. А ён зноў і зноў. А тут у раёне нехта добрым дзядзькам аказаўся і падтрымаў, кажа - выходзіце людзей трэба. І вось, як бачыце, выхавалі...

Надзя маўчала, яна не ведала, што гаварыць і аб чым пытаць яшчэ. Чым больш углыблялася яна ў гэтую справу, тым больш становілася незразумелым, як маглі даверыць такому чалавеку кіраванне гаспадаркай, даверыць яму лёс людзей.

А Сенька прадаўжаў:

- І па жонцы яго радня не зусім чыстая. Яго жонкі родная сястра за Трухневічам з Жытнішчаў замужам, які быў бургамістрам пры немцах і сам сваімі рукамі людзей расстрэльваў. Расстреляў Качкуна з жонкаю з Балацян, Сялівончыка з Кунашоў - Якіма і яго жонку. А цяпер Якімаў малодшы брат Юзік пазнаў яго ў Польшчы. Той ужо ў чыне маёра падыйшоў да яго і кажа: "Гэта ты майго брата расстреляў?" А ён наган з кішэні і цісне праз зубы: "Калі пікнеш хоць слова, капцы табе на месцы", - і знік у натоўпе.

Сенька знаходзіў усё новыя і новыя даныя, якія ўсё паўней характарызавалі Яську Самадая як недастойнага займаць пасаду старшыні калгаса. Але чым больш Надзя ўслуховалася ў гэтыя даныя - факты, дэталі, прыклады, - тым усё больш ёй становілася ясна: гэты чалавек настолькі моцна акружыў сябе лоўкасцю, хітрыкамі і абманам, нібы чарапах па панцырам, што спатрэбіцца ўдар не абы якой сілы, каб гэты панцыр разляцеўся. А ў яе, Надзі, занадта слабая для гэтага рука...

Калі Сенька развітаўся і выйшаў з хаты, неўзабаве вярнулася дамоў бабуля Маркаўна. Але жанчыны амаль нічога не гаварылі і хутка пайшлі спаць.

У гэту ноч Надзя на магла заснуць аж да самай раніцы.

VII

На наступны дзень яна пакінула калгас "Новы шлях", выехала дамоў.

Аказаўшыся ў вагоне, яна ніяк ўсё яшчэ не магла пазбавіцца ад

таго ўражання, якое зрабіла на яе гэтая паездка. І новыя знаёмствы, і сустрэчы з людзьмі, і лёс гэтага адсталага запушчанага калгаса неяк пасвоему яе ўсхвалявалі, кранулі самыя чулыя струны яе душы. Надзя ведала, што справа са старшынём калгаса забытаная і нялёгкая, але рашыла абавязкова за яе ўзяцца і давесці да канца - хіба магла яна паступіць інакш, не адказаць даверам на давер. Хіба можна дапусціць да кіраўніцтва несумленных людзей, бяздушных і абыякавых? Што можа атрымацца з такога кіраўніцтва? Тое, што атрымалася! А раён заплюшчыў на гэта вочы... Некаму некая застрамка засела ў мазгах, і паспрабуй яе выцягну! Выцягнуць абавязкова трэба, але як?... Не, яна не можа маўчаць аб гэтым, не будзе маўчаць!..

І тут раптоўна прышла ў галаву ёй нечаканая думка - напісаць аб усім гэтым у наш Беларускі Цэнтральны камітэт партыі. Напісаць і расказаць усё падрабязна, так, як ёсць, напісаць усё, што яна бачыла і чула. Няўжо там не з'рэагуюць на яе пісьмо, няўжо не прымуць патрэбных мер? Усё залежыць ад таго, як яна сумее расказаць, каб ёй паверылі, а ў лепшым выпадку - выслалі сваіх патрэбных людзей для праверкі фактаў. Як напісаць такое пісьмо, з чаго пачаць, каб расказаць зразумела і праўдзіва?

І Надзя пачала прыдумоўваць тэкст пісьма, заносіць ў свой блакнот асобныя думкі, якія на хаду прыходзілі ёй у галаву.

Так, разважаючы, яна не заўважыла, як прыехала на станцыю Сухавічы. Паўла праз вакно не ўбачыла, і каб не сустрэцца з ім, вырашыла з вагона не выходзіць, цяпер ёй было не да яго. Перапоўненая ўражаннямі, стомленая дарогай, усхваляваная ўсім бачаным і перажытым, яна марыла хутчэй дабрацца дадому, адпачыць крыху і прадаўжаць сваю справу.

І вось нарэшце паказаліся першыя прыгароды Мінска, вышкі, коміны дамоў, вуліцы, мінакі.... І чым больш Надзя прыбліжалася да вакзала, тым больш яна пачынала думаць пра дом. Што цяпер там чуваць? Чым заняты Раман? Ён, відаць, моцна пашкадаваў, што пакрыўдзіў яе. Напэўна будзе перапрашаць. Ён сумуе, чакае яе. А можа ён сустрэне яе на вакзале? Тады яна ўсё яму раскажа, парайца. І тады напіша заўтра пісьмо ў ЦК. Ну, а калі не заўтра, то паслязаўтра абавязкова!

Але Раман не сустрэў яе на вакзале, не застала яна яго і дома. Першае, што ёй кінулася ў вочы дома, гэта кругом параскіданыя бутэлькі ад віна, хвост селядца на талерцы, беспарадак у кватэры і хаос... Значыць, тут была п'янка.

Калі Надзя ўзглянула на ўсю гэту карціну дамашняга жыцця, у

сэрцы яе раптам пахаладзела. Абдумананага пісьма ў ЦК ні заўтра, ні паслязаўтра яна не напісала. Не напісала яна яго і пазней.

VIII

Якое шчасце, калі ў чалавека ёсць праца! Не проста праца, а тая адзіная, без якой ты - не ты, і жыццё табе - не жыццё; тая галоўная, самая любімая, самая неабходная, якая патрэбна чалавеку, як паветра, як звычайны штодзённы чорны хлеб, ну, скажам, як для Надзі рэдакцыя. Хіба яна магла б цяпер жыць без працы, без калектыва, нават без тых стамляючых камандзіровак, якія аднак заўсёды нечым узбагачаюць, асвятляюць, падымаюць настрой. Упершыню Надзя адчула гэта толькі цяпер, пасля сваёй хваробы, калі вымушана была часова адарвацца ад сваіх рэдакцыйных спраў...

Больш за месяц таму назад яна адправілася ў камандзіроўку на лідскі завод сельскагаспадарчых машын па заданні - паказаць рост завода ў пасляваенны перыяд. Яшчэ ніколі ў яе не было такой неўдачнай паездкі. Цёплае надвор'е перамянілася раптоўна халодным, пачаліся першыя асеннія дажджы. У горадзе ўсё часцей чуліся выпадкі віруснага грыпу.

Яшчэ дома, лежачы раніцай у ложку, Надзя адчула нейкую цяжасць ва ўсім целе. Устаць з пасцелі ёй было цяжка і зусім страшна паказалася адпраўляцца ў такую вялікую дарогу. Але ў сумцы ляжала ўжо падпісаная рэдактарам Васілём Данілавічам камандзіроўка, а ля шафы стаяў спакаваны дарожны чамаданчык. Яна ўстала ўсё ж такі, хаця адчула ва ўсім целе нейкія лёгкія дрыжыкі. Есці не хацелася яшчэ. Прымусіла сябе, аднак, выпіць шклянку чаю, адзелася і выйшла з хаты. На дварэ было не так холадна, як ёй здавалася дома, а ў вагоне падалося нават душна, аднак дрыжыкі не праходзілі. Прыехаўшы ў Ліду, яна ў першую чаргу адшукала гасцініцу, аднак свабодных месцаў там не аказалася. Надзя разгубілася і ўжо не ведала, што ёй рабіць - горад разбіты, ляжыць яшчэ ў руінах, і знайсці які-небудзь прытулак не так лёгка.

- Можаце пераначаваць у мяне, - шапнула ёй на вуха прыбіральшчыца. - Недалёка адгэтуль, па Чыгуначнай вуліцы. Толькі можа вы не захочаце... Спаць - на падлозе, больш у мяне месца няма.

Надзя згадзілася: усё-такі не на вуліцы, і не на вакзале. Шукаць чаго-небудзь лепшага няма часу. І хадзіць ёй сёння стала чамусьці цяжка... Ды якая розніца, дзе пераначаваць гэтых некалькі начэй? Ёй не прывыкаць! У дарозе ўсяк здараецца. Журналіст - што салдат у паходзе, дзе давядзецца, там і кладзецца. А бывае - і зусім не даводзіцца спаць...

Пакінуўшы ў прыбіральшчыцы чамаданчык, Надзя дабралася

пяшком на завод сельскагаспадарчых машын. Там яна спачатку пазнаёмілася з дырэктарам завода і партаргам, пасля хадзіла па цэхах і вывучала працэс працы, аглядала гатовую прадукцыю, гутарыла з рабочымі. Будучы ва ўзбуджаным, узнёслым настроі ад усяго таго харошага, што яна ўбачыла і перажыла на заводзе, асабліва ад сустрэч з такімі цікавымі людзьмі, як перадавыя рабочыя, яна не прыкмеціла нават у сябе звычайнай людской стомы. Аднак, калі аказалася на вуліцы, то адчула раптам, што яе ўласныя ногі здаваліся стопудовымі. Яна не змагла ўжо зайсці ані ў школу, куды ў яе былі даручэнні, ані нават у рэдакцыю раённай газеты хаця бы для таго, каб перадаць прывітанне знаёмым ад сваіх супрацоўнікаў, - для гэтага ў яе ўжо не хапіла сіл. З цяжкасцю адшукала яна клініку і пастукала ў кабінет ўрача:

- Памажыце мне, доктар...

Урач уважліва выслухаў, змерыў тэмпературу і сказаў:

- У бальніцу трэба класціся.

- Як у бальніцу? - спалохалася Надзя. - Я ў камандзіроўцы, у мяне заданне, тэрміновае.

- Усёроўна трэба ў бальніцу. Я вам дапамагу ў гэтым.

- Не магу, доктар. Вы мне толькі чаго-небудзь такога, каб да дому даехаць. Капель якіх, ці таблеток...

- Я не дазваляю вам ехаць у дарогу ў такім стане, не маю на гэта права. Гэта небяспечна і для навакольных, і для вас саміх. Пакуль што, у вас толькі грып. А можа быць горш. Давайце, не будзем спрацацца, і вы пойдзеце ў бальніцу.

Але Надзя ў бальніцу не пайшла. Яна адразу дабралася ў домік прыбіральшчыцы, разаслала на падлозе пасцель, наглыталася ў двойной дозе тых таблеток, што даў ёй урач, і лягла. Цяпер яна ўжо дакладна не помніць, як начавала на той падлозе ў малюсенькай злепленай наспех часовай хатцы, застаўленай прымітыўнымі тапчанчыкамі, дзе спалі такія ж, як яна, беспрытульныя падарожнікі за павышаную плату - шпекуляцыя і тут знайшла сабе месца. Надзя не змагла нават пазнаёміцца са сваімі суседкамі "па нумары". Помніць толькі, што твары ўсіх іх здаваліся аднолькавымі, а пасля расплыліся ў нейкія шэрыя плямы...

Надзя баялася, што з хваробай можа заляжацца ў чужых людзей надоўга, ды і сама гаспадыня спалохалася, таму назаўтра дапамагла ёй дабрацца да вакзала, пасадзіла на гродзенскі поезд у агульны вагон - іншых месц свабодных не аказалася, і Надзя адправілася на Мінск. Нехта ёй уступаў месца, каб яна магла легчы, здаецца, салдат, нехта стаяў над ёю, падаваў воду, папраўляў падушку, накрываў, а пасля дапамог сысці з пезда, пасадзіў у таксі...

І вось амаль паўтара месяца праяжала яна ў пасцелі, спачатку з вірусным грыпам, а пасля з запаленнем лёгкіх. А сёння яшчэ толькі другі дзень, як яна выйшла на працу. Яшчэ не ўспела як належыць на-строіцца на рабочы лад. А матэрыял аб лідскім заводзе сельскагаспадарчых машын хоць са спазненнем, але трэба даць абавязкова, магчыма, паспее нават падрыхтаваць у наступны нумар. Не зусім лёгка было аднавіць у памяці тое першапачатковае ўражанне, якое засталася ад знаёмства з заводам, на шчасце, захаваўся бланкот з усімі падрабязнымі запісамі, над разборам якіх яна правяла ўвесь учарашні дзень. А сёння спланавала і накінула артыкул пад назвай: "Там, дзе ствараюцца сельскагаспадарчыя машыны". Аднак закончыць яго ў рэдакцыі не паспела. Давялося ўвесь матэрыял узяць з сабою дамоў.

І вось Надзя сядзіць над артыкулам і думае, як лепш яго скампанаваць. Раман яшчэ не вярнуўся дамоў, і яна ў адзіноце і цішыні, паглыбілася ў працу. Як лепш данесці да чытача той пафас і энтузіязм, з якім рабочыя ствараюць гэтыя машыны? Лідскі завод сельскагаспадарчых машын з'яўляецца адным з найбуйнейшых заводаў нашай рэспублікі. Да 1939 года гэта быў невялікі прыватны кустарны заводзік з усімі характэрнымі рысамі капіталістычных прадпрыемстваў, з цяжкай эксплуатацыйнай працай. Прадукцыю завод выпускаў для кулацкіх гаспадарак. Зараз завод рэканструюваны, значна пашыраны. Яго прадукцыя ідзе на забяспячэнне калектывнай сельскай гаспадаркі краіны. Тут вырабляюцца такія сельскагаспадарчыя прылады, як сартыроўкі, акучнікі конныя і культыватарныя, запасныя часткі для трактароў, плугоў, саломарэзак, сеялак, жніўцаў, а таксама цыстэрны для гаручага МТС, катлы для жывёлагадоўчых ферм і іншыя. У гэтым годзе ўпершыню на заводзе асвоены і вырабляецца кустарэз, які поўнасю сябе апраўдаў. Кустарэз дасканала ачышчае ад зарасніку нашы палі, займаючы паласу шырынёю 3,2 метра і зразаючы пні таўшчынёю да 20 сантыметраў, ён выкарыстоўваецца не толькі на палях Беларусі, але і далёка па-за яе межамі. Зараз на заводзе асвойваецца таксама ўзор трактранай павозкі-самазвала грузапад'ёмнацю ў шэсць тон.

Завод з кожным годам расце, удасканальвае сваю прадукцыю, пашырае яе асартымент. Рост толькі адных укарэненых рацыяналізатарскіх прапаноў з 1945 года па гэты 1952 год вырас у 6,2 раза. Ужыванне толькі электрычнай энергіі ў параўнанні з 1945 годам павялічылася ў 18,5 раза. У залежнасці ад гэтага змяншаецца, механізуецца ручная праца, цяжкую працу рабочых пачалі замяняць машыны. Рост выпуску валавай прадукцыі павялічыўся за апошнія пяць год у тры з паловай разы, амаль у два разы павялічыўся рост вытворчаці працы. У адпавед-

насці з гэтым узрасла і зарабатная плата рабочых.

Разам з заводам пачалі расці і яго людзі. З'явілася неабходнасць і рэальная магчымасць павысіць веды рабочых. Для іх былі створаны гурткі тэхмінімуму, дзе яны навучаліся, набывалі адпаведныя веды, павышалі сваю кваліфікацыю.

Многія з рабочых - перадавікі, якія сістэматычна выконваюць сваё вытворчае заданне ў паўтара-два, а то і больш разоў. Да іх адносяцца слесар Мечыслаў Оська, токар Станіслаў Гебень і многія іншыя.

Звярнуў на сябе ўвагу каваль Міхаіл Шамулевіч, 1912 года нараджэння. Бацькі яго пражываюць у калгасе, выпрацавалі больш за трыста працадзён. Сам ён вырас на заводзе, добра асвоіў сваю спецыяльнасць, стаў лепшым кавалём. Скончыўшы рамесніцкую школу, паступіў і зараз навучаецца ў тэхмінімуме. Прадумвае, як менш затраціць часу і не выпускаць браку, загадзя рыхтуе сваё рабочае месца. Ён не траціць часу на чаканне грэву, пакуль адна дэталі апрацоўваецца, другая грэецца. Дае прадукцыю толькі выдатнай якасці.

Запомнілася таксама Надзі і станочніца Матыльда Блажэвіч, таксама 1912 года нараджэння. Ва ўмовах былой панскай Польшчы з сямі год працавала служанкай у кулакоў. І толькі савецкая ўлада дапамагла ёй, як і іншым рабочым, атрымаць любімую прафесію і заваяваць прызнанне ўсяго калектыва. На заводзе працуе толькі чатыры гады, але паказала сябе як выдатная работніца, якая сумяшчае нават некалькі прафесій: далбёжную, стругальную, цыркулярную. Матыльда Блажэвіч з'яўляецца таксама дэпутатам гарадскога савета.

Калектыў завода саборнічае з іншымі прадпрыемствамі горада і трымае пераходны чырвоны сцяг гаркама і гарвыканкама за выкананне і перавыкананне плана па ўсіх паказчыках. У сувязі з пастановай вераснёўскага пленума ЦК КПСС рабочых ахапіла новая хваля саборніцтва. Калектыў завода ўзяў шэфства над лідскай МТС і абавязаўся аказваць сістэматычную дапамогу некаторымі інструментамі, сельскагаспадарчымі прыладамі, рамонтам і г.д.

На заводзе выдаецца свая заводская насценная газета "Металіст".

Усё гэта, пакуль што, толькі сухія факты, якія трэба неяк ажывіць, удыхнуць у іх той здаровы настрой, з якім жывуць і працуюць рабочыя, памнажаюць рост і багацце нашай кріны. Трэба, каб артыкул не толькі цікава і лёгка чытаўся, а клікаў наперад, да новых перамог, да светлай будучыні...

Але не ўспела яшчэ Надзя знайсці адпаведныя сродкі для выражэння сваёй задумы, як у калідоры зазвінеў званок. На парозе паказаўся Раман разам з Шумскім. Яны ўвайшлі ў хату абодва ўзбуджаныя нейкай,

відаць, важнай справай, спыніліся ля парога, і Раман, ужо крыху падвыпіўшы, папрасіў Надзю, каб яна не злавалася...

- Сягоння ёсць прычына выпіць, Надзюша, - сказаў Раман, урачыста падымаючы ўверх палец, - оперу маю прынялі ў тэатр. І мне хочацца правесці гэты вечар з маім лепшым сябрам - і з табою...

Надзя была ўзрушана. Раман даўно не быў да яе такім ласкавым. За ўвесь апошні час ён упершыню загаварыў з ёю шчыра і нават падзяліўся сваім настроем.

Шумскі, вітаючыся з Надзйй, міла ўсміхнуўся, не прамінуў адпусціць камплімент і аб'явіў, што сёння на абмеркаванні яму давялося адстойваць твор Рамана чужым з не закасанымі рукамі.

Яны ўвайшлі ў сталовую. Раман сеў за раяль, а Надзя пабегла на кухню рыхтаваць закуску. Яна чула, як Раман праіграў арыю Лявона з трэцяга акта, сам упаўголаса напываючы яе Шумскаму, а той з захапленнем заўважыў, што гэта цудоўна. Пасля музыка змоўкла. Размова, відаць, пераклочылася на другое. Надзя ўвайшла ў сталовую з талеркай вяленай каўбасы і са слівамі ў марынадзе якраз у той час, калі Раман даставаў з буфета графін з настойкай.

- Ты якую лепш хочаш, Сямён, рабінавую ці зуброўку?

- Каб ведаць, якая лепш, трэба паспрабаваць адну і другую.

- Я магу даць паспрабаваць і трэцюю, у мяне яшчэ і на кмене ёсць. Але зуброўку сам у Нарчанскім лесе збіраў. Вось паглядзі.

Раман дастаў з кніжнай шафы том пісьмаў Станіслаўскага, раскрыў яго недзе на сярэдзіне і паказаў акуратна заложаныя доўгія тонкія травінкі.

- Ды гэта можа звычайная трава з Крывога луга, - усумніўся Шумскі, недаверліва разглядаючы на далоні травінку.

- Трава! А ты панюхай!

Сямён працягнуў кволюю травінку да свайго носа.

- Нічога не чую. Ты дай лепш з чарак нюхнуць.

Зуброўка большае ўздзеянне аказала на Рамана, чым на Сямёна, і муж хутка заклываў носам. Надзя, заўважыўшы гэта, паспяшыла падаць на стол сухарыкі з мядовага цеста.

- Будзем чай піць, з ажынавым варэннем, - прамовіла яна.

- Ад чаю кроў не іграе, - сказаў Раман і пацягнуўся па графін.

- І жонка не лае, - дадаў Сямён, падстаўляючы бакал.

- Гэта, брат, хіба твая...

- За здароўе нашых жонак! Надзея Васільеўна, п'ём за ваша здароўе!

Яны стукнуліся і залпам асушылі бакалы. Да закускі ніхто з іх

больш не дакранаўся, і Надзя не настойвала. Як праціўна было глядзець на гэтую прагу да гарэлкі яе Рамана! А Шумскі яўна хоча Рамана спаіць, гэта яна добра заўважыла...

- Сямён Якаўлевіч, не трэба ўжо больш гарэлкі Раману, - папрасіла яна, - паглядзіце, які ён і так зусім п'яны.

- Хто п'яны, я? - умяшаўся ў размову Раман. - Гэта я табе п'яны? Не падабаюся, га? І Лявон табе таксама не падабаецца? - І ён зацянуў арыю Лявона са свае оперы. У тон яму падпяваў Шумскі. Слухаючы гэты п'яны дуэт, Надзя адчула сябе зняважанай і за галоўнага героя Раманавай оперы, над якім здзекваўся яго тварэц, і за саму оперу, і наогул за музыку.

"Божа мой, якое вычварэнства!" - прашаптала яна і амаль са слязамі на вачах выбегла на кухню. Яе адсутнасць, відаць, не была заўважана - п'яны спеў перарываўся і прадаўжаў раздражаць яе слых нават на адлегласці. Затым яна звыклася з ім і не звяртала ўжо больш увагі - занялася сваёй работай. Хутка спеў сціх, і пачаліся там нейкія спрэчкі. Пасля чуваць было скрып крэсла, тузаніну, цяжкія нераўнамерныя крокі, звон шкла, зноў крокі і ўжо глухія галасы аж у спальні.

"Што яна там валтузяцца?" - падумала Надзя, аднак палічыла патрэбным больш не паказвацца, - моў, так хутчэй супакояцца, і пачала выціраць ручніком мокрыя філіжанкі.

Праз нейкі час на кухню забег Шумскі.

- Можна, Надзея Васільеўна?

- Калі ласка. А дзе Раман?

- Ён, дзякуй богу, храпака дае разам са сваім Лявона і сніць аб славе. А я іду вам памагаць. Дазвольце пацалаваць вашу ручку...

Надзя адступіла крок назад і асуджальна ўзглянула на Шумскага:

- Сямён Якаўлевіч, не будзем іграць у хаванкі. Я зразумела вас яшчэ тады, калі вы за сталом сядзелі. Поваду для гэтага я, здаецца, вам не давала.

- А хіба ваша прыгожасць - не повад?

- Я не ў настроі сёння ўдавацца з вамі ў дыскусію хоць на якую тэму. Лепш за ўсё будзе, калі вы мяне пакінеце.

- Пакінуць вас?.. Не, гэта немагчыма. Я так даўно чакаў гэтай хвіліны. Ды і патрэбы ў тым няма - мы адзін раз жывём на гэтым свеце. Я заўсёды аб вас думаю, я люблю вас... - і ён працягнуў свае рукі да Надзінай шыі, хочучы абняць яе. Надзя машынальна адштурхнула яго, філіжанка выпала з рук і разбілася.

- Прабачце, Надзея Васільеўна, посуд б'ецца на шчасце. На наша шчасце...

Надзя першую хвіліну была настолькі ашаламлена ад нечаканасці, што не знайшла нават для гэтага адпаведнага адказу.

- Як вы пасмелі? - амаль ускрыкнула яна. А Раман яшчэ лічыў вас сваім сябрам! Я ўсё раскажу яму!

У адказ на гэта Шумскі рассмяяўся толькі сваім дробным тоненькім смяшком:

- Не раю вам, Надзежда Васільеўна, паверце майму слову, так будзе лепш.

- Мне здаецца, я настолькі дарослая, што магу абыйсціся без пабочных парад.

- Але не толькі вопытная. Мудрасць жыцця, Надзея Васільеўна, такая штука, якая пасцігаецца толькі на аснове пэўнага вопыту.

- У вашым вопыце я не сумняваюся.

- Рад за вашу празорлівасць. Аднак чалавек часцей за ўсё памыляецца там, дзе ён гэтага не чакае.

- У адносінах да вас, думаю, я не памылілася.

- Тым лепш для вас. Аднак хачу напамінь, што памыляцца ў людзях уласліва ўсім нам смяротным хаця бы па той простай прычыне, што кожны чалавек з'яўляецца для другога чалавекам у пэўнай меры загадкай, нават самы блізкі...

- Па крайняй меры вас, Сямён Якаўлевіч, я разгадала без асаблівай цяжкасці.

- Цаню ваш інтэлект. Толькі хачу звярнуць вашу ўвагу на адну акалічнасць: часам замест таго, каб глядзець сабе пад ногі, мы глядзім у далечынь - і спатыкаемся.

- У якім жа месцы я спаткнулася?

- Вось іменна, у якім? У гэтым увесь сэнс нашай размовы.

- Пакуль што ніякага сэнсу не бачу.

- Ну што ж? Тады прыдзецца гаварыць з вамі ў адкрытую, у мяне перад вамі сакрэту не будзе. Толькі абяцайце, што вы... што мы...

- Я абячаю зараз жа выпурнуць вас за дзверы! Не жадаю бачыць вас! Ідзіце прэч! І не заходзьце больш, чуеце? Ніколі! Інакш... Інакш... - голас яе задрыжэў і абарваўся. Яна змоўкла, але толькі на хвіліну, каб пасля з яшчэ большай сілай накінуцца на яго. Шумскі адчуў гэта і паспяшыў папярэдзіць:

- Не хвалойцеся, я адыходжу ўжо. Я гатоў выканаць любы ваш загад.

І ён выбег з кухні. Аднак праз хвіліну вярнуўся зноў, ужо ў пальто і капялюшы і ціха, стрымана, але з сарказмам у голасе дадаў:

- Дык вось, Надзея Васільеўна, замест таго, каб займацца разгад-

кай чужога чалавека, раю вам разгадаць раней свайго ўласнага мужа. Я аблягчыў вам гэту задачу: у спальні на сталі... Спадзяюся, вы зразуме-це мяне, і мы... застанемся прыяцелямі. Да пабачэння!

Надзя чула, як аддаляюцца па лесвіцы яго неспакойныя крокі, як заціхаюць паволі, аж пакуль не заглохлі зусім недзе аж на самым ніжнім паверсе. Яна яшчэ не здавала сабе дакладна справы з таго, што здарылася. Нейкі цяжкі асадак дакрануўся яе душы. Усхвалёваная і стомленая, амаль без сіл, з нядобрым адчуваннем нечага злавеснага, пайшла яна ў сваю спальню. Упапярок ложка ляжаў з раскінутымі ў бакі рукамі, не распрануўшыся, у сваім новым карычневым касцюме п'яны яе муж кампазітар Раман Лагода. На падлозе кругом валяліся спісаныя нотныя лісткі - лісткі Раманавай оперы. А на сталі і сапраўды ляжала нейкая каляровая запіска. Надзя ўзяла яе ў рукі і ўлавіла тонкі, але незнаёмы пах духоў. Увесь лісток прыгожай ліловай паперы быў спісан няроўным жаночым почыркам.

"Раман, Ромо дарагі мой капрызнік, заўтра не магу... Прыедзь у сераду. Нам будзе добра, як заўсёды... Каньняк той самы. Цалую мордачку, твая - Эмі".

Надзя прабегла вачыма запіску і пабляднела. Нейкую хвіліну яна стаяла нерухома, нібы акамянелая, а затым ціха, упаўголасу сама прашаптала: "Што гэта - жарт? Не, гэта праўда. Страшная, балючая, злосная, знішчальная, але праўда. У нашым жыцці стварылася трэшчына. А ў трэшчыну заўсёды набіваецца бруд".

IX

Пасля буры наступае зацішша. Але ці наступіла яно ў Надзіным жыцці, сказаць нельга. Справа ў тым, што бура, якая мелася разразіцца громам і маланкамі, не адбылася, - хмара прайшла міма, не ўскалыхнуўшы паветра, не арасіўшы дажджом зямлю.

Здарылася так, што Надзя, прачытаўшы тую дзіўную ліловую запіску, не магла пагаварыць з Раманам свочасова, паколькі з ім у той вечар наогул нельга было гаварыць хоць аб чым-небудзь. Яна рашыла пагутарыць сур'ёзна з мужам назаўтра, калі ён працвярэзіцца, і правяла ўсю ноч у бяссонніцы. Аднак раніцай наступнага дня Рамана разбудзіў тэлефонны званок з Саюза кампазітараў, і яму давялося тэрмінова збірацца ў камандзіроўку ў Маскву на сумесную нараду паэтаў і кампазітараў па пытанні стварэння сучаснай масавай песні. На гэтую нараду меўся ехаць іншы чалавек - вядомы беларускі кампазітар Платон Савеня, але ён у апошнюю хвіліну паведаміў, што захварэў ангінай і

адправіцца ў паездку не можа. Вось і давялося выручаць...

Вечарам Надзя праводзіла мужа на вакзал і ў такой паспешлівасці пра запіску не асмелілася нават намякнуць, - і, ва ўсякім разе, першая злосць астыла.

Астаўшыся адна дома, Надзя за ўсе гэтыя дні многа чаго ўзважыла і перадумала і ў выніку гэтага знайшла нават важкія аргументы, якія хоць часткова апраўдвалі Рамана ў яе вачах. Не такі ўжо ён дрэнны чалавек, хоць са сваімі дзівацтвамі, як і многія таленавітыя людзі. А што любіць выпіць - хто цяпер не п'е? Пакуль што трэба мірыцца з такім становішчам, а ў далейшым - будзе відаць, як лепш уздзеінічаць на Рамана, каб стрымаць яго ад п'яні і дапамагчы яму ў нейкі спосаб накіраваць усе яго сілы на творчую працу.

І ўсё ў агульным маштабе магло зляжыцца яшчэ не так дрэнна. Толькі вось гэтая дурная запіска... Каньяк, Эмі. Пошласць. Няўжо яе Раман мог бы дазволіць сабе нават нешта падобнае?

А можа Раман і сапраўды пакахаў ту самую Эмі? Тады навошта было яму хавацца перад Надзяй? Няўжо ён мог падумаць, што яна стала б перашкаджаць яму? Навошта яму спатрэбілася гуляць з ёю ў хаванкі. Гульня зневажае і крыўдзіць чалавека, хіба яна гэтага заслужыла? Гуляючы, далёка не заедзеш. Гульня толькі забаўляе, стварае ілюзію, абманвае нас. І так моцна памыляецца той, хто будзе свае адносіны з людзьмі на хітрасці і абмане. Наіўны, ён не разумее, што абманвае ў першую чаргу самога сябе. Бо, як бы не стараўся чалавек узняць сябе высока пры дапамозе хітрасці і абману, ён абавязкова рухне ўніз, і чым з большай вышыні, тым з большым трэскам.

Што ж здарылася за апошні час з Раманам, што Надзя развучылася разумець яго? Што творыцца цяпер у яго душы? Няўжо мог ён пакахаць іншую жанчыну? Нічога падобнага раней Надзя за ім не заўважала. І што за яна такая, тая самая Эмі - хоць бы глянуць на яе адным вокам? Не, тут нешта не тое... Ці не сам Шумскі штурхнуў Рамана на такую нячыстую справу? Найгорш тое, што Раман звязаўся з гэтым пошлым чалавекам, - кажуць, з кім павядзешся, ад таго і набярэшся. Толькі што прымусіла Рамана падружыцца з Шумскім? Столькі вакол цудоўных людзей, сумленных і культурных, а ён падбірае рознае смецце, і чаму да яго так ліпне ўсякая нечысць? Відаць таму, што яе Раман дабрадушны, што ён занадта верыць людзям і... памыляецца ў іх. Усё гэта трэба выкрыць перад Раманам у нейкі спосаб і паказаць аблічча гэтага чалавека, паказаць, з кім ён сябруе і ў якое балота цягне яго Шумскі. Таму ёй неабходна расказаць Раману ўсю праўду аж да сцэны з Шумскім на кухні і да гэтай злачыннай запіскі.

Цяпер, як ніколі, яна не мае права стаяць убаку. Гэта яе доўг таварыша і сябра. Яна павінна падтрымаць Рамана, не дазволіць упасці яму ў балота - дзеля яго таленту, яго будучыні, прыгожай і слаўнай. Не, яна не пакіне Рамана без увагі і сваіх клопатаў, каб толькі квітнеў яго талент, каб толькі звінелі яго песні. І гэта будзе яе шчасцем.

А пакуль што Надзі трэба ўзяць сябе ў рукі і не прыдаваць асаблівага значэння таму, што здарылася, а голоўнае - не хвалявацца. Рамана лепш нічым не папракаць - нібы нічога асаблівага не здарылася. І, супакоіўшы сябе, яна прынялася за сваю дамашнюю работу.

Усе гэтыя дні Надзя з нецярплівасцю чакала Рамана з Масквы. Цяпер як ніколі яна па ім сумавала і хацела чым хутчэй убачыць яго. Ёй здавалася, што менавіта гэтая сустрэча дапаможа ёй, нарэшце, скінуць з душы ўвесь той цяжар, які так мучыў яе апошнія дні.

Да гэтай сустрэчы Надзя асабліва рыхтавалася. У першую чаргу навяла парадак у кватэры, пачысціла шафы з кнігамі, нацёрла масцікай паркет. І калі ўжо ўсё было вычышчана да апошняй пылінкі і пастаўлена на сваё месца, заслана свежым і прыбраным, яна спынілася пасярэдзіне зала і пачала ўздыхаць у сябе свежае паветра. У кватэры дыхалася лёгка, не гледзячы на нармальную тэмпературу, паветра здавалася чуць халаднаватым з ледзь улоўным водарам азону - гэта быў, па яе думцы, адзіны і самы верны прызнак чысціні ў кватэры, а, значыць, прыгожасці і культурнасці.

Надзя задаволена сама для сябе ўсміхнулася, паправіла яшчэ на стала гаршчок з белымі хрызантэмамі, каб больш выгадна адцяняліся на фоне бардова-залацістага настольніка расцвіўшыя галінкі, і перайшла на кухню.

У магазіне Надзі ўдалося дастаць свежага шчупака, і яна прырыхтавала яго пад белым соусам. Былі яшчэ прырыхтаваны і іншыя любімыя стравы Рамана - галубцы па-дамашняму, запяканка з яблыкамі і нават салат з крабаў з зялёным гарошкам.

Нарэшце раздаўся ў калідоры званок. Раман зайшоў у хату, трымаючы ў руках новы чамадан.

- Што з табою, ты не хварэла? Нейкая бледная зусім, - спытаў ён, вітаючыся з Надзйй.

- Ды не! Стамілася крыху, - адказала яна, - і цябе не магла дачакацца.

- Чаму, хіба што здарылася?

- Ды не, проста так.

Раман пайшоў мыцца з дарогі і пераапраанацца, а Надзя пачала накрываць стол.

Вячэра прайшла, як гаворыцца, у мірнай абстаноўцы. Раман з апетытам уплятаў шчупака з гарачай бульбай, расказаў пра шумлівую Маскву з жывой людской плынню, з навадненнем транспарту, хваліў лагодны Мінск і дамашнюю цішыню. Надзя слухала яго і падбірала адпаведную мінуту, у якую найбольш зручна было б распачаць гаворку пра тое, што ў яе на сэрцы. Аднак такая мінута ўсё не наступала.

Нарэшце Раман пачаў распытваць пра мінскія навіны, жыва цікавіўся тэлефоннымі званкамі і карэспандэнцыяй.

Надзя хвалявалася і расказвала неўпапад, сэрца ў яе білася часта, злёгку дрыжэў і здаваўся нейкім чужым яе ўласны, занадта прыглушаны, на нізкіх нотах голас. Яна зрабіла паўзу і ўжо гатова была распачаць патрэбную гаворку, як у гэтую ж самую хвіліну Раман схапіўся:

- Ага, Надзюша, чуць не забыў. Я табе падарунак з Масквы прывёз.

Ён пабег да чамадана, дастаў адтуль нейкі пакунак, раскруціў яго, і Надзя ўбачыла прыгожы тонкай работы ажурны крэмавы шалік, які мякка сплываў з раманавых пальцаў уніз лёгкімі празрыстымі фалдамі. Раман накінуў шалік Надзі на галаву. Крэмавы ажур на яе каштанавых валасах далікатна прасвечваў і выразна адцяняў высока падняты вялізны вузел шаўкавіста-каштанавых валасоў і яе прыгожую шыю.

- Як ён да твару табе, Надзя, ты паглядзі. Якая ты прыгожая ў гэтую хвіліну, ну проста Мадонна з-пад пэндзля Рафаэля.

Надзя не здымаючы шаліка, прытулілася да Раманавых грудзей. Не, яна не магла ў гэты вечар азмрочыць яго настрой хоць адным непрыемным словам, - яна была шчаслівай сама і не хацела адбіраць гэтага шчасця ў мужа. І яна толькі прашаптала:

- Дзякую, дарагі.

Х

Снег у гэтым годзе выпаў раней, чым звычайна. Неяк нечакана пасля першых замаразкаў неба з поўначы пачало зацягвацца невыразнымі цёмна-шэрымі хмарами. Яны не плылі па небе, як заўсёды, а чамусьці доўга стаялі на адным месцы, панурыя і трывожныя, нібы тыя птушкі, збіраючыся ў вырай і не асмельваючыся рушыць у дарогу адразу, правяралі перад палётам свае сілы.

І вось пасля абеду пасыпаліся першыя белыя сняжынкі. Яны ляцелі так дружна і так старанна ўсцілалі зямлю, што праз паўгадзіны ўвесь свет ператварыўся ў суцэльную чароўную казку. І дрэвы ў скверах,

і ўсе гарадскія будынкі, і нават тэлеграфныя слупы адзелі свой урачыста-белы зімовы ўбор і, здавалася, аднавіліся раптоўна і памаладзелі.

Надзя вярталася з працы пяшком. Міма яе звінелі трамваі, праплівалі па асфальце тралейбусы і таксі, але яна, нібы не заўважаючы іх, крочыла праз бульвары і плошчы, пазіраючы, як кружацца ў паветры гэтыя снежныя зорачкі і асядаюць на капялюшы мінакам, чапляюцца за фантастычныя дзявочыя прычоскі і нават за павекі; не адна з іх магла б сыйсці ў гэты дзень за класную Снягурачку або нават за дародную снежную каралеву.

Надзі ў гэты час было так ціха на душы, так лёгка і пяшчотна, што, здавалася, дастаткова падуць самаму нязначнаму ветру, як гэты рэдкі за апошні час настрой знікне.

Ні адна думка яе не трывожыла.

Перасякаючы праспект, яна скіравала ў парк, дзе было ў гэты час менш народу, і пайшла па цэнтральнай алеі. Снег неўзабаве перастаў падаць, і паволі праяснілася неба. Якімі чароўнымі здаваліся ў гэтыя хвіліны высокія таполі і нізкія каштаны, маладыя сасонкі і акацыі.

Надзя крочыла па заснежанай алеі, уважліва разглядаючы кожнае дрэўца. Дамоў спяшыць ёй не было чаго, яна ведала, што яе там асабліва ніхто не чакаў. Раман увесь гэты час быў моцна заняты, канчаў сваю оперу і не вельмі ахвотна ўдаваўся з ёю ў размову, асабліва пасля той памятнай іх сваркі, калі яна, супраць яго волі, не пакінула працы ў рэдакцыі і, больш таго, нават папракнула яго ў паводзінах...

Навучаная вопытам, Надзя вырашыла не ўмешвацца больш у справы мужа і ні на што не звяртаць увагі. Так і жыла яна ўвесь гэты час, нібы ўбаку ад самой сябе, унікаючы знаёмых і пазбягаючы розных сустрэч. Яна сама стала заўважаць, што з таго памятнага дня з ёю адбылася нейкая змена. Што з ёю здарылася, яна не разумела яшчэ, толькі адчула, што вакол яе стварылася нейкая нібы цішыня. Усё тое, што раздражняла і хвалявала яе раней, цяпер амаль не кранала.

Ад гарэлки Раман устрымоўваўся, асабліва апошнія пару месяцаў, калі канчаў пісаць сваю оперу. П'яным ён дамоў з'яўляўся рэдка, аднак здаралася, што і зусім дома не начаваў. Але гэта, як не дзіўна, амаль не кранала Надзю.

Яна навучылася жыць сваім замкнутым жыццём. Увесь свой вольны час Надзя праводзіла за кнігамі. Цяпер яна ўпершыню адчула, што кнігі для яе з'яўляюцца адзінымі сябрамі, з якімі можна было забыць аб усім на свеце. У яе стварылася цэлая галерэя любімых герояў, з якімі яна гугарыла, спрачалася, давярала ім свае тайны.

Аднак яна пачала заўважаць, што яе супрацоўніцы, якія заўсёды

заставаліся цікаўнымі і дапытлівымі, часта перашэптваюцца паміж сабою і змаўкаюць, калі яна з'яўляецца. Але Надзя не звяртала на гэта ўвагі і, каб пазбегнуць балючых пытанняў, старалася ў вольныя хвіліны чым-небудзь заняцца, - то яна чытала газету, то пісала што-небудзь.

Раман жа ў сваю чаргу заставаўся нязменным: ніякіх спраў ён ёй не давяраў і нічым не дзяліўся. Яна адчувала, што паміж імі стварылася нейкая непраходная пропасць, пазбавіцца якой ім цяпер ужо цяжка. Гэтая стрыманасць і прытворная тактычнасць з боку мужа нагадвалі ёй цішыню перад бурай, пасля якой могуць быць наступствы і, можа нават, самыя непажаданыя. Ад такой думкі ёй становілася страшна. Не прымаючы ніякіх мер, яна рашыла даверыцца часу, гэтаму сапраўды разумнаму дарадчыку. Час ішоў, аднак не прыносіў ёй нічога новага. І тады яна папракала сама сябе: "Дурніца я, чакаю невядома чаго, жыву надзеяй... А чаго я дачакаюся?.. Вось умеюць жа неяк жыць людзі па-сапраўднаму. А ў мяне не атрымоўваецца... Трэба шукаць нейкага іншага выхаду...

Але гэтага іншага выхаду так і не знайходзіла.

Аднак напружаная газетная праца, вечная спешка, начныя дзяжурствы і, галоўным чынам, сустрэчы з людзьмі не дазвалялі асабліва ўпадаць у меланхолію. Ёй пастаянна даводзілася рыхтаваць газетны матэрыял, арганізоўваць выступленні рабочых, даваць адказы на пісьмы, пісаць пад рознымі псеўданімамі артыкулы ці фельетоны, каб занадта часта не паўтаралася яе прозвішча.

Мінуўшы парк, Надзя пайшла ўздоўж Свіслачы па Вераснёўскай вуліцы. Не даходзячы да маста, збочыла ўлева, падышла да берага і спынілася: якая прыгажосць! Уся зямля і ўсе дрэвы над ракою былі далікатна пакрыты лёгкім белым адзеннем. Вада ў рэчцы была ціхая, цёмная, невыразнага зеленкавата-бурага колеру з адценнем глыбокай сінявы. Колькі раз спынялася Надзя на гэтым месцы, аднак такога колеру вады не бачыла. Заўсёды яна іншая, заўсёды не падобная на ранейшую. Якая прыцягальная сіла ў вады! Колькі на яе ні глядзі, а ўсё наглядзецца не можаш.

На беразе з другога боку пахіліліся над вадою белыя вербы. Яны так выразна адбіваліся ў вадзяной тоні, што відаць было іх кожную далікатна-пушыстую галінку. Стройныя, грацыёзныя на фоне сінявата-бурай гладзі вербы здаваліся адухаўлённымі і па-святочнаму ўрачыстымі. Яны нібы любаваліся сваёй прагажосцю і, здавалася, так і застылі ў радасным чаканні свайго немінучага шчасця.

Надзя ўтаропілася ў гэтыя чароўныя дрэвы над вадою, разглядаючы іх мяккія абрысы. Ад лёгкага дрыжання хваль вербы захісталіся

ўбакі і здаліся на міг эластычнымі. Аднак праз хвіліну зноў суцішыліся і сталі яшчэ больш непакіснымі і гордымі.

І раптам Надзя заўважыла варону. Маленькая, чорная, мізэрная ледзь прыкметная варона прыліпла да самай вяршыны вярбы і сядзела, не зварухнуўшыся. Якой сціснутай, нікчэмнай і зусім не да месца была яна ў шэрагу гэтых узнёслых дрэў і як псавала ўсю ўрачыстасць карціны!

Надзя адступіла пару крокаў назад і пайшла паволі берагам, разважаючы сама з сабою. Вось так і ў жыцці бывае часамі: спачатку ўсё ідзе як быцца нармальна, а пасля ўварвецца ў яго якая-небудзь варона і папсуе ўвесь лад...

Дамоў яна пайшла толькі тады, калі пачынала шарэць. На падворку каля самага пад'езда мільганула нейкая высокая ў доўгім шынялі постаць. Насустрэч Надзі паспяшыў мужчына і загарадзіў ёй дарогу.

Надзя ахнула:

- Павел, божа мой, адкуль ты ўзяўся?

- Прабач, Надзенька, я не мог больш.

- Ідзём адгэтуль!

Амаль па тых самых сваіх слядах пайшла яна з Паўлам зноў у парк. Яна не ведала яшчэ, які характар прыме іх размова, аднак недзе ў глыбіні душы адчувала яе і знала, чым яна закончыцца. І ўсё ж была рада сустрэчы...

- Ну, вось, - сказала яна, спыніўшыся ў цяністым месцы ля камля тоўстай таполі.

- Надзя, мілая, харошая, адзінная...

Ён прыгарнуў яе галаву да сваіх грудзей, яна не вырывалася.

- Ты не крыўдзішся, што я прыехаў?

- Не.

- Птушачка мая. Галубка мая харошая.

Ён пяшчотна гладзіў яе галаву. Надзя тулілася да яго грудзей, слухаючы, як моцна білася яго сэрца - яна ведала, што б'ецца яно толькі для яе адной. Ад гэтага ёй было і радасна, і непамерна балюча. Яны стаялі нейкую хвіліну як зачарованыя, баючыся самым нязначным словам парушыць маўчанне.

Першая азвалася Надзя:

- Павел, што прышло табе ў галаву знайсці мяне менавіта сёння?

- Буду шчырым, Надзенька, не крыўдуй. Аднак я многае прачытаў у тваіх вачах пры той мінутнай нашай сустрэчы на паўстанку ў Сухавічах - помніш? Многае перадумаў. І вось не мог супакоіцца... Мне здаецца, табе дрэнна жыць з гэтым чалавекам. Прызнайся мне, дарагая, скажы ўсю праўду, не бойся. Няўжо ты любіш яго?

Надзя адказала не адразу. Яна спачатку падняла ўверх галаву, уважліва паглядзела Паўлу ў вочы, а затым, цяжка ўздыхнуўшы, яшчэ мацней прыпала да яго грудзей і ціха, амаль шэптам, але з болей у голасе прамовіла:

- Не ведаю, Павел, не ведаю, нічога не ведаю, родны. Ведаю толькі адно, што мне добра стаяць вось так з табою разам.

- А можа мы ўсё жыццё маглі б цяпер быць з табою разам.

Надзя адскочыла:

- Не разумею цябе.

- Калі б ты любіла мяне, то зразумела б.

- На шляху да гэтага тысяча і адна перашкода.

- Для тых, хто кахае, заўсёды ёсць выхад у наш час.

- Які?

- Трэба падумаць, пашукаць, і ён знойдзецца.

- Не ведаю. Ідзем адгэтуль!

Надзя ўзяла Паўла за руку і пайшла разам з ім па алеі. Нейкі час яны ішлі моўчкі, кожны думаў аб сваім. Надзю такая пастаноўка пытання амаль разлажвала. Як магло прыйсці яму ў галаву нешта падобнае? Але ж яна старалася стрымаць сябе. Яна адчувала ў гэтую хвіліну і верыла, што больш адданага сябра, чым Павел, у яе няма нікога на ўсім белым свеце. Аднак аб сумесным жыцці з ім цяпер ужо не думала і лічыла гэта проста немагчымым.

І яна звалася:

- Павел, ты ведаеш, што яначалава ў тваёй хаце?

- Ведаю. Мне дома расказалі, калі вярнуўся з камандзіроўкі.

- Ты здагадаўся, што гэта была я?

- Канешне.

- Дык вось. Я не выпадкова зайшла ў тваю хату. Можа ты на мяне і пакрыўжаны за гэта, няпрошанага гасця выводзяць за дзверы. Даруй мне. Але я хацела глянуць на ўсё ўласнымі вачыма. І вось бачыла тваю жонку Машу, бачыла дзяцей. Скажы, як я павінна аднесціся да тваёй сям'і, не гаворачы ўжо аб сям'і маёй? Я - жанчына, я павінна думаць аб дзецях, аб тваіх дзецях, Павел. Інакш гэта было б, па самай меншай меры, бесчалавечна, і ў першую чаргу, з майго боку.

Павел разгубіўся: так пастаўленага пытання ён не чакаў ад Надзі. І ў першую хвіліну не ведаў, што ёй адказаць, ён нават неяк міжвольна адштурхнуўся крыху ад яе. Але праз хвіліну яшчэ мацней прыгарнуў яе да сябе і прамовіў:

- Якая ты, усё ж такі... ну, як табе сказаць? Проста харошая, Надзенька. Аднак не асуджай сябе так сурова. Скажы мне іншае: што

можа быць больш чалавечнае за каханне - праўдзівае, чыстае, праверанае гадамі?

- Маё месца заняла ў тваім жыцці іншая жанчына, - лёгка папракнула Надзя.

- Памыляешся, дарагая - тваё месца заўсёды застанецца за табою. Не лёгка гаварыць мне аб гэтым, можа смешна, можа нават дурнавата - мне ўжо не дваццаць год, як было некалі, а цэлых трыццаць тры. І вось уяві сабе - усе гэтыя гады з таго дня, як мы рассталіся, я адчуваў сябе адзінокім. Больш таго - я ўспамінаў цябе ў самыя цяжкія хвіліны майго жыцця. І нават тады, калі Маша выхаджвала мяне хворага ў партызанах, у час забыцця я вымаўляў тваё імя. Пазней яна не раз папракала мяне табою. Няўжо ты магла дапусціць, што я забыў цябе, што не думаў аб табе калі-небудзь? Не, дарагая, такое не забываецца. Заплюшчу вочы - і бачу цябе ўсю перад вачыма - стройную, вясёлую - бачу тваю лёгкую паходку, тваю мілую ўсмешку. І ўсё жыву надзеяй, і ўсё нечага чакаю і веру, што прыдзе той дзень, аб якім мы некалі з табою марылі. Скажы, няўжо нельга вярнуць хоць частку таго, што мы страцілі?

- Як?

- Я канчаю вучобу, атрымаю прызначэнне на працу - і паедзем.

- Куды?

- Куды захочаш. Пагаворым, падумаем, вырашым разам - і паедзем.

- А твая Маша? А дзеці?

- З Машай вяжа мяне толькі жаласць. Другую жанчыну гэта зневажала б, але ад Машы гэтае паняцце так далёка, як неба ад зямлі, і мы ніколі не гаворым з ёю на гэтую тэму. Яна толькі сваім жаночым сэрцам адчувае, што звязала мяне па руках і па нагах. Але гэта яе зусім не кранае. І не толькі адчувае, а ведае. Я не хаваў, я гаварыў ёй гэта ў вочы. Дарэчы, яна здагадалася, што гэта была ты, калі ў нас начавала.

Надзя адступіла раптоўна:

- Няўжо здагадалася? Што я нарабіла? Як я вінавата перад вамі ўсімі?

- Дзівачка, у чым ты вінавата? У тым, што жывеш на белым свеце? Што ходзіш па зямлі і дыхаш паветрам? У гэтым твая віна? А што заехала - і добра. Мае дзеці дагэтуль яшчэ цябе ўспамінаюць, асабліва, Леначка, тая ўсё пытае: "Ці заедзе яшчэ на нас тая мінская цёця, што ў нас начавала?" Ну, а што да дзяцей, - прадаўжаў Павел, - гэта праўда, задумацца ёсць над чым. Ведаеш, як я люблю іх, сваіх дзетак - гэта адзіная мая радасць. Аднак з табою, думаю, мы іх у крыўду не далі б.

Надзя маўчала. Не, яна не пакрыўдзіла б Паўлавых дзяцей пры любых абставінах, у любой сітуацыі. Аднак... У іх ёсць свая родная маці і ёсць свой родны бацька. У іх ёсць сваё наседжанае гняздо, можа не зусім цёплае і ўтульнае, але роднае. І хто ёй даў права разбураць яго?...

І яна прамовіла:

- А ўсё ж такі я не магу адважыцца на гэта, Павел.

- Чаму?

- Ці не ўсё роўна, чаму? Ад гэтага сутнасць справы не мяняецца.

- А падумаўшы?

- Я ўжо думала. Не магу, Павел. Не магу ўрывацца ў чужое жыццё. Не магу разбіваць яго. Маша цябе любіць. І дзеці любяць. Любі і ты.

- Я не магу жыць з Машай. Надзя, родная, ты памыляешся, не ты разбіла наша жыццё, яно разбіта без цябе. Сувязь з Машай, гэта - выпадковасць, гэта - іронія лёсу. Пражыў яшчэ толькі трыццаць тры гады, а што за свой век убачыў? Маша старэйшая за мяне на пятнаццаць год. Але не толькі ў гэтым справа. Ды што доўга гаварыць, ты была ў хаце, ты бачыла ўсё ўласнымі вачыма і разумееш мяне без лішніх слоў. Думаю, табе не трэба гаварыць, што значыць жыць з некаханым чалавекам, чужою душою, з якім не здраднілі ні годы, ні сумеснае жыццё - нішто. Я цяпеў, мучыўся, пакуль зноў не сустрэў цябе. А цяпер не магу быць з ёю пад адной страхой, не жадаю. Скажы, няўжо мне трэба пахаваць сябе? Я жыць хачу, Надзя! Скажы, няўжо я не маю на гэта права? Няўжо гэта злачынства, што я хачу вярнуць цябе, сваё першае каханне, сваё шчасце...

- Павел!...

Надзя зноў прытуліла сваю галаву да яго грудзей, хацелася перабіць яго і не адважвалася. А ён, абдымаючы яе, прадаўжаў:

- Ну што? І табе не лёгка, дарагая, прызнайся мне, не абманвай мяне, і сябе не абманвай. Навошта нам мучыцца ў розных кутках зямлі, калі можам быць разам? Скажы, няўжо гэта немагчыма? Ну, чаго ж ты маўчыш?...

А Надзя маўчала. Тое, што яна толькі што пачула, выклікала на яе вуснах нябачную для Паўла горкую ўсмешку. Як не хапае ёй ў жыцці гэтага чалавека і, відаць, будзе не хапаць заўсёды! Аднак аб іншым жыцці яна ўжо цяпер не думала. Жыццё Надзю многаму навучыла, і цяпер, пасля ўсяго перажытага, яна зразумела тое, чаго не магла вычытаць ні ў якіх кнігах. Жывеш часам з чалавекам - быццам тысячу пудоў на сабе цягнеш. А расстацца з ім не можаш...

Не ўдалося ў яе жыццё з Раманам, - ну што рабіць. Не ўдалося і

ўсё. Яна ў гэтым вінавата ці не яна - вынік адзін. І вось перад ёю Павел, верны сябар яе, са сваім гарачым сэрцам, чуласцю і пяшчотамі, з усім сваім, чаго не мела яна ад Рамана, яна ведала, як лёгка было б ісці ёй побач з гэтым чалавекам па жыццёвай дарозе, дзяліць з ім апошні кавалак хлеба, усе горасці і радасці, без гульні і абману і нават не саромецца перад ім сваіх слёз. Але хіба магла б яна пакінуць назаўсёды Рамана, гэтае дарослае дзіця, якому так патрэбны яе штодзённыя клопаты, яе жаночыя рукі - Надзіны рукі. Павел усюды праб'е сабе дарогу. А вось яе Раман - ён такі бездапаможны, ён нават есці сам сабе не возьме, калі яму не падасі на стол. За ім патрэбны ўважлівы догляд - яе догляд, Надзін. А як ёй самой без Рамана? Ці не ён адкрыў ёй дзверы ў той чароўны свет гукаў, які называецца музыкай і без якога яна ўжо не мысліла свайго жыцця? Колькі раз, схаваўшыся ў спальні, слухала яна гэтыя гукі і пралівала гарачыя слёзы, - тыя слёзы, якія гранічаць са шчасцем. І ці не ў гэтым усім заключалася тая няўлоўная яго прывабнасць, тая нябачная сіла, якая прымушае прабачаць яму, верыць і спадзявацца. Але гэта не ўсё. Яе Раман патрэбны не толькі ёй адной, а ўсяму народу. Таму яна не мае права адмовіцца ад яго, яна павінна прысвяціць яму сваё жыццё, якое бы не было яно цяжкае, дзеля яго таленту, дзеля яго славы...

І Надзя прамовіла:

- Вось што, дарагі, - яна адступіла пару крокаў назад і ўзяла яго за руку. - Паглядзі вакол сябе, толькі ўважліва. Бачыш, які незвычайны прыгожы сённяшні вечар. Увесь свет уславы лёгкімі белымі пушынкамі. Паглядзі, які чароўны і казачны ўвесь свет - і зямля, і неба, і гэтая таполя ў нас над галавою. І якая цішыня вакол - не адна галінка не варухнецца. Паглядзі, якая чыста выбеленая сёння ўся зямля. Я хачу, каб гэты вечар, чысты, ціхі, з гэтымі развесістымі таполямі, з таямнічым шумам Свіслачы, - хачу, каб гэты вечар на ўсё жыццё застаўся табе ў памяці, - гэта наш апошні развітальны вечар.

У Паўла безнадзейна апусціліся ўніз рукі. Нічога не прамовіўшы, ён дастаў папяросу і пачаў курыць. Надзя заўважыла, які пакутлівы боль адбіўся на яго твары. У гэтую хвіліну ён здаўся бледным і раптоўна пахудзеўшым, вочы безнадзейна глядзелі ў адзін пункт, а моцна сціснутыя губы хавалі душэўную муку. Ёй стала шкада Паўла, і быў момант, калі яна гатова была кінуцца яму на шыю і прасіць прабачэння. Але яна ведала, што адна слабінка, адна ўпушчаная секунда можа папсаваць усю справу, і тады выправіць яе будзе ўжо цяжка. Павел апошні раз зацягнуўся папяросай, кінуў яе пад ногі і растаптаў. А затым ціха-ціха, скарэй для самага сябе, чым для яе, але з болей у голасе,

прамовіў:

- Так, так. Я просты чалавек, Надзя, ні таленту ў мяне, не славы. Я толькі дзяжурны глухога чыгуначнага паўстанка - хіба ты можаш кахаць мяне?

Гэтыя словы разанулі Надзю нібы маланка, балюча ранілі яе сэрца, і яна амаль ўскрыкнула:

- Няпраўда, Павел, мілы, няпраўда! Ты нават уявіць сабе не можаш, кім ты для мяне з'яўляешся. Але інакш паступіць я не магу, не маю права. Усё, што дарага табе, дарага і мне. Але мы павінны расстацца. Дзеля тваіх блізкіх. І дзеля маіх...

Надзя не магла гаварыць больш, нейкі спазм сціснуў ёй горла, і яна, сумная і прыгнечаная, апусціла ўніз галаву і маўчала. Павел узяў яе за падбародак і стрымана, з ласкай у голасе, але з адценнем балючай іроніі, прамовіў:

- Ну, зажурылася ўжо? Не трэба, дарагая. Вышэй галаву, вось так. Не будзем больш гаварыць аб сумных справах - мая персана не варта ўсяго гэтага. Што варта шчасце аднаго чалавека? - Ноль без палачкі. Так што...

- Павел, не трэба так, злітуйся, мне цяжка... - голас яе дрыжэў, і яна гатова была вось-вось расплакацца.

- Ну, не хвалюйся, - ён паклаў ёй на плячо сваю руку, - спакойна, спакойна, усё будзе добра.

- Пойдзем ужо, - праз слёзы сказала Надзя.

Яны моўчкі крочылі ўверх па Кастрычніцкай вуліцы, абмінаючы мінакоў, але не заўважаючы іх. Каля свайго дома Надзя скіравала ў Сасновы завулак і спынілася.

- Вунь мая кватэра, трэці паверх, злева крайнія вокны, першае і другое - бачыш?

Павел кіўнуў галавою.

- Адтуль я памахаю табе рукою, - прадаўжала яна, - чакай, пакуль загарыцца святло, аранжавы абажур. Ну, будзь здароў!

Яна схпіла яго руку, лёгка сціснула, хацела яшчэ нешта сказаць, але абарвала на паўслове, павярнулася і пайшла. "Вось і ўсё", - скарэй прастагнаў, чым прамовіў ёй услед Павел. Але яна не аглянулася ўжо. Прыбавіўшы кроку, яна бегла чым хутчэй да пад'езда, нібы баючыся той сілы, якая магла б яшчэ павярнуць яе назад, мігам узляцела на трэці паверх, адамкнула кватэру, запаліла святло, адкрыла насцеж акно ў зале і ўтаропілася вачыма ў начную цемру. Недалёка ад свайго дома, у Сасновым завулку, на тым самы месцы, дзе толькі што развіталася з

Паўлам, яна заўважыла ў цемры маленькі чырвоны агеньчык. "Курыць", - падумала Надзя і памахала яму рукою. Агеньчык зарухаўся і пачаў махаць у адказ. Затым ён пачаў рухацца ўздоўж і ўпапярок, затым спыніўся і ўжо не кранаўся з месца. Надзя стаяла як зачарованая. Яна яшчэ раз памахала яму рукою. Яна бычыла, як агеньчык задрыжэў, падняўся ўверх і... патух. Раптам ёй здалася, што вакол яе, - і дома, і ў горадзе, і ва ўсім свеце запанавала нейкая страшэнная пустка. Яна абхапіла рукамі твар і загаласіла - голасна, адчайна, на ўсю кватэру, даючы волю слязам. Праз нейкі час у калідоры зазвінеў званок. "Можа Павел?" - з боязню і ў той жа час з радасцю падумала яна і пабегла адкрываць дзверы.

На парозе паказаўся Раман

- Што з табою? - ён паглядзеў дапытлівым позіркам у яе вочы, - ты плакала?

Апусціўшы ўніз галаву, Надзя выцірала ражком шаліка слёзы, маўчала. Але неўзабаве авалодала сабой і, падаўляючы слёзы, прагаварыла:

- Я... я многа думала, Раман, і рашыла жыць па-іншаму. Можа і я калі-небудзь была перад табою вінавата, не разумела цябе, не ўмела як належыць ацаніць твае цяжкай працы. Але ты быў таксама вінаваты перада мною. Давай не будзем папракаць адзін аднаго і пачнём жыць па-новаму. Ты слухай толькі: я вырашыла пакінуць працу ў рэдакцыі.

- А я даўно прасіў цябе аб гэтым.

- Я гэта помніла і, як бачыш, выканала тваю просьбу.

- Ну вось і добра.

- Ты не хацеў, каб я працавала ў рэдакцыі, цяпер я не буду працаваць. Табе не падабаліся мае паездкі ў камандзіроўкі - цяпер я буду дома...

- Ну добра, добра! Дык чаго ж табе ад мяне трэба?

- А ты паслухай, Раман, - прадаўжала яна: - цяпер я буду дома - і днём, і ноччу, і ў будзённым дзень, і ў свята - заўсёды. Я буду памагаць табе, у чым толькі змагу, буду ствараць табе ўмовы для працы, утульнасць у хаце, рабіць усё, каб ты стаў знакамітым, вялікім чалавекам.

- У гэтым не твая заслуга, - перабіў ён.

- А ты паслухай, Раман: я буду рабіць усё, каб табе было добра са мною... Толькі ты будзь да мяне іншым і... пакінь піць.

Але Раман не пачуў апошніх яе слоў: ён ужо насвістаў нейкую новую мелодыю.

А назаўтра Надзя падала рэдактару заяву аб сыходзе з працы.

ХІ

Надзя стаяла перад люстэркам і расплётала косы. У праменнях сонца яе каштанавыя валасы пераліваліся золатам. Яна растрапала іх далонню, сабрала ў прыгарышчы і адкінула ўзад. Хвалістыя пасмы мякка дакрануліся да спіны і закрылі ўсе плечы. Надзя зірнула ў люстэрка, апусціла рукі і сумна, з насмешкай, амаль іранічна прашаптала:

- Бура!

Гэтую мянушку даў ёй Раман яшчэ ў першы год іх замужжа, калі ўпершыню ўбачыў Надзю з распушчанымі косамі. Тады ён настолькі здзівіўся яе непрывычнаму выглядзе, што проста ахнуў:

- Ты, Надзя, бура, далібог, бура! Ну проста стыхія! Так, здаецца, і знясуць цябе гэтыя хвалі, захліснуць, і не ўратуешся ад іх.

І ён сам, нібы той віхор, разбурыў яе доўгія каштанавыя валасы, схопіў Надзю на рукі і закружыў:

- Так, бура... - паўтарае Надзя, - адгула, пранеслася і не вернеш назад...

Паволі, асцярожна, каб не было балюча, стала яна расчэсваць адну за другою доўгія пасмы, адчуваючы, што робіць гэта пацяжэўшымі рукамі, без усялякай радасці, проста так, па нейкай дзіўнай неабходнасці здавацца ўсё той жа Надзйяй, якой прыйшла яна ў гэты дом.

Мінула больш за год з таго дня, як Надзя пакінула рэдакцыю. Як яна змянілася за гэты час! Ні ўсмешкі на вуснах, ні радасці. Толькі яе вялікія вочы сталі яшчэ больш тужлівымі. І гэтая гладкая, святой мадоны прычоска, кажуць, ёй зусім не да твару. Ды якое гэта мае значэнне? Хтосьці раіў Надзі ўкладваць валасы на галаве каронай. Навошта? Раней яна любіла насіць косы. Гэта было даўно...

Прывычнымі рухамі Надзя сабрала свае валасы ў тугі скрутак на патыліцы, скалола шпількамі і, не глянуўшы больш у люстэрка, адышла ад стала, дзе ляжала сённяшняя пошта. Яна яшчэ раз перагледзела ўсю карэспандэнцыю, сваю і Раманаву, аднак пісьма ад Рамана не было. Вось ужо каля двух тыдняў у Кіславодску - і ні слова.

Надзя ўзяла газету і апусцілася ў крэсла. З яскравага гуцараўскага кіліма пад нагамі перавяла позірк на люстраную шафу, дзе перахоўваліся яе ўборы - шоўкавыя, бархатныя розных фасонаў сукенкі і кофтакі з бісерам, з модным плісэ, паглядзела на зімовы пейзаж у залатым багеце і першы раз за ўвесь час адчула сябе чужой тут, чужой і нікому не патрэбнай...

А ці даўно яшчэ лічыла яна сябе шчаслівай? Акружаная звычай-

нымі жыццёвымі радасцямі, яна была задаволена тым, што магла распаджацца сваім часам, як хацела. Ёй не трэба было ўставаць раніцой да дня, выседжваць начамі над газетнай паласой, хвалявацца з-за якой-небудзь нататкі, праседжваць на лятучках, выконваць заданні, каб не трапіць у лік нядбайных.

Але чым яна займалася? Наводзіла парадак дома, гатавала абеды, варыла варэнне, ездзіла да краўчыхі, чытала. Нават паспрабавала вышыўкай займацца, але для гэтага ў яе не хапіла цярэлівасці, і напалову вышытую падушку на канапу закінула ў кут шафы.

Асабліва палюбілася Надзі за гэты час кухня. У тым, што яна ўмела смачна гатаваць страву і прыгожа падаць на стол, яна адчувала нейкую свайго роду асалоду. Ёй прыемна было самой замарынаваць на зіму рыжыкі і карнішоны, прырыхтаваць да свята ральпомсы з ціха-акіяньскіх селядцоў і спячы ў "цудзе" міндальны пірог. Але з кожным днём яна ўсё больш адчувала, што нечага ў яе жыцці не хапае, і часта, стоячы ля акна, падоўгу сумавала. А часам находзілі на яе такія хвіліны, калі яна проста не знаходзіла сабе месца. І ўся гэтая раскошная кватэра з бронзавымі статуеткамі, крыштальнымі вазамі і персідскімі кілімамі душыла яе і прыгнятала. "У што я ператварылася седзячы дома? - думала яна, - і ці не таму пачаў што-раз больш зневажаць мяне Раман?.."

Яна абаперлася локцямі на стол і сціснула далонямі скроні. У галаве паўставалі ўсё новыя думкі і ўсё больш яе хвалявалі. Навошта ёй было слухаць у свой час Рамана і кідаць працу ў рэдакцыі, з якой яна была звязана ўсёй сваёй душою, кожным сваім нервам? Як магло здарыцца, што яна не давяла да канца справы з калгасам "Новы шлях", дзе па сённяшні дзень сядзіць у кіраўніцтве калгаса несумленны чалавек і здзекуецца над сумленнымі людзьмі. А на яе так спадзяваліся калгаснікі, яны прасілі яе, яна абяцала, яны верылі ёй... Яе там чакалі і чакаюць, мабыць, па сённяшні дзень... Надзя адчула ў гэтую хвіліну, як раптоўна пачалі палаць яе шчокі. У хаце стала гарача. Яна адкрыла фортакчу, у пакой уварваўся струмень свежага паветра. Удыхаючы яго, Надзя прыпала шчакой да халоднай шыбы і глядзела кудысьці ўдаль, хаця нічога там не заўважала. "Нішто ў жыцці не праходзіць бяследна, - думала яна, - кожнае слова, кожны наш крок цягне за сабою нейкія наступствы, хоць мы гэтага не заўважаем, а часцей за ўсё не хочам заўважаць. І за кожную нашу памылку раней ці пазней давядзецца паплаціцца, калі не нам, то некаму..."

А хіба яна магла паступіць інакш? Колькі разоў чула яна ад Рамана колкія папрокі па поведзе яе паездкаў у камандзіроўкі! Раман не адзін раз спрабаваў ёй даказаць, што галоўнай прычынай яго выпівак з'яўляюцца

Надзіны адлучкі з дому - паспрабуй высадзец у адзіноце цэлымі днямі і непамерна доўгімі вечарамі! Што ж застаецца тады рабіць яму ад сумоты, як не супакоіць сябе за бутэлькай віна?..

І Надзя заўважыла, што яны заблыталіся ў сваіх разважаннях, пакінуўшы пытанне так і не вырашаным.

Яна вярнулася ў крэсла, узяла газету, разгарнула яе, прабегла вачыма па ўсіх загалоўках на другой, на трэцяй паласе, затым стала чытаць падборку пісем. Апошні раз яна з асаблівай увагай сачыла за прозвішчамі людзей, з якімі яна сустракалася раней і аб якіх сама калісьці пісала. З газетнай паласы глядзелі на яе знаёмыя людзі, нібы пытаючы: дзе яна, што з ёю?

Надзя хутка адлажыла газету ўбок. На нейкі міг ёй здалося, што яна зусім не дома, а ў рэдакцыі на дзяжурстве, сядзіць і вычытвае свежую яшчэ вільготную паласу. І такую свежую, што яна пахне яшчэ друкарскай фарбай, і такую вільготную, што на ёй уціснуты ўсярэдзіну ўсе да аднаго друкарскія знакі. Пачнеш выпраўляць чарнілам пераблытанія наборшчыкам літары, або цэлыя словы, а пярэ так і скача па ўпадзінах дробнага шрыфту, нібы калёсы па дарозе з Пінска на Стрэшын або па каляінах Наваградчыны. І яна гатова была ў гэтую хвіліну сарвацца з месца і бегчы, ісці пяшком дзесяткі кіламетраў, у сцюжу і слоту, не дасыпаючы начэй, - але быць там, дзе ходзяць гэтыя людзі - не проста ходзяць, а нешта робяць. І разам з імі, людзьмі, таксама нешта рабіць, можа самае нязначнае, непрыкметнае, але абавязкова рабіць і адчуваць, што ты жывеш, менавіта жывеш, а не чахнеш у чатырох сценах, без промняў сонца, без свежых дарожных вятроў. І раптам гэтая раскошная кватэра нагадала ёй залатую клетку з чароўных казак дзяцінства. Але хто зняволіў яе ў клетцы і трымае ў цемнаце? Хто замкнуў на дзесяць замкоў і не пускае ў дарогу? Ці не сама яна падрэзала сабе крылы, каб не вылецець на прастор?

Надзя сарвалася з месца. У хаце што-раз болей становілася ёй душна. "Прайдуся крыху", - рашыла яна і адразу накіравалася да шафы, дастала светлую шыфонавую сукенку, пераадылася і выйшла з хаты, закрываючы за сабою дзверы на замок. На лесвіцы ёй загарадзіў дарогу паштальён:

- Вам пісьмо.

- Мне? - перапытала Надзя і тут жа падумала: дарэмна яна крыўдзілася на Рамана - напісаў ўсё-такі, успомніў яе ...

- Заказное. Распішыцеся, - дадаў паштальён.

Надзя ўзяла пісьмо ў рукі - почырк незнаёмы, і штамп не Кіславодскі... Масква... Значыць, не ад Рамана. Ад каго ж яшчэ?

Яна хутка разарвала канверт, перагарнула адну старонку, другую... Павел! Павел! Ды ён жа на летняй сесіі чыгуначнага інстытута, ці не толькі дзяржаўны здае? Яна ўсё забыла...

Надзя вярнулася дамоў, села на канапу і пачала чытаць:

"Дарагая Надзенька! Вось ужо другі тыдзень, як я знаходжуся ў Маскве. Здаю дзяржаўны. Жыву ў інтэрнаце з такімі ж самымі невукамі, як я сам, і "грызу" канспекты, з надзеяй, што хутка ўсяму канец...

Масква шумная і неспакойная і я, сухавіцкі правінцыял, ніяк не магу да яе прывыкнуць. Калі іду па вуліцы, здаецца усё ляціць на мяне, усё аглушае, але не можа заглушыць таго болю ў душы, які павёз з сабою з хвіліны апошняга нашага развітання. Ты хацела тады, каб той вечар на ўсё жыццё застаўся ў маёй памяці. Можаш у гэтым не сумнявацца: на сваю памяць я не наракаю. З таго вечара помню ўсё да самых драбнотак. А найбольш помню сваю дарагую "Надзею", помню цябе ўсю - ласкавую і пышчотную, халодную і недаступную, далёкую і недасягальную - ужо ў акне на трэцім паверсе твайго дома, калі ты махала мне рукою. Як я злаваўся тады на сябе, што дазволіў табе так хутка выслізнуць з маіх рук... Ледзь устрымаўся, каб не зрабіць глупства: не пабегчы ўслед за табою і не ўварвацца ў тваю кватэру... Не зрабіў гэта толькі таму, што быў упэўнены ў нашай сустрэчы. Дарэмна ты назвала той вечар апошнім і развітальным - нічога з гэтага не выйдзе, мая дарагая! Я намераны з табою ўбачыцца ў самым хуткім часе, напрыклад, калі буду вяртацца з Масквы. Вось таму і спяшу выслаць табе пісьмо, каб ты ведала аб гэтым і не ўцякла на гэты час нікуды з Мінска. Веру ва ўсё харошае. Думкі аб табе даюць мне сілы ў любой цяжкасці, я гатоў усё перамагчы, перавярнуць увесь свет... Надзенька, мая харошая "Надзея", няўжо ты не верыш у тое, што лёс нас злучыць, што нашы жыццёвыя каляінікі сыйдуцца, мы будзем разам... А я ў гэта веру. Не знаю яшчэ, як яно можа атрымацца, але недзе ў глыбіні душы жыве крупінка надзеі, што так будзе. Бо ці ж можна ўявіць жыццё без цябе, без твайго звонкага голасу, мілай усмешкі, без тваіх ласкавых рук. Мілая, харошая, вер і ты ў гэта.

А цяпер мне хочацца пагаварыць з табою аб маіх планах на бліжэйшы час. Хочацца параіцца з табою. Калі экзамены пройдуць нармальна, то ў мяне будзе магчымасць памяняць месца працы. Я хачу прасіць каб мяне накіравалі на працу ў Мінск. Што на гэта ты? У самым горшым выпадку мы будзем з табою ў адным горадзе, будзем хадзіць па адных вуліцах - вось і рэальная магчымасць сустрэцца. А ў лепшым... гэта, пакуль што, мае мары, маё жаданне. А без жадання нічога не дасягнеш, да нічога не будзе жадання, тваё і маё - і ўсё ў нас

будзе добра. Але хачу агаварыцца, дарагая мая. Пішу так смела і ўпэўнены таму, што веру ў самае святое: у тваё каханне. Не хавай, дарагая, але я адчуў яго пры апошняй нашай сустрэчы і таму лічу сябе шчаслівым... Аднак, можа, я памыляюся?.. Тады не буду непакоіць цябе. Толькі будзь шчырай, напішы мне ўсё, як ёсць. Калі табе дорага тое, што і мне дорага, напішы, як і дзе нам спаткацца. Яшчэ раз паўтараю, што ў Мінск хачу пераехаць толькі дзеля цябе. Калі ты не згодна, я рашацца на гэта не буду. Таму адразу адпішы. Паведамі, куды табе лепш пісаць? Гэта пісьмо высылаю на рэдакцыю, спадзяюся, што ты яго атрымаеш, але можа табе так не выгядна?

З нецярпліваасцю буду чакаць твайго пісьма, буду кожны дзень хадзіць на пошту.

Заўсёды верны твой Павел".

Надзя не чакала, што пісьмо Паўла настолькі ўсхвальное. Приемна было пачуць, што ён яе помніць, што любіць яе. Але навошта ён піша аб сваіх марах, аб сваіх планах на будучае. Ён жа павінен ведаць, што яна не можа згадзіцца на гэта і не згодзіцца ніколі. Іншая справа, калі б Павел быў вольны, а то... Дзівак ён і больш нічога. І навошта дапускаць такую думку? Эх, летуценік, летуценік! Тым большае вынясе ў душы расчараванне, тым большы падрыхтуе яно яму ўдар...

Аднак пад уплывам пісьма ў Надзі столькі нахлінула новых думак і пачуццяў, што ўсядзець на адным месцы яна ўжо не магла. Яна ўзяла сумку з бланкатам, куды паклала Паўлава пісьмо, ручку, узяла свежыя газеты, павесіла на руку дажджавы плашч і выйшла з хаты. Аказаўшыся на двары, яна пайшла праз завулак на Камуністычную вуліцу і накіравалася да Свіслачы, каб прайсці проста ў парк. Трэба было развезцца, супакоіцца. Яна перасякла праспект, і абмінаючы мінакоў, скіравала проста ў парк і пайшла па зялёнай алеі, удыхаючы свежае халаднаватае паветра, але супакоіцца не магла... Што рабілася ў яе душы, яна сама не магла зразумець. Трэба было пабыць на адзіноце, без гарадскога шуму, без гэтых цікаўных мінакоў, якія, чамусьці, усе на яе заглядваюцца...

Надзя скіравала на трамвайны прыпынак, ускочыла ў прырэдні вагон і паехала да самага апошняга прыпынку.

Нарэшце яна аказалася далёка за горадам, сярод незнаёмага поля. Усё наваколле было напоўнена звонам птушак і водарам лета, у якім адчувалася ўжо хаця далёкае, але прыбліжэнне восені, якое Надзю заўсёды кранала і настройвала на нейкі дзіўны рамантычны лад. Як добра, што, нарэшце, дагадалася выехаць за горад і ўбачыць столькі прыгажосці! І халаднаватую на палянцы зелень пад нагамі, і нават гэты вымыты ліўнем дачыста камень-валун, які нібы па заказу Надзі дастаў-

лены сюды пад сасонку, каб яна магла сесці ў цяні і спакойна адпачыць. Надзя прымасцілася на камені і аглянулася навокал, але, здавалася, праз усю гэтую свежасць зелені і празрыстаць паветра яна бачыла толькі аднаго Паўла. Як шкада, што ў гэтую хвіліну няма яго побач з ёю, сярод гэтага неабсяжнага поля, шкада, што яна не зможа падзяліцца з ім прыгажосцю гэтага чароўнага летняга дня тут, пад Мінскам. У гэтую мінуту ён дзесяці ў Маскве і нават не здагадваецца, што з-за яго ўцякла яна з дому, уцякла ад людзей у гэтае глухое поле і думае аб ім...

Надзя дастала з сумкі пісьмо Паўла і пачала яго перачытваць - раз, другі раз. Павел! Мілы, дарагі Павел!.. Як добра, што ўспомніў яе, калі ёй было так цяжка на душы! Трэба яму адпісаць, абавязкова трэба адпісаць! Ды і ў самой Надзі столькі пачуццяў, што яна не зможа трымаць іх доўга ў сабе. Што яна напіша яму, каб не сказаць нічога лішняга? Напіша тое, што думае...

Яна дастала з сумкі бланк, ручку і, прымасціўшыся больш выгадна на камені, пачала пісаць:

"Мілы, дарагі!

Атрымала тваё пісьмо, расхвалывалася і не ведаю, што адказаць табе на ўсё гэта. Што адказаць, калі і мая душа перапоўнена пачуццямі. Ты ведаеш без лішніх слоў, што да цябе адчуваю... Ты думаеш або мне - гэта я знаю. Ты сумуеш па мне, як і я сумую па табе. Але што з таго? Сёння я адна дома і такая адзінокая. І калі б сабраліся тут ўсе нашы знаёмыя, то ўсяроўна не маглі б замяніць мне аднаго цябе... Як мне не хапае цябе ў гэту хвіліну, мой дарагі, мой добры! І я часта ўспамінаю апошнюю нашу сустрэчу і не ведаю, што аддала б, каб ты аказаўся ў гэтую хвіліну тут, разам са мною. Сёння прыгожы сонечны дзень, а на сэрцы такая сумота і пустата, што я не знаходзіла сабе месца. І раптам - тваё пісьмо. Як я ўдзячна табе за яго, мой дарагі. Прачытала пісьмо, і раптам захацелася пабыць адной, і я паехала за горад, у поле, каб пабыць на адзіноце з табой, пабыць з думкамі аб табе. І вось сяжу ў полі і пішу табе пісьмо. Навокал так ціха і пяшчотна! У паветры лётаюць нейкія пушынькі дрэў і ападаюць мне на рукі, на валасы. У гэтым ціхім лёгкім палёце адчуваецца прыбліжэнне восені, якое так пяшчотна кранае за сэрца. Неба чыстае, сіняе, бяздоннае, злёгка даносяца гукі далёкага горада. Горад жыве сваім жыццём, дружным і сканцэнтраваным. І толькі я ў ім адчуваю сябе лішняй, нікому не патрэбнай... Ты не ведаеш яшчэ, што ў рэдакцыі я ўжо не працую. Цяпер я вольная птушка і ні з чым не звязана, і магу лётаць, куды мне хочацца. І як у птушкі, вакол мяне цяпер пустата. Але чалавек ў пустаце чахне... Ён павінен трымацца на нейкай аснове, павінен адчуваць трывалы грунт пад нагамі. А я страціла

яго... Карацей - я чахну без працы.

Але гэта зразумела само сабой. А ёсць рэчы незразумелыя. Я, напрыклад, не магу зразумець адной ісціны. Уяві сабе, дарагі, жыву я ў гэтай мэбляванай пустыні, адна цэлымі днямі, і, мы сталі чужымі з ім. А расстацца не можам... І жыць не можам, і расстацца не можам. Як гэта страшна - жыць з чалавекам пад адным дахам, называць сябе мужам і жонкай і быць чужымі. Але нешта трымае нас. А што? Я не разумею гэтага. Я рабіла ўсё, каб наша жыццё наладзіць, але нічога з гэтага не выйшла. Я не хачу называць яго дрэнным чалавекам, мне здаецца, ён вельмі добры. І я ўсё рабіла, каб было добра, а добра не атрымалася. У чым жа справа? Дзе прычына гэтага? Дзе наша віна аднаго перад другім? Я не разумею гэтага. Мне наогул здаецца, што няма дрэнных людзей. Прабач, я не так выразілася - я хачу сказаць, што ўсе людзі родзяцца з харошымі задаткамі, а нейкія пабочныя прычыны, абставіны, ці як там іх называць, дзейнічаюць на людзей у адваротны бок...

Не атрымалася ў нас добрага жыцця з Раманам. А хто вінаваты - ці ён, ці я? Ці можа мы абодва? А, можа, ніхто... Але ж прычына нейкая ёсць. А якая? Я не разумею гэтага. Можа, проста нам не трэба было сыходзіцца. У нас розныя жыццёвыя напрамкі, розныя шляхі, і нам разам з ім - проста не па дарозе. Я гэта пачынаю разумець толькі цяпер, аж так позна! А цяпер што рабіць? Столькі год пражытых разам, і горасцей, і радасцей - куды іх дзець, як вырваць з душы? А вырвеш - след застанецца, і можа ён не загладзіцца праз усё жыццё...

Мне цяжка расстацца цяпер з Раманам, больш таго - страшна. І страшна больш не за сябе, а за яго. Я ўсяк магу жыць, усюды магу прыстасавацца да жыцця. А Раман можа загінуць... Да гэтага дапусціць нельга. Ты яшчэ не ведаеш, які вялікі талент - Раман Лагода, гэта - будучая слава нашага народа, і ён павінен жыць, жыць для нашых нашчадкаў, для будучых пакаленняў. Я ўсё рабіла, каб падтрымаць яго, стварала яму ўмовы для працы, да жыцця. А цяпер зразумела, што я не памагаю, я нечым перашкаджаю. Перашкаджаю яму, перашкаджаю сабе, і я многа страціла. Дзеля яго я адмовілася ад працы ў рэдакцыі. Я думала, што гэта дапаможа ўладкаваць нашы адносіны, паправіць іх. Але я памылілася. Адносіны нашы не паправіліся, і я страціла ўсё, што мне давала сілы і радасць да жыцця, напаўняла маё жыццё нейкім цікавым і радасным зместам. А цяпер вакол мяне - сумота і пустата. І столькі крыўды і жалю, што няма слоў, каб іх выразіць. Я ўжо не ведала, куды кінуцца і што мне рабіць, які шукаць выхад... І вось твае пісьмо..."

Надзя спынілася на хвіліну, падумала і прашаптала: "Навошта ўсё гэта пішу яму?.. Яна ўстала і прайшла па паляны. Чароўны

сонечны дзень, здавалася, напаўняў яе сэрца радасцю. І бадзёрасцю. Але адкуль гэтая туга і боль у душы?

І сапраўды - адкуль? Павел успомніў яе, ён падказаў ёй выхад, ён хоча быць з ёю...

"Што мне рабіць? - паўтарала яна сабе. - Што мне рабіць?..

Затым накіравалася да каменя, паскладала ў сумку ўсё свае паперы і паехала дамоў.

ХІІ

У шэсць гадзін вечара Надзя сядзела ўжо ў цягніку на Сухавічы. Гэтая думка прыйшла ў галаву ёй раптоўна. Паўлу яна не адправіла пісьмо і не магла адправіць, фактычна, яна не пісала яго. Тое, што пісала, было ўсё не тое, гэта - мінутны парыў, пазбаўлены ўсякай свядомасці...

А пытанне трэба было вырашаць. Павел паставіў яго рубам і патрабуе сур'ёзнага адказу. Фактычна, ён лічыў яго вырашным і, як відаць з пісьма, будзе рабіць усё, каб ажыццявіць сваё рашэнне. Надзя і сама адчувала, што далей гэтае няпэўнае яе становішча ў сям'і прадаўжацца не можа. Адносіны ў яе з Раманам апошні час перамяніліся настолькі, што жыць становілася цяжка. Тая дзіўная ліловая запіска зрабіла сваю справу і нечакана ўнесла ў іх жыццё той разлад, які ніяк не ўдавалася паправіць. Раман рабіў выгляд, быццам нічога асаблівага не здарылася, а Надзя - быццам яна не прыдае гэтаму значэння, але не магла хаваць свае халоднасці да яго і абьякавасці. Не, яна не магла цяпер ужо яму верыць. Яна старалася адносіцца да яго, як і раней, чула і ўважліва, аднак гэта не атрымлівалася. У душы ў яе нешта абарвалася, відаць, назаўсёды, і абманваць яго ў сваіх пачуццях, быць шчырай з ім становілася для яе з кожным днём усё цяжэй і цяпер проста было ўжо не пад сілу... І вось ад Паўла пісьмо - негаданае, нечаканае. Што значыць адзін толькі той факт, што недзе на белым свеце ёсць жывая душа, якая помніць яе, думае пра яе. Значыць, Надзя не адзінокая! Як яна абрадалася пісьму! У такую цяжкую мінуту ўспомніў яе! Больш таго - ён падказвае ёй выхад з цяжкага становішча, ён гатоў забраць яе з сабою, калі толькі яна згодзіцца на гэта...

Спачатку пісьмо Паўла спалохала Надзю: смешна, як яна можа пайсці на сямейны разрыў, калі аб гэтым загаворыць увесь горад. Ды не толькі горад - Рамана знае ўся рэспубліка, яго ведаюць у Маскве... Але, калі яна дапусціла думку, што ёй прыдзецца ўвесь свой век пражыць з Раманам беспрасветна вось так, як цяпер, амаль у адзіноце, без ласкавага слова, без працы, без людзей, - яе апанаваў жах. Фактычна,

што для яе застаецца тады ў жыцці? І ў яе тут жа мільганула радасная думка - парваць з Раманам. Яна пачала аддавацца салодкім марам жыцця з Паўлам і была поўная рашучасці ісці на любыя цяжкасці, абы толькі дасягнуць свае мэты. Ды пакуль што і цяжкасцей асаблівых не было: Павел нават сам згаджаецца прыехаць да яе і абгаварыць усё падрабязна. Ён гатоў прыехаць да яе ў любое месца, дзе толькі яна скажа...

Але ў такім настроі яна знаходзілася нядоўга, і яе пачалі апаноўваць розныя сумненні. У Паўла ж ёсць сям'я...

І Павел чакае адказу. Ён павінен ведаць, дзе яму лепш застацца на працы пасля вучобы - цяпер ён мае магчымасць перамяніць месца працы. І калі яна пажадае, ён будзе прасіць перавесці яго ў Мінск...

Для роздуму з гэтай нагоды часу ў яе засталася мала - праз пару дзён яна павінна выслать яму пісьмо. І яна павінна канчаткова рашыць за гэты час: або сыйсціся з Паўлам назаўсёды, або адмовіць яму - навошта ж мучыць чалавека? Але хіба лёгка вырашыць такое пытанне? І калі разрыў з Раманам, здавалася, не ўяўляў ужо для яе асаблівай цяжкасці, то пайсці на два такія разрывы было проста не пад сілу. Хіба яна можа так лёгка на гэта згадзіцца? У яго не толькі жонка, але і дзеці. Хіба яна можа зрабіць неабдуманы крок? Мала што магло прыйсці яму ў галаву! Можа Павел рашыўся на гэта пад уплывам нейкага мінутага настрою і гатоў тады нарабіць глупства. А хіба яна, Надзя, мае права траціць свядомасць і даваць сваю згоду, не ведаючы на што? Іншая справа, калі жонка сама гэтага жадае, тады яе сумленне будзе чыстае. Мала што можа быць - характарамі не сышліся ці што. А, можа, мае каго іншага на прымеце, лепшага за Паўла? Можа, яна сама не жадае жыць з Паўлам, а Павел не хацеў Надзі аб гэтым прызнацца... Лепш за ўсё ўбачыць усё сваімі ўласнымі вачыма. Таму Надзя і вырашыла: "Паеду - пагляджу..."

На вакзале яна без затрымкі ўзяла білет. Да адпраўлення поезда засталася яшчэ сорак хвілін, і Надзя, не трацячы часу, хутка пабегла ў гастронам і схпіла на скорую руку цукерак і сее-тое з яды пра запас.

У Сухавічы Надзя прыехала завідна.

Да вечара было яшчэ далёка і яна рашыла абгледзець гэту глухую, непрыкметную станцыю. Цяпер яна ведала, што Паўла тут няма, таму не хвалялася і спакойна аглядала ўсе незнаёмыя і ў той час нечым дарагія куткі. Яна пабывала на станцыі ля касы, дзе прадаюцца білеты, прайшла па платформе ўздоўж чыгункі аж да семафора, затым вярнулася назад і пайшла ў адваротным напрамку аж да белага бетоннага мосціка. На яе павяла нейкім жывым далёкім і дарагім успамінам. Як усё перамянілася тут за гэты кароткі час! Уздоўж чыгункі зрэдку стаялі

тыя самыя маленькія домікі, блішчэў белізнаю белы бетонны мосцік, як і раней, цягнеў на гарызонце цёмны сасновы бор, але адусюль веела пусткай... І ад усяго гэтага ў душы ў Надзі становілася тужліва і адзінока... Адкуль такі настрой?..

Ля зруба яна не знайшла ўжо дзеравіны, на якой сядзела некалі і чакала з дзяжурства Паўла, на яе месцы ля дома віднеўся новы яшчэ не зашклёны ганак. У доме былі пастаўлены печы, у вокнах - новыя рамы, хаця ніхто яшчэ там не жыў... "Як усё ў жыцці хутка мяняецца. Так і мы расстанемся, і ніякага следу не застанееца ад нашых сустрэч", - невядома адкуль мільганула ў яе галаве гэтая дзіўная думка.

На домік Паўла яна старалася не глядзець, хаця кожную мінуту бачыла яго. І толькі тады, калі амаль зусім сцімнела яна падышла да яго, і нейкі час пастаяла ля парога ў нерашучасці. Можна, не заходзіць і вярнуцца назад? Але навошта яна тады ехала такую далячынь? Зойдзе і ўсё, толькі смела. Яе тут ніхто не ведае, і ніхто нічога не падумае. І яна даведаецца ўсё, што ёй трэба ведаць пра Паўла...

Нарэшце яна пастукала ў дзверы:

- Можна зайсці?

- Заходзьце.

- Прабачце, я з дарогі, знаходжуся ў камандзіроўцы і не маю дзе пераначаваць. Мясцовасці гэтай не знаю. Можна вы мне дазволіце пераначаваць у вашым доме, я заплачу за начлег, - звярнулася Надзя да жанчыны сярэдніх год, што сядзела на ложку.

- Ды плата тут такая, - адказала жанчына, - але як бачыце, у нас няма дзе. На ложку я з хлопцам сплю, а на тапчане спіць дачка.

- Ды мне хоць дзе, я магу і на падлозе пераспаць, больш я нікога не знайду, хат блізка ў вас тут няма - я ўжо разглядзела.

- На падлозе ў нас няма чаго вам паслаць.

- Мама, а я на куфры, - падказала мацеры бялявая дзяўчынка гадоў васьмі.

- На куфры, дочанька, цёці будзе нявыгодна, будзе звальвацца, - адказала жанчына.

- А вы не хвалойцеся, я прымашчуся, мне абы галаву палажыць, - тлумачыла Надзя.

- Мама, я лягу на куфры, а хай цёця спіць на тапчане.

Жанчыны перагледзіліся.

- Бачыце, як мая дочка стараецца дагадзіць вам. Што з вамі зробіш, начуйце ўжо, калі так.

- Дзякую.

Надзя падзякавала і паставіла свой дарожны чамаданчык, з якога

дзеці не зводзілі вачэй, павесіла плашч і села. Яна беглым вокам акінула ўсю сціпную абстаноўку Паўлавай хаты і здзівілася, у якой беднасці і недастатку жыве Павел і яго сям'я.

Жонка Паўла, якая называлася Марусяй, была жанчынай звыш сярэдніх год, адзетая проста, але безгустоўна і не зусім ахайна. Галава Марусі была цесна абвязана сіняй хусцінкай, з-пад якой выбіваліся пасмы пабялеўшых валасоў - жанчына была сівая.

"Што з ёю, - падумала Надзя, - ад чаго яна так рана састарылася?", - жанчына нібы здагадаўшыся, аб чым думае Надзя, пачала тлумачыць, як многа перажыла яна і яе муж Павел у вайну. Тады яны не былі яшчэ жанатымі. Павел партызаніў і быў ранены. Яго даставілі ў хату Марусінага бацькі на хутар і папрасілі даглядаць. Маруся выходжвала яго, а як паправіўся, яна разам з ім пайшлі ў партызаны. Тады яна не была сівой, была крыху старэйшай за Паўла. А пасівела яна ад таго, што немцы Марусінага бацьку расстралялі і хату спалілі. Нехта падказаў, што ў іх перахоўваўся партызан. Павел не пакінуў Марусі. У партызанах у іх нарадзілася дочка Леначка, якраз перад канцом вайны. Яна ўся ў бацьку, і ён вельмі яе любіць.

Надзя глянула на Леначку, і тая апусціла вочы - сапраўды, Леначка была вельмі падобная на Паўла. Такія ж мяккія ільняныя валасы, вялікія васільковыя вочы, крыху шыракаваты, але правільнай формы рот з падкоўкай белых зубоў...

А гэта сын іх, Славiк, амаль у два разы малодшы за Леначку, але непаслушны і задзірлівы хлопец, б'ецца з чужымі дзецьмі.

Славiк таксама апусціў галаву ад сораму.

Муж Марусі, Павел, вучыцца ў Маскве ў нейкім там інстытуце, і яго, можа, начальнікам прызначаць. Але хоча пераехаць адгэтуль... Хто яго ведае, што яму прыйшло ў галаву. Сваю хату кідай і едзь невядома куды...

У Надзі закалацілася сэрца, але яна не задала ні аднаго пытання. - Куды ён хоча ехаць, чаго ехаць... Сама Маруся толькі пару класаў скончыла вясковай школы, - калі там было вучыцца, гаспадарку трэба было глядзець, маці памерла рана, мусіла быць гаспадыняй дома. Але нашто жанчыне тая пісьменнасць, ды яшчэ ў вёсцы, дзяцей гадаваць можна і так.

Надзя нічога не адказала, але ёй стала нялоўка за Паўлаву жонку. Павел стрыманы, але колькі яму гэта каштуе.

Надзя прыкмеціла таксама сваім жаночым зрокам, што ў хаце ў Паўла няма ні ўтульнасці, ні чысціні, не гаворачы ўжо аб беднасці - беднасць тут ні пры чым. Жаночая акуратнасць павінна заўважацца на

кожным кроку, ад яе ў многіх залежыць сямейны дабрабыт...

Надзя акінула зрокам усе гэтыя нажыткі і спытала абы хоць што сказаць:

- Холадна, відаць у хаце зімою?

- Холадна. Рамонт трэба рабіць. Ды матэрыялу ніяк не даюць. А за свой кошт дорага. Вось усё затыкаем дзіркі, ды ніяк не памагае.

Надзя ўспомніла сваю кватэру і падумала: "За адзін мой кілім, што ляжыць у сталовай на падлозе, можна было б увесць гэты рамонт зрабіць".

Надзі хацелася ведаць усё, што датычылася гэтага дома. Але найбольш яе цікавілі адносіны Марусі з Паўлам, і яна проста спытала:

- Але муж у вас, відаць, добры? Галоўнае, каб у сям'і была згода.

- На мужа то я не наракаю. Праўда, у сям'і ўсяляк бывае, часам і пасварымся, цяжка гэтым мужчынам дагадзіць, то тое не так, то гэта не так. Але з маіх равесніц ніхто лепш не выйшаў замуж. Каб вы бачылі, які ён прыгожы, мой чалавек, другія бабы заглядаюцца. Але ён ні на кога, яму б кнігі і газеты. За кнігамі прападаў бы дзень і ноч. Каб вы бачылі, колькі на гарышчы валяецца, не ўспею выкідаць - дзе бывае, то і цягне новую... Ну а што да дзяцей, то ў іх душы не чае.

З якога боку не глядзела Надзя на Паўлаву сям'ю, але адчувала, што сям'я гэта нечым здружана, змацавана, уяўляе нешта цэлае, і, здавалася, неразрыўнае. Абоіх іх лучаць дзеці, якія зусім яшчэ малыя і бездапаможныя. А сама Маруся ўсё ж такі па свайму любіць Паўла. Іншая справа - сам Павел... Але ці павінен ён пакідаць дзяцей дзеля Надзі?.. Такіх дзяцей нельга не любіць і ўжо ніяк нельга іх пакінуць без бацькі. Сама Надзя за гэты кароткі час палюбіла Паўлавых дзяцей і ўжо ніяк не магла схаваць свае прыхільнасці да іх, і яны сталі для яе, чамусьці, вельмі блізкія.

Яшчэ больш падружылася Надзя з сям'ёй у час вячэры. Дзецям яна аддала ўсе цукеркі і шакалад, дастала з чамадана каўбасу, якая аказалася тут не лішняй. Пачалі есці. Леначка налівала Надзі ў шклянку малака, і гэта кранула яе - яна схапіла дзяўчынку за калені і пачала палаваць.

- А што вы падарыце цёці? - спытала Маруся дзяцей.

Леначка была ўжо школьніца і яна падарыла Надзі прымітыўна нарысаваную на паперы нейкую чырвоную кветку. Славiк прынёс для Надзі скрыначку ад папярoс "Ракета". Надзя адчыніла скрыначку і прыгтала: "Цана 35 капеек".

- Хто курыў гэтыя папярoсы? - спытала яна.

- Тата, - адказаў Славiк.

Надзі нешта зашчымела ў душы, яна прыпомніла, што пры ёй Павел курыў "Беламор". Колькі ён каштаваў гэтаму чалавеку!

Вечарам жанчыны доўга не спалі, яны гаварылі пра Паўла. Абедзвюм ім гэты чалавек быў дарагі, і невядома, каму больш, абедзве з любоўю называлі яго імя. Так яны прагаварылі да позняй ночы.

Нарэшце Надзі была паслана пасцель на тапчане, і жанчыны пайшлі спаць. Надзя зняла з сябе туфлі, сукенку і залезла ў пасцель. Яна была здарожана і стомлена, але спаць не хацелася. Праз акно прабівалася шэрае святло ліхтара і асвятляла вяршыню высокага стройнага дрэва. Слаўся і дрыгжэў на сцяне, варушыўся цень неспакойных кволых галінак. Варушылася на ложку і таксама не спала Маруся. І тады Надзя падумала, што нельга так далей, - скоро світае, - і яна зашылася глыбока ў пасцель, пад Паўлаў шынель, якім яе накрылі, ахінулася разам з галавою і прытварылася, што спіць. Ад шыняля пацягнула нейкім вострым пахам тытуню, паравознага дыму і мужчынскага поту. Нейкі час гэты пах яе раздражаў, а пасля звыклася з ім і ўжо не адчувала.

Раніцай Надзя развіталася з Паўлавай сям'ёй. Развітаючыся, ёй хацелася аддаць ім усё, што мела. Не разумела, якія пачуцці штурхалі яе на гэта, але аддала "за начлег" усе, што мела грошы, пакінуўшы толькі сабе на білет. Асабліва цяжка было расставання Надзі з Леначкай, яна схапіла яе на рукі, моцна прытуліла яе, стараючыся, каб Маруся не заўважыла яе душэўнага парыву, хутка пацалавала дзяўчынку і амаль выбегла з хаты. У сэрцы моцна шчымела. На дварэ марасіў дробны дожджык, але яна, не звяртаючы на яго ўвагі, бегла на прыпынак і, спыніўшыся ля касы, прапрасіла:

- Калі ласка, білет да Мінска.

У поездзе Надзя дастала з сумкі Паўлава пісьмо і, не чытаючы яго больш, парвала разам з канвертам на самыя маленькія кавалачкі.

XIII

Нарэшце, праз некалькі доўгіх месяцаў, з'явілася на сцэне опера. Слухаць яе сабраліся аматары музыкі ўсяго горада. Прэм'ера прайшла з поспехам, хаця нічога асаблівага за гэты вечар не здарылася. Спявачцы Раіне Зельскай - галоўнай гераіне оперы Надзейцы-чарадзеіцы былі прыпаднесены кветкі, яе некалькі раз выклікалі на сцэну. Самага аўтара музыкі кампазітара Рамана Лагоду горача віншавалі.

Пасля прэм'еры яму пачалі часта званіць па тэлефоне, сталі наведваць дома... Каму толькі не адкрываліся дзверы ў гэты час! Прыходзілі тыя, якія лічылі Рамана смелым наватарам у музыцы, і яны

стрымана, без гучных фраз, але шчыра і добразычліва стараліся падтрымаць у яго харошы творчы настрой, веру ў яго талент і слаўнае будучае. Але з'яўляліся і тыя, каму проста хацелася выпіць. Часам яны самі прыносілі для пачатку бутэльку каньяку, а пасля Раман ужо ні з чым не лічыўся і паіў іх столькі, што яны ледзь трымаліся на нагах. Пасля Раман разам з імі кудысьці хадзіў і з'яўляўся дамоў позна ноччу, або і зусім не начаваў дома.

Застаўшыся на ўсю ноч адна, Надзя не толькі адчувала сябе пакрыўджанай, але і зняважанай. Як можна жыць з чалавекам, калі не верыш яму, калі не разумееш яго і сама не можаш адкрыць яму сваёй душы, вымушана абманваць яго і сябе... Гэта здзек над самой сабою.

Але не толькі аб сабе думала яна ў такія хвіліны: ёй было страшна за Рамана, за яго талент, які ён сам сваімі ўласнымі рукамі пускаў пад адхон. Хіба яна магла дапусціць да гэтага?! Ёй было страшна за яго лёс у музыцы, але яна не знаходзіла ў сабе сілы, каб уздзеянчаць на яго. Калі, у якую хвіліну і якім чынам яна страціла ключ да яго сэрца, выпусціла яго з рук і, можа, назаўсёды?..

Але ці яна сама ў гэтым усім вінавата? Хіба яна магла б дапусціць нешта падобнае?..

І Надзі ўспамінаецца раптам і Чайкоўскі, і Глінка, і Горкі, і хворы Чэхаў і многа іншых вялікіх талентаў мінулага і нашага стагоддзя, якія прайшлі праз суровыя выпрабаванні жыцця, аднак знайшлі ў сабе сілы для таго, каб тварыць і служыць сваім тварэннем народу і радзіме. А якая гэта была сіла! Яе хапіла не на год і не на два, а на цэлыя пакаленні і стагоддзі, на усе народы нашай і іншых краін. Вось якая сіла заложана ў таленавітым чалавеку, калі толькі ён сумее накіраваць свой талент на правільныя рэйкі і сумее ўпраўляць ім. А яе Раман... Не, яна не магла не сказаць яму, што так прадаўжацца не можа!

...Вечарам Раман вярнуўся не так позна, але Надзя здагадалася, што ён збіраецца ісці зноў. Ён нават не раздзяваўся дома, пасядзеў крыху на канапе, пераглядаючы газеты, пашукаў чагосьці ў папцы з нотамі, затым непрыкметна ўзяў з шуфляды сваю ашчадную кніжку і палажыў яе ў бакавую кішэнь касцюма. Але Надзя заўважыла гэта, і калі ён намерыўся выйсці з хаты, загарадзіла яму дарогу.

- Ты куды?

- Пусці, мяне чакае Шумскі.

- Ізноў Шумскі?! - Шчокі Надзі запалалі гнева, і яна гатова была абрушыць на яго цэлы каскад непрыемных слоў, але пастаралася стрымаць сябе і загаварыла зусім лагодна:

- Раман, прашу паслухаць мяне. Застанься дома, пабудзь сёння

са мною, я хачу з табою пагаварыць.

- Аб чым?

- Я скажу, аб чым. Хадзі сядзь, пагаворым.

- Няма часу, пусці, мяне чакаюць.

- Я ж таксама чакала цябе. Чакала сёння, учора. Ты цяпер часта прымушаеш мяне чакаць.

- Ты раней не была такой раўнівай.

- Вось бачыш, як ты мяне зразумеў. Павер мне, я аб гэтым нават не падумала. Я аб іншым хачу пагаварыць з табою.

- Аб чым жа? - з недаверлівай усмешкай спытаў ён.

- Аб тым, каб ты не піў.

- І што з таго?

- Павер, мяне гэта вельмі хвалюе.

- Цікава, чаму гэта павінна цябе хваляваць: п'ю за сваё, а не за тваё.

Гэты падзел на "сваё" і "тваё" моцна ўразіў Надзю, і, можа, неабдуманую Раманаву фразу яна прыняла за папрок у свой адрас, маўляў, сядзіць дома, без працы, на яго хлебе. Але і на гэты раз паспрабавала сябе стрымаць і ціха прамовіла:

- Ці ў гэтым справа, за чыё ты п'еш? Ты ж сваю чалавечную годнасць прапіваеш.

- Хто яе не мае, той не прап'е, - экспромтам адказаў Раман.

Надзя адчула, што згаварыцца з Раманам сёння ёй цяжка. Усё, што яна толькі ні гаварыла, да яго не даходзіла, не прыставала, што гарохам аб сценку. Лепш было маўчаць. І яна стрымана, ціха, амаль сама да сябе скарэй прастагнала, чым прамовіла:

- Ох, як мне цяжка з табою не толькі жыць, а гаварыць нават!

- Бедная, няшчасная, пакрыўджаная, - пачаў з іроніяй падсміх-вацца над ёю Раман. - Можа ты сядзіш дома галодная, неадзетая, неабутая? Можа ў цябе мэбля не рыжская? Можа кілімаў у хаце мала? Скажы, чаго табе не хапае?

- Цёплыні твае чалавечай мне не хапае. Душы твае чыстай мне не хапае. Звязаўся з гэтым Шумскім, з гэтым прахвостам...

- Прашу не зневажаць маіх сяброў.

- А ты ўпэўнены, што ён твой сябра?

- Я не лічу патрэбным даказваць табе гэтага.

- Можаш не турбавацца, мне ўжо гэта даказаў ён сам. Вось толькі цябе я не пазнаю апошні час, развучылася разумець цябе.

- Да канца зразумелы толькі дурны.

Надзя не спадзявалася пачуць ад Рамана таго, што пачула. Яна

адчула сябе ў гэту хвіліну так, як быццам нехта нябачны адвесіў ёй з размаху цяжкую аплявуху. Ад нечаканасці яна не прамовіла ні слова. Яна толькі зірнула на яго сваімі вялікімі карымі вачыма. Не, не зірнула - яна знішчыла яго! Яна заглянула ў самыя запаветныя тайнікі яго душы, прачытала яго, а гэта было страшней любых слоў. Няўжо яна што-небудзь ведае?..

- Значыць, да канца зразумелы толькі дурны? - перапытала Надзя.
- Ты, здаецца, гэтак мне гаварыў, скажы, гэтак? Ну, гавары, гавары, чаго ж ты маўчыш? - Яна глядзела дапытлівым позіркам проста яму ў вочы, чакаючы адказу. Але ён стаяў перад ёю збянтэжаны, не гаварыў ні слова, маўчаў. Аднак Надзя не супакоілася на гэтым. Яна пабегла да шафы, схпіла ліловую запіску і ткнула Раману проста ў рукі.

- На, любуйся! Пагляджу, які ты разумны будзеш цяпер - да канца ці не даканца? - Надзя зайшлася звонкім раскацістым смехам. Раман перамяніўся ў твары, запіска ў яго руках дрыжэла. - Не, гавары - да канца ці не да канца?... - яна зноў смяялася. Сапраўды, што здарылася з ёю? - Смех яе быў ненатуральны, з выклікам, злавесны...

І Надзя не паспела азірнуцца, як нешта цяжкае і балючае ўдарыла яе з размаху проста ў грудзі. Яна пахіснулася, стукнулася галавою аб кант раяля і ўпала на падлогу. Нешта мокрае і гарачае палілося ў яе з патыліцы за каўнер...

Надзя не адразу апомнілася, што здарылася з ёю і нейкую хвіліну прадаўжала нерухома ляжаць на падлозе. А пасля сарвалася з месца і пабегла. На кухні акно было адкрыта насцеж, яна рванулася да падаконніка, але тут жа адскочыла назад. Затым пабегла ў сваю спальню, закрыла за сабой на кручок дзверы і ўпала на ложка. Ляжала ціха, нерухома. У галаве роем кружыліся неспакойныя думкі, сэрца моцна калацілася, і ўся істота яе бунтавалася і кіпела гневамі. Яна ўсё яшчэ ніяк не магла прымірыцца з тым, што Раман падняў на яе сваю руку. Раман многа раз яе зневажаў, асабліва тады, калі бываў п'яны. Але да бойкі ні разу не даходзіла...

Надзя ўстала з ложка і пачала хадзіць па спальні. Яна цяпер упершыню ўбачыла сваё бязвыхаднае становішча, і ёй стала страшна. Цяпер яна зразумела, што больш у гэтым доме ёй месца няма. "Я пражыла яшчэ толькі адну палавіну свайго жыцця, - думала яна. - Дзе ж я дзену сябе ў другую палавіну?" - яе кінула ў холад і пачало трэсці. - "Якая я адзінокая і нікому не патрэбная. Мне страшна, я баюся жыць..."

І раптам Надзі ўспомнілася адна карціна з яе дзяцінства. Гэта было незадоўга да смерці маці, Надзя тады не хадзіла яшчэ ў школу, але помніць, што маці яе пачала многа кашляць і часта лажылася ў пасцель

нават сярод белага дня. Аднойчы яна вярнулася з працы занадта стомленая і больш бледная, чым заўсёды. Яна палажыла высока на шафу цэлы стос вучнёўскіх сшыткаў, відаць, хаваючы ад Надзі, затым пакарміла яе і загадала пабыць адной дома, а сама адправілася да сельскага фельчара. Астаўшыся адна дома, Надзя ўзабралася з нагамі на свой ложак і пачала разглядаць вышыты рукамі маці на чорным сукне дыванок. На дыванку былі тры шэрыя буслы з чырвонымі дзюбамі і нагамі, і зялёны чарот, і белыя лілеі. Але Надзі найбольш спадабаўся адзін бусел, менавіта той з распасцёртымі ў паветры крыламі, з адкінутымі ўзад нагамі і жабай у дзюбе. Гэты бусел наводзіў Надзю на розныя думкі: дзе ён злявіў жабу, куды ён яе нясе і што ў яго ў сярэдзіне - можа другая такая самая жаба? І Надзя рашыла праверыць бусла. Яна сарвала са сцяны дыванок. Узяла нажніцы і пачала пароць. Надзя захапілася сваёй работай настолькі, што абскубла бусла да апошняй пярынкі. Маці застала Надзю з дываном на падлозе якраз у той час, калі тая вырывала з буслінага чуба апошнія шаўковыя ніткі.

Яна паглядзела на дачку здзіўлена і толькі рукамі ўспляснула:

- Дзіця ты маё горкае, якое ж ты яшчэ неразумнае, бездапаможнае, сірота мая!..

І Надзя не зразумела тады, чаму яна "горкая" і чаму сірота.

Маці не крычала на Надзю ў той вечар, а наадварот, стала яшчэ больш добрай і ласкавай. Яна ўзяла Надзю на калені, песціла яе і гаварыла:

- Ну як жа ты жыць будзеш без мяне, малютка мая? Хто цябе на ногі паставіць, на правільную дарогу выведзе?...

Хутка пасля гэтага маці злягла ў пасцель назусім. Каля яе ложка з'явіліся бутэлеккі і шклянкі, мёд з альясам, настой з сасновых пупышак і яшчэ многа чаго цікавага для Надзі. Але маці не дапускала яе нават блізка, гаворачы:

- Табе, дачушка, гэтага не можна, можаш туберкулёзу набрацца. Ідзі, лепш бегай па вуліцы...

І Надзя бегала па вуліцы.

Праз нейкі час маці не стала...

Надзя павалілася галавою ў падушку: "Мама, родная, добрая, адзіная, толькі ты зразумела б мяне і не пакінула б; ты параіла б, дзе мне дзецца цяпер, што мне рабіць?.. Мама, мама..."

Надзя плакала доўга, што раз цішэй і цішэй, аж пакуль не знемаглася. Пасля яна доўга ляжала на ложку - так сабе, нічога не думаючы. Пасля, стомленая і бледная, падышла да акна. Галава балела, і ўся яна была нейкая разбітая, амаль хворая. Было ўжо цёмна. Праз

адкрытую фортачку ўрываўся ў хату свежы вецер і калыхаў лёгкі цюль фіранкі. За акном нячутна плылі па асфальце легкавыя машыны, па тратуары крочылі пешаходы. "І чаго яны соўгаюцца туды і назад? - падумала Надзя і адварнулася.

У пакоі стала яшчэ больш цёмна. І Надзі раптам здалося, што яна не жыве наяву, а сніць нейкі дзіўны кашмарны сон, ад якога прачнецца скоры, і ёй будзе зноў добра, як было добра яшчэ так нядаўна, напрыклад, раніцай. Але такое адчуванне было толькі адну хвіліну, праз якую Надзя зноў вярнулася да рэчаіснасці. Рамана не чуваць было. "Пайшоў і не вярнуўся" - падумала Надзя і ўздрыгнулася, па цэле прабеглі мурашкі. "Што мне рабіць, дзе мне дзець сябе?" - прашаптала яна зноў.

І раптам ёй успомніліся словы з прачытанай "Лялькі" Баляслава Пруса: "Калі чалавека пакіне ўсё на свеце, яшчэ застанецца яму вернай зямля, просты чалавек і Бог".

І нечакана з гэтай начной цемры, нібы з туману, пачаў вырысоўвацца амаль ужо забыты вобраз: стройная постаць у чорным шынялі, сумны, амаль балючы позірк і ціхія-ціхія словы: "Я толькі просты чалавек, Надзя, ні таленту ў мяне, ні славы, я толькі дзяжурны глухога чыгуначнага паўстанка - хіба ты можаш любіць мяне?"

Надзя закрыла рукамі твар: "Павел, Павел! Як я памылілася, адштурхнуўшы цябе, дарагі мой, адзіны мой! І як адпомсціў мне за гэта лёс!..."

XIV

Надзя спала трывожна, разоў некалькі падхоплівалася і была ў такім стане, што не ведала, ці спіць яна, ці дрэмле. Яна нібы спала, але ўсё чула, усё помніла. У сталовай на буфеце аднастайна цікаў будзільнік, і яна падумала, што не завяла яго вечарам, і ён спыніцца. На вуліцы прагула легкавая машына, адна-другая; затым прайшла нейкая вясёлая пара - Надзя доўга чула іх адрывістую размову і звонкі дзявочы смех.

І на вуліцы стала ціха.

А ў пакоі ўсё цікаў і цікаў будзільнік, раўнамерна адлічваючы часцінкі часу. У акне вецер калыхаў незашчэпленую на кручок фортачку, і яна час ад часу рыпела, стукаючы аб раму. У спальню пранікала начное сырое паветра і абдавала холадам раскрытае надзіна плячо. Надзя хоча нацягнуць на плячо коўдру, але яе нехта нібы скаваў - яна не можа паварушыць рукою і рашыла пачакаць яшчэ крышачку...

І раптам здалёку, недзе з канца Кастрычніцкай вуліцы пачулася працяглая тужлівая песня. Спяваў яе мужчына нейкім усхваляваным

надрывістым голасам. Песня ішла ўсё бліжэй і бліжэй, усё больш скардзілася і плакала і адклікалася ў надзіным сэрцы незразумелым болям. Некаму таксама было ў гэту ноч не лёгка. Але той нехта не схаваў сваё гора ў чатыры сцяны, як Надзя, а вынес яго на вуліцу, на паказ усяму гораду.

Надзя слухала песню, і ёй здавалася, што яна - не Надзя, Раманава жонка, а нейкая другая, зусім іншая. І знаходзіцца яна не тут, у Раманавай кватэры, а недзе далёка-далёка на вольным шырокім прасторы і што яе нешта кліча ляцець яшчэ далей - туды, у блакіт. А яна - не Надзя, а тая другая ўжо ўздываецца ўверх і вось-вось, здаецца, паляціць. Але нешта цяжкае-цяжкае, непамерна балючае, тое, што цісне на сэрца гэтай Надзі, - тое, нібы камень, цягне Надзю ўніз. І яна ўзляцець не можа...

А песня надрываецца і плача ўсё бліжэй і бліжэй ідзе да Надзі. Раптам абарвалася, але праз хвіліну зноў узляцела, зайшлася жалёбою і заліла ўсю вуліцу. Цяпер песня накіравалася ў другі бок і пачала даволі адступаць. Яна аддалялася і заціхла, і ўжо што-раз менш даносілася яе тужлівая скарга, пакуль не заглохла недзе аж у канцы апошняга квартала.

Вецер усё калыша фортакчу. Надзя адчувае, што яе плячо зусім скарчанела. Але і на гэты раз яна не можа паварушыць рукою. І яна не варушыць...

У пакоі стала ціха. І на вуліцы таксама ціха. Не чуваць ужо ні далёкай тужлівай песні, ні цікання будзільніка.

І раптам нечакана зусім невядома адкуль раздаецца моцны стук у дзверы, такі моцны, што дзверы задрыжэлі. Надзя бачыць, як дзверы адкрываюцца, і ў спальню ўваходзіць Павел. Павел пераступіў цераз парог і закрыў дзверы за сабою. Ён спыніўся, нібы не адважваецца прайсці далей. Але вось ідзе, асцярожна ступаючы па кіліму, і Надзя чуе яго ціхіх крокі. Ён накіроўваецца проста да Надзі - падыйшоў і спыніўся. Ён стаіць ля ўзгалоўя і глядзіць на яе, глядзіць і маўчыць. Ён хоча ёй нешта сказаць, але не адважваецца разбудзіць Надзю, бо думае, што яна спіць. А Надзя не спіць, яна толькі не можа працягнуць яму сваю руку. Яна хоча паклікаць яго да сябе, называе яго імя, але голасу яе не чуваць. Яна сіліцца ўсё больш і больш, але замест яе голасу раздаецца цяжкі стогн. Надзя паўтарае клікаць Паўла - і стогн паўтараецца. Нарэшце яна збіраецца з усімі сваімі сіламі - і ў спальні раздаецца страшны крык. Надзя спалохалася свайго крыку, сарвалася з месца і села. Неба за акном было ўжо цёмнае - васільковага колеру - пачынала світаць. Але ў спальні каля яе нікога не аказалася. Яна глянула на дзверы - дзверы былі зашчэплены на кручок знутры, так як яна іх вечарам пакінула. Няўжо гэта быў такі сон? Як дзіўна ўсё здарылася! Каб хоць

сон ды быў бы падобны на сон, а то ж, здаецца, не спала зусім і сваімі ўласнымі вачыма бачыла Паўла. Яна яшчэ цяпер помніць яго твар, вопратку, чужаасцярожныя па кіліме крокі. Яшчэ цяпер раздаецца ў вушах настойлівы стук у дзверы...

Надзя акінула вачыма па цёмных кутках спальні, і ёй нечага стала страшна. Яна зашчылася разам з галавою глыбока пад коўдру, спрабавала супакоіцца, але не магла. Яе пачало калаціць.

Чаго ёй страшна? Не таму ж, хіба, што яна толькі што бачыла Паўла? О дзе там! Быў бы ён разам з ёю цяпер, наяву, і ніякага страху не было б. А то паказаўся як прывід і знік, нават следу ніякага па сабе не пакінуў. І каб хоча пабыў даўжэй з ёю, а то хвіліну адну. І хвіліна тая была зусім кароткая, нават слова сказаць не паспела. А што яна сказала б яму?...

"А можа Павел успомніў сапраўды пра мяне? - падумала яна. - Можа ён кліча мяне, можа чакае?..."

Устала Надзя раней звычайнага, але рабіць ёй нічога не хацелася. Яна доўга адзявалася ў сваёй спальні, а пасля доўга хадзіла з кута ў кут, не знаходзячы сабе месца. На кухні ўключыла чайнік з вадой, і ён доўга кіпеў, аж пакуль не ўспомніла аб ім і не выключыла. Чайнік адставіла ўбок, заварыла заварку, але чаю не піла. Пасля доўга стаяла на кухні ля акна і машынальна круціла на палец пояс ад халата, гледзячы праз шыбу кудысьці ўдаль. Насупраць акна заўважыла зломаную вяршынку высокай стройнай таполі і не прыкмеціла на гэты раз, што лісце таполі пачынала мяняць ужо свой зялёны колер і прабівалася лёгкай далікатнай жаўцізнаю. Затым яе зрок спыніўся дзесьці далёка ў небе на шэрым кудлатым воблаку, якое нагадвала лебедзя з выцягнутай шыяй. Але вось лебедзь павярнуўся бокам, распусціў крыло і пачаў паволі расплывацца, - і ўжо воблака стала больш падобным на качан капусты, чым на птушку. - "Усё на свеце мяняецца, - падумала Надзя, - і мяняецца так хутка, што мы не ўспеем нават азірнуцца. Глядзіш, - адно, а праз хвіліну ўжо гэтага няма і на яго месцы з'явілася нешта іншае. Так і чалавек за адну ноч можа пастарэць на цэлых дзесяць год".

Надзя зноў пачала хадзіць з пакоя ў пакой. Вярнуўшыся ў спальню, яна села на ложак і задумалася. У душы яе нараджаліся нейкія новыя пачуцці. Яна сама не разумела яшчэ, што рабілася з ёю, але адчувала, што супакоіцца ўжо не зможа. Гэтая дзіўная начная з'ява перавярнула ўсё ў яе душы. З галавы не выходзіў Павел і з кожнай хвілінай, здавалася, ён усё больш завалодваў яе істотай. Цяпер ужо аб ім не думаць яна не магла і ў нейкай хвіліне ёй нават паказалася, што яна і зусім з ім не расставалася...

"А што, калі..." - Надзя ўстала з пасцелі і прайшлася некалькі раз па спальні ўзад і ўперад, паўтараючы некалькі раз гэтыя словы. Пасля яна спынілася ля шафы і, цяжка ўздыхнуўшы, амаль у голас прашаптала: "Так, так, цяпер я ведаю, што мне рабіць, цяпер ужо ведаю."

XV

Надзя доўга не збіралася. У невялікі яе чамадан змясцілася некалькі штук бялізны, шарсцяная сукенка і ўсякая жаночая дробязь. У сумку паклала дакументы, патрэбныя паперы, а галоўнае, накіраванне на працу. У яе будзе любімая праца: яна прызначана рэдактарам раённай газеты "Сцяг волі" Слабадскога раёна. Канешне, праца не лёгкая. Адказная. А хіба для сапраўднага камуніста можа быць праца неадказная і лёгкая, - якая бы яна не была?

Надзя апошні раз абышла ўсе пакоі, пабывала ў спальні, у сталовай. На кухні затрымалася даўжэй: за апошні час неяк асабліва да яе прывыкла, і пакідаць было шкада.

Кніжная шафа ў сталовай аказалася чамусьці закрытай на ключ. Надзя знайшла ключ, адакнула яе і задумалася: тут усе яе, падкрэсленыя сінім алоўкам падручнікі з часу вучобы ў інстытуце, прачытаныя кнігі, часопісы - частка яе жыцця.

Але дастала яна з шафы адну толькі "Ляльку" Баляслава Пруса. З гэтай кнігай расстацца ёй чамусьці не хацелася.

Ага, не забыць яшчэ: ліпенскі нумар газеты "Савецкі селянін" з рэдакцыйным матэрыялам пра калгас "Новы шлях" - ён можа ёй спатрэбіцца. Цяпер там, у калгасе, цэлая рэвалюцыя: нарэшце Яську Самадая прагналі з працы і прыцягнулі да адказнасці, нават "дачу" яго канфіскавалі. Значыць, старанні Надзі не прапалі дарэмна! Гэта яе вялікая перамога і перамога ўсіх калгаснікаў. Доўга давялося чакаць на яе, але нарэшце дачакаліся. Цяжка ўявіць сабе нават настрой калгаснікаў - колькі там радасці! Як там маецца бабуля Маркаўна і сям'я Піліпчукоў? А Сенька Лазун? Напэўна, не стане больш ездзіць у Ельск на працу, будзе працаваць на месцы, у калгасе, у сваіх родных Старынках, можа, нават, якім-небудзь брыгадзірам... Цікавы ён чалавек, гэты самы Сенька Лазун, хаця крыху дзівак, далёка мог бы пайсці, калі б толькі своечасова атрымаў належную асвету. Хутчэй бы з усімі імі пабачыцца! Цяпер усё ў калгасе павінна пайсці па-іншаму, тым больш, што Надзя будзе побач, пад бокам са сваім "Сцягам волі" - хай папробуе толькі які-небудзь прахадзімец ці абібок паздзеквацца над простымі сумленнымі працаўнікамі - яму не паздаровіцца!

А сакратара райкама, бяднягу, шкада крыху - харошы чалавек, сумленны, заслужаны, пры тым, асцярожны быў, здаецца, стары - і атрымаў суровую вымову, ды яшчэ з папярэджаннем. Але хай не будзе расцяпа!

Надзя знайшла сярод газет патрэбны ёй экзэмпляр "Савецкага селяніна", згарнула яго акуратна і паклала на ніз чамадана. Затым яна вярнулася ў спальню, села за свой столік і пачала пісаць пісьмо. Яна падумала хвіліну і напісала:

"Раман!

Я ў гэты дом больш не вярнуся. Думаю, гэта самы лепшы выхад для нас абаіх.

Надзя".

Яна занясла пісьмо ў сталовую і паклала на самым відным месцы раяля. Пасля вярнулася за свой столік і пачала пісаць другое пісьмо - да Паўла. Спачатку ў яе вырвалася чамусьці назваць Паўла дарагім. Аднак пазней схамянулася: так нельга! Справа яшчэ не вырашана і невядома, на чым скончыцца. Яна скамячыла пісьмо, занесла на кухню і спаліла. Лепш пісаць чым карацей, самае неабходнае. І напісала:

"Павел!

Я - свабодная. Еду на працу ў Слабадскі раён М-скай вобласці, у рэдакцыю "Шлях волі". Аб усім астатнім пагаворым пры сустрэчы.

Надзя".

Гэтае пісьмо яна акуратна згарнула ў чатыры часткі, паклала ў блакітны канвэрт і схавала ў сумку. Нарэшце ўзяла ў рукі чамадан і выйшла з хаты, зачыняючы дзверы на замок. Ключ схавала, як заўсёды, ва ўмоўленае месца і хутка пабегла па крутой лесвіцы на вуліцу, больш на сваю кватэру не глянуўшы.

У вагоне Надзя стаяла ля акна. Поезд набіраў хутасць і, перасякаючы вуліцы і крутыя завулкі, імчаўся за горад, пакідаючы за сабою густыя клубы дыму. На змену павярховым будынкам прышлі невялікія домікі з агародамі і садамі - пачынаўся прыгарад. Перад вачыма мільгалі цагляныя коміны дамоў, то зялёныя вішнякі і кустарнікі, то стрэлкі дарог. Вось праімчаліся апошнія жылыя сялібы - і адплывала ўдаль панарама любімага горада. Поезд імчаўся ўсё далей і далей наперад і, пакідаючы за сабою густыя масівы лесу, лугі і дубравы, выплываў на прасторы тужлівых асенніх палёў. Праз акно ўрываўся ў вагон свежы парывісты вецер, і Надзі лёгка было дахаць.

Але чаго яна так хвалюецца, і чаму так неспакойна ў яе на душы. Усё злажылася добра, як не трэба лепш. І нават гэтае апошняе развітанне з домам: без скандалу, без сварак. На шчасце, і Рамана дома не было.

Што ён будзе рабіць, калі даведаецца аб усім? Ды якая ёй цяпер справа да яго! У яе пачынаецца новае жыццё, і яна зберагла яшчэ для яго свае сілы. Што яе чакае наперадзе?..

А можа яна зрабіла памылку, пакінуўшы Рамана? Відаць, не. Кажуць, калі рухнуў грунт пад нагамі, трэба мяняць грунт. Яна зрабіла ўсё, што магла, каб гэты грунт быў трывалы. Аднак... Ды ці варта шкадаваць? Так ужо трэба было.

Стоячы ля акна, Надзя не заўважыла, як ужо два разы прайшоўся міма яе малады незнаёмы чалавек, акінуў яе ўважлівым позіркамі і, спыніўшыся ля суседняга акна, ужо не зводзіў з яе вачэй. Што ёй да каго! Ці мала хто можа ехаць побач з ёю! У кожнага ёсць свая неадкладная дарога, у Надзі - дарога свая...

А можа Паўла не будзе на паўстанку? Можа ён не дзяжуріць сёння? Тады яна не зможа перадаць яму сваю запіску... Глупства ўсё, - адганяла яна ад сябе трывожныя думкі, - дзе ён можа дзецца! Ён будзе стаяць са сваім жоўтым сцяжком у руках і будзе сустракаць поезд. А яна ўбачыць яго і перадасць запіску проста яму ў рукі. А потым ён прыедзе да Надзі у Н-скі раён... Ён прыедзе да яе абавязкова, у гэтым Надзя не сумнявалася. І гэта ўсё станецца хутка...

Але чаму трывожна так у яе на сэрцы? І чым бліжэй пад'язджала яна да памятных мясцін, тым неспакойней білася яно. Надзя прайшла ўздоўж па калідоры і заглянула ў сваё купэ. Там ажыўлена гутарылі салідныя сярэдніх год мужчына, а таксама ваенны ў чыне палкоўніка і эlegantная дама ў модным шэрым касцюме. Салідны мужчына падняўся з месца і папрасіў Надзю сесці. Яна адмовілася, падзякавала і тут жа выйшла.

Надзя зноў прайшла па калідоры ўзад і ўперад, задумна апусціўшы галаву. Насустрач ёй з уваходных дзвярэй выйшла жанчына ў белым халаце з вялізным у руках кошыкам. "Каму эскімо? Каму эскімо? Залаты ключык на рубель сем штучак!" - раздаўся на ўвесь вагон яе здаровы голас. Надзя размінулася з жанчынай, а затым спынілася ля акна і больш ужо ад яго не адыходзіла.

Цяпер кожная пядзя зямлі набывала для яе ўсё большае значэнне: поезд прыбліжаўся да Сухавіч. Вось праімчалася перад вачыма дзікая палявая груша, зруб новага дома, малады беразняк, сенажаць са звлістай вузкай рачулкай, а ўдалечыні за ўсім гэтым - цёмныя сасновы бор.

Праплыла за крыніцай на ўзгорку і вёска Касянка. Цяпер Надзя не паспывала ўжо аналізаваць знаёмыя ёй аб'екты - яны мігам праскочылі адзін за другім, - і раздаўся працяглы гудок паравоза. Хутка паказалася перад вачыма дзяжурная чыгуначная будка, белы бетонны

мосцік, нізкія прычыгуначныя домікі, - і цягнік пачаў спыняць бег.

Сэрца ў Надзі калацілася, рукі памлелі, і яна ніяк не магла аваладаць сабою. Яна адкрыла сумку і правярыла ў канверце запіску - запіска ляжала на сваім месцы.

Вагон падплываў пад станцыю штораз цішэй і цішэй, і нарэшце спыніўся. Надзя высунула праз акно галаву і пачала выцікоўваць. Паўла відаць не было. Не прыйшоў, - рашыла яна. - Не, ёсць! Вось ён ідзе ўздоўж платформы, смуглы, загарэлы і, здаецца, яшчэ больш высокі і стройны. Вось ён параўняўся разам з ёю, але не глядзіць у яе бок.

- Павел! - ускрыкнула Надзя.

Спыніўся, аглядаецца. Стаіць тут жа побач і не бачыць яе. Заўважыў, бяжыць:

- Надзя! Адкуль ты ўзялася?

Надзя ўсміхаецца сваёй прывычнай мілай усмешкай.

- Надзенька, куды едзеш? Пагаварыць бы нам...

- Куды еду? - весела перапытала Надзя і пачала хутка даставаць з сумкі пісьмо. Яна высунула праз акно галаву, глянула ўніз на платформу, выбіраючы месца, дзе ёй лепш кінуць пісьмо, каб яно не трапіла пад колы. Яна падняла ўверх над галавою блакітны канверт і хацела, было кінуць яму проста пад ногі. Але ў гэтую хвіліну здарылася з ёю нешта незвычайнае. Позірк яе спыніўся за чыгункай на адкосе, дзе стаялі, узяўшыся за рукі, хлопчыкі і дзяўчынка. Надзя пазнала іх: гэта былі Славiк і Леначка, дзеці Паўла. Той самы, Славiк, што дарыў Надзі скрыначку ад папярoс у памятны вечар, калі Надзя ўпрасілася да іх на начлег. І тая самая Леначка, што паіла тады Надзю малаком. Гэта маленькая істота, дзяўчынка з ільнянымі валосікамі - як жа яна падобна на бацьку - ну зусім Павел у мініяцюры.

У Надзі ўстала перад вачыма карціна Паўлавай хаты, яго жонка і гэтыя малыя недагледжаныя кволыя істоты. І такія малыя, што ім яшчэ патрэбны бацька. Менавіта іх родны бацька. Менавіта - Павел...

Надзя зглянула на Паўла. Ён стаяў перад ёю, усхвалёваны і трыожны. У яго вачах Надзя прачытала і радасць ад таго, што ён бачыць яе, і папрок, і боль, і надзею... Сэрца яе сціснулася болем, твар спахмурнеў.

- Надзя, што ты маўчыш, мне трэба поезд адпраўляць, - скажы, куды едзеш, - паўтарыў ён сваю просьбу.

- Куды еду?..

Надзя падняла ўверх над галавою свой блакітны канверт і рашучым жэстам паказала ў напрамку паравоза:

- Туууу-ды!

Павел адскочыў ад вагона, падняў уверх скручаны жоўты сцяжок і падаў знак адпраўлення. Раздаўся прарэзлівы гудок. Поезд загудзеў, застагнаў, крануўся з месца і пачаў рухацца.

Павел падбег яшчэ раз да акна:

- Надзя, няўжо не скажаш? Я прыеду, я знайду цябе ўсюды. Дазволь, прашу... Надзя! Над-дзя-а!..

Але Надзя замест адказу толькі памахала яму канвертам.

Поезд адплываў ад прыпынка і набіраў хуткасць. Павел прадаў жаў ісці ля вагона, паволі адстаючы ад яго. Надзя не бачыла, як перакасіўся яго твар, як безнадзейна апалі ўніз рукі. Яна махала блакітным канвертам, махала Паўлу, махала Леначцы і Славіку, махала маладой бярозцы, што стаяла тут жа ля палявой дарожкі.

І раптам рвануўся ў акно парывісты вецер, абдаў Надзю холадам і вырваў з яе рук пісьмо. Яна ўмомант адным рыўком памкнулася ў акно за канвертам і, ухапіўшыся леваю рукою за зялёную шторку, павісла на прылцы, хістаючыся амаль у паветры. Надзя бачыла, як у адну секунду канверт узляцеў уверх, закружыў і, здавалася, ляціць назад у яе рукі. Яна выснулася яшчэ далей за акно вагона. Але ізноў ірвануў парывісты вецер, закружыў і кінуў пісьмо пад колы. І ў той жа момант нешта моцнае і балючае тузанула Надзю за плечы, рванула ўзад, схпіла, - і яна апынулася ў руках незнаёмага мужчыны:

- Вы звар'яцелі! - крычаў ён на ўвесь голас. - Ды вас бы, як былінку, у адну секунду змяло! Хіба так можна жыццём рызыкаваць?!

Надзя, нічога не разумеючы, трывожная і разгубленая, глядзела ў твар незнаёмаму маладому мужчыну. А ён, увесь бледны і спалоханы, прадаўжаў усё крычаць нешта незразумелае.

Надзя закрыла далонямі твар і цяжка апусцілася на полку.

Бываюць такія хвіліны ў чалавека, якія варты цэлага жыцця. Яны могуць апустошыць яго, разбіць, зруйнаваць. Менавіта гэтую хвіліну перажыла толькі што Надзя. Але апустошанай яна сябе не адчувала. Наадварот, душа яе была перапоўнена пачуццямі настолькі, што хацелася сарвацца з месца і бегчы. І ад таго, што яна стрымлівала сябе, цела яе час ад часу ўздрыгвала.

Разбітай і зруйнаванай Надзя таксама не была. О, дзе там! У гэтую хвіліну яна адчувала сябе мужнай настолькі, што гатова была кінуцца на любую цяжкасць.

Адкуль яно ўсё? І што гэта такое? Шчасце?..

Мы прывыклі прымаць шчасце ў чыстым выглядзе, як буйныя спелыя плады здоровага дрэва, гатовыя ўтаймаваць любую смагу. І

там, дзе яно пераплятаецца сваімі густымі карэннямі ў сумесь пакут і болю, як здаровае дрэва ў сумесь суглінкаў і вільгаці, мы не пазнаём яго. І тым больш не думаем, што іменна тут, у гэтай сумесі, і нарадзілася яно, сапраўднае і вялікае.

Але Надзя не шукала назвы для сваіх пачуццяў. Ды яна і не думала пра іх. Яна толькі адчувала, што з ёю нешта здарылася, як з воінам пасля бою, які біўся на жыццё і смерць, і ўсё ж такі застаўся жыць. Надзя радавалася не толькі таму, што гэты бой быў ужо за ёю. Галоўнае, яна выйшла з яго пераможцай.

Яна мацней націснула на вочы свае далоні.

- Вам дрэнна? Можна вады падаць? Пачула яна ў сябе над галавою ўсё той жа спалоханы мужчынскі голас. Надзя падняла ўверх вочы - яны былі поўныя слёз.

- Не, дзякую, цяпер ужо... лепш, - прашаптала яна.

Да друку падрыхтавалі Алесь Хітрун і Анастасія Каладзяжняя.

Вера Навіцкая

Вера Сяргееўна Навіцкая, народжаная Шыльдэр-Шульднер (1873? - 19??, з рускіх, віцебскіх немцаў), каля 1890 г. скончыла Ліцейную жаночую гімназію ў Пецярбургу. Выйшла замуж за Аляксандра Уладзіміравіча Махцэвіча, які служыў у 107-м Траецкім пяхотным палку ў Вільні, у 1899-м г. выйшаў у адстаўку і з 24 кастрычніка таго ж года пачаў служыць Лідскім паліцэйскім спраўнікам - менавіта ў гэты год адбылося першае знаёмства Веры Сяргееўны з горадам Лідай.

Да 1905 г. Махцэвічы перастаюць жыць разам, і Вера Сяргееўна пасяляецца ў Пецярбургу, вуліца Басейная, 17. Свае дзве першыя кнігі яна напісала і выдала менавіта ў Пецярбургу,

імя аўтара на вокладцы - Вера Махцэвіч («Хорошо жить на свете! Из воспоминаний счастливой девочки. СПб, 1906.» і «Веселые будни: Из воспоминаний гимназистки. СПб, 1906»).

Неўзабаве Вера Сяргееўна вяртаецца ў Ліду і са жніўня 1908 года становіцца памочніцай начальніцы ў жаночай прагімназіі М.К. Навіцкай.

6 лістапада 1908 г. ад разрыву сэрца памірае стваральніца Лідскай прыватнай жаночай прагімназіі Марыя Канстанцінаўна Навіцкая. Уладальнікам прагімназіі стаў яе муж Фёдар Людвігавіч Навіцкі. Мужчына ў Расіі не мог узначальваць жаночую гімназію. У 1909 г. Вера Сяргееўна ўзяла шлюб з Фёдарам Людвігавічам Навіцкім і фармальна стала начальніцай гімназіі.

Менавіта ў Лідзе, паміж 1909 і 1914 гг., Вера Сяргееўна піша большасць сваіх кніг. Усе яны друкуюцца ў Пецярбургу: «Заветные уголки: рассказы для детей» (1911), «Безмятежные годы» (1912), «Первые грезы» (1913), «Басурманка» (1914), «Наташа Славина» (1914), «Галя» (1914).

Вера Сяргееўна Навіцкая супрацоўнічала з дзіцячым часопісам «Крыніца», дзе друкаваліся яе апавяданні. Апошнім часам усе кнігі лідскай аўтаркі перавыдадзены ў Расіі.

(Ілюстрацыйны партрэт. Мастак Алена Несцерава.)

Вера Навіцкая

Вясёлыя будні

З дзённіка гімназісткі

Набажэнства. Японка

Ну, цяпер я зусім сапраўдная гімназістка, нават і сукенка на мне форменная! Гэта значыць не тое, каб ужо вельмі форменная, таму што на ёй ёсць і складачкі, і фрэзлі, фартух таксама з крыльцамі і карункамі абшыты, але ўсё ж сукенка на мне карычневая, а фартух чорны. Мне нават здаецца, быццам я трохі вырасла, але гэта, быць можа, толькі так здаецца, таму што ўсё-такі я самая маленькая ў нашым класе. Як гэта прыемна сказаць - наш клас, наша гімназія!

Мундзір свой я надзену першы раз на набажэнства, а - уявіце сабе! - былі ж такія дзівачкі, якія ў пярэстых сукенках з'явіліся. Вось ахвота!

Як толькі мы прыйшлі, сама начальніца забрала ўсіх нас, новенькіх, і павяла ў залу на набажэнства. Горача было страшна. Дзве ці тры дзяўчынкі са старэйшых класаў самлелі, але, Кажуць, гэта нічога, заўсёды так бывае.

Скончылі мы маліцца, падышла да нас дзяўчына ў сінняй сукенцы і павяла па ўсходах на самы верх, таму што малышня-падрыхтоўчыкі, мы, шосты і пяты класы [1] - усе ў верхнім калідоры. Аказалася, гэта і ёсць наша класная дама, яна зараз жа прадставілася нам.

Жудасна міленькая: невялікага росту, але таўстушка прыстойная, тварык круглы-круглы, як дзядзька Коля кажа, "цыркулем абведзены", вочы вялікія, карыя, вясёлыя і блішчаць, нібы мокрыя вішні. Насула ў яе зусім кароценькі, верхняя губа таксама. Засмяецца - нібы ёй увесць твар вярочкай уверх падцягнуць! А зубы вялікія, белыя, таксама, як у інспектара, на міндаль падобныя. Сама рухавая, вясёлая, так і круціцца. Дуся!

Вось пачала яна нас па лаўках расаджваць.

Я яшчэ на набажэнстве заўважыла адну жудасна міленькую дзяўчынку, у цёмна-сінняй сукенцы, з дзвюма доўгімі светлымі косамі. Мы з ёй побач стаялі, а потым, пакуль ішлі наверх, і пагутарыць трохі паспелі. Завуць яе Юля Бек.

Мне вельмі хацелася сесці з ёй на адну лаўку, ды дзе там - яна высокага росту, і яе на трэцюю загналі, а мяне пасадзілі на першую, але не зусім наперад, а ў другой калоне ад настаўніцкага стала. Месца ж то цудоўнае, бурчэць няма чаго, але калі б вы толькі ведалі, каго са мной пасадзілі!

Яе я таксама раней заўважыла, і ўмудрылася разгледзець. Гляджу: японка, ну, зусім японка! І фасон твару такі, і вочы трохі ўверх. Фу! Праўда, яна даволі беленькая, і ў яе дзівосная тоўстая каштанавая каса ніжэй пояса - але ўсё ж яна - японка. І раптам менавіта мяне з ёй саджаюць! Я ледзь не заплакала са злосці.

Нічога не паробіш, сядзім побач, але я знарок з ёй ні слова, быццам яе і не існуе. Вось яшчэ, можа, яе дзядзькі ці браты рускіх забівалі, а я з ёй размаўляць буду! І навошта яе толькі ў нашу гімназію прынялі?

Адварнулася. А ўсё-такі цікава. Пачала я перш так наўскос на яе паглядаць, а потым не вытрымала, павярнулася зусім: бо разам сядзець будзем, нехаця давядзецца ўрэшце пазнаёміцца.

Пакуль я пра ўсё гэта разважала, класная дама хадзіла ад адной лаўкі да іншай і ў кожнай дзяўчынкі пыталася, як завуць, прозвішча і хто

1 Да рэвалюцыі ў гімназіях сёмы клас быў малодшым.

такая, праваслаўная ці не. Дабралася і да нас. Я сказала. Потым японку пытае:

- Як ваша прозвішча?

- Снежына.

- А імя?

- Люба.

- Вы праваслаўная?

- Так.

Вось табе і фунт!.. Гэта значыць: pardon, я хацела сказаць. Вось дык штука, вось табе і "японка"!

Я жудасна ўзрадавалася, што памылілася, цяпер можна будзе пасябравать з ёй. Цяпер, вядома, і разгаварыліся. А яна зусім міленькая, асабліва калі гаворыць ці ўсміхаецца, так пацешна рот банцікам складае, і вясёлая, смехатушка - так і заліваецца.

У гэты дзень нас нядоўга ў гімназіі пратрымалі, загадалі толькі запісаць, якія кнігі і сшыткі купіць трэба, а потым распусцілі па хатах.

Мы, колькі маглі, пабалбталі з Любай, але ў якую-небудзь паўгадзіну ці шмат паспееш? Нічога, мы сваё нагонім, таму што я вой-вой як люблю пагаварыць, ды і "японка" мая, відаць, па гэтай частцы таксама не промах.

Пасля абеду мы з матуляй адправіліся па ўсё патрэбнае. Купілі кнігі, сшыткі і ранец - гэта было самае цікавае! Матуля хацела сумку; але тут я і рукамі, і нагамі замахала. Падумайце толькі: калі купіць сумку, то яе за мной пакаёўка будзе насіць, - жуць як трэба! - тады як ранец я сама на плечы начаплю. І ўсякі здалёк убачыць, што гімназістка ідзе!

Купілі мы яшчэ цэлую масу белай паперы для абгорткі сшыткаў, клякспапіру [2] і стужачак. Вядома, клякспапір не звычайны, ружовы, які ва ўсякім сшытку дарма даюць, - фі! Не, у мяне яны дзвюх колераў: цудоўныя светла-бэзавыя, і да іх пунсовыя стужачкі, а іншыя светла-жоўтыя з далікатна-блакітнымі стужкамі. Хіба дрэнны густ? Зусім bon genre [3], нават мамуса ўхваліла.

Мой наймілейшы стрыечны братка Валодзя смяецца, вядома, кажа "бабства". Ды, што з хлапчука ўзяць? - Хай балбоча! А ўсё-такі хораша, і ва ўсім класе такіх сшыткаў сапраўды больш ні ў кога не будзе. Толькі б кляксаў занадта шмат не насаджваць, гэта ўжо зусім не bon genre выйдзе.

2 Клякспапір - прамакальная папера.

3 Добрыя манеры (франц.).

Нашы настаўніцы

Ну, цяпер я, здаецца, усякі куток і закуточак у нас у гімназіі ведаю, усё абляцела і выглядзела.

У самым нізе адзін толькі першы, выпускны клас, кватэра начальніцы, доктарскі, жаночы [4] і яшчэ нейкі вялікі-вялікі пакой з жоўтымі шафамі і сталамі, а на іх усё хітрыя машыны стаяць; напісана: "Фізічны кабінет", але хто яго ведае, што там робяць. У сярэднім паверсе другі, трэці і чацвёрты класы, а на самым версе астатнія. Ва ўсіх трох паверхах ёсць калідор і залы, і абодва верхнія, як дзве кроплі вады адзін да аднаго падобныя, толькі ў сярэднім зале ёсць абраз "Дабраславенні дзяцей", таму што там усякую раніцу агульная малітва бывае.

Нам, малышні, бегаць уніз толькі да пачатку ўрокаў дазваляюць, а потым ні-ні.

Клас у нас вялікі, светлы, вясёленькі. Урокаў кожны дзень пяць прызначана, толькі ў суботу чатыры.

Вось адна за другой пачалі настаўніцы з'яўляцца.

Руская - той жа наймілейшы тоўсты Барбос, які экзаменаваў мяне, сапраўднае яго імя - Вольга Віктараўна.

Францужанка - таксама тая самая, што мяне на іспыце пытала, толькі цяпер твар у яе не такі смуглы, як тады. Завуць яе Надзея Аркадзеўна, і яна руская францужанка, не французская.

Дзяўчынкі яе не любяць, кажуць "цыганка", а мне яна падабаецца, хоць праўда - брыдка: вочы ў яе чорныя і быццам прэч выскачыць збіраюцца, а прыкоска - як вялікае-вялікае гняздо. Усё-такі яна слаўная.

Папок жа ў нас наймілейшы, сапраўдны душка; брыдкі і таксама жаўтлявы, але вясёлы, ласкавы, увесь час жартуе і нас інакш як "кралечкамі" ды "прыгажунямі" не называе. Яўгенія Васільеўна (гэта нашу класную даму так завуць) казалася, здаецца, што ён акадэмік, але, вядома, гэта глупства ці я што-небудзь не разабрала, ці яна наблытала. Першы раз чую!.. Гэта значыць, зразумела, не пра акадэмію, гэта я даўным-даўно ведаю, ды і дзядзька Коля мой - акадэмік; але гэта зусім іншае, ён афіцэр, - дык яму і належыць значок, шпory і аксельбанты насіць, але каб наш мілы поп-бацюшка прыбраўся!..

Вядома, глупства.

Ну і немка ў нас! Адкуль толькі такую адкапалі? Ужо каго-каго, а яе сапраўды цыркулем не абводзілі - ні ўцяць, ні ўзяць дзве дошчачкі ў

4 Жаночы - пакой класных дам, настаўніцкая.

сінюю сукенку прыбраліся! І ўсю яе нібы з трохвугольнікаў склалі: локці вуглом, падбародак вуглом, нос вуглом. Вочы карыя і жудасна бліскучыя, шчокі - быццам уціснутыя, але ружовыя, а сама такая доўгая, што хочацца яе ўзяць ды пасярэдзіне вузлом завязаць.

Завуць гэты скарб мадэмуазель Лінда. Відаць, злучая-найзлучая, сапраўдная шпылюя. А пачне па-руску гаварыць, усе смяюцца: дзе толькі "л" трапіцца, яна абавязкова мяккі знак паставіць: "палька", "слухайце". Трэба ж выдумаць!

А я вось ледзь не на першым жа ўроку адзначылася!

Павесілі нам на дошку карціну, а там намалявана дзяўчынка на крэсле, і валасы ў яе размаляваны - як раз, як пярэстыя кошкі бываюць. Пачала мадэмуазель Лінда пытанні задаваць, а дзяўчынкі адказваць

павінны. Ну і адказваюць яны - адно гора! На ўвесь клас, акрамя нас з Любай, усяго пяць-шэсць ёсць, якія хоць што-небудзь маракуюць. Вось немка і пытае адну дзяўчынку, Сахарава:

- Was fur Haare hat das Madchen? [5]

Тая стаіць, рот раззявіўшы, нічога не разумее, а я Любе паволі і кажу:

- Bunte [6].

Праўда бо пярэстыя! Сахарава, разумніца дарагая, вазьмі ды і паўтары:

- Bunte!

Хто сцяміў, зразумела, так і пакаціўся, мне таксама страшна смешна было, толькі я вельмі спалохалася: ну, думаю, з'есць мяне цяпер немка! Закусіла я губу, зрабіла "святыя вочы" і сяджу цішэй вады, ніжэй травы. Класная дама, здаецца, бачыла, што гэта я шапнула, але яна толькі сабрала сваю насулю на вяровачку і рагоча-заліваецца.

Немка паглядзела-паглядзела - і нічога. Сказала толькі Сахаравай:

- Якое глупства!

А потым абвясціла:

- Das Madchen hat blondes Haar [7].

Добра, што сказала, інакш я б да гэтага ніколі не дадумалася!

Хто жудасна-жудасна мілы - дык гэта настаўніца малявання. Высокая такая, валасы чорныя, вочы велізарныя, ідзе, нібы цырыца, але з намі такая ласкавая, мяне нават па галаве пагладзіла, а калі ў калідоры сустрэне, зараз жа:

- Ну-ка, чарнавокі стрыгунчык, падыдзіце сюды, пакажыце вашы прусачкі!

Але калі б толькі вы бачылі, што гэты самы "стрыгунчык" у сшытку малое!.. Божа, як мне сорамна! Так бы хацелася дагадзіць Юліі Рыгораўне, але рука ні з месца, а калі рушыць, дык і таго горш. І ёсць жа шчаслівыя дзяўчынкі, якія могуць маляваць: і Юля Бек, і Зярнова, ды і "японачка" мая зусім няблага гэта робіць. А ў мяне - Божа, Божа! - што за жудасныя крывулі ў сшытку красуюцца!

Настаўніца географіі ў нас вельмі добранькая, завуць яе Алена Пятроўна; яна зусім маладзенькая, ружовая, тоненькая, прыбраная і заўсёды як лялячка апранута. Дзяўчынкі нашы па ёй вар'ячаюць, толькі не я. Вось добранькая яна, а не падабаецца мне, таму што я ведаю...

5 Якога колеру валасы ў дзяўчынкі? (ням.).

6 Пярэстыя (ням.).

7 У дзяўчынкі светлыя валасы (ням.).

Гэта значыць не ведаю, а... Адчуваю, што яна нікога з нас не любіць. Я заўсёды адчуваю, любяць мяне ці не. І калі не, мне робіцца так няўтульна, так холадна... А каля яе заўсёды холадна, і вочы ў яе кепскія.

Настаўніца арыфметыкі і таго горш. Гэта не тая, што мяне экзаменавала, зусім іншая. Завуць яе Вера Андрэеўна. Яна маладая, але ўся чырвоная, вечна па класе бегает, рукі пацірае і круціцца, і круціцца. Жудасна ёй хочацца міленькай быць, а толькі, па-мойму, яна праціўная. Мы з Любай ёй зараз жа далі мянушку "чырванаскурага індзейца"; усе дзяўчыны ўхвалілі, цяпер яе ніхто інакш і не заве.

Весела ў нас у гімназіі, проста cud! Чаго мы толькі на перапынках не вытвараем! Ды каб толькі на перапынках - на ўроках таксама ўсякае бывае. У нас свая кампанія, хоць і маленькая, але, праўду трэба сказаць, шумная. Кажуць, што мы і на новенькіх не падобныя, так хутка да ўсяго авыклі.

Так, усё гэта добра, а ўрокі то на заўтра ўсё-такі вывучыць трэба. Гэта не дома - тут увесь клас слухае, ды і перад настаўнікамі сорамна. І зададзена ж гадасць якая: гарызонт, небасхіл, паралельныя кругі - пакорліва дзякую. І навошта толькі ўсё гэта выдумалі?

Бягу, а то матуля бурчэць будзе.

Толькі што прыйшоў ліст ад цёці Лідушы. Піша, што яна з мужам прыедзе праз месяц са Швейцарыі і прывязе мне нешта вельмі добрае. Што б гэта магло быць? І чаму прама не сказаць? Аж не - чатыры тыдні папакутуй!

Мая кампанія. Вандроўка па святых месцах

У мяне зараз завялося трое сяброў неразлучных, мы амаль заўсёды разам ходзім і ў класе па суседстве сядзім. А колькі нам ад начальніцы дастаецца! Не ведаю ўжо чаму, але яна трываць не можа, калі абняўшыся ходзяць. Як убачыць, зараз жа скажа:

- Калі ласка, не пераплятайцеся!

А мы гэта менавіта і любім: абдымаемся ўсе чацвёрта ды па самай сярэдзіне калідора і маршыруем, і хто ні ідзе, дарогу загароджваем.

Самая ціхенькая з нас Люба, яна рэдка калі раздурэцца і што-небудзь выдумае, але рагатаць майстрыха. Затое наша Шурка Цішалава - той хоць медаль за свавольствы давай. І мордачка ў яе найпацешная: плоская, шырокая, нос зусім уверх і маленькі, як гузічак. Вочы шэранькія, хітраватыя, зубы вялікія, белыя, а шчокі нібы падсмажаныя. Страшна на татарчонка падобная. Слаўная дзяўчынка, ніколі-ніколі не хлусіць, а

усё-такі жулік найстрашэнны.

Паўштофік - гэта я нашу Штоф так заву, таму што яна зусім маленькая, амаль як я, - таксама душка. Валосікі кароткія, белабысенькія і кучаравыя, а тварык заўсёды ўсміхаецца. Яна на такога вясёлага, шустрада хлапчука падобная.

Вось уся гэта наша кампанія ледзь-ледзь у гісторыю не ўляцела. Мы то тры выкруціліся шчасліва, а бедная Шурка так выдатна ўляпалася... гэта значыць я жадала сказаць трапілася. Гэта ўсё Валодзіна навука - выказванні ж гэтыя, ён іх з гімназіі папрыносіў! Я то сама нічога, ухваляю іх, дык, бяда, іншыя не ўхваляюць. Дзяўчынкі то, мабыць, таксама, хоць таксама не ўсе - напрыклад, наша ўсяведная Зярнова раз на мяне за гэта так зірнула! Ды яна то - дробязі, а было горай.

Неяк абвясціла Яўгенія Васільеўна, што Чырвонаскурка нам цяжкую-найцяжкую пісьмовую працу дасць, я і скажы:

- Вось табе і фунт!

Дзяўчынкі ўсё чмыхнулі, а я зусім смяшыць іх не збіралася, неспадзявана гэта ў мяне вырвалася. Яўгенія Васільеўна, хоць і засмялялася, але з жахам на мяне зірнула.

- Муся, ці вы гэта? Такая добра выхаваная дзяўчынка! Адкуль гэта ў вас?

Я ёй растлумачыла адкуль, а толькі ўсё-такі адвыкаць трэба. Зусім не хачу, каб усе гэтыя ціхоні нашы нада мной смяяліся. Пакорліва дзякую!

Як дазналася Шурка пра арыфметыку, адразу нібы ў вадзі яе акунулі. Дзіўна, вось дык наогул яна цяпер і сцяміць, і прыдумае што хочаце, але толькі справа кранеца арыфметыкі... Скончана! Нібы ў яе ў мазгах занавесачку зашмаргнулі - ні з месца. Люба мая наконт задач ні тое - ні сёе, ні хістка - ні слізка. Паўштофік таксама, як Бог на душу пакладзе. Я ж - звычайна малайчынай, а толькі - хто яго ведае! - хіба можна ўжо занадта на сваю галаву спадзявацца?

А тут яшчэ Жанюрачка наша напалохала: цяжкая, кажа, праца будзе, найцяжкая. Шурка ледзь не трасецца, Штоф вохкае, і мне страшна робіцца.

- Спадарычні, а, спадарычні! Ведаеце што? Бяжым перад работай да абразы прыкладвацца, - шэпча Цішалава.

Думка добрая, ды зрабіць як? Абраз унізе, а ход туды нам, малышні, забараняецца, і Яўгенія Васільеўна ў гэтых адносінах жудасна ўпартая, - прасіся не прасіся, ні за што не пусціць. Як жа быць? Мудравалі мы, мудравалі і вырашылі паволі драпака задаць. Прасіцца горш: калі не пусцяць, а ўсё-такі ўцячэш, дык ужо напэўна пакараюць.

Усю другую змену мы пракруціліся каля сходаў - ніяк не выш-

мыгнеш: як наліха, то адна, то другая сіняўка [8] так і шыгае каля нас.

Вось і званок. Усе ў класы ўваходзяць, і мы плячэмся, нос павесіўшы. Цішалава ледзь не плача; гледзячы на яе, і ў мяне як быццам душа ў пяткі сыходзіць. Жанюрачкі яшчэ ў класе няма, Чырвонаскуркі таксама.

- А што калі цяпер злятаць? Яшчэ паспеем, зараз усе па месцах, на ўсходах нікога не сустрэнем, а? Ідзём, хутка! - кажа Цішалава.

- Добра, ідзём, - кажу.

- Ідзём, - кажа і Штоф.

Люба трошкі баіцца, але толькі адну хвіліну - і мы ўжо віхурай нясёмся па сходах у сярэднюю залу. Па дарозе ні душы.

Падб'ягаем да абразы. Я прыўздымаюся на дыбачкі і перавешваюся праз рашотку з правага боку, Люба з левага, Штоф у сярэдзіне, Шурка чакае чаргі. Я прыкладваюся і, дай Бог ногі, уцякаю наверх, ускосваю ў клас, астатнія за мной. Ух! Даехалі! Яўгеніі Васільеўны ўсё яшчэ няма.

Але дзе ж Цішалава? Дзіўна!

Раптам у дзвярах з'яўляюцца Яўгенія Васільеўна і Шура. Бацечкі-святых, што ж гэта значыць? На яе без смеху глядзець немагчыма: прамыя рэдкія валаскі, амаль усюды мокрыя, прыліплі да галавы, і з іх штосьці крапае...

Яўгенія Васільеўна, чырвоная-чырвоная, збіраецца адчытваць Шурку, але за іх спіной з'яўляецца Індзеец.

- Гэта што за дзівосная здань? - пытае яна, утаропіўшыся на Цішалаву і састроіўшы кплівую грывасу.

Глянй ты, Чырванаскурка яшчэ і дасціпнічае!

Шурцы сорамна і смешна, яна таксама ўся чырвоная і просіць дазволу выйсці. Яўгенія Васільеўна сама ідзе з ёй і праз хвіліну прыводзіць яе назад, яшчэ больш аблізаную, але сухую, - з яе ўжо не крапае.

Клас рагоча, а мы ўсё пераглядаемся, - уляцелі!

Зярнова сядзіць, як мумія, Грачова падціскае вусны - цешыцца, што нам дастанецца. Але Чырвонаскурка ўціхамірае ўсіх і загадае запісаць задачу. Цішалава шэпча нам:

- Лампадку на галаву перавярнула, але ўсё-такі прыклалася. Муся, мілая, напрамілы Бог, падказвай, да смерці баюся!

Задача была няхітрая і адразу ў мяне выйшла. Люба памылілася ў адным месцы, але па маёй падказцы паправіла.

8 Сіняўка - мянушка класных дам у гімназіях, якія насілі сінія сукенкі.

У беднай Шуркі, відаць, справа не ладзілася, яна і сапла, і пыхка-ла - ды толькі гэта не заўсёды дапамагае. Нагінаецца да Лявонавай, пытае, колькі фунтаў [9] у другім пытанні атрымліваецца. Тая быццам не чуе. Скажа яна, як жа! Але, прынамсі, хоць гадасці не зрабіла, а Танька Грачова, чую, знарок няправільна падказвае. Вось праціўная! Гляджу: Індзеец з Жанюрачкай пра нешта гутараць. Тады я шыйткам закрылася ды ўсе радкі Цішалавай і падказала. А Таныцы гэта дарма не пройдзе, я яе таксама калі-небудзь падкачу!

Пасля званка мы, як заўсёды, сабраліся сыходзіць, ды дзе там. Пачала Яўгенія Васільеўна суд і расправу чыніць, узяла Шурку за бакі. Тая ўсё па чыстым сумленні і распавяла. Яўгенія Васільеўна адразу супакоілася, зразумела, вядома, што па сур'ёзнай справе хадзілі, а не па дурацці якія-небудзь, усміхнулася і пытае:

- Што ж гэта, вы адна ў мяне ў класе такая набожная?

Шурка зірнула на нас, збянтэжылася трошкі і кажа:

- Дык, гэта я адна выдумала.

- І хадзілі адна? Нікога ў сваю вандроўку да святых месцаў не спакусілі?

Цішалава чырванее і збіраецца адкрыць рот, каб штосьці зманіць, але я ўстаю і кажу:

- І я хадзіла, Яўгенія Васільеўна.

- І я, - паднімаецца Люба.

- Я таксама, - падтрымлівае Штоф.

- Ну, малайчыны, што сумленна прызнаецеся. А Цішалава - слаўны таварыш, нікога выдаць не жадала. Што ж, павінную галаву, кажуць, меч не сячэ, і я вас гэты раз караць не буду. Ды Цішалава і так ужо пацярпела, бач як напамадзілася! Што, Шура, нябось, праціўна? Толькі надалей, дзеці, каб гэтага не было. Правіла не пускаць вас уніз не я выдумала, але выконваць яго і слухацца старэйшых я абавязана. Калі ж вы будзеце працягваць туды бегачь, то па вашай міласці ў мяне будуць буйныя непрыемнасці. Навошта ж нам з вамі сварыцца? Праўда? Значыць, надалей нічога не рабіць без попыту. Ну, а зараз марш снедаць, вунь ужо Ермалаева вытрываць не можа, жуе штосьці.

А гэта праўда: Ермалаева наша заўсёды есці хоча, на ўсіх уроках што-небудзь ды жуе. Затое і тоўстая яна, як скарбонка, чырвоная, і заўсёды ёй горача.

Колькі смеху і гутарак у нас потым было! Матуля таксама вельмі смяялася, калі я ёй усё падрабязна распавяла.

А Снежныны, аказваецца, жывуць у адным доме з намі, - толькі мы на другім, а яны на чацвёртым паверсе, так што мы зараз заўсёды з Любай разам з гімназіі вяртаемся.

Штучнае дыханне

Прыходзіць сёння Барбосіна ў клас, глядзім - сшыткі пад пахай цягне. Малайчына, учора напісалі, а сёння ўжо і гатова, папраўлена.

Села, распісалася ў журнале, усё як мае быць. А потым сшыткі раздаваць - ах, выбачайце, калі ласка, не тыя! Яна замест сёмага "Б", сёмы "А" схпіла! А, нябось, прынясі мы замест рускага сшытка арыфметыку, дык абавязкова набурчала б.

- Ну, - кажа, - хто ўніз сходзіць ды сапраўдныя сшыткі прынясе? Хочаце, Старабельская?

Вось пытанне! Хто ж не захоча ўніз прабежчыся, ды яшчэ падчас урокаў, калі па дарозе ва ўсякі клас зазірнуць можна?

- Хачу, - кажу, - Вольга Віктараўна, яшчэ як хачу.

- Ну, дык і маршыруйце, ды па дарозе не згубіце паловы, бо ў вас заўсёды ўсе фортакі ў галаве насцеж.

Я было, звычайна, куляй паляцела, але Яўгенія Васільеўна спыніла мяне, загадала ісці ціха і не шумець, каб не замінаць займацца іншым класам.

Жаночы - у самым канцы ніжняга калідора, далей першага класа. Вось, праходжу я міма і бачу - што за штука? Ужо вельмі там нешта хітрае адбываецца.

Спынілася, вядома, каля шкляных дзвярэй, гляджу. На падлозе разасланы чатыры прасціны, на кожнай з іх ляжыць па вучаніцы, а чатыры іншыя бяруць іх за рукі і з усіх сіл то да сябе пацягнуць, то ад сябе адапхнуць, ды яшчэ і ногі для чагосьці ў каленях згінаюць. Што за глупства? Я перш думала, яны там адны дурэюць, потым бачу - не: і класная дама, і дэкторка, што ў іх гігіену ці геаметрыю, не ведаю, штосьці выкладае, абедзве глядзяць на гэта, не злуюцца, але і не смяюцца.

Я і пра сшыткі забылася, стаю, вытарашчыўшы вочы, і гляджу на гэтае вар'яцтва. Можна, я і доўга так бы прастаяла, ды адна мая знаёмая дзяўчынка, Папова, тым часам з класа напіцца выйшла.

- Ты тут што робіш? - пытае.

- Не, гэта вы, - кажу, - што там вытвараеце?

- А гэта, - адказвае, - штучнае дыханне.

Нагамі вось ды рукамі? Ды хто ж гэта калі так дыхаў? І навошта гэта ім? Хіба яны не могуць дыхаць, як усе?

А яна, ведай толькі, заліваецца-рагоча. Насілу толку ад яе дамаглася, ды і то не так, каб ужо вельмі добра зразумела. Аказваецца, што калі каму-небудзь часам блага зробіцца, ці, напрыклад, тапельца выпягнуць, дык яму такім чынам дыхаць дапамагаюць. Вось вучаніцам і паказваюць - можа, калі навука гэтага спатрэбіцца.

Але я ўсё-такі не разумею, з-за чаго, калі чалавека прымусіць дрыгаць нагамі і размахваць рукамі, яму ад гэтага лягчэй дыхаць стане? Па-мойму, наадварот, стомішся толькі і задыхаешся. Трэба будзе паспрабаваць.

Сшыткі з'явіліся трошкі са спазненнем, але ніхто ўвагі на гэта не звярнуў.

А за рускую дыктоўку мне "адзінаццаць" [10] паставілі. Адну памылку такі ўсадзіла і, як звычайна, найдурнейшую: замест "потым" напісала "попым". У мяне толькі такія і бываюць, асабліва з "п" і "т" - то лішняю нагу прыстаўлю, то адной бракуе. Жадаю напісаць "тапор" - так ці "папор" ці "патор" выйдзе, нават злосць бярэ.

Ну і вызначылася ж сёння Юля Бек за рускай!

Я разумею, што можна часам не дадумацца да чаго-небудзь і дурасць сказаць - з кім граху не бывае? - але каб так ляпаць, як у нас сёння!..

Вольга Віктараўна тлумачыла нам штосьці пра азімыя хлебныя расліны, потым звяртаецца да Юлі:

- Ну-ка, Бек, назаўіце мне якую-небудзь.

Тая ўстае і кажа:

- Мёд.

Вы не верыце, думаеце, я сачыняю? Вось матуля мяне і папярэджвала: "Ты, Муся, лепш нікому гэтага не распавядай, не павераць, падумаюць, што ты выдумляеш..."

Барбос нават вока вытарашчыў:

- Як мёд? Чаму ж гэта?

Але Юля гэты раз нават не асабліва і збянтэжылася, звычайна ж яна з-за ўсяго чырванее:

- Таму што ён і ўзімку ёсць.

- Божа, прабач! Ды хіба гэта расліна, ды яшчэ і хлебная? Дзеці, хто з вас ніколі не бачыў расліны, устаньце, калі ласка.

Уздываецца Шчолкіна.

- Як, вы ніколі не бачылі расліны?

- Не.

10 Адзнакі ў гімназіях выстаўляліся па дванаццацібальнай шкале.

Вы не ведаеце, што такое наша Шчолкіна, такой другой, напэўна, не існуе: валасы ў яе лінялыя і быццам маслам нашмараваныя, рот адкрыты, вочы вытарашчаны, і яна заўсёды кажа дурасці, нават па памылцы нічога іншага не скажа, ды яшчэ і падшапляляе.

Зараз гэта "Сцелькіна" стаіць, адкрыўшы рот, і маўчыць. Усе рагочуць, нават Юля, забыўшыся, што яна сама цяпер лягнула. Яна хоць і міленькая, і люблю я яе, але ляпае ўвесь час. Але якая яна добранькая! Сапраўды парцаляная лялячка.

Тут яраз і зазванілі на перапынак.

На перапынку я распавяла пра тое, што бачыла ў першым класе. Зразумела, вырашылі зараз жа і паспрабаваць.

Як толькі перапынак скончыўся, яшчэ ні бацюшкі, ні Жанюрачкі ў класе не было, мы Цішалаву з Любай расклалі на падлогу, толькі без прасцінаў - адкуль жа іх узяць? - і пачалі іх ажыўляць. Не ведаю ўжо, ці лягчэй ім дыхаць было, але што жывыя яны былі, дык нават і вельмі. Як пачалі мы ім рукі ды ногі разводзіць, ды калені згінаць, яны так раз-верашчаліся, што Яўгенія Васільеўна як жару ўхапіўшы прыскакала.

- Старабельская! Штоф! Ды вы з глуду з'ехалі! Што гэта за качанне па падлозе, што за агіднасць!

А мы і не заўважылі, як яна ўвайшла, вельмі ўжо сваімі тапельніцамі заняліся. А яны вось, абедзве пацыенткі нашы, ірваныя, мятыя, хутка на ногі паўскавалі ды па месцах, а я Жанюрачцы тлумачыць пачала:

- Гэта, - кажу, - мы вучыліся штучнае дыханне рабіць.

- Якое штучнае дыханне? Навошта?

- Дык у першым жа класе робяць? Я сёння, як па сшыткі хадзіла, бачыла. Вось і мы хацелі паспрабаваць.

Яўгенія Васільеўна засмялася.

- Трэба ж такое выдумаць! Ну, хопіць, марш па месцах, і дыхаць натуральна. Вунь і бацюшка ўжо ідзе.

А што, не асабліва ў нас у гімназіі сумна?

Мае таленты. Праткнутае вока

Ніяк не ўмудрыцца часта ў свой дзённік запісваць - бракуе часу, ды і ўсё тут! Настаўніцы ў гімназіі зараз ужо як след нам кожны дзень задаюць, ды яшчэ пачаліся мае няшчасныя ўрокі музыкі, а ўжо горш за гэта нічога не выдумаеш. І навошта мяне толькі вучаць? Усё адно ў мяне здольнасцяў няма. Са спевамі таксама бага.

Нядаўна спрабавалі нам у гімназіі галасы. Ужо і наспявала я ім -

адно гора, нават настаўніца засмяялася. І дзяўчынкі, зразумела, рады старацца; толькі мне адной гэта зусім смешным не здавалася.

Паставілі ўсё-такі ў другое сапрана.

- Нічога, - кажа настаўніца, - пакуль малады пеўнічак, але распявацца можа, слых ёсць.

Добры слых! Калі граю, дык у трох тактах пяць разоў зманю. Валодзька цвеліць:

- А ты, Мурка, зусім па-хрысціянску граеш, у цябе сапраўды левая рука не ведае, што робіць правая.

Гадкі хлапчук, і раззлавацца нават нельга - праўда.

І кожны дзень мяне гэтай самай музыкай па паўтары гадзіны частуюць - дазвольце цешыцца!

Пачытаць жа таксама трэба, як жа без гэтага? Ну, а там глядзіш - дзевяць гадзін б'е, і спаць цябе гоняць.

Але сёння я кніжку да лямпачкі, не читала - ужо вельмі цікавае здарылася, неабходна запісаць. Слухайце вось.

Пачалася ўся гісторыя з уроку малявання. Завастрыла я сабе аловак - проста раскоша: акуратны, востры, такі менавіта, як Юлія Рыгораўна любіць, таму што яна заўсёды страшна злуецца, калі ёй тупыя абгрызкі даюць, каб малюнку папраўляць.

Люба мая малое сабе, а я чакаю, каб Юлія Рыгораўна прыйшла мне паказаць, што рабіць. Сяджу, аловак у правай руцэ, а сама павярнулася налева і размаўляю з Грачовай. Хоць я яе і трымаць не магу, але, рабіць няма чаго, астатнія ўсе малююць, а маўчаць занадта сумна.

Распавядаю я ёй пра арэлі, якія ў нас на дачы віселі, і, каб паказаць, якой даўжыні дошка была, развяла ва ўсю шырыню рукамі. Раптам чую, Снежына мая як ускрыкне.

Я страшна спалохалася, хутка паварочваюся, а яна за вока рукой трымаецца і плача. Праз хвіліну адвяла руку, каб насоўку дастаць, бо ёй абавязкова высмаркацца трэба было, гляджу, вока ў яе чырвонае-чырвонае, усё крывёй налітае. Гэта я ёй алоўкам маім вострым прама ў вока дагадзіла!

Божа, у якой я распачы была! Раптам яна аслепне? Лепш бы я сабе абодва вокі выкалала!.. Ой, не, не, - які жах быць сляпой!.. Але тады хоць сумленне спакойнае, а зараз... Божа, Божа!..

Вось, колькі я часу выдаткавала, пакуль усё гэта запісала, а калі гэта здарылася, і хвіліны, дакладна, не прайшло; Яўгенія Васільеўна толькі паспела падбегчы да Любы і хутка адвесці яе ў доктарскі.

Хутка і мяне туды ж адправілі, таму што я з перапуду пачала плакаць і трэсціся ўся, нават зубамі пстрыкала. Мяне ўжо Юлія Рыго-

раўна ўніз павяла, напайла там кроплямі, паклала на канапу, сучышала, супакойвала, а потым з пакаёўкай паслала дахаты. Любу ж сама Яўгенія Васільеўна на кватэру адвезла.

Бедная мая мамуся страшна напалохалася, убачыўшы, што мяне ўсю заплаканую ў няўрочны час прывялі дахаты. Калі ж дазналася падрабязна пра ўсё, што здарылася, то спалохалася і за Любу. Яна вырашыла, што мы зараз жа пасля абеду пойдзем яе наведаць і дазнацца, што і як.

За сталом я нічога есці не магла, нават трубачак з крэмам, усё прыспешвала матулю хутчэй ісці. Але калі наступіў час апранацца, мне раптам зрабілася так страшна, так страшна!

Божа мой, раптам бедная Люба ўжо зусім сляпая, сядзіць у крэсле ў вялікіх сініх акулерах, нічога-нічога не бачыць! Бацькі яе плачуць, забіваюцца, і калі мы ўвойдзем, калі яны пачуюць, што я тут, у іх кватэры, раптам яны загадаюць прагнаць мяне!.. Ці яшчэ горш, - Божа, як гэта страшна! - раптам яны праклянуць мяне!

І я ясна-ясна бачу і яе бацьку, і яе маці: абодва высокія, бледныя як смерць, апрануты зусім у чорным, стаяць абодва за крэслам, на якім сядзіць сляпая Люба ў сваіх круглых цёмных акулерах... Як толькі я з'яўлюся на парозе, яны працягнуць да мяне свае доўгія, бледныя рукі і скажуць:

- Гэты ты, асляпіцельніца нашай дачкі, сыдзі, сыдзі, і будзь ты праклятая!

Божа, які жах!

- Божа, дапамажы, дапамажы, каб Люба не была сляпая, каб яе бацькі мяне не выгналі, не праклялі, а я клянуся Табе, Божа мой, што заўсёды, усё жыццё буду піць чай без цукру, толькі дапамажы! - я кінулася на калені перад абразом у сваім пакойчыку і шмат-шмат хрысцілася, потым выйшла да матулі, і мы пайшлі.

Сэрца маё гучна-гучна стукала ў грудзях, пакуль мы паднімаліся па ўсходах... Звонім... Яшчэ хвіліна... Божа, дапамажы!..

Мы ўвайшлі. Матуля растлумачыла пакаёўцы, хто мы і чаго хочам. Тая пабегла дакладваць, а нас запрасіла ў гасцёўню. Раптам у суседнім пакоі затупалі ногі, зашастала сукенка... Мне зрабілася яшчэ страшней, нават ванітаваць трохі пачало.

Парцера паднялася, і выйшла маленькая не то брунэтка, не то бландынка, а побач высокі поўны спадар, абодва весёленькія, усмешлівыя. Як я ўбачыла іх спакойныя фізіяноміі, з мяне адразу нібы камяні знялі - я зразумела, што нічога ні страшнага, ні жудаснага не здарыцца.

Яны былі вельмі ласкавыя, распавядалі, што Любу вадзілі да

акуліста, той не знайшоў нічога небяспечнага і абяцаў, што праз пяць-шэсць дзён вока будзе зусім здаровае.

Вядома, я была вельмі-вельмі рада, але плакаць мне чамусьці страшна хацелася, і я адчувала, што ў горле ў мяне штосьці ціскае ўсё мацней і мацней. Нарэшце, я не вытрымала і разраўлася. Няблага, прыйшоўшы першы раз у чужую хату!

Прынеслі вады, паілі мяне, супакойвалі. Я баялася толькі, каб не смяяліся нада мной. Але не, мадам Снежына нават лашчыла мяне. Хвілін праз дзесяць, калі я перастала хныхаць, мы пачалі развітвацца, а яны запрашалі абавязкова прыходзіць.

Я знаходжу, што ўсё гэта цудоўна ўладзілася, і вельмі-вельмі рада, што ледзь не праткнула Любе вока... Гэта значыць - дурасці якія! - не гэтаму, вядома, а таму, што мы з імі хоць так дзіўна, але пазнаёміліся. З мамусяй у гэтых адносінах бяда: ні за што не пусціць мяне туды, дзе асабіста не знаёмая. А зараз ёй і сказаць няма чаго: сама матуля была ў Снежных, значыць і мне можна.

Што, хіба не добра?

Падказка. Валодзя радуецца

Фу, якая наша Алена Пятроўна нядобрая! І чаго яна скупіцца? Не разумею. Калі б ёй за ўсякае "дванаццаць" са сваёй кішэні дзяўчынцы грывеннік даводзілася даваць, вось як мой татачка са мной робіць, я б гэта яшчэ магла зразумець. Але ёй то гэта ні граша не каштуе, стаў сабе хоць "сто дванаццаць", калі іх заслужылі. Дык жа не, ні за што!

Наш Паўштофік сёння як цудоўна адказваў, без адзінай запіначкі, ну, думаем, "дванаццаць". Як бы не так! Нават не "адзінаццаць" - "дзясятка", усяго на "дзясятку" Алена Пятроўна расшчодрылася..

І ні ў кога "дванаццаці" няма, як там сабе добра-раздобра ні ведай, далей "дзясяткі" ні-ні. Толькі Зярновай паставіла "адзінаццаць", яна, праўда, заўсёды ўжо ўсё, рашуча ўсё па ўсіх прадметах ведае, нават праціўна, і ніколі-ніколі нічога не ляпне. Грачова таксама ўмудрылася "адзінаццаць" атрымаць, але яна зусім не лепш за іншых адказвала, толькі падліза яна, так хвосцікам і віляе ды святошай на вачах прыкідваецца. У-у, гадасць!

А бедная Юля зноў папалася. Выклікаюць яе па географіі, а яна ўрока то, відаць, і не чытала, так, хіба толькі адным вочкам прабегла. Шчасце яшчэ, што яе паставілі каля настаўніцкага стала, і якраз яна спіной да маёй парты апынулася. Ну, зразумела, я не пазяхала і найвыдатнейшым чынам пачала ёй падшэптваць. Усе акіяны падказала,

што такое шырата таксама, а на даўгаце вось і папалася, геаграфша заўважыла.

- Старабельская, вы што? У суфлёры наняліся?

Я ўстала, маўчу - што ж тут казаць?

А тая зноў:

- І што гэта ў вас ва ўсіх за манера вечна падказваць? Хіба вы не разумееце, што гэтым толькі шкоду сяброўкам прыносіце?

Шкоду! Добрая шкода! Не падкажы я Шурцы на арыфметыцы, яна б абавязкова "шасцёрку" схапіла, а так "дзесяць" атрымала.

Я маўчу.

- Што ж вы маўчыце? Не знаходзіце, што гэта не падыходзіць?

Вось прыстала!

- Не, - кажу. - Калі яна не ведае, трэба ж ёй падказаць!

- Каб яна ў іншы раз на падказку разлічвала і зусім вучыцца перастала? Хіба вы гэтага не разумееце?

Я вось выдатна разумею, а яна вось чаму сцяміць не можа? Ставіць Юлі "сем" і выклікае іншую.

Вось і тлумач пасля гэтага пра шкоду: не падкажы я, яна ёй роўна-роўненька адзінку паставіла б, ужо ў дваіх стаяць, а "сем" - хоць уся-роўна, але прстойна, і Юлі дома наганяю не будзе.

Смешныя гэтыя настаўніцы, бо, нябось, сама гімназісткай была, рада-радзешанькая хадзіла, калі ёй падшапнуць, а вось зараз забылася, кажа "шкодна". Дзіва што! Дай Бог пабольш такой шкоды.

Дзівосна, як гэта старэйшыя ўсё хутка забываюць. Няўжо і я забудуся?

Толькі я вярнулася з гімназіі, раптам чую жудасны званок. Высунула, вядома, нос у пярэдні пакой, гляджу - Валодзька. Як убачыў мяне, нядоўга думаючы - бух на шыю і давай мяне цалаваць! Я нават спалохалася, таму што з ім такога ніколі не бывала, ужо, думаю, бяды якой ці не здарылася? Ды не, выгляд то ў яго вельмі зіхатлівы.

- Крычы хутчэй "ура", Мурка, я прыняты!

- Куды гэта? - пытаю.

- Туды, Мурунак, у дзейснае войска.

Што за глупства? Нічога не разумею, а ён як вар'ят скача.

Нарэшце сцяміла - у корпус яго прынялі. Дзядзька Коля даўно ўжо клапаціўся, ды ўсё вакансій не было, а зараз адкрылася, пераэкзамяноўку сваю Валодзя збыў шчасліва, яго і перавялі. Вось і пешыцца!

Ён сёння ўжо і ў корпусе на ўроках пабываць паспеў, але толькі яшчэ не ў форме, а сапраўдным кадэтам з'явіцца тады, калі будзе ўмець

пашану выказаць і ўсю царскую фамілію ў твар ведаць - а то як жа? Раптам сустрэне каго-небудзь і праявае казырнуць...

На першым жа перапынку, як убачылі кадэты яго гімназічную форму, як наляцяць з усіх бакоў і давай яго тузаць! Без гэтага, кажуць, ніяк нельга, абавязкова трэба, каб пакалашмацілі, так ужо ў іх належыць, і завецца "ахрысціць" пачаткоўца - ледзь не да паўсмерці даціскаць яго. А калі "сфіскаліць", пабяжыць выхавальніку жаліцца (гэта ў іх як нашы класныя дамы) - бяда, са свету звядуць. Міленькі народзец, далікатны! Валодзя і сінякі паказваў, што яму набілі, - нічога; паспрабавалі мілыя хлопчыкі.

Добра, што ў нас у гімназіі такой моды няма!

Прусакі

Чырвонаскурка наша станюўча таго... З глузду з'ехала! Ледзь не два разы ў тыдзень пісьмовыя работы заманулася наладжваць - дзе ж гэта бачана? Бо "дванаццаць" - не кожны раз удаецца атрымаць, і ўжо я адну "дзясятку" схапіла. Ды "дзясятка" яшчэ куды ні ішло, - у іншых і "шасцёркі", і "сямёркі" завяліся, не кажу ўжо пра нашу Сцелькіну: тая ўсё па пяцібальнай сістэме вучыцца.

Вось і на сераду прызначана была работа, ды дзе там, - абхітрылі Індзейца; а ўсё Цішалава, малайчынка яна!

Прыходжу раніцай у гімназію, Цішалава вясёленькая-найвясёленькая, спявае сабе, а вы ж ведаеце, як звычайна яна нос павесіўшы перад пісьмовай работай ходзіць.

- Што гэты ты, Шурка, сёння так разгулялася? Ці арыфметыкі не баішся? - пытаю.

- Гэта значыць ні чу-чутачкі не баюся! Ды і баяцца няма чаго, таму што пісьмовай работы не будзе.

- Тлумач жа!

- Кажу табе рускай мовай: пісьмовай работы не будзе, таму што я, Шура Цішалава, гэтага не жадаю.

- Ды ты, Шурка, што? Звар'яцела?

- Звар'яцела ці не звар'яцела, а хочаш заклад на плітку шакаладу, што працы не будзе?

- Хачу, - кажу.

- Ну, дык ідзі, толькі, цур, ні слова.

Шурка цягне мяне за рукаў, і яе хітраваты татарскі тварык так і скача. Яна вядзе мяне да сваёй парты, уздымае вечка. Бачу: стаіць там вялікая скрынка ад тытуню, а ў ёй шмат-шмат дзірачак панароблена.

Цішалава совае мне яе пад самае вуха.

- Слухай, - кажа.

Я прыслухоўваюся, а там штосьці так і шаствае, так і шаствае.

- Зірні-ка, хто там. Толькі асцярожна, не выпусці нашых вызваліцеляў.

Яна ледзь-ледзь прыадчыняе скрынку, а там цэлая маса велізарных чорных прусакоў, думаю, фунты гэтак з тры набралася б.

- Вось гэтых самых вусачоў мы і пусцім шпацыраваць па класе, а самі будзем прыкідвацца, што да смерці іх баімся! А што? Добра? Тут ужо, маці мая, Індзейцу не да пісьмовай работы будзе!

Дзіва што добра! Ну і галава ў Шуркі!

- Усім не трэба балбатаць, яшчэ выдадуць. Грачовай - Божа барані, зараз жа з дакладам пабяжыць. Толькі нашым, верным.

- Ну, зразумелая справа.

Зараз жа цэлае паседжанне сабралі, чалавек з дзясятка, таму тут памочнікі патрэбныя. Усё толкам абмеркавалі і вырашылі. Усе ледзь не скачуць, чакаюць арыфметыкі, дачакацца не могуць.

Пакуль што ўзялі мы гэтую самую скрынку ды загадзя і прыладзілі яе каля ножкі класнай дошкі; бо ногі то ў яе да долу раздвойваюцца. Дык вось туды мы скрынку і сунулі. Вечка адарвалі, а саму яе дагары нагамі перавярнулі прама на падлогу - значыць, потым прыпадняць яе толькі, дый годзе. Як перакулілі, некалькі прусакоў і давай уцякаць. Не, галубчыкі, яшчэ рана, пачакайце, давайце-ка назад! І давай іх хто пальцам, хто алоўкам назад падпхваць.

Пакуль мы з Цішалавай гэтым займаліся, астатнія, каб загарадзіць нас, сталі каля дошкі і быццам задачы адзін аднаму тлумачаць. Не ўжо, каштоўная Чырвонаскурка, гэты раз мы табе задачу задамо, ды яшчэ якую!

Пасля званка ўваходзіць Індзеец і загадвае лісточкі для работы падрыхтаваць. Смешна, мы так усе і пераглянуліся.

Юля Бек - дзяжурная; яна таксама "наша". Вось падыходзіць яна да дошкі, бярэ ручнік і стараецца - трэ ўсё, што на ёй намалявана. Павярнулася, паглядзела на Жанюрку, на Індзейца - усё шчасна. Тады яна хутка здымае скрынку і адкідае ў кут, а сама, ледзь не пырскаючы са смеху, вяртаецца на месца.

Узрадаваныя прусачкі кешкаюцца, пхаюцца, пералазяць адзін пераз аднаго і ўцякаюць у розныя бакі.

Я рупліва капаюся ў сумцы, быццам лісток шукаю, а сама адным вочкам на падлогу паглядаю. Люба пырхае, нагнуўшыся над сваёй сумкай, іншыя знарок капаюцца, каб прусакі паспелі разпаўзціся.

Чырвонаскурка ўткнулася носам у задачнік, - вышуквае што-небудзь паскладаней. Шукай, шукай, матухна, а небяспека вось на цябе ўжо насоўваецца.

- У краме змяшалі всямнаццаць пудоў [11]... - пачынае яна.

Але тым часам Цішалава ўстае і, скурчыўшы фізіяномію, кажа:

- Вера Андрэеўна, у вас на сукенцы велізарны прусак сядзіць, ды і не адзін... два... тры... ай, колькі!..

Чырвонаскурка як завішчыць, як ускочыць! А ад прусакоў у пярэдняй частцы класа чорным-чорна. Вучаніцы пішчаць, віскочуць, а больш усіх, зразумела, наша кампанія. Шурка так і лямантуе, вось-вось памрэ са страху, ды і я не адстаю.

- Ай!.. Ай!.. Ой!.. - толькі і чуваць з усіх канцоў, хай Бог абносіць, як усе адразу прусакоў забаяліся.

Чырвонаскурка падабрала спадніцы і ўскараскалася на крэсла - яна то па-сапраўднаму прусакоў баіцца. Вось спрытна!

Яўгенія Васільеўна выходзіць на сярэдзіну, а чорныя пачвары так і паўзуць, так і бягуць.

- Дзеці, хто не баіцца, дапамажыце мне сабраць іх.

Куды там! Усе баяцца, хто прыкідваецца, а хто і па-праўдзе.

- І адкуль яны ўзяліся? Гэта чье-небудзь шукі, - кажа яна.

Няма чаго рабіць, ідзе Яўгенія Васільеўна клікаць на дапамогу нашага гімназічнага швейцара Андрэя. Той з'яўляецца са шчоткай, абгорнутай мокрай анучай, з шуфлікам, што смецце збіраюць, і з вядром. Перш прусакоў з усіх кутаў змятаюць, потым на шуфлік - і бух у вядро з вадой. Бедныя нашы вызваліцелі боўтаюцца ў халоднай ванне.

Доўга мы шумелі і рагаталі, а калі супакоіліся, пісьмовая работа цю-цю, паловы ўрока як не бывала.

Яўгенія Васільеўна потым, зразумела, дапытваць прынялася: "Хто" ды "хто", ды ўсе крычаць: "Не я!" "Не я!" "Я іх страшна баюся!"

Яўгенія Васільеўна, відаць, не асабліва паверыла, - ды і праўда, не з неба ж прусакі зваліліся! - толькі ёй, здаецца, самой вельмі смешна было, і скандалу ўздываць не хацелася. Так усё шчасліва і абышлося.

Спрытна ўладкавалі: работы не было, Індзейца ў страх увагналі і нарагаталіся!.. З радасцю прынесла я Шурцы з уласных заробленых грынвеннікаў плітку шакаладу. Малайчынка яна!

А добра, што ў скрынку то ніхто не здагадаўся нос сунуць, там на дне два мерцвякі ляжалі. Ніжнія, дакладна, - вось астатнія то іх і прыціснулі.

Я папалася...

Сёння са мной сапраўдная бядка здарылася, і так мне сорамна,

так неприємна!..

Была у нас нямецкая. Мадэмуазель Лінда задавала нам урок на наступны раз - апавяданейка вывучыць. Вось мы яго ў класе і перакладалі, таму што дома не ва ўсякай дзяўчынкі ёсць той, хто б ёй растлумачыць мог.

Я-то ўсе словы ведала (нездарма ж з бонай-немкай два гады прамучылася), але толькі мяне страшна смешыць, як мадэмуазель Лінда рускае "л" вымаўляе. Як толькі слова такое з загагулінай сустрэнецца, я зараз жа ўстаю і раблю святыя вочы:

- Bitte, Fraulein, was ist das - "Seife" [12]?

- Wie, sie wissen nicht? [13] Міля.

Люба паціху пырхае.

- Und "Pfutze", Fraulein? [14]

- Люжа.

Люба гатовая - так і трасецца. Некаторыя дзяўчынкі пашустрэй таксама сцямілі.

- Und "Tatze"? [15]

- Ляпу, - ужо бурклівым голасам адказвае мадэмуазель Лінда.

Люба пырхае на ўвесь клас, Паўштофік так і заліваецца. Немка чырванее і крывіць рот на бок, злуецца: - Прашу без пытанняў, усё, што трэба, я скажу сама.

Смешна, вось-вось чмыхну, але я нахіляю галаву і перагортваю кнігу.

Некаторы час нічога, справа ідзе, як з маслам, пакуль не трапляецца нам слова Degenkuppel [16]. Слова, як слова, быццам і бяскрыўднае, а бяды то яно мне колькі нарабіла!

Немка сама не ведае, як гэта па-руску будзе, і пачынае тлумачыць рукамі:

- Гэта такі круглі, круглі... які...

- Такі круглі столя, а на ёй кальбаса, - шапчу я Любе.

Тут ужо мы абедзве пырхаем на ўвесь клас і не слухаем, што там Лінда далей лапоча. І раптам:

- Старабельская, wiederhohlen Sie, was ich gesagt habe [17].

12 Фрэйлен, скажыце, калі ласка, што значыць "Seife" (мыла)?
(ням.)

13 Як, вы не ведаеце? (ням.)

14 А "Pfutze" (лужына), фрэйлен? (ням.)

15 А "Tatze" (лапа)? (ням.)

16 Партупея, паясны рамень (ням.).

17 Паўтарыце, што я сказала (ням.).

Які тут "wiederhohlen" [18], калі я ні-ні-ні-шань-кі, нічога не чула. Спалохалася страшна, устаю і зусім, зусім неспадзявана паўтараю:

- Гэта такі круглі, круглі... Такое круглае, - папраўляюся я, але справа ўжо зроблена, усе чулі. А я зусім, зусім не жадала гэтага сказаць, проста само з языка саскочыла, як дурэлі мы з Любай, так я і ляпнула.

У немкі нават вусны задрьжалі, і яна ўся белая зрабілася. Яўгенія Васільеўна глядзела на мяне зусім асаблівымі вачамі і ківала галавой.

Мне было так сорамна, так сорамна і балюча, і жудасна шкада бедную немку.

- Мадэмуазель Лінда, прабачце! Калі ласка, прабачце, слова гонару, я не наўмысна... Я не хацела... Прабачце... Мне вельмі, вельмі шкада... Але я не наўмысна.

- Пакіньце мяне, вы - не проста дурасліўка, вы - дзёрзкая дзяўчынка, і я папрашу зменшыць вам за гэта з паводзін.

У яе дрыжаў голас, і вочы былі зусім-зусім мокрыя. Гэтага я не магу бачыць, я і сама заплакала:

- Мілая мадэмуазель Лінда, хай хоць "шэсць" за паводзіны, толькі вы прабачце... Мілая, дарагая мадэмуазель Лінда... Прабачце... Далібог, я не знарок...

Яна як быццам трохі супакоілася:

- Добра, даволі пра гэта, я вам веру, але паводзіны вашы ва ўсякім разе непрыстойныя, і вы будзеце пакараны. А зараз зоймемся справай.

Пасля званка Яўгенія Васільеўна зноў затрымала нас у класе. Ну, думаю, будзе мне цяпер! Але яна толькі да ўсіх нас звярнулася і сказала:

- Я веру, што Старабельская не наўмысна зрабіла падобную дзёрзкасць мадэмуазель Ліндзе. Дзяўчынка яна выхаваная, не злая і не дазволіла б сабе здзекавацца над старэйшай. І потым, спадаарчыні, хіба мадэмуазель Лінда вінаватая, калі не чыста вымаўляе па-руску? Калі над гэтым можна смяяцца, то яна мела б права ўсіх вас на смех выставіць, бо грэх сказаць, як многія з вас што прамаўляюць. А акрамя таго, дзеці, я вам скажу, што злаваць яе знарок, як вы часта робіце, проста грэшна. Бедная мадэмуазель Лінда вельмі няшчасная, у яе шмат гора ў жыцці, ды і здароўе зусім слабое. Яна зусім не "злючка", як, я ведаю, многія з вас ахрысцілі яе. Толькі вельмі нервовая і таму лёгка раздражняецца, асабліва апошні час. Сама яна нездаровая, а сястра яе пры смерці. Памрэ яна - і трое дзяцей застануцца на руках мадэмуазель Лінды, таму што бацька іх памёр яшчэ летась. Я знарок распавядаю ўсё гэта вам, таму што дзяўчынкі вы ўсе добрыя, толькі дурасліўкі і легка-

думныя, таму часам мімаволі зло робіце. Ну, дык што ж? Не будзеце больш мадэмуазель Лінду засмучаць? Абяцаеце?

- Абяцаем! Абяцаем! - закрычалі мы з усіх бакоў.

- А Старабельскай я ўсё-такі "адзінаццаць" за паводзіны паставіць павінна, мадэмуазель Лінда гэтага патрабуе, і яна зусім мае рацыю.

Я зноў плакала, але не таму, што за паводзіны зменшылі, проста мне было так сорамна, так шкада бедную немку. Усярэдзіне, там, глыбока-глыбока, нібы прышчыкнулася штосьці.

Я вось смяялася, што яна ўся трохкутная, а яна такая худзенькая, таму што хвора... Няшчасная...

- Даволі плакаць, Муся, пойдзем лепш са мной у жаночы і папросіце ў мадэмуазель Лінды прабачэння, яна зараз там. Ідзем, я сама вас адведу.

Яўгенія Васільеўна ўзяла мяне за плечы і павяла. Я ўсё яшчэ не магла супакоіцца, у горле штосьці ціснула, і я ледзь прамармытала:

- Ніколі... Ніколі... Прабачце...

Мадэмуазель Лінда ўсміхнулася, і такі ў яе добры тварык стаў у гэтую хвіліну.

- Не плячце, маленькая, я не сярдую і веру, што гэтага больш ніколі не здарыцца.

Яна сказала "не плячце", але зараз гэта выйшла жудасна міла. І чаму мне раней не падабалася? Дзіўна.

У маім дзённіку красуецца "адзінаццаць" за паводзіны і заўвага, у якой распісана, за што яно пастаўлена. Калі вы думаеце, што мне прыемна было выхваляцца гэтым перад матуляй, то вы памыляецеся. Прышлося ўсё распавесці, самую існую-найісную праўду. Матуля ўважліва выслухала і кажа.

- Я, Муся, не хачу папракаць цябе, паколькі ведаю, што ты раскайваешся і самой табе сумна і цяжка. Бачыш, як, не думаючы, можна часам зрабіць балюча. Сэрцайка ж у цябе добрае, я ведаю, галава вось толькі скразная, адгэтуль і беды нашы адбываюцца. Глядзі ж, будзь асцярожная, дзетачка.

Божа, якая я шчаслівая, што ў мяне такая слаўная мамуся! Усё яна ведае, усё разумее, часам проста такі сапраўды падслухоўвае мае думкі. Калі б можна было абраць сабе маму ці замовіць, іншай я б не ўзяла!

Падарунак У Снежных

Устала я ў нядзелю, выходжу ў сталовую - дзе ж матуля? Цю-цю. Тата? - Таксама. Аказваецца, напярэдадні ўвечар, калі я ўжо спала,

прыйшла тэлеграма ад цёці Лідушы, што яна на наступную раніцу прыязджае, вось татачка з матуляй і пакацілі на вакзал - сустракаць.

Уласна кажучы, я знаходжу, што мамуся мая трохі таго... схібіла - магла б і мяне з сабой на вакзал узяць. Але калі я зірнула ў акно, то зразумела, чаму яна гэтага не зрабіла: з неба сыпалася нейкая гадасць, ці то снег, ці то дождж, а на замежны вакзал шлях жа няблізкі, ды і горла ў мяне ўчора ўвечар трохі пабольвала.

Толькі я паспела ўсё гэта падумаць, яшчэ нават і малако не дапіла, званок - тата з мамай вярнуліся, але толькі ўдваіх. Аказваецца, цёця Лідуша з мужам праехалі проста ў сваю новую кватэру, яны адпачнуць там, памыюцца, распакуюцца ("так-так, абавязкова хай распакуюцца", - падумала я, а мамуся пры гэтым слове хітра зірнула ў мой бок), а гадзіны ў дзве яны прыйдуць да нас і застануцца абедать.

Я страшна рада бачыць цёцю Лідушу, я яе вельмі люблю, ды і дзядзечку таксама, але і "распакоўванне" іхняе мяне да смерці цікавіць. Можа гэта нядобра, але самі вінаватыя - навошта гэтулькі часу мучылі мяне? Мамуся ведае, але не хоча нават сказаць - вялікае ці маленькае. Кажу, што інакш я адразу адгадаю.

За сняданкам з'явілася Люба, якую мадам Снежына праслала прасіць, каб мяне да іх увечар адпусцілі. Імпрэзы ў іх там ніякай няма, проста клічуць пагуляць і пабалбатаць разам.

Я страшна ўзрадавалася. Бо мінулы раз я нават нічога толкам не разгледзела, як і што ў іх у кватэры, а звычайна ўсё адразу заўважу, нездарма ж мяне дзядзька Коля "вірлавокай" заве. Але ў той дзень у мяне з перапуду ўсе думкі навыварат вывернуліся.

Пасля сняданку мяне засадзілі за ўрокі. Гэта была адзіная цёмная плямка за ўвесь дзень. Добра яшчэ, што ўрокі ўсе лёгкія, і ў тую хвіліну, калі ў прэдням пакоі раздаўся званок, я скончыла перапісваць французскую дыктоўку.

Я хутка кінула пярэ, ды з размаху на сшытак - ляп! Сядзіць клякса, ды якая страшная! Шчасце, што на абгортцы, а то давялося б старонку вырываць і перапісваць, нельга ж Надзеі Аркадзеўне дыктоўку з чорнымі бародаўкамі падаваць. Чырванаскурцы - куды ні ішло, а ёй сорамна. Прыйдзе Валодзя, папрашу загарнуць сшытак у чыстую паперу...

Лячу ў прэдні пакой. А там ужо Ральф, як вар'ят, скача і шалее. Вось дурны сабака! Зрэшты, праўда, ён іх першы раз бачыць, хоць гэта і Леанід Георгіевіч мне яго падарыў. Але ж ён тады яшчэ зусім маленькі быў, няхітра і забыцца.

Кінулася я на шыю да цёці, потым і яе мужа расцалавала, ужо вельмі я рада была іх бачыць. Цёця Лідуша ружовая, прыбраная, вясёлая.

Не паспелі мы ў гасцёўню ўвайсці, як яна і кажа:

- Ну, Муся, не хачу цябе, беднае дзеўчанё, даўжэй мучыць, нябось, згараеш ад цікаўнасці дазнацца, што для цябе з-за мяжы прыехала?

А я так была рада іх бачыць, што ў тую хвіліну нават і думаць пра гэта забылася - але толькі ў тую хвіліну. А як сказалі, зараз жа і ўспомніла.

Але пакета з імі ніякага няма. Што б гэта значыла?

- А па-мойму, Лідуша, лепш ёй, "гэтага" не даваць, прыхаваць да Каляд... - цвеліць праціўны Леанід Георгіевіч. - Я баюся, раптам "гэта" ёй не спадабаецца? Яна зараз ужо не ранейшая Муся, а гімназістка. Іх жа нічым не здзівіш. Бачыш, яна нават ніколі і не цікавіцца.

Не цікаўлюся?! Ды я ледзь на месцы стаю!

- Ну-ка, Муся, заплюшчы вочы, - кажа цёця.

Я заплюшчваю. Хоць мне і нічога не відаць, затое чуваць, як цёцін маленькі сакваяж пстрыкнуў. Значыць, адтуль вымаюць нешта маленькае. Што? Пярсцёнак?..

Толькі я паспела гэта падумаць, раптам каля самага майго вуха: "Цік-так, цік-так", - і нешта халоднае дакранулася да яго. Няўжо? Не можа быць!..

Я хутка расплюшчваю вочы, паварочваю галаву і трапляю носам прама ў цёціну руку, у якой гадзіннік, - так, маленькі, харошанькі, блакітны эмалевы гадзіннічак на блакітным жа эмалевым банціку! Я толькі ахнула і кінулася зноў абодвух цалаваць.

Вось душка гадзіннічак! Ну, і дурная я! Як жа адразу не здагадацца было, што мне з Жэневы прывязуць? Бо там жа гадзіннікі робяць... Усе швейцарцы толькі тым і займаюцца, што гадзіннікі ды сыр робяць (а швейцарскі сыр я люблю).

Зразумела, гадзіннік я зараз жа на сябе і начапіла.

Адправіліся мы ўсё ў татаў кабінет, уселіся на тахту і пачалі гутарыць. Цёця Лідуша і Леанід Георгіевіч мяне ўсё падрабязна пра гімназію распытвалі. Я ўсё павінна была выкласці, нават сваё "адзінаццаць" за паводзіны.

Яны вельмі шмат смяяліся, а я была радая-радзенькая лішні раз пабалбатаць пра нашу мілую гімназію. Гэтулькі ўсяго было, што я баялася забыцца ці прапусціць што-небудзь, а таму жудасна спяшалася, нават захлыналася.

Раптам мяне Леанід Георгіевіч спыняе:

- Слухай, Муся, колькі табе яшчэ класаў прайсці засталося?

- Ды шэсць яшчэ, бо сёмы ўжо няма чаго лічыць, праўда?

- Значыць, - працягвае ён, - ты праз тры гады і гімназію скончыш?

- Гэта чаму?

- Ды таму, што ты ў адзін год паспееш сказаць тое, што іншыя толькі ў два гады скажуць. Значыць, праз тры гады ўсю гэтую прамудрасць і адолееш.

Вось праціўны! Я надзьмулася і замоўкла.

- А цікава, якая зараз гадзіна? - праз секунду кажа ён. - Будзь, Мусенька, добрая, паглядзі, калі ласка.

Ну, як на гэта не адказаць? Я гультаявата так, быццам няхочучы, вымаю гадзіннік:

- Палова чацвёртай, - адказваю я такім тонам, быццам я ўсё жыццё толькі тое і рабіла, што на гадзіннік глядзела.

Тым часам цёця Лідуша пачала распавядаць пра ўсё, што яны бачылі ў Швейцарыі. Хораша там, відаць, жудасна: горы высокія-найвышэйшыя, і нават улетку на самых верхавінах снег ляжыць; і велічэзныя леднікі. Цёця кажа, што калі ўскараскацца зусім наверх, дык яны там асабліва прыгожымі здаюцца.

Вось тут ужо я роўна нічога не разумею. Па-першае, што можа быць прыгожага ў ледніку [19]? І па-другое, што за дурная думка размяшчаць іх так высока? У такую спякоту - а там сапраўднае пекла - мусіш, калі што спатрэбіцца, караскацца ў гэтакую высь! Часу колькі страціш, ды і пакуль адтуль данясеш марозіва ці крэм, дык яны і растануць. Ці гэтыя швейцары зусім-такі дурні, ці я чаго-небудзь не зразумела, а пытаць не хацелася, яшчэ зноў праціўны Леанід Георгіевіч на смех падыме.

На абед прыйшлі дзядзя Коля і Валодзя. Ён усё яшчэ не ў кадэцкай форме, надзене яе ў наступную суботу і тады з'явіцца ва ўсёй красе.

Цёця Лідуша прывезла яму маленькі фатаграфічны апарат, толькі з сабой яго не захапіла, таму што гэтую карзіну з багажом не паспелі яшчэ распакаваць.

Хоць уся гэтая кампанія і сядзела яшчэ ў нас, але ў сем гадзін я ўсё-такі адправілася да Любы. Там нікога не было, акрамя мяне. Мы з Любай пайшлі ў яе пакой. Не вельмі прыгожы. Там спіць яна і яе шасцігадовая сястра Надзя.

Цацак у Любы зусім няма, лялек таксама, яна кажа, што ўжо цэлыя два гады, як больш не гуляе, а ёй зараз адзінаццаць гадоў, яна старэйшая за мяне.

У суседнім пакоі спяць яе абодва браты, Саша дзевяці гадоў і пяцігадовы Коля.

19 Муся мае на ўвазе ляднік - склеп для захоўвання прадуктаў, які дадаткова ахаладжваецца лёдам ці снегам.

Дзеці гэтыя так сабе, не асабліва мне спадабаліся. Саша кожную хвіліну з-за ўсяго харахорыцца і гатовы пасварыцца, а Надзя жудасна крыўляецца, толькі малюска Коля міленькі - тоўсты і лупаты.

У чым я Любе страшна зайздросчу - гэта, што яе трымаюць як дарослую: яна глядзіць за малодшымі дзецьмі, і калі б вы ведалі, як яны яе слухаюцца! Жудасна яна з імі строга размаўляе. Яна ж садзіцца за самавар, налівае чай, наразае булкі, накладвае варэнне. У яе ключы ад шафы з печывамі, цукеркамі, наліўкамі. І так гэта яна акуратна робіць, хараство! Калі б мне даручылі шафу з усякімі смакоцямі, я б не выцерпела, патрошку-патрошку то таго, то іншага паскубла б, а яна не, ёй гэта нават і ў галаву не прыходзіць. Вельмі яна добрая дзяўчынка.

У палове дзясятага па мяне прыслалі, і матуля нават нічога не дала мне толкам распавесці, хутка-хутка паслала спаць.

Бацюшкавы хітрасці. "Кумачкі"

А бацюшка наш хітрушчы-найхітрушчы. Выклікаў мяне ўчора па Законе Божым, я яму Іёва [20] з шыкам адрапартавала, "дванаццаць", вядома, паставіў. Сёння, не паспеў хітруга гэты ў клас увайсці, як адразу ж:

- А ну-ка, чарнакудрая Мусенька, можа, сёння будзеце мець ласку мне што-небудзь пра прарока Іёну распавесці?

Добра, што я ўчора ўрок усё-такі вывучыла, а то б скандал выйшаў. А ён яшчэ цвеліцца:

- І які гэты бацюшка нядобры, другі дзень запар бедную дзетачку мучыць.

Ізноў "дванаццаць" паставіў. А Таньку Грачову ўсё ж падчапіў: яе таксама ўчора выклікаў, яна і лапкі склала, ды на сёння кніжкі і не адкрывала.

- Слаба, Танюша, слаба, кралечка мая, - кажа. - У будучыні на бацюшкаву лагоднасць не спадзявайцеся, а каб гэты сумны выпадак мацней у галоўцы застаўся, мы для памяці ў журнал "сямёрачку" паставім. Няма чаго рабіць, відаць, давядзецца Тацянячку ў трэці раз патурбаваць, а то адзнака за чвэрць няважная выйдзе.

Жарсць мілы наш папок, а Таньцы - заслужана.

Ермалаева нас на Законе таксама насмяшыла. Адказала бацюшку новы ўрок, а потым ён яе і пытае:

- Куды быў пасланы прарок Іёна прапаведаваць?

20 Іёў - біблейскі персанаж, герой Кнігі Іёва.

Яна не ведае, а суседка яе, Раманава, шэпча:

- У чужыя краіны.

- Па Туркестане, бацюшка, - не дачуўшы толкам, ляпае наша таўстушка.

Бацюшка засмяяўся, а пра нас то і гаварыць няма чаго.

- У іншы раз, Лізачка, вы не верце сваім вушам, а верце лепш вачам. Ды ў кніжачку да ўрока зазірніце, а то ўжо надта новыя рэчы вы паведамляеце - вось я живу-жыву, а пра гэта яшчэ і не чуў.

Потым Ермалаевай праходу не давалі, то адна, то іншая прыстае:

- Слухай, Ермалаша, а добра б па прыкладзе Іёны па Туркестане павандраваць!

Але тая і сама смяецца. Жудасна яна лагоднае цяля, але пагарэзіць часам таксама ўмее.

Вось на рускай дык у нас сапраўдны скандал здарыўся.

На чацвёртай і пятай лаўцы сядзяць нашы самыя цыбатыя, ды гультаяватыя. Надзея Аркадзеўна іх "кумачкамі" заве, таму што яны вечна трашчаць і пра нешта гандлююцца. Вось кумачкі і ўляцелі.

Была дыктоўка. Мала таго, што прыгажуні гэтыя ўвесь час раіліся ды адна да адной у шытак зазіралі, - яны лепш прыдумалі: адшукалі найспакойна ў кнізе кавалачак, што дыктуюць, ды і спісваюць. Нават не слухалі, проста да канца ўсё і спісалі, ды на бяду перастараліся, адну фразу лішнюю і ўсадзілі.

Узяла Барбоска сшыткі, праглядае і кажа:

- Дзеці, хіба я дыктавала вам гэтую фразу? - ужо не памятаю якую.

- Не, - гаворым.

- Дык чаму ж яна ў Маркавай напісана?

Маркава ні жывая, ні мёртвая стаіць, як рак вараны, чырвоная. Барбос дапытвае, а яна маўчыць, вачыма лыпае.

Праглядае Вольга Віктараўна іншыя лісткі, а ў Ліпоўскай, Андрэевай і Зубавай тое ж самае.

Тут за іх і прыняліся. Чатыры суседачкі - "кумачкі" і ва ўсіх аднолькава - значыць, адна ў адной спісалі. Ну а першая адкуль узяла?

Зазірнула Барбоска ў кнігу, а фраза гэтая там цалкам так і сядзіць. Уляпіла ім найсправядлівая па "адзінцы" за дыктоўку і па "дзявятцы" за паводзіны, ды яшчэ даўжэзную заўвагу ў дзённік напісала.

Вось Барбоска злая была! Ды і Яўгенія Васільеўна таксама, уся чырвоная-чырвоная. Яны абедзве вельмі добрыя, сваволь, колькі хочаш, ніколі па-сапраўдному не раззлююцца, так толькі, больш страху нагнаць. Але за хлусню абедзве проста з сябе выходзяць, Жанюрачка ледзь не

дрыжыць уся. Ды яно і праўда, бо гэта ўжо не падказка, а зусім гадасць.

Не любяць гэтых прыгажунь у класе, дзёрзкія, распушчаныя, лаюцца.

Ну, і паднялі ж яны плач! Два ўрокі, не перастаючы, хныхалі, але на ручной працы зноў разгуляліся, балазе настаўніца адзнакі выстаўляла.

За ручную працу то мне "сем". Не ведаю, з-за чаго мая праца нейкая шэрая, неапетытная, а рукі ж у мяне не бруднейшыя, чым у іншых. Трэба будзе дахаты ўзяць вымыць.

А мадэмуазель Лінда трэці дзень не прыходзіць. Невядома, ці яна хвора, ці з сястрой што здарылася.

Адзнакі за чвэрць. Приемная неспадзеўка

Раздавалі нам адзнакі за чвэрць. Я чацвёртая вучаніца: з'ехала трохі, бо паступіла трэцяй. Гэта ўсё працуйныя пісьмовыя працы, і крыўдна, што сапраўдных памылак ніколі не бывае, а напішаш якое-небудзь "какшляеш" замест "кашляеш" - ну і да спаткання, мае "два-наццаць"!

Балы ў мяне добрыя, "дзявятак" не водзіцца, толькі маляванне і ручная праца зусім швах - па "сямёрцы".

Так мне сорамна перад Юліяй Рыгораўнай, так бы хацелася ёй дагадзіць, але чым больш імкнуся, тым горш выходзіць.

Неяк нядаўна сказалі нам прынесці на ўрок малявання яблык і гронку вінаграду. Ужо гэтыя, вы можаце мне паверыць, ва ўсякай што ні на ёсць раззявы і чупурушкі і тое, і другое аказалася. Загадала Юлія Рыгораўна пакласці іх на парту і маляваць.

Я ўзрадавалася. Ну, думаю, гэта няцяжка: вялікі круг, а побач шмат маленькіх кружочкаў адзін на адным. Але гэта толькі так здавалася...

Насамрэч яблык у мяне выйшаў залішне круглы, таму што я яго па паперцы абвяла. Ведаеце, як замест цыркуля справіцца? Праткнуць дзве дзірачкі, у адну шпільку ўставіць, а ў другую аловак - і весці. Потым я не ведала, куды цень класці, і паклала абাপал.

А вінаград... Калі я яго намалявала, мне чамусьці ўзгадалася задача з падручніка: на заводзе ядры паскладалі так, што ў першым шэрагу было адно ядро, у другім - два, у трэцім - тры, у чацвёртым - чатыры і гэтак далей. Сама не ведаю, з-за чаго мне ўявілася, што ядры гэтыя былі выкладзены менавіта так, як мой няшчасны вінаград. Толькі ў задачы яны напэўна пакруглей былі, таму што вінаград я раней за яблык малявала і ад рукі - не здагадалася яшчэ цыркуля зладзіць, вось

кружкі не вельмі круглыя і выйшлі.

На французскай прыйшоў інспектар раздаваць атэстацыі. З-за нечага мне раптам так страшна стала, баюся, ды і толькі, ужо мяне і Надзея Аркадзеўна супакойвала. А чакаць жа доўга, пакуль ён у спісе да літары "С" дойдзе.

Нарэшце.

Паглядзеў, уважліва ўсё выглядзеў і кажа:

- Добра, Старабельская. Вельмі нават добра, толькі, мабыць, у Акадэмію мастацтваў вас не прымуць, а? Як думаеце?

Сам усміхаецца, увесць свой міндаль так на паказ і выставіў, а вочы смяюцца.

Люба - дванаццатая вучаніца, Паўштофік - восьмая, Цішалава - васьмнаццатая, Танька - дзясятая, Юля Бек - дваццаць пятая. Зярнова, вядома, першая, а Сцелькіна таксама першая, толькі з іншага канца.

Матуля і татачка вельмі задаволены засталіся маімі адзнакамі і зараз жа са мной сумленна расплаціліся. У нас па ўмове за кожнае "дванаццаць" на тыдні грывеннікі [21] належыць, а за кожнае "дванаццаць" у чвэрці - паўрубелі. Іх у мяне аказалася цэлых тры, а таму я і з матулі, і з татачкі па паўтара рублі атрымала, ды яшчэ па паўрубля за ўсё астатняе разам, разам чатыры рублі - цэлы капітал.

А цёця Лідуша што выдумала! Яна ведае, як я даўно мару патрапіць у оперу, бо ніколі ў жыцці не была, вось яна мне сюрпрыз і ўладкавала - расстаралася квіток на "Дэмана" [22]. Заўтра едзе. Я страшна радая!

"Дэман". Мае мары

Божа, як у тэатры добра было! Я дагэтуль яшчэ да сябе не магу дайсці.

Народу сабралася там цьма-цьмушчая, таму што ў гэты дзень быў маніфест... гэта значыць... Не, глупства якая! Маніфест - гэта зусім іншае, гэта, здаецца, што гасудар кажа ці піша, калі ў яго спадчыннік нараджаецца ці ён жэніцца, - з радасці, адным словам... (Здаецца, не наблыгала?)

Ну, а таму, што "Дэмана" давалі, чаго ж цару ўжо так асабліва цешыцца? Ён яго, напэўна, бачыў. У гэты ж вечар быў... як яго?.. Так,

21 Грывеннік - 10 капеек.

22 "Дэман" - опера А. Г. Рубінштэйна, напісаная ў 1871 г. па аднайменнай паэме М. Ю. Лермантава.

бенефіс (жудасна падобна!) таго самага акцёра, які Дэмана прадстаўляў.

Вы ведаеце, што такое бенефіс? Дакладна, не, я сама толькі ў пятніцу дазналася. Гэта накішталт імянін акцёра: ён іграе не тое, што яму загадаюць, а тое, што сам жадае, і потым яму публіка падарункі робіць.

А ён разумна распарадзіўся, што "Дэмана" захацеў паставіць, я б на яго месцы тое ж самае зрабіла, таму што гэта самая лепшая опера... Праўда, я іншай ніякай не бачыла, але гэта ўсё адно, - ніколі не паверу, каб можна было яшчэ што-небудзь лепшае выдумаць, так тут усё хораша: і Дэман, і анёлы, і манастыр, і вартаўнік так добра ў дошчачкі б'е, а вакол ціха, цёмна...

А калі Тамара плача, што яе жаніха забілі, раптам над ёй Дэман з'яўляецца ў такой доўгай чорнай разлятайцы, за спіной вялікія крылы, на галаве дыментавая зорачка, і дзе ён ні стане, усё зараз жа чырванаватым святлом асвеціцца. Цудоўна!

На наступны дзень, балазе, свята было, выцягнула я ў татачкі з шафы Лермантава і пачала дзяўбці... Вучыць - гэта значыць, шмат вывучыла.

А як Тамара просіць, каб яе ў манастыр адпусцілі! Яе бацька чагосьці ўпіраецца, не жадае, дык яна бух на калені:

Тата, тата, кінь пагрозы,

Сваю Тамару не ўшчувай.

Я плачу, - бачыш, гэта слёзы?

Яны ўжо льюцца цераз край.

Я і гэта на памяць вывучыла, а потым пачала спрабаваць прадставіць гэты кавалачак у мамачкіным будуарчыку перад трумо. Вельмі хораша выходзіла. Загарнулася я ў прасціну і на калені цудоўна пляскалася, толькі вось спявала я трошкі таго... Не так, каб ужо вельмі добра.

Але што мне больш за ўсё спадабалася, гэта апо... апо... Ды як жа яго? - Апа... Апафядос [23]? Таксама не, занадта на Фядоса падобна... Ну, адным словам, канец, апошняя карціна, калі Тамара ўжо памерла і анёлы яе душу на неба нясуць. Божа, як хораша! Ну, зусім дакладна.

А Дэман зусім на чорта не падобны: хваста ў яго няма, а рожкі хоць маленькія і ёсць, але ўсё-такі ён, па-мойму, больш на чорнага анёла паходзіць. І прыгожы - хараство!

Як гэта Лермантаў здолеў выдумаць такую дзівосную рэч?

23 Маецца на ўвазе апофеоз - заключная частка спектакля ці праграмы.

Шкада, што ён памёр, мне б хацелася паглядзець на яго, не можа быць, каб ён быў такім, як усе людзі, дакладна, зусім іншы. Хоць бы калі-небудзь такога ўбачыць.

Дурная! Ну, якая ж я дурная!.. І навошта мне на Лермантава глядзець, калі ў мяне мая ўласная мамуся ёсць? Вы читалі яе казкі "Галінка міру" і "Сад адкуплення"? Не? Ну, тады, вядома, вы не зразумелі, чаму я сябе цяпер дурной назвала. Таму, што гэтыя дзве казкі, гэта нават сказаць нельга, якое хараство. Лепш за "Дэмана" - там не толькі анёлы, нават Серафім ёсць.

Вось калі б з гэтага оперу зрабіць! Усе б так і ахнулі. Як шкада, што матулі дома няма, я б ёй зараз жа гэта параіла. І навошта яна толькі ў гэты дурны гасціны двор з'ехала? Так, праўда, бо мае чаравікі кашы запрасілі, а ў гімназію ў туфлях ісці нельга, марозішча здаравенны.

Перш я ўсё думала зрабіцца жанчынай-матэматычкай, але зараз ні за што - фі! Сядзі ды табліцу множання падлічвай, або якое-небудзь праціўнае дзяленне рабі. Пакорліва дзякую! Хай наша Чырвонаскурка ў гэтым практыкуецца.

Не, зараз я зусім пра іншае мару: быць пісьменніцай, складаць кранальныя вершы (калі гэта не занадта цяжка), казкі, оперы - вось гэта хараство... А акторкай?... Акторкай яшчэ прыемней: гаворыш усякія прыгожыя і сумныя словы, сукенка блішчыць, усюды каралі, золата, публіка пляскае, плача, тупае, кідае кветкі - добра!

А бенефіс? Бенефіс таксама цудоўна: дык усяго раз у год імяніны і раз нараджэнне бывае, а тут яшчэ можна ўсякі месяц бенефіс уладкоўваць. Вось жа ўсякіх прыгожых рэчаў у кватэры набярэцца! Божа, Божа, як мне хочацца быць акторкай!..

Не... Лепш не проста акторкай, а так, каб самой што-небудзь скласці такое прыгожае, сумнае і самой жа потым прадстаўляць. Гэта было б самае-самае вялікае шчасце, якое толькі прыдумаць можна, нават яшчэ лепш, чым царыцай быць. Вось хочацца!

Божа, зрабі, каб я магла складаць як матуля, як Лермантаў, а я за гэта гатовая ўсё жыццё нічога салодкага....

Не, што я? Што гэта я? Добра, што не дамовіла! Не есці ніколі нічога салодкага?! Вось жах жа! Я толькі гарбату без цукру п'ю, і то як мне цяжка даводзіцца. А тут ніколі і нічога - ні мярэнг [24], ні марозіва, ні шакаладу... Ні за што б не вытрымала! Ды і навошта гэта трэба? Замінаць яно нічаму не можа. Бо іншыя акторкі, напэўна, шакалад ядуць,

24 Мярэнга - пірожнае з узбітых яечных бялкоў і вяршкоў з цукрам.

а мамуся мая дык нават і вельмі, асабліва крафтаўскія, як у нас у ложы былі, а вершы вунь якія цудоўныя піша!

Вось іншыя ўсё могуць: і спяваюць, і малююць, і складаюць, няўжо ж адна я зусім неталенавітая і нічога не буду ўмець? Як хочацца быць акторкай!

Мадэмуазель Лінда плача. Што мы вырашылі

Бог ведае, колькі часу мы ўжо не бачылі мадэмуазель Лінду, ёй нават на дом журнал пасылалі, каб праставіць адзнакі за чвэрць. Сястра яе доўга была хворая і некалькі дзён назад памерла.

Учора нарэшце прыйшла мадэмуазель Лінда. Худзенькая такая, яшчэ, здаецца, схуднела, тварык сумны-сумны, вочы блішчаць, а пад імі такія шырокія цёмныя кругі.

Яўгенія Васільеўна папярэдзіла нас, каб мы не сваволілі і паводзілі сябе ціха. І праўда, у класе было выдатна спакойна, толькі "кумачкі" паспрабавалі-такі трохі пабушаваць, але на іх мы самі з усіх бакоў зашыкалі.

Далі нам пісаць нямецкія скланенні. Пішу я, толькі раптам падняла галаву - бачу: мадэмуазель Лінда сядзіць бокам каля стала, павярнуўшы галаву да акна, глядзіць у адну кропку, вусны ў яе трохі дрыжаць, а слёзы, буйныя такія, так і коцяцца з вачэй, і яна нават не выцірае іх. Гэта блізенька, зусім амаль каля мяне, не больш як крокі паўтара.

Тут ужо мне не да скланенняў было, гляджу на яе, і так шкада мне яе, так шкада... У горле казыча, у вачах таксама... Не магу, не магу я бачыць, калі хто-небудзь плача! Я і пра пярэ забылася, што яно ў мяне ў руцэ, кінулася каля яе на калені і моцна абняла яе за стан.

- Мадэмуазель Лінда, дарагая, залатая, не плачце, калі ласка, не плачце, мне так шкада, я так вас люблю, - усхліпвала я.

Яна перш ледзь-ледзь здрыганулася, не заўважыла, дакладна, як я падышла, але потым прыціснула мяне за твар да сваіх грудзей.

- Добрае, мілае дзіцё, - ласкава так прашаптала яна.

Дзяўчынкі перасталі пісаць і глядзелі на нас. У многіх таксама былі такія твары, быццам і яны вось-вось заравуць, адна толькі нейкая чмыхнула, аказалася - Зубава. Кепская дзяўчынка! Мадэмуазель Лінда плача, а ёй смешна. Ну і дасталася ж ёй потым ад усіх нас!

Я паволі палезла ў кішэню, таму што мне абавязкова трэба было высмаркацца, але тут мадэмуазель Лінда быццам прачнулася:

- Ідзіце, малютка, на месца, зараз не час журыцца, трэба справай займацца.

Яна хацела ўсміхнуцца, але тварык у яе зрабіўся такі жаласны, такі жаласны, што я і зараз не магу забыцца яго выразу.

Села я на месца і пачала пісаць, але якое ўжо там пісанне? Я толькі і рабіла, што смаркалася, а з вачэй усё так на старонку крапала, і зусім яна мокрая стала, чарніла расплылося, так што іншага і прачытаць нельга было. Ці кепска, ці добра - дапісала. Наўрад ці вельмі добра.

Дзіўныя якія нашы дзяўчынкі, многія потым казалі, што ім таксама вельмі хацелася падысці і прылашчыцца да мадэмуазель Лінды, толькі ніякавата было, сорамна. Што ж тут за сорам? Калі чалавек плача, трэба ж яго прылашчыць? Трэба ж сусцешыць? А яны - "ніякавата", разважаюць яшчэ. Дзівачкі!

Наша кампанія потым цэлы дзень толькі і талдычыла пра мадэмуазель Лінду і яе няшчасных маленькіх пляменнікаў. Бедныя маляняты! Яны зусім яшчэ маленькія, аднаму шэсць гадоў, другому пяць і малодшаму ўсяго два гады, гэта нам Яўгенія Васільеўна сказала. Такія малючкі - і ўжо ні таты, ні мамы, падумаць толькі! На ўсё і пра ўсё адна цётка, ды і тая хворая, і потым жа яна амаль цэлы дзень з намі ў гімназіі занятая, а яны, бедалажкі, сядзяць сабе дома адны-адзінючкія, і пагуляць ім, можа быць, няма з чым. Яўгенія Васільеўна казала, што яны вельмі бедныя.

Раптам я ўспомніла пра свае чатыры рублі, нават больш, яшчэ 1 руб. 63 коп. ранейшых грошай ёсць...

- Ведаеце што? - кажу. - Давайце складзёмся і купім гэтым дзеткам якіх-небудзь цацак, а потым пашлём, толькі каб ніхто не ведаў. Хочаце? У мяне ёсць 5 руб. 63 кап. Хто яшчэ дае?

Шурка так нават мне на шыю кінулася:

- Ты душка, Стрыгунчык, і галава ў цябе разумная. Выдатна! Толькі ў мяне ўсяго 1 руб. 40 кап. ёсць.

У Любы знайшлося 1 руб. 80 кап., у Юлі - цэлыя тры рублі, у Штоф - 90 кап. Вось і вырашылі ўсё гэта прынесці з сабой на наступны дзень і толкам абмеркаваць, што менавіта купіць.

Люба прапанавала спытаць увесь клас, можа, яшчэ хто-небудзь захоча грошай даць. Перш так і хацелі зрабіць, але потым раздумаліся. Бог з імі! Грошай у нас на цацкі хопіць, а скажы толькі ўсім гэтым балбатухам - то на ўсю гімназію разнясуць. А нам хочацца, каб ніхто-ніхто пра гэта не ведаў; ну, мамам то нашым, зразумела, мы скажам.

Прышоўшы дахаты, усё гэта я першай жа справай сваёй мамусі і выказала. Яна вельмі пахваліла, кажа толькі, што лепш трохі інакш распарадзіцца:

- Бо цацак ва ўсякай з вас шмат такіх знойдзецца, якія вас больш не цікавяць, ды і кніжачак, дакладна, таксама. Чым купляць, то іх лепш і

пашліце. Можна ўсё гэта да нас прынесці, а потым я адпраўлю, куды належыць. На тыя ж грошы, што вы даяце, ды я яшчэ трошкі свайго дадам, мы купім гэтым малянятам усякіх патрэбных рэчаў: кашулецак, сукенчак і таму падобнае. І, вядома, матэрыі, каб іх цёця сама магла распарадзіцца, як ёй зручней. І потым, Муся, трэба так зрабіць, каб мадэмуазель Лінда не ведала, ад каго гэта. Інакш ёй можа быць трошкі не тое, каб крыўдна, а непрыемна для самалюбства. Так, пры-намсі, ёй нікому дзякаваць не давядзецца, а гэта бывае вельмі цяжка для таго, каму даюць. Зразумела? Я думаю, сяброўкі твае не дзеля падзякі гэта выдумалі, а таму, што вам самім прыемна даставіць задавальненне бедным маленькім сіроткам. Праўда?

Дзіва што праўда! Гэта значыць, як мая мамуся ўсё добра разумее, гэта выдатна! Так і вырашылі.

Адпраўка пакетаў. Бенефісы. Тэракотка

Як матуля прапанавала, так і ўладкавалі.

Панадасылалі дзяўчынкі да нас усё-ўсякае, і добрыя такія цацкі, цэленькія. У Любы цацак няма, яна замест таго дала некалькі прыгожых кніжак. Я ахвяравала дзве лялькі, чайны посуд і сталовую. Толькі са сваёй улюбёнкай Лілі мне занадта шкада было раставацца. Гуляць то я наўрад ці буду - у нас у класе ніхто ў лялькі не гуляе - але ўсё-такі хай застаецца.

Да ўсіх нашых грошай мамы нашы яшчэ і ад сябе дадалі сёе-тое, і сабралася больш за сарок рублёў. Мамуся адправілася ў гасціны двор і накупляла ўсяго патрэбнага: цёмна-сіняй і цёмна-чырвонай матэрыі на сукенчкі, палатна і тузін панчошак. Да ўсяго гэтага яна яшчэ дадала вялікую бляшанку какавы, два скруткі печываў "Альбярок" і тры скрыначкі Альдэнбургскага манпансе [25] - кожнаму па адной; хай маляняты пагрызуць, напэўна ж, любяць.

Усё гэта пазвязвалі разам, выйшлі два велічэзныя пакеты. Калі яны былі гатовыя, матуля загадала аднесці іх уніз, паклікаць вазака, апанулася і сказала, што сама ўсё давязе да першага пасланца і асабіста аддасць яму, а то, ведаеце ж, дай прыслузе, дык яна ці пераблытае, ці чаго-небудзь непатрэбнага набалбоча. Так нашы рэчы і з'ехалі, а адрас то, зразумела, мы яшчэ раней у гімназіі даведаліся.

У гэты самы дзень здарылася важная падзея. Валодзя першы раз

25 Манпансе - гатунак лядзянцоў.

з'явіўся ў сваёй новай форме. Сапраўды, ён найміленькі кадэцік і трымаецца роўна так, нібы ў струнку выцягнуўшыся, а раней хадзіў крывуля крывуляй, сагнуўшыся ў тры пагібелі - ні даць, ні ўзяць - вярблюд. Любу матуля ў гэты дзень таксама запрасіла, усе разам і пакеты падрыхтоўвалі.

Валодзька быў вельмі вясёлы. І, наогул, ён, як тата кажа, "на меланхолію не пакутуе", а тут, ледзь не на галаве хадзіў. Люба проста качалася ад смеху, ды і было з чаго, асабліва як пачаў гэты шалапут пра свой корпус распавядаць.

А добра ім жывецца! Шмат іх там, і калі ўсе такія ж звар'яцелыя, як мой братачка, весела, павінна быць. Толькі вось выхавальнікам іх, дакладна, не да смеху.

Ёсць у іх адзін такі няшчасны, якога яны асабліва не любяць і даймаюць яго здзекамі. Як толькі яго дзяжурства, яны яму "бенефіс" і ўладкуюць - толькі не такі, як акцёрам, з падарункамі, а, па-просту кажучы, штучку выкінуць.

Вось некаг увечар дзяжуріць ён. Хлапчукі ўсе быццам і спаць улегліся, ціха так ляжаць. Той рады: дзякуй Богу, спакойна. Ды толькі, мабыць, для яго было б лепш, калі б яны пакрычалі ды пашумелі, чым тое, што ціхоні гэтыя задумалі. Толькі ён за дзверы - адразу ўсе і паўскоквалі. Дасталі доўгую-найдоўгую вяроўку, усе боты на яе за вушкі, нібы грыбы сушаныя, нанізалі ды праз акенца на суседні дах і спусцілі.

Прачынаюцца раніцай. Усе кадэты іх класа, як адзін, боты свае патрабуюць, а боты то цю-цю - былі ды сплылі!

Выхавальнік шукае, выхавальнік кідаецца, ледзь з розуму не з'ехаў, вартаўнікоў усіх узбурыў, - ботаў няма, як няма! Давялося ўсім гэтым падшыванцам новыя з каморы дастаць, так у іх тры дні і прахадзілі, пакуль хтосьці зусім выпадкова на дах не сунуўся, а боты там стаяць сабе ды смяюцца. Ну, зразумела, па галоўцы за гэта не пагладзілі, усіх без адпачынку пакінулі.

Потым іншая штучка, таксама неблагая. Настаўнік географіі ў іх страшна цікаўны, усё перакратае, усюды нос суне. Вось на яго ўроку адзін кадэт намаляваў на жмутку паперы двух страшных вырадкаў і падпісаў: "Два дурні б'юцца, а трэці глядзіць," ды і паклаў на бачным месцы.

Настаўнік праходзіць - лап! Пакруціў, пакруціў:

- А трэці то дзе ж? - пытае.

Хлопчык маўчыць, а ўсё клас пырхае. Тут настаўнік і сцяміў - ды ўжо і пара была! - раззлаваўся, вядома, і мастака гэтага ў карцар ці што, ці куды там? - адправіў.

А ў чацвёртым класе кадэты што змайстравалі. Пажывіліся яны дзесяці недагаркамі, прынеслі на ўрок і ў парты пад чарніліцы падставілі. Яны ў іх такія ж, як у нас, - металічныя скрыні, умайтраваныя ў сталы.

Перад урокам арыфметыкі - чырк запалкай, усе свечкі пазапальвалі. Нічога, пішуць - а чарніла грэецца. Перш ад яго такая ледзь-ледзь шараватая пара пайшла і толькі трошкі нядобра запахла. Выкладчык носам водзіць, дзівіцца, з-за чаго гэта паветра такое кепскае. Ну, а як чарніла то закіпела, ды пачала чорная-найчорная пара валіць, тут ужо настаўніку не было чаму дзівіцца, ясна, адкуль бяда ідзе, толькі не адразу сцяміў, чаму. А хлапчукі, зразумела, знарок яшчэ прамарудзілі, не адразу "агонь спусцілі". Чорныя яны ўсё выйшлі, як камінары. Уяўляю, якая прыгажосць была! Малайчыны! Вось, калі б нашу Чырванаскурку так пачаставаць!

Потым пачалі і мы Валодзю свае справы-справункі распавядаць. Ён нічога, таксама ўхваляў, а прусакі дык яго проста-такі ў замілаванне прывялі.

- Цішалава то ваша, відаць, малайчына, - кажа. - Вось Мурка, вучыся, прыклад бяры.

Потым пра настаўніц загаварылі. Як да Алены Пятроўны справа дайшла, пайшла-паехала мая Люба ахкаць ды захапляцца.

- Ну, а як жа прозвішча гэтай вашай цацы звышнатуральнай? - пытае Валодзя.

- Алена Пятроўна Тэр-Акопава, - адказвае Люба.

- Што? Як? Ну, і прозвішча, што і казаць! Ды вы ці ведаеце, што Тэракотка то ваша - армяшка? Самая сапраўдная армянская армяшка!

"Ну, - думаю, - развітайся, Валодзя, са сваімі вачыма: выдрапае табе іх Люба, як піць дасць, выдрапае". Не, дзякуй Богу, відушчым застаўся, хоць Люба мая і дужа раззлавалася.

- Няпраўда, зусім яна не армяшка, - кіпяціцца Люба, - а слаўная якая дуся, добранькая і маладзенькая.

- Можа, і маладзенькая, я не спрачаюся, таму што і армяне не адразу старымі на свет нараджаюцца, але што армяшка, дык гэта дакладна. Ну, прызнайцеся, чорненькая яна, а?

- Так, брунетачка.

- То-та. Ну, і нос у яе кручком, вочы чорныя, і гаворыць яна: "Хады, дзюша мой, да мая крама, есць кыш-мыш, карош кыш-мыш, нэ купыш - дурань будыш".

А твар крывіць, твар ён пры гэтым як крывіць! Пацеха, ды і толькі! Люба і крыўдзіцца забылася, рагоча-заліваецца, а ён ізноў:

- А яшчэ кажа: "Карош горад Тыплыс, едзь да Тэракоткі, дасць тэбэ шашлык, каррош шашлык".

І пайшоў-паехаў, цэлы дзень потым Любе супакою не даваў, забыўся нават з-за гэтай самой Тэракоткі на адну найважнейшую рэч:

прыцягнуў ён свой фатаграфічны апарат і хацеў здымаць нас, ды так мы разбалбаліся, што ўспомнілі ўжо, калі лямпы пазапальвалі. Не ўначы ж здымацца? Давалося да іншага разу адкласці.

Арыфметыка. Лужына. Зубаву выключаюць

Вы можаце сабе ўявіць, як я хвалявалася перад Ліндачкіным урокам! Адгадала яна ці не, хто цацкі даслаў? Мне здавалася, што як толькі яна на мяне зірне, дык усё і дазнаецца. І страшна было, што адгадае, і шкада, калі не.

Вядома, я зусім не хацела, каб мне дзякавалі, Божа захавай, асабліва пасля таго, што мамуся пра самалюбства казала, але толькі тады яна напэўна ведала б, што мы яе любім, вельмі любім, а гэта так прыемна. А інакш, як я магу ёй даказаць? Вучыцца добра? Так, вядома, я паспрабую, але толькі, ці мала што здарыцца часам можа, з кім бяды не бывае!

Але мадэмуазель Лінда нічога не адгадала, прынамсі, нічога нам не казала. Увесь урок яна была такая ціхенькая, спакойная, некалькі разоў пазірала на мяне, ледзь-ледзь усміхалася, і вочы ў яе былі такія добрыя-добрыя. Мілая!

Потым, калі мы спісвалі з дошкі правіла, чую: яна пра нешта з Жанюрачкай гутарыць. Пачатак то я праявала, а як пачула сваё прозвішча, ну, зараз жа ў мяне і слых на семях.

- ...un cour excellent et extremement intelligente, [26] - кажа Ліндачка.

Я адчуваю, вушы ў мяне чырванюць, шчокі, нават вачам гарача робіцца. Нагнулася над сшыткам і давай кляксапірам правіла церці. А прыемна так!

Нам у той дзень у гімназіі за сняданкам такія салёныя цялячыя катлеты далі, што я потым, як качка піла, і ўсё яшчэ піць хацелася. Раз пяць пад кран бегала, хоць гэта ў нас, уласна кажучы, забаронена: у Няве вада ж сырая, а нам дазваляюць толькі кіпячую або чай. Але за чай без цукру пакорліва дзякую, кіпячая ж вада заўсёды нейкая летняя і найпраціўная, а пад кранам смачная, халодная. І галоўнае, што піць то яе вельмі весела. Кубкаў гімназічных мы для гэтага ніколі не ўжываем, вельмі выгляд у іх аблезлы ды падазроны, а проста адкрыеш кран, рот падставіш і п'еш. Ну, зразумела, не без таго, каб хто-небудзь не падпіхнуў, а тады не толькі ротам, але і вушамі нап'ешся, вось гэта і

26 ...Вельмі разумная і з добрым сэрцам (франц.).

весела! Я аднойчы адной "шастушцы" [27] так дагадзіла, што ёй вада ледзь не да самага пояса за каўнер налілася!

Сёння ўжо і на ўрок пазванілі, я яшчэ апошні раз дапіваць бегала, і, адчуваю, яшчэ піць хачу. Рабіць няма чаго, узяла кубак, вымыла добранька, наліла поўны ды з сабой у клас і ўзяла, а там у парту паставіла.

Урок - арыфметыка. Індзеец па чарзе вучаніц да дошкі выклікае дзяленне на адзнаку рабіць. Ну, гэтага я не баюся, ужо налаўчылася. Люба дзяленне таксама добра разумее, так што мы на дошку не асабліва глядзім, у нас справа лепшая ёсць. Прынесла Люба шмат цукерак, - ведаеце, "карамель-цягучка" называюцца? - яны вельмі смачныя, мы сабе іх паціху і ўплятаем.

Па-мойму, за ўрокам усё неяк асабліва смачным здаецца, я тады ўсё рашуча магу з'есці, нават што і не вельмі люблю. І весела, і страшна, асабліва, сядзячы як я, ледзь не пад самым носам у настаўніцы.

Жанюрачкі няма, яна часта кудысьці выпараецца. З'елі мы ўсе свае цукеркі дачыста, а тут Люба і шэпча:

- Бяда, Муся, піць да смерці хачу, а Індзеец выйсці не пусціць.

- І я, кажу, хачу, а толькі бяды тут ніякай няма: нагнаўся і пі, а потым я.

Люба то не ведала, што ў мяне вадзяныя запасы маюцца. Пагля-дзелі - Чырвонаскурка спакойна адварнуўшыся сядзіць: усё ідзе шчасна. Люба нагнулася і адпіла з чвэрць кубка. Потым я пад стол палезла, ды толькі, Бог яго ведае, як гэта здарылася, - праціўны кубак выслізнуў у мяне з рукі і перавярнуўся ў парту!

Перш чую "кап... кап... кап..." на падлогу, а потым ужо і цэлым струменьчыкам пабегла. Люба, вядома, гатовая - кісне са смеху. Што тут рабіць? А лужынка ўжо прыстойная. Адно застаецца - лезці пад лаўку. Лезу. Толькі я туды шыгнула, падол спадніцы прыпадняла і левым бокам выціраю, Чырвонаскурка паварочваецца:

- Вы што там пад сталом робіце?

Як толькі яна спытала, я хутка хустку насаваю, таксама мокрую, якой я парту выцірала, а зараз у руцэ трымала, шлёп на падлогу, а падолам усё тру. Дзякуй Богу, суха, толькі пляма невялікая засталася.

- Я, - кажу, - Вера Андрэеўна, насоўку да вашага падножжа выпусціла.

Усе як чмыхнуць, нават Індзеец засмяяўся.

- Ды што я, гара, ці што, што вы да майго падножжа валіцеся? Бо гэта толькі пра горы так выказваюцца.

Я тым часам ужо ўстала, смешна мне, але я раблю святыя вочы

і кажу:

- А я думала, і пра людзей так кажуць, бо ёсць жа і ў малітве: "падножжа ўсякага ворага і супастата..."

- Так, але я не вораг і не супастат, і гаворым то мы не па-славянску, а па-руску. Садзіцеся на месца і старайцеся нікуды нічога не губляць.

- Кажа, не супастат, - шапчу я Любе, - а сама - самая сапраўдная чырванаскурая супастатка.

Люба ўся трасецца і не можа ўтрымацца ад рогату, а вы ведаеце, як гэта заразліва, я таксама пырхаю, за намі астатнія, але "супастатка" пачынае злавацца.

- Калі ласка, перастацьце. Трываць не магу гэтага бессэнсоўнага рогату; ведаеце рускую прыказку: "Смех без прычыны..."

Ну, ужо калі гэта без прычыны, дык невядома, чаму і смяцца.

Скончылася ўся гэта гісторыя тым, што мяне для ўціхаміравання да дошкі выклікалі. Ужо як яна мяне ні катавала, і так, і сяк, - але без адзінай запіначкі я ёй адказала, прыйшлося Індзейцу "дванаццаць" паставіць. Выдатна! Грывеннік зарабіла, а лішні грывеннік - ніколі не лішні.

Так, ледзь-ледзь не забылася. Гісторыя вось у нас надочы якая здарылася - ізноў прыгажуня наша Зубава вызначылася. Мала таго, што з кніжкі спісвае ды "дзявяткі" за паводзіны атрымлівае, яна ўжо зараз сама дзённік сабе падпісваць пачала.

Яўгенія Васільеўна некалькі дзён усё патрабавала, каб яна ёй паказала подпіс за мінулы тыдзень, а тая ўсё паўтарала: "Забылася" ды "Забылася". Нарэшце Жанюрка абвясціла, што, калі яна яшчэ раз забудзецца, то яе бацькам не забудуцца па гарадской пошце ліст паслаць. Забаялася тая. Прыходзіць, кажа: "Падпісана".

- Дзякуй Богу, даўно пара, - адказвае Яўгенія Васільеўна, пакажыце!

Тая падае. Яўгенія Васільеўна адкрывае, глядзіць:

- Гэта хто ж, мама падпісвала?

Зубава счырванела, як рак:

- Так, мама...

- Дзіўна, быццам не яе почырк.

- Не, Яўгенія Васільеўна, гэта мама. Слова гонару, мама, далібог, мама, а толькі яна вельмі спяшалася.

- Няпраўда, Зубава, гэта не мама падпісвала, - кажа Яўгенія Васільеўна.

Яна ўжо таксама чырвоная, значыць, сярдуе, і ў голасе ў яе звініць штосьці. Зубава маўчыць.

- Я пытаю, хто падпісваў ваш дзённік? Гэта не мама!
- Выбачайце, Яўгенія Васільеўна, я памылілася. Я забылася, гэта праўда не мама, яна хворая, гэта цёця.

Тут Яўгенія Васільеўна як крыкне на яе:

- Не маніце, Зубава! Пасаромейцеся! Цяпер вы бажыліся, што мама, зараз кажаце, што цёця. Дык я вам скажу, хто падпісваў, - вы самі!

Зубава вые ледзь не на ўвесь клас, а ўсё сваё паўтарае:

- Не... Далібог... Не... Далібог...

- Маўчаць! - як крыкне на яе Яўгенія Васільеўна, я нават не думала, што яна і крычаць вось так умее. - Хадземце!

Узяла за руку і павяла рабыню Божую ўніз.

Хвілін праз дваццаць, калі Надзея Аркадзеўна нам ужо дыктоўку рабіла, Яўгенія Васільеўна прывяла ўсю зарованную Зубаву, тая забрала сваю торбу, і абедзве зараз жа зноў пайшлі. Потым Яўгенія Васільеўна казала, што інспектар загадаў яе выключыць.

Я падводжу Таню. Шаўковая спадніца

Вы не знаходзіце, што часам карысна бывае пазлавацца? Сапраўды, з гарачкі ды са злосці такую выдатную штуку можна прыдумаць - хараство! Вось, напрыклад, не раззлуйся я на нашу праціўную Грачову, быць можа, мне і не прыйшла б у галаву такая "гінуальная" думка. (Здаецца, не нахлусіла, - бо такія думкі так завуцца?)

Даўно ўжо я на Таньку зубы ваSTRU, яшчэ з той самай пісьмовай арыфметыкі, калі яна Цішалавай знарок няправільны адказ падказала. Я тады ж дала сабе слова "падкаціць" яе, ды ўсё не выпадала, а тут так цудоўна прыйшлося!

Выклікала мадэмуазель Лінда Швейкіну да дошкі вывучаны пераклад пісаць. Швейкіна - далбяшка, старанны і вельмі руплівы, але жудасны тупень, а з гэтым нічога не паробіш: калі дурны, дык ужо надоўга.

Вось піша яна сабе пераклад, акуратненька літару да літары нанізвае, і дакладна, добра, памылак няма, але баіцца бедная страшна: напіша фразу і паварочваецца, глядзіць на клас, каб падказалі, ці дакладна. Я ёй ківаю: добра, маўляў, усё правільна. Яшчэ фразу напісала, таксама нідзе не нахлушана, але здуру яна вазьмі ды паглядзі на Грачову. А тая, праціўная, трасе галавой: не, маўляў, не так. Швейкіна спалохалася, ды ў слова die Ameise [28], якое добра было напісана, і

ўсэдзі другое "m". Танька ківае: добра, дакладна. Вось гадасць! І нічога з ёй у гэту хвіліну зрабіць нельга - не біцца ж на ўроку?

Як ніяк, а Швейкіна ўсё-такі "адзінаццаць" атрымала, а магло б быць і "дванаццаць", можа быць, ёй гэта грывеннічак страты.

Пачалі потым вусна з рускай на нямецкую новы ўрок перакладаць. Якраз Таньку і выклікалі. Устае.

- Падказвайце, калі ласка, падказвайце, - шэпча вакол.

Як жа, чакай!

Перш перакладала так, цераз пень калоду, бо па нямецкай то яна зусім швах, самых простых слоў і то мала ведае. Даходзіць, нарэшце, да фразы: "Самавар стаіць на срэбным падносе". Стоп!.. Самавар стаіць, і Таня таксама... Ні з месца!

Вось тут і прыходзіць мне дзівосная думка, і я ёй на ўсе жылы выразна так шапчу:

- Der Selbstkocher steht auf der silbernen Unternase.

Яна так цалкам усё і лясні. Немка спачатку нават не сцяміла, Жанюрачка са здзіўленнем падняла свае вішнёвыя вочы. Я зноў шапчу - яшчэ гучней і выразней. Люба качаецца ад рогату, таму што ўжо ўчула і даўно ўсё сцяміла. Танька зноў паўтарае. Выдатна!

Гэтым разам усе чулі, і ўсе пыргаюць. Нават сумны тварык мадэ-муазель Лінды ўсміхаецца, а Яўгенія Васільеўна сабрала на шнурочак сваю насулю, выставіла напаказ свае трыццаць дзве міндаліны і смяецца да слёз.

Таня чырванее і сціскае зубы, бачачы, што ўсе над ёй смяюцца: гэтага іх светласць не любіць. Самой здэкавацца над іншымі - колькі заўгодна, але ёю ўсе павінны толькі захапляцца!

Ну што, з'ела, матухна? Вось і выдатна! Пачакай, я цябе да рук прыбярэ, розуму навучу, будзеш ты іншых з толку збіваць!

Так я гэта ёй і растлумачыла, калі яна пасля ўрока ледзь не з кулакамі на мяне накінулася.

Праўда, гэта фраза была добра складзена? Ужо такі дакладны пераклад, самы дакладны-найдакладны: "самавар" - Selbstkocher, "пад нос" - Unter Nase.

Учора не адной толькі Тані, Мартынавай таксама не пашанцавала.

Трэба вам сказаць, што Мартынава наша - крыўляка страшная, уяўляе сябе ледзь не прыгажуняй, а з тых часоў як яе настаўнік танцаў хваліць пачаў, яна думае, што і сапраўды выдатная балярына. Так, дарэчы: а настаўнік то наш найпацешны, быццам увесь на вярэвочках тузаецца і нагамі вельмі спрытныя па вырабляе - відаць, што яны ў яго

адукавання.

Цяпер, як толькі танцы, Мартынава не ведае, што ёй на сябе начапіць: і туфлі то бронзавыя, то блакітныя шаўковыя напне, і бант на галаву нейкі вар'яцкі насадзіць. Не, усё яшчэ мала! Учора прыходзіць, так уся і шастае, адразу чуваць, што спадніца шаўковая ўнізе, але толькі мы знарок, каб памучыць яе, быццам нічога не заўважаем. Ужо яна і падол прыўздымае, і сукенку ў жменю разам з ніжняй спадніцай зграбе, каб больш шастала, - аглухлі ўсе, не чуюць. Тут яна новае выдумала.

Пасля перапынку спускаемся ўсё ў танцавальную залу, а Мартынава, быццам неспадзявана, і расшпілі сабе пояс ад сукенкі, каб праз прарэх блакітны шоўк бачны быў.

Трэба вам сказаць, што на сваю бяду яна і ў класе сядзіць, і ў пары танчыць з Цішалавай, таму што яны зусім аднаго росту.

Стаім у зале. Настаўніка яшчэ няма, вось яна і кажа Шуры:

- Ах, у мяне, здаецца, спадніца расшпілілася, папраў, калі ласка!

Шурка рада старацца; зашпіляе ёй добрасумленна ўсе тры гаплікі, а сама тым часам быццам неспадзявана развязае матузы ад яе шаўковай спадніцы.

Пачынаем танчыць. Рэверанс, шасэ [29], уздыманне рук - усё ідзе гладка. Нарэшце вальс.

- Прашу, паўпаварот направа, - крычыць настаўнік.

Вядома, усе, акрамя дзвюх-трох, паварочваюцца налева, не знарок, не на зло яму, а так ужо яно заўсёды само выходзіць. Ну, настаўнік, зразумела, бурчыць, загадае павярнуцца ў іншы бок і танчыць вальс.

Танчыць сабе наша Мартынава і бяды не адчувае, а з-пад сукенкі ў яе віднеецца перш вузкая блакітная палоска, потым яна робіцца ўсё шырэй і шырэй. Мартынава пачынае ў ёй блытацца, і раптам - шлёп-с! - спадніца на падлозе. Яна хоча спыніцца, ды дзе там: Шурка прыкідваецца, што нічога не заўважае, ведай сабе танчыць і Мартынаву за сабой цягне. А тая, як забыталася адной нагой у спадніцы, дык яе праз усю залу і вязе. Нарэшце вырвалася, хутка падабрала з падлогі свае гарнітуры і чырвоная, як рак, вобчас паляцела ў прыбіральню.

Цяпер усе бачылі яе спадніцу...

На перапынку наша кампанія жыцця ёй проста не давала - то адна, то іншая падыдзе:

- Калі ласка, Мартынава, ці не можаш сваю спадніцу на фасон

29 Шасэ - у танцах: слізгальны крок, калі адна нага "пераганяе" і замяняе другую.

даць, мне страшна падабаецца, зручная - хараство!

І сур'ёзна гэта так кажуць, толькі Люба не вытрымала, пырснула ёй у твар. Мартынава ледзь не раўла са злосці. Ну, я думаю, яна больш гэтай спадніцы не надзене.

Белья чалавечкі. Васьмёрка

Калі вы чыталі калі-небудзь "Дзеці Сонцавых" [30], то ведаеце, якая гэта цікавая кніга: проста не адарвацца, так і хочацца хутчэй дазнацца, што далей здарыцца. Гэта мілая малюсенькая Вара, да якой праціўная пепіньерка [31] Буніна так чаплялася, што нават яе любімыя печаныя бульбачкі, злучка гэтакая, адбірала, - так усё гэта цікава, што можна пра ўсё на свеце забыцца. Я і забылася... Зусім забылася, што ў мяне ёсць урокі.

Татачка з матуляй былі на журфіксе [32] ў цэці Лідушы, "вінцілі" там, а мяне, вядома, дома пакінулі і замест вінта [33] сказалі ўрокі падрыхтаваць. Я б іх абавязкова вывучыла, калі б мне пад руку не трапілася вялікая кніга ў светлай вокладцы, на якой дзве дзяўчынкі намаляваны, - вось гэтыя самыя "Дзеці Сонцавых".

Узяла я яе толькі малюначкі паглядзець, ну, потым хацела зірнуць, якая там першая частка, знарок нават не садзілася, стоячы глядзела, але як пачала, так да паловы адзінаццатага і чытала, не адрываючыся. І даўжэй бы праседзела - таму што я потым-такі ўселася і нават вельмі зручна, - але ад стомленасці ўжо дрэнна разумець стала, ды і праціўная Глаша сто разоў надакучаць прыходзіла:

- Мар'я Уладзіміраўна, калі ласка, спаць ідзіце!

Нічога больш і не заставалася, як у ложка бухнуцца, таму як галава страшна трашчала, гэта значыць... балела. Ужо якое ж тут вучэнне? Адна надзея - ану, на наступны дзень не спытаюць. Напэўна нават не павінны спытаць, бо адзнакі ў мяне па ўсіх прадметах маюцца.

30 "Дзеці Сонцавых" - вельмі папулярная ў канцы XIX - пачатку XX стагоддзя аповесць Лізаветы Мікалаеўны Кандрашовай (1836-1887) пра жыццё і вучобу дзвюх сясцёр у Паўлаўскім інстытуце.

31 Пепіньерка - дзяўчына, якая скончыла сярэдняю навучальную ўстанову (жаночы інстытут) і пакінутая пры ім для педагагічнай практыкі.

32 Журфікс - вечар для прыёму гасцей ва ўсталяваны загодзя дзень тыдня.

33 Вінт - картачная гульня.

Іду на наступную раніцу.

Геаграфія шчасліва прайшла, нават весела, таму што мяне, дзякуй Богу, не выклікалі, а то цешыцца не было б чаму, бо ўрок я і не чытала.

Сёння Люба вызначылася; я не смяюся, яна, праўда, добра адказвала, толькі адзін раз замест Індыйскага акіяна ў Паўночны Ледавіты заехала, але ўжо гэта па маёй віне. Страх, як я люблю на ўроку Любу смяшыць, яна цяпер "готовая" і потым ужо спыніцца не можа, рагоча-заліваецца - ну, і ўвесь клас за ёй.

Выклікалі яе да карты. Я выняла насоўку, зрабіла на адным вугалку вузельчык, усунула ў яго другі палец - атрымалася галава ў каптуры. Потым трэці і першы я выцягнула як дзве рукі і загарнула іх краямі хусткі так, што рубчык прыйшоўся ў мяне пасярод далоні, - выйшаў смешны-найсмешны маленькі белы чалавечак у халаце і начным каптуры.

Люба мая стаіць сабе, палачкай па карце водзіць, а Армяшка глядзіць на яе, цешыцца, і спіну нам павярнула. Тут мой чалавечак з-пад парты і выскачыў! Люба чмыхнула, але хутка падабрала вусны і далей распавядае. Тады я пачала дрыгаць другім пальцам, што ў вузельчык прасунуты, - чалавечак мой так і заківаў галавой, ведай сабе паклоны адвешвае. Тут ужо не адна Люба, з усіх бакоў пырхаць пачалі. Нават Зярнова не ўстаяла (яна рэдка смяецца, але жудасна пацешна, таму сама яна ні то на канарку, ні то на чайку падобная - і раптам птушка рагоча!).

Армяшка зашыкала на нас, і мой старэча мігам пад парту шмыгнуў, але толькі Тэракотка адварнулася, ён ізноў тут як тут - і кланяецца ўсё ніжэй і ніжэй, а клас рагоча ўсё гучней і гучней. Вось тут то Індыйскі акіян і апынуўся ў Паўночным Ледавітым.

- Што за дурны смех? - разлавалася Армяшка і хутка так павярнулася тварам да класа.

А я сабе спакойна-найспакойна сядзела, руку з чалавечкам локцем падперла, каб усім відаць было. А калі яна раптам павярнулася, што мне рабіць? Я хутчэй нявінную фізіяномію скурчыла і ну смаркацца, балазе хустка каля самага носа была... Фі!.. Крый Божа нікому так не высмаркацца!.. Бо на далоні то маёй знаходзіліся полы халаціка, а яны раптам і расхінуліся... Вось гадасць!.. І ёсць жа людзі, якія абыходзяцца без насовак!..

На шчасце, урок хутка скончыўся, і мы з Любай стралой панесліся ў прыбіральню - я адмывацца, а яна за кампанію. Раптам - бух! Не маглі спыніцца і з размаху ўляцелі прама ў штосьці мяккае - галовамі ў живот настаўніка гісторыі. А настаўнік гэты мілы-мілы, тоўсты-тоўсты. Мы

збянтэжыліся, нават перапрасіць не сцямілі і паляцелі далей. Нам то нічога, не балюча, мы ў мяккае патрапілі, а яму якое? Галовы ў нас цвёрдыя.

А гэта, можа быць, небяспечна?.. У адной знаёмай спадарычні ад удару рак зрабіўся. Раптам у яго рак зробіцца? Не - два ракі, бо яго дзве галавы стукнулі. Бедны мілы таўстун! Ён, Кажуць, такі слаўны, яго ўсе ў старэйшых класах любяць.

Здаецца, ён то і паказвае ў фізічным кабінце такія цікавыя доследы з гісторыі... Зрэшты, напэўна не ведаю. А што, уласна, можна з гісторыі на доследах паказаць? Не войны ж! Не б'ецца ж ён з вучаніцамі? Цікава. Трэба будзе старэйшых спытаць.

А бяда вось усё-такі над маёй беднай галовачкай трэснула.

Апошні ўрок - руская, уваходзіць Барбос. А вывучыць зададзены быў верш "Ты ведаеш край, дзе ўсё багаццем дыхае". Верш цудоўны, калі б я толькі ўспомніла пра яго, абавязкова вывучыла б, але гэта - калі б успомніла, а я...

Выклікаюць Зярнову. Яна, вядома, на выдатна адказала, як і належыць першай вучаніцы. Потым Бек. Тая, хоць не першая, а ведала назубок. Потым раптам - вось табе і раз! - Старабельскую. У мяне душа ў пяткі сышла, бо я ніводнага разу не чытала, толькі вось цяпер Зярнову ды Бек праслухала. Няма чаго рабіць, падыходжу да стала, пачынаю:

- "Маларосія", верш Аляксея Талстога.

І пайшла-пайшла плесці. Верш то я ўвесь да канца расказала, але слоў у ім, здаецца, больш маіх уласных апынулася, чым талстоўскіх. Барбоска мяне некалькі разоў папраўляла, а звычайна што-што, а ўжо вершы ды байкі я заўсёды з шыкам рапартую.

- Усяроўна, - кажа. - Што ж гэта вы так дрэнна ведаеце?

Бач ты! Не вучыўшы, ды добра ведаць? Дзякуй Богу, што і так адтарахцела... гэта значыць адказала...

Я маўчу, а Барбос ізноў:

- З-за чаго ж вы не ведаеце, а?

Вось дзівачка!

- Ды таму, - кажу, - што я не вучыла.

- Як не вучылі? Зусім?

- Зусім, нават не чытала.

Барбос вока вытарашчыў.

- Прыгожа, што і казаць. Паспадзявалася, што памятае, і не дала сабе нават працы паўтарыць. Вельмі сорамна.

Тут ужо я вока вытарашчыла:

- Што паўтарыць? Ды я ніколі ў жыцці гэтага не вучыла.

- Дык чаму ж вы ўсё-такі ведаеце?

Як чаму? Не, дакладна Барбосіна розум страціла і самых простых рэчаў не разумее. Што ж яна, праспала ці што, як Юля з Зярновай стараліся?

- Дык жа Бек і Зярнова цяпер адказвалі, ну, я і чула, таму і ведаю.

- І гэта вы заўсёды такім спосабам урокі вучыце? - пытае настаўніца.

- Не, - кажу, - звычайна я дома вучу, а ўчора не было калі.

- Як не было калі? А што ж вы рабілі?

- "Дзеці Сонцавых" чытала.

- Як? І ваша мама дазваляе вам чытаць пабочныя кніжкі перш, чым вы скончыце ўрокі?

Не, Барбосіна таго, зусім швах, усё нешта неразумнае сёння пляце. Яна, здаецца, думае, што мая мамуся зусім дурная.

- Вядома, не, - кажу, - ніколі не дазваляе, а толькі ўчора забараняць не было каму. Мама з'ехала, а я на адну толькі хвілінку ўзяла кнігу паглядзець, ды так цікава...

- Што і пра ўрокі забыліся? - падказвае Барбос.

- Ды зусім я забылася, так да паловы адзінаццатага і праседзела.

- Усё гэта выдатна, - кажа, - а толькі гэта нядобра, больш "васьмі" паставіць не магу.

І - о, жах! - у журнале, у клетачцы супраць майго прозвішча, ужо красуецца тоўстая "васьмёрка".

Ніколі, ніколі яшчэ такога сораму са мной не здаралася! Ну што я матулі скажу? З-за Барбоса, ды яшчэ за вершы - "восем"! Ох, і падкузьмілі мяне "Дзеці Сонцавых"!

Не асабліва матуля ўзрадавалася гэтаму яшчэ небываламу ўпрыгожванню ў маім дзённіку і па галоўцы мяне не пагладзіла, калі я ёй вымушана была распавесці, як напярэдадні вечар правяла. Праўда, сорамна. Не, ужо больш гэтага не здарыцца ніколі, баста!

Ледзь не забылася: да нас новенькая паступае на месца Зубавай, якую выключылі.

У цёці Лідушы. Валодзіна кампанія

У суботу ўвечар я ўпрасіла мамусю адвезці мяне да цёці Лідушы, я ўжо сто гадоў у яе не была. Татачка з матуляй хітрыя - часцяком туды "вінціць" адпраўляюцца, а мяне, нябось, не бяруць. Да вінта то я, скажам, ахвогніца невялікая - вельмі трэба сабе галаву сушыць! І глядзець то шкада на гэтых няшчасных вінцёраў: думаюць-думуюць, труць сабе

лбы, нібы мазгі масажуюць. (Як быццам не так гавораць? Ну ды добра, сядзе!) І што за задавальненне? Ну, а пайсці і ў цёці Лідушы на ўсё паглядзець, усё перакратаць - вось да гэтага я ахвотніца страшная. Мамуся то не вельмі ўхваляе, калі я ў яе пакоі гаспадару, але цёця Лідуша ўсё дазваляе.

Акватэрка ў яе, як цацачка, вясёлая, утульная, маленькая, - страшна люблю маленькія пакойчыкі!

Вось мы з матуляй пайшлі туды і Ральфіка прыхапілі, - бо ён ім таксама трошкі сваяк, таму што - не будзь Леаніда Георгіевіча, дык ён і на свет не з'явіўся б, гэта значыць з'явіцца то, мабыць, з'явіўся б, але не быў бы чальцом нашай сям'і. Значыць, Л. Г. яму нахштальт хрышчонага ці прыёмнага таткі. Вось і трэба ў ім "роднасныя пачуцці падтрымліваць" (гэта любімы выраз цёці Лідушы).

Нам, вядома, былі вельмі радыя, і цёця зараз жа адправіла Леаніда Георгіевіча па мярэнгі і вінаград, якія я страшна люблю. Кандытарская ў іх пад бокам, фруктовая крама таксама - на цудоўным месцы кватэра! - так што ён імгненнем туды злятаў.

Уселіся мы радком вакол Selbstkocher'a і гутарылі. Утульна так, добра! Тут і адно цікавае-найцікавае пытанне кранулі: справа ў тым, што ў пятніцу маё нараджэнне - падзея немалой важнасці, а яны, відаць, не ведаюць, што мне падарыць. Вось хітруны, спрытна так выпытваюць! Я таксама спрытна так, быццам нічагусенькі не разумею, пачала ім тлумачыць, што ў нас у гімназіі ва ўсякай дзяўчынкі альбом для вершаў ёсць, куды і вучаніцы, і настаўніцы што-небудзь пішуць, а ў мяне, маўляў, няма. Зразумелі, найвыдатна зразумелі, шматзначна так пераглянуліся. Будзе альбом!

А мярэнгі якія дзівосныя былі, пальчыкі абліжаш! Нават Ральф сабе лапу аблізаў - праўда! Дома ў нас мой чарнамазік за гарбатай заўсёды на асобным крэсле каля мяне сядзіць, ну, і тут запатрабаваў, не супакоіўся, пакуль яго да стала не падсунулі. Ем я, а ён умільна так на крэм глядзіць, галаву скрывіў, вока скасіў, пацмоквае і аблізваецца, а прэднямі лапамі на крэсле перабірае і нават трохі падскавытвае ад нецярпення. Ён у гэтых адносінах зусім у мяне: крэм, шакалад і арэховую халву любіць. Ну, як адмовіць? Дала яму вялікі кавалак з крэмам, дык ён, дурань, палову сабе на лапу і выпусціў. Нічога, чысценька потым вылізаў.

Папілі мы, паелі, пабалбаталі ды ў палове дзясятага ўжо і дома былі.

У нядзелю я раніцай раненька ўрокі вывучыла, таму што днём павінны былі прыйсці Люба і Валодзя, а ён нас зняць абяцаў, - дагэтуль

усё яшчэ не даваляся.

Прыляцеў, як заўсёды, вясёлы, зіхатлівы, толькі каля левага вока найздаравеннейшы сіняк, ці хутчэй нават "жаўтляк", з ліловымі разводамі, - апошні крык моды такое спалучэнне колераў, як ён запэўнівае.

- Гэта, - кажу, - хто ж цябе так дабраславіў?

- Пацярпеў, Мурка, нявінна пацярпеў з-за хлеба надзённага, падчас збівання немаўлятаў.

- Што яшчэ за збіванне?

- А, бачыш, у нас такі статут вайсковы існуе, каб пачаткоўцам, значыць, акрайцаў і не нюхаць, - гэта, маўляў, толькі для стараслужачых.

- Што ты там яшчэ хлусіш?

- Еў боб, не хлушу!

- Што гэта за "еў боб" такі?

- А гэта, бачыш, таму, што бажыцца грэшна. Нельга, кажуць, Бога дарэмна памінаць. Ну, а "еў боб" сказаць - які ж грэх? А ўсё адно клятва: зманіць, значыць, не мажы.

- Ну, добра, а сіняк то ўсё-такі адкуль?

- Кажу, нявінна пацярпеў. Прыходжу ўчора ў сталовую, а на маім прыборы акраец ляжыць, пухірысты такі, як губка, не ад ніжняй скарынкі - тая ўсё адно што падэшва, - а верхні (Валодзя нават пры адным успаміне аблізнуўся). І ведаю ж, прыйдуць "старыя", адбярдуць. Я яго хутка лап - ды ў кішэнь, толькі адкусіў, колькі ў рот улезла. Не паспеў яшчэ і разжаваць толкам, як ужо ўвесь гурт і нахлынуў. Яны, як прыйдуць, адразу першым абавязкам робяць вышук акрайцаў. І тут тое ж самае: "Краснагорскі, а твой хлеб дзе?" - крычыць самы наш бамбіза і гарлапан Дубаў. Я і адказаць не паспеў, а ён: "А жуеш што? А? Акрайцы ўтойваць? Старэйшых абжульваць? Гэй, браткі, выграсці з яго акраец!"

- І выграслі?

- Выграслі, ды яшчэ як! Вось і ордэнам гэтым за адрозненне забяспечылі, - дакончыў ён, паказваючы на "апошні крык моды".

Весела там у іх! Я б заўсёды бітая хадзіла, бо акрайцы, ды яшчэ такія пухірыстыя, да смерці люблю.

У чаканні Любы мы пайшлі ў мой пакой, гэта значыць Валодзя пайшоў, а мяне матуля паклікала прымяраць сукенку, якую краўчыха прынесла.

Вяртаюся, гляджу: Валодзя штосьці канчае пісаць і з шыкам расчоркваецца. Во жак! Альбом жа Ермалаевай, яна дала мне, каб я ёй што-небудзь на памяць напісала!

- Ты што там драпаеш?
- Ды ўжо вельмі пачуццёвыя ўсе рэчы ў гэтай дзяўчыны панавісаны, вось напрыклад:

*"Ручай два дрэвы раздзяляе,
Ды іх галінкі, сплёўшыся, растуць,
Лёс (ах!!..) два сэрцы (ох!..) разлучае,
Ды думкі іх у адным жывуць..."*
Ад гарача любячай цябе сяброўкі Мусі Старабельскай.

Валодзя разрагатаўся:
- Душадрацельна!.. Страшэнна! Еў боб, я замілаваны!.. Мурка, Мурка, няўжо ты нічога яшчэ дурней не выдумала?

Вось праціўны, вось бяздушны, адважваецца смяяцца над такімі дзівоснымі вершамі!

Я яму адказваю адным толькі словам:

- Дурань!

- Рады старацца, ваша правасхадзіцельства!

Нават не раззлаваўся, вырадак!

- Ведаеш, Муська, я так крануты, так замілаваны, што не мог устрымацца і ў парыве захаплення таксама напісаў гэтай невядомай дзяўчыне разумную парадую адносна таго, што робіць шчаслівай, слухай:

*Калі жадаеш быць шчаслівай,
Еш паболей чарнасліваў,
І ў страўніку ўжо хутка
Развядуцца забудкі.*

Пісаў

Ой-ой-ой,

Як пабіты герой.

Тмутракань. 31 лютага 1914 года.

І дадаў:

- Нябось, пішаце, пішаце, а не, каб разумную, сапраўды сяброўскую парадую сяброўцы даць. Калі яна гэтым незадаволена будзе, ужо не ведаю, чым ёй і дагадзіць.

Вось праціўны хлапчук! Вось пудзіла! Але трэба яму аддаць належнае, смешнае пудзіла.

Я злуюся, але пачынаю рагатаць, а за маёй спіной таксама хтосьці заліваецца-рагоча. Гэта Люба неўпрыкмет увайшла - мы за сваімі літаратурнымі гутаркамі і званка не чулі.

- А! - выклікнуў Валодзя, нізка раскланьваючыся. - Гонар маю кланяцца.

- Дабрыдзень, - кажа Люба.
- А адважуся спытаць пра найдаражэйшае здароўе і дастатак мадэмуазель Армяш-дэ-Тэракот? - працягвае ён балаганіць.
- Здарова і вам кланяецца, - адказвае Люба.
- Крануты... узрушаны... магу сказаць, пераварушаны, - і, перакліўшыся нагамі дагары, Валодзя валіцца на падлогу.

Тут у справу ўмяшаўся Ральфік, які прымчаўся, як ашалелы, на гэты шум. Валодзькіны ногі дрыгалі яшчэ ў паветры, калі ён, падскочыўшы, спрытна ўчапіўся ў краі яго "пастаментаў", і казённай маёмасці пагражала немінучая бяда.

Ну, нарагаталіся мы і надурэліся, што завецца, уволю, пакуль не ўспомнілі пра фатаграфію. Ледзь-ледзь ізноў не забыліся!

Валодзя зрабіў некалькі здымкаў у розных паставах: і нас з Любай удваіх, і з Ральфам утраіх, і паасобку ўсіх траіх. Ubачым, ці ўдала выйдзе. З імі яшчэ нешта трэба рабіць, праяўляць неяк, і то яшчэ не адразу дакладна атрымаецца, а перш на шкле ўсё будзе дагары нагамі. Ну, ды гэта ерунда, паглядзець усё-такі можна: толькі перавярнуць пласцінку - і ногі апынуцца ўнізе, а галава там, дзе ёй належыць.

Пасля абеду Валодзя хутка з'ехаў разам з дзядзям Колям, які таксама ў нас абедаў. Бедны дзядзя мой нешта прыцішэў, здаецца, у яго на душы кошкі скрабуць. Мамаўся казала, што, быць можа, яго хутка возьмуць на вайну, тады яму давядзецца з'ехаць і пакінуць Валодзю аднаго. Вядома, ён не баіцца і праціўных япошак з радасцю паб'е, але мамаўся казала, што ён вельмі засмучаны расстаннем з Валодзям. Падумайце толькі, у беднага дзядзі памерлі жонка і яго першы старэйшы сын Саша, адзін толькі адзіны Валодзя і застаўся, дзіва каб душа не балела! Бедны дзядзечка! Мне так за яго сумна зрабілася, што і дурэць ахвота знікла. Уселіся мы з Любай ціха і паважна ў маім пакоі на канапку і пачалі гутарыць.

Люблю я свой пакойчык - маленькі, утульны, асабліва калі ліхтарык запалыць: ён такі блакітнавата-зялёны, аквамарынавы, і святло ад яго мяккае, сапраўдныя месяцавыя прамяні, - а вы ж ведаеце, як я месяц люблю; пры ім усё нібы ў казцы, такое таямнічае і быццам калышацца - хораша. А на душы і добра, і чуць-чуць жудасна!

Ух, стамілася! Вось распісалася!

Новенькая. Карлік і волат. Сашаў часопіс

Сёння да нас прывялі, нарэшце, новенькую. Мы думалі, яна экзаменавацца будзе, ды не, яна іспыт ужо вытрымала раней, у тым горадзе,

дзе яе тата служыў, а калі яго сюды перавялі, ну, і яе ў нашу гімназію ўладкавалі, балазе вакансія знайшлася.

Сядзім мы на рускім уроку і пішам усё тую ж няшчасную "Маларосію", якую я тады не ведала. Толькі ў гэты раз я яе назубок вывучыла - і гаварыць, і пісаць. Дык вось, строчым мы, тут раптам дзверы самі сабой адчыняюцца, нібы па чарах - таму што праз шкло вышэй ручкі не відаць, каб яе хто-небудзь адчыняў, - расхінаюцца і ўваходзіць класная дама пятага "А", а з ёй новенькая.

Новенькай то Бог і казаў быць ніжэй ручкі, на тое яна і "сядмушка" [34]. Ну, а Шарлоце Карлаўне можна было і паспець ужо падрасці, бо ёй гадоў пяцьдзесят, дакладна, будзе - ды вось не паспела, так каратышчай і засталася. Жудасна ў яе выгляд пацешны: ножкі кароценькія - здаецца, быццам яна на каленях ходзіць, - затое галава і рукі нішто сабе, шаноўныя. А голас! Па-мойму, у нашага швейцара Андрэя шмат прыемней будзе, і манеры падалікатней, ды і рукамі ён менш размахвае. Не любяць яе ў гімназіі: злюшчая-найзлюшчая, ва ўсе класы нос совае.

А новенькая - міленькая, прозвішча яе Пыльнева, добранькая, і выгляд у яе такі святы.

Пакуль мы сваю "Маларосію" дапісвалі, Шарлота Карлаўна з Жанюрачкай пашапталася, здала ёй новенькую, паскакала-паскакала перад дзвярамі, учапілася нарэшце за ручку і знікла. Жудасна смешная!

Яна немка, яе прозвішча Бекер, і ўсе дзяўчынкі як адна запэўніваюць, што яна нявеста нашага настаўніка чыстапісання Генрыху Гансавіча Раба, таксама немца. Вось цікава, калі б яны пажаніліся! Ён высокі-найвысокі, ходзіць у струнку выпягнуўшыся, а на верхавіне найзабаўны кок тырчыць. Пад ручку ім шпацыраваць і думаць нельга, хіба "пад ножку", таму яна яму, дакладна, ледзь-ледзь вышэй калена прыйшлася б. Ён праз яе не тое што пераскочыць, а прама-такі пераступіць можа.

Напісала вось усё гэта, і ўзгадаўся мне адзін наш знаёмы, - вельмі высокага росту, тоўсты і з такімі вялікімі нагамі, што галёшы яго - ні ўцяць ні ўзяць, маленькія лодкі, ды пры гэтым яшчэ і страшна блізарукі. Вось ідзе ён сабе аднойчы па Неўскім, а перад ім кабетка. Раптам ён адчувае: пад яго нагой штосьці хруснула. І кабетка як ускрыкне, як пачне яго лаяць, як пачне плакаць! Аказваецца, яна вяла на шнуточку малюсенькага нейкай вельмі рэдкай пароды сабачку, а ён саслепу не дагледзеў, і бедны цюцік загінуў пад "лодкай". Вось жах! Раптам і Раб

так наступіць, і ад Шарлоткі толькі мокранькае месца застанеца. Як сказала я гэта Любе, думала, яна памрэ са смеху, - рагатала, супакоіцца не магла.

Так, а за чыстапісаннем вось мы сёння як скандалілі! Што і казаць, паказалі добры прыклад новенькай. І заўсёды за гэтым урокам сва-воляць, а сёння ўжо вельмі расхадзіліся.

Яўгеніі Васільеўны, зазвычай, у класе не было. І пайшлі - хто закусваць, хто апельсіны есці. А потым скарынкамі стральбу задумалі. Раб ведай сабе паўтарае:

- Не шліць, сдзець смірн!

Ён заўсёды так пацешна гаворыць, нібы адшчапляе кожнае слова.

Які тут "смірн"! Раптам - лясь! - Рабу скарынка прама ў лысіну ляціць. Скандал! Гэта Бек хацела ў Зярнову запусціць, таму што тая ўжо вельмі старанна пісала, ледзь не на ўвесь клас сапла, язык нават на паўаршына выставіла, - ды прамахнулася. Вось ён раззлаваўся, я яго яшчэ ніколі такім злосным і не бачыла: счырванеў увесь, устаў і абвясціў, што ў такім класе ён не застанеца больш і пойдзе жаліцца класнай даме. Мы, вядома, перапалохаліся, пачалі яго ўпрошваць, умольваць:

- Генрых Гансавіч, калі ласка, ніколі больш не будзем... Прабачыце... Генрых Гансавіч, калі ласка...

А Шурка вось раптам на ўвесь клас як ляпне:

- Калі ласка, прабачыце, Генрых Гусевіч...

Гэта замест Гансавіча! Як прывыклі мы яго так паміж сабой зваць, яна па памылцы і скажы. Ужо не ведаю, чуў ён ці не, - дакладней, што не, але нарэшце змякчэў, прабачыў і застаўся ў класе. Бо ён добры, слаўны, вось таму мы так і дурэем.

Толькі я вярнулася з гімназіі, скончыла пераапрацаца і збіралася ісці свае праціўныя гамы барабаніць (і хто толькі гэтую гадасць выдумаў?), чую: званок! Ну, ці мала хто тэлефануе, мне што за справа? Але, аказваецца, справа то мне была. Уваходзіць Глаша і дае мне нейкі абгрызены, крыва і наўскос пашыты маленькі сіні сшытачак, такога вось росту, як калі звычайны сшытак у чатыры разы скласці.

- Гэта, - кажа, - спадарычня, Снежынскі маленькі паніч зверху прынёс, сунуў мне ў руку, вам, значыць, загадаў перадаць, а сам ва ўсе ногі ўцякаць.

Адгортваю. Сшытачак маленькі, затое літары ў ім вельмі вялікія і крывыя... Папера хоць і лінееная, але радкоў там нібы ніколі і не існавала: літары сабе з гары на гару так і перакочваюцца. Чытаю:

*"Штотыднёвы часопіс
прысвячаецца Мусі*

*ад Сашы Снежына.
Аддзел палітыкі і літаратуры.*

*Мілая мая брунэтка,
Уладарніца мая,
Салодкая цукерка,
Я кахаю цябе".*

Першыя літары ў радках чорна-чорна напісаны і раз па пяць кожная падкрэслена, так што і сляпы ўбачыць, што, калі чытаць зверху ўніз, выйдзе "Муся". Што ж, малайчына, праўда добра?

Потым далей:

"КАХАННЕ ІНДЗЕЙЦА ЧЫМ-ЧУМ

Раман.

Сачыненне Сашы Снежына.

Было вельмі гарача, і індзеец Чым-Чум хацеў піць, і тады ён пачаў збіраць суніцы ў дрымучым лесе каля Сахары, дзе рыкалі тыгры і ефраты, і тады ён бачыць: нехта ідзе, - і ён зарадзіў свой лук і хацеў стрэліць, але ўбачыў, што ідзе дзівоснай прыгажосці індыецка Пампуся.

- Мілая Пампуся, - кажа Чым-Чум, - я страшна кахаю цябе, жаніся са мной.

- Добра, - кажа індыецка, - я жанюся з табой, калі ты мяне кахаеш; але калі ты мяне кахаеш, то падары мне залаты бранзалет, які на назе ў нашай царыцы Пул-Пу-Люлі.

- Добра, - кажа Чым-Чум, - падару, - і індзеец пайшоў да Пул-Пу-Люлі, а індыецка Пампуся раскрыла свой парасонік і села на спінку ручнога тыгра, і тыгр яе павёз прама на кватэру, дзе жыў яе тата Трыпунгам.

(Працяг у наступным №)"

А, праўда, не занадта ўжо і дрэнна? Толькі вось чаму гэта Ефрат рыкаць пачаў, і потым усё "і" ды "і", нават чытаць цяжка. Не вельмі ў яго добры дар слова. Наконт "яцяў" [35] таксама накульгвае, здаецца, Саша іх не прызнае, "яці" самі па сабе, а ён сам па сабе. Нічога, яшчэ

35 Яць - літара старога рускага алфавіту, пісалася ў некаторых словах замест літары "е".

паспее вывучыцца, бо яму яшчэ няпоўных дзевяць гадоў.

Мяне дзівіць мамуся. Што ж яна, забылася, ці што, што яе адзіная-адзіная дачка павінна ў пятніцу нарадзіцца і што ёй спаўняецца роўненька дзесяць гадоў? Ніякіх падрыхтовак - нічога. Ні пакетаў не прыносяць, ні пытаюць мяне так, ведаецца, намёкамі, чаго б я хацела, - нічога. Дзіўна. Забыцца, вядома, не забыліся, але што ж? Што??

Маё нараджэнне. Падарункі. Як Пыльнева перакладае

Вось і надышло, і прайшло 20 снежня - дзень майго нараджэння. Прышоўся ён на пятніцу, на будні навучальны дзень, і я гэтаму вельмі рада.

Пабудзілі мяне, як заўсёды, раненька. Я хутка-хуценька ўстала - і бягом у сталовую. А там ужо мамуся сядзіць у сваім чырвоным з белымі зорачкамі капоціку [36], які я страшна люблю і заву "мухаморыкам". Звычайна, адходзячы ў гімназію, я бягу цалаваць матулю, калі яна яшчэ згарнуўшыся абаранкам у сваёй пасцелі ляжыць, таму што рана ўставаць яна, ой-ой, як не любіць. У гэтых адносінах яна таксама ўся ў мяне. Тут жа, гляджу, паднялася і сядзіць за самаварам, а пасярод стала, па становішчы, велічэзны крэндзель з маімі літарамі. Крэндзель то крэндзелем, усё гэта выдатна, а яшчэ ж што?

- Ужо не ведаю, Муся, ці будзеш ты задаволена нашым з татам падарункам, мабыць, не дагадзілі. Летась ты гэтага вельмі хацела, ды я дазволіць не магла, а ў гэтым, можа, ужо запал вась у цябе і астыў, - кажа мамуся, а выгляд у яе хітранькі, вочы так і смяюцца. Жудасна я яе такой люблю!

- Ужо прабач, - кажа, - калі не спадабаецца. Вось паглядзі.

А ў сталовай на качалцы ляжыць нешта, нават відаць некалькі гэтых "нешта", і прыкрыта маленькім абрусам. Мне чамусьці і неўздагад было зірнуць туды.

Перш хапаю скрутак, які па-над абрусам. Штосьці цяжкае, халоднае... Канькі!.. Ужо не здымаю, а здзіраю абрус, а там цэлы гарнітур для катання на каньках! Увесь шэранькі і аздоблены шэранькім жа футрам, такім, ведаецца, што быццам снегам пасыпана, - шыншыла завесца. І муфта такая ж, і капялюш, трошкі вар'яцкага фасону, назад, і аздоблены блакітным.

Не, вы не можаце, не можаце зразумець, да якой ступені я ўзра-

давалася!.. Усю мінулую зіму я прасіла-ўпрошвала мамусю дазволіць мне вучыцца на каньках, - ні за што. А ўжо я вам казалі: матуля як упрэцца, ні ў жысць не саступіць. Праўда, што яна ніколі так, дарма, не ўпарціцца, гэты раз таксама прычына была: напачатку мінулай зімы ў мяне быў моцны бронхіт, ну, вось яна і баялася, каб я на лёдзе зноў не застудзілася. Сёлета я ўжо і не спрабавала прасіць, думала: усё адно не дазволюць, а мамуся вось, разумніца, сама ўспомніла. А яшчэ хітрыць: "можа не дагадзіла". Дуся, мілая, золатка маё!

Наогул, яна хітрушчая, з гарнітурам таксама як спрытна ўладкавалася. Прымярала мне краўчыха цёмна-сіняю сукенку, што мне шпілі, і кажа:

- Спадарычна, будзьце такая добрая, памерайце вось гэтую падшэўку спаднічкі і жакеткі, а то дзяўчынка гэтая хворая зараз, сама не можа, а вы ёй як раз пад рост падыдзеце.

Ну, я, зразумела, памерала, хоць і трываць гэтага не магу. А яно вунь хто, калі ласка глянь, "хворай дзяўчынкай" аказаўся. Спрытна!

У нас у гімназіі належыць у дзень сваіх імянін увесць клас, усіх класных дам і настаўніц цукеркамі частваць. Вось я татачку і папрасіла, таму што купля садавіны і ласункаў у нас у хаце ў яго веданні.

- Толькі, - кажу, - каб мала не было.

Ён і пастараўся, цэлыя чатыры фунты купіў. Татуся мой таксама вялікі малайчына!

У гэты дзень у гімназіі весела-найвесела было. Многія - уся наша кампанія - ведалі, што маё нараджэнне, не без таго, каб і іншым сказаць. А астатнія, як убачылі, што я цягну скрынішчу з цукеркамі, - несла я яе вядома ў руках, асобна, таму што, як жа яе ў ранец то ўпіхнуць? - і дапетрылі, што такое. Таня Грачова ды Ражнова - ёсць у нас такая, адной з Грачовай пароды - жудасна са мной адразу ласкавыя зрабіліся, на іх заўсёды пшычота нападае да ўсіх імянінніц, гэта значыць да іх скрынак, яны ўсё каля іх так і круцяцца. Ну, і мяне ганаравалі.

Віншавалі, цалавалі мяне амаль усе, у тым ліку і Яўгенія Васільеўна так ласкава-ласкава мяне абняла. Слаўная яна, міленькая.

Люба павіншавала мяне, але сказала, што ў тры гадзіны яшчэ раз гэта зробіць, калі прыйдзе да нас разам са сваёй маці.

Я і без прычыны гатовая была цэлы дзень рагатаць, так мне весела было, а тут яшчэ наша новенькая Пыльнева за французскім урокам да смерці мяне насмяшыла. Зададзена нам было па падручніку перакладаць кавалачак з рускай на французскую і з французскай на рускую. У першую галаву выклікаюць Пыльневу. Яна ўстае і гучна, хутка-хутка, выразна так, без перадышкі пачынае:

- Combien de pages a ce cahier? [37] Колькі курэй у суседа? Voici un coq et une poule [38]. Вось малпа і папугай. Ce chien jaune est malade [39]. Мой дзядзька - паляўнічы. La tante appelle le chat [40]. Вось жоўтая казурка...

Так адным залпам усё гэта ў яе і вылецела.

- Пастойце, пачакайце, гэта што такое? - перабівае яе Надзея Аркадзеўна.

Яўгенія Васільеўна глядзіць і смяецца, мы з Любай канчаемся ад рогату, паклаўшы галовы на парты. Шурка вішчыць на ўвесь клас, яна ўжо засунула сабе ў рот паўхусткі, але ўсё-такі не можа ўтрымацца. Усе - нават Лявонава і Зярнова - усе смяюцца. Адна Пыльнева нічога не разумее, стаіць, бедная, чырвоная-чырвоная, і вочы, поўныя слёз.

- Ну-ка, перакладзіце яшчэ раз, ды не спяшаецца так, - кажа ёй Надзея Аркадзеўна.

Тая пачынае зусім павольна:

- Combien de pages a ce cahier? [41] Колькі курэй у суседа?

Ізноў усеагульны віск.

Буйныя слёзы пачынаюць крапаць з вачэй Пыльневай.

- Я не ведаю з-за чаго... усе... смяюцца... я па кніжцы... дакладна ўсё...

Нарэшце справа растлумачваецца. У той гімназіі, куды Пыльнева паступіла раней, французскую мову не абавязкова было вучыць, яна ні слова і не ведае, толькі чытаць і пісаць умее, ды і то няважна, а разумець нічога не разумее. У падручніку ж старонка падзелена напалову, налева - тое, што з рускай на французскую, а направа - з французскай на рускую. Яна ж думала, што адно - пераклад другога, ну, і выдзеўбла, добрасумленна ўсё на памяць выдзеўбла.

Снедаць нам з Любай не прыйшлося, мне - таму што клопатаў шмат было, а ёй - за кампанію. Як толькі зазванілі на вялікі перапынак, я адразу рукі ў парту, а скрынка, вядома, ужо развязаная стаіць. Толькі Надзея Аркадзеўна ўстала, я ёй і паднесла. Ну, яна, вядома, даведлася, чаму я частую, павіншавала і ўзяла дзве шакаладныя бомбы.

Потым я панеслася Жанюрачцы прапанаваць. Тая цырымонілася, адну няшчасную цягнуначку выцягнула, але я яе пачала ўпрошваць і

37 Колькі старонак у сшытку? (франц.)

38 Вось певень і курыца (франц.).

39 Гэты жоўты сабака хворы (франц.).

40 Цётка кліча ката (франц.).

41 Колькі старонак у сшытку? (франц.)

ледзь не сілай прымусіла яшчэ тры добрыя цукеркі ўзяць. Яна ўся ружовая-ружовая - канфузіцца, а я ж ведаю, што яна салодкае страшна любіць, таму што заўсёды што-небудзь смокча ці грызе, разы два і мне нават паднесла.

Пасля яе пачала клас частаваць. Усё бяруць як бяруць, а Таццянушка з Ражновай як прыналяглі!.. Ну, думаю, усё да дна выбяруць. Не, Бог міласцівы, яшчэ сёе-тое засталася. Потым паляцелі мы перш у нашым калідоры ўсіх частаваць, гэта значыць настаўніц, вядома, - на ўсю гімназію дзе ж цукерак назапасіцца? Толькі некаторым маім улюбёнкам перапала. А затым наўскач у сярэдні калідор: бо самыя вось мае душкі - Юлія Рыгораўна і Ліндачка - там заўсёды, таму што Юлія Рыгораўна не толькі ўрокі малявання дае, але яшчэ і класнай дамай у другім "А". Прымчаліся, глядзім - як заўсёды пад ручку шпацыруюць; мы да іх.

- А, - кажа Юлія Рыгораўна, - вось і прусачок наш бяжыць.

А Ліндачка толькі смяецца, вока прыжмурыла, мыска вострая - ні ўцяць ні ўзяць, кацяня. Мілая! Ну, я ім скрынку.

- Гэта на якой падставе прусачок банкет на ўвесь свет задае? - пытае Юлія Рыгораўна. - Імянін Марыі як быццам 20-га снежня не бывала.

Я растлумачыла ім.

- Значыць, - ізноў кажа Юлія Рыгораўна, - прусачку нашаму сёння цэлых дзесяць гадоў споўнілася. Узрост шаноўны, асабліва для прусака. Ну, віншую, Муся, жадаю ўсяго добрага і таго... Трохі поспеху па маляванні, а то вельмі ўжо там віды гнятлівыя трапляюцца.

І моцна-моцна яна мяне пацалавала.

- І я вас ад душы віншую, - кажа мадэмуазель Лінда. - Дай Бог, каб вы назаўжды захавалі такое ж добрае чулае сэрцайка, - узяла маю галаву дзвюма рукамі і пацалавала мяне ў лоб.

Мілыя! Слаўныя! Дусі! Якая ж я шчаслівая, што мяне ўсе так любяць!

Калі я прыйшла дахаты, заспела цёцю Лідушу з Леанідам Георгіевічам, ліст ад бабулі і віншавальную картку ад Валодзі (потым скажу якую).

Цёця Лідуша ад сябе падарыла мне бірульку - кошачку з цудоўнымі жоўтымі вачыма, а Леанід Георгіевіч альбом для вершаў. (Што я казалася! Je connais bien mon monde! [42]) Прыгожы альбом, цуд, такі вялікі, шэра-зялёны, і на ім галінка ружовых, зусім светла-светла-

42 Я то ведаю сваіх сваякоў! (франц.)

ружовых і белых гіяцынтаў, а лісткі альбома ўсе рознакаляровыя і амаль на кожным якая-небудзь дзівосная кветка. Хараство, як прыгожа!

- Ды ты, Муся, пацкаўся, у сярэдзіну вось уважлівей зазірні, ды з пачатку перагартай, а то ты, зазвычай, з канца глядзіш.

Гляджу, а на другой старонцы штосьці алоўкам намалювана. Вось насмешнік праціўны! Усё ён памятае і потым усё жыццё праходу не дае!

На лісце намалювана я сваёй уласнай персонай, а побач са мной мой мілы вушасцік Ральф. Я сяджу за сталом і, высунуўшы кончык языка, скрывіўшы галаву набок (колькі ўжо мне за гэта даставалася і ад мамы, і ад Барбоса!), пішу, а Ральф (заднія лапы на кончыку крэсла, пярэднія - на сталі) старанна цярэбіць кнігу. І праўда ж, гэта было, так ён усяго майго Еўтушэўскага [43] і зжаваў, давялося новага купляць. І адкуль толькі гэты новаспечаны дзядзечка ўсякія такія штукі дапытваецца? Няўжо гэта мама такая здрадніца?

Пётр Ілліч, той без цукерак у хату, здаецца, і ўвайсці не ўмее, а тут яшчэ выпадак такі добры - нараджэнне. Вось і прыцягнуў ён велічэзную круглую скрынку, а на ёй зверху сядзіць на задніх лапках заяц, ды такі мілюсенькі. Росту, як сапраўдныя маленькія зайцы бываюць, сядзіць, галовачку сваю мілую на бок павярнуў і грызе моркву. Ну, як не пацалаваць Пятра Ілліча за гэта? І пацалавала.

Пакуль я дзякавала ды цалавала ўсіх, прыйшлі дзядзя Коля і мадам Снежына з Любай. Дзядзя Коля прынёс мне тоненькі залаты пярсцёнак, па якім бегае найхарашанькая шэрая мышка.

- Атрымлівай, кацяня, - кажа, - "нашай кошцы Мусыцы мышку на забаву".

І дзе ён толькі расстараўся такую слаўную штуку? Я ніколі яшчэ падобнай не бачыла.

Люба падарыла мне дзве дзівосныя ружовыя вазачкі, ведаецца, такога колеру, як светлы кісель з малаком, а зверху на іх галінкі чырвоных парэчак, са шкла, вядома, але так добра зроблена, так апетытна, што з'есці хочацца.

Уся гэтая публіка сядзела нядоўга, папіла шакаладу, гарбаты, паела ўсякіх смачнасцяў і разбрылася па хатах. У гэты дзень паспраўднаму святкаваць не маглі - будні, і ўсе занятыя. Таму вырашылі адкласці на 25-е, тады і ёлку, і маё нараджэнне адразу адсвяткуем. Трошкі гэта мне нявыгадна... Зрэшты, не, бо падарункі я цалкам за 20-е атры-

43 Маецца на ўвазе "Зборнік арыфметычных задач" В. А. Яўтушэўскага, па якім да рэвалюцыі навучалі матэматыцы.

мала, ану і 25-га мяне не абдзеляць.

А, ведаеце, якую картку кузен то мой (ах, вось добрае слова для "нашай" нямецкай мовы - cousin - die Muske [44]), дык вось самы гэты Muske мне даслаў? Сядзіць у шыкоўнай гасцёўні малпа, у сукенцы decollete [45], manches courtes [46], у прыбраных туфліках, з веерам, а перад ёй з маноклем, у фрак, у белай камізэльцы, са скрынкай цукерак пад пахай і з хвастом, кончык якога тырчыць з-пад фракa - кот, тоўсты, тоўсты кот, і паважна так малпе да ручкі прыкладваецца.

Ну, ужо і сямейка ў нас, што і казаць, сваякі! Невядома, хто самы вялікі насмешнік. Хай сабе, але мілыя яны ўсе наймілыя, і люблю я іх моцна-моцна.

Ёлка. Шарады

Станоўча няма ні хвілінкі вольнай, каб запісаць што-небудзь у дзённік, так і рвуць ва ўсе бакі, то туды - то сюды. І ўсё такія рэчы, што не адмовішся, ужо ж вельмі цікава.

На першы дзень, як і вырашана было, усталявалі ёлку. Самі ведаеце, колькі гэта валтузні: усё абвяжы, прымацуй, прычапі, а венчыкі... Ведаеце, такія прыгожыя рознакаляровыя кружочки з ледзянца? Елі? Не? Значыць, паспрабуйце - яны ў кандытарскай па 60 кап. за фунт прадаюцца. Дык вось, яшчэ і венчыкі парасчапляй, таму што яны вечна так пасклеіваюцца, што ні тпру - ні ну, асабліва калі іх яшчэ перад ужываннем у халоднае месца паставіць. А матуля перш так і рабіла, думала, лепш будзе, - куды там! Тады ўжо прама пішы прапала, ні за што не аддзярэш, раскрышацца на кавалачкі, і нічога больш не застаецца, як з'есці іх.

Ах, як я люблю ёлку! Па-мойму, без яе Каляды - не Каляды. Калі б мне Бог ведае колькі падарункаў нарабілі, але без ёлкі, - я б не сцешылася. Пад ёлкай усё прыгажэй здаецца. І потым, што я проста люблю, гэтую хвіліну, калі ёлка ўжо гатовая, усё навешана, свечкі ўстаўлены ў падсвечнікі, падсвечнікі сядзяць верхам на галінках - усё гэта і мы, вядома, таксама дапамагаем прыладжваць, - а потым раптам:

- Ну, дзеці, зараз ідзіце ў кабінет, а мы тут без вас усё запалім.

Пойдзем мы туды, дзверы за намі зачыняць; парассядаемся, хто

44 Французскае слова cousin мае два значэнні: "кузен" і "камар".
Муся перакладае слова камар на нямецкую мову - die Maske.

45 Дэкальтэ (франц.).

46 З кароткімі рукавамі (франц.).

дзе, а толькі гутаркі ўсё не клеяцца. Не-не, ды мімаволі і прыслухоў-
ваешся да таго, што ў гасцёўні дзеецца. Папера шастае... Нешта
вымаюць... Яшчэ... Ізноў... Грук... Нешта цюкнулі...

- Што такое? Што? - голас таты.

- Не, нічога, я толькі стукнула турка, - адказвае матуля.

Што за турак? Цікава. Ізноў шур-шур-шур... Ізноў шастае.
Нарэшце нас клічуць.

Як весела, радасна, так па-святочнаму ззяюць мілыя агеньчыкі,
шмат-шмат іх і сярод пакоя, і на сценах залы, нават на сцяне кабінета,
нават у мамусіным будуарчыку. Ялінка адлюстроўваецца ва ўсіх трох
люстэрках гасцёўні, у татавым, павешаным над тахтой люстэрку, у
мамачкіным трумо. Цуд!

З дзяцей былі толькі Снежныны - Люба з Сашам - ды наш Валодзя.
А з дарослых мамачкіны тры кузіны - Жэня, Ніна і Наташа, іх брат -
студэнт Боба, дзядзя Коля, Леанід Георгіевіч з цёцый Лідушай, Пётр Ілліч
- здаецца, і ўсё. Свае толькі, усе самыя блізкія. Кожны атрымаў добра-
нкія падарункі і цудоўныя цукеркі.

Усіх падарункаў пералічваць не буду, гэта і я засну, пакуль напішу,
ды і той, хто чытаць будзе, таксама носам дзюбаць пачне, - дзе ж там?
Падумаўце, гэтулькі людзей і кожнаму па адным, два, а то і тры падарункі.

Скажу толькі, што я атрымала: часопіс "Усходы" за ўвесь мінулы
год у дзівоснай зялёнай з золатам вокладцы; душку-найдушку туалетны
столік, пакрыты белай кісяёй і ўвесь падхоплены блакітнымі банцікамі,
а на ім страшна сімпатычны прыборчык з сіне-зеленаватага шкла,
накшталт майго ліхтарыка. Зараз мой пакойчык яшчэ мілейшым і
ўтульнейшым стане. Потым пенал, круглы, з вельмі смешнай галавой
арапчонка на версе; бюварчык [47] і кнігу "Дзве дзяўчынкі і адзін
хлопчык", якую мне даўно хацелася мець.

Пакуль ёлка гарэла, мы елі, елі і елі, ды яшчэ ляскоткі ляскалі і
потым прыбіраліся ў каптуры і касцюмы. Дарослыя ўсе таксама павінны
былі апранаць. Матулю прыбралі пажарнікам, а Пятра Ілліча чухонкай-
малочніцай; Валодзьку дастаўся касцюм bebe [48], мне - мак, Любе -
рыбачка.

Калі б вы толькі бачылі Пятра Ілліча чухонкай! Тоўсты, мілы, пад
падбародкам матузкі ад чэпчыка трасуцца.

Але гэта ўсё яшчэ нічога, далей лепш было. Задумалі зноў у

47 Бювар - тэчка для захоўвання канвертаў, лістоў, прамакальнай
паперы.

48 Маляня, немаўля (франц.).

шарады гуляць - гэта любімая гульня Жэні, Ніны і Наташы, яны цудоўна ўмеюць і выдумляць, і прадстаўляць. Гэты раз усе, усе без выключэння прынялі ўдзел. Падзяліліся, як заўсёды, на дзве партыі - адна прадстаўляе, другая глядзіць і адгадвае, па чарзе.

Я была ў адной партыі з Наташай, Пятром Іллічом, Бобам, Жэняй і Валодзем. Гэты раз вельмі выкручастыя шарады прыдумлялі, такія словы трапіліся, што я не асабліва і разумела іх. Але гэта ўсё адно, не ў тым справа.

З самага пачатку была шарада "куль - я - бяка".

Першую карціну так намалявалі (гэта наша партыя). У Маларосіі [49], у сялянскай хаце сядзяць хахлушкі [50]. Усе мы хахлушкамі і прыбраліся, накруцілі накшталт такіх... Як яны завуцца?.. Ну, што малароскі на галовах носяць, анучкі такія? Ну, усё адно. Зразумелі? І ззаду канцы прычапілі, быццам стужкі і косы, абматаліся пярэстымі сурвэткамі, абрусамі. Вельмі добра. Сядзім. Раптам з другога пакоя спеў:

*- Я да кумы іду
Ёй кулёчак нясу,
А ў тым, у кулі
Чаравічкі для кумы.*

Уваходзіць Пётр Ілліч у ваеннай форме з аксельбантамі, а паверх сурдута замест пояса павязана пярэстая хустка, што наша Дар'я на рынак апранае, на галаве мой шэры баранкавы капялюшык, як хахлы носяць, пад рукой скрутак, і ўваходзіць ён прытанцоўваючы і зноў прыпяваючы:

*- Я да кумы іду
Ёй кулёчак нясу...*

Ну, потым падыходзіць да нас, вітаецца, пачынае з "куля" вымаць тое адно, тое другое і ўсім хахлушкам раздорваць. Мы ўсе радыя, усе зазіраем у "куль", а ён з яго штучкі ўсё цягне ды цягне.

Гэта быў "куль".

Потым другое: "Я... я... я". Быццам мы каля ложка, а адзін спадар (Боба) усё я-кае, так фатавата, праціўна кажа.

Апошняя - "бяка". Вось як мы тут усе жывыя засталіся і не вымерлі са смеху, дык я і дагэтуль не ведаю. Ужо не кажу пра Любу, пра мяне, але нават мамуся хусткай слёзы выцірала, так яна смяялася.

Трэцюю карціну, самую гэтую "бяку", так намалявалі:

49 Маларосія - Украіна.

50 Чубатка, хахлушка - украінка.

Мы ўсё - маленькія дзеці, толькі Жэня - гувернантка. Мы адны ў пакоі, сваволім, крычым, б'ёмся. Раптам дзверы адчыняюцца і Пётр Ілліч у папяровай шапцы з султанчыкам, за поясам парасонік замест шашкі, падскокам, конна на шчотцы-швабры ўскоквае ў пакой і пачынае як быццам душыць нас. Мы віскочам, крычым, ён усё скача. Дзверы расхінаюцца, улятае гувернантка - Жэня. Як паглядзела яна на Пятра Іванавіча - і ролю сваю забылася, ледзь на падлогу не садзіцца ад смеху. Нарэшце з сіламі сабралася, пачала лаяць нас, усіх па кутах рассунула, а мы ёй з усіх бакоў: "Зласлівец!", "Бяка!", "Бяка!" Пётр Іванавіч схапіў яе за сукенку, сам усё конна на шчотцы скача і яе за сабой па ўсёй гасцінай за спадніцу цягне і гучней за нас усіх: "Бяка!" "Бяка!" "Бяка!"

Хто не бачыў, і таму, я думаю, смешна чытаць будзе, а паглядзець, дык, я вам кажу, памерці можна.

Цэлае было - "кулябяка". Нічога асаблівага: імяніны, і частуюць кулябякай.

Іншая шарада была таксама пацешная, не так каб і занадта *comme il faut* [51], але ж мы былі ўсё свае, толькі родныя. Пётр Ілліч не лічыцца, ён усё адно, што свой, ды і тут ізноў ён адну з галоўных роляў выконваў. Я яе ўсё-такі запішу, а калі каго-небудзь з тых, хто будзе чытаць мой дзённік, ужо вельмі вялікая *comme il faut*-ность [52] адолее, хай пераскочыць старонкі праз дзве, але толькі, паверце, ён шмат страціць. Ужо маюся мая, вы ведаеце, у-ух як за *bon genre* [53] стаіць, а тут і яна не вытрымала, смяялася, як дзяўчынка.

Другая шарада была - "карыкатура".

Першая карціна - карчма. Жэня ў фартуху (накідка з падушкі), хустачка (чайная сурвэтка) на галаве - гаспадыня. Публіка заходзіць закусіць і выпіць, хто чарачку, хто дзве. Раптам дзверы з шумам расхінаецца, і ў шапцы набакір увальвае гуляка-француз - Боба.

- Гэй, *madame!* *Un quart* [54] дэ водкэ! - крычыць.

Жэня нізка кланяецца.

- Шкляначку загадаеце, вашы міласці?

- Нэ, нэ, стаканшык, *donnez un quart* [55] дэ водкэ! - грозна лямантуе француз.

51 Прыстойна (франц.).

52 Прыстойнасць - вытворнае ад французскага *comme il faut* - "прыстойна".

53 Добры тон (франц.).

54 Чвэрць (франц.), гэта значыць бутэлька аб'ёмам у чвэрць вядра (3,075 л), гучыць як "кварт".

55 Дайце чвэрць (франц.).

- Чарачку, чарачку? - усё не разумее гаспадыня.
- Да шорту чарачка! Quart, quart дэ водкэ! - раве гуляка.
- Прабач, Пане, што тая варона раскаркаўся, - кажа Жэня. - Ну

яго! Дам чацвартную, хай п'е...

І прыносіць яму вялікую бутлю.

Гэта было "quart".

Другое. Усе мы быццам ідзем дачу наймаць. Выходзім на вуліцу, гэта значыць у гасцёўню, а там мятуць, кожны каля сваёй дачы, тры дворнікі: Пётр Ілліч, Боба і Валодзя - і гугараць сабе, па-сапраўдному, па-дворніцку. Мы з'яўляемся. Наташа звяртаецца да Боба:

- Ці нельга, ласкавы, дачу аглядзець?

- Ды што ж нельга? Іік... заўсёды... іік... можна... Калі... іік... ласка... іік...

- Фу, які жудасны дворнік, не будзем лепш і дачу глядзець, - кажа Наташа і паварочваецца да дворніка: - Мы, братка, іншы раз зойдзем, зараз позна.

- Мо-ожна... іік... і іншы... што ж... іік... нельга? Мы... іік... заўсёды... іік... гатовыя... іік... служыць.

Падыходзім да Валодзі. Наташа зноў:

- У вас, братка, дача здаецца?

- Так... іік... можна... іік... ваша вас... іік... пан... іік... ства і... іч...

Наташа не можа стрымаць рогату, мы ўсе таксама валяемся, нават мамуся весела так, гучна рагоча. Але Наташа зноў уваходзіць у ролю, падцягвае вусны і звяртаецца да нас:

- Я думаю, тут і глядзець не варта, бачыце, тут дворнік таксама ўжо пачаў... - яна не дамаўляе.

- Так, так, вядома, - кажам мы, - не варта, вунь там трэці стаіць, прыстойны такі, дакладна, і дача добрая.

Падыходзім да Пятра Ілліча:

- Здаецца дача? Можна паглядзець?

- Можна... іік... можна, а... іік... колькі... іік... вам пакояў іік... іік... іік... іік...

- Што і казаць, добрыя, - кажа Наташа, - быццам ўсе змовіліся. Фі, пойдзем, можа, гэта заразна, я адчуваю, што і мне штосьці хочацца іік... іікаць...

Другое, вы зразумелі - было, pardon, "іікаць".

Трэцяе - "ура". Нічога асаблівага: пілі на вяселлі за здароўе маладых і крычалі: "Ура".

Цэлае - "карыкатура" (трохі яно непісьменна выйшла, мяккі знак то лішні, ну, ды гэта ж не рускі ўрок - сыдзе).

Прыбралі мы ўсё таго ж Пятра Ілліча дамай, у белую сукенку,

якую змайстравалі з усякіх пакрывалаў, на галаву надзелі яму такі вялікі мамачкін капялюш з пяром, далі веер у рукі, і вось ён, прыпадняўшы шлейф і прыклаўшы руку да сэрца, перш прысеў, а потым далікатным жаночым голасам заспяваў: "Ці зразумееш ты душы маёй хваляванне..."

Далей не памятаю, нейкія мары, кветкі, штосьці падобнае. Не, трэба было бачыць яго! Паміраць буду, не забудуся!

Шмат яшчэ шарад прадстаўлялі, ды ўсіх не апішаш. Потым зрабілі маленькую перадышку. Хто піць пайшоў, хто паліць, хто што-небудзь з ёлкі здымаў пажаваць.

Раптам праз некаторы час з'яўляецца Валодзя, і фізіяномія ў яго гэтая асаблівая, моцна жулікаватая, адразу відаць, што якую-небудзь штуку ўпора:

- Шаноўныя цёткі, дзядзькі, тата, кузіна, госці і ўсе старэйшыя! Прашу хвіліннай увагі. Гэты твор...

Далей я са страху не чую. Ну, думаю, бяда, - на дзённік мой наткнуўся, дакладна, ключ у століку пакінула, выняць забылася. Руку за каўнер: не, ёсць, на мне мой ключык. Дзякуй Богу, як гара з плячэй. Што ж ён там адкапаў?

- Такім чынам, - чую зноў, - выміце насоўкі і прашу ўвагі.

Выцягвае штосьці з кішэні... Бацечкі! Сашын раман! У руцэ ў Валодзі сінее сшытачак, а Сашыны вушы перш чырванеюць, як кумач, а затым вобцас хаваюцца разам са сваім уладальнікам у суседнім пакоі.

- "Каханне Індзейца Чхі-Плюнь", - выгуквае тым часам Валодзя, - раман палітычны і літаратурны.

І пачынае:

- Было вельмі горача, і індзеец Чхі-Плюнь хацеў піць (а да ракі Нявы небараку далёка было, - ад сябе ўстаўляе ён), а таму ён пачаў збіраць суніцы ў дрымучым лесе, каля Сахары, дзе рыкалі лютыя Тыгры і Ефраты. Тады ён бачыць, што ідзе (ці хопіць у мяне толькі сіл вымавіць?) цудоўнай прыгажосці індзянка Пампуся. "Пуся, мая Пуся, мілая Пампуся, - ізноў перакручвае Валодзька, - жаніся са мной, будзеш мадам Чхі-Плюнь!" - "Добра, - кажа Пімпампуся, - я жанюся з табой, калі ты мяне кахаш. Але калі ты мяне кахаш, о, мой Сам-П'ю-Чай, то падары мне залаты пярсцёнак, які прасунуты ў нос нашай царыцы Куль-Пу-Люлі". - "Добра, - кажа Чхі-Плюнь, - падару!" І ён пайшоў цягнуць пярсцёнак з носа Куль-Пу-Люлі (да чаго, о, каханне, ты не даводзіш! - ізноў панёс Валодзя адсябеціну, закаціўшы вочы і ўздыхаючы), а індзянка раскрыла парасонік, села на талерку і панеслася на крылах радасці прама на кухню, дзе яе, начыніўшы папярэдне чарнаслівам,

сасмажылі ў свежым масле. Мір праху твайму, царыца душы Чхі-Плюнь.
Працяг будзе...

Рогат быў усеагульны.

- Брава! Брава! Аўтара! Аўтара! - закрычаў сам жа першы
Валодзька, ну ды і мы, грэшнікі, падцягнулі.

Але аўтар знік без следу. Пайшлі на вышукі, і нарэшце дзядзя
Коля выцягнуў яго, няшчаснага, з-пад канапы ў мамчыным будуарчыку,
куды ён забіўся. Хоць і не люблю я яго, але ён так быў збянтэжаны і меў
такі бядотненькі выгляд, што мне яго трошкі шкада стала. А Валодзьку
то ад старэйшых уляцела за тое, што ён беднага Сашу пераканфузіў.

Ды ўжо насмяяліся і надурэліся мы ў той вечар уволю. Добра!

Святы. Коўзанка. Мае поспехі

Вось і азірнуцца не паспелі, як ужо святы і цю-цю, іду заўтра ў
гimназію. Адно ведаю, часу мы дарма не страцілі і павесяліліся ўволю.
Усяго падрабязна не распавядзеш - дзе там, гэта і за суткі не апішаш.
Перадам толькі самае цікавае.

Занялася я, паводле выразу Валодзі, "адукацыяй сваіх ног", і гэта
было страшна весела.

На другі ж дзень пасля таго, як я атрымала канькі, пачала я маліць
матулю адпусціць мяне на коўзанку. Але тут ледзь не трыццаць пяць
перашкод апынулася: і будні дзень, значыць, гімназія; і снег шматкамі
сыпле - а ў снег, ці бачыце, катацца чамусьці, кажучь, нельга; і ісці няма
з кім, няма каму мяне вучыць. І чаму ж тут, думаю, вучыцца? Прычапі
канькі ды і слізгай.

Гэта я так думала раней, але зараз больш не думаю: ох, як ёсць
чаму вучыцца! І навучыўшыся, і то няма нічога лягчэй, як нос растаўчы,
ці, яшчэ таго горш, на патыліцу пляснуцца. Але ад гэтага Бог мяне
мілаваў, затое калені, ой-ой, як адбітыя і правы локаць таксама. Але гэта
зусім не таму, што я такая ўжо клышаногая. Валодзя кажа, што я зусім
нават "малайчыніна", - проста няшчасны выпадак. Ізноў наперад
уцякла. Ну, дык спачатку.

Нарэшце надышоў дзень - не будні, снегу няма, і ісці са мной
ёсць каму, таму што Валодзя цэлы дзень у нас, а ён жа майстар па
канькабеганні.

- Ну, - кажа за сняданкам, - прасі, Мурка, маму, каб табе дазволіла
сёння здзейсніць тваё першае камічнае выйсце. Надвор'е разлюлі маліна,
лёд гладкі, добры. Вось і прыяцель мой адзін сёння там будзе, удваіх за
цябе і прымемся, хутка справа на лад пойдзе.

- А ён прыстойны хлопчык, прыяцель то твой? - пытае матуля. - Нічога так?

- Нічога, цёця, кадэт, як кадэт. Ногі да зямлі, галава дагары, добры малы. Цямця-лямця трохі, але на каньках выдатна жарыць.

- Валодзя! - з жахам выклікнула матуля. - Што за выразы ў цябе! З непрывычкі дык проста агарошыць можаш.

- Што, цёця, я! Я то нічога - адна сціпласць. Вось ты б нашых "старых" паслухала, дык яны не тое што "агарошыць" - "акапусціць" сваёй гаворкай могуць.

Божа, які ён смешны! Бо гэта ж выдумаць трэба: "а-ка-пусціць"... Я як вар'ятка рагатала. Вы думаеце, матуля таксама смяялася? Ні-ні, нават не ўсміхнулася. Я вам кажу, што яна такіх досціпаў зусім не шануе, нават не разумее. Яно, пакладзём, сапраўды, не так каб ужо вельмі шыкоўна: "акапусціць", але смешна. Шкада: усё, што смешна - mauvais genre [56], нельга ні пры кім паўтарыць.

Ізноў не пра тое.

Ну, вось і адправілі нас цэлай кампаніяй - мяне з Валодзям, Сашам і Любай - пад канвоем Глашы. Ральфік, сам зразумела, таксама за намі паплёўся. Прыйшлі. Люба і Саша канькі свае прымацавалі і паехалі, Люба вельмі добра, а Саша пацешна: згарбацеў, ногі расставіў, рукамі нібы абдымаць некага збіраецца, а пальцы ўсе дзесяць растапырыў.

Гэта я таксама толькі перш смяялася, пакуль мне канькі падвязвалі, а як дайшла справа на ногі ўстаць, як я Сашы пазайздросціла! Ён хоць і смешна, ды стаіць, едзе нават, а я - ні з месца перш, стаць не магу. Нарэшце прымудрылася. Вось тут то Валодзяў прыяцель і спатрэбіўся - ён за адну руку, Валодзя за другую, накрыв, так і ўзялі мяне.

- Ну, цяжкая артылерыя, рухай!

А я горш артылерыі - ізноў ні з месца. Мне б слізгануць, а я ўсё ногі ўздываю, так як ходзіш, і ведаю, што не трэба, а ногі быццам самі ад лёду аддзяляюцца. Доўга памучыліся, нарэшце ссунулі; патрохі справа на лад пайшла, але ўсё-такі вельмі-вельмі няважна.

Стамілася я ад першага досведу жудасна, і галоўнае, не ногі - яны то зусім бадзёрыя былі, - а рукі! Нібы я на руках вёрст сто прайшла, так ад пляча да локця балелі. Дзіўна - з-за чаго б?

Бедны Ральфік мой таксама напакугаваўся: па-першае, яму вельмі не спадабалася, чаму гэта нейкі Коля Лівінскі мяне за руку цягне. Вядома, ён не падумаў менавіта так: "Коля, маўляў, Лівінскі", але ён зусім не ўхваліў, што раптам "чужы" мяне "крыўдзіць". Ён і гаўкаў, і

пішчаў, але хутка яму, дакладна, не да мяне стала: бо лёд халодны, а мой бедны чарнамордзік - босенькі, вось і пачалі ў яго лапачкі мерзнуць. Ён то адну, то другую ўздывае - усё холадна, а адысці ад мяне не хочацца. Нарэшце, рабіць няма чаго, неўмагату бедненькаму стала: патрэсваючы то адной, то другой лапай, дрыпенькі-дрыпенькі пабег ён да Глашы і скокнуў побач з ёй на лаўку. Кажушок то ў яго цёплы, ды з нагамі бяда.

Так на першы раз абыйшлося шчасліва, я ні разу не пляснулася, на другі таксама, ды і складана было - Коля з Валодзям мяне так моцна трымалі, што і зварухнуцца ў бок не давалі. А на трэці раз не ў меру я расхрабрылася, захацела сама пакатацца.

- Глядзі, Мурка, зайца зловіш, - кажа Валодзя.

- Нічога, не злаўлю, хачу паспрабаваць.

І паспрабавала... Зайца то дакладна што не злавіла, а сінякоў цэлых тры нахапала. Ехала-ехала, усё, здаецца, добра, раптам правы канёк носам урэзаўся ў лёд, і я - бух! - ляжу ва ўсю даўжыню.

- Асцярожна, так і ўпасці можна, - з самай сур'ёзнай фізіяноміяй кажа Коля, які хутка падляцеў і падабраў мяне.

Яму добра смяяцца, з ім вось такога ніколі не здарыцца, ён як юла па лёдзе круціцца, стане на адну нагу, другую выпягне і хутка-хутка круціцца - цыркуль з сябе паказвае. Праўду Валодзя кажа, выдатна адколюе, гэта значыць... спрытна ездзіць.

Ды і я ж не па касалапасці расцягнулася, а таму, што пад канёк мне маленькая тоненькая трэсачка патрапіла, канёк у ёй носам затрымаўся - ну, я і кульнула. Не бяда, хоць сінякі і набіла, затое зараз умею адна катацца, а сінякі заживуць, дзякуй Богу, не першыя, ды на каленях і не відаць.

Вядома, не ўсе ж я Каляды толькі і рабіла, што на каньках бегала. Была і ў Любы на ёлцы, дзе мне падарылі малюсенькую цудоўную парцалянавую карзіначку з парцалянавымі ж кветкамі, была ў цёці Лідушы, была і ў музеі Аляксандра III [57]. Якія там цудоўныя карціны - хараство!

Мне асабліва спадабаўся Аўраам, які прыносіць у ахвяру Ісака. Хлопчык такі добранькі, кучаравенькі, як баранчык, і вочкі ясныя, нібы незабудкі. Потым яшчэ вельмі прыгожа - "Русалкі", як яны гуляюць у вадзе, у руках гірлянды, і такое вакол іх чырвонае святло... Штосьці мне яны жудасна знаёмыя... Быццам я іх напраўду бачыла... Але дзе?.. Дурная! Вось дурная! Па-першае, чула ў мамачкінай казцы "Галінка міру", а па-другое, бачыла ў сне пасля таго, як матуля яе распавядала.

Такі дзівосны быў сон!

Яшчэ вельмі добрая карціна "Генрых IV і Рыгор VII". Як бедны кароль ледзь не голенькі ўсю ноч пад дажджом прастаяў, і потым ужо толькі яго папа пад дабраславенне да сябе пусціў. Папа... Вось смешная назва! Чаму яго папам клічуць?.. Ну? А жонку яго як завуць? Мама? Рымская мама? Так, верагодна, - як жа інакш? Трэба спытаць.

Ледзь не забылася, вось яшчэ цудоўная карціна: гасудар Мікалай I намаляваны ў сапраўдную велічыню на вазку. Вельмі добра, нібы жывы і ён, і конь, і дрожкі, то бок, не дрожкі, а вазок - хараство.

Але ёсць і так сабе карціны, а некаторыя жудасныя. Вось "Купальшчыцы" - яны ж без нічога, нібы і праўда мыцца збіраюцца. Фі! І для чаго гэта маляваць? Усякі і сам ведае, як купацца.

Што ж мы яшчэ рабілі? Так, ездзілі цэлай кампаніяй на тройцы пракаціцца па выспах. Добра, хутка-хутка так ляцелі, нават духі займала. Весела! Потым прыехалі дахаты гарбату піць. Ніколі яшчэ я з такім задавальненнем гарбату не піла, не бяда, што і без цукру, - цэлых тры кубкі праглынула.

Ох, спаць трэба, заўтра ж а палове васьмай падымацца.

Ізноў гімназія. Гумка. "Хлопчык у Хрыста на ёлцы"

Люблю я сваю гімназію, ды яшчэ як два тыдні свят носу туды не паказвала, асабліва прыемна было ўсіх пабачыць. Вельмі ў нас там утульна, і кампанія наша "цёплая", як яе заве Валодзя.

Люба чамусьці ў клас не з'явілася, і Шурка Цішалава ўпрасіла Яўгенію Васільеўну дазволіць ёй да мяне перасяліцца. Весела з Шуркай сядзець, вось сарвігалава, хараство! Дурэлі мы з ёй цэлы дзень.

Настаўніцы за святы адпачылі, таксама весёленькія. Чырвана-скурка нечага так і ззяе, а Тэракотка зноў у новую сукенку прыбралася, з доўгім-даўжэзным хвостом. Уваходзіць яна сёння на ўрок, а я за ёй, бегала ваду піць, ну і запазнілася. Ледзь-ледзь было ў яе хвасце не заблыталася. Ну, думаю, пачакай: узяла яе шлейф і за кончыкі прыпадняла. Яна сабе ідзе, і я за ёй - важна так іду.

Клас увесь валяецца ад рогату, але гэта не бяда, а вось што я не ўтрымалася ды сама чмыкнула - гэта лішняе было. Тэракотка спынілася і хутка галаву павярнула, так што я ледзь-ледзь яе хвост выпусціць паспела, так, па шчасці, разам і сваю насоўку выпусціла, што ў руцэ трымала. Пасля піцця рот жа трэба выцерці, ну, вось хутка ў руцэ і была.

- А вы што тут робіце? - кажа.

А ў мяне ўжо выгляд святы, вусны падабраны, і я прама на яе гляджу.

- Піць, - кажу, - Алена Пятроўна, хадзіла, а зараз хустку выпусціла, а яны, дурныя, смяюцца. Што ж тут смешнага, што хустка брудная будзе? - ужо павярнуўшыся да класа, кажу я.

Тэракотка, здаецца, не верыць, але не забіць жа мяне за тое, што хустку выпусціла!

- Ну, і жулік жа ты, Стрыгунчык, - шэпча Шурка. - І як гэты ты такую святасць удаваць умееш?

Шурка па старой памяці заве мяне "стрыгунчыкам", але гэта дарма, таму што з некаторых пор мне валасы намерсе завязваюць банцікам, а астатнія заплятаюць у касу. Валасы мае моцна падраслі і менш тырчаць, але праціўны Валодзька, запэўнівае, што мая "касюля дагары расце".

На вялікім перапынку мы з Шуркай усё вартавалі, як бы нам уніз уцячы, вельмі хацелася пабачыць Юлію Рыгораўну і мадэмузэль Лінду. Шурка - тая толькі Юлію Рыгораўну любіць, але я, як вам вядома, да абедзвюх не зусім абыякавая.

Вартуем-вартуем каля сходаў, ніяк хвілінкі не абярэш, то намерсе якая-небудзь "сіняўка" тырчыць, то ўнізе. Перахіліліся цераз парэнчы, бачым: па сходах маршыруе нейкі настаўнік, высокі, чумазы, на галаве рэдзенькая чорная поўсьць нарасла, а пасярэдзіне велізарная лысіна, бліскучая такая, як сонца ззяе.

- Давай пусцім! - кажа Шурка, і, перш чым я нават паспела адказаць, Цішалава сагнула напалову вялікую сціральную гумку, і тая пстрык! - прама ў лысіну настаўніку.

Што далей было, не ведаю, таму што мы куляй адляцелі да дзвярэй падрыхтоўчага класа і ад смеху амаль на кукішкі садзіліся. Усё-такі трошкі страшна - ну, як скардзіцца пайшоў?

- Давай, схаваемся ў зале, Шура, там не знойдуць, - кажу я.

- Дурасці! Паглядзім лепш, дзе ён і што сталася з гумкай.

Асцярожна зноў перахіляемся праз парэнчы. "Яго" няма, а гумка ляжыць на прыступках. Малайчына, не забраў яе.

Тады мы адважна ідзём уніз, таму што зараз маем права - наша гумка там, не прападаць жа ёй.

Спусціліся са сходаў паважна, падабралі гумку. Шурка грэбліва так узяла яе двума пальцамі.

- Падазроная, кажа, чысціня. Можа, ён лысіну мажа чым, памадай ці маслам там якім... Брр... Нездарма ж яна ў яго так блішчыць, хоць у лустэрка глядзіся. Яшчэ ўсе свае малюнкi прамасліш. Фі! Пад кран яе,

пад кран.

- Мыйся, дзетачка, мыйся, мілая, гэта карысна, - прыгаворвае Шурка, адціраючы гумку мылам.

- Ну добра, зараз сыдзе, вось толькі вытру яшчэ ручніком.

І калі б вы бачылі яе татарскую мордачку! Сур'ёзная такая, падумаеш, і праўда, справу робіць. Малайчынка, люблю я яе.

Скончыўшы з ваннай, мы бегам ляцім па калідоры, але ні Юліі Рыгораўны, ні мадэмузэль Лінды няма - снедаць пайшлі. Праўда, і яны ж есці хочуць. З гора пачалі мы расхаджваць ды вучаніцам косы разам злучаць; у нашым паверсе гэта нязручна, таму што касюлі ўсе больш кароценькія, на маю падобныя, рэдка на добрую наткнешся, а там доўгія, іх звязаць можна. Смешна потым, пацеха! - хочуць разыйсціся - ды дзе там. Тпрру! Злуюцца - добра!

За рускім урокам Барбос абвясціў нам, што праз два тыдні юбілей нашай гімназіі і ладзяць вучнёўскі літаратурны вечар, у якім удзельнічаць будуць усе класы. На наш клас дадзена тры рэчы: казка Дастаеўскага "Хлопчык у Хрыста на ёлцы", верш "Бабуля і ўнучак" Пляшчэева і верш "Запозненная фіялка" Карынфа Апалонскага [58] (здаецца, не пераблытала?). Усё гэта нам прачыталі і пачалі выбіраць, каму гаварыць. Жадаць, вядома, усё жадалі - дзіва што! А Танька дык ужо сама не ведала, што ёй зрабіць, каб яе ўзялі. Ды не, матухна, як-небудзь без цябе абыйдуцца, ану не праваляць.

Барбос з Яўгеніяй Васільеўнай доўга гандляваліся, нарэшце вырашылі: "Запозненую фіялку" скажа Зярнова, яна добра дэкламуе, ды потым нежак нават і непрыстойна абыйсці першую вучаніцу - праўда? "Бабуля і ўнучак" будуць трое казаць: бабулю - Люба (хоць яе і не было, але пра яе не забыліся, таму што яна таксама майстар па гэтай частцы), унучка - Штоф, у яе такая слаўная хлапечая стрыжаная галоўка, а за апапядальніка - Шура Цішалава. Казку ж "Хлопчык у Хрыста на ёлцы" скажа... Адгадайце хто?.. Ну?.. Муся Старабельская!

Вы сабе ўявіць не можаце, як я рада! Так рада, так рада! Гэта такая цудоўная рэч - цуд! Ніхто, ніхто ва ўсім класе ў нас яе не ведаў, нават не чытаў; дакладна, што-небудзь яшчэ зусім-зусім новае.

Распавядаецца, як адзін бедны маленькі хлопчык прыехаў са сваёй мамай у вялікі горад. Мама яго памерла, а ён усё будзіць яе, думае - яна спіць. Есці хочацца яму, піць, а вакол цёмна так. Страшна яму стала, і ён выйшаў на вуліцу, а там холадна-холадна, мароз

58 Насамрэч, гаворка ідзе пра паэта Апалона Апалонавіча Карынфскага.

трашчыць, а ён у адным касцюмчыку. Але вакол так хораша, светла, крамы, лялькі, цацкі, што ён і пра холад забыўся, стаіць і любуецца перад вітрынай. А ўсё-такі есці хочацца! І раптам яму сумна-сумна так становіцца і страшна, што ён адзін. І хоча ён ужо заплакаць, ды як паглядзеў у адно акно, так і ахнуў: ёлка да столі, высокая, а вакол танчаць хлопчыкі і дзяўчынкі, смяюцца; на сталах тарты, пернікі. Есці яму так хочацца, і холадна, беднаму, балець усё пачынае! Раптам яго нейкі вялікі праціўны хлапчук стукнуў кулаком. І бедны малюсенька зваліўся, але ўскочыў, хутка-хутка пабег і схаваўся на адным двары за дрэвамі. Прысеў ён, галоўка кружыцца, але так цёпла яму робіцца, і раптам бачыць ён цудоўную светлую да неба ёлку, і нехта кліча яго. Ён думаў, што гэта яго мама, але не, гэта быў Хрыстос, у якога ў гэты дзень заўсёды ёлка для тых дзетак, у якіх тут, на Зямлі, ніколі сваёй не была. Хрыстос бярэ гэтых дзетак да сябе, робіць светлымі, яснымі анёльчыкамі, і яны пырхаюць вакол Хрыстовай ёлкі, а мамы іх цешацца, глядзячы на іх. Ну, адным словам, хлопчык гэты змёрз, памёр і сустрэўся на небе са сваёй мамай.

Ну хіба не хараство? Толькі, вядома, я не ўмею так добра сказаць, як там напісана. Вось гэта і загадана мне вывучыць, не ўсё адразу, зразумела, таму што там вялікія чатыры старонкі, а першы кавалачак.

Матуля таксама вельмі рада, што мяне абралі і што такую цудоўную рэч далі казаць. Цяпер за справу, іду з матуляй разам вучыць, каб не аскандаліцца і з шыкам адказаць. Бягу...

Так, толькі яшчэ два словы. І калі гэта я адвучуся пытацца пры пабочных, чаго не варта? Колькі ўжо раз сабе слова давала, ды ўсё забудзешся і лянеш. Так пра "маму рымскую", вядома, мне цікава было ведаць, ці сапраўды яна так завецца. Я перш за ўсё за абедам і спытай. А тут, як на грэх, дзядзька Коля здарыўся, - вы ведаеце, што гэта за ціпчык! - дык цяпер ён мне жыцця не дае.

І сапраўды ж я вызначылася, такое глупства спытаць! Адкуль жа там "маме" ўзяцца? Бо папа ж сам з ксяндзоў, а яны жаніцца не могуць. Дзядзя праціўны мяне зараз інакш як "мамай рымскай" і не заве.

Праўда, дурніца... Pardon... Гэта ў мяне само сарвалася... Зрэшты, перад кім жа прасіць прабачэння? Бо я не пра каго іншага, а пра самую сябе ўсё сказаць можна.

Вавёрка. "На вадапоі". Матулю ўламалі

Сто гадоў нічога не запісвала - не было калі: урокі гімназічныя, урокі музыкі - каб ім! - коўзанка, ды яшчэ і "Хлопчык у Хрыста на

ёлцы". Што і казаць, яно дзівосна як хораша, але з-за чаго было Дастаеўскаму не напісаць гэтага вершамі? Тады можна б жартам вывучыць, таму вершы - яны, хочучы-няхочучы, у вушах застаюцца, калі два-тры разы прачытаў, а тут так роўна нічога не застаецца, тут ужо трэба па-сапраўднаму вучыць - а я зуброжкі, ох, як не люблю! Ну, ды зараз, дзякуй Богу, хутка канец, усяго паўстаронкі засталася, тры з паловай адзваніла. Барбос некалькі разоў пытаўся, задаволены застаўся, так і ззяе.

Сёння ў нас за рускім урокам жудасна смешная штука выйшла. Чыталі мы з хрэстаматыі частку "Маладая вавёрка". Ну, там і апісваецца, якая яна з сябе: рудая, маўляў, хвост пухнаты, зубы вострыя. Штоф устае і пытае Барбоса:

- Вольга Віктараўна, чаму гэта вавёрчына поўсць заўсёды шэрая, а вавёрка ж рудая?

- Праўда, з-за чаго б гэта? З-за чаго? - раздаецца з усіх бакоў.

Толькі Танька праціўна так, кіліва ўсміхаецца і кажа:

- Дурное пытанне!

А сама паднімае руку і цягне яе ледзь не да самага носа на-стаўніцы.

- Грачова ведае? - пытае Барбос. - Ну, выдатна, скажыце.

- Таму што яе скурку, верагодна, навыварат выварочваюць, - кажа Танька.

- Як? Што такое? - вытарэшчвае свае і без таго вялікія вочы Борбосіна. - Выварочваюць?

Адну хвілінку ўсё маўчаць і пераглядаюцца - яшчэ не ўцямкалі, але потым раптам клас пачынае рагатаць:

- Выварочваюць... Ха-ха-ха-ха!.. Выварочваюць... Ха-ха-ха-ха!.. Ха-ха!

- Спрытна!

- Ай ды Таня! Што? Выскачыла?

- Ну-ка, вывярні! Эх ты, галава! - раздаецца на ўвесь клас голас Шуркі Цішалавай.

- Так, ужо гэта сапраўды ўдала сцяміла, - кажа Барбос. - Вы, Грачова, лепш пры сабе беражыце такія каштоўныя спазнанні, іншых не бянтэжце.

Барбос Таньку не любіць, і таму, хоць і смяецца, але не так лагодна, як заўсёды. Наогул, яна жудасна міла рагоча, нават весела глядзець: уся яна так і трасецца, падбародак так і скача.

Танька чырвоная, злюшчая. Заслужана, не выскоквай!

На перапынку мы ў мыйнай страшна дурэлі. "На вадапой" сёння

ўсе так і рваліся, асабліва тыя, хто гімназічныя гарачыя сняданкі есць. Можна, чаго іншага ў іх і бракуе, але не солі... Потым у галаве толькі і ёсць адна думка: кран.

Многія ўжо напіліся, стаяць сабе, мірна гутараць, а я, хоць і піла, ды мала, яшчэ трэба пра запас. Ну, як заўсёды, рот пад кран. Не без таго, каб не падпіхнулі, то адна, то другая; я ўсё нічога, быццам не заўважаю, п'ю сабе. А яны стараюцца, бачаць: я не плюскаюся, цягліва пакутую, - вось і расхрабрыліся. Ужо ў мяне і за каўняром вада, і ў вушах, і галава мокрая. Пастойце ж, галубачкі!

Я галаву сваю адсунула, ды хутка так пальцам кран і прыткнула, - бачылі, як дворнікі часам робяць, калі вуліцы паліваюць? Але толькі я замест вуліцы прыяцелек сваіх абліла. Струмень "ж-ж-ж" ды фантанам на іх. Здрава выйшла! Не, ужо тут, як хочаце, а акрамя "здорава" нічога не скажаш. Віск, піск падняўся, бягуць, рагочуць!

Тым часам у нявіннасці душы "пяташка" [59] нейкая цягнецца сабе, варон ловіць, і не бачыць, што тут арашэнне праводзіцца, - ды прама-прама пад фантан! А я пальцам рухаю, струмень накіроўваю то дагары, то дадолу. За рукавамі ў мяне досыць, холадна, весела!.. Але ў "пяташак", відаць, густ іншы, яна як завішчыць:

- Што гэта за свінства! Што за звар'яцелая дзяўчынка! Што за вулічныя манеры! - і паехала-паехала...

Вы думаеце, я стаяла ды слухала? Як бы не так! Давай Бог ногі, хутчэй з яе дарогі. Тут ужо і званок у клас, а я макрэй мокрага. Сяк-так адцерлася, хутка шаснула на лаўку, ды і за Любіну спіну:

- Загарадзі, напрамілы бог, Снежына, каб Жанюрка мяне не дагнала.

А выгляд у мяне, нібы я гадзіны дзве пад вадасцёкавай трубой прастаяла, нахштальт Генрыха IV [60]. Сяджу цішэй вады, ніжэй травы. Раптам пасярод урока нехта тузь-тузь за ручку! Дзверы адчыняюцца, Шарлота Карлаўна з'яўляецца, рукамі размахвае, а рукі ў яе амаль такой жа даўжыні, як яна сама. "Шу-шу-шу" штосьці з Яўгеніяй Васільеўнай. Пагаварыла-пагаварыла, паскакала каля ручкі і знікла. Ну, думаю, па маю галаву прыйшлі.

Так і выйшла. Ледзь урок скончыўся, мяне Яўгенія Васільеўна за бакі. Аказваецца, "пяташка" - то наскардзілася, а Шарлота Карлаўна

59 Пяташка - вучаніца пятага класа.

60 Маецца на ўвазе статуя Генрыха IV. У 1613 годзе шасцітонны манумент быў пагружаны на борт карабля, які затануў каля сардэнскіх берагоў, і бронзавы вершнік амаль год праляжаў на дне марскім.

рада старацца і расхрабрылася. І яна сама мяне адчытвала, і Жанюрачка, але тая не вельмі ўжо строга, хоць імкнулася паказаць, што крый Божа як злосная. Нарэшце загадала ісці прасіць прабачэння ў гэтай самай далікатнай дзяўчыны - Спешневай. Няма чаго рабіць, іду - і Жанюрка за мной. Я ў пяты клас, а Яўгенія Васільеўна каля дзвярэй спынілася. Падыходжу і гучна так, каб яна чула:

- Прабачце, калі ласка, я вас ненарокам абліла...

А потым цішэй, ужо адной Спешневай:

- Але толькі іншы раз я абавязкова знарок вас абалью.

Усё вакол засмяяліся, нават сама Спешнева. Яна ўжо трохі папрасохла, і злосць з яе ўся прайшла.

Так справа і скончылася, але Жанюрачка абяцала наступны раз за "такія дурныя свавольствы" з паводзін зменшыць. Ні-ні, не зменшыць, занадта яна мяне любіць. Вось калі б я наманіла, намахлявала, тады іншая справа, а за гэта - "ні ў жысць", як кажа наша Глаша.

Увечар да нас прыйшлі Боба, Жэня, Ніна, Наташа і Леанід Георгіевіч з цёцяй - у "цётку" гуляць. Ведаеце, новая картачная гульня, у яе ўсе зараз гуляюць, - мода, нават і я ўмею. Ну, гулялі сабе, а потым за гарбатай пачалі гаварыць пра наш юбілейны вечар, пра вершы... Ды хіба я памятаю, пра што шэсць чалавек гаварылі, ды яшчэ такіх балбатлівых чалавек! Ведаю толькі напэўна, што пра вершы гаворка ішла, у вось гэтым уся і загвоздка. Жэня і звяртаецца да матулі:

- Наташа, чаму ты нам ніколі сваіх твораў не пакажаш?

Я ўзрадавалася.

- А ў матулі, - кажу, - цэлы тоўсты сіні сшытак ёсць.

- А цябе пытаюць, непаседа? - смяецца мамуся.

Тут як прыстануць усе: "Пакажы" ды "пакажы".

Няма чаго рабіць, прынесла мамуся сшытак і сама ж усьлях чытаць пачала. Дзе-нідзе змахляваць хацела, прапусціць, але дзе там, усё прымусілі прачытаць.

- Ды гэта грэшна, Наташа, пад замком трымаць такія скарбы, трэба аддаць у друк.

- Мае вершы? У друк? Ды вы смеяцеся! - кажа матуля.

Прыстаюць да яе: "Занясі" ды "занясі" ў якую-небудзь рэдакцыю.

- Каб я сарамаціцца стала? Ні за што! - адпінае мамуся.

- Ну, не хочаш, дай, мы самі занясём, - просяць яны.

Нарэшце ўламалі матулю.

- Ну, нясіце, толькі прозвішча сваё я закрэслію, не хачу ганьбіць увесь наш слаўны род.

А што, мамусенька? Я ж казала, што трэба надрукаваць! Па-

мойму і выйшла! Усе кажуць: "Талент". І казкі трэба, абавязкова трэба ў оперы перарабіць.

Божа, якая я шчаслівая, што ў мяне такая разумная мама, і харошанькая, і добрая! Хоць бы мне чу-у-тачачку быць да яе падобнай!

А якую Леанід Георгіевіч дзіўную штуку распавядаў: быў у іх у міністэрстве юбілей нейкага спадара, дык адгадайце, што калегі яму паднеслі? Ніколі не адгадаеце, хоць сто гадоў думайце: адрас [61]! Разумеете, адрас! А? Нішто сабе?! Чый менавіта - напэўна не ведаю: ці яго, ці кожны свой уласны. Хутчэй, кожны свой, таму што ці старэча той не памятае, дзе сам жыве. Але ўсё адно, дурное! Ды яшчэ залагымі літарамі напісалі, і кожны сваё прозвішча ўнізе надрапаў. Ну, падаруначак! Ужо разумней было яму проста кнігу "Увесь Пецярбург" паднесці, там, прынамсі, усе рашуча адрасы ёсць.

Не, хоць дарослыя над намі, дзецямі, і смяюцца, але самі часам такія штукі ўпальваюць!.. Хацела было распытаць, ды потым устрымалася, яшчэ зноў на смех выстаўляць, і так я "рымскую маму" дагэтуль прадыхаць не магу.

Наш юбілей

Ну, дай Бог памяці, нічога не забываць і ўсё толкам запісаць, як і што ў нас на юбілей адбывалася.

Напярэдадні ў сем гадзін была генеральная рэпетыцыя. Увесь вечар складаўся з двух аддзяленняў. Былі нумары, дзе дзяўчынкі і хорам спявалі, і паасобку - не я, вядома. Дзве вучаніцы сола на раялі гралі, астатнія дэкламавалі паасобку ці па некалькі разам. У самай ніжняй зале ўладкавалі такое ўзвышэнне накшталт сцэны, але без заслоны - што там хаваць? Бо няма чаго: скончыў і сыходзь сам.

Прамучылі нас на рэпетыцыі прыстойна, пакуль мы навучыліся па-людску кланяцца, - а гэта зусім не так лёгка: караскайся на прыступкі, потым ідзі некалькі крокаў, а потым ужо прысядай, ды так, каб рэверанс на самай сярэдзіне выйшаў. Быццам і не хітра, а ніяк на месца не патрапіш, то пераскочыш, то недаскочыш! Нарэшце сцямілі: узлезці на прыступкі, зрабіць шэсць крокаў, потым прысесці. Наладзілася.

На наступную раніцу загадана было да адзінаццаці гадзін прыйсці на набажэнства. Начальства панаехала, бачна-нябачна, усе мужчыны: і нейкія ў мундзірах на сіняй падшўўцы, вайсковыя генералы з чырвонымі

61 Маецца на ўвазе пісьмовы зварот да каго-небудзь з віншаваннем.

лампасамі. Чаго вось гэтым трэба было, - не ведаю. У кадэцкім корпусе, там, вядома, ім месца, але ў нас?.. Ну, ды гэта не мая справа, - былі, ды і ўсё тут.

Вышыхтавалі нас усіх па класах, па росце ў сярэдняй зале, куды мы аднойчы прыкладвацца бегалі... Я спераду апынулася, гэта значыць, вядома, святар з дзячком усё-такі яшчэ наперадзе мяне былі. Направа і налева ад іх - хор, наўскос ад правага хору - прыезджае начальства, а настаўнікі і настаўніцы - у дзвярах, якія вядуць з залы ў калідор. Адным словам, было набажэнства, як набажэнства: святар сваё казаў, пеўчыя спявалі, тры ці чатыры вучаніцы млелі.

Потым баццошка прамову сказаў; ну, зразумела, усіх хваліў, жадаў поспеху. Ды я, па праўдзе, не вельмі і чула, таму што тым часам адна "шастушка" грукнулася, мы і глядзелі, як яе падбіраюць. Пасля набажэнства нас усіх дахаты распусцілі і сказалі быць увечар да сямі з паловай гадзін у форменных сукенках, але стужкі і каўнеры, якія заўгодна можна апрацаць. Мы разышліся, а наша начальніца павяла прыезджае начальства да сябе ў кватэру карміцца.

Вядома, мы з матуляй днём яшчэ раз "Хлопчыка" нашага падрэпецівалі, а то ж як на грэх запнешся. Валасы мне да вечара распусцілі, толькі зверху завязалі такім вар'яцкім saumon [62] бантам, накшталт матылька, і надзелі вялікі гіпюравы каўнер; на шыю таксама saumon стужку, фартух - далоў.

Мамуся прыбралася ў чорную шаўковую сукенку і была дуся-найдуся. Татачка таксама малайчынам выглядаў, так што я з гонарам магла вывесці іх у свет. З пабочнай публікі толькі і пускалі, што тат ды мам тых вучаніц, якія ўдзельнічаюць.

Дзяўчыначкі нашы ўсе стракаценькія: сінія, ружовыя, чырвоныя і блакітныя стужачкі так і мільгаюць. Люба была найміленькая. Валасы ў яе ніжэй таліі, каштанавыя, пухнатыя-пухнатыя. Іх таксама распусцілі, наверх, гэтак жа як і мне, прычапілі бант, але ярка-чырвоны, як мак. Ёй жудасна ішло, тварык у яе быў такі задуменны, празрысты. Шурка, зазвычай, так і тузалася ад веселасці і была найсмешная з "кокам" і блакітным бантам. Паўштофік быў зусім душка: у яе стрыжаныя кучаравыя валаскі прычапілі з кожнага боку каля вуха па маленькім блакітным банціку, і яна стала падобная на жоўценькую балоначку. Наогул усе ў гэты вечар былі асабліва вясёленькія і міленькія.

Нарэшце, начальства - ізноў-такі генералы - з'ехалася і параселася. Першай выйшла адна дзяўчынка другога (перадапошняга) класа

і сказала з нагоды юбілею нейкі верш свайго ўласнага сачынення. З аднаго разу я яго не запамніла, ведаю толькі, што скончыла яна так:

*“...Тут, у гэтым храме асветы,
Яшчэ на шмат, шмат гадоў.”*

Вядома, што благога нічога не казала, а ўсіх і ўсё ўсхваляла!

Ёй вельмі пляскалі. Потым хор спяваў "Стагоддзі ўзвялічаць цябе...".

Затым адна вялікая дзяўчынка сказала цудоўны верш "Стрэлачнік". Пасля гэтага шэсць "шастушак" гаварылі байку "Гусі". Гэта было жудасна міла!

У шостым "Б" ёсць дзве пары блізнят - адных прозвішча Казаковы, другіх - Рабавы. "Казачкі" тоўсценькія, чорненькія, а "Рабчыкі" худзенькія, белабрысенькія. Вось яны і былі "гусі", дзве чорныя і дзве белыя. Вельмі смешна, калі яны ўсе чацвёра за "гусей" крычаць: "Ды нашы продкі Рым выратавалі!" Важна так! Пятая дзяўчынка была за мінака, шостая за апавядальніка. Цудоўна выйшла. Публіка смяялася і шмат пляскала. Потым гралі на раялі, ізноў спявалі, зноў і зноў дэкламавалі.

Але вось другое аддзяленне. У першую галаву нашы "Бабуля і ўнучак". Дрыжаць, трасуцца! Нічога, узлезлі шчасліва, чуць-чуць паштурхаліся, але ўсё-такі рэверанс усе трое разам зрабілі. Штофік была наймілейшым хлапчуком, і выйшла вельмі сімпатычна, калі яна паклала сваю галоўку на плячо бабулі Любы і загаварыла:

*“Не, бабуся, не сваволіў я,
А ўчора, мяне цалуючы,
Ты сказала: "Будзеш разумнік,
Усё тады табе куплю табе я”.*

- Бач памяць то якая... - расцягвае Люба, і так гэта міла яны гаварылі, проста цуд.

Ізноў спявалі, гралі, дэкламавалі - і па-французску, і па-руску. Мая чарга набліжаецца... Мой нумар апошні... І жудасна, і весела-весела, сэрца б'ецца тук-тук, нават чуваць...

- Ну, Муся, ідзіце, - кажа Яўгенія Васільеўна і паціху падштурхоўвае мяне да эстрады.

- Страшна, ой, страшна, Яўгенія Васільеўна! - шапчу я.

- Вось табе і раз! Муся баіцца! Вось не думала. Ну, з Богам!

Я паднімаюся па прыступках і паціху жагнаюся каля пояса, як заўсёды ў класе, засунуўшы руку пад нагруднік фартуха.

"Раз, два, тры, чатыры, пяць, шэсць", - пра сябе лічу я крокі, а рукой усё раблю крыжык на месцы, дзе адсутнічае нагруднік, затым

прысядаю, нізка так.

"Толькі б не пляснуща", - думаю я, а сэрца тук-тук, тук-тук!

- Якое цудоўнае дзіця! - чую я нечы голас.

- Quelle superbe enfant! [63] - кажа яшчэ хтосьці.

- Oh, le petit bijou! [64]

- Што за мілая дзетачка! - раздаецца з некалькіх бакоў.

І мне адразу робіцца так радасна, да горла нібы падкаціла штосьці, але не душыць: мне лёгка, весела і зусім, зусім не страшна, толькі шчокі моцна гараць, вушы таксама, а рукі халодныя, як жабы.

- "Хлопчык у Хрыста на ёлцы", - пачынаю я.

Перш голас мой трохі дрыжыць, але потым я пачынаю гаварыць зусім добра; усё далей і далей. Нарэшце я даходжу да свайго любімага месца, як ён ужо замярзае, і яму бачыцца Хрыстова ёлка:

"І раптам - о, якое святло! О, якая ёлка! Ды і не ёлка гэта, ён і не бачыў яшчэ такіх дрэў. Усё блішчыць, усё ззяе, і вакол лялячкі. Але не, гэта ўсё маленькія хлопчыкі і дзяўчынкі, толькі такія светлыя! Усе яны кружацца каля яго, лётаюць, цалуюць яго, бяруць яго, нясуць з сабой, ды і сам ён ляціць! І бачыць ён - глядзіць яго мама і ўсміхаецца.

- Мама, мама! Ах, як добра тут, мама! - крычыць ёй хлопчык".

Тут, адчуваю, штосьці казыча ў горле, сапраўды плакаць мне хочацца, але я працягваю, а ў зале так ціха-ціха:

"- Хто вы, хлопчыкі? Хто вы, дзяўчынкі? - пытае ён, смеючыся і любячы іх.

- Гэта Хрыстова ёлка, - адказваюць яны яму. - У Хрыста ў гэты дзень заўсёды ёлка для маленькіх дзетачак, у якіх там няма сваёй ёлкі.

А маці гэтых дзяцей стаяць тут жа ў баку і плачуць. Кожная пазнае свайго хлопчыка ці дзяўчынку, а яны падлятаюць да іх, цалуюць іх, абціраюць іх слёзы сваімі рукамі і ўпрошваюць не плакаць, таму што ім тут так добра!..

А ўнізе раніцой дворнікі знайшлі маленькі трупік забегшага і змёрзлага за дровамі хлопчыка. Адшукалі і яго маму... Тая памерла яшчэ раней; абое пабачыліся ў Пана Бога на небе".

Толькі я скончыла, з усіх бакоў так і запляскалі.

- Брава! - раздалося некалькі галасоў.

Я шпарка-шпарка ўцякла з эстрады, але Яўгенія Васільеўна зноў папхнула мяне ў спіну:

- Ідзіце ж, Муся, раскланьвацца.

63 Якое шыкарнае дзіця! (франц.)

64 О, маленькае хараство! (франц.)

І так я цэлыя тры разы выходзіла. Весела вельмі, усярэдзіне штосьці быццам скача, цёпла, толькі чуць-чуць ніякавата.

Потым я хацела праслізнуць праз калідор, каб у зале пашукаць матулю, але мяне па дарозе спыніла начальніца, сіні генерал, нейкія дзве дамы, а потым нашы настаўніцы і "сіняўкі". Усе хвалілі, казалі, што вельмі добра. Нейкі высокі настаўнік спытаў мае прозвішча. Вось дурань - быццам на праграме паглядзець не мог!

Нарэшце я дабралася да татачкі з матуляй, а яны там нейкімі знаёмымі разжыліся і размаўляюць. Мамуся ружовая, вочы, як зорачкі ззяюць: радая, што дачка не асарамацилася. Знаёмыя мяне таксама хвалілі, увесь час толькі гэта і рабілі, пакуль усіх удзельнікаў не павялі ў кватэру начальніцы, дзе далі гарбаты з тортам, па смачнай грушы і па галінцы вінаграду. Для ўсіх астатніх гарбата была прыгатавана ў класах на вялікіх сталах, але ім ні садавіны, ні торту не належала, толькі тарцінкі, печыва і лімон.

Папаіўшы і пакарміўшы, нас адпусцілі дахаты. Мне было вельмі радасна на душы, і ўсю зваротную дарогу я, не змаўкаючы, балбатала з татачкам і матуляй, так што мамуся баялася, каб я горла сабе не застудзіла, бо марозішча так і шчыкаў. Нічога, горла ў цэласці даехала, толькі спаць я доўга не магла, мне ўсё ўяўлялася, як я выходжу, кажу, а у зале ціха-ціха, і на мяне ўсё глядзяць такія ласкавыя вочы. Жудасна, жудасна добра!

Перад законам Божым. Матуля атруцілася

Учора ў нас у класе перад урокам Закона Богага такое адбылася! Пасля званка Яўгенія Васільеўна зазвычай сышла, - не ведаю, куды яна там заўсёды сыходзіць, - а бацюшка таксама дзесьці падзеўся. Ну, а калі ж бывае, каб клас адзін, без усякага начальства ціха сядзеў? Гэта рэч зусім немагчымая. Вось і пайшлі гагатаць, перш паволі, а потым усё гучней ды гучней; спрабавалі нашы ціхоні і дзяжурная шыкаць, ды ўсё адно нічога не дамагліся.

Ермалаева пачала для нечага новенькай касу распятаць і распусціла ёй валасы па плячах. Пыльнева - уцякаць. Сяк-так падабрала іх, запляла, хацела завязаць, але тут Ермалаева выхапіла стужку і падкінула яе, ды так, што яна і затрымалася на лямпе, падвешанай да столі. Смешна, рагочуць усе! Як дастаць? На выручку з'яўляецца Шурка. Самае, вядома, простае - крэсла падставіць, але толькі гэта нецікава.

- Давай, Ліза, - крычыць Цішалава, - рукі накрыж складзём, а Пыльнева хай сядзе ці ўстане на іх, як сабе хоча, ды і дастае стужку.

- Добра, - згаджаецца Пыльнева.

Хоць выгляд у яе святы, але яна жулік-жулікам, на ўсякае свавольства заўсёды гатовая.

Узгруклася яна ім на рукі, ды дзе там, хіба высь такую дастанеш?

- Падскоч, - кажа Шура.

Тая хоп-хоп, усё адно нічога! А мы рагочам-заліваемся. І так хопанне ім гэтае спадабалася, што яны подскакам пусціліся па ўсім класе: Цішалава з Ермалаевой за коней, Пыльнева за вершніка.

- Гэй, вы, галубчыкі! *Allez hop* [65]! - пакрыквае яна, а Шура з Лізай, нахіліўшы галовы набок, нібы троечныя прыпражыны, "хопаюць" ды "хопаюць". Астужка сабе вісіць-боўтаецца, пра яе і думаць забыліся. Мы ўсе ўжо не смяёмся, а прама-такі вісочам.

- Бацюшка! Бацюшка! - раздаецца некалькі галасоў.

Хто быў не на месцы, хутка ўсіджваецца. Шура з Лізай працягваюць скакаць у кірунку да акна, спіной да дзвярэй.

- Гэй, вы, галубчыкі! - ізноў усклікае Пыльнева, а ў адказ ёй Цішалава з Ермалаевай пачынаюць іржаць і брыкацца заднімі нагамі.

Даскакаўшы да акна, яны паварочваюць і ледзь не натыкаюцца на бацюшку. А ён сабе стаіць каля стала, узяўшыся ў бокі адной рукой, нічога не кажа і так смешна глядзіць.

У тую ж хвіліну "коні" разбягаюцца, Пыльнева хапае свае зусім рассыпаныя валасы, выгуквае: "Ах", - закусвае губу і вобчасам ляціць на месца. Клас перш стараецца не смяяцца, усе пырхаюць, уткнуўшыся насамі ў хусткі, фартухі ці далоні, але не вытрымліваюць, і з усіх кутаў раздаецца хіхіканне.

- Ну, прыгажуні, развесялілі, што і сказаць, - кажа нарэшце бацюшка. - У коней заўзятых, бач, ператварыліся! А ну-ка, конікі, можа, пакуль мы малітву здзейсім, вы ў калідорчыку пагуляеце, свае буйныя галовачкі пасупакоіце, а баярышні Пыльневай не зашкодзіць і кудры то свае падабраць, вельмі ўжо падчас скокаў паразляталіся.

Усе тры, як апараныя, выскочваюць з класа і ляцяць у мыйную. Дзяжурная, Лявонава, пачынае чытаць малітву "Перад вучэннем". Але выходзіць не малітва, а грэх адзін: усім нам смешна, Лявонавай таксама, і тая, даехаўшы сяк-так да паловы малітвы, кажа ўжо: "Пасля вучэння". Усе зноў пырхаюць. Тады бацюшка сам чытае ўсю малітву спачатку, жагнаецца і садзіцца на месца.

Як толькі мы ўселіся, дзверы адчыняюцца і ўваходзяць нашы

65 Давай, пайшоў! (франц.)

тры выгнанніцы, чырвоныя, прыбітыя нейкія і незвычайна гладзенька залізаныя.

- Бацюшка, калі ласка, не кажыце, не скардзіцеся... Мы больш ніколі... Калі ласка... - чуецца з усіх бакоў.

- Не скардзіцеся! Бач, што выдумалі! Яны тут сабе кавалькады на бацюшкавым уроку ўчвэрваюць, а бацюшка "не скардзіся".

- Ну, бацюшка, ну мілы, мы ніколі, ніколі больш не будзем!..

- Я вось "мілы", ды вы не мілыя, вось бяда.

- Мы таксама будзем старацца. Калі ласка! - ные ўвесь клас.

- Ну, добра, вось мы цяпер дзяўчат гэтых хвацкіх да адказу выпатрабуем. Будуць добра ведаць, такой бяды, не данясу па начальстве, а не... Ну-ка, Лізачка Ермалаева.

І Ермалаева, і Цішалава, і Пыльнева, усе тры яшчэ за новую чвэрць не спытаны, а таму, зразумела, урок ведаюць.

- Ну, ваша шчасце, - кажа бацюшка, - а толькі надалей каб падобнага ні-ні.

Ну, вядома, усе абяцаюць.

Так і не паскардзіўся. Папок наш сумленны.

Пасля ўрокаў апранулася я, спускаюся ўніз. Што за дзіва? Глашы няма, а звычайна яна з цёмнага рання прыходзіць, каб з іншымі пакаёў-камі пабалбатаць. Выйшла на ганак, паглядзела направа, налева, - няма як няма. Я рада радзёшанькая, - адна пайду, ніколі яшчэ ў жыцці адна па Пецярбургу не хадзіла, а зараз, як вялікая, сама. Лячу да Любы.

- Разам, - кажу, - пойдзем. Адны, ці разумееш? Адны!

Ёй то не прывыкаць: па яе ніколі і не прыходзяць. Яна не вельмі то і зразумела, чаго я цешуся. Толькі выходзім, глядзім, і Юлія Рыгораўна са сходаў спускаецца, а звычайна яна пазней за нас сыходзіць. Тут жа, пакуль я Глашу шукала, ды тое, ды сёе - і Юлія Рыгораўна ўжо гатовая. Падумайце, нам з ёй разам даволі вялікі кавалак па адной дарозе ісці прыйшлося.

З'яўляюся дахаты, званю, адчыняе кухарка. Ральфік віль-віль хвосцікам, рады. Гляджу: што такое? У пярэднім пакоі на вешалцы таткава паліто і шапка, а звычайна яго тым часам ніколі дома не бывае.

- Дар'я, з-за чаго тата дома, а Глашы няма?

- Цішэй, - кажа, - спадарычня, цішэй! Матульцы нешта няможацца, вось Глаша па пана ў кіраванне бегала, а таперыча ў аптэку паляцела.

Мама... Матуля нездаровая! Божа, ды што ж гэта!

Я лячу праз гасціную проста да яе, але ў дзвярах натыкаюся на тату.

- Цішэй, Муся, дзеля Хрыста, цішэй. Матулі было вельмі, вельмі дрэнна. Зараз, дзякуй Богу, небяспекі ніякай, але ёй патрэбен спакой, поўны, поўны спакой. Калі яна зможа добра, моцна заснуць, то праз два-тры дні будзе зусім здаровая. Калі не - хвароба працягнецца значна даўжэй.

- Татачка, толькі адным вочкам зірнуць, - маліла я.

- Не, дзетачка, не цяпер... Потым, потым разам пойдзем.

Ён абняў мяне, павёў у свой кабінет, сеў на тахту, забраў мяне да сябе на калені і пачаў тлумачыць, што здарылася. У матулі з раніцы страшна балела галава, як гэта з ёй часам бывае, вось яна і хацела ўзяць парашок... Назву не памятаю, ды замест гэтага па памылцы ўзяла іншую скрыначку, дзе быў марфей, здаецца, а гэта страшны-страшны яд. Матуля яго зусім не пераносіць, нават калі і чуць-чуць узяць, а тут шмат глынула і атруцілася. Глаша, малайчына, здагадалася па доктара збегаць і па тату. Зараз, кажучь, небяспекі няма.

Пасля абеду татачка павёў мяне на пальчыках да мамысі. У пакой было зусім амаль цёмна, і матуля ляжала не як заўсёды, згарнуўшыся крэндзялёчкам, а выцягнулася прама на спіне. Толькі твар яе быў павернута ў наш бок, бледны-бледны, нібы блакітнаваты, такі жаласны тварык, што мне нешта здушыла ў горле, і я пачала ўсхліпваць.

- Муся, Мурачка, не плач: матулю спалохаеш, а ёй шкодна хвалявацца, - шаптаў тата.

Я мацавалася на ўсе жылы, каб не расплакацца гучна, але, як толькі мы выйшлі ў суседні пакой, я не вытрымала, села на канапу, паклала рукі на маленькую канапку, уткнулася ў іх носам і горка-горка заплакала. Тата лашчыў, суняшаў мяне.

Як заўсёды ў дзевяць гадзін ён паслаў мяне спаць, а сам разам з цёцяй Лідушай, якая даўно ўжо прыехала, пайшоў у пакой матулі, яна ўсё яшчэ працягвала спаць.

Але я заснуць не магла, усё круцілася з боку на бок, думала пра матулю. Раптам яна памрэ, мая маленькая, мая залатая мамыся! Што тады? Як жа я без матулі буду? Тата кажа, небяспекі няма, але з-за чаго яна такая бледная, сапраўды блакітная, і вачэй не расплюшчвае?.. Можна, яна ўжо памерла?... Вядома, яна памерла... Вось яна!.. Вось стаіць, уся белая, нібы воблака, а за спіной такія вялікія-вялікія крылы... Валасы распушчаныя, у руцэ зорка, яркая, ясная зорачка, і ўсё прамяні, прамяні... Вось яна, вось ідзе, сюды, да мяне... Як добра, мамыся!.. Мілая!.. Залатая!.. Я з табой, з табой хачу!

І я цягнуся ёй насустрач, працягваю рукі, а яна падыходзіць усё бліжэй і бліжэй, але ў яе правай руцэ ўжо няма падпаленай зорачкі, -

яна мігоча дзесьці там далёка, - а мамуся аберуч абдымае мяне, садзіцца на мой ложкачак...

- Мурачка, Муся, дзетачка, супакойся, не плач жа так. Я з суседняга пакоя пачула, як ты рыдаеш, і прыйшла паглядзець, што з маёй дробкай робіцца. Ты ж бачыш, мне лепш, мне амаль зусім добра, галава толькі трохі кружыцца. Адпачну, і гэта пройдзе.

І яна гарача цалавала мяне. Мая мілая, сапраўдная, жывая мама!

- Пойдзем да мяне, пойдзем у мой ложкачак! Ляжам разам. Толькі абувай туфлі і сама бяжы за мной, а то я цябе не давалаку. Бачыш, матуля то твая зусім, нібы п'янёнькая.

Я хутка шмыгнула ў яе ложак і моцна-моцна прыціснулася да сваёй ненагляднай мамусі. Цёпла, добра і ціха-ціха так стала мне, зусім не сумна, нічога больш не страшна... І я моцна і салодка заснула.

Масленіца. Ад'езд дзядзі Коля

Масленіца супраць чакання прайшла ў нас ціха і нявесела: мамуся сумнёнькая, татачка кіслы, у мяне душа з месца з'ехала, ды і ўсе наогул нейкія забітыя і сумныя. І трэба ж, каб такая бяда над намі стрэслася!

Бедны, бедны Валодзя! Бедны дзядзя Коля! Раптам яго, нашага мілага веселуна і забаўніка, на вайну адпраўляюць - біцца з японцамі! Нездарма я заўсёды іх так ненавідзела, а зараз яшчэ больш. У-у, праціўныя!! Як падумаю толькі, што з дзядзям Колям здарыцца можа, дык мурашкі па спіне і пабягуць... Так, пры вось такіх умовах дзе ўжо пра весялосць думаць!

Аладкі мы ўсё ж такі елі, і найстаранна. Дзіва што! Наша Дар'я - выдатная майстрыха іх пячы. Але тэатраў, катанняў, троек - ні Божа мой, ніхто і не заікаўся. Усё-такі мы з Валодзям і Снежынымі былі некалькі разоў на коўзанцы, дзе сустрэкалі і Колю Лівінскага. Я зараз зусім добра бегаю і страшна люблю наладжваць ланцугі: ляціш-ляціш, духі займае, а ў твар нібы іголачкамі коле, - весела і гарача-горача так ва ўсім целе, быццам ў жылы кіпенню налілі.

Адзін раз Валодзя да немагчымага нас насмяшыў, разыйшоўся на ўсю моц, а то і ён апошнім часам кіслы-кіслы. Матуля неяк спытала нас, чаму мы ніколі паміж сабой па-французску не гаворым: я балбачу, Люба з Сашам таксама, Валодзя таксама хоць дзень да вечара парлякае[66], нават і Коля Лівінскі маракуе. Ужо не ведаю з-за чаго, але ніяк

66 Ад французскага parler - гаварыць.

гэта нам не атрымоўваецца, скажам дзве-тры фразы і зноў з'едзем на рускую.

Вось прыйшлі мы аднойчы на коўзанку. Свята, народу цьма-ццьмушчая. Якраз перад намі ўсё нейкая дзяўчына шморгае, справа ў яе паж, злева прававед, - і трашчаць, па-французску лапочуць. Валодзька глядзеў-глядзеў на іх, потым зрабіў раптам сур'ёзную фізіяномію, выпягнуўся ў струнку, пакруціў няісны вус а la [67] прававед і кажа:

- Soyons comme il faut! [68]

Потым звяртаецца да Колі і гучна так:

- Nicolas, allons aux peregonkes! Nous verrons qui, je tu ou tu je obgoneras! [69] - і што духу пусціўся па лёдзе.

Не тое што адны мы, тут уся публіка вакол рагатаць пачала, так гэта пацешна выйшла, а Люба, тая зазвычай ледзь не сканала.

Гэта было ў сераду на Масленай [70], а ў пятніцу дзядзя Коля паехаў.

Амаль з самай раніцы і ён, і Валодзя прыйшлі да нас. Рэчы свае дзядзя адправіў яшчэ напярэдадні, так што ад'язджаў на вакзал ужо прама з нашай хаты. Каб правесці з ім апошнія гадзіны да нас сабралася ўся радня: цёця Лідуша з мужам, Боба, Жэня, Ніна і Наташа са сваёй маці. Пётр Ілліч, хоць і не сапраўдны сваяк, але мы ўсё любім яго, як роднага, таму і ён прыехаў. Усе яны абедалі.

У гэты дзень абед падалі ў чатыры гадзіны, а ў шэсць прыйшоў бацюшка служыць належнае на дарогу набажэнства. Піяніна адсунулі, замест яго прыгатавалі столік, засланы сурвэткай, і ўсё патрэбнае для святара.

Усе горка-горка плакалі, асабліва матуля і цёця Лідуша: бо ён іх адзін-адзіны брат. Валодзя быў жудасна зацяты, ён трымаўся з ўсіх жылаў, каб не расплакацца, але ўсё ж не змог сябе перасіліць і гучна зарыдаў. Божа, Божа, навошта гэтулькі гора такім добрым людзям! Хай бы кепскія плакалі, а не мае мілыя, дарагія, любімыя! Сама я плакала не перастаючы, плакала ўвесь час, так што мой твар раздуўся і счырванеў.

Усе паехалі выпраўляць дзядзю Колю на вакзал. Перш абяцалі было і мяне ўзяць, але казалі, што на двары страшная завея, і ў вокны

67 Як (франц.).

68 Будзем паводзіць сябе прыстойна! (франц.).

69 Мікаля, давайце "на пэрэгонкэ"! Мы ўбачым, хто каго "абгонэрэ"! (франц.). Валодзя жартуе і ўстаўляе ў фразу рускія словы, вымаўляючы іх на французскі манер.

70 Масленая - тое ж, што Масленіца.

відаць было, як снег так і круціў, а ў коміне скуголіла і свістала. Я яшчэ горш расплакалася, калі мне абвясцілі, што я застануся дома. Усе пачалі мяне супакойваць, угаворваць, а дзядзя Коля ўзяў мяне, як маленькую, на рукі і доўга хадзіў са мной узад і ўперад па гасцёўні.

- Любі, Муронак, майго беднага хлапчука, бо ў яго зараз нікога, акрамя вас, не застаецца, - прагаварыў дзядзька, і голас у яго так дрыжаў, нібы ён вось-вось заплача.

- Дзядзечка Калюнчык, міленькі, я ўсё, усё зраблю для Валодзі, я яго буду яшчэ шмат-шмат больш любіць, толькі не плач, мілы дзядзя, не плач!

Усе надзелі паліто, стаяць у пярэднім пакоі. Дзядзя яшчэ раз абдымае мяне, цалуе. Вось выходзяць... Апошнім мілганула дзядзява шэрае паліто... Усе пайшлі... Я адна... Але мне і не хочацца з імі, я так стамілася, так стамілася!..

Сварка. Валодзява хвароба

Калі вырашаны быў ад'езд дзядзі, матуля і татачка абяцалі яму, што цяпер усе святы і вакацыі Валодзя, вядома, будзе праводзіць у нашай хаце, бо мы ды цёця Лідуша яму самыя блізкія. Але ў нас, папершае, кватэра значна большая, а па-другое, і весялей яму, таму што я маюся ў наяўнасці, ёсць з кім "пабалакаць", як ён кажа, а ў цёці Лідушы дзяцей усё яшчэ няма, ды калі б і былі, дык не адразу ж дзесяці-адзінаццацігадовымі нарадзіліся б.

Проста з вакзала Валодзя прыехаў да нас, і яго паклалі ў татавым кабінцеце на тахце. Наступны дзень прайшоў неяк тужліва, маркотна. Матуля хацела паслаць нас з Валодзям на коўзанку, развеяцца трохі, але зноў была страшная завея. Валодзя цэлы дзень кіс, жаліўся, што галава баліць. Я таксама боўталася з кута ў кут, пакуль не сцяміла ўзяць пачытаць "Усходы", а там найцікавейшыя штучкі ёсць.

Сёння надвор'е было ціхае, яркае і вецер змоўк. Люба зайшла на адну хвіліну паклікаць мяне на коўзанку. Я вылецела да яе ў пярэдні пакой, таму што распранацца і ўваходзіць у яе не было часу. Ну, уладзілі ўсё, умовіліся. Вяртаюся ў свой пакой, раптам чую, там штосьці тррах!.. Дзін!..

Забягаю - мая парцялянавая карзіначка, што мне ў Снежных на ёлцы падарылі, дашчэнтну разбітая ляжыць. Валодзька, бачыце, рукавом змахнуў! Вось я раззлавалася!

- Гадкі ты хлапчук! Мядзведзь кльшаногі! Цяцера сляпя! Есць і душыцца, ідзе і валіцца. Выбірайся прэч з майго пакоя! - і пайшла

Валодзю адчытваць.

- Мурка, ды не злуйся ты, бо я ж не знарок. Супакойся, перастаць, я табе іншую такую самую куплю, у мяне ёсць чатыры рублі, толькі не злуйся.

Але я ўсё-такі ніяк супакоіцца не магла, і ён атрымаў ад мяне яшчэ "дурня" і "балвана".

Нарэшце памірыліся. Я яму і паведамляю, што мы з Любай умовіліся на коўзанку ісці.

- Вы сабе ідзіце, а толькі я дома застануся.

- Гэта чаму?

- Бо і не хочацца мне, і галава баліць.

Тут я зноў пырснула:

- Бачыш, які ты гадкі, табе не хочацца, а мне страх як хочацца, а з-за цябе і я дома сядзі. Ты ж ведаеш, што, калі ты застанешся, мяне матуля не адпусціць, будзе баяцца, што я пляснуса.

- Ну, добра, добра, Муся, пайду! Толькі напрамілы Бог, так не гарлапань, ад твайго крыку ў галаве звініць!

У дзве гадзіны мы ўсё-такі пайшлі, але Валодзя больш сядзеў на лаўцы і бегаць не жадаў. За абедам ён часта ўздрыгваў, быў зусім бледны і нічога рашуча не еў. Перш тата і мама думалі, што гэта таму, што ён вельмі журыцца, але калі, устаўшы з-за стала, мамуся падышла, каб прылашчыць яго, і даткнулася да яго галавы, то раптам спалохана выклікнула:

- Бедны мой хлапчук, ды ў цябе жар! Пойдзем-ка, тэрмометр паставім.

Змералі тэмпературу - трыццаць дзевяць і шэсць дзясятых. Матуля так рукамі і развяла. Неадкладна паслалі ў корпус цыдулку, паведаміць, што Валодзя захварэў і з'явіцца да тэрміну не можа, і запрасілі доктара. Той, як заўсёды, папляскаў, пастукаў грудзі, сказаў, што недзе нешта хрыпіць, але пакуль яшчэ нічога канкрэтнага сказаць нельга. Валодзю зараз жа паклалі на татаву пасцель, а тата перасяліўся на тахту.

- А спадарычню прыбярыце, каб у адным пакоі з хворым не была. Невядома, можа, гэта і заразна, - распарадзіўся доктар.

У тую ж хвіліну матуля адвяла мяне ў мой пакой і шчыльна пазачыняла ўсе дзверы.

І вось я сяджу і пішу ўсё гэта, а што парабляе бедны Валодзя? А я яшчэ сёння раніцай яго так лаяла - і дурнем, і Бог ведае чым! І на коўзанку прымусіла пайсці!.. Можа, ён там і застудзіўся, таму і захварэў?.. Толькі б нічога небяспечнага! Пане! Зрабі, каб нічога

небяспечнага, каб ён заўтра ж здаровы быў!

* * *

Вось ужо другі дзень, як я з усімі маімі кнігамі, сшыткамі і сямімі-такімі рэчамі живу ў Снежных. Матуля перш хацела адправіць мяне да цёці Лідушы, але адтуль вельмі далёка да гімназіі, а таму мамуся страшна ўзрадавалася, калі мадам Снежына прапанавала ўзяць мяне на гэты час да сябе. Я і сплю ў адным пакоі з Любай, і хаджу з ёй разам у гімназію. Мяне тут вельмі лашчаць - і Любін бацька, і яе маці.

Што страшна цікава, гэта ўставаць рана раніцай: толькі мы дзве ва ўсёй кватэры і ўстаём, я ды Люба, усе астатнія яшчэ спяць. Люба сама заварвае гарбату, наразае булку, сыр. Мы п'ём, ямо і адпраўляемся ў гімназію адны-адзінючкі, як якія-небудзь сталыя курсісткі. Па дарозе самі купляем сабе на латку па вялікім смачным яблыку - словам, робім тое, што я страшна люблю і што мне не дазваляюць. Весела!

Але часам раптам штосьці балюча-балюча сціснецца ў сэрца, нібы прышчыкне дзесьці... Валодзя хворы... Што зараз з Валодзям?.. Я смяюся, дурэю, а яму, можа быць, вельмі-вельмі дрэнна... І сорамна мне так робіцца, і страшна чагосьці! Днём яшчэ нічога, асабліва ў гімназіі: шум, гам, усе сваволяць, рагочуць, ну, і я, вядома.

Учора шум і крык неверагодны паднялі перад французскім урокам, а па калідоры тым часам праходзіла наша ліліпутка Шарлотка, і дзверы адчынены былі. Яна, ні слова не кажучы, падышла і - лясь! - зачыніла іх на замок, а ключ - у кішэнь. І пайшла сабе, як ніколі нічога. Прыходзіць Надзея Аркадзеўна, тузь-тузь дзверы - ні з месца! Што за цуд? Нарэшце Зярнова падышла і праз шкло растлумачыла ёй, што здарылася. Адамкнулі нас, рабынь Божых, і адчыталі, як мае быць, - таго і глядзі "адзінаццаць" за паводзіны акажацца! Але ўсё-такі было больш смеху, чым страху.

Калі мы з Любай вярталіся з гімназіі і, уздымаючыся па ўсходах, праходзілі міма нашай кватэры, мяне зноў нібы штосьці пстрыкнула, быццам стукнула ў сэрца: што там? Што?

Прыйшлі дахаты. Тут ігра на раялі, абед, урокі. За сталом сам Снежын распавядаў усякія анекдоты, смяшыў і цвяліў усіх нас, дзяцей. У дзевяць гадзін нас, як і мяне дома, пагналі спаць.

Хоць ляглі мы ў дзевяць, але паспела прабіць ужо і дзесяць, а мы з Любай, прымасціўшыся ўдваіх на маім ложку, усё яшчэ балбаталі, пакуль, нарэшце, не прыйшла сама мадам Снежына, не адвяла Любу ў яе ўласную пасцель і не патушыла лямпы.

Як толькі вакол мяне ўсё стала ціха і цёмна, весялосці маёй адразу быццам і не бывала. Ізноў штосьці балюча-балюча зашчымела ў сэрцы, ізноў стала сумна-сумна...

За мной не пасылаюць, значыць, Валодзя не паправіўся, значыць, яму горш... Што-небудзь страшнае, заразнае. Што бывае ад прастуды? Дыфтэрыт? Параліч? Не, параліч ад старасці, ці ў сабак падчас чумкі. Рак? Не, гэта ад удару. Шкарлятына?.. Здаецца, толькі ад заразы... Значыць, дыфтэрыт...

Няўжо дыфтэрыт? І ён задыхнецца, страшна будзе мучыцца і задыхнецца?!.. Але не заўсёды ж паміраюць, напэўна, часам папраўляюцца, калі не вельмі моцна... І гэта я, я вінаватая, я замарозіла яго на коўзанцы, ды яшчэ і лаяла, так лаяла. А бедны мілы дзядзя Коля мяне як добрую прасіў: "Беражы, любі, Мурка, майго хлапчука, бо ў яго нікога, акрамя вас, няма". Сапраўды, зберагла, аблашчыла - балваном ды дурнем абазвала. Пане, раптам ён памрэ, і я нават прабачэння ў яго папрасіць не паспею! Гэта жудасна! Божа, Божа, прабач мяне!..

І мне так страшна, так цяжка. Я плачу, горка-горка плачу, мая навалачка зусім мокрая, а высмаркацца няма ў што... Ні хусткі, ні нават ручніка. І ўсе спяць, нікога не чуваць, і я зусім-зусім адна... Хоць бы мамуся тут была, тая б суцшыла, прылашчыла сваю Мусю, сваю дзяўчынку, а то чужыя, усе чужыя вакол, ім усё адно, што са мной, што з Валодзям, яны спяць, могуць спаць...

Раніцай у мяне вельмі балела галава, баліць і яшчэ, але ў гімназію я ўсё-такі пайшла. Зараз Люба дзяўбе на заўтра правіла, а я пішу гэтыя радкі. Ад нашых ніякіх вестак - значыць, зараза, баяцца Глашу сюды прыслаць. Трызвоніць нехта... Ах, мадам Снежынай жа дома няма... Не, не яна... Што гэта? Голас знаёмы... Гла-ша! Глаша! Божа, якое шчасце, значыць, Валодзя здаровы!..

Сумныя дні

Але Валодзя не быў здаровы... Глашу прыслалі па мяне таму, што доктар нарэшце вызначыў хваробу - у Валодзі запаленне лёгкіх. Гэта вельмі-вельмі небяспечна, але зусім не заразна, таму матуля і прыслала па мяне.

Калі я ўвайшла ў нашу кватэру, Ральфік не выскачыў да мяне ў прэдня пакой, вакол было ціха-ціха, пахла воцатам і нечым накшталт ёлкі, лямпы амаль нідзе не былі запалены.

Першым я сустрэла татачку, ён быў вельмі рады мяне бачыць, я таксама. Ціха-ціха павёў ён мяне праз цёмную гасцёўню ў пакой, дзе

ляжаў хворы. Асцярожна прачыніўшы дзверы, ён упусціў мяне туды.

Тут было таксама амаль цёмна, гарэў толькі начнічок пад зялёным абажуром, і яшчэ мацней пахла не то марынадам, не то лесам. Амаль уся мэбля з пакоя была кудысьці вынесена. Засталіся толькі дзве пасцелі: на адной з іх ляжаў Валодзя, а на прысунутай да яе канапцы сядзела матуля, у сваім мухаморавым капоце, з распушчанай доўгай касой, паклаўшы руку на галаву хворага. Божа, якая жудасная, велічэзная галава ў яго зрабілася, яна займала ледзь не паўпадушкі. Мне нават неяк страшнавата стала.

Толькі мамуся ўбачыла мяне, як зараз жа ўстала, пайшла да мяне насустрач, і я ў тую ж секунду апынулася ў яе абдымках. Жарт сказаць, колькі не бачыліся! Тры, амаль цэлыя тры доўгія, доўгія дні!

- Матуля, я хачу паглядзець на Валодзю, - сказала я потым.

- Ну, падыдзі, толькі ціха-ціха, таму што ён, здаецца, спіць, а потым у яго вельмі моцна баліць галава, і ўсякі самы малы шум прычыняе яму пакуту.

Я, ледзь ідучы, наблізілася да ложка і зірнула на яго. Перш я амаль нічога не разабрала, гэтулькі там усяго было наблытана. Нарэшце я разгледзела, што галава яго зусім такая ж, як раней, але здавалася пачварнай таму, што на ёй зверху ляжала сурвэтка, а на сурвэтцы - вялікі пухір з лёдам.

Валодзя быў да самага падбародка захутаны коўдрай і па-над ёй яшчэ цёплым касматым пледам. Твар здаваўся маленькім-маленькім, а шчокі, дакладна, былі вельмі чырвоныя, таму што я нават упоцёмку заўважыла, што яны значна цямнейшыя за твар. Вочы былі зусім заплюшчаны, ён, здаецца, спаў. Ён выглядаў такім няшчасным, такім мізэрным, што ў мяне зноў нешта балюча-балюча зашчымела ў сэрцы.

Раптам ён адшпурнуў абяруч коўдру і плед. Матуля хутка зноў прыкрыла яго.

- Нельга, Валодзя, нельга раскрывацца, - сказала яна.

На хвіліну ён прыпадняў павекі, але зараз жа зноў заплюшчыў вочы.

- Муся, паглядзі, дзетачка, каб ён не раскрываўся і каб пухір з лёдам у яго з галавы не зваліўся, а я праз хвіліну вярнуся, - сказала мамуся. - Стань вось тут ці сядзь побач з ім на канапку і папільнуй яго.

Матуля выйшла, і мы засталіся ўдваіх. Гледзела я, і так жаласна-шкада мне яго было, так шкада, што нават недзе глыбока быццам нешта балець у мяне пачынала...

Пане, хоць бы ён прачнуўся, папрасіць бы ў яго прабачэння, сказаць, што я яго моцна-моцна люблю!.. Ляжыць, не зварухнецца...

Пабудзіць хіба?.. Не, дакладна, яму гэта шкодна будзе...

- Валодзя, - усё-такі шэптам пачынаю я, - Валодзя...

Раптам ён шырока-шырока расплюшчыў вочы. Божа, якія велічэзныя, зусім-зусім чорныя, не яго вочы, але такія прыгожыя...

- Валодзячка... Мілы... Прабач... Не сярдуй... Што лаялася, і за коўзанку... Дарагі, залаты, прабач... Не сярдуеш?.. Скажы... любіш яшчэ Мурку?..

Ён глядзіць, пільна, дзіўна так глядзіць сваімі велічэзнымі вачамі і маўчыць...

- Валодзя... Ну, прабач... Не сярдуй...

Ізноў маўчыць, адварочваецца. Сярдуе, значыць. Раптам ён ізноў раскрываецца. Я хачу прыкрыць яго, але ён яшчэ больш адкідае коўдру, паднімае рукі і хапае пухіра з лёдам.

- Прыбярэце прэч... Камяні... - мармыча ён.

- Нельга, Валодзя, нельга раскрывацца, накрыйся. І лёд нельга прэч, гэта зусім не камяні - лёд.

Я хачу паправіць, прыкрыць яго, але ён кідаецца, імкнецца ўсё сарваць з сябе.

- Прыбраць... Камяні... Прыбраць... Знарок... Ізноў мучыць... Вострыя... Балюча... - шэпча ён, адмахваючыся ад мяне.

- Ніякія гэта не камяні, і трэба, чуеш, трэба, каб ляжала. Матуля загадала, ты не здымай, - кажу я і сілай кладу яму пухіра на галаву.

Але тут ён адной рукой як пхне мяне ў грудзі, а другой хоп за мяшок, ды і на падлогу.

- Ах ты, гадкі хлапчук! Я пра цябе клапаціўся, а ты біцца, пхацца! - усклікаю я са злосцю.

- Муся, Муся, і табе не сорамна? Вось не чакала! Хіба ты не бачыш, ён сам не разумее, што робіць. Не разумее нават, што гэта ты стаіш перад ім. Сорамна быць такой безразважнай гарачкай!

Але мне і самой даўно ўжо сорамна, сорамна стала яшчэ раней, чым пачула голас матулі... Добрая, сапраўды, прыйшла мірыцца, прабачэння прасіць, і раскрычалася на яго, бедненькага, хворага.

Ізноў мне так балюча-балюча... А матуля тым часам накрывае яго, ізноў кладзе лёд.

- Піць... Хачу піць... - мармыча ён.

Матуля падносіць шклянку з журавінавым морсам. Ён адпівае глыток і адварочваецца.

- Там шпількі... досыць... Коле... Вярзілін... Муся... накідалі...

- Пі, мой хлопчык, ніякіх там шпілек няма, табе здалася, - угаворвае мамуся.

- Не... шпількі... шмат... пальцам мяшалі... балюча...

Ён заплюшчвае вочы і маўчыць. Матуля прыкладвае руку да яго лба:

- Божа, які жар, не дзіва, што трызніць. Калі ж нарэшце тэмпература спадзе!

Мяне адпраўляюць спаць. Матуля з татам па чарзе ўсю ноч дзяжураць каля Валодзінай пасцелі. Мама вельмі засмучана і Валодзінай хваробай, і маёй злосцю, маёй бессардэчнасцю - я бачу гэта па яе вачах. Яна мне нічога не кажа, але мне... холадна неяк, і я не магу прыціснуцца да яе, паплакаць з ёй, сапраўды не адважваюся...

Я кладуся... Ізноў ціха, ізноў цёмна, ізноў так балюча-балюча недзе там глыбока-глыбока...

Божа, Божа, прабач, прабач маю злосць, маё нецярпенне! Я кленчу ў сваім ложачку і паўтараю сваю самую любімую, цудоўную малітву: "Пане і Уладар жывата майго..." А слёзы так і коцяцца...

- Дух жа цноты, пакорамудрыя, цярпення і любові даруй мі, рабыні тваёй... - шапчу я, уткнуўшы твар у падушкі і горка-горка ўсхліпваючы.

Доўга плакала я, і мне потым зрабілася неяк спакойна, ціха. Я ляжала і ні пра што, ні пра што больш не думала, пакуль не заснула.

* * *

Было яшчэ зусім цёмна, калі я раптам пачула, што ў суседнім пакоі размаўляюць. Занадта ціха, не чуваць, што кажуць. Па калідоры некалькі разоў прабегла Глаша, у кухні пляснулi выхадныя дзверы, у сталовай нібы посудам грукаталі. "Што за цуд?" - думаю я, яшчэ не зусім прачнуўшыся. Але раптам хутка ўскокваю і адразу ўсё ўгадваю. Валодзя... Памёр? Няўжо памёр?

Я скокваюся з пасцелі і, надзеўшы толькі на босую нагу свае мяккія шлёпкі і накінуўшы чырвоны фланэлевy халацік, лячу ў суседні пакой.

- Матуля - што?.. Што здарылася?.. Памёр?.. Так? Скажы ж, скажы!

- Цішэй, цішэй, Муся, Бог з табой, што ты! Не, Валодзя жывы, Бог дасць, будзе жыць. Мы выхадзім яго, усё зробім. Толькі яму сёння горш, жар узмацніўся, вось мы і паслалі па доктара, павінен зараз прыйсці.

Аказваецца, у Валодзі ўвесь час было сорок і дзве дзясятых, а сёння ўначы стала раптам сорок адзін.

Валодзя ляжаў нерухома і нешта неразборліва так мармытаў.

Раптам як ускрыкне:

- Печку... Прыбярцыце ж печку!.. Ідзе чырвоная... Зубы вось, зубы якія!.. Шчэрыць... Прэч акрайцаў колькі... А скальпа няма... злупілі... Скураная панчоха... - і зноў заціх, ціха-ціха ляжыць.

- Ідзі, кладзіся, Муся, яшчэ рана, спаць трэба, усяго пяць гадзін, - угаворвала матуля, але я спаць ні за што не хацела.

- Ну, дык ідзі хутка апраніся, так нельга, яшчэ і ты застудзішся. Ідзі хутчэй.

Я прыхапкам прывяла сябе ў парадак і была ўжо гатовая, калі раздаўся асцярожны званок: прыйшоў доктар.

Я абавязкова хацела ўвайсці разам з ім у Валодзін пакой, але матуля мне гэтага ні за што не дазволіла. Што доктар казаў - не ведаю, чула толькі, як ён, адходзячы, паўтараў у пярэднім пакоі, што калі Валодзя пачне адкідваць галаву, гэта дрэнна, і тады трэба зараз жа паслаць па яго.

Матуля была бледная, як смерць, я баялася, што яна вось-вось зваліцца. Падумайце, колькі начэй не спаць і так страшна турбавацца!

- Ідзі, Наташа, падбздэрся гарбатай, ды і Мусю напаі, ужо ў гімназію ёй няма чаго сёння ісці.

- Ты думаеш? А не лепш для яе...

Але я і дагаварыць не дала.

- Як? У такую хвіліну мяне адправіць! Ні за што! Я таксама хачу дапамагаць Валодзю даглядаць.

Матуля нічога не сказала, толькі на адну хвіліну падняла на мяне вочы... Яна ніколі не памінае старога зла, ніколі не пілуе, і зараз нічога не сказала, але я адчула, што яна падумала. Я не магла гэтага вытрымаць.

- Мамуся, дарагая, няўжо ты думаеш, што я зноў... Мне так балюча, так сорамна, я ўжо так шмат плакала...

Але матуля мне і дагаварыць не дала.

- Веру, дзетачка, веру. Разам будзем за хлапчуком нашым глядзець, ану Бог дасць... - у яе штосьці як быццам абарвалася ў горле.

І мы з мамусяй сапраўды ўвесь дзень разам ваяваліся каля Валодзі, матуля клала пры дапамозе Глашы кампрэсы, мяняла лёд, я прыносіла пітво, паіла яго, нават разы два падавала лекі. Валодзя ляжаў то так ціха, не варушачыся, што матуля некалькі разоў прыслуховалася, ці дышае ён яшчэ, то раптам кідаўся, спрабаваў ускокваць, стукнуў раз матулю, пхнуў і мяне зноў, так што я ўвесь морс сабе на сукенку выпіла. Хай пхаецца, хай што хоча робіць, абы паправіўся, абы жывы застаўся.

- Прыбярцыце... прыбярцыце гэтыя морды!.. Навошта цвікі... у галаву... і снегам засыпаюць... Холадна... колькі снегу... сыплюць...

Мяне санкамі! - раптам закрычаў ён.

Яшчэ імгненне - і ён выскачыў бы з пасцелі.

- Наташа, ці не лепш Мусю адвесці? - пачаў тата, але мама, думачы, што я не пачую, ціха так адказала:

- Пакінь, хай пабудзе. Бог ведае, што заўтра здарыцца. Пэўна, апошні дзень...

Значыць, праўда, Валодзя памірае. Памірае? Валодзя? Валодзька, весялун, шалапут, які мяне смяшыў? Не можа, не можа быць!!

- Уладзімір, - раздаўся раптам нейкі зусім асаблівы голас матулі, - паглядзі, падыдзі сюды, - паклікала яна тату.

Валодзя ляжаў ціха-ціха з шырока адкрытымі вачамі, толькі амаль кожную хвіліну неяк дзіўна адкідваў галаву, потым пачаў раптам слаба, жаласна так енчыць, вось як часам хворыя шчаняткі плачуць.

- Што, мілы, што, бедны мой? - схілілася над ім матуля.

Ён раптам абхапіў яе шыю адной рукой, моцна прыціснуўся да яе галавой і енчыў усё гучней і гучней. Потым ён пачаў плакаць, як зусім маленькія дзеці. Буйныя слёзы цяклі па твары матулі, і яна іх не выцірала, я таксама плакала, плакала плачма. Раптам Валодзя гучна застагнаў.

- Балюча, балюча як!

- У галоўцы балюча, мілы? - спытала матуля.

Але ён нічога не адказаў, ізноў ціха-ціха енчыў.

Тата даўно ўжо пайшоў па доктара, але, калі ён яго прывёў, Валодзя як быццам спаў.

Яго абудзілі, прымусілі адным вокам глядзець доктару на палец, не памятаю, што яшчэ рабілі.

- Па-мойму, у мазгах пакуль нічога яшчэ няма, усё гэта проста адбываецца ад занадта высокай тэмпературы. Лёд ні на секунду не здымаць і прымаць гэтыя парашкі. Але калі курчы стануць мацней, усё скончана.

Тата застаўся пры Валодзі, а мы з матуляй горка-горка плакалі ў маім пакоі.

- Бог захавае яго нам, Муся, захавае дзеля яго беднага таты, для якога ён адзінае суцэшэнне. Не плач, дзяўчынка. Ведаеш што? Пайдзі-ка ты з Глашай у царкву і добра-добра памаліся.

Я пачала спяшацца. Было ўжо позна, і ўсяночная магла скончыцца. Люблю я, страшна люблю ўсяночную, асабліва ў Вялікі пост.

Мы прыйшлі амаль пад самы канец і сталі ў куточак. Цудоўна ў нашай царкве: паўсвятло, зіңчы, і спяваюць такія добрыя-добрыя малітвы.

- Божа, Божа, добры Пане! Выратуй, выратуй Валодзю, захавай яго, пашкадуй нас, пашкадуй яго беднага тату! Божа, Ты ўсё можаш, выратуй, выратуй Валодзю, у нас гэтулькі гора, пашкадуй нас! Я злая, я гадкая, але, Божа, я паспрабую, я выпраўлюся, я буду клапаціцца пра Валодзю, але выратуй, выратуй яго!

І зноў я плакала, горка плакала ў сваім кутку, пакуль Глаша не павяля мяне дахаты.

Дома было ўсё гэтак жа ціха. Валодзя ляжаў, не рухаючыся, і больш не енчыў. Я села на канапку каля матулі, і мяне быццам хістаць пачало, галава пачала кружыцца, кружыцца... Я заснула.

* * *

Сёння доўга заспалася. Як толькі ўстала, зараз жа зноў кінулася ў халаціку ў пакой Валодзі. Доктар ужо быў там. Я страшна спалохалася: значыць, горш.

- Ну, Муся, - кажа матуля, і голас у яе зусім іншы, чым учора, - сёння Валодзю, дзякуй Богу, значна лепш, жар спаў, усяго трыццаць восем, зараз хутка справа на лад пойдзе.

Пане, якое шчасце, якое шчасце!.. Дзякую, дзякую Табе, Божа!

Валодзя здаровы. Новыя свавольствы

Дзякуй Богу, у хаце ў нас усё патрошку супакоілася і прыйшло ў парадак. Валодзя нарэшце падняўся з пасцелі, а то ўжо вельмі ён там заляжаўся. Але калі б вы толькі ведалі, на што ён падобны стаў!

Калі я яго ўбачыла першы раз апранутым і стаяўшым на нагах, то так і ахнула: шпацыруе сабе па кватэры адна толькі кадэцкая куртка з працягам, а ўсярэдзіне быццам зусім нічога няма, пуста ды і толькі - так усё на ім нібы на вешалцы боўталася. Затое вырас ён вельмі моцна, доўгі-даўжэзны зрабіўся.

А апетыцц!.. Я яшчэ падобнага не бачыла: як у добрага ламавога вазака, ды і таго яшчэ, чаго добрага, перафрантуе. Гэта ён, ці бачыце, "наганяе страчаны час", бо дзесяць дзён акрамя морсу ды некалькіх глыткоў малака нічога ў рот не браў, вось зараз і стараецца. Ну, пры такой стараннасці хутка нагоніць. Адна бяда, на карысць яму нешта не ідзе: есць-есць, а ўсё худы, як трэска.

І капрызнічаў жа, як маленькі. Раз - ён яшчэ ў пасцелі ляжаў - была у нас да абеду гусь, а яму кураня засмажылі, дык ён горкімі слязамі плакаў:

- Хачу гусь!

І гэта мужчына, ваяр, як ён сябе заве. А зрабі гэта я, тры гады б праходу не даваў.

Ральфік мой залаты таксама дахаты вярнуўся, а то яго, небараку, да цёці Лідушы адкамандзіравалі, каб не брахаў і пад нагамі не круціўся. Калі б вы толькі бачылі радасць беднага выгнанніка, калі я па яго прыйшла! Я яшчэ і распрануцца не паспела, толькі нагнулася галёшы зняць, як мой чарнамордзік апынуўся на маёй спіне, аблізаў мяне ўсю, твар, вушы, нават валасы, і потым цэлую гадзіну супакоіцца не мог, усё скакаў і зноў цалавацца пачынаў. Жудасна ён добры, такі адданы, сумленны. Хоць мордачка ў яго чорная, але душа чыстая, беленькая, без адзінай плямкі!

Адно, што ў нас, на шчасце, яшчэ ў парадак не прыйшло, гэта мае ўрокі музыкі: дома я граць не магу, баяцца, каб ад гэтага ў Валодзі галава не забалела - дзіва што, захавай Бог! Ну, а пасылаць мяне ў чужую хату канцэрты даваць, для гэтага матуля занадта далікатная.

Я думаю, Снежыны дагэтуль не забыліся, што я ім у той знакаміты дзень найграла. Валодзька кажа, што ў мяне выдатнае пастаянства ў музыцы і, што б я ні грала, усё выходзіць з оперы "Заткні вушы і бяжы прэч". Бачыце, зараз ужо самі можаце бачыць, што ён, дзякуй Богу, паправіўся.

Валодзька дома стараецца, наганяе, што не даеў, а я ў гімназіі - наганяю, што не дадурэлася. Не ведаю з-за чаго, але, па-мойму, зараз у гімназіі неяк асабліва весела стала. І на вуліцы зараз весела, сонейка, светла, шкада толькі, што коўзанка цю-цю.

У класе ў нас з некаторых часоў новая мода завялася, гэта пакуль я не хадзіла, таму перш пра яе нічога і не ведала. Сяджу я сабе як ніколі нічога, адчуваю, здаду штосьці з маімі валасамі мудруюць. Ну, думаю, хай сабе. Пакраталі, пакраталі і супакоіліся, а я і зусім не турбуюся.

Раптам Сахарава мне шэпча:

- Муся, стужку з касы згубіш!

Я хутка так - лап за касу, я ж усё хутка раблю, ціха ды асцярожна не ўмею. Тузанула косялю, а кончыкі - ляп мяне па шчацэ, ды і вакол пырскі паляцелі. Мокра. Фі! Гэта, гляньце толькі, яны маю касу ў чарніліцы купалі; пакуль я рахмана сядзела, тая чарніла ўдоваль і напілася. Вось калі б касюля мая сапраўды "дагары" расла, са мной такой каверзы не здарылася б. А тут яна як раз да глыбіні чарніліцы і дацягнулася. Ну зразумела, цяпер бегам у мыйную адцірацца і адмочвацца.

Але на геаграфіі ўчора ў нас штука выйшла - усім штука штука.

Настае ўжо канец чацвёртай чвэрці, ва ўсіх амаль адзнакі ёсць.

Па геаграфіі ўсяго сем чалавек не спытана, між іншым, Пыльнева, тая, што на Законе Божым "Гэй, вы, галубчыкі" пакрыквала. Дзень сабе ідзе, як ідзе. Апошні ўрок - геаграфія. Швейцар як заўсёды цягне карту на дошку вешаць. Раптам чую голас Пыльневай:

- Карта то навошта?

- Як навошта? - кажуць ёй. - Таму, што геаграфія.

- Якая там геаграфія - маляванне.

- Ды што ты, з глузду з'ехала? Заўсёды ў пятніцу апошні ўрок - геаграфія.

- Божа мой! Праўда ж пятніца, а я думала чацвер і маляванне.

Пане, што ж я рабіць цяпер буду? Абавязкова выкліча, у мяне ж няма бала, а я не вучыла.

Ледзь не плача, ды і зразумела - якія тут жарты: Тэракотцы "пяцёрку", а то і адзінку паставіць - як хлеба з маслам з'есці.

- Слухайце, спадарычні, калі мяне выклічуць, напрамілы Бог, скажыце, што мяне няма.

- Што ж ты думаеш, Алена Пятроўна сляпая, ці што, што цябе не ўбачыць?

- Дык жа я далёка, на самай апошняй лаўцы.

Раптам яна штосьці сцяміла і адразу павесялела.

- Яўгеніі Васільеўны не будзе на ўроку?

Хто кажа "так", хто "не".

- Калі сыдзе, усё пройдзе шчасліва. Толькі, дзеля самога Бога, скажыце, што мяне няма; а мяне і праўда не будзе.

- Што ж ты, скрозь зямлю правалішся, ці шапку-невідзімку надзенеш?

- Ды ўжо правалюся, надзену, усё зраблю, толькі скажыце, што мяне няма.

- Прыгожа як махляваць! Я не дазволю Алену Пятроўну ашукваць, - вылазіць Танька.

Ах ты, гадасць! Смелая размаўляць! Але ў гэтую хвіліну ўваходзіць Тэракотка. Гучна лаяцца нельга, а таму я нагінаюся праз праход і кажу:

- Не спрабуй, не спрабуй пляткарыць!

- Хачу і буду!

- Будзеш? Добра! Тады, далібог, я скажу, што ты нямецкі пераклад з хатняга лістка спісала!

- Не адважышся.

- Вось табе крыж, скажу! - і я шырока жагнаюся.

- Старабельская, па-першае, спыніце вашы гутаркі, а па-другое,

чаго гэта вы раптам зажагналіся? Цяпер не час і не месца. Не замяняйце
Грачовай слухаць.

Вось праціўная! Яшчэ з-за гэтай падлізніцы мне ж і дасталося!

Ну, добра, хай толькі выдасць Пыльневу. Я яе, падлізніцу гэтакую, так падкачу...

Жанюрачкі няма, аглядаюся ў бок Пыльневай - што за цуд? - і яе няма. Зазіраю пад лаўкі, таксама не відаць. Праўда, шапку-невідзімку надзела.

Армяшка выклікае Андронаву, Мартынаву... Пыльневай няма як няма. Я даўно ўжо хачу навесці даведкі, ды ніяк не магу, як ні павярнуся, географша на мяне вока тарашчыць:

- Сядзіце, калі ласка, ціха.

А ззаду хіхікаюць з усіх канцоў класа. Армяшка шалее. Жанюркі ўсё няма.

Адпусціла, нарэшце, душу Мартынавай на пакаянне.

- Пыльнева.

Маўчанне.

- Пыльнева, - ізноў кажа яна.

Сёй-той пырхае, сёй-той нерашуча так кажа:

- Яе няма.

- Што? Не прыйшла?

- Не прыйшла! - як змовіўшыся, раўнулі мы ў адзін голас з Цішалавай, і ў тую ж хвіліну я паварочваю вочы на Таньку:

- Толькі асмелься!

Але яна маўчыць. У класе зноў пырхаюць.

- Ці спыніце вы ваш дурны смех, вам сёння ўсё смешна. Сахарава, да дошкі.

Армяшка адварнулася тварам да карты. Першая лаўка працягвае аглядацца. Я таксама хутка паварочваюся.

- Дзе? Дзе? - аднымі вуснамі пытаю я.

Кумачка паказвае пальцам на нашу вялікую сцянную шафу, дзе захоўваюцца сшыткі для малявання, самаробкі і ўсякія іншыя падобныя хароствы.

Спрытна, то спрытна! Гэта яна туды забралася і сядзіць пад ніжняй паліцай побач з чарнільнай бутляй.

Хоць я і на першай лаўцы, але з майго месца ўсё выдатна відаць, таму што шафа знаходзіцца ў канцы нашага праходу. Працягваюць хіхікаць і паварочвацца. Раптам высоўваецца спалоханая галава Пыльневай, а рука яе махае нам, каб мы не глядзелі і не смяяліся. Выгляд у яе такі пацешны, што мы пачынаем гучна пырхаць. Тэракотка ўжо адкрывае рот лаяць нас, у гэтую хвіліну ўваходзіць Яўгенія Васільеўна...

Мы паміраем, а Пыльнева, дакладна, даўно сканала. На хвіліну становіцца зусім ціха, але потым ізноў пачынаюць пасмейвацца і пазі-

раць на шафу. На шчасце, з месца Жанюрачкі нельга разгледзець, што ў шафе адбываецца, відаць толькі, што яна на тры чвэрці адчынена.

- Ды перастацьце смяцца, што гэта такое! І не круціцеся! Нічога там цікавага няма. А шафа чаму адчынена? - кажа яна, устае і - о, жак! - збіраецца ісці зачыняць яе.

Але Шурка наша, малайчына, не разгубілася, хутка ўскоквае і вельмі так:

- Не турбуйцеся, Яўгенія Васільеўна, я зараз зачыню.

Пстрык! - Пыльнева замкнёна. Ну, а калі задыхнецца?

Але Бог мілаваў, яна не задыхнулася, таму што праз пяць хвілін урок скончыўся. Пакуль Жанюрачка з Тэракоткай тары-бары ў дзвярах разводзілі, шафу адмакнулі. Пыльнева выбралася адтуль, але праседзела на куішках каля сваёй парты, пакуль армяшка не пайшла канчаткова. Так справа зусім, гэта значыць амаль зусім шчасліва і праехала, толькі Яўгенія Васільеўна вылаяла нас за "дурны вечны смех" і за шум у класе.

У Танькі выгляд быў страшна падлаваты, таго і глядзі наплятка-рыць. Але я да яе яшчэ раз падышла і яшчэ раз пабажылася, што, калі яна хоць слова асмеліцца піснуць, я скажу пра нямецкі пераклад.

Спалохалася - будзе маўчаць. У якія вякі, раз спісаўшы, спадзяецца добрую адзнаку ад мадэмуазель Лінды атрымаць - і раптам яе на чыстую ваду выведучь!

Зараз вы разумееце, што ў класе ў нас не сумна і што я нездарма люблю нашу гімназію. Праўда ж - цёплая кампанія?

Выбух. Спадчынік

Не, гэта станоўча немагчыма ўявіць, якімі нас салёнымі сняданкамі ў гімназіі кормяць! Проста-такі піць стамляешся.

У апошні дзень перад роспускам на святы расшчодрыліся, далі па кубку юшкі і па кавалку пірага да яе. Ну, ужо і юшка, далажу вам! Нейкая горка-салёная, нібы вада марская. Але вадзе даравальна быць такой, бо ў ёй селядцы водзяцца, а вось у юшцы, акрамя нейкіх ліліпутскіх рыбінак - не ведаю ўжо, як яны там завуцца, - нічога рашуча не вадзілася.

Дзякуй, што мамуся мяне зараз пітвом забяспечвае. Перш думала гарбату даваць, але халодная нясмачная, малако з іншай стравай не асабліва то мірыцца, вось і выклечыла я сабе журавінавага квасу, гэта і вельмі-вельмі смачна, і смагу спаталяе. Усякі дзень даюць мне па такой невялікай бутэльцы.

Апошні раз за ўрокам малявання Юлія Рыгораўна, зазвычай, абыходзіць рады, малюнкi папраўляе. Падсела да мяне, а ў мяне ліст вялікі намаляваны, гэта значыць на тым кардоне, з якога я змалёўваю ліст, - а ў мяне выйшла штосьці нахштальт крывого трыкутніка. Пачала яна папраўляць. Я гэта толькі так кажу "папраўляць", насамрэч яна па чарзе кожную лінію сцірала і рабіла новую.

Я, каб даць ёй месца, трохі адсунулася і абаперлася на сваю адкрытую сумку, сяджу і гляджу. Раптам - пуф! - стрэл, потым "бж-ж"... Мокра! Гэта квас мой разгуляўся. Вярочку, якая корак трымае, я пераразала, каб на вялікім перапынку доўга не важдца. Я ўвесь час так раблю - і нічога, заўсёды шчасліва стаіць. А тут, як я рукой ды бокам прылягла на яе ды прыгрэла, квас вось і занепакоіўся.

Мой дзівосны малюнак увесь чырвоны - счырванеў, бедненькі, ад сораму за мяне, верагодна, - з фізіяноміі маёй цячэ, з Любінай таксама, яе сшытак таксама абрасіла, на падлозе лужына, на настаўніцкім сталі і журнале чырвоныя кляксы - скандал! Дзякуй богу, Юлія Рыгораўна жывая і цэлая. І трэба ж, каб гэта менавіта на яе ўроку здарылася! Чаму не на арыфметыцы? Чырвонаскурцы карысна было б душ прыняць. Гэта ўжо завецца "не шанцу"... Колькі смеху было - і не перадаць, проста за бакі трымаліся. Люба трошкі перажывала, што ёй так сшытак размалявала, але потым супакоілася - усё адно ўжо канец сезону.

Але як квас страляе, падумайце толькі: дзе я, а куды корак адкінула - да Сахаравай! Зрэшты, вы не ведаеце, дзе яна сядзіць, - на супрацьлеглым канцы класа. І прама гэта ёй па носе стукнула. Ну, думаю, гуз набіла - не, нічога! А ў яе, у беднай і так ужо ўпрыгожванне - лоб зашыты. Не ведаю чаму, вельмі мяне гэта цікавіла, але ніякавата ж так прама спытаць: "Чаму, маўляў, табе лоб зашывалі?" Ну, я намёкамі рознымі распаўядаю ёй, як сама часта пляскаюся і то там, то там што-небудзь ды растаўку.

- А ты? - пытаю.

- Не, я, кажа, падала шмат разоў, але надта ніколі не разбівалася. Значыць, так, дакладна, і нарадзілася з зашытым ілбом.

Прыходжу дахаты; у нас доктар, Валодзью аглядае. Скажаў, што зараз усё добра і яму можна з наступнага ж дня пачаць хадзіць. Я праходжу, а Валодзька шэпча:

- Навіна, Мурка, рада я будзеш, як ніколі.

- А што?

- Потым, калі доктар пойдзе.

Ізноў чакай! Хачу прайсці, а тут маюся мяне спыніла.

- Будзьце ласкавы, доктар, прапішыце што-небудзь маёй дзяў-

чыне, а то яна пабляднела ў мяне за апошні час, ды і галава з раніцы часам баліць.

Гэта праўда, у мяне з нечага галава разбольвацца стала.

Узяў доктар мяне рукамі за галаву і ну цягнуць за ніжнія павекі, а потым для нечага зубы глядзець стаў.

- Невялікае малакроўе, і нярвовая дзяўчына трошкі. Паскарэй увесну на паветра. І авёс давайце ёй піць.

Вось што надумаў - авёс піць! Яшчэ сенам карміць пачне. Валодзька, як пачуў, узрадаваўся, дражніцца цяпер:

- Глядзі, Мурка, яшчэ ржаць пачнеш. Цёця ці не памылілася, ці не паклікала па памылцы ветэрынара? Нешта ў яго прыёмы вельмі дзіўныя: перш за ўсё ў зубы глядзець, потым аўсу засыпаць загадаў.

- Ну, добра, паехаў. Скажы лепш навіну.

- А навіна важнецкая - спадчыннік нарадзіўся.

- А мне што? Быў адзін, зараз два будзе.

- Ды ты думаеш, у каго?

- Ды зразумела, не ў цябе, а ў гасудара.

- А вось і не!

- Ну, дык у каго?

- У цёці Лідушы!

- Ну-у?.. Хлусіш!..

- Еў боб, не хлушу.

- Калі? Ды не, хлусіш! Матуля, праўду ён кажа, у цёці Лідушы сын? - лячу я да мамусі.

- Праўда, Мусінька, учора ўвечар нарадзіўся.

- А як яго завуць?

- Ды пакуль ніяк, бо яго яшчэ не хрысцілі, але назавуць, верагодна, Сярожам. Цёця вельмі любіць гэтае імя.

Нарэшце вось! Даўно пара было! Але як я радая. Гэта жудасна-жудасна добра! Вось весела зараз будзе! А ўсё-такі шкада, што ён мне пляменнікам не можа прыйсціся. Так бы хацелася, такі мілы, круглы, увесь у локанах, бегает за мной: "Цёця! Цёця!"

Зразумела, я пачала зараз жа ўпрошваць матулю павясці мяне да цёці Лідушы, але яна ні за што не згаджалася. Кажа, што хлапчук яшчэ занадта маленькі, трэба пачакаць некалькі дзён, зараз яго турбаваць нельга. А мне так хацелася, бо я ніколі ў жыцці не бачыла зусім-зусім маленькага дзіцяці, бачыла толькі, як на вуліцах іх мамкі і нянькі на руках носяць. Ды жа гэта здалёк, і чужыя.

Ён, дакладна, мілюсенькі павінен быць, асабліва калі на цёцю Лідушу падобны, бо яна такая добранькая. Так, але толькі тады ў яго

светлых локанаў не будзе, бо цёця амаль такая ж чорненькая, як матуля. Але ўжо ружовы напэўна будзе, і вочы вялікія-вялікія. Цікава, як яго цёця апранула, хлопчыкам ці дзяўчынкай? Таму што часам маленькіх хлопчыкаў і ў сукеначках водзяць. Не, хай апране яго ў матроскі гарнітур, гэта страшна міла павінна быць, такі малюсенькі мужчына.

Трэба яму для першага знаёмства што-небудзь падарыць. Што? Ляльку не дасі, бо хлопчык... Выдатна! У мяне малюсенькі белы баранчык ёсць, яго і аднясу. Толькі б хутчэй павялі мяне туды, так хочацца паглядзець!

Светлае свята. Будучы Сярожа. Я - персана

Зноў я сто гадоў нічога не запісвала, усё не даводзілася. На Жар-ным тыдні мы ўсім домам гавелі [71] у адной царкве са Снежынымі, але акрамя як у царкве з імі не бачыліся - ці час па гасцях хадзіць?

Люблю я, жудасна люблю Жарсны тыдзень і ўсе падрыхтоўкі. Так урачыста, пахне алеем, сняткамі [72], усё ў нейкім асаблівым настроі, нават гавораць ціха, роўна, не спяшаючыся; усе такія рахманыя. Нават Дар'я з Глашай амаль не лаюцца, ды, праўда, і часу няма: Дар'я пячэ, месіць і смажыць, а Глаша мые, трэ, выбівае. Але і мітусяцца неяк паціху, быццам на пальчыках.

Татачка з матуляй посцяцца, але нам з Валодзям гэта дазваляюць толькі напалову і прымушаюць усякі дзень з'ядаць па талерцы моцнага булёну. Я яшчэ ела сваё сена... гэта значыць я хацела сказаць, свой авёс. Ну і гадасць жа! І як толькі бедныя коні могуць гэтым усё жыццё сілкавацца?

Затое мы з Валодзям адводзім душу на ікры, вэнджаным сігу [73], піражках з грыбамі і таму падобных смачнасцях. Дарэчы пра грыбы, Валодзька-такі не выцерпеў і прадставіў, як дзве пані ў пост на вуліцы сустракаюцца:

- Ah, bonjour! - Bonjour, cherie! - Est-ce que vous govez? - Oui, je gove. - Et qu'est-ce que vous mangez? - Des pirogues avec des gribea [74].

Толькі насмяшыў мяне ў той час, калі я гавела, а хіба гэта добра?

71 Гавець - пасціцца і наведваць царкоўныя службы.

72 Сняткі - вяршкі, знятая смятана.

73 Сіг - рыба сямейства ласосевых.

74 Ах, дабрыдзень! - Дабрыдзень, дарагая! - Вы "гове"? - Так, я "гове". - І што ж вы ясе? - Піражкі з "грыбе". Валодзя зноў жартуе і ўстаўляе ў французскія фразы рускія словы.

І то я так баялася, так баялася што-небудзь забыцца на споведзі сказаць. Ужо я ўзгадвала-ўзгадвала, здаецца, нічога не ўтаіла, а то гэта страшны-страшны грэх.

Самая цікавая мітусня пачалася з чацвярга вечара: рабілі кулічы, мазуркі [75], і ад усякага цеста Дар'я давала мне па кавалачку, так што я сама змайстравала і булачку, і мазурку. У пятніцу фарбавалі яйкі лакам сямі колераў. У мяне ўсё роўна выходзіць, але Валодзя так размаляваў, проста цуд: і кветкамі, і рознакаляровымі трыкутнікамі, вось як мячыкі бываюць. І такія вясёленькія, стракаценькія, проста цацкі!

У суботу падрыхтоўвалі велікодны стол. Як заўсёды, абрус па краі ўпрыгожылі зялёнымі галінкамі - ведаецца, бабы прадаюць такія, доўгія-доўгія, па тры-чатыры аршыны [76] кожная! Вельмі прыгожыя. Наставілі шмат гіяцынцікаў, дзівосна добра выйшла, а ўжо пра тое, якія смачныя рэчы паміж усім гэтым размясцілі, і казаць няма чаго!

Да ютрані нас ні за што не ўзялі, а паўкладвалі ў дзесяць гадзін спаць і абяцалі разбудзіць, калі прыйдуць з царквы разгаўляцца. Ужо я скрозь сон чую, што звоняць, хутка ўскокваю, накідваю халацік, бягу!

- Хрыстос уваскрос, Муся! - кажа матуля.

І ўсякі год, калі я першы раз чую гэтыя два словы, у мяне нібы нейкія мурашкі па спіне прабягуць, у горле штосьці заціснецца, нібы плакаць хочацца, і я не магу адразу, зусім адразу адказаць: "Сапраўды ўваскрос"! А званы гудуць, весела, урачыста, радасна так. Ах, добра, добра!

На першы і на другі дзень прыходзілі віншавальнікі, хрыстосаваліся, елі, пілі, пілі і елі. Мы, дзеці, плюс Снежныны, качалі яйкі, а ў ежы ад віншавальнікаў таксама не адставалі. Нарэшце ўчора матуля павяла мяне да цёці Лідушы.

Валодзька страшна смяяўся, калі дазнаўся, што я хачу будучаму Сярожы баранчыка аднесці, матуля таксама казалі, што ён яшчэ не зразумее, але я ўсё-такі цацку ў кішэню паклала, ды яшчэ прыхапіла добранькае пярэстае яечка. Што ж тут не зразумець? Трымай у руках ды глядзі.

Прыходзім. Ну, вядома, нас цалуюць, абдымаюць. Цёця Лідуша радасная, зіхатлівая, Леанід Георгіевіч таксама.

- Хочаш, Муся, вядома, Сярожу майго паглядзець? А ён слаўны будзе хлапчук. Вы як раз своечасова прыйшлі, ён зараз не спіць - гуляе.

75 Мазурка - пірожнае, салодкая аладка даўгаватай формы з міндалю, з арэхамі і вострымі прыправамі.

76 Аршын - руская мера даўжыні, роўная 0,71 м.

Пойдзем.

Уваходзім. Гляджу направа, налева, - ніхто не гуляе, стаіць толькі, нагнуўшыся над ложкам, шырокая блакітная спіна, а пасярод пакоя цудоўная плеченая калясачка з белых палачак, а паміж імі блакітнае нешта прасвечваецца.

- Ну-ка, Аляксандра, пакажы спадарычні нашага кавалера, - кажа цёця.

Блакітная спіна адсоўваецца. Я падыходжу. На ложку ляжыць і боўтаецца штосьці маленькае, чырвонае-чырвонае. Няўжо гэта і ёсць Сярожа? Бедная, бедная цёця Лідуша! Гэта ж жудасна, мець такога сына!

Я нагінаюся і пачынаю яго разглядаць. Ён ні брунет, ні бландын, таму што валасоў у яго зусім няма, толькі на верхавіне нейкі рудаваты жмут тырчыць. Вочак - ні вялікіх, ні маленькіх, ні шэрых, ні чорных, а толькі дзве вузенькія палоскі, і там штосьці сінявата-каламутнае прасвечваецца. Броваў і павек і ў зародку няма. Затое рот - ад вуха да вуха, і ўсярэдзіне нічога - пуста! А вушы тырчаць, як ручкі ў кацялку. Ногі і рукі - усё дагары, а пальцы і на нагах, і на руках растапыраны, нібы дваццаць чарвякоў у розныя бакі тырчаць, і ўсё гэта дрыжыць, трасецца. А які ён чырвоны!.. Цалкам, з галавы да пят такога колеру, як вараныя памідоры.

І потым, я думаю, што ён хворы. Ці не пераламана ў яго спіна? Таму ён выцягнуцца не можа, усе ногі дагары тырчаць. Беднае дзіця! Бедная цёця Лідуша! Гэта жудасна!.. Але яна, здаецца, задаволена... Не, дакладна, так толькі прыкідваецца, нельга ж усякаму сказаць: "Якая я няшчасная, што ў мяне такі вырадак нарадзіўся". Калі Бог паслаў, нічога не паробіш, - любі.

Хацела я яго на рукі ўзяць, але ён увесь мяккі, нібы кісель, таго глядзі, разваліцца. Праўду Валодзя казаў, якія яму цацкі, нічога ён усяроўна не разумее. Кісель кісялём!

- Ну, даволі яму "гуляць", яшчэ застудзіцца, вось ужо ікаць пачынае, - кажа цёця Лідуша.

Гэта "гуляць" завецца: дрыгаць рукамі і нагамі адразу - ну, прагулачка! Але як гэта ён умудраецца нагу ў рот засоўваць, няўжо можна дацягнуць? Абавязкова паспрабую.

Цёця і Леанід Георгіевіч наперапынак пытаюць:

- Ну, бачыла, які слаўненькі?

Я нешта мармычу і чырванею. Ніякавата ж праўду сказаць...

- А ведаеш, Муся, што мы вырашылі? Праз тыдзень збіраемся яго хрысціць, і адгадай, хто будзе яго хрышчоная мама? А?

Няўжо?!..

- Цёця Лідуша... няўжо?..

- Ужо ж! Хрышчоная мама будзе наша Муся, а хрышчоны бацька - твой улюбёнец, Пётр Ілліч.

Пане, вось шчасце! Пра гэта я нават і не марыла. Шкада толькі, што хроснік мой таго... Падгуляў трошкі, нават і вельмі множкі, але ану папрыгажэе яшчэ, можа, ён такі таму, што яшчэ не хрышчоны. Дай то Бог! І чаму яны яго так доўга не хрысцяць? Бо гэта жудасна непрыемна, сын - язычнік.

Мой кум. Хрэсьбіны

Ну вось нашага маленькага нехрысця і ахрысцілі, зараз усё ў парадку. І так гэта ўрачыста, цікава ўсё здзяйснялася.

Матуля растлумачыла мне, што ў рускіх водзіцца такія звычай, каб хрышчоная маці дарыла свайму хросніку кашулечку, чэпчык і белую коўдрачку: хлопчыку з блакітнымі бантамі, дзяўчынцы - з ружовымі. Вось яна рэчы гэтыя і расстаралася, усе такія прыгожыя, з гафтам, карункамі, а коўдраў дык нават цэлыя дзве: адна светла-блакітная, атласная сцёганая, - другая белая пікейная [77], з блакітнымі бантамі. Потым яшчэ купіла яна такую вялікую пярэстую хустку для бацюшкі, рукі выціраць. Па-мойму, значна прасцей ручнік павесіць. Не, кажучь, хустка павінна быць. А толькі што яму потым з ёй рабіць? Самой мне матуля зрабіла таксама белую сукенку з блакітным шалікам і ўсякімі блакітнымі прыналежнасцямі.

Напярэдадні хрэсьбін раптам званок, з'яўляецца Пётр Ілліч. Матуля выходзіць.

- Не, - кажа, - прабачце, Наталля Мікалаеўна, гэты раз я не да вас, а па важнай справе да маёй кумачкі.

Бо мы зараз з ім кумы - вось пацеха! Лячу.

- Ну-с, дарагая кумачка, гонар маю паднесці і прасіць заўтра ж абавязкова надзець гэтую штучку.

З гэтымі словамі ён працягвае мне пакуначак. Я дзякую і спяшаюся разгарнуць, але там, зазвычай, папер і стужачак немаведама колькі панаблытана, нібы ў Сібір пасылку адпраўляць сабраліся. Ну, нарэшце! Адкрываю...

Ах, якое хараство! На добранькім залатым ланцужку залаты матавы медальён, зусім гладзенькі, толькі наўскос ідуць тры пяціліткі,

77 Пікейны - зроблены з піке, шчыльнай баваўнянай тканіны з выпуклым узорам.

але такія прыгожыя, зусім ружовыя, я іх раней і за перлы не прызнала б.

Мілы Пётр Ілліч! Заўсёды выдумае што-небудзь для мяне прыемнае. Я яшчэ і яшчэ ахкала і дзякавала, а мамуся лаяла яго за тое, што ён занадта мяне песціць. Само сабой зразумела, што як толькі я была на наступны дзень пры ўсім парадзе, то і медальён не забылася на сябе начапіць.

Да цёці Лідушы мы прыйшлі першыя і прынеслі з сабой усё Сярожына абмундзіраванне. Гэты раз ён не "гуляў", а ляжаў згорнуты булачкай у нечым накшталт белага палатнянага канверціка, абабітага карункамі. У такім выглядзе ён быў больш прыстойны, не тросся, лысай галавы відаць не было, растапырак таксама, і потым ён трошкі пабялеў - менш падобны на памідор. Матуля запэўнівае, што ён будзе найміленькі, кажа, быццам усе дзеці, пакуль зусім маленькія, такія ж брыдкія, як ён, нават бывае яшчэ значна горш! Ну, вось гэта ўжо наўрад. Дай Бог, каб ён ужо хутчэй папрыгажэў.

Памаленьку пачалі сыходзіцца ўсе госці, усё больш свае. Потым прывезлі вялікую металічную балею - купель завецца, - нарэшце прыйшоў і святар. Купель паставілі сярод гасцёўні, налілі туды вады і на ручку прычапілі нашу знакамітую пярэстую хустку. Калі ўсё было гатова, святар стаў каля купелі, а мы з Пятром Іллічом за яго спіной, і Сярожу перш узяў Пётр Ілліч.

Ну, горлачка ў майго хросніка! Як гэта ён толькі вытрываць мог - гарлапаніў увесь час, ды так, што проста ў вушах звінела! Яму і смочкі ўсякія ў рот усоўвалі - крычыць-заліваецца. М-м-да, добрае дзіця: і прыгожае, і ціхенькае. Бедная цёця Лідуша!

Божа, як страшна было, калі бацюшка яго ў ваду акунуў! Я думала, вось-вось цяпер ці ўтопіць, ці задушыць! Рукі ў святара вялікія, паклаў ён Сярожу на далонь, пальцамі другой рукі заткнуў яму вушы, рот і нос. Бедны Сярожа, увесь неяк назад выгнуўся і стаў зусім падобны на снятка [78], калі яны ў супе плаваюць. Пакуль яго акунаюць - маўчыць, але як выцягнуць, крычыць!.. Ну, ды гэта зразумела, тут дзівіцца няма чаму, яму, дакладна, беднаму, таксама страшна было! Пасля купання яго ўжо мне на рукі паклалі. Ізноў страшна: ну як выпусчу? Пятру Іллічу добра, ён яго ў канверціку загорнутым трымаў, а мне яго развязаным далі, таго і глядзі - выслізне.

Прышлося тры разы абыйсці вакол купелі, потым святар загадаў нам з Пятром Іллічом тры разы дунуць і плюнуць. Потым... Так, потым яшчэ дзіця нечым духмяным, алеем нейкім, пэцкалі, потым... Потым,

здаецца, усё.

Тут пачалося віншаванне, шампанскае. Пётр Ілліч мне руку пацалаваў. Дзіва што! Бо гэта вельмі, вельмі сур'ёзна, гэта зусім не жарты - быць хрышчонай маці. Матуля растлумачыла мне, як гэта важна.

Цяпер, калі цёця Лідуша памрэ... Гэта значыць, што я кажу... Захавай Бог, Божа захавай, каб гэта калі-небудзь здарылася, я толькі так кажу, як па законе належыць, - я яму тады ўсё адно што маці буду, павінна выхоўваць, клапаціцца пра яго... Хіба гэта ўсё не важна? Усякі разумее, што так.

За абедам пілі за маё здароўе, за здароўе нованароджанага. Весела было вельмі, шкада толькі, што рана разышліся.

Калі бацюшка неяк чхнуў і палез у кішэню па насоўку, раптам гляджу - цягне нешта вялікае, чырвонае з кветкамі, думала, кавалак паркалёвай фіранкі. Не, бачу: смаркаецца. Цяпер зразумела, што ён з маёй хусткай рабіць будзе. Не заваляецца - спатрэбіцца.

Хвароба дарэчы. Зборы. Мае думкі і клопаты

А Валодзя то наш, аказваецца, найдасціпнейшы юнак. Некалькі дзён таму назад раптам "кхі-кхі" - кашляць пачаў. Як быццам розуму ў гэтым асаблівага і няма, а выйшла адно хараство. Хоць па календары ў нас і вясна належыць, але гэта яшчэ роўна нічога не даказвае - каляндар сам па сабе, холад сам па сабе. Вятруга збіраецца - дзьме, быццам узімку, а Валодзя мой сабе разгульвае, а паліточкі то, ведаеце, якія ў кадэтаў, лёгенькія, ветрам падшытыя, вось і застудзіўся.

Перш мы ўсе страшна папалохаліся, думалі - ізноў запаленне лёгкіх будзе, таму, што кажуць: раз было, таго і глядзі другое падхопіш. Але цяпер спалох наш даўно прайшоў, а я, грэшны чалавек, радая-радзенькая, ды і Валодзька таксама.

Паслалі, вядома, зараз жа па доктара. Той пачаў стукаць, слухаць: - Дыхайце. Не дыхайце. Лічыце: "Раз, два".

Усю тую камедыю прарабіў і сказаў, што небяспечнага нічога няма, толькі ўсё-такі недзе нешта не ў парадку, яшчэ не загіралася, а таму трэба яго хутчэй везці туды, дзе пацяплей, - у Крым ці Швейцарыю.

Ах, які разумнік доктар! Лепшага ён нічога і прыдумаць не мог бы.

Пачалі татачка з матуляй рады радзіць і вырашылі нам траім - мамусі, Валодзю і мне - ехаць у Швейцарыю, цяпер на Жэнеўскае возера, а потым у горы.

Ну, што? Хіба Валодзя не малайчына, што закашляў? Я проста-

такі звар'яцею ад радасці, ды і ён таксама. Як толькі нам гэта абвясцілі, Валодзька ў тую ж хвіліну апынуўся на галаве, ногі дагары, абцасамі папстрыквае і крычыць:

- Няхай жыве кашаль і слаўны доктар Абразцоў! Многія леты!

Калі б да немцаў, я б менш цешылася, але ж на Жэнеўскім возеры то ўсё французскія швейцары жывуць. Вось там смешна, павінна быць: які-небудзь дворнік ці рамізнік раптам па-французску размаўляе. Паце-ха! Чухонка малако прадае, ці баба з ягадамі прыйдзе, таксама па-французску. Каб толькі гэта адно паглядзець, ужо паехаць варта.

Па-французску, па-нямецку - усё-такі яшчэ як-небудзь можна сабе ўявіць, што мужыкі гавораць, але вось па-ангельску? Гэтага станюўча быць не можа. Ангельская мова такая цяжкая, што, мне здаецца, нават і прыстойныя ангельцы не вельмі адзін аднаго разумеюць, прыкідваюцца больш. Дзе ўжо мужыкам гаварыць!

Які ў Швейцарыі галоўны горад? Вось не ведаю. Дзе ж гасудар то іх жыве? Зрэшты, праўда, бо ў іх гасудара зусім не водзіцца, у іх і ў французав не належыць, проста яны самі каго-небудзь сабе ў старэйшыя "праізвадзяць", таму той і завецца "праіздэнт". Я хоць выдатна ўсё гэта ведаю, але абавязкова пераблытаю; праўду матуля кажа, што галава ў мяне, як рэшата.

Шкада, што ў мяне ўжо ёсць гадзіннік, а то я б сама сабе па сваім выбары купіла, але ўжо затое сыр буду есці, уволю паем.

Матуля ўчора ж была ў Валодзіным корпусе, каб атрымаць для яго дазвол на ад'езд за мяжу, білет там нейкі, а адтуль адправілася і ў нашу гімназію. Мне то білета ніякага не патрабуецца, але ўсё-такі трэба, каб адпусцілі, таму што ва ўсіх урокі яшчэ тыдні чатыры доўжыцца будуць, а мы едзем праз пяць дзён. Усё ўладзілася, таму што балы ў мяне гадавыя маюцца, а атэстацыю мне выдадуць заўтра.

У доме ў нас валтузня, мітусня, укладваюць, купляюць рамяні, замкі, у гасцёўні стаіць карзіна ў чаканні, пакуль яе напхаюць усім усякім. Бо не жарт, на чатыры месяцы з'язджаем.

Усё добра, толькі Ральфіка майго мне да смерці шкада. Вунь мы з ім толькі дзесяць дзён не бачыліся - і то як ён журыўся, цёця Лідуша кажа, што і еў ён дрэнна, схуднеў, бедненькі.

- Дзіва што, нават пабляднеў, - падхоплівае Валодзька, - колер твару зусім не той. Куды толькі ранейшы румянец падзеўся!

Вось жа праціўны хлапчук!

- Ну, а ты, матухна, добрая хрышчоненькая, што і казаць, пра сабаку вунь як бядуе, а пра хрышчоніка хоць бы ўспомніла.

- Глупства мелеш! Пра Сярожу, дзякуй Богу, ёсць каму кла-

паціцца, і тата, і мама, і няня.

- Вось гэта то і дрэнна.

- Што бацька з маці ёсць?

- Няня васьм гэта самая, - таямніча кажа ён і робіць страшныя вочы.

- Глупства! Не людаядка ж яна якая, не з'есць яго.

- Горш, шмат горш.

- Ну, добра! Мялі, Апанас, цяпер твой час.

- І не Апанас, і не на час. Гаворыш васьм, а не ведаеш, што аднойчы здарылася.

- А што?

- Ды тое, што ў аднаго афіцэра таксама такі васьм самы пісклёнак быў. Афіцэра з жонкай дома не было, толькі нянька ды немаўля. Нянька дзіця малаком напаіла, два, а то і тры кубкі ў яго ўліла.

- Ну, гэта яшчэ не страшна.

- Вельмі нават страшна, слухай далей. Напаіла, ды і пачала яго калыхаць; калыхала-калыхала, а пісклёнак ужо і дыхаць перастаў. Тут папахен з мамахен прыехалі, хутчэй па доктара. Той кажа - памёр, трэба разразаць, паглядзець, што ўсярэдзіне. Адкрылі, а там вялікі камяк масла, гэтак фунты паўтара. Вось і радуйцеся, калі ласка.

- Хлусіш, не можа быць.

- Ужо можа - не можа, а было.

Вось хлусіць, напэўна хлусіць, а ўсё-такі слухаць непрыемна. Вядома, дурасці, бо заўсёды дзяцей калышуць, ды не ўсе ж у масла збіваюцца... На ўсякі выпадак скажу цёці Лідушы, хай не дазваляе занадта шмат трэсці яго. Бедны Сярожа, ён зараз нічога, лепшы становіцца, яшчэ пабялеў, вочы амаль удвая выраслі, шкада васьм толькі, галава ўсё яшчэ голая. Толькі б назаўжды такім не застаўся, у цёці Лідушы валасы цудоўныя, але ў Леаніда Георгіевіча лысіна ладная, не пайшоў бы ў гэтых адносінах утатку.

Апошні дзень. Гора Ральфа. Валодзіны парады

Усё гатова, усё складзена, заўтра ў дарогу.

Пабывала я ў апошні раз у гімназіі, з усімі развіталася і атрымала свае адзнакі - дзве "дванаццаць" і чатыры "адзінаццаць", а за іх ад таты і матулі належную ўзнагароду. Грошыкі ж якраз дарэчы, нябось, і ў Швейцарыі, і ў Берліне знойдзецца, што купіць, а мы ж у Берліне дні на тры спынімся, каб адпачыць і ўсё добранька паглядзець.

У класе ўсё страшна зайздросцяць мне, што я за мяжу еду;

некаторыя дзяўчынкі панадавалі мне сваіх адрасоў, прасілі пісаць і дасылаць ім *cartes postales* [79]. Паштоўкамі, мабыць, магу іх забяспечваць, але лістамі наўрад. Дзе ж там пісаць? Напэўна, не будзе калі. Любе - іншая справа, ёй, зразумела, надрапаю ўсё падрабязна. Жанюрочка наша таксама, здаецца, збіраецца ўлетку ў Швейцарыю, так што, быць можа, дзе-небудзь сустрэнемся.

Скончыўшы ўсё з гімназіяй, мы з мамусяй пачалі рабіць развітальныя візіты: былі ў Снежных, у цёці Лідушы, яшчэ дзе-нідзе. Калі мы, ужо развітаўшыся, адходзілі ад Снежных і былі ў пярэднім пакоі, Саша падышоў і сунуў мне нешта ў руку.

- Толькі не паказвай нікому, - кажа.

Выйшла на сходы, гляджу: малюначак. Вянок з незабудак, у сярэдзіне анёлачак, а на адвароце напісана: "Мусі на памяць ад кахаючага яе Сашы". Дзівак!

Усе мы радасныя, вясёлыя, адзін толькі бедны мой Ральфік ходзіць змрачней за хмару. Як толькі пачалі карзінкі ды валізкі пакаваць, дык ён адразу і засмуткаваў - адчувае бедны сабачка, што збіраюцца з'язджаць.

Я вам кажу: ён усё, усё рашуча разумее. Блукае нібы ў вадугу апушчаны і ціха так. Перш жа ён хадзіць не ўмеў, усё бегаў, так і насіўся па пакоях, а зараз, калі часам і пабяжыць, то павольна, трук-трук, такім дробным трушком, ну як стомленыя коні бегаюць. А вочы яго, калі б вы толькі бачылі яго вочы! Сумныя-сумныя, і вось так ён глядзіць пільна, нібы з папрокам, часам нават неяк ніякавата становіцца, відаць, што яго сумленняя сабачая душачка баліць. Бедны, мілы чарнамазік!

Ён з цёцяй Лідушай на дачу паедзе. Я ведаю, што яго там лашчыць і берагчы будуць, але ўсё-такі не свая хата. У нас жа на кватэры яго пакінуць немагчыма: па-першае, тата зараз таксама паедзе, давязе нас да Берліна; і потым, вы ведаеце, таты ж гэта - не мамы, ці шмат яны дома бываюць? Значыць, Ральфіку давялося б увесь час з адной толькі Глашай сядзець, не асабліва ж гэта прыемна!

Валодзя зараз бясконца вясёлы, а таму мне жыцця няма, усякую хвіліну толькі і чую:

- Ведаеш што, Мурка?

Ведаю, выдатна ведаю, што ці дражніць будзе, ці глупства якое-небудзь малоць, але ўсё-такі не магу ўтрымацца і пытаю:

- Што?

- Ды я ўсё пра цябе думаю, турбуюся, як ты там у чужых краінах будзеш.

- Буду як буду, не горш за цябе.

- Адно памятай, Мурка, як мяжу пераедзем, не спалохайся, таму што там адразу ж ўсё нямецкае пачнецца. Немцы паналезуць з усіх бакоў, вусатыя, тоўстыя. Ты ж немцаў ніколі не бачыла: Амальхен твая ў рахунак не ідзе, а гэта ўсё сапраўдныя нямецкія немцы, чырвоныя, вусішчы, што ў твайго прусака, і ў кожнага ў адной руку Flasche Bier [80], а ў другой - даўжэзная-найдаўжэзная каўбаса. Напрамілы Бог, не спалохайся.

- Ідзі прэч са сваімі дурасцямі.

- Добрыя дурасці... Ах так!.. Ледзь не забыўся самага то галоўнага. Не губі ты ўсіх нас, як мяжу пераедзем. Ужо ты як-небудзь паспрабуй - хоць трохі кончык носа абцягні. Ён жа ў цябе адкрыты, думкі ўсе напаказ, як ёсць усё, што думаеш, відаць. А тут раптам - няўрокам кажучы - дурасць якую падумаеш ці немцаў у душы вылаеш... У сябе на радзіме ўсё адно, што дома, не спагоняць, а ў Нямецчыне на гэты конт, хай Бог абносіць, як строга! Там зараз жа kommt ein акалотачнік mit кніжка-падпаха, пратакол machen und dann gross скандаць [81]. Ужо ты, Муранька, напрамілы Бог, не зганьбі нас!

Вось так увесь час і за мяжой ён мяне бедненькую даймаць будзе, таму што журыцца яму не будзе чаго, а калі ён такі развясёлы - Муся трымайся!

Спаць клічуць, раніцай рана ўставаць трэба. Апошняя ноч у Расіі, заўтра ў гэты час будзем ужо за мяжой.

80 Бутэлька піва (ням.).

81 Прыйдзе... з... складзе і затым вялікі... (ням.).

Ірэна Сліўко

Ірэна Нікадзімаўна Сліўко нарадзілася ў 1941 годзе ў вёсцы Залейкі Ёўеўскага раёна. Скончыла Морынскую сярэднюю школу, Менскі фінансавы тэхнікум па спецыяльнасці "фінансіст" і Бе-

ларускі дзяржаўны інстытут народнай гаспадаркі імя В. В. Куйбышава па спецыяльнасці "эканаміст". Працавала 7 гадоў у Астравецкім райфінаддзеле, а затым у Лідскім гарфінаддзеле на пасадах эканаміста, старшага эканаміста і начальніка бюджэтнага аддзела. Друкавалася ў "Лідскай газеце", у газетах "Астравецкая праўда", "Ёўеўскі край", "Прынёманскія весткі", у калектыўных зборніках "Мой горад - гонар мой", "Ад лідскіх муроў", "Дарослыя - дзецям", у кнігах А. Каладзяжнай "Этапы жыццёвых дарог" і "Памяць - галоўны сведка", у электронным літаратурным часопісе "Русская Балтика" ў Літве, выступала з вершамі на Лідскім радыё і тэлебачанні, на розных мерапрыемствах г. Ліды. З'яўляецца актыўным членам літаратурнага аб'яднання "Суквецце" пры рэдакцыі "Лідскай газеты". Па выніках III літаратурнага конкурсу імя Веры Навіцкай (снежань 2018 г.) узнагароджана дыпламам II ступені і літаратурнай прэміяй. У 2021 годзе выдала першую кнігу паэзіі і прозы "Выток пачынаўся ад Гаўі".

Паводле кніжкі Веры Навіцкай

"Вясёлыя будні"

3 дзённіка гімназісткі

Раздзелы:

1. Набажэнства. Японка.
2. Нашы настаўніцы.
3. Мая кампанія. Вандроўка па святых месцах.
4. Мае таленты. Праткнутае вока.
5. Падказка. Валодзя радуецца.
6. Прусакі. Я папалася.
7. Падарунак. У Снежных.
8. Бацюшкавы хітрасці. Адзнакі за чвэрць.
9. "Дэман". Мае мары.
10. Мадэмуазэль Лінда плача. Наша рашэнне.
11. Арыфметыка. Зубаву выключаюць.
12. Васёмёрка. У дэці Лідусы. Новенькая.
13. Маё нараджэнне. Падарункі. Ёлка.
14. Коўзанка. Мае поспехі.
15. Гімназія. "Хлопчык у Хрыста на ёлцы".
16. Матулю ўламалі.
17. Наш юбілей.
18. Перад законам Божым. Мама атруцілася.
19. Ад'езд дзядзькі Колі.
20. Валодзя здаровы. Спадчыннік.
21. Светлае свята. Будучы Сярожа.
22. Хрэсьбіны. Хвароба дарэчы. Зборы ў Швейцарыю.

1. Набажэнства. Японка.

Я ўжо сапраўдная гімназістка.
Хоць самая маленькая ў класе.
Не прапаў мой настрой аптымісткі.
І веды мае ў грунтоўным запасе.

Першы ўрок - гэта ўрок набажэнства.
Сукенка па модзе, чорны фартух.

Ёсць і складачкі, крыльцы і фрэнзлі,
Бо ў мамы на моду густ не патух.

У штатным раскладзе ёсць класная дама,
Яна рассаджвала на лаўках у класе.
Вочы вялікія, зубы таксама.
Рухавая, сапраўдная Дуся.

Няўжо з японкай мяне пасадзілі?
Даволі светлая, вочы - уверх.
Вось якое шчасце мне ўдружылі,
А яшчэ я не ўспела яе разгледзець.

Моўчкі сядзім, але не знаёмімся.
Як прынялі яе ў нашу гімназію?
Глядзім, разважаем, быццам саромімся
Можа, трапіла яна ў аказію?

Вельмі добра, што я памылілася.
Завуць - Любай, яна праваслаўная.
Цяпер, вядома, мы разгаварыліся,
Люба мілая, такая слаўная.

Калі гаворыць, ці ўсміхаецца,
Рот пацешна банцікам складае.
Вясёлая, смехам заліваецца,
Майму настрою - адпавядае.

2. Нашы настаўніцы.

Клас наш вялікі, вясёленькі,
Размешчан на трэцім паверсе.
Вокны прыгожыя і светлыя.
А выхадны - адзін дзень за тыдзень.

Руская мова - Вольга Віктараўна,
Наймільейшы тоўсты Барбос.
Французская мова - Надзея Аркадзеўна,
Дзяўчынкі не любяць, але яна слаўная.

Мадэмуазэль Лінда - нямецкая мова.
У доўгай сукенцы, страшна худая.
Нос, падбародак - вуглаватыя,
Вочы бліскучыя, але злючыя.

Географша мне не да спадобы.
Завуць яе Алена Пятроўна.
Строгая, я гэта адчуваю,
Ля яе мне холадна заўсёды.

Арыфметыка - Вера Андрэеўна.
У класе бегает, рукі пацірае,
Хоча мілай быць, а сама праціўная,
Майму густу не адпавядае.

Самы мілы - урок малявання,
Настаўніца - Юлія Рыгораўна.
Спрытная, вочы велізарныя,
Як царыца, вельмі ласкавая.

Наш папок - брыдкі і жаўтлявы.
Жартаўнік - вясёлы і ласкавы.
Заве нас "кралечкі", такі вяртлявы,
Сапраўдны душка, вельмі рухавы.

Як у нашай гімназіі весела!
Мы на новенькіх не падобныя.
Здаецца, што мы найлепшыя,
А на самай справе - вельмі шумныя.

3. Мая кампанія. Вандроўка па святых месцах.

Я маю сябровак трох неразлучных.
Разам сядзім, абняўшыся, ходзім.
Нам, чацвярым, вельмі спадручна.
Разам ходзім, - дарогу гародзім.

Шурка Цішалава - вельмі смешная,
Хоць ты медаль за свавольствы давай.

Мордачка ў яе - найпацешная,
Куды захочаш, яе прымяняй.

Самая маленькая ў класе - Штофік.
А я называю яе Паўштофік.
Валасы кароткія і прыгожыя,
Белабрысыя і кучаравыя.

Самая ціхая з нас - гэта Люба.
Яна рэдка калі "раздураецца".
Наша Люба - сапраўдная галуба,
Смехатушка, смехам заліваецца.

Неяк абвясціла нам класная дама:
Па арыфметыцы цяжкае заданне.
Кампанія мая напалохана,
Выконваць зусім няма жадання.

Шурка ўся, бы ў вадзі акнулі,
Люба, Штоф, - як Бог на душу пакладзе.
Я не хачу, каб увагу звярнулі,
Другія дзяўчынкі, што рады бядзе.

Шурка рашыла: "Бязым да абраза".
Абраз унізе, туды ходу няма.
Аднак, віхурай нясе́мся ўсе разам,
Каб хутчэй прыкласціся да абраза.

Усе прылажыліся, уцякаем у клас.
Шурцы лампадка галаву абліла.
Вельмі баяліся, што ўбачаць нас.
Усё абышлося, і яна ўцякла.

Задача няхітрая, я ўсё рашыла,
І Шурцы ўсе радкі перадала.
А Танька Грачова яе абманула
І гэта хлусня ёй не пройдзе дарма.

Пасля ўрока пачаўся суд і разбор.
Усе дзяўчынкі чэсна прызналіся.

Не будуць больш бегаць у калідор,
У час перапынку гэта забараняецца.

4. Мае таленты. Праткнутае вока.

Кожны дзень задаюць нам заданні.
Яшчэ і музыка. На што мне яна?
Я сама задаю такія пытанні,
Бо здольнасцяў у мяне ніякіх няма.

Спевы - мне адной смешным не здаваліся.
Нават настаўніца засмяялася.
Слых дрэнны таксама: калі граю,
Дык у трох актах пяць разоў зманю.

Пасля званка - урок малявання.
А я на шырыню рукі развяла.
Чую раптам - Люба закрычала.
Божа! У якой я распачы была!

Я алоўкам трапіла ёй у вока.
Чырвонае, усё крывёю залітае.
З Любай доктар, мяне пояць кроплямі,
Мы спакойныя, вока абмытае,

Мая мамачка напалохалася,
Заплаканую павялі дадому.
Калі дазналася, што здарылася,
То спалохалася за Любу.

Мама рашыла: пойдзем да Снежных, Я,
Я, плачучы, стала ля іконы.
Божа, зрабі, каб Люба выжыла,
І што я злосці не зраблю нікому.

Да нас выйшлі спадар і спадарыня.
Вельмі ласкавыя, усмешлівыя.
Праз тыдзень Люба паправіцца,
Я ўзрадавалася і расплакалася.

5. Падказка. Валодзя радуецца.

Алена Пятроўна вельмі нядобрая,
Нікому ў журнале няма "дванаццаць".
Нават Зярновай, што ўсё ведае,
Паставіла толькі "адзінаццаць".

Грачовай у журнале стаіць "адзінаццаць".
Не лепш за іншых яна адказвала.
Паўштофік сёння цудоўна адказваў,
А толькі "дзсяць", мы думалі "дванаццаць".

А бедная Юля папалася зноў.
Пэўна, задання зусім не чытала.
Усе акіяны я падказала,
А на даўгаце так і папалася.

Географша падказку заўважыла.
Я паднялася і моўчкі стаю.
"Што за манера заўсёды падказваць?
Ім толькі шкодзіце". А я ўсё маўчу.

Шкодзіце? Не падказала б я Юлі,
Адзнака ў журнале стаяла б не "сем".
І калі дома наганяю не будзе,
І адзнака для класа - усё-такі "сем".

Валодзю, нарэшце, у корпус прынялі,
Сапраўдным кадэтам з'явіцца тады,
Каб царскую фамілію не прапусціць незнарок,
І пры сустрэчы аддаць чэсць пад казырок.

6. Прусакі. Я папалася.

Вера Андрэеўна з'ехала з рэльсаў.
Сёння ў нас зноў пісьмовая работа.
"Дванаццаць" у яе атрымаць нельга,
У мяне з "дзсяткай" таксама турбота.

Шурка Цішалава песні спявае:
Сёння пісьмовай работы не будзе,
Бо Шурка гэтага не жадае.
Якая ж падзея сёння адбудзецца?

Яна за рукаў падцягвае мяне.
Хітраваты яе тварык смяецца.
Я гляжу на гэта быццам у сне.
І штосьці сцяміць мне трохі ўдаецца.

У скрынцы ўбачыла вялікіх вусачоў.
А пасярод яны ўсё шастаюць.
На справе там шмат вялізных прусакоў.
Выпусцім іх шпацыраваць па класе.

У клас уваходзіць Вера Андрэеўна:
- Прыступім да арыфметыкі.
Шурка ўстае: "Вера Андрэеўна,
У вас на сукенцы нейкая адмеціна."

Што толькі робіцца - віскочуць, пішчаць.
А больш за ўсіх - гэта наша кампанія.
Шурка так лямантуе, усе крычаць,
Ды і мяне цягне на завыванне.

Класная дама хацела даведацца:
"Чые гэта штукі?" - кажа яна.
Але маўчанню яна не паверыла,
А скандал ўздываць не хацелася.

Бяда прыходзіць зусім нечакана.
На ўроку я рашыла пасмяяцца,
Як мадэмуазэль Лінда "л" вымаўляе, -
А над гэтым ніколі нельга смяяцца.

7. Падарунак. У Снежныхных.

Зранку ў нядзелю бацькі на вакзале.
Сустрэкаць паехалі цёцю Лідушу.

З дзядзькам яна прыбывае з Швейцарыі.
Мая цёця Лідушка - сапраўдная душка.

З Жэневы я іх не магла дачакацца.
Мне вельмі цікава, які ж падарунак.
Я гару ад цікаўнасці дазнацца.
Мала часу засталася даведацца.

Я хуценька расплюшчваю вочы,
І носам трапляю ў цёціну руку.
Я яшчэ быццам пад уздзеяннем ночы, -
І колькі ж часу цяпець гэтую пакуту?

Як жа адразу не здагадацца было,
Што гадзіннікі там вырабляюць?
Колькі радасці прыйшло ад усяго -
І што адразу можна надзяваць.

Па запрашэнні пайшла я да Любы.
Люба ў цацкі больш не гуляе,
А даглядае малодшых дзяцей,
І з імі сур'ёзна яна размаўляе.

Любе ўжо адзінаццаць гадоў.
І зусім не вельмі прыгожы пакой.
Вясёлая, усмешлівая мама.
А цацак няма і лялек таксама.

8. Бацюшкавы хітрасці. Адзнакі за чвэрць.

У бацюшкі ўчора адказвала ўрок.
Сёння зноў выклікаў, але пахваліў.
Я маю дзве па "дванаццаць" ужо.
А Таньку Грачову аднак "падлавіў".

"Слаба, кралечка. Сумны выпадак.
Лапкі склала, кніжку не адкрывала.
Але для лепшай памяці ў журнале
Табе ўсяго сямёрачку паставім."

Сядзяць за намі чатыры "кумачкі" -
Гэта ў класе самыя цыбатыя.
Вечна трашчаць, пра нешта гандлююцца,
І да гэтага ж - гульгаватыя.

На дыктоўцы заданне не слухалі,
Адшукалі ў кнізе і спісалі.
Але на бяду перастараліся -
Адну фразу лішняю ўпісалі.

За дыктоўку атрымалі па "адзінцы".
Даўжэзныя заўвагі за хлусню.
За паводзіны ў дзённік па "дзевятцы",
Не любяць іх у класе яшчэ за балбатню.

"Дзевятка" няма. Балы ў мяне добрыя.
Маляванне і праца - па "сямёрцы".
Мама з татам вельмі задаволены.
Мы сваёй сям'ёй страшна радыя.

9. "Дэман". Мае мары.

Патрапіць у оперу мару даўно,
Бо не была там ніколі ў жыцці.
Цёця Лідуша ўладкавала квіток,
І заўтра ўсе з радасцю едзем туды.

"Дэман" - самая лепшая опера,
Хоць я іншай нікай не ведаю.
Вось які цуд адолеў Лермантаў -
Такую дзівосную рэч - оперу!

Мне хацелася б пабачыць паэта.
Вельмі шкада, што ён рана памёр.
Што цяпер зробіш, яго песня ўжо спета,
Мне падаецца, што паэт - ён анёл.

Зараз я мару быць пісьменніцай.
А, можа, акторкай, вось - хараство!

Буду на сцэне ў бліскучай сукенцы.
Публіка пляскае, вось гэта - жыццё!

Бенефіс можна часта ўладкоўваць.
Я ж хачу сама складаць і прадстаўляць,
Як пісаў Лермантаў, мая матуля,
Бо шматлікі талент нікому не адняць.

Няўжо я адна неталенавітая,
Божа! Дапамажы мне і пісаць, і складаць.
Іншыя і складаюць, і пішуць,
Я - ні складаць, ні маляваць, ні спяваць.

10. Мадэмуазэль Лінда плача. Наша рашэнне.

Далі нам пісаць нямецкія скланенні.
Мадэмуазэль Лінда сядзіць і плача.
Мне стала яе шкада непамерна.
Божа! Якая насцігла яе няўдача!

Не магу бачыць, як хто-небудзь плача.
Тут мне ўжо стала не да скланенняў.
І пра прэраў руцэ забылася,
Кінуўшыся да яе на калені.

"Мілае дзіцё" - прашаптала яна.
"Ідзіце за парту", - яна быццам прачнулася.
Яна ўжо колькі начэй без сна,
І нам здаецца, што толькі ачнулася.

Наша кампанія днём успамінала
Мадэмуазэль Лінду і трох маўлянят.
"Бацькоў няма", - класная дама сказала.
На бедную цёцю гора - зашмат.

Раптам успомніла свае шэсць рублёў.
Рашылі скласціся, купіць цацак.
Сабралі сорак рублёў з дапамогай бацькоў,
А матуля рашыла іначай.

Цацкі і кніжкі прынеслі з кватэр.
Купілі адзенне, матэрыю.
Выйшлі два велічэзныя пакеты.
Вось такая адбылася гісторыя.

Днём яшчэ адна важная падзея:
Валодзя з'явіўся ў новай форме.
Выйшаў такі міленькі кадэцік,
Вайсковая форма прывяла ў норму.

11. Арыфметыка. Зубаву выключаюць.

Мадэмуазэль Лінда не адгадала,
Што мы ціхенька сабралі ёй пакет,
Бо пра гэта нікому не казалі.
І не трэба аб'яўляць на цэлы свет.

Я не хацела, каб мне дзякавалі.
Перад урокам хвалявалася.
Хай бы знала, што яе мы паважаем.
І тады мы страшна ўзрадаваліся б.

Раніцай далі нам салёны сняданак.
Увесь дзень вельмі хацелася піць.
З сабой у парту наліла поўны кубак,
Мне нават цяжка ўрок перажыць.

Смех без прычыны. Сяжу над падлогай.
Неяк перакуліўся кубак з вадой.
Чым выціраць? Выціраю падолам,
А тут яшчэ падзея разам з бядой.

Да дошкі мяне выклікае настаўнік
На адзнаку дзяленне зрабіць.
Я ўсё рашыла без адзінай запінкі,
"Дванаццаць" паставіла, як мае быць.

Наша Зубава зноўку папалася.
Яна сама стала дзённік падпісваць.

Пасля сустрэчы яе з інспектарам -
Апошні загадаў яе выключыць.

12. Васьмёрка. У цёці Лідушы. Новенькая.

Тата з матуляй - у цёці Лідушы,
А я павінна ўрокі вучыць.
Тое, што трэба - не чытала.
Надзея была, што не спытаюць мяне.

Толькі "восем" за адказ атрымала.
Такого збою са мной не здаралася.
Мама па галоўцы не пагладзіла,
Васьмёрцы ў дзённіку не ўзрадавалася.

У цёці Лідушы люблю я бываць.
Усё пераглядзець, усё перакратаць.
Матуля гэта не вельмі ўхваляе,
А цёця Лідуша ўсё дазваляе.

Праз некалькі дзён маё нараджэнне.
Вось хітруны, так спрытна выпытваюць.
Ва ўсіх вучаніц ёсць альбом для вершаў,
Куды яны пішуць сваё пажаданне.

Прыехаў у нядзелю Вова з "медалём".
У іх такі статут вайсковы прыдуманы.
Каб пачаткоўцы акрайцаў не ўтойвалі,
І стараслужачых не абжувалі.

Бедны дзядзька Коля трохі пахмурнеў.
Быццам, яго хутка возьмуць на фронт.
У яго памерла жонка і старэйшы сын.
Тады Валодзя акажацца адзін.

Сёння ў клас новенькую прывялі.
Іспыт яна трымала ў горадзе іншым.
Прозвішча Пыльнёва, выгляд святы,
Добрая і такая міленькая.

Прыйшла я з гімназіі - чую званок:
Гэта Снежынскі паніч зверху прынёс.
Вам, значыць, загадаў перадаць,
А сам ва ўсе ногі кінуўся ўцякаць.

Чытаю: "Мілая мая брунэтка.
Уладарніца мая.
Салодкая цукерка,
Як кахаю цябе я".

13. Маё нараджэнне. Падарункі. Ёлка.

Дваццатага снежня - мой дзень нараджэння.
Пятніца - будні, навучальны дзень.
Мама ў сталовай сядзіць з нецярпеннем
З маім імем на маім крэндзелі.

Гэта не ўсё. Нешта ў скрутку! Канькі!
Я здзіраю абрус, а там гарнітур!
Шыншылай зваць, і муфта, капялюш!
Вось буду катацца напераганкі!

У гімназіі належыць у час імянін
Цукеркамі частаваць увесь клас.
Татачка чатыры фунты купіў,
Каб частаваць і настаўнікаў, і нас.

Ад душы мяне ўсе віншавалі.
Шчаслівая, і ўсім дапамагу.
А дома мяне падарункі чакалі.
І я ўсіх сваіх так моцна люблю.

Праз пяць дзён - Каляды, не будзем без ёлкі.
Без ёлкі Каляды - ніяк не Каляды.
Напоўнены пахам смалістым іголкам,
Разам з ёй весялей гуляць у шарады.

Вельмі люблю, як ёлка прыбраная.
Ідзем у кабінет, без нас не запальваюць.

Слухаем моўчкі, што дзеецца ў зале.
Тут у гасцёўню нас запрашаюць.

Мілья агні! Так весела ззяюць!
Іх так шмат, на ўсіх сценах гасцёўні!
Свечкі ў падсвечніках настрой падымаюць,
Свята святкуем на высокім узроўні!

Колькі падарункаў - не пералічыць.
Усе атрымалі па два, нават тры.
Пакуль ёлка гарэла, мы елі і пілі,
Мянялі касцюмы і каптуры.

14. Коўзанка. Мае поспехі.

У святы весяліліся, як мае быць.
Але ж трэба станавіцца на канькі.
Я лічыла, іх прычапі і ляці,
А навучыўшыся, - можна нос растаўчы.

На лёдзе - Люба, Валодзя і Саша.
Люба паехала, а Саша - пацешна.
Спачатку з Сашы толькі смяялася.
Сама стаць на іх вельмі баялася.

Валодзя адразу падхапіў за руку.
Яго прыцель накрыж за другую.
"Ну, цяжкая артылерыя, рухай,
Толькі ногі і рукі свае слухай!"

Коля з Валодзям так моцна трымалі,
Нават зварухнуцца ў бок не давалі.
А затым я сама расхрабрылася,
І сама на каньках пакацілася.

Правы канёк раптам ўрэзаўся ў лёд,
І я ўжо ляжу ва ўсю даўжыню.
Нейкая трэсачка папала ў канёк,
Але рада я так сённяшняму дню.

Нічога, што сінякі я набіла,
Затое катацца ўмею адна.
Не ўсе Каляды я гэта рабіла.
Мае сінякі заживуць. Не бяда.

15. Гімназія. "Хлопчык у Хрыста на ёлцы".

Сваю гімназію я вельмі люблю.
Два тыдні святаў. Я там не была.
У ёй так утульна, што рада жыццю.
А ў музеі таксама я пабыла.

Настаўніцы за святы адпачылі.
У новыя сукенкі прыбраліся.
Алена Пятроўна з даўжэзным хвостом,
А мы ў клас крыху запазніліся.

Узяла ў руку шлейф і прыпадняла.
Яна сабе ідзе, я важна іду.
Ледзь не заблыталася, гэта не бяда.
Клас смяецца, я іду і маўчу.

Праз два тыдні ў гімназіі юбілей.
Будзе вучнёўскі літаратурны вечар.
Толькі нашы настаўнікі, без гасцей.
Нашаму класу дадзены тры рэчы.

"Запозненую фіялку" скажа Зярнова.
"Бабуля і ўнучак" выскажуць трое.
"Хлопчык у Хрыста на ёлцы" Дастаеўскага
Адгадайце хто? - Муся Старабельская.

У гэтае казкі цудоўнейшы змест.
У нашым класе яе ніхто не чытаў.
У гэтае казкі зразумелы вельмі тэкст.
Пакуль гэты тэкст яшчэ ніхто не згадаў.

Хлопчык страціў маму, і будзіць яе.
Галодны, халодны глядзіць у вакно.

Мама памерла, няма ўжо яе.
Убачыў ёлку ў небе, нехта кліча яго.

Ён думаў - мама, а гэта Хрыстос.
Дзеткі гуляюць ля Хрыстовай ёлкі.
Ёлку на неба Хрыстос прынёс,
Зрабіўшы ўсіх дзетак анёлкамі.

16. Матулю ўламалі.

Доўгі час нічога не запісвала.
Урокі гімназічныя і музычныя.
Казка Дастаеўскага - праявічая.
Чаму не напісаць яе вершамі?

Тады было б лёгка іх вывучыць.
І ў вершах хутка ўсё застаецца.
А мне па-сапраўднаму трэба вучыць,
І проза на памяць хутка кладзецца.

У час адпачынку ў матулі спыталі:
Чаму яе творы ляжаць пад замком?
Чытаць пачала - матулю ўламалі.
У друк трэба здаць - мы самі занялі.

Кажа матуля: "Не хачу я сароміцца".
Вельмі дрэнна, Наташа, хаваць Божы дар.
"Нясіце, але без майго прозвішча,
Калі надрукуюць мой гэты скарб".

Я ж ведала, што трэба надрукаваць.
Па-мойму, выйшла. Усе кажуць - брава.
Ты можаш казкі ў оперы ператвараць -
Вось які талент у нашае мамы.

Божанька, якая я шчаслівая,
Што ў мяне мама такая разумная.
Ты вельмі харошая і добрая,
Я хачу быць на цябе падобная.

17. Наш юбілей.

Нас вучылі: як на сцэне трымацца,
Рабіць рэверанс, як нахіляцца.
Гэта нялёгка: на прыступкі ўзлесці,
Спачатку шэсць крокаў, потым прысесці.

Раніцай усіх сабралі ў зале:
Начальства, настаўнікі, пеўчыя спявалі.
Малітвы чыталі, млелі гімназісткі,
Але настрой ва ўсіх - аптымістычны.

Перад гэтым мама распляла валасы.
Зверху звязалі бантам ружовым.
Для формы - сукенка, каўнер для красы,
Я выглядала цяпер адмыслова.

Бацькі мае адмыслова адзеліся.
І з гонарам ішлі на наш юбілей.
Нашы дзяўчынкі ўсе наймілейшыя -
Усё-ткі прыехала многа гасцей.

Вось пачалося другое аддзяленне.
Рэверанс атрымаўся артыстычна.
Хоць трохі і адолела хваляванне,
Але ўсё адбылося гарманічна.

Чарга падыходзіць, сэрца забілася.
Я жагнаюся і падымаюся.
Крокі лічу, сэрцайка тукае,
Чую я раптам: "Мілае дзіцятка".

Мне робіцца весела, шчокі гараць.
"Хлопчык у Хрыста на ёлцы", - аб'яўляю я.
Голас мой трохі пачынае дрыжаць.
Бяру сябе ў рукі, у зале - цішыня.

"Брава", - я чую адразу галасы.
Я вельмі шпарка ўцякла з эстрады.
І трохі мокрая сталі валасы.
А мае бацькі будуць страшна рады.

Ўжо тры разы, як мяне выклікаюць.
Трэба раскланьвацца - казалі так мне.
На душы радасна, мяне паважаюць.
Ні адна пахвала мяне не міне.

Сустрэлі ў калідоры настаўнікі,
Генерал, начальнік, класныя дамы.
"Малайчына, добра", - ўсе мне казалі,
Ківалі галовамi чужыя мамы.

Я надта доўга заснуць не магла.
Юбілей круціўся аж да паўночы.
Я не здзіўлюся, мамачка дапамагла,
З залы глядзелі ласкавыя вочы.

18. Перад законам Божым. Мама атруцілася.

На ўрок набажэнства бацюшка спазніўся.
Класная дама некуды сыйшла.
Даўно не было, каб клас прытаіўся.
Цішалава да новенькай падышла.

Касу распляла, распусціла на плечы.
Запляла, каб стужкай завязаць.
Стужка апынулася на лямпе ўверсе,
Якім жа чынам яе дастаць?

Дзяўчынкі рагочуць - развесяліліся.
Дзве коньмі сталі, Пыльнёва - наверху.
Па ўсім класе паскокам пусціліся,
А пра стужку і думаць забыліся.

Чуем галасы: "Бацюшка! Бацюшка!"
На гэта ніхто не звяртае ўвагу.
Конікі іржуць, брыкаюць нагамі,
Ледзь не натыкаюцца на бацюшку.

"Ну, прыгажуні, развесяліліся!
Нават у коней ператварыліся.

За дзвярыма цяпер пагуляеце,
На перапынку стужку дастанеце."

Пасля ўрокаў з'яўляюся дахаты.
Дома кухарка, пакаёўкі няма.
У дзвярах натыкаюся на тату,
"Дзе матуля?" - пытаюся ў таты я.

Мама патрэбен спакой. Муся, цішэй!
Ёй цяпер трэба моцна заснуць.
Як не, то спатрэбіцца часу даўжэй -
"Татуля, толькі вокам адным зірнуць".

Абняў ён мяне, пасадзіў на калені.
У матулі вельмі галоўка балела.
Думаю, выпіла марфей і атруцілася,
Напэўна, яна памылілася.

Мама ляжала бледная-бледная.
Тата лашчыў, я горка заплакала.
Як заснуць без яе - уся белая
З яснай зорачкай і заплаканая.

Дзетачка мая, не плач, супакойся.
Мне лепей, я жывая - твая матуля.
Мне не сумна, нічога не баюся.
І я моцна і салодка заснула.

19. Ад'езд дзядзькі Коля.

Дзядзьку Колю адпраўляюць на вайну.
Ён прыроджаны весялун-забаўнік.
Матуля сабрала ў дом усю радню,
А ў апошнія дні настрой дзядзькі знік.

Плакалі цёця Лідуша і мама.
Дзядзька Коля - іх адзін-адзіны брат.
У нас разыгралася цэлая драма -
Дзядзька насіў мяне ўперад, узад.

Каб не распакацца, Вова трымаўся.
Але ўсё ж не змог перасіліць сябе.
Горка рыдаў, хаця і стараўся,
Не высыхалі слёзы на твары ў мяне.

Мурка, любі майго беднага хлопчыка.
У яго, акром вас, нікога няма.
Дзядзечка, я ўсё зраблю для Валодзькі,
Толькі не плач, табе я жадаю добра.

З вакзала Валодзя прыехаў да нас.
На коўзанцы дзень быў тужліва-маркотны.
Нічога не еў, уздрыгваў падчас.
Заўтрашні дзень стаў яшчэ больш журботны.

Тэмпература была вельмі высокай,
Доктар грудзі паслухаў - нешта хрыпіць.
Рана з расаннем стала глыбокай.
А Мусю - у другі пакой перасяліць.

Снежны забралі мяне да сябе,
З Любай жывём у асобным пакоі,
У адной кватэры нас толькі дзве.
Ідзем у гімназію - увесь час гаворым.

Штосьці ў сэрцы балюча-балюча.
Вельмі хворы Валодзя, што зараз з ім?
Па мяне не прыходзяць, у душы калюча.
Можа, зараза? Я здранцвела зусім.

Доктар, нарэшце, адзначыў хваробу -
Запаленне лёгкіх, што зусім не заразна.
Хоць небяспечна, але слава Богу,
І я ўпэўнена ў гэтым выразна.

Амаль тры цэлыя доўгія дні
Я не бачыла матулю з Валодзям.
Тэмпература стала "сорак адзін",
На галаве вялікі пухір з лёдам.

Ціха ляжаў, не закрываючы вочы,
Але дзіўна адкідваў галаву.
"Лёд не здымаць і днём, і ўночы,
Як курчы ўзмацняцца, не дапамагу."

Траціў прытомнасць, галоўка балела.
Енчыў, стагнаў, то плакаў, кідаўся.
Стукнуў матулно, ускокваў, піхаўся,
Пакуль тэмпература ўніз не асела.

Дзесяць дзён за Валодзю змагаліся.
Не спалі, на ўсяночнай маліліся.
Захавай яго, Божа, будзем маліцца,
Усё жыццё будзем аб ім клапаціцца.

20. Валодзя здаровы. Спадчыннік.

Вовік, нарэшце, падняўся з пасцелі.
Але ж, каб вы ведалі, як ён схуднеў.
Дзесяць дзён прайшлі, як у каруселі,
Піў толькі морс і нічога не еў.

Цяпер яго апетыт разгуляўся.
Такой стараннасцю хутка нагоніць.
Пакуль што худы, а хочам удвоіць,
Каб наш кадэцік нармальным застаўся.

Ральфік таксама дахаты вярнуўся.
На спіне адразу апынуўся.
Аблізаў усю, з ног да галавы.
З чыстай душой, як жаўнер, баявы.

Доктар прыйшоў, каб наведаць Валодзю.
Усё добра, не трэба ляжаць, ды й годзе.
З наступнага дня пачынай хадзіць.
Хваробу патроху прымусь адступіць.

"Доктар, прад Вамі цяпер Муся мая.
За апошні час пабляднела яна.

Галава ранкам часта баліць.
Можа, што неспакойна спіць?"

Доктар адцягнуў ніжнія павекі,
Потым для нечага зубы глядзець стаў.
"Пакуль не патрэбны ніякія лекі".
Трохі падумаўшы, ён нагадаў:

"Увесну яе паскарэй на паветра,
Заварваць авёс і даваць яго піць.
Малакроўе і трохі разгойданы нервы".
Жартуюць: "А можа сенам пачне карміць?"

У цёці Лідушы сыноч нарадзіўся.
Шчасце якое! Вось будзе весела.
"Мама, калі ж ён на свет павяіўся?"
"Учора," - сказала мне мама ветліва.

21. Светлае свята. Будучы Сярожа.

На жарсным тыдні ўсім домам гавелі.
Так урачыста, нібы ўсіх падмянілі.
Дар'я пячэ, пахне сняткам, алеем.
Усе ў асаблівым нейкім уздыме.

Тата з матуляй пачалі пасціцца.
А мы з Валодзям усяго напалову.
Штодзень з'ядаем талерку булёну,
На споведзь не йшла, каб не забыцца.

З Валодзям адводзім душу на ікры,
Смачнай рыбе з сямейства ласасёвых.
Вечарам у чацвер пяклі кулічы,
Яйкі фарбавалі сямі колераў.

Суботай на свята рыхтавалі стол.
Накрылі зялёнымі галінкамі абрус.
Тут раптам званок сквозь салодкі сон.
Чую тату, матулю: "Хрыстос уваскрос!".

Кожны год я чую гэтыя словы.
Мурашкі паўзуць, закладвае нос.
Горла сціскае, аднімае мову,
Не магу адказаць: "Сапраўды ўваскрос!"

Хутка паехалі Сярожу паглядзець.
На ложку нешта ляжыць, боўтаецца.
Тут яшчэ знім няма на што глядзець.
Цёця Лідуша толькі дарма радуецца.

На галоўцы яго нічога няма.
Вочак ніякіх, дзве палоскі вузкіх.
Броваў і павек у зародку няма.
Рот шырокі, а ў сярэдзіне пуста.

Думаю: "Сярожа, напэўна, хворы.
Ці можа ў яго паламана спіна?
Да гэтай пары яшчэ не ў гуморы,
Нічога не можа, беднае дзіця! "

Мамай хрышчонай будзе наша Муся.
Можа, ён такі, што яшчэ не хрышчоны?
Вось будзе рада наша мамуся.
Сярожа вырасце і стане здравым!

22. Хрэсьбіны. Хвароба дарэчы. Зборы ў Швейцарыю.

Майму хросніку мамуся купіла:
Дзве коўдрачкі, белую кашульку.
Мне таксама падарунак зрабіла -
З блакітным шалем белую сукенку.

Кум таксама купіў пакуначак:
На ланцужку залаты медальён.
Яшчэ вельмі шмат стужачак.
Такім наймілейшым выглядае ён.

Мне здаецца: Сярожа пабялеў,
Не такі чырвоны, як памідор.

Дай Бог, каб хутчэй ён папрыгажэў,
Сонейка нарысуе другі ўжо ўзор.

Як сабраліся святар і ўсе госці,
Хроснік крычаў, у рот давалі смочкі.
Пакуль у вадку акунаюць - маўчыць.
Адразу як выцягнуць - толькі крычыць.

Калі хрышчэнне падышло да канца,
Мама тлумачыла, як гэта важна.
Усё мае жыццё трэба аб ім клапаціцца,
Хадзіць у царкву, за яго маліцца.

Некалькі дзён Валодзя кашляць пачаў.
Не ўсё загаілася, - доктар прызнаў.
Яго трэба везці туды, дзе цяплей,
Лепш бы ў Швейцарыю, там пацяплей.

Малайчына, Вовік, што кашляць пачаў.
Ты і я звар'яцелі ад радасці.
Стаў на галаву, ногі ўверх, закрычаў:
"Хай жыве кашаль і ніякай гадасці!".

P.S. У гімназіі з заняткаў мяне адпусцілі,
Бо гадавья адзнакі выстаўлены.
Мы з Валодзькам едзем у Швейцарыю,
Аж на чатыры месяцы.

Ірэна Сліўко.

ЛІТАРАТУРАЗНАЇСТВА

Станіслаў Суднік

Лідская польскамоўная літаратура 1920 - 1939 гг.

Даклад на XII Лідскіх чытаннях

На момант апошняга “вызвалення” Ліды палякамі ў 1920 годзе літаратурны працэс на беларускай, рускай і польскай мовах у Лідзе адсутнічаў цалкам. Магчыма, недзе, ацалелі яўрэйскія паэты, але гэты пласт культуры нам недаступны.

Вера Навіцкая з’ехала ў бежанцы ў Расію ў 1915 г. перад прыходам немцаў.

Цётка (Алаіза Пашкевіч) памерла ў 1916 годзе ад тыфу, працавала ў шпіталі, ратавала іншых, заразілася сама.

Карусь Каганец, хоць быў ужо не ў Лідзе, але таксама памёр у 1918 годзе. Да слова, пад Белагрудай атрымаў зямлю як асаднік яго брат, вайсковы лекар, маёр Войска Польскага Амброзій Кастравіцкі, які разам з братам ўваходзіў у суполку «Круг беларускай народнай прасветы і культуры», створаную Вацлавам Іваноўскім.

Апалонія Серакоўская з Далеўскіх памерла ў Варшаве ў 1919 годзе.

Вандалін Шукевіч памёр у Шаўрах 1 снежня 1919 года. Незадоўга да смерці яшчэ паспеў выказацца ў падтрымку беларускай мовы.

Тэадора Манчунская (Тося Нарбут) жыла ў Кракаве, памерла ў 1925 годзе.

З усіх, хто пісаў да 1-й Сусветнай вайны ў Лідзе застаўся адзін Міхал Шымялевіч, ды і той ніякай літаратурай актыўна не займаўся.

Усё мусіла пачынацца спачатку. Найлепшыя ўмовы ў польскай дзяржаве былі для польскамоўнай літаратуры. Але ўмовы ўмовамі, а так проста на пустым месцы масавы літаратурны рух з’явіцца не мог. Тым не менш творчы дух лунаў над гэтай зямлёй, і пачалі з’яўляцца адзіночкі-літаратары.

Першай мы назавём **Камілу Эмілію Макрэцкую**, у замужжы Лянгэ.

Макрэцкая (Лянгэ) Каміла Эмілія - дачка Адама Макрэцкага. Мы не можам дакладна сказаць, дзе нарадзілася Каміла Эмілія, але дакладна вядома, што яе бацька генерал Адам Макрэцкі нарадзіўся ў маёнтку Дзітрыкі Лідскага павета. Сёння гэта пустка каля Фалькаўскага лясніцтва. Дзед Камілы Эміліі пахаваны каля Няецкага касцёла, які ў бок Беліцы. Бабка пахавана на старых лідскіх каталіцкіх могілках. Помнікі захаваліся. Захаваліся і помнікі прадзедаў Камілы Эміліі Машэцкіх, уладальнікаў маёнтка Вінкаўцы. Яны каля самага ўваходу ў капліцу св. Барбары на старых каталіцкіх могілках Пэўны час Каміла Эмілія жыла ў Дзітрыках, прынамсі, усё ваеннае ліхалецце.

Дапамагла камандзіру чырвонай дывізіі перайсці на польскі бок. У 1920 г. за бацькам пераехала ў Гародню, дзе засталася і пасля яго смерці ў 1921 годзе. Адам Макрэцкі быў першым польскім камендантам Гародні пасля вызвалення ў 1920 г. Яго магіла ў Гародні побач з магілай Элізы Ажэшкі. У 1926 годзе ў Гародні Каміла апублікавала паэму “Год 1919

Каміла Эмілія Макрэцкая.

Ілюстрацыйны партрэт.

Мастак Алена Несцерава.

або Песня пра дывізіі Літоўска-Беларускія”. Падзеі, апісаныя ў паэме прайшлі на яе вачах. Адам Макрэцкі быў першым камандзірам Лідскай самаабароны, з якой паўстаў Лідскі полк 2-й Літоўска-Беларускай дывізіі. У 2010 годзе я пераклаў гэтую паэму на беларускую мову. Паэма апублікавана ў часопісе “Лідскі летапісец” № 3 (51) у 2010 г. і ў маёй кнізе “Літва”. ў 2011 г., выстаўлена ў Інтэрнэце на сайце “Павет”. Лідская мастачка Алена Несцерава стварыла ілюстрацыйны партрэт Камілы Эміліі Макрэцкай.

Мы не ведаем, дзе нарадзілася Каміла Эмілія Макрэцкая, не ведаем, дзе яе магіла. Ведаем, што ў яе была дачка. І ведаем, што яна, безумоўна - лідская паэтэса.

Фрагменты эпілога паэмы:

Лёг снег пушысты, срэбны і ціхі,
І далягляды стухлі крыху,
Пакрытыя белай адвечнаю капай,
Месяц схіліўся над срэбнаю мапай.
Снегам пакрытыя ельнікаў шаты,
Як вартавыя ў шапках калматых,
А там за лесам, у сіняй паўночы
Ў цёмных хацінках святло мігоча,
І там у вясковай спакойнай цішы
Чутна, як ветрык лісток калыша,
Як зайка шэры спакой парушыць,
Як сабака завые пад чорнай грушай.
Ваўкі пазбіраліся ў грозныя зграі,
Каб вынікнуць там, дзе ніхто не чакае.
Пад старою сасною стромкай, высокай
Жаўнер прыпыніўся ў задуме глыбокай.
Знік месяц за хмарами. Цёмна. Аблокі
З’ядналі неба і лес высокі,
А між кустоў, як бы нешта шапоча
І страшнай зданню падняцца хоча...

...Ніхто не ведае, што далей будзе,
Ці край Галгофы ўбачыць перамог прамені,
Бо мы ўжо толькі - чалавекаў цені.
Браце! Выкрасім агні ў грудзях,
Каб дух астатні ўшчэнт не счах,
Бо ў варты ўжо далонь з напругі млее,

Што вораг на мяжы зямлі шалее.
Браце! Дух моцны, ды аслабла цела. -
І ад распачы ў грудзях яму балела,
Не чуў, як вецер яму студзіць скроні,
Не чуў, як час імкліва адбывае,
Трымае моцна карабін далонню,
Паміж снягоў стаіць на варце і чакае.

У канцы 2024 - пачатку 2025 года я напісаў паэму Год 1920 або 2-я песня пра Літоўска-Беларускія дывізіі". Яна пачынаецца і заканчваецца вобразам гэтага вартавога, які заўсёды на пасту.

Наступны паэт гэтага часу - **Вітольд Пілецкі**.

Пра Вітольда Пілецкага напісана не адна кніга.

Вітольд Пілецкі (польск. Witold Pilecki, псеўданімы: Witold, Druh, Roman Jezierski, Tomasz Serafinski; 13 траўня 1901 - 25 траўня 1948) - ротмістр Войска Польскага, дзеяч польскага падполля, падпарадкаванага польскаму ўраду ў выгнанні, арганізатар руху супраціву ў канцэнтрацыйным лагеры Асвенцым. У Польскай Народнай Рэспубліцы быў прысуджаны да смяротнага пакарання па абвінавачванні ў шпіянажы; прысуд прыведзены ў выкананне.

Нарадзіўся ў горадзе Аланец, Аланецкая губерня, куды яго сям'я была саслана за ўдзел у паўстанні 1863 года. Паходзіў са шляхты ВКЛ гербу Ляліва.

З 1910 года пражываў у Вільні, дзе вучыўся ў камерцыйнай школе. З 1914 года быў чальцом забароненага царскімі ўладамі харцэрскага руху (у 1916 заснаваў сваю групу). У 1921 годзе здаў іспыт на атэстат сталасці.

На працягу 1918-1921 служыў у Войску Польскім, ваяваў падчас савецка-польскай вайны. Як кавалерыст удзельнічаў у абароне Гародні. 5 жніўня 1920 паступіў у 211 полк уланаў і ў яго шэрагах удзельнічаў у Варшаўскай бітве 1920 года, у баі ў Рудніцкай пушчы і ва ўзяцці Вільні. Двойчы ўзнагароджаны Крыжам за доблесць.

У міжваенныя гады сям'і Пілецкага ўдалося вярнуць свой маёнтак Сукурчы каля Крупава пад Лідай. Маёнтак, які стаў сведкам дзвюх войн, знаходзіўся ў жаласным стане, таму Пілецкі выйшаў у адстаўку і заняўся аднаўленнем і мадэрнізацыяй маёнтка, а таксама асветай мясцовага насельніцтва. Ён у 1929 годзе ажаніўся з маладой настаўніцай Марыяй Астроўскай і стварыў сям'ю. У Пілецкіх нарадзіліся сын і дачка. Вітольд Пілецкі быў адным з арганізатараў лідскага

харцэрства, пажарнай аховы, кавалерыйскага эскадрона ў Лідскім павеце.

У 1934 меў званне падпаручніка запasu са старшынствам з 1 ліпеня 1925 і 300 месцам. Ён заставаўся ў спісе ваеннаабавязаных у павятовым ваенным камісарыяце ў горадзе Лідзе з прызначэннем у 26 полк вялікапольскіх уланаў у горадзе Баранавічы.

Нажаль, сямейная ідылія Пілецкіх прадаўжалася нядоўга. 1 верасня 1939 года на Польшчу напала нацысцкая Германія, а 17 верасня ў Польшчу з усходу ўвайшла Чырвоная Армія. Айчына зноў апынулася ў небяспецы, і Пілецкі быў ізноў прызваны на вайсковую службу. У трэці раз за сваё жыццё ён адпраўляўся абараняць радзіму.

Вітольд Пілецкі

Ваяваў супраць немцаў у Польскай кампаніі 1939 года ў якасці камандзіра звязу ў эскадроне дывізіённай кавалерыі 19 пяхотнай дывізіі арміі "Прусы". Апошнія баі яго атрад правёў як партызанскае падраздзяленне. Пілецкі распустіў свой звяз 17 кастрычніка 1939 года і перайшоў на нелегальнае становішча...

Акрамя бязмернай адвагі Вітольд Пілецкі меў мастацкія таленты, і не адзін. У 1919 годзе ён паступіў на факультэт прыгожых мастацтваў Віленскага ўніверсітэта імя Стэфана Баторыя, але правучыўся там нядоўга, пайшоў ваяваць. Разам з тым памяць пра талент мастака Вітольда Пілецкага засталася ў выглядзе абраза, які вісіць у Крупаўскім касцёле.

А ў памяць пра Пілецкага - паэта засталася паэма "Сукурчы". "Сукурчы" - яшчэ адзін узор тутэйшага эпасу. Напісаная без асаблівай увагі да рыфмаў і рытму, гэта, безумоўна, паэма, магутная ў сваёй скрупулёзнасці і падрабязнасці апісання дэталей. "Сукурчы" - энцыклапедыя аднаго саду і аднаго дома на лапіку беларускай зямлі.

Трэба сказаць, што сад апісаны больш грунтоўна, бо Пілецкі бачыў яго сам і доўгі час. Паэма пісалася ў міжваеннае дваццацігоддзе, і ўсе дваццаць гадоў сад быў на месцы. Што тычыцца дома, то ад былой старасвецкасці і вялікасці пасля войнаў і чужога гаспадарання засталася

не так шмат, таму шмат што тут пераказана з аповедаў цётак, чаляднікаў...

Я пераклаў гэтую паэму і апублікаваў у зборніку “Ад лідскіх муроў” № 9 у 2019 годзе.

У перакладзе паэма падзелена на дзве часткі: "Сад" і "Дом", хаця ў польскіх публікацыях такога падзелу няма.

Паэма напісана амаль выключна белым вершам. Пераклад зроблены з прымяненнем стылю выпадковых рыфмаў, але з мажлівым захаваннем рытмікі.

СУКУРЧЫ

Частка I. Сад

У Наваградскай зямлі над рэчкай Лідзейкай,
Што плыве ля замка Гедыміна,
Раскінуўся дамоў вясёлаю сямейкай
Ліда - горад з цёплым іменем жанчыны.

Ад Ліды на захад кіруючы стала,
Покуль Дзітвы не дасягнеш плыні,
Перад Крупкаю - рэчкай, што плыве памалу,
З цяжкасцю згледзець двор можна стары,
Што тоіцца ў зараслях з даўняй пары.

Тут Сукурчы ляжаць з іхнім светлым мінулым,
У памяці людз даўно патанулым.
Сукурчы з-за земляў, так шчодрых пшаніцай,
Яблыкам тут залатым называлі,
І соснамі бору маглі пахваліцца,
Што ад двара аж да Ліды стаялі...

Пра паэтэсу графіню **Эльжбету Красіцкую** мы інфармацыю маем, а вось пра яе творчасць ведаем вельмі мала.

Лідскія Красіцкія паходзяць з Літоўска-Валынскай лініі графаў Красіцкіх. Дзед мужа Эльжбеты - Юзаф Красіцкі (сын Караля Аляксандра Красіцкага і Катажыны з Чацвярцінскіх), быў жанаты з Юстынай з Сапегаў, яны мелі двух сыноў, якія памерлі ад сухотаў. Дзед Цэцыліі Раман Красіцкай памёр ва ўзросце 34 гады за некалькі месяцаў да нараджэння свайго сына Алексы, быў жанаты з Зоф'яй з Кашыцаў, дачкой паўстанца і скандальнага паэта Канстанціна Кашыца.

Здымак з калекцыі дачкі Эльжбеты графіні Цэцыліі Красіцкай. У цэнтры малая графіня Цэцылія Красіцкая з маці Эльжбетай, злева французская бона мадам Шубэн, справа дырэктар школы ў в. Далекія П. Маргенстэрн. На заднім фоне, жылы дом XVIII ст. які застаўся пасля Першай сусветнай вайны.

Лідская мастачка Алена Несцерава зрабіла з гэтай фатаграфіі больш буйны партрэт паэтэсы Эльжбеты Красіцкай.

Алексы і Эльжбета Красіцкія першыя тры гады адразу пасля шлюбу жылі ў радавым маёнтку Шабастоўка на Падоллі. Пасля заканчэння польска-балышавіцкай вайны, у 1921 г. пераехалі ў маёнтка Вялікае Ольжава, які належаў Зоф'і Красіцкай з Кашыцаў - маці Алексы Красіцкага.

У 1936 г. Эльжбета Красіцкая выдае ў Лідзе кніжку паэзіі "Крошкі". У рэцэнзіі надрукаванай ў газеце «Лідская зямля», указаецца, што графіня ў сваёй кнізе прапагандуе мясцовы фальклор і з'яўляецца прыхіль-

Графіня Эльжбета Красіцкая
Мастак Алена Несцерава

ніцай народнага мастацтва. *«Пані Красіцкая, была адной з першых, хто падтрымаў неабходнасць узняць якасць вырабаў з мясцовага ільну да ўзроўню, калі ён змог бы цалкам замяніць бавоўну. Праблемы ільнаводства ў 1930-м г. яна абмяркоўвала на старонках "Сучаснай кабеты". Энтузістка рэгіяналізму і сялян, у сваіх вершах яна акцэнтуюе свае гарачае замілаванне да вёскі»*. Дадам, што з патрыятычнай ідэяй цалкам замяніць імпортную бавоўну на мясцовы лён у той час выступіў генерал Люцыян Жалігоўскі.

Эльжбета Красіцкая добра ведала арцыбіскупа-мітрапаліта Рамуальда Ялбжыкоўскага які ўгаварыў яе прыняць удзел у пабудове Слабадскога касцёла ў Лідзе. У выніку, касцёл быў пабудаваны з лесу маёнтка Вялікае Ольжава. Дачка Эльжбеты Цэцылія нават на год пазней прыняла першую камунію - каб зрабіць гэта менавіта ў новым касцёле. Першую камунію прымала разам з дзвюма дочкамі служак, пасля імшы дзяўчынак у Вялікім Ольжаве частавалі марозівам.

17 верасня 1939 г. Эльжбета з дачкой Цэцыліяй знаходзілася ў Вялікім Ольжаве. На раніцы стала вядома, што Саветы ўвайшлі ў Заходнюю Беларусь. Разам яны селі на звычайны сялянскі воз і паехалі ў бок Вільні, у сталіцы края яны былі 18 верасня.

У чэрвені 1941 г. прыйшлі немцы. Яны выдалі загад які прымушаў уладальнікаў маёнткаў вярнуцца ў свае гаспадаркі. Таму ў ліпені 1941 г. Эльжбета Красіцкая са сваёй сяброўкай і дачкой вярнулася ў Вялікае Ольжава. Дом быў заняты і сям'я пасяліліся ў чваракі. У жніўні 1941 г. нямецкія ўлады прызначылі Эльжбету Красіцкую адміністратарам маёнтка і выдалі ёй план па здачы сельскагаспадарчай прадукцыі.

З-за небяспекі, на пачатку лета 1942 г. Эльжбета Красіцкая з сяброўкай пераехалі ў Ліду, а Цэцылія засталася ў маёнтку і прыняла на сябе абавязкі маці. Але небяспека з боку чырвоных партызан павялічвалася, і восенню ў Ліду пераехала і маладая гаспадыня. У Лідзе дзяўчына пазнаёмілася са сваім будучым мужам Станіславам Маскала. Каб не патрапіць пад вываз на працу ў Германію, Цэцылія да шлюбу, паўтара года працавала на бровары. У гэты час сям'я жыла ў арандаванай палове дома з садам, а сваю швейную машынку Зінгер Эльжбета Красіцкая абмяняла на карову і корм для гэтай каровы на два гады, у дадатак яна атрымала яшчэ і два вядры мёду...

У 1936 годзе была заснавана ўнікальная для свайго часу газета "Ziemia Lidzka". Назву перакладаюць па-рознаму, а трэба проста "Лідчына". У склад рэдкалегіі ўвайшлі выдатныя журналісты і пісьменнікі. Былі знакавыя людзі і сярод аўтараў, якія дасылалі допісы ў газету.

Рэдакцыйна-выдавецкі камітэт “Ziemi Lidzkaj”: Аляксандр Снежка, Антоні Грымайла-Прыбытка, Міхал Шымялевіч і Уладзіслаў Абрамовіч. Шымялевіч узвышаецца, ён вышэй за астатніх на паўгалавы, у акулярах

Ziemia Lidzka, "Земя Лідзка", "Лідская зямля" - рэгіянальны краязнаўчы штомесячнік. Выдаваўся з красавіка 1936 па жнівень 1939 г. ў Лідзе на польскай мове.

У часопісе апублікаваны дзесяткі арыгінальных артыкулаў па геаграфіі, гісторыі, этнаграфіі Лідчыны, пра лёсы людзей, звязаных з рэгіёнам. Апавядалася аб этнаграфічных асаблівасцях, мясцовым ладзе жыцця і народных традыцыях. Былі змешчаны мемуары М.-Б. Нарбута аб жыцці лідчан у сярэдзіне XIX ст. Значнае месца займалі работы па гісторыі вызвольных рухаў у войнах XVIII-XIX стст., аб лістападаўскім (1831) і студзенскім (1863) паўстаннях, аб падзеях 1812 года, польска-савецкай вайне (1919-21). Тут быў упершыню апублікаваны вядомы артыкул У. Галубовіча "Гарадзішчы і курганы Лідскай зямлі". Асвятляліся эканамічныя пытанні, шырока выкарыстоўваліся архіўныя і рукапісныя матэрыялы.

У выданні "Ziemia Lidzka" выйшлі артыкулы аб многіх асобах: лідскім старасце і заснавальніку Мірскага замка Ю. Глынічу, археолагу В. Шукевічу, батаніку і заолагу С.-Б. Юндзілу, доктары Н. Чарноцкім, лідскіх піярах і інш.

Бібліяграфічны раздел уключаў рэцэнзіі, анатацыі, агляды,

водгукі на новыя кнігі і перыёдыку.

Публікацыі звычайна суправаджаліся ілюстрацыямі. На апошняй старонцы змяшчалася рэклама.

Агульную рэдакцыю ажыццяўляў Уладзіслаў Абрамовіч. Было выдадзена 35 нумароў.

У 1990 пад назвай "Ziemia Lidzka" ў Лідзе пачало выходзіць гістарычна-краязнаўчае выданне, рэдакцыя якога дэкларавала працяг традыцый перадваеннага часопіса. Да 2007 выйшла каля 80 нумароў гэтага выдання.

Рэдактар знакавай для горада Ліды газеты "Ziemia Lidzka", якая выдавалася ў нашым горадзе з красавіка 1936 г. па жнівень 1939 г., Уладзіслаў Абрамовіч (1909-1965) нарадзіўся у Новым Двары каля Трокаў 9 траўня 1909 г. у беднай сям'і каваля Яўстаха і Уршулі (з Белапятровічаў) Абрамовічаў. Ягоны бацька быў летувісам, а маці беларускай. Пра нацыянальнасці сваіх бацькоў ён пісаў сам, запаўняючы розныя анкеты. Бацька Яўстах, сын Міколы нарадзіўся ў 1875 г. і памёр ў 1922 г., маці Уршуля нарадзілася ў 1879 г.

У 1914 г. сям'я пераязджае ў Кашадары (зараз - Кайшадорыс), і ў гэтым жа годзе памірае маці Урашуля. Пад час Першай сусветнай вайны паміраюць тры сястры і два браты Уладзіслава Абрамовіча.

У 1917 г. 6-ці гадовы Уладзіслаў ідзе ў школу, але мала што разумее, бо бацька чамусьці аддаў яго ў школу з нямецкай мовай выкладання.

Бацька жэніцца яшчэ раз і з невядомай прычыны патрапляе ў турму, дзе 13 снежня 1922 г. памірае, а мачаха аддае малага Уладзіслава пасвіць жывёлу.

Праз два гады трынаццацігадоваму Уладзіславу нейкім чынам удаецца прыехаць у Вільню, дзе з 1918 г. жыў ягоны старэйшы брат Рамуальд. Пасяліўшыся ў брата, Уладзіслаў шукаў любую фізічную працу, каб зарабіць на жыццё.

У 1925 г. 16-ці гадовы юнак уладкоўваецца вучнем да краўца Б. Вайнерыса па вуліцы Троцкай - 8 і працуе тут чатыры гады. Здоўнага, разумнага і працавітага хлопца бярэ пад сваю апеку ксёндз Юзаф Вайчунас, дзякуючы якому Уладзіслаў не кідаючы працу ў краўца змог наведваць вячэрнюю школу і ў 1926 г. атрымаць адукацыю, дастатковую для паступлення ў польскую гімназію імя Крашэўскага, куды яму таксама дапамог паступіць ксёндз Вайшунас. Восенню 1929 г., атрымаўшы пасведчанне аб 7-мі гадовай адукацыі, Абрамовіч пераходзіць ў гімназію для занятых на працы, у якой быў лепшы для занятага вучня рэжым наведвання ўрокаў.

З-за слабага здароўя Уладзіслава не бяруць у войска. З чэрвеня 1929 г. ён пераходзіць працаваць на пошту Вільня-2, якая знаходзілася каля чыгуначнага вакзала, дзе да 9 красавіка 1930 г. ён сартуе карэспандэнцыю. Потым, з кастрычніка 1930 г., уладкоўваецца на сезонную працу архівістам у архіў па вуліцы Дамініканскай, 4, на гэтым месцы затрымаецца да канца траўня 1931 г.

У 1930 г. Уладзіслаў Абрамовіч заканчвае навучанне ў гімназіі. У тым жа годзе сябар Абрамовіча па гімназіі і супрацоўнік выдавецтва "Зніч" Станіслаў Мярло на свае грошы выдаў дэбютны зборнік вершаў маладога паэта "Switanie mysli". У 1933 г. ён жа выдаў другі зборнік які называўся "Regjonalne".

Уладзіслаў Абрамовіч

Экзамены пры заканчэнні гімназіі Уладзіслаў здаваў тры разы, і таму пасведчанне аб сярэдняй адукацыі (матуру) атрымаў у гімназіі імя Лелявеля толькі ў 1933 г., матура дае яму магчымасць пачаць новае жыццё.

Абрамовіч вельмі жадаў вучыцца ў Віленскім універсітэце імя Стэфана Баторыя, але не меў грошай. Таму малады чалавек паступіў на завочны аддзел Вышэйшай школы журналістаў у Варшаве, якая хоць і не давала вышэйшай адукацыі, але пасля яе заканчэння ў 1934 г. будучы рэдактар "Лідскай зямлі" атрымаў сталую прафесію.

З 1933 г. Уладзіслаў Абрамовіч пачаў працаваць карэктарам у выдавецтве "Зніч", а потым журналістам у газеце "Кур'ер Віленскі". Тады ж ён зацікавіўся сучаснай летувіскай паэзіяй і пачаў перакладаць яе на польскую мову, першыя пераклады выйшлі ў 1935 г. у Наваградку ў зборніку "Wybor najmlodszej poezji litewskiej". Таксама перакладаў і летувіскіх празаікаў: Пётраса Цвірку, Антанаса Венцлаву, Казіса Баруту, Ёнаса Марцінкявічуса, Ёнаса Балтушыса і інш.

На пачатку 1936 г. ён узначаліў бюро газеты "Кур'ер Віленскі" ў Лідзе. Наш горад атрымаў вельмі працаздольнага чалавека з выдатнымі арганізацыйнымі і літаратурнымі здольнасцямі, які адразу знайшоў аднадумцаў і пачаў выдаваць вельмі важную ў гісторыі горада Ліды газету "Лідская зямля" ("Ziemia Lidzka").

Першы нумар новага месячніка выйшаў ужо 15 красавіка 1936 г. Рэдакцыя "Лідскай зямлі" месцілася там жа, дзе і карэспандэнцкі пункт газеты "Кур'ер Віленскі" ў Лідзе: першапачаткова - у доме 4/7 па вуліцы Замкавай, з красавіка 1937 г. у д. 8 па вуліцы Гарнянскай, тэл. 166, праз год журналісты з'ехалі з Гарнянскай, зноў на вуліцу Замкавую, 4/7, тэл. 73, а з 1939 г. рэдакцыя газеты месцілася ў памяшканні Лідскага музея па адрасе: вуліца Сувальская, 3. Усе гады месячнік друкаваўся ў друкарні Зяльдовіча. "Лідская зямля" была адзіным краязнаўча-рэгіянальным выданнем у Заходняй Беларусі таго часу, нічога падобнага не было нават у Вільні, да жніўня 1939 г. месячнік выйшаў 41 нумарам.

Абрамовіч напісаў у месячнік шэраг выдатных артыкулаў, рэдагаваў артыкулы іншых бліскучых аўтараў, сярод якіх, акрамя яго, лепшымі былі Аляксандр Снежка, Антон Грымайла-Прыбытка і, канешне, бліскучы лідскі гісторык, верагодна, лепшы за ўсе часы знаўца лідскай гісторыі, Міхал Шымялевіч. Лідскі месячнік меў найвышэйшыя атэстацыі ад вядучых інтэлектуалаў тагачаснай Польшчы. У 1938 г. Абрамовіч выдаў кнігу "Наваградская старонка" (Wladyslaw Abramowicz. Strony Nowogrodzkie. Szkice Krajoznawcze z 25 ilustracjami. Lida, Nakl. wyd. "Ziemi Lidzkiej". 1938.), якая атрымлівае высокую ацэнку адмыслоўцаў.

Таксама ў 1936-39 гг. Абрамовіч штодзённа пісаў пра лідскія падзеі ў "Кур'ер Віленскі" і такім чынам стварыў найцікавейшую мазаіку падзей у нашым рэгіёне.

Пасля жніўня 1939 г. Уладзіслаў Абрамовіч вяртаецца ў Вільню. З 1 ліпеня 1940 г. па 22 чэрвеня 1941 г. працуе ў літоўскім інфармацыйным агенцтве ELTA як рэдактар-каментатар. У тым жа 1940 г. жэніцца з Кацярынай Гінтаўт-Дзевялтоўскай, якая да гэтага часу шмат гадоў працавала перакладчыцай з польскай мовы на летувіскім радыё, што вяшчала на Польшчу.

Пасля прыходу немцаў Абрамовіч успомніў сваю першую прафесію краўца і працаваў ў кравецкай віленскай майстэрні "Стандарт". У 1942 г. пераходзіць на працу карэктарам у летувіскую друкарню "Svyturys". У часы нямецкай акупацыі Абрамовіч уратаваў выкінутыя акупантамі на брук бяспечныя зборы Віленскага Таварыства аматараў навук.

Пасля прыходу Чырвонай арміі, з 13 ліпеня 1944 г. працуе бібліёграфам у Бібліятэцы Літоўскай Акадэміі навук. З 1947 г. і да канца жыцця ўзначальваў аддзел рукапісаў той жа бібліятэкі. Ад пачатку жыў у Вільні па вуліцы Арсенальскай, потым - Горкага і пры канцы жыцця - Леніна.

У сям'і Абрамовічаў нарадзілася дачка Барбара, якая стала акторкай і выйшла замуж за опернага спевака і прафесара кансерваторыі

Эдуардаса Канияву. Абрамовічы дачакаліся двух ўнукаў - Эдуардаса і Андруса.

У 1951 г. Уладзіслаў Абрамовіч атрымаў дыплом гісторыка ў Віленскім універсітэце. Шмат займаўся перакладамі літоўскіх паэтаў на польскую мову. Выкладаў на кафедры бібліятэчнаўства Віленскага ўніверсітэта, таксама выкладаў польскую мову аспірантам універсітэта. Кіраваў літаратурным гуртком, які склаўся вакол польскамоўнай газеты "Czerwony Sztandar", быў сябрам Саюза пісьменнікаў.

Напісаў некалькі кніг на летувіскай мове: пра Валерыя Урублеўскага (1958 г.), Тадэвуша Урублеўскага (1960), пра Шаўчэнку ў Вільні (1964). Па-польску выдаў кнігі пра кнігадрукаванне ў Літве (1957) і пра Міцкевіча ў Коўні (1956).

У 1963 г. выдаў вопіс гаспадарчых феадальных інвентароў у Літве (Rankrasciu rinkiniai i Feodaliniu zemes valdu Lietuvoje inventoriu aprasymas), якія захоўваюцца ў бібліятэцы Акадэміі навук. Пачаў збіраць матэрыялы да фундаментальнай манаграфіі пра літаратурную Вільню.

Загінуў 16 лістапада 1965 г. Калега пісаў у некрологу, надрукаваным ў "Acta Baltico-Slavica": *"Вядомы гісторык і літаратуразнаўца, паэт і перакладчык, аўтар адзінаццаці кніжак, загінуў у росквіце свайго таленту і творчых сіл - скончыў жыццё самагубствам у Вільні"*. Самазбойства адбылося пасля разводу з жонкай. Пакінуў кароткую запіску: *"Я паміраю за дружбу народаў. Мая дачка Барбара, калі ласка, даруй і зразумей, я павінен быў гэтак зрабіць"*.

Пахаваны на Росах пад каменным надмагіллем улева ад галоўнай брамы (блізка да яе), каля яго магілы - магіла Марыі Пілсудскай, першай жонкі Юзафа Пілсудскага.

Міхал Шымялевіч (18.X.1879 - 11.01.1969). Лепшы лідскі гісторык XX ст. Нарадзіўся ў вёсцы Пеляса (цяпер Воранаўскі р-н), лічыў сябе барцяком. Адукацыю пачаў ў Лідскай павятовай вучэльні. У 1901 г. малады Шымялевіч працаваў у Лідскай судова-міравой акрузе, канцылярыі з'езду міравых суддзяў, памочнікам сакратара. Як малады гісторык-аматар атрымаў грант ад гістарычнага таварыства для вучобы ў Кракаве (з 1905 па 1908 г.). Атрымаўшы вышэйшую гістарычную адукацыю ў еўрапейскім універсітэце, даследчык вяртаецца ў Ліду. Верагодна, першай надрукаванай працай Шымялевіча была кніга "Горад Ліда і Лідскі замак" (1905). У 1927 г. Міхал Шымялевіч выбіраецца ў Гарадскую раду ад ТБШ. У 1936-39 гг. Шымялевіч быў сябрам рэдакцыйна-выдавецкага камітэта газеты "Лідская зямля" ("Ziemia Lidzka"), дзе ён апублікаваў каля 30-ці бліскучых краязнаўчых артыкулаў. У 1940 г. Міхал Шымялевіч

быў вывезены ў Казахстан, ягоны дом у Лідзе быў канфіскаваны. Найвялікшую каштоўнасць меў велізарны архіў гісторыка, і таму адмыслова дасланыя ў Ліду выкладчыкі БДУ з Менска пачалі займацца апрацоўкай архіва Шымялевіча. Архіў згарэў разам з цэнтрам горада ў 1941 г. Сам М. Шымялевіч цудам выжыў у высылцы. Пасля 1948 г. жыў у Сопаче. Напісаў яшчэ некалькі каштоўных прац. Асабліва каштоўная “Шымскі стэн”.

Міхал Шымялевіч

Сапраўдным падмуркам лідскага крязнаўства стаў выдадзены ў 2019 г. збор твораў гэтага лепшага ў XX ст. знаўцы нашай гісторыі: *Міхал Шымялевіч. Збор твораў. Укладальнік Леанід Лаўрэш. Рэдактар Станіслаў Суднік. Выдавецтва "ЮрСаПрынт", Гародня. 326 с.*

Аляксандр Снежка (1896-1975), нарадзіўся ў Кейданах (зараз - Летува). Лідскі крязнавец, аўтар шэрагу публікацый у газеце "Ziemia Lidzka", у 1937 г. як аўтар выдаў кнігу пра касцёл у Міры ("Kosciol farny w Mirze. Szkic monograficzny, 1587-1937". Lida, 1937). Да 1939 г. працаваў у Лідзе рэферэнтам па культуры ў Арганізацыі вайсковай падрыхтоўкі паштовых работнікаў (PPW). Пасля Другой Сусветнай вайны жыў у Польшчы, заснавальнік і першы дырэктар Музея пошты і тэлекамунацый ва Уроцлаве. Гісторык пошты, філатэліст, аўтар 400 публікацый.

Антон Грымайла-Прыбытка, сын генерал-маёра рускай арміі Аляксандра Прыбыткі. У 1920-30-х гг. неаднаразова выбіраўся ў Лідскую гарадскую раду, быў лаўнікам Лідскага магістрата і выдатным лідскім крязнаўцам, старшынём Лідскага крязнаўчага таварыства. Аўтар шэрагу артыкулаў і кнігі "Кароткі турыстычны даведнік па Лідскім і Шчучынскім павегах" (1936 г.). Пры канцы 1930-х гг. працаваў над вялікай манаграфіяй аб Лідскім і Шчучынскім павегах. 20 чэрвеня 1941 г. вывезены ў Мінусінскі край. Далейшы лёс невядомы.

Сярод аўтараў даваеннай “Лідскай зямлі” паспеў засвяціцца **Уладзімір Урбановіч**.

Уладзімір Урбановіч (1921-1999) у 1960-1990 гадах быў самым вядомым у Беларусі краязнаўцам, педагогам, вандроўнікам, калекцыянерам і музейшчыкам. А яшчэ - шчырым беларусам, дэлегатам Устаноўчага з'езда Таварыства беларускай мовы ў Менску.

Нарадзіўся Уладзімір Урбановіч у 1921 годзе ў вёсцы Пудзіна на Лідчыне ў сялянскай сям'і. У 1932 годзе скончыў пяць класаў і працаваў на гаспадарцы, займаўся самаадукацыяй. У 1938 годзе экстрэнам здаў экзамен за сямігодку і ў 1939 годзе паступіў у Жыровіцкую польскую сельскагаспадарчую гімназію Слонімскага павета.

Уладзімір Урбановіч

У 1939 годзе апублікаваў у газеце "Ziemia Lidzka" дзве нататкі, адна з іх - пра Вялічкаўскае возера.

Пры "саветах" зноў здаваў экзамены за 7 класаў і паступіў у Менскі політэхнікум. Падчас акупацыі скончыў настаўніцкія курсы ў Наваградку, пасля якіх працаваў настаўнікам пачатковых класаў у Лідзе і ў вёсцы Біскупцы на Лідчыне. Пасля вайны завочна скончыў Лідскую педагагічную вучэльню і літаратурны факультэт Гарадзенскага педінстытута. А калі скончыў педінстытут, то ўладкаваўся настаўнікам роднай мовы і літаратуры ў Райцаўскую сярэдняю школу Карэліцкага раёна, а з 1959 года працаваў у Валеўскай сярэдняй школе Наваградскага раёна.

Уладзімір Урбановіч адзін з першых у тыя пасляваенныя гады, напісаў і выдаў у Беларусі краязнаўчую кнігу "Па дарагіх мясцінах" (Мн., 1964), дзе дзяліўся досведам краязнаўчай работы па беларускай літаратуры ў сваёй Валеўскай сярэдняй школе Наваградскага раёна. Настаўнік Уладзімір Урбановіч у той час паказаў і апісаў, як трэба выкарыстоўваць краязнаўчы матэрыял на ўроках у школе. Вывучаючы жыццё і творчасць беларускіх пісьменнікаў, а таксама пісьменнікаў-землякоў, ён з вучнямі на равах і пляшом абышоў, аб'ехаў, і зноў жа апісаў тыя мясціны, дзе нарадзіліся пісьменнікі, творчасць якіх вывучалі ў школе. Настаўнік-краязнавец са школьнікамі наведваў мясціны Адама Міцкевіча, Якуба Коласа, Кузьмы Чорнага, Цішкі Гартнага, Ежы Путраманта,

літаратурныя Лідчыну, Баранавіччыну, Дзятлаўшчыну, Наваградчыну, Стаўбцоўшчыну, Слонімскае і Уздзенскае, збіраючы новыя звесткі пра творчасць беларускіх літаратараў, запісваючы не толькі ўспаміны сваякоў, якія тады яшчэ жылі, але і займаўся зборам вуснай народнай творчасці.

У 1955 годзе ў Валеўскай сярэдняй школе быў створаны краязнаўчы музей. Спачатку ў ім былі тры аддзелы: гістарычны, этнаграфічны і прыроды. Калі ў школу прыехаў на працу Уладзімір Урбановіч, то ён дапоўніў музей чацвёртым аддзелам - літаратурным. Ужо ў 1980 годзе ў Валеўскім народным краязнаўчым музеі налічвалася 1895 экспанатаў, з іх 978 арыгінальных. Уладзімір Аляксандравіч па ўсім свеце збіраў для музея розныя экспанаты, асабліва ў свой літаратурны аддзел. Тады ў музеі былі каштоўныя рэчы, звязаныя з "Хронікай Быхаўца", з гісторыяй Любчанскай друкарні, матэрыялы пра Кастуся Каліноўскага, Францішка Багушэвіча, Цётку, кнігі, паштоўкі, выдадзеныя суполкай "Загляне сонца і ў наша ваконца", друкарнямі Марціна Кухты і "Нашай нівы". Шырока была прадстаўлена заходнебеларуская літаратура кнігамі Б. Тарашкевіча, І. Дварчаніна, Г. Леўчыка, К. Буйло, В. Таўлая, М. Танка, М. Васілька, Н. Тарас, газетамі і часопісамі той пары, фотаздымкамі беларускіх літаратараў, каштоўнымі дакументамі і кнігамі А. Міцкевіча, Г. Сянкевіча, М. Рылеева, І. Катлярэўскага, С. Нерыс і іншымі асобамі, лёс якіх непасрэдна быў звязаны з Наваградчынай.

У 1970 годзе Уладзімір Урбановіч выдае сваю новую кнігу "Шляхамі паэтаў і герояў". Гэта было дапоўненае выданне, дзе аўтар цікава расказваў пра школьны літаратурны гурток, пра музей, апісваў паходы вучняў па мясцінах, звязаных з жыццём і творчасцю пісьменнікаў і герояў беларускага народа, аўтар дзяліўся шматгадовым досведам выкарыстання краязнаўчага матэрыялу на ўроках беларускай літаратуры. Пра кнігі настаўніка з Валеўкі пісалі Аляксей Пяткевіч, Рыгор Шкраба, Янка Саламевіч, Уладзімір Калеснік, Вера Ляшук, Сцяпан Александровіч і многія іншыя вядомыя асобы.

Чалавек, жывучы ў глыбінцы, дзеля беларускай справы працаваў даволі сур'ёзна і актыўна. Да яго звярталіся па дапамогу і парад у навукоўцы, выкладчыкі вышэйшых навучальных устаноў, педагогі, архівісты і літаратуразнаўцы з усёй Беларусі, а таксама з Літвы, Польшчы, Украіны. Уладзімір Урбановіч веў вялікую перапіску, тысячы пісем ад вялікіх людзей, на жаль, згубіліся, але і шмат захавалася ў беларускіх архівах і музеях, у прыватных сховішчах. Уладзімір Урбановіч сябраваў амаль з усімі дзеячамі беларускай культуры і пісьменнікамі. У яго доме і ў школе ў Валеўцы шмат разоў пабывалі Максім Танк, Уладзімір

Караткевіч, Янка Брыль, Генадзь Каханоўскі, Уладзімір Калеснік, Ігар Лучанок, Аляксей Карпюк, Барыс Сачанка, Анатоль Вярцінскі, Пятрусь Макаль, Фёдар Янкоўскі, Ян Скрыган, сваякі Якуба Коласа і Адама Міцкевіча і сотні іншых вядомых нам асобаў. Ён заўсёды знаёміў гасцей з Валеўкай, школьным музеем і вядома ж адвозіў іх на Свіцязь, дзе частаваў, дзе вяліся шчырыя гутаркі пра Беларусь, родную мову і культуру...

За сваю педагагічную і краязнаўчую дзейнасць Уладзімір Урбановіч быў унагароджаны рознымі граматамі і дыпламамі, а таксама значком "Выдатнік народнай асветы". Ён так пры жыцці і не атрымаў звання Заслужны работнік культуры ці Заслужаны настаўнік Беларусі. І толькі пасля смерці (памёр 2 лютага 1999 года ў Валеўцы, дзе і пахаваны), яго пасмяротна занеслі ў Кнігу Славы Наваградскага раёна.

Ну і апошні, каго мы павінны назваць, **Ежы Путрамонт**.

Ежы Путрамонт нарадзіўся 10 лістапада 1910 года ў Менску. Бацька быў царскі афіцэр, маці - менская мяшчанка, нават удзельніца руху "талстовак". У маленстве меў імя Юрак.

З 1925 года сям'я іх пражывала спачатку ў горадзе Лідзе, а потым на хутары Банева (недалёка ад вёскі Дакудава Лідскага раёна). Бацька, палкоўнік Войска Польскага, быў начальнікам Лідскага ваекамата, а пасля выхаду на пенсію - войтам Дакудаўскай гміны.

Пасля заканчэння Лідскай гімназіі Путрамонт паступіў на філалагічны факультэт Віленскага ўніверсітэта. У гэты час і пачалася яго літаратурная творчасць. Письменнік зблізіўся з маладымі рэвалюцыйна настроенымі пісьменнікамі, прагрэсіўнай моладдзю, што адыграла важную ролю ў яго далейшым жыцці і літаратурнай творчасці.

У гады Вялікай Айчыннай вайны Ежы Путрамонт жыве ў Савецкім Саюзе, супрацоўнічае ў польскім часопісе «Nowe Widnokręgi» ("Новыя гарызонты"), прымае актыўны ўдзел у арганізацыі польскай арміі, а з 1943 года як афіцэр 1-й дызіі імя Тадэвуша Касцюшкі са зброяю ў руках змагаўся за вызваленне Польшчы. Даслужыўся да маёра.

У многіх сваіх раманах, апавесцях, такіх, як «Рэчаіснасць», «Верасень», «Паўвеку» і іншых Ежы Путрамонт глыбока і праўдзіва апісаў барацьбу супраць рэжыму санацыі ў Заходняй Беларусі ў 30-я гады.

У першым томе мемуараў «Паўвеку» пісьменнік расказвае пра сваё жыццё з ранняга дзяцінства да пачатку польска-нямецкай вайны ў 1939 годзе. У кнізе дадзены ярскія малюнак грамадскіх адносін у Заходняй Беларусі ў 20-30-я гады, паказаны шляхі пераходу перадавой часткі

польскай моладзі на бок змагання. Аўтар апісвае Ліду, Дакудава, Банева, Іўе, Наваградак, возера Свіцязь, рэкі Нёман і Дзітву і многа іншых мясцін, называе людзей, некаторыя з якіх жылі яшчэ нядаўна. 1-шы і 2-гі тамы “Паўвеку” перакладзены мной на беларускую мову і апублікаваны ў часопісе “Лідскі летапісец”.

У адным са сваіх лістоў да Уладзіміра Урбановіча Ежы Путрамонт пісаў: *«Я вельмі расчулены вашай памяццю. Сапраўды, я пражыў у Баневе каля 10 гадоў - з 1928 па 1939. Там пачаў сваю літаратурную дзейнасць, там засталіся ў час вайны і мая асабістая бібліятэка, і шэраг рукапісаў, і дзённяк, і самыя лепшыя ўспаміны маладосці. Нейкі час я нават падпісваўся «Банеўскі» - гэта быў адзін з маіх псеўданімаў... Пасылаю фатакартачку. Калі атрымаеце - напішыце...»*

У другім лісце Ежы Путрамонт пісаў: *«З беларускіх пісьменнікаў таго часу я добра знаёмы і сябрую з Максімам Танкам, з якім сустрэўся нядаўна ў Маскве на III з'ездзе ССП».*

Акрамя творчасці Ежы Путрамонт пабыў і чыноўнікам ад літаратуры. Ён быў Генеральным сакратаром Саюза польскіх пісьменнікаў (1950-56), віца-старшынём СПП з 1959 г.

У зборніку “Ад лідскіх муроў” № 8 апублікаваны дзевяць вершаў Ежы Путрамонта ў перакладзе на беларускую мову (адзін у перакладзе Максіма Танка і восем у маім перакладзе).

Чакае свайго перакладу аповесць “Верасень”.

Памёр Ежы Путрамонт 23 чэрвеня 1986 года ў Варшаве.

Вось такая ў агульных рысах лідская польскамоўная літаратура 1919-1939 гадоў. І гэта наша літаратура. Яна была. І яна засталася, бо “напісанае застаецца”.

Ежы Путрамонт

Леанід Лаўрэш

Леанід Лявонцэвіч Лаўрэш (нар. 1 сакавіка 1963, Ліда), беларускі пісьменнік, края-знавец, перакладчык і незалежны даследчык.

Скончыў электратэхнічны факультэт Беларускага політэхнічнага інстытута (1985). Па адукацыі інжынер. Стварыў у 1999 годзе гістарычна-краязнаўчы сайт *rawet.net*. Сябар Саюза беларускіх пісьменнікаў з 2018 па 2021 г. Жыве ў Лідзе. Мае жонку, сына, нявестку і ўнука. Аўтар звыш 20 кніг і больш за 400 артыкулаў.

Сфера навуковых зацікаўленняў Леаніда Лаўрэша - края-

знаўства, літаратуразнаўства і гісторыя прыродазнаўчых навук на Беларусі. Навуковая зацікаўленасць гісторыяй Лідчыны тычыцца шырокага часавога дыяпазону - ад першабытнасці да часоў Заходняй Беларусі (1921-1939). Асобна цікавіцца еўрапейскімі падзеямі канца XIV - пачатку XV стагоддзяў, якія закранулі Лідчыну. Быў удзельнікам творчага калектыву ГрДУ імя Я. Купалы, які па заданні Інстытута гісторыі НАНБ выконваў навукова-даследчую работу па канфесійнай гісторыі Беларусі XIX ст.

Таксама ён даследуе біяграфіі і дзейнасць вядомых ураджэнцаў Лідчыны, у т.л. звяртае ўвагу на забытыя і малавядомыя імёны. Апублікаваў шэраг біяграм і біяграфічных даследаванняў, у т.л. Кіпрыяна Кандратовіча, Яўгена фон Гротэ дэ Буко, Антонія Гарэцкага, Аляксандры Нарбут, і іншых.

У 2020 годзе Леанід Лаўрэш быў узнагароджаны граматай-падзякай ад Інстытута гісторыі НАН Беларусі "... за арганізацыю навукова-пошукавай работы і плённую працу на ніве краязнаўства".

У 2023 годзе ўзнагароджаны граматай-падзякай Цэнтральнай навуковай бібліятэкі імя Якуба Коласа НАН Беларусі "... за плённую літаратурную і краязнаўчую працу...".

Лідскія Нарбуты

1. Аляксандра Нарбут і яе сёстры - выхаванкі Пулаваў.
2. Гісторык Юстын Нарбут і яго дачка Каміла.
3. Юлія Шышкова з лідскіх Нарбутаў.

Я распавяду пра нашых зямлякоў, якія пакінулі свой след у гісторыі і культуры. Пра гераінь гэтага тэксту я ўжо пісаў раней¹, у гісторыкаў і мемуарыстаў гэтых жанчын называлі Нарбутоўны. За час, які прайшоў з моманту ранейшых публікацый, з'явілася новая інфармацыя, што і прымусіла мяне вярнуцца да тэмы.

Аляксандра (у замужстве Цясельская) з сёстрамі Канстанцыяй і Тэкляй была далёкімі сваячкамі Юліі Шышкавай з Нарбутаў, пры якую я раскажу ў канцы артыкула - яны мелі агульнага прадзеда - лідскага падкаморага Уладзіслава Нарбута (нарадзіўся каля 1650 г.) і прабабуно, жонку Уладзіслава - Крысціну, пра якую вядома толькі, што яна паходзіла з роду Лукоўскіх герба Даленга². Уладзіслаў Нарбут да 1698 г. некалькі разоў выбіраўся дэпутатам Трыбунала ВКЛ. Вядома, што яго родны брат Аляксандр загінуў у Венгрыі на вайне з туркамі і па тастаманту ад 28.11.1683 г. яго маёнтак Хадзілоні³ перайшоў да Уладзіслава Нарбута⁴. Але ў традыцыях таго часу, нават больш далёкія сваякі лічылі і называлі адзін аднаго кузінамі.

А Юлія Шышкова з Нарбутаў была сястрой Юстына Нарбута і цёткай Камілы Юрэвіч з Нарбутаў, пра якіх я распавяду таксама. Цікавай асобай з'яўляецца яшчэ адна гераіня гэтага артыкула, перакладчыца Ганна Нарбут з Гразмані - маці Юліі Шышкавай і мачаха Юстына Нарбута.

¹ Галоўнае, гл: Лаўрэш Леанід. Аляксандра Нарбут - акадэмік Берлінскай акадэміі навук // АСОБА і ЧАС. Беларускі біяграфічны альманах. Выпуск 4. 2011; Лаўрэш Леанід. Юлія Шышкова з лідскіх Нарбутаў // Маладосць. 2019. № 6. С. 114-122; Лаўрэш Леанід. Юстын Нарбут // Наша слова.pdf № 43 (95), 25 кастрычніка 2023.

² Нарбут А. Н. Нарбуты Гродзенскай губернии. Москва, 1998. С. 49-50.

³ Гл. Инвентар маёнтка Хадзілоні 1760 г.: АВАК. Т. 35. С. 89-94.

⁴ Нарбут А. Н. Нарбуты Гродзенскай губернии. С. 10.

1. Аляксандра Нарбут і яе сёстры - выхаванкі Пулаваў

Міхаіл Балінскі ў сваёй працы "Даўняя Віленская акадэмія" пра Аляксандру Нарбут пісаў наступнае: *"... у той час у Вільні кожны адукаваны месціч, кожны, хто меў адносіны да навукі, быў моцна ўсхваляваны навіной, якая толькі што разышлася па горадзе, што агульнавядомая сваімі талентамі і адукаванасцю, высакародная літоўская панна Аляксандра Нарбутоўна⁵, дачка подкаморага лідскага, была абрана сябрам Акадэміі навук у Берліне на паседжанні 19 студзеня 1788 г., і патэнт на тое з рук прускага князя Генрыха атрымала. Усцешыла гэта шмат асоб і асабліва шматлікую сям'ю. Некаторыя здзіўляліся гэтаму і лічылі гэта не жаночай справай, а ў некаторых, як часта бывае ў свеце, гэты факт узбуджаў зайздрасць, калі не здзек"*⁶.

Смешна, але факт абрання Аляксандры з Нарбутаў, і сёння выклікае зайздрасць. І таму, каб адразу "расставіць кропкі над і", зраблю наступную заўвагу. Міхал Балінскі - вельмі аўтарытэтны і адказны гісторык, не падаваў у сваёй фундаментальнай манаграфіі неправераную інфармацыю, тым больш, што факт абрання Аляксандры быў агульнавядомы і ніяк не аспрэчваўся сучаснікамі. Спісы членаў Прускай акадэміі ў інтэрнэце правяраюцца за 5 хвілін, і таму я адразу даведаўся, што на сённяшні дзень нашай зямлячкі няма ў спісах Прускай акадэміі. Тлумачэнне гэтаму толькі адно, яго я падаваў і раней - абранне Аляксандры з Нарбутаў было палітычным, і пасля змены сітуацыі і падзелаў Рэчы Паспалітай спісы акадэмікаў былі падпраўленыя, а можа і страчаныя. Я некаторы час вывучаў гісторыю Прускай акадэміі тых часоў, якая зусім не была сярод лепшых, і магу упэўнена цвердзіць пра вялікія прабелы ў нашых ведах пра гэтую навуковую ўстанову ў XVIII ст. і прабелы ў спісах яе чальцоў.

⁵ Alexandra Narbutowna (у Балінскага - з адным "t", у іншых крыніцах - з двума).

⁶ Balinski Michal. Dawna academia Wilenska. Petersburg, 1862. S. 322. // *"Wszakze malo moze zwazano na, to cu czytal, bo wlasnie wtenczas w Wilnie kazdy swiatly mieszkaniac, albo majncy pretensya do nauki, mocno byl zajaty osobliwa wiadomoscia, ktora tylko co rozeszla sie w miescie, ze znajoma wszystkim z talentow i nauki, zacna litewska panna, Alexandra Narbutowna, podkomozanka lidzka, wybrana zostala na towarzyszske akademii nauk w Berlinie, na posiedzenia jej dnia 19 stycznia r. 1788, i patent na to z rak ksiezecia Henryka pruskiego otrzymala. Pochlebialo to wielu osobom, a mianowicie calej licznej rodzinie, dziwilo niektorych jako nieoswojonych z tym rodzajem zaszczytu dla kobiet, a w innych nawet, jak to nieraz bywa na swiecie, obudzalo uczucie jakiegos zazdrosci, jezeli nie szyderstwa"*.

Цікава, што ў 1776 г. прускі кароль Фрыдрых II забяспечыў ганаровае членства ў гэтай акадэміі для сваёй стрыечнай сястры, расійскай імператрыцы Кацярыны II - пра навуковы ўзровень гэтага акадэміка з чыста хатняй адукацыяй можна лепей прамאўчаць. У 1794 г. акадэмікам Берлінскай акадэміі стала не надта вядомая нават у свой час пісьменніца Джуліяна Джаване ды Джыразоле. А першай жанчынай, прынятай у Прускую акадэмію "за чыста навуковыя справы", толькі ў 1949 г. стала аўстрыйскі фізік Ліза Майтнер⁷.

Для нас галоўнае тое, што нашы лідскія дзяўчаты - Аляксандра і яе сёстры, пра якіх гаворка пойдзе ніжэй, патрапілі ў "вяршкі вяршкоў" ("creme de creme". *фр.*) тагачаснага Еўрапейскага грамадства, атрымалі адпаведную адукацыю, выхаванне і максімальна развілі свой творчы патэнцыял - лёс сясцёр Нарбут (Нарбутоўнаў) быў нестандартным і вельмі цікавым для адносна небагатай тагачаснай лідскай шляхты.

Нарбуты - старажытны род, дакладней некалькі радоў, не маючых роднасных сувязяў, з іх лідскія - самы разгалінаваны, старажытны і шматлікі шляхецкі род Нарбутаў. Род лідскіх Нарбутаў пачынаецца з XV ст. (легендарныя прадстаўнікі роду - з X ст., напрыклад легендарны заснавальнік роду Нарбутаў - Даўспрунг як быццам прыбыў у Літву з Рыма разам з Палемонам у 924 г.). Першы "гістарычны" Нарбут (нарадзіўся каля 1430 г.) валодаў маёнткамі Арняны і Калтыняны каля Вільні. Адзін з яго сыноў - Войцех набыў маёнтка Лебедзь і пасля уцёкаў Міхала Глінскага з Літвы, атрымаў ягоны маёнтка Забалаць у Лідскім павеце. Ягоны унук Пётр (нарадзіўся каля 1540 г.) пабудоваў касцёл у Забалаці і лічыцца родапачынальнікам Нарбутаў на Лідчыне⁸.

Бацька сясцёр Нарбут - Тадэвуш Нарбут (каля 1740 - ?) герба Задора, палкоўнік пяцігорскі, лідскі падстоі з 1768 г., стольнік з 1778 г., падкаморы Лідскага павета (1782-1792) і каралеўскі шамбелян, сын Казіміра Юзафа Нарбута (каля 1700 - ?). Ад першага шлюбу ў Тадэвуша Нарбута каля 1760 г. нарадзіліся тры дачкі: Канстанцыя, Аляксандра і Тэкля, ад другога шлюбу з Кацярынай Вяжэвіч - сын Войцех, каралеўскі шамбелян, пасол сойма 1788 г. ад Лідскага павета, дачка Ганна і сын Станіслаў (? - 1858), смаленскі канонік і пробашч касоўскі.

Войцех Нарбут (1762-26.02.1837) выхоўваўся ў Вільні ў калегіюме ордэна піяраў, потым у 1774-1776 гг. вучыўся ў Варшаве ў "Калегіюм

⁷ Londa Schiebinger: Schone Geister: Frauen in den Anfängen der modernen Wissenschaft. Stuttgart. 1993. S. 151.

⁸ Нарбут А. Н. Нарбут Н. И. Нарбуты Лидские // Наш Радавод. Кніга 6. Ліда. 1994. С.44-45.

Нобіліум" і звярнуў на сябе ўвагу караля Станіслава Аўгуста, у якога з дапамогай Чартарыскіх каля 1775 г. стаў пажам, а потым шамбелянам і даверанай асобай караля. У 1788 г. Войцех быў абраны на Чатырохгадовы сойм (1788-1792) паслом ад Лідскага павета і прысутнічаў на паседжанні сойма 3-га траўня 1791 г. як прыхільнік канстытуцыі. Потым ён быў паслом на Гарадзенскім сойме. Пасля сойма, у 1794 г. падарожнічаў разам з князем Адамам Чартарыскім за мяжой. У 1801 г. Войцех Нарбут стаў выхавальнікам князя Дамініка Радзівіла, сына Гераніма. Маецца непацверджаная інфармацыя, што на трохгоддзе - 1810-1812 гг. абіраўся маршалкам Лідскага павета. Па жаданні сяброў Войцех напісаў займальныя і гістарычна цікавыя мемуары аб прыдворным жыцці часоў караля Станіслава Аўгуста. Мемуары яго пад назвай "Успаміны аб сваёй службе пажом пры каралі Станіславе" ("Pamiętnik o służbie swej przy Kroli Stanislawie, jako Paz") планаваў выдаць Ю. Крашэўскі, але яны засталіся ненадрукаванымі⁹. Акрамя таго, ён пераклаў з французскай "Разважане над Евангеллем..." абата Дюкеня (Abbe Duquesne. "L'evangile medite et distribue pour tous les jours de l'annee, suivant la concorde des quatre evangelistes"). Таксама Войцех Нарбут славіўся сваімі працамі па разьбярстве, якія высока ацэньваліся калекцыянерамі¹⁰.

Войцех Нарбут разам з жонкай Ганнай з Эйсмантаў прымаў удзел у Гарадзенскім сойме 1793 г., пра што пісаў Рэймант¹¹. Памёр 26.02.1837 г. у родных Сукурчах на Лідчыне.

Лідскі падкаморы Тадэвуш Нарбут, бацька нашых сясцёр Нарбутоўнаў, быў адносна багатым чалавекам. Верагодна ён меў дом у Лідзе, бо ў 1790 г., паводле інфармацыі Ч. Малеўскага, яму ў Лідскай парафіі належала Зарэчча (прыгарад Ліды). Таксама яму належалі ваколіцы Бельскія і Плясавічы, фальварак Сукурчы і фальварак Востраў. Сукурчы былі цэнтрам вясковай акругі (у якой жылі больш за 500 чалавек)¹² і вельмі старым населеным пунктам. У другой палове XX ст., калі

⁹ Тым не менш, відавочна, Крашэўскі карыстаўся гэтымі мемуарамі калі пісаў сваю шматтомную "Польшчу пад час трох разбораў..." (Jozef Ignacy Kraszewski. Polska w czasie trzech rozbiorow, 1772-1799).

¹⁰ Polski Słownik Biograficzny. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1977. Т. XXII. S. 539.; Русский биографический словарь под ред. А.А. Половцова. М. 1910. Т. 15. С. 61.

¹¹ Reymont Władysław. Ostatni Sejm Rzeczypospolitej. Warszawa, 1913. S. 48, 185.

¹² Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego... Warszawa. 1890. Т. 11. S. 561.

Сукурчаў як населенага пункта ўжо не існавала, у народзе захоўвалася памяць пра тое, што на бэльцы аднаго з тутэйшых вельмі старых будынкаў, нібыта была напісана дата - XVI ст.¹³ Апошнім уладальнікам фальварка Сукурчы быў легендарны герой Другой сусветнай вайны Вітольд Пілецкі.

Фальварак Востраў знаходзіўся за 1 км ад Сукурчаў. Гісторык Тэадор Нарбут так пісаў пра гэты фальварак: *"Востраў, у навецце Лідскім, на захад ад Ліды недалёка ад Мыто, за левым берагам ракі Дзітва, раней уласнасць скарбу літоўскага, дзе быў вялікі палац і да гэтага часу фундамент і склепы захаваліся, гарод меў памер 9 моргаў, у апошнія часы належала да Тадэўша Нарбута, падкаморага Лідскага. Зараз, пасля здарэння праз exdywizye, ёсць невялікім фальваркам..."*¹⁴. У Востраве Тадэвуш Нарбут на свае сродкі фундаваў капліцу¹⁵. Згодна з Тэадорам Нарбутом (унучатым племеннікам Тадэвуша Нарбута) менавіта ў Востраве было падпісана знакамітае Востраўскае пагадненне 1392 г. якое палажыла канец братазбойчай вайне паміж Вітаўтам і Ягайлам. У 2007 г. мне удалося знайсці месца, дзе стаяў легендарны ў нашай гісторыі фальварак Востраў¹⁶.

Належаў Тадэвушу Нарбуту і фальварак Лаўчылавічы каля Ліды, але потым ён быў аддадзены ў забеспячэнне доўгу ў 26 000 злотых Юзафу Гразмані.

Паўстанец 1863 г. аўтар найкаштоўных мемуараў Мірон Браніслаў Нарбут так напісаў пра бацьку і сына Нарбутаў: *"У даўнейшыя часы шляхта лідская была ахвочая на соймах да спрэчак і схільная не толькі да недысцыплінаванасці і келіха, але і да абароны межаў Рэчы Паспалітай ад нашэсця ворагаў: у канфедэрацыі Барскай, у паўстанні Касцюшкі і ў пазнейшых баях з акупантам несла свае жыццё на ахвяру Краю. Павел Лідскі на соймах меў прадстаўнікоў, якія голасна адстойвалі недатыкальнасць межаў Рэчы Паспалітай - гэта Тадэвуш*

¹³ Пацюпа Юры. Tahafut al-Tahafut // Arche. 2006. №4. С.205.

¹⁴ Narbutt Teodor. Dzieje starożytne narodu litewskiego. Wilno, 1839. Т. 5., S.491. *"Ostrow w powiecie Lidzkim, na zachod Lidy niedaleko Myta, za lewym brzegiem rzeki Dzitwy, niegdyz ogromna majatnosc skarbu litewskiego, gdzie byly palace obszernie, jak dotad fundamenta i sklepy przekonywaja, ogrod owocowy mial zawierac w sobie 9 morgow przestrzeni, pod ostatnie czasy nalezala do Tadeusza Narbutta, Podkomorzego Lidzkiego. Dzis w zdrobnieniu przez exdywizye jest niewielkim folwarkiem..."*

¹⁵ Kurczewski J. Biskupstwo Wilenskie. Wilno, 1912. S. 486.

¹⁶ Гл: Лаўрэш Леанід. Месца заключэння Востраўскага пагаднення 1392 г. // Гістарычны альманах. 2007. Т. 13. С. 109-118.

*Нарбут, падкаморы лідскі, пасол на сойм вальны 1776 г. Пры ратыфікацыі першага падзелу Рэчы Паспалітай ён выступіў супраць і за гэта пераследаваўся ўладамі, потым шамбелян караля Станіслава Аўгуста - Войцех Нарбут, пасол - актыўны грамадскі дзеяч, прамоўца на сойме варшаўскім 1791 г., на каторым адбылася без пралівання крыві грамадзянская рэвалюцыя, прыняўшая векапомную Канстытуцыю 3-га Мая, якая дазволіла ўшыяхціць цэлы народ, даць яму грамадзянскія свабоды, якімі дагэтуль карысталася выключна шляхта"*¹⁷.

Сын Канстанцыі Нарбут - Леан Дэмбоўскі напісаў цікавыя мемуары, якія могуць служаць крыніцай па гісторыі яго сям'і. Пра свайго дзеда "па-кудзелі" ён пісаў: *"Тадэвуш Нарбут, падкаморы лідскі ... быў паслом на сойм 1776 г. дзе не падпісаўся пад ратыфікацыяй першага падзелу Рэчы Паспалітай і таму меў за гэта шмат непрыемнасцяў. Лідскі падкаморы жыў у радзінным маёнтку Сукурчы і па жонцы меў вёску Котлаў, а каля 1773 г. дакупіў ад Пясецкіх (насамрэч, ад Юдыцкіх - Л. Л.) фальварак Востраў, нічога не заплаціўшы, у крэдыт. Некалькі разоў быў паслом і ўсё жыццё траціў на арганізацыю партый, кіраўніцтва соймамі і выбарамі ў Трыбунал літоўскі. З лістоў дзеда... відаць, што свае галоўныя высылкі накіроўваў ён то на падтрымку каралеўскай партыі, то партыі Чартарыскіх, якая часам супрацьстаяла шчыралітоўскай партыі князя Радзівіла. Акрамя гэтага ўмеў праз асабістыя роднасныя сувязі Нарбутаў на Літве вырашаць праблемы. Аднак у выніку страціў фартуну. Адзін яго сын быў шамбелянам пры каралі, іншы прысвяціў сябе духоўнаму званню. Дзве дачкі, (насамрэч, тры, трэцяя сястра - Тэкля з Нарбутаў. - Л. Л.) адну маю маці Канстанцыю і іншую, старэйшую, Аляксандру, узяла на выхаванне княгіня Ізабела Чартарыская. Яны разам з князеўнамі Тарэзай і Марыяй атрымалі адукацыю і былі іх неразлучнымі сяброўкамі"*¹⁸. Такім чынам сёстры Аляксандра, Канстанцыя і Тэкля выходзіліся і атрымалі адукацыю пры двары княгіні Ізабэлы Чартарыскай з Флемінгаў (1745-1835) у Павонзках і Пулавах, у гісторыю яны ўвайшлі як так званыя "пулаўкі"¹⁹.

Каб зразумець далейшыя падзеі і тагачасны стан рэчаў, трэба спыніцца на асобах Ізабэлы і Адама Казіміра Чартарыскіх.

Ізабэла Чартарыская з Флемінгаў нарадзілася 3-га сакавіка 1746

¹⁷ Narbutt Miron Bronislaw. Lida i Lidziane. // Ziemia Lidzka. 1997. № 26-27.

¹⁸ Dembowski Leon. Moje wspomnienia. 1898. Petersburg. T. I. S. 8-9.

¹⁹ Polski Słownik Biograficzny. T. XXII. S. 539.

г. (па іншых звестках 22-га траўня 1740 г.) ад бацькі, небагатага саксонскага двараніна а потым вялікага падскарбія ВКЛ і паморскага ваяводы Юрыя Флемінга і маці Антаніны Чартарыскай.

Ізабэла пісала: *"Мая маці памерла пры родах. Пазней бацька ажаніўся з яе роднай сястрой, якая таксама праз два гады пакінула гэты свет. Абеdzве сястры памерлі ва ўзросце 22 гады, абеdzве 22 сакавіка, абеdzве пры родах ад воспы, абеdzве ў адной і той жа хаце ў Варшаве, на адным і тым жа ложку"*²⁰.

Ізабэла атрымала арыстакратычнае выхаванне, якім кіравала яе бабуля, княгіня Элеанора Чартарыская з Валдштэйнаў, удава літоўскага канцлера князя Міхала Фрэдэрыка, бабуля жыла ў Варшаве і ў Воўчыне (у Камянецкім раёне Берасцейскай вобласці). З дзяцінства Ізабэла Флемінг выклікала да сябе вялікую ўвагу, бо была адзіным нашчадкам вялікіх зямельных уладанняў свайго дзеда, Міхала Фрэдэрыка Чартарыскага.

19 кастрычніка 1761 г., на 16-м годзе жыцця Ізабэла ў Воўчыне выйшла замуж за свайго стрыечнага дзядзьку, князя Казіміра Адама Чартарыскага, бліскачага і багатага 26-гадовага маладога чалавека, які потым нават прэтэндаваў на каралеўскі пасад. Шлюб маладым сужэнцам даў сваяк і познанскі біскуп Тэадор Чартарыскі. Юры Флемінг ў пасаг дачцэ запісаў 800 000 злотых і вялікую зямельную маёмасць.

Маладая пара спачатку не мела ніякіх узаемных пачуццяў. Сярод іншага гэтаму спрыяла фізічная непрывабнасць Ізабэлы на момант вяселля, якая была выклікана нядаўна перанесенай воспай²¹. Сын Ізабэлы Адам Ежы Чартарыскі ўспамінаў: *"Незадоўга да вяселля мая маці, падчас наведвання сялянскай хаты, знайшла ў калысцы немаўля, хворае на воспу. Мама вельмі напалохалася з гэтага, бо некалькі яе сяцёр ужо памерлі ад воспы. Яна захварэла і знаходзілася ў такім стане, што людзі пачалі сумнявацца, ці выжыве яна. Пасля таго, як ачуняла, бацькі дамагліся яе шлюбу. На сваім вяселлі маці мела чырвоныя плямы, воспіны на твары і парык на галаве, бо страціла ўсе валасы. Княгіня Любамірская²² была ў роспачы і нават страціла*

²⁰ Цыт па: Gabriela Pauszer-Klonowska. Pani na Pulawach. Warszawa, 1978. S. 10.

²¹ Там жа. S. 11.

²² Ізабэла Любамірская з Чартарыскіх (1733 ці 1736 - 1816) - арыстакратка, мецэнатка і калекцыянерка твораў мастацтва эпохі ракако. Сястра Адама Казіміра Чартарыскага. Ва ўласнасці Ізабэлы Любамірскай знаходзіліся варшаўскія палацы ў Вілянўе, Урсынаве і "Мон Coteau" (фр. "Мае ўзгоркі") ў Мокатуве. Яна паклала краевугольны камень у будынак Нацыянальнага

прытомнасць з-за таго, што яе брату даюць такую брыдкую жонку. [...] Пасля ілюбу, цалкам ачуняўшы, мая маці хутка стала сапраўднай прыгажуняй" ²³.

З гэтага часу пачынаецца актыўнае жыццё Ізабэлы Чартарыскай, жыццё, якое можна падзяліць на тры перыяды: маладосці - часу свецкіх захапленняў і арыстакратычных забаў, сталага ўзросту - часу заняткаў палітыкай, нарэшце, старасці - перыяду літаратурнай працы.

Пасля вяселля, маладыя жылі ў Алешыцах (зараз - Падкарпацкае ваяводства), а зімовыя месяцы праводзілі ў Варшаўскім Блакітным палацы. Маладая княгіня адчувала сябе там нядобра - муж ставіўся да яе непаважліва, і да таго ж яна цярпела прыніжэнні з боку швагеркі Ізабэлы Любамірскай. Аднак Ізабэла карысталася сімпатыяй свайго стрыечнага брата Станіслава Панятоўскага, будучага караля Польшчы, які абараняў яе і потым стаў адным з яе каханкаў.

Не маючы камфорту ў сваім маёнтку, княгіня ў мужчынскім адзенні пажа адправілася з мужам за мяжу. Часам гэта выклікала непаразуменні, напрыклад, аднойчы ў Франкфурце-на-Майне яе прынялі за дацкага прынца, а ў Майнцы яна ледзь не стала ахвярай сексуальных дамаганняў з боку старэйшай жанчыны. Гэтыя паездкі адыгралі вялікую ролю ў развіцці інтэлекту Чартарыскай, аб чым клапаціўся і яе муж. У Францыі князі Чартырыскія разам наведвалі Жан-Жака Русо і Вальтэра, іх прымалі ў салонах французскай арыстакратыі, дзе юная княгіня кружыла галаву ўсяму велікасвецкаму грамадству²⁴.

У 1763 г. Ізабэла Чартарыская разам з мужам вярнулася на радзіму, дзе ў гэты час памёр кароль Аўгуст III і ўзнікла пытанне аб абранні новага караля. Адам Казімір Чартарыскі падтрымаў кандыдатуру свайго стрыечнага брата Станіслава Панятоўскага, аказаў яму энергічнае садзейнічанне, і сам адмовіўся ад дамаганняў на карону.

Справа ў тым, што яшчэ пры жыцці Аўгуста III партыя Чартарыскіх (т. з. "фамілія") пры падтрымцы Расіі імкнулася ўзяць уладу ў Польшчы. Першапачаткова кандыдатам у новыя каралі быў вылучаны ненавіта князь Адам Казімір, і рускі цар Пётр III у 1762 г. падчас візіту Чартарыскага ў Пецябург, заахвочваў яго заняць польскі трон. Але Адам Казімір больш цікавіўся літаратурай, мастацтвам і навукамі і таму адмовіўся, заявіўшы, што не адчувае сябе здольным узяць адказнасць

тэатра ў Варшаве. Была адна з самых вядомых жанчын у Рэчы Паспалітай XVIII ст., прымала актыўны ўдзел у палітыцы свайго часу.

²³ Adam Jerzy Czartoryski. Pamiatniki i memorialy polityczne 1776-1809. Warszawa. 1986. S. 78-79.

²⁴ Gabriela Pauszer-Klonowska. Pani na Pulawach, S. 11-16.

за Рэч Паспалітую, якая пагружалася ў анархію. Потым з кандыдатурай Адама Казіміра Чартарыскага не пагадзілася царыца Кацярына II, якая прыняла ўладу ў Расіі пасля звяржэння і забойства свайго мужа Пятра III - царыца баялася, што, дзякуючы багаццю і інтэлектуальным якасцям, Чартарыскі будзе занадта незалежны. Таксама царыца ведала ад свайго пасланца ў Варшаве Рапніна²⁵ і прускага караля Фрыдрых II, што Чартарыскія маюць намер адмяніць *liberum veto* і правесці рэформы, якія пагражалі бы пануючаму становішчу Расіі ў справах Рэчы Паспалітай. Таму ў 1765 г. новым каралём быў абраны Станіслаў Панятоўскі, які таксама належаў да "фаміліі" і з'яўляўся фаварытам Кацярыны II, пасля каранацыі ён прыняў імя Станіслаў Аўгуст²⁶.

Пасля абрання караля пачалася самая бліскучая і шумная эпоха ў жыцці Ізабэлы Чартарыскай. Яна стала фаварыткай караля і адначасова знаходзілася ў блізкіх адносінах з рускім пасланцам князем Рапніным. Але гэта не замінала патрыётам глядзець на маладую княгіню, як на боства. Сама Чартарыская даволі высока ацэньвала свой фізічны стан, пазней, ва ўзросце 35 гадоў, яна пісала: *"Я ніколі не была красуняй, але заўсёды была ладнай. Маю прыгожыя вочы, а паколькі ў іх адлюстроўваюцца ўсе пачуцці душы, дык прыгажосцю майго твару можна захапляцца. Маю даволі белыя плечы, мой лоб гладкі і не псуе мой твар, мой нос ані брыдкі, ані прыгожы, у мяне вялікія вусны, белыя зубы, добрая ўсмешка і прыгожыя авал твару. У мяне дастаткова валасоў, каб лёгка прыкрыць галаву, яны і цёмныя, як і мае бровы. Маю больш высокі, чым нізкі рост, мая фігура стройная, а талія можа і занадта тонкая. Рукі брыдкія, але ножкі найпрыгажэйшыя, і таму мае рухі вельмі грацыёзныя. Мой твар, у гэтым сэнсе, падобны на мой розум - найвялікшая чароўнасць іх абодвух залежыць ад майстэрства, з якім я здолела падвоіць іх каштоўнасць. У маладосці я шмат заляцалася, але з кожным годам усё менш, тым не менш мой жаночы пол усё яшчэ часам нагадвае пра сябе, бо жаночая прыгажосць - вялікая моц"*²⁷.

Верагодна, каля 1765 г. сімпатыя Чартарыскай да стрыечнага брата "Антося" (г. з. караля Станіслава Аўгуста Панятоўскага) перарасла ў больш глыбокае пачуццё. Адносіны Ізабэлы са Станіславам сталі

²⁵ Рапнін Мікалай Васілевіч (1734-1801), расійскі ваенны і дзяржаўны дзеяч, генерал-фельдмаршал (1796 г.), князь.

²⁶ Marian Dziejowski. *Książki wielkich nadziei: Biografia księcia Adama Czartoryskiego*. Wrocław, 1998. S. 20-24.

²⁷ Gabriela Pauszer-Klonowska, *Pani na Pulawach*, S. 65-66.

шырока вядомыя ў Варшаве. Ведаў і яе муж, ён цяпеў раман і нават падвозіў княгіню ў замак на сустрэчы з каралём, а сам шукаў любоўных прыгод у іншых месцах. Плёнам саюзу Чартарыскай і Панятоўскага стала дачка Марыя Ганна, (нарадзілася ў сакавіку 1768 г., пазней яна стала пісьменніцай), якую вуліца зларадна называла "Цёлкаўна" ("Цялец"²⁸ быў гербам Станіслава Аўгуста Панятоўскага, а таксама яго мянушкай).

Адначасова ў Ізабэлы Чартарыскай завязаўся раман з расійскім пасланнікам Мікалаем Рапніным, які прадстаўляў інтарэсы царыцы Кацярыны II у Варшаве, яго задачай было тарпедаваць усе спробы рэформаў у тагачаснай Рэчы Паспалітай. Ізабэла скарылася Рапніну, да якога не мела пачуццяў, па просьбе караля і свайго мужа Адама, якія спадзяваліся такім чынам здабыць прыхільнасць пасланца. Цікава, што 4 сакавіка 1767 г. (у папальцовую сераду) Рапнін разам з Чартарыскай выклікалі ў Варшаве вялікі скандал - Рапнін купіў увесь тэатр (які звычайна павінен быў быць зачынены ў гэты дзень) і загадаў сыграць французскую камедыю для сябе, Ізабэлы і супрацоўнікаў свайго місіі.

Умяшанне Расіі ва ўнутраныя справы Рэчы Паспалітай урэшце прывялі да стварэння ў лютым 1768 г. Барскай канфедэрацыі і выбуху паўстання. Ізабэла і Адам Казімір Чартарыскія, каб пазбегнуць пагрозы, вандравалі ў гэты час па Еўропе. 10 красавіка 1769 г. Кацярына II звольніла Рапніна з пасады. Гэтае звальненне было выклікана незадавальненнем царыцай недастатковай, па яе меркаванні, абаронай інтарэсаў Расіі ў Рэчы Паспалітай, а таксама раманам пасланца з Чартарыскай - Рапнін, які спачатку лёгка ставіўся да гэтага рамана, закахаўся ў Ізабэлу шчырым каханнем. Верагодна ад гэтага саюза 14 студзеня 1770 г. нарадзіўся першы сын княгіні - Адам Ежы Чартарыскі (1770-1861), пазнейшы міністр

²⁸ Віленскі каралеўскі астраном Марцін Пачобут-Адлянцік нават вылучыў новае сузор'е: Цялец Панятоўскага ("Taurus Poniatovii", або "Taureau royal de Poniatowski", назва сузор'я паходзіць ад герба караля) па суседстве са Шчытом Сабескага. Цялец Панятоўскага размяшчаўся паміж сузор'ямі Змеяносца і Арла і ўключаў V-падобную групу зорак. Пачобут лічыў іх падобнымі на зорны збор Гіяды ў сузор'і Цялец, што і дало астранамічную падставу да вылучэння на небе сузор'я з такой назвай. Гэты падарунак вучоны зрабіў свайму аўгусцейшаму патрону дзеля праслаўлення ягонага імя. Спачатку Цялец Панятоўскага прыжыўся на зорных картах, але пасля сузор'е было скасавана і не ўваходзіць у сучасны спіс сузор'яў. Аднак чатыры зоркі гэтага скасаванага сузор'я (66, 67, 68, 70 Орh (Змеяносец)) у сучасных зорных атласах адзначаны як адкрыты зорны збор (open clusters) Mel 186 (Cr 359). - гл. Лаўрэш Леанід. "І зорнае неба над галавой...": Нарысы з гісторыі астраноміі. Мінск, 2013. С. 47-48.

заможных спраў Расіі пры цары Аляксандры І, куратар Віленскай навучальнай акругі, у якую ўваходзіў і Лідскі павет²⁹ (пайшоў у адстаўку пасля справы філаматаў), а потым - кіраўнік патрыятычнай эміграцыі ў Парыжы³⁰ (т. з. "Гатэль Ламбер" ³¹).

У 1772 г. княгіня адправілася са сваім мужам у Нідэрланды, каб урэгуляваць спадчыну свайго памерлага бацькі Юрыя Флемінга і прадаць графства Беркялу, якое яму належала. Увосень 1772 г. Ізабела апынулася ў Лондане, куды яе разам з мужам суправаджаў Рапнін. Тут Чартарыскія сустрэлася з амерыканскім навукоўцам і палітыкам Бенджамінам Франклінам, ён вылучыў княгіню ад дэпрэсіі праз ігру на фісгармоніі. У адным з лонданскіх салонаў Ізабэла Чартарыская пазнаёмілася з французскім герцагам Арманам Луі дэ Гонта дэ Лазенам, з якім у княгіні адбыўся самы бурны раман яе жыцця. Першая сустрэча з Чартарыскай зрабіла на герцага вялікае ўражанне, хаця ён і быў жанатым чалавекам. Пра сустрэчу з ёй ён пісаў у сваіх успамінах: *"У пакой увайшла дама, апранутая і прычасаная лепш, чым звычайна гэта робяць англійскія жанчыны. Я спытаўся пра яе, і мне сказалі, што гэта княгіня Чартарыская. Сярэдняга росту, з цудоўнай фігурай, з найпрыгажэйшымі вачыма, найпрыгажэйшымі валасамі, найпрыгажэйшымі зубамі, прыгожымі ступнямі і вельмі смуглым колерам твару, хоць і знявечаным воспай, з лагоднымі манерамі і непараўнальнымі рухамі - пані Чартарыская даказала, што нават не будучы прыгожай, можна быць чароўнай"* ³².

Паколькі ні муж, ні Рапнін першапачаткова не мелі нічога супраць кантактаў Ізабэлы з герцагам дэ Лазенам (Рапнін зайздросціў толькі Адрыяну Луі дэ Баньеру, графу дэ Гіне, французскаму паслу ў Лондане, які ў той час таксама абагаўляў Ізабэлу), у 1772 г. яны ўтрох адправіліся "на воды" ў Спа (сённяшняя Бельгія). Пасля ад'езду туды Рапніна, княгіня па дарозе ў Спа прызналася дэ Лазену ў каханні. У Парыжы 5 лістапада

²⁹ Лаўрэнс Л. Л. Інстынкт пазнання. Нарысы з гісторыі адукацыі ў горадзе Ліда. Гродна, 2023. С. 34.

³⁰ Gabriela Pauszer-Klonowska. Pani na Pulawach. S. 32-36.; Marian Dziwianowski. Książe wielkich nadziei. S. 29.

³¹ Гатэль Ламбер (фр.: Hotel Lambert) - прыватны асабняк XVII ст. у цэнтры Парыжа на востраве Сен-Луі, гістарычны помнік Францыі. У пераносным сэнсе "Гатэль Ламбер" - найменне кансерватыўнай часткі польскай эміграцыі сярэдзіны XIX ст. ў Парыжы, бо з 1843 г. гатэль Ламбер быў палітычным штабам і культурным цэнтрам эмігранцкай дыяспары ў Францыі на чале з Адамам Ежы Чартарыскім і яго братам Канстанцінам.

³² Gabriela Pauszer-Klonowska. Pani na Pulawach. S. 35-48.

1773 г. паміж імі пачалася інтымная блізкасць, на наступны дзень, Чартарыская змучаная раскаяннем, спрабавала атруціцца, але яе выратавалі. Знаходзячыся ў герцага ў Парыжы, яна ўсё больш улюбялася ў яго, і ў рэшце-рэшт адмовілася ад Рапніна.

Ізабэла вярнулася дахаты ў красавіку 1774 г. Пры ад'ездзе яна прызналася дэ Лазену, што цяжарная ад яго. 28 кастрычніка 1774 г. ў Блакітным палацы ў Варшаве, княгіня нарадзіла сына Канстанціна Адама. Ізабэла выклікала сапраўднага бацьку дэ Лазена, які, схаваўшыся ў шафе за ложкам княгіні, прысутнічаў пры родах. Француз потым пісаў, што роды былі цяжкімі і цягнуліся аж 36 гадзін³³.

Планы дэ Лазена наладзіць сумеснае жыццё з Чартарыскай скончыліся правам - ён быў адкліканы назад у Францыю. Адносіны паміж закаханымі пачалі псавацца, Ізабэла абвінаваціла французка ў нявернасці, але і сама пры гэтым мела раманы з іншымі мужчынамі, у тым ліку, напрыклад, з Францішкам Ксаверыям Браніцкім. Паступова перапіска паміж каханкамі закончылася.

Герцаг дэ Лазен быў гільяцінаваны ў 1793 г. падчас Французскай рэвалюцыі. У 1821 г., яшчэ пры жыцці мужа Ізабэлы, былі апублікаваны яго дзённікі, што выклікала вялікі скандал. Герцаг падрабязна апісаў свой раман з Ізабэлай, а таксама і з іншымі дамамі з англійскай і французскай арыстакратыі, і таксама з "простымі" жанчынамі. Сем'і, якія пацярпелі ад гэтых падрабязнасцяў, патрабавалі прызнаць дзённікі падробкамі, і ў 1858 г. па просьбе сям'і Чартарыскіх, і ў першую чаргу Адам Ежы Чартарыскага, дзённікі былі канфіскаваныя³⁴.

Заўважу, што ўсе персанажы гэтага артыкула - тыповыя прадстаўнікі так званага "галантнага века", пра характэрныя рысы якога, неабходна сказаць некалькі слоў.

"Галантны век" ("Fetes galantes" фр., літаральна "галантныя святы") ахоплівае часы з 1715 па 1770-я гг. - гэта значыць усё праўленне караля Людовіка XV, аднак некаторыя аўтары падаўжаюць яго да самага пачатку Вялікай Французскай рэвалюцыі (1789 г.).

³³ Гэты дэ Лазен быў каханкам фаварыткі караля Францыі Людовіка XV, вядомай як маркіза Пампадур, сярод іншых, яго каханкамі былі Алена Радзівіл (1753-1821, жонка віленскага ваяводы Міхала Гіраніма Радзівіла) і Ізабэла Чартарыская, якая нарадзіла ад яго свайго сына Канстанціна. Лазен не сумняваўся ў сваім бацькоўстве, і сучаснае генетычнае даследаванне паказала, што ў генатыпе Канстанціна Чартарыскага няма паўночнаеўрапейскай галагрупы, якую павінны былі мець Чартарыскія - Гедымінавічы.

³⁴ Gabriela Pauszer-Klonowska. Pani na Pulawach. S. 41-48.

Паняцце "галантнасць", якое дала найменне цэлай эпосе, перш за ўсё адносілася да стасункаў паміж мужчынам і жанчынай з арыстакратычнага асяроддзя. "Галантнасць" у перакладзе з французскай мовы азначае вытанчаную ветлівасць, надзвычайную абыходлівасць. Паступова "галантнасць" распаўсюдзілася на ўвесь стыль жыцця. "Галантным" прызнаваўся чалавек, чые манеры, гаворка і гарнітур былі бездакорнымі, чые веды казалі аб цікавасці да навук і мастацтваў. Прытрымліваючыся гэтага пастулату, дзеці з арыстакратычнага асяроддзя атрымлівалі рознабаковую адукацыю. "Галантны кавалер" і "галантная дама" да дробязяў прадумвалі кожны свой жэст, погляд і слова. Звычайна ўзорам для пераймання вышэйшым светам быў манарх – кароль, курфюрст ці князь, які абавязкова прыпадабняецца Богу. Добрым тонам лічылася мець фаварытку, даваць у яе гонар балі, канцэрты і маскарады.

У жанчыне шанавалася не халодная прыгажосць, не правільныя рысы твару, а пікантнасць: асіны стан, вузкія сцёгны, маленькія ступні, круглы твар. Жанчына "Галантнага века" павінна была нагадваць далікатную статуэтку.

Галоўнай псіхалагічнай асаблівасцю чалавека "Галантнага веку" была інфантальнасць. Ён не хацеў сталець, увесь час жадаў святаў, прагнуў штодзённых перамен, і адной з галоўных псіхалагічных рэакцый галантнай эпохі быў капрыз як адказ на невыкананае жаданне. Галоўны вораг чалавека гэтага веку – нуда ад якой ён пазбаўляўся любым чынам. Мемуарыст Станіслаў Мараўскі так апісваў паводзіны маладога чалавека "галантнага веку": *"У маю маладосць яшчэ квітнела мастацтва XVIII стагоддзя падабацца жанчынам. Найперш трэба было быць моцным, свежым, мець румянец на твары і, па магчымасці, быць прыгожым. Адказваць трэба было абдуманаму, гаварыць умела і даццінна, быць вясёлым і не надакучваць іншым. Трэба было быць надзвычай гэзэчным з кожнай дамай – маладой і старой, брыдкай і прыгожай. Трэба было ведаць, як сядзець, як трымаць капялюш, як браць у рукі лыжку, як чэрпаць той лыжкай суп і іншую ежу і як уцягваць ежу ў рот, каб пры гэтым не ствараць непатрэбных гукі, як гэта робяць сёння, гэтыя гукі нашы сяляне называць "сёрбаннем". Трэба было ведаць, як узяць і трымаць нож і відэлец пры сталі, як ужываць сурвэтку і г. д. І хто больш зграбна, трапна і элегантна выконваў гэтыя умовы, той лічыўся лепш выхаваным. Тытунёвага смуроду баяліся, як чумы"*³⁵.

У Галантную Эпоху існавала самабытная маскарадная культура.

³⁵ Morawski Stanislaw. Kilka lat mlodosci mojej w Wilnie (1818-1825) . Warszawa, 1924. S. 135-136.

Шматлікія п'есы і камічныя оперы таго перыяду звычайна грунтаваліся на сітуацыі, калі дзяўчына пераапранаецца ў мужчынскі камзол, а юнак "ператвараецца" ў дзяўчыну, ці служанка - у арыстакратку і г. д. (нагадаю вандроўку з мужам Ізабэлы Чартарыскай ў мужчынскім адзенні пажылае Еўропе). Галоўным стала гульня, чалавек як быццам не жыў, а толькі гуляў у жыццё³⁶.

Нягледзячы на тое, што галоўнай рэзідэнцыяй Чартарыскіх у Варшаве быў Блакітны палац, княгіня шмат часу праводзіла ў сваёй летняй рэзідэнцыі ў Павонзках. Заражаная модным у той час сентыменталізмам, княгіня Ізабэла Чартарыская зладзіла сабе пад Варшавай рэзідэнцыю Павонзкі (тады за 3 мілі ад Варшавы) - ідылічны прытулак з даволі блізкай копіяй версальскага палаца Трыянон. Тут Ізабэла Чартарыская ў хатках пастухоў прымала магнатаў, апранутых пастушкамі, тут ладзіла балі, на якія з'язджалася ўся арыстакратычная Варшава. Каралеўскія балі, змяняліся шумнымі прыёмамі ў Павонзках - жыццё маладой княгіні праходзіла весела і бестурботна. І толькі Першы падзел Рэчы Паспалітай у 1772 г. на нейкі час прыпыніў гэтыя велікасвецкія забавы і, ва ўскіім разе, некалькі змяніў жыццё Ізабэлы Чартарыскай.

Пасля таго, як у 1771 г. Чартарыскія арандавалі Павонзкі, Ізабэла вырашыла стварыць тут сентыментальны ландшафтны парк, які мог бы канкураваць з Варшаўскім Мокатувам (Mokotów) яе швагеркі Ізабэлы Любамірскай і Аркадзіяй яе сяброўкі Алены Радзівіл. Праз гады яе сын Адам Ежы Чартарыскі гэтак апісаў жыццё ў Павонзках: *"Кожны з дзяцей меў хатку з садам, а пасярэдзіне на ўзвышэнні, над сажалкай, вада якой, сцякаючы ў маленькую рэчку, арашала ўсе пасадкі ... каб упрыгожыць гэты маёнтак, мая маці завяла ў ім штучныя разваліны ... кожная з хатак ... калонія мела сваю адмысловую эмблему. Усястры Марыі эмблемай была выява берасцянікі з надпісам: "Веселосць". Мне далі галінку дуба з надпісам: "Цвёрдасць". Над хатай маці была намалявана курыца з куранятамі. Над халупай сястры Тарэзы - кошык з белымі ружамі і надпісам: "Дабрыня" ... панны Нарбут мелі таксама свае хаткі ... Усё гэта было прыдуманна і ўладкавана маёй маці"*³⁷. А швейцарскі матэматык Іаган Бернулі, які наведаў Чартарыскіх у 1778 г., пісаў гэтак: *"Павонзкі выглядаюць як невялікая вёска, якая схавалася ў лесе сярод азёр і рэчак. Акрамя некалькіх штучных руін, засталіся толькі простыя драўляныя хаціны, крытыя саламяным дахам. Знутры,*

³⁶ Гл: Фукс Эдуард. Галантний век. Москва, 1994.

³⁷ Адам Чарторижский. Мемуары. Москва, 1998. С.15-16.

аднак, гэтыя хаты абстаўлены з неверагодным густам і пышинасцю"³⁸. Аднак найбольшае ўражанне у Павонзках рабіў дом княгіні Ізабэлы з шыкоўнай лазенкай на ніжнім паверсе. Бернулі пра яе: "У апошнім памяшканні верхняга паверха ёсць схаваная ніша, праз якую з дапамогай спецыяльнага прыстасавання можна апусціцца ў ніжні пакой. Гэты пакой з'яўляецца лазенкай. І якой лазенкай! Ванна схаваная ў нішы пад канапай, абабітай каштоўнай залатой тканінай, сцены выкладзеныя сапраўднай, вытанчана распісанай кафляй з залатымі абадкамі. Я налічыў каля шасцісот кафляў, пры тым адна кафля, у што лёгка паверыць, каштавала дукат"³⁹.

Трэба сказаць, што такія ці падобныя рамантычныя паселішчы былі ў той час ў вялікай модзе ў магнатаў. У якасці прыкладу можна прывесці знакамітую Альбу Радзівілаў каля Нясвіжа. Адзін з прыдворных, які суправаджаў караля Станіслава Аўгуста Панятоўскага да Караля Радзівіла "Пане Каханку" ў Нясвіж, занатаваў: "Наступіла нядзеля. Пасля імшы ў замкавай капліцы, кароль паўторна паехаў у Альбу, каб бліжэй аглядзець пабудаваныя там для сяброў і сваякоў Радзівілаў з густам аформлення "хаткі" з садком пры кожнай "хатцы" і нават з дзікім паркам. Тут ён зрабіў візіт генералавай Фэргінавай, якая жыла ў Альбе, і князю Мацею. У гэтай рэспубліцы Альба, князь-ваявода быў "войтам", усе з'яўляліся грамадзянамі, а караля віталі хлебам з соллю, як быццам у нейкай незалежнай дзяржаве"⁴⁰.

Палацавы комплекс Павонзкі княгіні Ізабэлы, знаходзіўся насупраць сучасных Вайсковых могілак. Ён не захаваўся да нашых дзён, бо быў знішчаны падчас паўстання 1794 г. Аднак у канцы XVIII ст. гэта было вельмі моднае сярод арыстакратыі месца, тут прымалі гасцей, у тым ліку і караля Станіслава Аўгуста, ладзіліся забавы і тэатральныя пастаноўкі, у якіх выступала Чартарыская, яе сям'я і яе гадаванкі.

Гэты настрой весялосці і пастаяннай пагоні за задавальненнямі разбурыла трагічная смерць старэйшай дачкі Тарэзы. На пачатку 1780 г. здарыўся няшчасны выпадак - ад каміна загарэлася сукенка Тарэзы. Нягледзячы на ​​неадкладную дапамогу мастака Норбліна, які патушыў полымя сваім паліто, ужо праз некалькі дзён, 13 студзеня 1780 г., дзяўчына памерла ад апёкаў. Сведка гэтай трагедыі, пісьменнік, палітык і гісторык Юльян Урсын Нямцэвіч (1757-1841), гэтак апісаў падзею: "... мы нарэшце

³⁸ Danuta Wojcik-Goralska. Wladztwo ksieznej Izabeli, Ksiazka i Wiedza. Warszawa. 1967. S. 85.

³⁹ Gabriela Pauszer-Klonowska. Pani na Pulawach. S. 52.

⁴⁰ Cz. J. Stanislaw August Poniatowski w goscinie u ksiecia "Panie Kochanku". Karta z dziejow Nieswieza // Slowo. 1926. № 251.

вярнуліся ў ... Варшаву. Уязджаючы на мост з боку Прагі, сутыкнуўся з фурманам князя, які вёз дровы. "Што чутно, кахане?" - спытаў я. "Нічога новага, - кажа, - толькі тое, што дачка князя-генерала згарэла". [...] Гэтая жудасная навіна была праўдай. Прыгожая княжна Тэрэза ўжо памерла. Некалькі дзён таму ў лёгкай муслінавай сукенцы яна грэлася ля каміна, полымя ахапіла яе спадніцы і ў імгненне вока на княжне загарэлася ўсё. Яе малодшая сястра, сёння герцагіня Вюртэмбергская, панна Нарбутоўна, якая сёння Дэмбоўская, страцілі прытомнасць і перш, чым крыкі палаючай жанчыны даляцелі да старой ахмістрыні, перш, чым прыбеглі на дапамогу, было ўжо позна. На трэці дзень гэтая маладая асоба памерла ў самых жудасных пакутах. Я пакінуў яе свежай і прыгожай, як бутон ружы, які вось-вось раскрыецца, а зноў убачыў на катафалку непазнавальна ссохлай і збяжлай. Такія ўжо няпэўныя нашы дні"⁴¹.

Прыкладна тады ж княгіня Ізабэла нарадзіла дачку Габрыэлу, якая памерла праз некалькі дзён пасля народжэння. Чацвер, дзень смерці Тэрэзы, з гэтага часу стаў для Ізабэлы Чартарыскай днём жалобы. Швейцарскі паэт і прапаведнік Іаган Каспар Лаватэр, з якім княгіня пазнаёмілася ў Цюрыху, а потым перапісвалася, прысвяціў памяці Тэрэзы сваю паэму "Тэрэзе Чартарыскай". Пасля смерці Тэрэзы яе маці загадала перанесці яе хатку на Павонзках (з некранутым убранствам як памяць пра дачку) у глыб лесу, і пасля трагедыі яна радзей наведвала раней любімую рэзідэнцыю⁴².

4 красавіка 1782 г. памёр цесць Ізабэлы князь Аўгуст Аляксандр Чартарыскі. Вялізную маёмасць князя падзялілі яго дзеці - Ізабэла Любамірская і Адам Казімір, які атрымаў, між іншым, маёнткі на Падоллі, Валыні, маёнткі Сяняву, Воўчын і Пулавы.

Вось як Юльян Урсын Нямцэвіч апісваў двор Чартарыскіх у Воўчыне (на Берасцейшчыне - Л. Л.), прывяду вялікія, але цікавыя фрагменты тэксту: "Калі ў канцы жніўня 1777 г. я скончыў адукацыю і вярнуўся дадому, мае бацькі атрымалі запрашэнне ад князя Чартарыскага, [...] які жыў у той час у Воўчыне. [...] Тут ужо збіраліся госці, бо Воўчын абяцаў наведваць кароль"⁴³.

⁴¹ Julian Ursyn Niemcewicz. Pamiętniki czasów moich. T. I. Gdansk, 2000. S. 51.

⁴² Там жа. S. 49-66.

⁴³ Кароль Станіслаў Аўгуст Панятоўскі нарадзіўся ў Воўчыне, і некаторы час яго парэшткі знаходзіліся ў тамтэйшым касцёле. Гл: Мацкевіч Юзаф пра вяртанне ў 1938 г. парэшткаў караля Станіслава Аўгуста Панятоўскага з Ленінграда // Наша слова.pdf № 27 (79), 5 ліпеня 2023.

Палац у Воўчыне аднапавярховы, даволі прасторны і мае тры дзядзіныцы, акружаныя афіцынамі для двара і гасцей. Пакоі прыгожа аздабленыя, з вялікімі партрэтамі Аўгуста II і III, Карла XII, бацькі і маці караля (Станіслава Аўгуста Панятоўскага - Л. Л.). Маці караля на карціне была апранутая ў белы жупан і малінавы кунтуш, яе намалявалі ў постаці настаўніцы геаграфіі, якая вучыць на карце маленькага хлопчыка. Гэтым хлопчыкам быў пазнейшы кароль Станіслаў Аўгуст. Нарадзіўся гэты кароль у Воўчыне, у мураваным доме ўдалечыні ад палаца, каля касцёла.

Пры палацы меўся вялікі парк у французскім стылі, са шпалерамі падстрыжаных самшытаў, унізе парку цягнуліся празрыстыя каналы. Княжацкі двор, хоць і нельга было параўноўваць з даўнімі панскімі дварамі, але ён быў даволі вялікі. [...]

Калі мы прыехалі ў Воўчын, мой бацька прадставіў мяне князю Чартарыскаму: "Мосць пане, падстолій, - сказаў бацьку князь, - не хвалойся за свайго сына, я бяру яго пад сваю апеку". А княгіня, сказала маёй маці: "Не аддам яго табе, пакуль не ажэніцца". Неўзабаве прыехаў кароль, і пачаліся розныя святы, у тым ліку і ў вёсцы Грымятычы, якую княгіня ўпрыгожыла і пабудавала там дом. Панны Нарбутоўны, панны Пашкоўскія і іншыя прыдворныя дамы гралі ролю жнеяў. Княжны Тарэза і Марыя былі яшчэ дзецьмі. Увечары ладзілі танцы. Мая маці была прыхільніцай Барскай канфедэрацыі і не любіла караля [...], але замірылася з ім падчас танца, бо была заваявана гэчнай ветлівасцю манарха" ⁴⁴.

Неўзабаве, у 1783 г., Адам Казімір вырашыў перанесці сваю галоўную кватэру з Благітнага палаца ў Варшаве ў Пулавы. Гэта рашэнне аблягчалася тым, што адносіны паміж Станіславам Аўгустам і Чартарыскімі ўжо некалькіх гадоў як сапсаваліся.

Княгіня Ізабэла шмат часу аддавала развіццю і добраўпарадкаванню пулаўскай рэзідэнцыі. Яна наняла шмат мастакоў, будаўнікоў і ландшафтных архітэктараў, якія пад яе кіраўніцтвам аднавілі палац і Пулаўскі парк (працамі кіраваў архітэктар Іахім Гемпель). У 1788 г. пачалося будаўніцтва дарычнай аранжарэі, якую звалі "Грэцкі дом", а пазней, у 1791 г., пачалося будаўніцтва "палаца Марынкi", прызначанага для дачкі Марыі. Чартарыская імкнулася да таго, каб яе Пулавы, якія атрымалі назву "Паўночныя Афіны", былі роўныя каралеўскаму двару. Развіццю культурнага і інтэлектуальнага жыцця пры двары Чартарыскіх спрыяла прысутнасць пісьменнікаў, мастакоў і дзеячаў Асветніцтва,

⁴⁴ Julian Ursyn Niemcewicz. Pamiytniki czasow moich. T. I. S. 33.

якія ўдзельнічалі ў тым ліку ў навучанні дзяцей князёў Чартарыскіх. Сярод іх былі Готфрыд Эрнэст Гродэк (пазней прафесар Віленскага ўніверсітэта і настаўнік Адама Міцкевіча), пісьменнікі Юльян Урсын Нямцэвіч, Ян Павел Вароніч, Францішак Дзянізі Князьнін, мастакі Ян Пётр Норблін, Фогель, К. Войнякоўскі, Я. Рыхтар, архітэктар Я. Хемпель, дзякуючы клопатам сям'і Чартарыскіх, атрымаў адукацыю і пачаў сваю кар'еру сын пулаўскага цесляра, архітэктар Крысціян Пётр Айгнер⁴⁵, тут працавалі музыканты Вінцэнт і Францішак Лясловы. Такім чынам у другой палове XVIII ст. князь Адам Казімір Чартарыскі разам з жонкай стварыў у Пулавах сапраўдны асяродак навукі і мастацтва. У палацы мелася выдатная бібліятэка, фінансаваліся навуковыя даследаванні ў галіне філалогіі, літаратуры, гісторыі. Да навуковай працы прыцягваліся лепшыя навукоўцы Еўропы. Пры двары атрымлівала адукацыю і выхаванне таленавітая моладзь. Пулаўская школа атрымала агульнаеўрапейскае прызнанне, калі Чартарыскія стварылі яе філіялы ў Францыі і Англіі⁴⁶.

З Тадэвушам Нарбутам, бацькам Аляксандры і яе сяцёр, князя Чартарыскага звязвалі агульныя дзяржаўныя клопаты: *"Бацька [Чартарыскі] ў Вільні быў старшынём суда Літвы. Ён горача аддаваўся выкананню сваіх абавязкаў ... віцэ-прэзідэнтамі суда тады былі: у Гародні - Швейкоўскі, вельмі выдатны чалавек, а ў Вільні - Нарбут, бацька паннаў, якія выходзіліся ў доме маіх бацькоў"*⁴⁷. Графіня Ганна Патоцкая, якая асабіста добра ведала Чартарыскіх, пісала: *"Тут можна было назіраць сапраўдную арыстакратыю... Калі князь... аказваў падтрымку якому-небудзь небагатаму, але высакароднаму сямейству, ён тайна аддзячаў [сямейству] за выказаны давер"*⁴⁸.

У сваіх мемуарах, сын Адама Казіміра і Ізабэлы Чартарыскіх, будучы міністр замежных спраў Расейскай імперыі Адам Ежы Чартарыскі пісаў: *"Знаходжанне майго бацькі ў Літве прыцягнула да нас вялікую колькасць выходцаў гэтай правінцыі. ... З Літвы, каб атрымаць у нас выхаванне, прыехала таксама некалькі маладых людзей. Іх прысутнасць ажыўляла Пулавы ў вольныя ад заняткаў гадзіны"*⁴⁹. Звычайна ў княгіні выходзілася 12 дзяўчат. Калі яны завяршалі адукацыю, княгіня клапацілася аб тым, каб дзяўчаты добра выйшлі замуж.

⁴⁵ Danuta Wojcik-Goralska. Wladztwo ksieznej Izabeli. S. 94-107.

⁴⁶ Графіня Анна Патоцкая. Мемуары. 1794-1820. Москва, 2005. С. 44.

⁴⁷ Адам Чарторижский. Мемуары. С.20.

⁴⁸ Графиня Анна Патоцкая. Мемуары. 1794-1820. С. 44.

⁴⁹ Адам Чарторижский. Мемуары. Москва, 1998. С. 28.

Панны жылі ў асобным будынку пад апекай Францішкі Марыі Янушэўскай, якая разам са сваім мужам Філіпам займалася таксама і адукацыяй дзяўчат⁵⁰. Асноўнай навукай, якую вывучалі дзяўчаты, была французская мова, модная ў той час і неабходная для чытання кніг. Вельмі добра выкладалі польскую мову, і княгіня заахвочвала паненак больш гаварыць і пісаць па-польску. Князь вельмі цікавіўся ўзроўнем адукацыі пулаўскіх дзяўчат, пра што сведчаць асабістыя віншаванні, якія ён накіроўваў выпускніцам. Па заканчэнні тэрміну адукацыі выхаванкі дзякавалі князю і ягонаму дому за *"гонар атрымаць выхаванне ў Пулавах"*⁵¹.

Вядома, што княгіня Ізабэла Чартарыская вельмі добра адносілася да сяцёр Нарбут. Яны жылі з Чартарыскімі як члены іх сям'і, абедалі за княжым сталом⁵² і былі сяброўкамі маладых княжэўнаў⁵³. У зборніку Марыі і Уладзіслава Тамкевічаў "Даўняя Польшча ў анекдотце" ёсць нават анекдот з пулаўскага жыцця Аляксандры: *"У Чартарыскіх у Пулавах пэўны час стала жыла панна Аляксандра Нарбутоўна. Была яна ўсім і паважаная і любімая, аднак князь Адам не мог ёй дараваць таго, што яна зашмат ужывала тытунь, таму аднойчы сказаў пра панну Аляксандру: "Калі б іншыя часткі цела ў нашай панні Аляксандры, былі неўтаймаваныя гэтак жа, як нос, то якая ж панна была б!"*⁵⁴.

Сёстры Нарбут прымалі ўдзел у сямейных пастаноўках, Адам Ежы Чартарыскі ўспамінаў: *"У Павонзках ... ставілі оперу пад назвай*

⁵⁰ Zofia Golebiowska. Oswiata i wychowanie w Pulawach oraz kluczu konskowolskim w czasach Czartoryskich. Pulawy. 2005. S. 35.

⁵¹ Там жа. S. 36.

⁵² Pulawy (1762-1830). Monografia z zycia towarzyskiego, politycznego i literackiego na podstawie archiwam ks. Czartoryskich w Krakowie. Opracował Ludwik Debicki. Lwow. 1887. T.1. S.177. // У 1793 г., Канстанцыя была ужо замужам, "pp. Dembowscy": "Pierwszy stol panski: JO ksiestwo, ksiazeta mlodzi, ksiezna Wirtemberska, pp. Dembowscy, marszalek, Skuczewicz, Rembielinski, Kniaznin, Gutowski, Szpinek, Zalewski, Ciesielski, Orlowski major, ks. Piramowicz, panna Narbutowna, Gasparowna, p. Kling, p. Ferber, księżniczka Zofia, Madame Petit, pp. staroscianka (Stadnicka) i Bardeleben, przyjaciol lub gosci 7 osob przecietnie codzien".

⁵³ Там жа. "Pannami księżny byly dwie siostry Narbutowny dwie panny Paszkowskie, francuzka panna Parisot, i do pilnowania malych dzieci pani Pichel z corka".

⁵⁴ Maria Tomkiewiczowa, Wladyslaw Tomkiewicz. Dawna Polska w anegdocie. Warszawa, 1968. S.287-288.

*"Земіра і Азор". У адным з актаў гэтай оперы на сцэне з'яўляліся і дзве з маіх сясцёр з паннай Нарбут. Сцэна ўяўляла зачараваны замак, дзе сёстры павінны былі суцяшаць Земіру"*⁵⁵. *"Неяк, пасля адной з тэатральных п'ес, калі ўжо ўсе раз'ехаліся, успыхнуў пажар. Агонь з'явіўся ў бакавым крыле хаты, дзе жылі мае сёстры. Сёстры з гувэрнанткай, мадэмузель Пці і іх сяброўкі, панны Нарбут, ратуючыся, павінны былі ўцячы на іншы канец двара ... пасля пажару Аляксандра, малодшая з сясцёр Нарбут, была ў адчаі і, думаючы, што мы пазбавіліся ўсёй нашай маёмасці, казала, каб мае бацькі пераехалі ў вёску яе бацькоў Сукурчы ў Лідскай акрузе"*⁵⁶.

На пераломе 1784/1785 г. адбылася непрыемная падзея ў жыцці Чартарыскіх - яны сталі ахвярай даносу, як быццам князь Адам Казімір узначаліў змову з мэтай забойства караля. Справа выклікала вялікі рэзананс у тагачаснай Варшаве, жыхары якой падзяліліся на прыхільнікаў князя Адама і яго ворагаў. Аднак суд, які скончыўся ў красавіку 1785 г., даказаў адсутнасць змовы.

Фактычна, скандал і судовы працэс (які каштаваў князю Адаму амаль 4 мільёны злотых) яшчэ больш паглыбілі крыўду сям'і Чартарыскіх на караля. Таму сястра Адама Чартарыскага княгія Любамірская, якая падчас скандалу была на баку брата, з'ехала за мяжу, больш не вярнулася ў краіну і памерла ў Вене, а сям'я Чартарыскіх і ўвесь двор пераехалі ў Пулавы.

Паступова Ізабэла Чартарыская ператваралася з жанчыны, зацікаўленай перш за ўсё забавамі, у патрыётку сваёй радзімы. У маладосці яна мала цікавілася палітыкай, аднак цяпер вырашыла актыўна працаваць разам з мужам. Улетку 1786 г. Адам Казімір падарожнічаў па Вальні і Падоллю, як быццам з мэтай аглядзець маёнткі, якія засталіся ў спадчыну ад бацькі, але сапраўднай мэтай было жаданне наладзіць кантакты з лідарамі антыкаралеўскага лагера: Станіславам Шчэнсным Патоцкім і Францішкам Ксаверыям Браніцкім. Абшарнікі з розных куткоў краіны пачалі прыязджаць у Пулавы на перамовы перад сесіямі сойма, якія ўвайшоў у гісторыю як Чатырохгадовы сойм.

У такой атмасферы Ізабэла Чартарыская вырашыла паставіць оперу з трох актаў "Маці Спартанка", толькі што напісаную Францішкам Князьніным на музыку прыдворнага кампазітара Чартарыскіх Ляслова з дэкарацыямі Яна Пятра Норбліна. Опера была пастаўлена ў вялікай зале Пулаўскага палаца. Прэм'ера, верагодна, адбылася 15 чэрвеня 1786

⁵⁵ Адам Чарторижский. Мемуары. С. 18.

⁵⁶ Там жа. С. 15.

г. На ёй прысутнічалі такія апазіцыйныя каралю магнаты, як Францішак Ксаверый Браніцкі, Севярын Ржавускі, Ігнацы і Станіслаў Косткі Патоцкія - агулам было больш за 500 чалавек. Драма Князьніна выклікала рэзананс у Пулавах і па ўсёй Рэчы Паспалітай. У аснову сюжэта быў пакладзены эпізод з Беатыйскай вайны, калі ў 371 г. да н. э. адбылася бітва паміж фіванцамі пад кіраўніцтвам Эпамінонда і спартанцамі. Опера заклікала змагацца за незалежнасць. Пасля гэтай пастаноўкі "Маці Спартанка" стала прыдомкам княгіні Ізабэлы, якая выконвала ў п'есе галоўную ролю спартанкі Тэоны⁵⁷. У спектаклі гралі яе сыны Адам Ежы і Канстанты і лідзянкі Аляксандра Нарбутоўна з яе сястрой Канстанцыяй Дэмбоўскай⁵⁸, Аляксандра ў гэтай пастаноўцы атрымала ролю Талээі.

Да таго часу Аляксандра Нарбут ужо стала вядомай актрысай, перакладчыцай і літаратарам. Яе прозвішча ёсць у спісе літаратараў Яна Савінскага⁵⁹. У "Гісторыі польскай літаратуры ..." Фелікса Бянткоўскага⁶⁰ маецца інфармацыя пра пераклад п'есы дэ Жанліс "Зэлія, альбо шчырасць". Выхадныя дадзеныя гэтага перакладу наступныя: "*Zelia, czyli Szczerosc (Zelia, albo Szczera; Zelia czyli Osobliwsze wychowanie). Kom. w 5 a. Narbutowna Al. (1790). Ladowski R. Warszawa, 1793*"⁶¹.

У 1784 г. княгіня Чартарыская заказала вядомаму мастаку Францішку Смуглевічу⁶², які нядаўна прыехаў з Рыма, зрабіць малюнак з сімвалічнай выявай "Надзеі". Гэтую працу, праз сваю дачку Марыю Вюртэмбергскую, яна даслала Аляксандры Нарбут. Цікавая была матывацыя гэтага падарунка - ад пачатку Чартарыская загадала Смуглевічу зрабіць малюнак паводле задумы Аляксандры, а потым даслала ёй "першы эскіз, як аўтару гэтай чароўнай задумы". Такім чынам, "Надзея" сталася сумеснай працай - аўтарам ідэі была Аляксандра

⁵⁷ Gabriela Pauszer-Klonowska. Pani na Pulawach. S. 94-107.

⁵⁸ Dwor kobiety w Rzeczypospolitej XVII i XVIII wieku. Krakow. 2021. S. 279.

⁵⁹ Jan Sowinski. O Uczonych Polkach. Warszawa, Krzemieniec i N. Gluncksber, 1821.

⁶⁰ Fielix Bentkowski. Historia literatury polskiej w spisie dzieł drukiem ogłoszonych. Warz. i Wilnia, 1814 S. 566.

⁶¹ Dzeila Franciszka Dyonizego Kniaznina. T. IV. Warszawa, 1828. S.5.

⁶² У лідскім фарным касцёле раней было 4 абразы пэндзля гэтага вялікага майстра, зараз застаўся 1 абраз. Гл: Лаўрэш Леанід. Новае пра лідскі фарны касцёл, замак і абразы пэндзля Смуглевіча // Лідскі Летанісец. 2021. № 2 (94). С. 55-58.

Нарбут, кіраванне справай узяла на сябе княгіня Чартарыская, а Смуг-левіч стаў выканаўцам.

Дзеці Чартарыскай і яе выхаванкі падзялялі захапленне княгіні выяўленчым мастацтвам. Яе вучаніцы, у тым ліку і панны Аляксандра і Канстанцыя Нарбутоўны, а пазней Цэцылія Дэмбоўская (дачка Канстанцыі Нарбутоўны), таксама стваралі самастойныя мастацкія творы. Пад уплывам Чартарыскай, абедзве панны Нарбутоўны і потым Цэцылія Дэмбоўская вучыліся ў самога Яна Пятра Норбліна - мастака французскага паходжання, жывапісца, графіка, гравёра і карыкатурыста, аднаго са стваральнікаў жанравага жывапісу ў Рэчы Паспалітай і найвыбітнейшага мастака эпохі Станіслава Аўгуста⁶³.

А ў паэме Францішка Князьніна "Паветраны шар - ці пулаўскія вечары", апавядаецца пра палёт паветранага шара ў Пулавах. Тут сёстры, як і ўсе іншыя насельнікі Пулаў, фігуруюць пад імёнамі грэчаскіх герояў: Аляксандра - гэта Кліадора, а Канстанцыя - Ірыс⁶⁴. Нарбутоўны у паэме занатоўваюць падзеі: *"Ірыс - алоўкам, а яе сястра яром, Ірыс як мастак, а сястра яе Кліадора як дзеяпісальніца"*⁶⁵. Паэма апісвала рэальныя падзеі 1784 г. Чартарыскія вельмі цікавіліся апошнімі навінамі з Францыі пра палёты толькі што вынайджанага братамі Мангальф'е паветранага шара. І ў Пулавах з ініцыятывы Канстанцыі Нарбут было заснавана "Таварыства Паветраных шароў" (Towarzystwo Balonowe). Агульнымі намаганнямі пулаўскай моладзі (напрыклад князь Адам Ежы Чартарыскі выразаў з паперы элементы шара, а Аляксандра Нарбут пакрывала шар рознымі фарбамі) пад кіраўніцтвам прафесара ле'Гулера (L'Huillier) быў пабудаваны і запушчаны ў паветра шар з катом Феліцыянам у кошыку. Шар нейкі час лётаў у паветры над прысядзібнымі садам, а калі прыямліўся, кот уцёк ад гаспадароў і схаваўся на дрэве⁶⁶. Палёт паветранага шара з катом Фелюсям быў адным з першых у нашай частцы Еўропы і меў вялікае рэха ў магнацкіх колах Рэчы Паспалітай, таму Князьнін і напісаў сваю паэму "Паветраны шар - ці пулаўскія вечары" і прысвяціў яе княжне Марыі Чартарыскай.

Леан Дэмбоўскі пісаў пра абставіны шлюбу сваёй маці Канстанцыі Нарбут: *"Мая маці была прыгожай і стройнай, мела вялікі поспех, але галоўным для яе сталася тое, што, яна змагла знайсці сяброўства сваіх дабрачынцаў і сяброўства гэтае было заснавана на павазе і*

⁶³ Dwor kobiecy w Rzeczypospolitej XVII i XVIII wieku. Krakow. 2021. S. 274-275.

⁶⁴ Dzeila Franciszka Dyonizego Kniaznina. T. III., Lipsk. 1837. S. 7.

⁶⁵ Dzeila Franciszka Dyonizego Kniaznina. T. II., Warszawa, 1828. S. 32.

⁶⁶ Skrzydlata Polska. 1984. № 6.

схільнасці сэрца, якая засталася нязменнай аж да смерці". І калі ў 1784 г., князеўна Марыя Чартарыская выйшла замуж за Людвіка, герцага Вюртэмбергскага⁶⁷, роднага брата будучай рускай царыцы (жонкі будучага імператара Паўла I, у той час - вялікага князя, маці будучага цара Аляксандра I), маладой герцагіні Вюртэмбергскай давялося пакінуць Айчыну, яе муж, герцаг Людвіг знаходзіўся на прускай службе. І яе сяброўкай на чужыне была Канстанцыя Нарбут, разам яны нейкі час жылі ў Берліне. Дэмбоўскі працягвае: "Манархам тады быў Фрыдрых II - вялікі знаток і аматар жаночага полу. Падчас гэтага знаходжання ў Берліне, Канстанцыя пазнаёмілася з афіцэрам прускай гвардыі графам Чакам (Chack) і разбіла яго сэрца сваёй прыгажосцю. Калі маладыя жанчыны вярнуліся ў Варшаву, за імі прыехаў і загаханы граф Чак. Пайшоў слых што вяселле графа і Канстанцыі - ужо вырашаная справа. Нават кароль Станіслаў узяў прускага графа пад сваю пратэкцыю. Канстанцыя была не супраць, перспектыва стаць графіняй, багатай і ўплывовай жанчынай ёй спадабалася. Аднак у Сукурчах перспектыва вяселля з прусаком не выклікала захаплення. Бацька, лідскі падкаморы, сказаў, што свайго дазволу не дасць, пакуль немца не пазнае. З такіх далёкіх краёў, казаў ён, і хто яго тамака ведае, граф ці не граф - а можа галыш які? І дадаваў: "Ці ж мор на ліцвінаў, каб панну за немца выдаваць?". З меркаваннем падкаморага была згодна лідская шляхта, якая нястомна гасцявала ў Сукурчах і мела меркаванні па ўсіх пытаннях. Дарэмна лідская падкаморава, маці Канстанцыі, стаўшы на бок дачкі, казала, што князеўна Масальская была выдадзена за нейкага француза (князя дэ Лігнэ), а Радзівіл пайшла за расіяніна Ферзена, тое ж зрабіла і Бжастоўская - ніхто яе не падтрымаў. Выданне дачкі замуж за немца здавалася шляхце незразумелым horrendum (жахам. лац. - Л. Л.), а каралеўская пратэкцыя тлумачылася дрэннай схільнасцю манарха ды іншаземцаў. Калі розгалас пра меркаванае вяселле разышоўся па Літве, прыехаў ваявода Хмара і абвінаваціў падкаморага і пана Валадковіча, бо гэты апошні, Канстанцыю за свайго сына меціў"⁶⁸. І Канстанцыя адмовіла немцу, сказаўшы што ніколі замуж за чужаземца не пойдзе. "Немец быў шчыра загаханы і ўпаў у меланхолію, хацеў пакончыць жыццё

⁶⁷ Людвіг Фрыдрых Аляксандр Вюртэмбергскі (1756 -1817). У 1784 годзе ажаніўся з Марыяй Чартарыскай і быў прызначаны галоўнакамандуючым арміі ВКЛ, у 1790 г. атрымаў чын генерал-лейтэнанта. У 1792 г. падчас вайны з Расіяй паводзіў сябе пасіўна, сказаўся хворым, адмовіўся ваяваць супраць расейцаў і пакінуў войска. У 1793 г. Марыя Чартарыская падала на развод.

⁶⁸ Dembowski Leon. Moje wspomnienia. 1898. Petersburg. T. I. S. 9-11.

самазабойствам, але час усё лечыць, залячыў і гэтую рану"⁶⁹.

У той жа год, пасля Валадковіча, заявіў пра жаданне дамагацца Канстанцыі палкоўнік, а пазней генерал Арлоўскі, які карыстаўся пратэкцыяй князя Чартарыскага. Абапіраючыся на пасярэдніцтва войскага ВКЛ Залеўскага, ён звярнуўся да лідскага падкаморага. Але падкаморамуне спадабалася і гэтая партыя. Сватаўся да Канстанцыі і сам Нямцэвіч, Дэмбоўскі піша, што *"слынны потым, а той час звычайны афіцэр-інжынер Юліян Урсын Нямцэвіч, наўпрост звярнуўся да падкаморага, аднак падкаморы, які быў pater difficultatum (цяжкім, ці суровым бацькам. лац. - Л. Л.), калі ішла справа аб лёсе ягоных дачок, адмовіў і яму, Арлоўскаму - таму што стары, Нямцэвічу - таму што малады!"*. З ліста падкаморага да дачкі: *"Ад нейкага часу часта перапісваюся з панам Нямцэвічам. Малады чалавек, піша добра, але яшчэ малады. Каму ж вядома, што з яго будзе? - вядома толькі Богу, а не мне. Хто можа прадбачыць, што з яго вырасце? Высокі дуб ці крывы глог? Бачу, што жывы як агонь, а ці не будзе занадта запальчывы?"*⁷⁰. Прыхільнікам Канстанцыі лічыўся і слынны паэт Шыманоўскі.

Усе гэтыя сватаўствы скончыліся тым, што Канстанцыя выйшла замуж за ротмістра народнай кавалерыі Дэмбоўскага. Шлюб адбыўся ў Пулавах 29 снежня 1786 г.

З 1783 г. галоўнай сядзібай Ізабэлы Чартарыскай сталі Пулавы (але яе муж аддаваў перавагу іх другой сядзібе - Сняням), княгіня ўсё роўна шмат падарожнічала па краіне і за мяжой, актыўна ўдзельнічала ў палітычным жыцці. У 1787 г. князі Чартарыскія сустрэлі ў сваіх маёнтках у Галіцыі аўстрыйскага імператара Іосіфа II, а ў верасні таго ж года Ізабэла з'ехала ў Парыж. Там яна сустрэлася, між іншым, з каралевай Марыяй-Антуанетай, якой перадала ліст ад яе брата - імператара Іосіфа, а таксама ў апошні раз сустрэлася са сваім былым каханкам - герцагам дэ Лазенам.

Канстанцыя вандравала разам з княгіняй Чартарыскай. У Парыжы яны спыніліся ў гатэлі "Палац Раял", які быў уласнасцю прынца Арлеанскага (у гатэлі ў гэты момант жыў надворны маршалак Ржавускі, старэйшы брат польнага пісара Казіміра Ржавускага). З Канстанцыяй у якасці прыслугі знаходзіўся казачок, які ні слова не разумеў па-французску, але кожны вечар разгульваў па гасцініцы. За ім хадзілі тлумы цікаўных французай, бо прымалі казачка за кітайца. У канцы 1787 г. Канстанцыя вярнулася з Парыжа на дзевятым месяцы цяжарнасці, і

⁶⁹ Dembowski Leon. Moje wspomnienia. 1898. Petersburg. T. I. S. 9-11.

⁷⁰ Dembowski Leon. Moje wspomnienia. T. I. S. 12.

праз 3 дні ў яе нарадзілася дачка Цэцылія, якая таксама, як і яе маці, атрымлівала адукацыю і выхаванне ў Пулавах. А 16 кастрычніка 1789 г. у Пулавах нарадзіўся яе сын Леан, аўтар успамінаў, якія я цытую⁷¹.

Тады княгіня Ізабэла прадоўжыла вандроўку па Еўропе разам Аляксандрай, і ў канца снежня 1787 г. Аляксандра разам з Чартарыскай была ўжо ў Берліне. *"Княгіня ў канцы снежня прыезджае ў Берлін. Ужо памёр Фрыдрых Вялікі, але адносіны (да Чартарыскай - Л. Л.) за два гады не змяніліся, і вельмі добры прыём княгіні ў Берліне нельга было зразумець без уліку палітычнай сітуацыі. Кабінет міністраў і каралеўскі двор Берліна ў гэты час спрабаваў здабыць папулярнасць у Польшчы і давер партыі, да якой належаў муж княгіні"*⁷².

Заўважым, што ў канцы снежня 1787 г. Аляксандра Нарбут знаходзілася ў Берліне.

Калі летам 1788 г. княгіня з Аляксандрай вярнуліся ў Пулавы, на радзіме ўжо пачыналася падрыхтоўка да сойма, які ўвайшоў у гісторыю як Чатырохгадовы. Калі князь Адам Казімір быў абраны паслом на сойм ад Люблінскага ваяводства, Ізабэла паехала за ім у Варшаву. Падчас сойма, Благітны палац Чартарыскіх у Варшаве стаў адным з галоўных цэнтраў палітычнага жыцця. Кожную сераду Чартарыскія ладзілі ў палацы прыёмы, падчас якіх адбываліся важныя сустрэчы і ажыўленыя дыскусіі. Верагодна, менавіта ў Благітным палацы быў напісаны першы праект Канстытуцыі 3 мая. Аднак Пулавы, якія знаходзіліся адносна недалёка ад сталіцы, не страцілі сваёй важнай ролі.

Паводзіны Ізабэлы Чартарыскай хутка выклікалі злосныя памфлеты, якія распаўсюджваліся па Варшаве, і што яшчэ горш, палітычная дзейнасць княгіні пакрыўдзіла караля, які падазраваў у ёй правадніка прускай арыентацыі і змову супраць сябе. У лісце ад 28 лістапада 1788 г. Станіслаў Аўгуст пісаў свайму амбасадару ў Пецябург Антонію Аўгустыну Дэболі, што Чартарыская: *"...забяспечыўшы сябе пратэкцыю Прусіі і маючы моцную падтрымку ў народзе, спадзяецца [...] прывесці сваю дачку і яе мужа, герцага Вюртэмбергскага на трон, тады яны пазбавяцца ад мяне праз смерць або рэвалюцыю"*⁷³.

Такім чынам, менавіта ў гэты час, час максімальнага збліжэння Чартарыскіх з Прусіяй і адбылося выбранне нашай Аляксандры Нарбут

⁷¹ Dembowski Leon. Moje wspomnienia. T. I. S. 13.

⁷² Pulawy (1762-1830). Monografia z życia towarzyskiego, politycznego i literackiego na podstawie archiwów ks. Czartoryskich w Krakowie. Opracował Ludwik Debicki. Lwow. 1887. T.1. S.255.

⁷³ Jerzy Michalski. Opozycja magnacka i jej cele w początkach Sejmu Czteroletniego // Sejm Czteroletni i jego tradycja. Warszawa, 1991. S. 56.

у Берлінскую акадэмію.

На жаль знайсці дакладную інфармацыю аб яе выбранні сябрам акадэміі навук у Берліне на пасяджэнні 19 студзеня 1788 г. покуль не ўдалося, але можна выказаць здагадку, што акрамя палітычных мэтаў падтрымкі сваёй партыі, гэтае абранне было дэманстрацыяй павагі да Чартарыскіх, прызнаннем іх сістэмы адукацыі, а таксама таленту іх выхаванкі. Нешта падобнае ў той час было звыклай справай, напрыклад, нават у па-сапраўднаму знакамітай і ўплывовай Французскай акадэміі (у ёй акадэмікам плацілі неблагія грошы), яшчэ за 90 год да абрання Аляксандры Нарбут ў Берлінскую акадэмію, з разлікам на перспектыву і з-за павагі да бацькі, былі прыняты семнаццацігадовы сын знакамитага астранома Касіні - Жак, а таксама ягоны пляменнік Джакама Маральдзі⁷⁴. Берлінская акадэмія, арганізаваная Лейбніцам на пачатку XVIII ст. перажыла заняпад пры "салдацкім каралі" Фрыдрыху Вільгельму I (1688-1740). Пасля яго смерці, у кіраванне Фрыдрыха II, фінансаванне акадэміі значна палепшылася, яна была пашырана і забяспечана лабараторыяй, для ўдзелу ў кіраўніцтве акадэміяй запрошаны добрыя навукоўцы. Але толькі ў XIX ст. Пруская акадэмія стала цалкам аўтарытэтай навуковай установай.

Сямейнае жыццё князеўны Марыі з Чартарыскіх не атрымалася. Нейкі час яна разам з Канстанцыяй жыла ў Варшаве ў кляштары сакраментак, чакаючы разводу з Людвігам Вюртэмбергскім. Пасля разводу яны абедзве з'ехалі ў Сянявы - уласнасць князеў Чартарыскіх, дзе іх чакала Аляксандра Нарбут са сваімі двума пляменнікамі.

У Сянявах Чартарыскіх бываў Касцюшка і ў адно з наведванняў падарыў свае ордэнскія стужкі⁷⁵. А 28 кастрычніка 1792 г., пасля таго як генерал выйшаў у адстаўку, нязгодны са здрадніцкай палітыкай караля Станіслава Аўгуста Панятоўскага, ён прыехаў у Сянявы на дзень св. Тадэвуша (адзначаецца 28 кастрычніка). Гнанаму генералу былі наладжаны ўрачыстыя імяніны. На ягоную галаву быў ускладзены вянок, сплецены з галінаў дуба, уласнаручна пасаджанага каралём Янам Сабескім у XVII ст. пасля перамогі над туркамі пад Венаю. Пры гэтым у гонар героя прагучаў верш "Генералу Касцюшку ў дзень ягоных імянін у Сяняве"⁷⁶.

⁷⁴ Копелевич Ю.Х. Возникновение научных академий. Середина XVII-середина XVIII в. Ленинград. 1974. С. 98.

⁷⁵ Dembowski Leon. Moje wspomnienia. 1898. Petersburg. Т. I. S.19.

⁷⁶ Бензярук Анатолий. Касцюшки-Сяхновіцкія. Гісторыя старадаўняга роду. Брэст, 2006. С. 66.

Вайна, паўстанне 1794 г. руйнаванне Павонзак і Пулаў, а потым паўторная адбудова Пулаваў - усё гэта знаходзіцца ўжо па-за межамі нашага артыкула.

За ўдзел у паўстанні Касцюшкі ў 1794 г. у Дэмбоўскіх былі канфіскаваны ўсё маёнткі на Украіне, і Чартарыскія падаравалі ім невялікі фальварак Пожуг⁷⁷ за адну мілю ад Пулаў. Увесну 1800 г. Канстанцыя Дэмбоўская з мужам прыехала жыць у гэты фальварак. Тут жа хаваліся ад расейцаў і ўсе астатнія з Нарбутаў. З 1796 г. тут ужо жылі "дзе сястры маёй маці - панны Аляксандра і Тэжля, брат Войцех Нарбут... Панна Аляксандра хутка выйшла замуж за палкоўніка Цясельскага і пераехала да яго ў Самакленскі (недалёкая, на ўсход ад Пулаў)", - пісаў Леан Дэмбоўскі⁷⁸. Такім чынам, у 1800 г. Аляксандра выйшла замуж за Станіслава Цясельскага (1750-1823) і стала Аляксандрай Цясельскай.

Канстанцыя Дэмбоўская з Нарбутаў

"Палкоўнік Цясельскі - стары з "салодкім" характарам, моцна замілаваны ў батаніку, пэўны час наглядаў за адукацыяй сыноў князя. Ва ўзнагароду за ягоныя заслугі, князь пажыццёва надаў яму прыгожы фальварак Самакленскі, каштоўны больш не зямлёй, а вялікімі і прыгожымі лясамі. Нягледзячы на тое, што валоданне фальваркам было толькі пажыццёвым, Цясельскі пабудаваў там ладны мураваны дом і залажыў вялікую аранжарэю і сад з рэдкімі раслінамі. На рэчках пабудаваў шлюзы, паставіў млын, тартак, залажыў вёску Сыры, даглядаў лясы. Пасля яго фальварак падвоіў свой сабекошт"⁷⁹.

Леан Дэмбоўскі з гумарам апісваў сваю цётку: "Мая цётка мела слабое здароўе, але была дзіўна экзальтаванай жанчынай. Умела добра маляваць і любіла займацца жывапісам. Аднак я нічога іншага ў яе на мальбертах не бачыў, як толькі малюнак мора пры заходзе сонца. Купідон на лодцы адплываў, а нявеста на беразе абаніралася

⁷⁷ Polski Słownik Biograficzny. T. XXII. S. 539.

⁷⁸ Dembowski Leon. Moje wspomnienia. 1898. Petersburg. T. I. S.40.

⁷⁹ Там жа. S. 100-101.

на якар і з прагай працягвала да яго рукі. Гэтым купідонам для панны Аляксандры быў стары палкоўнік Цясельскі. Калі Гіменей скончыў нарэшце тыя доўгія амуры (Аляксандра выйшла замуж за палкоўніка. - Л. Л.), і з'явіўся новы прадмет для мастацтва: два сэрцы гараць на алтары, каля якога ў маўчанні ляжыць абсыпаны кветкамі Купідон. Акрамя гэтага, у Сяняве, у сваім садзе яна разводзіла велізарных птушак - соваў і мела для іх дзевяць вымураваных фрамуг, у якіх вялікія і маленькія совы парабілі сабе гнёзды" ⁸⁰.

Пляменнік Леан Дэмбоўскі быў чалавекам XIX стагоддзя - якое звалі "стагоддзем навукі" і "стагоддзем пары і электрычнасці", ён ужо не разумёў людзей "галантнага" XVIII стагоддзя і таму іранізаваў над сваёй цёткай.

Дадам, што Аляксандра Цясельская з Нарбугаў усё жыццё кульгала на адну нагу⁸¹.

Менавіта ў Самакленсках прайшлі апошнія гады жыцця Аляксандры. Памерла яна ў 1803 годзе і, верагодна, была пахавана недзе недалёка ад фальварка мужа.

Аляксандра Нарбут і яе сёстры з'яўляліся часткай інтэлектуальнай эліты Рэчы Паспалітай, і пасля таго, як гэтай дзяржавы не стала, пачалі жыць сваім прыватным жыццём. Гэтыя творчыя жанчыны былі добра вядомыя сваім сучаснікам і даследчыкам першай паловы XIX ст., яны бясконца згадваюцца ў мемуарах той эпохі (я працытаваў тут толькі малую частку гэтых згадванняў), але ў наш час сталі невядомымі сваім землякам. Нараджаюцца і сыходзяць у нябыт дзяржавы, але мы павінны памятаць пра першую і адзіную у гісторыі горада Ліды жанчыну-акадэміка (нават пры ўсёй характэрнай для таго часу ўмоўнасці яе выбрання), памятаць пра яе сяцёр і ўнікальны творчы дух, у якім яны выгадаліся.

* * *

Замест эпілога, прывяду фрагмент з успамінаў нашай зямлячкі (з маёнтка Дабраўляны, сучасны Смаргонскі раён), паэтэсы, пісьмен-

⁸⁰ Dembowski Leon. Moje wspomnienia. 1898. Petersburg. T. I. S.16-17.

⁸¹ Whelan Agnieszka. Gesture and Performance: Princess Izabela Czartoryska and her Gardens, 1770-1831. Doctoral thesis (Ph.D), UCL (University College London). 2013. S. 174.

ніцы і мемуарысткі Габрыэлі Пузыні з Гюнтараў, якая дзяўчом наведала Пулавы ў 1825 г.:

"Неўзабаве ... прыйшло запрашэнне з Пулаў ад князёў Чартарыскіх правесці ў іх астатак лета. Услед за гэтым лістом, прыйшоў другі з запрашэннем маім бацькам, бо князь Адам, калі займаў пасаду куратара Літоўскай навучальнай акругі, асабіста ведаў майго тату. Ад такога запрашэння адмовіцца было немагчыма, і ў канцы жніўня, пасля пяці тыдняў у бабулі, на маршруце, апісаным у лістах біскупа Красінскага, праз "няскі і лес", мы рушылі ў дарогу і на наступны дзень, перад заходам сонца, на супрацьлеглым беразе Віслы, якую трэба было яшчэ пераплыць на плытах, прыехалі ў Пулавы, мястэчка раскінулася ў даліне, вышэй стаялі замак і храм Сібілы⁸². Пулавы падрабязна апісала пані Таньская ў сваіх "Разрыўках"⁸³.

Пулавы, сёння ўласнасць скарбу, ператвораны ў дзяржаўны інстытут для дзяўчат, але старыя Пулавы 1825 г., ад якіх засталася толькі назва, некранутымі ўжо сорок два гады жывуць у маёй памяці як зачараваны замак са сваёй напаўсагнутай васьмідзесяцігадовай фэяй з сухімі рысамі твару, з пранізлівым позіркам, з напудранай фрызурай - княгіняй Ізабэлай з Флемінгаў Чартарыскай. Яна ветлівая і нават сардэчна вітала нас на парозе вялікай залы, і яе занябанае ўбранне надавала ёй нешта таямнічае. Каля княгіні Ізабэлы стаяла дачка, княгіня Марыя Вюртэмбергская і сын, князь Адам Чартарыскі, абодва ўжо сівыя, як галубы. У той час у Пулавах жылі ўнукі Замойскія і прыгожы князь Леон Сапега, заручаны з адной з унучак Замойскіх. Праводзілі тут усё лета два сямействы Плятэраў, а таксама генерал Мараўскі з жонкай і дзецьмі. Была панна Панятоўская, пляменніца апошняга караля і Эмма Стрыжэўская з Патоцкіх, заўсёды элегантная жанчына з прэтэнзіямі, якімі яна адрознівалася ад патрыярхальнай прастаты князёў. Каб закончыць гэты спіс, трэба дадаць яшчэ ваяводзіну, графіню Патоцкую з Вілянава. Штодзень у другой гадзіне дня звон склікаў гасцей ў ніжнюю залу палаца на абед, гонар якому аказваў князь Адам і яго сястра. Княгіня-маці абедала ў сваім

⁸² Храм Сібілы (Świątynia Sybilli) у Пулавах. Адна з самых вядомых пабудов палацавага парку Пулаў. Круглы гмах стаіць на высокай набярэжнай Віслы. Пабудаваны на мяжы XVIII і XIX ст.ст. па загадзе княгіні Ізабэлы Чартарыскай па праекце Крысціяна Пятра Айгнера. Створаны на ўзор храма Весты ў Цівалі, Італія. - *Л. Л.*

⁸³ Маюцца на ўвазе "Rozrywki dla Dzieci" - першы польскі часопіс для дзяцей, які выдаваўся ў Варшаве ў 1824-1828 гадах Клеменцінай Гофман з Таньскіх. - *Л. Л.*

пакоі пасля таго, як адведае школкі ў вёсцы. Штодзень за стол садзілася да трыццаці чалавек, якім прыслугоўвала не меншая колькасць гайдукоў, лакеяў і казакаў. Пулаўскі стол не меў ні рыбы, ні дзічыны, хоць палац стаяў пасярод багатых лясоў, рэк і азёр, бо тут не адыходзілі ад традыцый, якая заўсёды адпавядала жарту с.п. князя-генерала, неак ён сказаў пра пулаўскі стол: "На ім старое масла і маладое віно".

На наступны дзень пасля нашага прыезду мы зладзілі пікнік на траве. Кожны госць мусіў прынесці сваю страву, і сама княгіня прыйшла з булёнам і печанай баранінай уласнага прыгатавання, сказаўшы, што ёй можна даверыцца, бо ў часы рэвалюцыі яна гатавала на трыццаць асоб. Мае бацькі зрабілі сюрпрыз - літоўскі халаднік - і растлумачылі, што яны, як падарожнікі, не маюць часу развесці вогнішча. Кожную страву сустракалі воклічамі: "Віват", а калі хтосьці прапанаваў моркву ў алеі, пані Стрыжэўская кампліментарна заўважыла, што страва смакуе як "entre la pomme de terre et l'ananas" (фр. "мясцовая морква з ананасам". - Л. Л.). Адзіная бутэлька шампанскага, ахвяраваная ўнукам, выклікала не толькі віваты, але і здзіўленне, а чорную каву ахвяраваў маленькі чатырохгадовы "турак" - сыноч Станіслава Плятэра, якога пасадзілі ля падножжа вялізнага дрэва пад назвай "Le protecteur" (фр. "Працэктар, абаронца". - Л. Л.).

Прагулкі ў лодках, язда ў старасвецкіх карэтах - кашах са збруяй адпаведнага веку, у якіх было вельмі весела катацца, гарбата на ганку, а часам і на траве, пасля вячэры пасядзелкі ўвесь час у іншым куце салона, бо так любіла княгіня - вораг аднастайнасці і цырымоній, вось што было зместам гэтых пяці дзён у Пулавах, якія ніколі не забудуцца.

Князі прымалі ў ніжніх апартаментах, бо залы адчыняліся толькі для вялікіх сямейных урачыстасцяў. У абедзеннай зале стаяла вялікая мармуровая ванна, у якую клалі капелюшы, шалікі і малітоўнікі (у нядзелю). Нам казалі, што калісьці Урсын Нямцэвіч прагледзеў вялікую колькасць французскіх кніг і як сябар роднай мовы, на кожнай з іх напісаў: "Бог не разумее французскай мовы". Нам паказвалі адну з такіх кніжак, і мой бацька, заўважыўшы памылку ў правапісе, жартам сказаў: "Бог, хоць і не разумее французскай мовы, але папярэджвае, што слова "французская" пішацца праз "с". Гэта расмяшыла дам, якія ў помсту напрасілі яго занатаваць сваю заўвагу на кнізе.

Гасцей размясцілі ў адмыслова пабудаваных для гэтага двухпавярховых афіцынах з унутранымі калідорамі, з камінам, у якім

бесперапынна гарэў агонь, за што слугі дабраслаўлялі княгіню - каб распаліць пліту, не трэба было бегчы на кухню. Мой бацька пераняў гэта для нашага новага палаца, які будаваўся тады ў Дабраўлянах. Княгіня-маці старанна клапацілася пра сваіх гасцей і ў сваёй дыспазіцыі карэт для іпацыраў ні пра каго не забывала, нават і пра дзяцей. Яна была ветлівай і абыходлівай з гасцямі, такой жа была нават і са сваімі дзецьмі. Я памятаю яе словы да сына: "Пане Адаме, калі будзеш ісці, прынясі мне мой званочак". Пачуўшы гэта, сын адразу ўскочыў і прынёс.

Яна любіла расказваць смешныя анекдоты пра сябе, адзін з іх быў з прускіх часоў, калі паміж Пулавамі і Варшавай мелася мяса на якой строга пільнавалі кантрабанду і штучныя парывжскія кветкі былі цалкам забаронены. Княгіня ўзялася перавезці велізарную колкасць букетаў для усіх сваіх дам, якія рыхтаваліся да вяселля, і натуральна, таксама і для нявесты. А паколькі сукенкі і аздобы не падлягалі мыту, яна абышла свой падарожны шлафрок гірляндамі, зрабіла капялюш з 12 вялізнымі букетамі, і апранутая з такой вялікай фантазіяй, выйшла з карэты перад здзіўленымі мытнікамі. Адны з іх смяліся, другія злаваліся, а старшы запатрабаваў плату за кантрабанду, бо ў падарожжа так ніхто не апранаецца. На што княгіня адказала, што ведае - яна выглядае смешна, але любіць кветкі, якіх ніколі не бывае зашмат. Нягледзячы на відавочнае парушэнне, з-за строгага выканання прусакамі сваіх прадпісанняў, княгіня не заплаціла ні граша і прыехала ў Пулавы ў касцюме Флары.

Кожную раніцу мы іпацыравалі па цудоўным парку, дзе кожнае пасаджанае княгінёй дрэва служыла ўзорам для яе кнігі пра сады. У "Марынках", палацы пабудаваным для княгіні Вюртэмбергскай, жыла сумная сям'я Людвіка Плятэра.

Для падножжа замка, на схіле зялёнага ўзгорка, каля крыніцы з сапраўднай жывой вадой, стаяла скульптурная група італьянскага мастака, за якую 30 000 дукатаў заплаціў граф Жавускі⁸⁴. Дзве постаці - рыцара у пакутах і мёртвай дзяўчыны - былі выразаны з суцэльнага кавалка... На руцэ Танкрэда ляжала мёртвая Кларында, якую ні вада, набраная ў шлеме рыцара, ні яго слёзы⁸⁵ ўжо не маглі

⁸⁴ Скульптурную групу Танкрэда і Кларынды, згодна з успамінамі Леана Дэмбоўскага, княгіні Чартарыскай ахвяраваў не Казімір Жавускі, а князь Станіслаў Ябланоўскі, які купіў яе за 1500 дукатаў пасля караля Станіслава Аўгуста і загадаў паставіць ноччу ў ніжнім садзе Пулаваў.

⁸⁵ Скульптура выканана на сюжэт эпічнай паэмы знакамітага італьянскага паэта XVI ст. Тарквата Тасо "Вызвалены Іерусалім" (1575 г.). У паэме

вярнуць да жыцця! На пастаменце меўся надпіс:

*"Ты гінеш ад рукі каханьня, прыўкрасная Кларында,
А твой Танкрэд пралівае слёзы з-за сваёй перамогі!"*

Неяк на ранку княгіня адкрыла нам сваю нацыянальную скарбніцу і сэрца ліцвінкі захавала ў сваёй памяці палаш Ягайлы і ланцуг Ядвігі. Княгіня сама хацела паказаць маім бацькам гатычны дом. Ветлівая і поўная жыцця, яна рухала цяжкія скрыні, у якіх знаходзіліся дзіцячыя рэчы Жан-Жака Русо, лісты ад мадам Севінье і г. д. А косткі Абеляра і Элаізы, Лаўры і Петраркі, здабытыя княгіняй з іх магіл, у яе касцістай руцэ я памятаю і дагэтуль. Пачуўшы ад майго бацькі, што ў Дабраўлянах мае быць рыцарская капліца, яна падарыла яму цэлую скрыню каляровага шкла, якую атрымала ў катэдры ў Майнцы пасля вялікай рэвалюцыі.

У нядзелю княгіня павязла нас у касцёл ў яе любімай вёсцы Уластавіцы. Увечары таго ж дня на лузе святкаваліся дажынкі, на якія княгіня жадала пакінуць і нас, хоць мы ўжо з ёй развітваліся. Яна энергічна дабівалася свайго, спачатку доўга ўпрошвала нас і нарэшце, тупнуўшы калісьці маленькай і грацыёзнай ножкай, сказала: "Не адпушчу! Не адпушчу! Загадаю паздымаць колы!". Мы засталіся, і гэта быў наш апошні дзень у Пулавах, з якімі мы развітваліся ля падножжа каменнага крыжа, дзе наша, апранутая ў белае, маці, з распущанымі валасамі, пасадзіла нас на лаву каля балюстрады і ўкленчыўшы, малілася малітвай Касцюшкі: "Божа! Дазволь нам яшчэ адзін раз пабываць у Пулавах! ... Дай Божа! Дай Божа!". Гэта відоўшча спыніла княгіню Вюртэмбергскую, якая ехала па дарозе, даслухаўшы малітву, яна ўсклікнула сваім лагодным галаском: "Гэта не толькі прыгожа, але і ветліва". І мастак, які тут пры гэтым прысутнічаў і першы раз быў у Пулавах, пашкадаваў, што гэтая жывая карціна не будзе назаўсёды ўвекавечана...

*На наступны дзень мы ўжо былі на дарозе ў Літву.
Наша вяртанне ў Вільню было радасным..."*

У 1831 Габрыэля запісала:

"Але самым сумным было пачуць пра Пулавы, дзе васьмідзеся-

апісваецца падзея Першага крыжовага паходу (1096-1099), які завяршыўся ўзяццем рыцарамі-крыжакамі Іерусаліма. Ваяўнічы рыцар, удзельнік крыжовага паходу Танкрэд пакахаў дзяўчыну Кларынду, якая ваявала на баку сарацынаў (мусульман). Не пазнаўшы яе ў лагах, Танкрэд смяротна параніў яе. Па сюжэце, перад смерцю Кларында пажадала прыняць хрысціянства, і Танкед, набраўшы вады для хрышчэння ў шлем, усё ж пазнаў яе. - Л. Л.

цігадовая княгіня мусіла саступіць маёнтак свайму ўласнаму ўнуку, князю Вюртэмбергскаму. Пакінула пасля сябе столькі ўспамінаў і прыгожыя сляды сваёй працы ў маёнтку, да якога так прызвычалася. Разам з дачкой, княгіняй Вюртэмбергскай, схавалася ў сваіх маёнтках у Галіцыі і праз некалькі гадоў закончыла там сваё жыццё".

Sic transit gloria mundi...

2. Гісторык Юстын Нарбут і яго дачка Каміла

Унучка Юзафа і дачка Юстына Нарбута Каміла пісала пра свайго тату:

"Сын дыгнітарыя (саноўніка, вяльможы - Л. Л.), мой бацька нарадзіўся і вырас у дастатку, але калі потым страціў багацце, дык абыхава прыняў зменлівы лёс і ніколі не марыў пра новыя ласкі няўстойлівай фартуны.

Ветлівы да ўсіх, ён умеў цаніць асабістыя якасці кожнага чалавека, але меў адну загану - часам выхваляўся перад сябрамі старажытнасцю свайго роду, які выводзіў з адной крыніцы з Радзівіламі, ад паганскага архісвятара Ліздзейкі" ⁸⁶.

Вядома, што ў чэрвені 1792 г. Юзаф Нарбут хадайнічаў аб уладкаванні свайго сына Юстына ў двор караля⁸⁷, што ў асноўных рысах супадае з інфармацыяй Камілы: "... бацька яшчэ ў калысцы атрымаў мацаху, бо мой дзед, калі быў дэпутатам на сойм у Варшаве, зноў ажаніўся на шасцідзясятым годзе жыцця. Маладая жонка мела гарэзлівы шарм і сапсаванае сэрца, яна хутка наставіла яму рогі і растраціла багацце. Няшчасны сірата ад першага шлюбу пасля заканчэння школы быў адпраўлены да генерала Касцюшкі, які 17-ці гадоваму юнаку надаў годнасць афіцэра, праз тры месяцы тату прысвоілі званне капітана.

Неўзабаве скончылася вайна: змяніўся палітычны лад. Бацьку вызвалілі ад службы, і некаторы час ён жыў у Варшаве. Адбываў некалькі дзяржаўных службаў у Літве. Нарэшце ўбачыў цалкам спустошаны нягоднай мачахай маёнтак і з'ехаў да аднаго са сваякоў у

⁸⁶ Jurewiczowa Kamilla. Koleda Kamilli Narbut dla kuzynek i przyjaciółek na rok 1852. Wilno, 1852. S. 13.

⁸⁷ Polski Słownik Biograficzny. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1977. T. XXII. S. 533.

*Беларусь, дзе яму здарылася добра ажаніцца"*⁸⁸.

Удзельнік паўстання Тадэвуша Касцюшкі, Юстын Нарбут у чыне палкоўніка камандаваў пяхотным палком у бітве пад Соламі 25.06.1794 г.

Вядома, што Юстын Нарбут - выхаванец вышэйшай школы Вялікага Княства Літоўскага (універсітэта). Жанаты быў з Петранелай Сабаньскай. Ажаніўшыся, Нарбут стала жыў у Лідскім павеце, у маёнтку Юршышкі (зараз вёска Юршышкес у Літве, каля Эйшышкаў), у 1820 г. быў членам межавога суда Лідскага павета⁸⁹.

Маёнтак Юршышкі меў шэсцьсот дзесяцін зямлі. Захавалася статыстычнае апісанне гэтага маёнтка, створанае ў 1846-1849 гг.⁹⁰ Юршышкі знаходзіліся за 63 вярсты ад Вільні, за 42 вярсты ад Ліды і за 8 вёрст ад Эйшышак, да паштовай дарогі з Ліды ў Вільню было каля 27 вёрст. У 1846 г. тут жылі 68 прыгонных сялян - 39 мужчын і 29 жанчын, якія павінны былі адпрацаваць 3 дні паншчыны на тыдзень і па 6 гвалтаў на жніво. А яшчэ яны мелі начныя варты, рамантавалі дарогі і адпрацоўвалі іншыя работы. Сялян-мужчын аддавалі ў рэкруты. За дробныя правіннасці выносіліся вусныя папярэджанні, але часам сялян каралі фізічна. У панскім двары мелася сем слуг - чатыры мужчыны і тры жанчыны.

Больш за палову тэрыторыі маёнтка займаў лес, і таму тут меліся ідэальныя ўмовы для галоўнай забавы тагачаснай шляхты - палявання, а галоўным прыбыткам сядзібы быў гандаль лесам. Плошча ворнай зямлі ў Юршышках была вельмі невялікай - ледзь толькі пятая частка ад усёй зямлі маёнтка. Зямлю апрацоўвалі канём ці запрэжкай з двух валоў. І панскія, і сялянскія землі ляжалі ў нізіне, і таму глеба ў Юршышках была прыдатнай для сяўбы пшаніцы, ячменю, аўсу. Вырошчвалі таксама каноплі, лён, гарох, фасолю, капусту, цыбулю, бульбу. У гаспадарцы меліся 30 кароў звычайнай пароды, 6 рабочых коней і 12 авечак. Быў і вінакурны завод, але ён выкарыстоўваўся толькі для ўнутраных патрэб. Прадукты, вырашчаныя ў маёнтку, прадаваліся ў Вільні, Эйшышках ці проста на месцы.

Панскі дом быў драўляны, аднапавярховы, ацэнены ў 1000 рублёў срэбрам. А гаспадарчыя пабудовы двара - гумно, стайні, куратнік - у 935 рублёў срэбрам. Трэба дадаць, што Юршышкі, як і суседнія Шаўры

⁸⁸ Jurewiczowa Kamilla. Koleda Kamilli Narbut dla kuzynek i przyjaciółek na rok 1852. S. 14.

⁸⁹ Polski Słownik Biograficzny. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1977. T. XXII. S. 533.

⁹⁰ Гл: LVIA. F. 394. Ap. 4. B. 757. L. 1-11. Статистическое описание усадьбы Юршишки. 1846-1849.

(паміж імі 28 км), былі сядзібай-архівам. У маёнтку захоўвалі не толькі збожжа на выпадак голаду (а ён звычайна наведваў Юршышкі раз на тры гады), але і вельмі каштоўныя гістарычныя дакументы, якімі карыстаўся ў тым ліку і Тэадор Нарбут, тут пісалася гісторыя ВКЛ⁹¹.

Вядома, што Юстын і Петранела Нарбуты 20.09.1835 г. прадалі за 3525 рублёў Яну Антонію Канапацкаму (сыну Казіміра) маёнтак Сума-рокаўшчына⁹².

Магчыма, галоўнай справай Юстына Нарбута было вывучэнне гісторыі роднага краю. У 1818 г. у Гародні выйшла з друку яго першая кніга "Нарыс першавытокаў ліцвінскага народа" ("*Rys pierwiastkow narodu litewskiego, z roznych dawnych autorow zebrany*"), якая змяшчае звесткі пра пра гісторыю і міфалогію. Гэта невялікая па фармаце для таго часу кніга (in-quarto - "у чацвёртую частку ліста", памеры старонкі - 24,15 - 30,5 см) мае 56 старонак, аўтар пазначаны крыптонімам "J. M." Невялікі наклад кнігі хутка разышоўся, і ў 1820 г. выйшла яе другое выданне, якое мела тую самую назву, але на гэты раз было пададзена імя аўтара кнігі. Першую кнігу Юстына Нарбута сучаснікі амаль што не заўважылі, і гэты твор нібы растварыўся ў часе.

У 1842 г., незадоўга да смерці аўтара, у Вільні выйшла другая кніга Юстына Нарбута "Унутраная гісторыя літоўскага народа з часоў Яна Сабескага і Аўгуста II..." ("*Dzieje wewnotrzne narodu litewskiego z czasow Jana Sobieskiego i Augusta II, krolow panujacych w Polsce; wyciag z roznych notacyow i manuskryptow.*" Т. 1-2, 1842 г., 2-е выд. 1843 г.).

Другая кніга Юстына Нарбута выклікала сапраўдную ўвагу з боку інтэлектуальнай эліты таго часу - дастаткова сказаць, што рэцэнзію на яе напісаў сам Юзаф Крашэўскі. У гэтай працы аўтар галоўным чынам апісаў гісторыю барацьбы паміж біскупам Канстанцінам Бжастоўскім і гетманам Казімірам Сапегам у 1693-1701 гг., якая скончылася бітвай пад Алькенікамі. Гісторыкі лічаць, што, магчыма, інспіратарам напісання гэтай кнігі быў нехта з Сапегаў, бо Юзаф Крашэўскі ў рэцэнзії на яе ставіць у віну аўтару празмернае абьяленне Сапегаў і ачарненне біскупа Бжастоўскага, асабліва ў другім томе гэтай працы, а таксама невыкарыстанне Нарбутам шэрагу крыніц, напрыклад, багатага збору лістоў Андрэя Хрызастома Залуцкага.

Сёння абодва гэтыя, напісаныя ў Юршышках творы, для нас

⁹¹ Reda Griskaite. Dvaras kaip "archyvas": bajorija ir Lietuvos istorijos tyrimai (XIX a. 4-7 d.) // *Metai*. 2016. № 10. Vilnius. P. 136-138.

⁹² Malewski Czeslaw. Rodziny szlacheckie na Litwie w XIX wieku. Powiaty lidzki, oszmianski i wilenski. Warszawa, 2016. S. 108.

аднолькава каштоўныя. Першы - бо ён з'яўляецца адным з першых даследаванняў гісторыі ВКЛ, другі, хоць ён ахоплівае толькі дзевяць гадоў з 1693 па 1702, бо вельмі добра перадае дух эпохі. Важна, што праз усю другую кнігу чырвонай ніткай праходзіць галоўная выснова Юстына Нарбута - вераломства і нянавісьць разбураюць дзяржаву. Гісторык гаворыць пра катастрофічныя наступствы палітычных інтрыг для жыцця краіны. Таму князі Сапегі ў кнізе Нарбута, нібы апошнія магікане Вялікага Княства Літоўскага, спрабуюць супрацьстаяць хаосу, які ахоплівае дзяржаву. Па меркаванні Нарбута, разам з выключэннем Сапегаў з палітычнага жыцця, заканчваецца і само ВКЛ. *"На гэтым перыядзе я спыняю сваё піро, якое апісвае гісторыю Літвы, бо ў наступныя часы пачынаюцца ўплывы суседніх народаў, і да гэтых часоў я не смею дакрануцца"*, - заканчвае Юстын Нарбут сваю кнігу⁹³.

Дачка Каміла пісала: *"Мой тата быў прыгожым у маладосці, бо і ў сталым узросце ён меў прыгожую і высакародную постаць. Меў мяккі характар, яго здаровы розум быў адыліфаваны адукацыяй, быў добрым грамадзянінам, суседам, паблаглівым панам для слуг і сялян, яго любілі тыя, хто ведаў блізка. У добрай кампаніі бацька жартаваў і мог лёгка выказаць свае самыя складаныя думкі. Ён любіў літаратуру і сам любіў пісаць. Нават выдаў два невялікія гістарычныя творы, а пераклад з французскай гісторыі пра Генрых IV пакінуў у рукапісе"*⁹⁴.

Як бачым, у рукапісе застаўся яшчэ і пераклад кнігі пра Генрых IV.

Таксама нам вядомы рукапіс Юстына Нарбута пра наведванне царом Пятром I родных мясцін гісторыка. Нарбут перадаў рукапіс Адаму Кіркору, які надрукаваў яго ў розных крыніцах⁹⁵. У адным са сваіх артыкулаў і я карыстаўся гэтым тэкстам.

Юстын Нарбут памёр 25 верасня 1845 г. ва ўзросце 72 гады і быў пахаваны на віленскіх могілках Росы, надмагільны помнік-камень з

⁹³ Narbutt J. Dzieje wewnętrzne narodu litewskiego, z czasow Jana Sobieskiego i Augusta II, krolow panujacych w Polsce, wycieg z roznych notacji i manuskryptow. T. 2. Wilno, 1842. S. 97.

⁹⁴ Jurewiczowa Kamilla. Koleda Kamilli Narbut dla kuzynek i przyjaciolatek na rok 1852. S. 13.

⁹⁵ Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Виленская губерния. Санкт-Петербург, 1861. С.748-755.

⁹⁶ Polski Słownik Biograficzny. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1977. T. XXII. S. 533.

надпісам паставіла па бацьку дачка Каміла⁹⁶. Помнік-камень, памерам 90 на 100 см, мае адшліфаваную прэаднюю частку, на версе якой выбіты выпуклы крыж, нахілены ўлева, а ўнізе выгравіраваны надпіс:

**"ПАРЭШТКІ/С. П. /ЮСТЫНА НАРБУТА /ПАЛКОЎНІКА/
ПАМЁР У ВЕРАСНІ 1845 г. / 25-ГА ДНЯ ВА ЎЗРОСЦЕ 72-ГАДЫ/
АД УДЗЯЧНАЙ ДАЧКІ/ К. НАРБУТ //."**⁹⁷.

Адрас пахавання, Старыя Росы, сектар - 12, нумар магілы - 0038.

Тэадор Нарбут пісаў у Вільню свайму сябру, бібліяфілу і доктару Аніцэту Рэніеру⁹⁸: *"Сумнай для мяне навіной стала смерць с. п. Юстына Нарбута, бо стары меў моцнае здароўе і хуткая дапамога добрага лекара магла б яго ўратаваць. Шляхетная Каміла 2 верасня (відочна, па юліянскім календары - Л. Л.) пісала мне, што яе бацька вось ужо 10 дзён як хворы, яна хацела ведаць, ці не гасцюеш ты ў мяне ў Шаўрах, і я радзіў ёй паслаць па цябе ў Вільню. Развітаўся з нябожчыкам 14 верасня (27 верасня па грыгарыянскім календары Л. Л.)"*⁹⁹.

Адзначу, што Тэадор Нарбут быў дастаткова далёкім сваяком Юстына. Лінія Тэадора пайшла ад лідскага маршалка Казіміра Нарбута (нар. каля 1650 г., жанаты з Мар'янай Навіцкай), які быў родным братам Міхала Нарбута - дзеда Юстына. Лідскі маршалак Казімір Нарбут з'яўляўся прадзедам гісторыка Тэадора Нарбута. Як бачым, паміж Юстынам і Тэадорам атрымаўся зрух на адно пакаленне, і таму бацька Тэадора Нарбута - Яўхім, быў траюрадным братам Юстына¹⁰⁰. Але ў традыцыях тых часоў, нават самыя далёкія сваякі называліся кузынамі і паміж імі падтрымліваліся сваяцкія адносіны, якія, як бачым з ліста Тэадора Нарбута, меліся і паміж гэтымі двума галінамі рода.

З тэкстаў Камілы Нарбут¹⁰¹ бачна, што яна неаднаразова сустракалася з Тэадорам Нарбутам і слухала яго расказы пра нашу гісторыю.

⁹⁷ ZWLOKI / S. P. / JUSTYNA NARBUTTA / PULKOWNIKA / ZMARLEGO 1845 ROKU WRZESNIA/ 25 DNIA WIEKU LAT 72 / PRZEZ WDZIECZNOSC CORKA / K. NARBUTTA //.

⁹⁸ Пра яго гл: Лаўрэш Леанід. Бальтазар Калясінскі, Аніцэт Рэніер і Каятан Дарашкеіч // Лідскі летапісец. 2021. №1 (93). С. 37-44.; Лаўрэш Леанід. Апошні беларускі базыльянін XIX ст. // Наша слова. № 28 (1439), 10 ліпеня 2019.; Яшчэ раз пра Летаўта // Наша слова. № 31 (1442), 24 ліпеня 2019.

⁹⁹ Kronika Rodzinna. Nr. 13. 1888. S. 396.

¹⁰⁰ Нарбут А. Н. Нарбуты Гродненской губернии. С. 49-50.

¹⁰¹ Гл: Jurewiczowa Kamilla. Koleda Kamilli Narbut dla kuzynek i przyjaciół na rok 1852. Wilno, 1852.

У гістарычным архіве Летувы захоўваецца рукапіс успамінаў Камілы Нарбут пра Тэадора Нарбута¹⁰², якія надрукаваны ў маім вялікім артыкуле пра нашага славутага гісторыка з Шаўроў¹⁰³. Сярод іншага, з яе тэксту даведваемся, што сярод найважнейшых гістарычных экспанатаў, якія Тэадор Нарбут збіраў ўсё жыццё, у маёнтку Шаўры меліся рыцарскія даспехі і "ідал" - каменная статуя багіні кахання. Калі Каміла наведала Шаўры ўжо пасля смерці гісторыка, пасля секвестру маёнтка і вывазу яго збораў у Вільню, яна напісала: "*У прасторным жылым доме, у якім мелася грунтоўная бібліятэка і вялікая калекцыя археалагічных старажытнасцей, цяпер пануе страшэнная пустата. Нема ўжо застаўленых кніжных шафаў, няма бронзавага літоўскага бога вайны, якім так ганарыўся наш гісторык*"¹⁰⁴.

Спынімся трошкі на радаводзе Юстына Нарбута.

Прадзед Юстына - лідскі падкаморы Уладзіслаў Нарбут, жанаты з Лукоўскай.

Дзед - пісар лідскага гродскага суда Міхал Нарбут, у 1733 г. падпісаў элекцыю караля Станіслава Ляшчынскага, у 1734 г. ён - ротмістр Лідскага павета, у 1739 г. - дэпутат Трыбунала ВКЛ¹⁰⁵.

Бацька Юстына Нарбута - Юзаф Нарбут (нар. каля 1752) быў жанаты ў другім шлюбе з Ганнай Гразмані. Кім была яго першая жонка, невядома. З 1768 па 1794 г. Юзаф Нарбут займаў пасаду лідскага харунжага, у 1773 г. абіраўся паслом на сойм¹⁰⁶.

Лідскі харунжы, таргавічанін¹⁰⁷ Юзаф Нарбут, быў тыповай асобай свайго складанага часу. У 1768-1769 гг. ён выступаў пасярэднікам

¹⁰² LVIA. F. 1135, Ap. 11, B. 4. Lap. 103r-105v. Jurewiczowa z Narbuttow Kamilla. Wspomnienie o Dziejopisie Litwy Teodorze Narbucie, 1875.

¹⁰³ Гл: Лідскі летапісец. 2024. №1-2 (105).

¹⁰⁴ LVIA. F. 1135, Ap. 11, B. 4. Lap. 103r-105v. Jurewiczowa z Narbuttow Kamilla. Wspomnienie o Dziejopisie Litwy Teodorze Narbucie, 1875. Lap. 105.

¹⁰⁵ Нарбут А. Н. Нарбуты Гродненской губернии. С. 11, 49-50.

¹⁰⁶ Нарбут А. Н. Нарбуты Гродненской губернии. Москва, 1998. С. 13.

¹⁰⁷ Таргавічанін, удзельнік Таргавіцкай канфедэрацыі - саюза магнатаў Рэчы Паспалітай супраць прагрэсіўных рэформ Чатырохгадовага сойма 1788-1792 г., які выкарыстала Расійская імперыя з мэтай рэстаўрацыі там дзяржаўнага ладу, што існаваў да прыняцця Канстытуцыі 3 мая 1791 г. Акт Таргавіцкай канфедэрацыі быў падпісаны 27 красавіка 1792 г. у Санкт-Пецярбургу і фіктыўна абвешчаны ў мястэчку Таргавіца (Украіна) 14 мая 1792 г., праз 3 дні пасля пачатку інтэрвенцыі Расійскай імперыі ў Рэч Паспалітую.

ад імя біскупа Масальскага ў спрэчцы біскупа з віленскім ваяводам Каралем Радзівілам, Нарбут з'яўляўся набліжаным да біскупа чалавекам, і Масальскі нават дзяліўся з ім сваімі важнымі думкамі аб палітычных справах.

Юзаф Нарбут быў абраны паслом на сойм 1773 г. які склікаўся па ініцыятыве Расіі, Прусіі і Аўстрыі, і павінен быў узаконіць першы падзел Рэчы Паспалітай. Каб шляхта не ўжыла *liberum veto*, паслы на сойм і сенатары, якія за грошы служылі замежным дзяржавам, аб'явілі яго канфедэратыўным соймам (на такім сойме рашэнне прымалася большасцю галасоў), і Юзаф Нарбут быў сярод падпісаўшых акт канфедэрацыі. На гэты сойме Нарбут ўвайшоў у шэраг розных камісій, у тым ліку і камісіі, якая вырашала лёс маёмасці езуітаў у Літве, камісіі па наглядзе над шпіталямі ў Літве і г. д. Гэты ж сойм прызнаў за ім староства Мерач. У 1873 г. унучка Юзафа Нарбута Каміла Юрэвіч з Нарбутаў, надрукавала нарыс пра Араны, Мерач і Друскенікі, у якім, сярод іншага пісала: *"Апошнім пажыццёвым (мерачанскім) старостам быў Агінскі, па смерці якога, гэтае староства, па наданні нейкага сойма, на 50 гадоў павінен быў атрымаць харунжы літоўскі Юзаф Нарбут (як бачым, унучка значна падвысіла свайго дзеда, ён быў толькі лідскім харунжым - Л. Л.). Але не маючы надзеі перажыць Агінскага, Нарбут прадаў свае правы некаму іншаму. Сёння зрабілі па-іншаму, гэтая зямля падзелена паміж беднымі сялянамі"*¹⁰⁸.

Харунжы Юзаф Нарбут меў вялікі ўплыў у нашым павеце і, як пісалі сучаснікі, *"разам з крэўнымі і сябрамі заўсёды "як трэба" праводзіў павятовыя соймікі"*. Нават лічылася, што ён цалкам узяў *"пад сябе"* лідскія соймікі, але насамрэч у павеце яму супрацьстаяў падскабі ВКЛ Антоні Тызенгаўз, які, наогул, не любіў усіх Нарбутаў. Напрыклад, гэты вядомы чалавек не дазволіў Юзафу Нарбуту атрымаць пасаду лідскага падкаморага і ордэн св. Станіслава.

Палітычная дзейнасць патрабавала грошай і ў 1780 г. жонка харунжага прасіла караля, каб скарб ВКЛ заплаціў частку іх доўгу, а астатнюю частку дазволіў сплаціць па долях, якраз тады Камісія скарбаў ВКЛ разглядала даўгі Нарбута, і яму пагражала канфіскацыя маёнтка Перапечыца¹⁰⁹. Вядома, што Тамаш і Бенедыкт Мігдалы, уласнікі

¹⁰⁸ Kamilla z Narbutow Jurewiczowa. Z Druskienik. Orany, Merecz, Druskieniki // Kronika Rodzinna: pismo dwutygodniowe. № 17, 1 wrzesnia 1873. S. 260.

¹⁰⁹ Polski Słownik Biograficzny. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1977. T. XXII. S. 532-533.

фальварка Мігдалы з Забалацкай парафіі, ахвяравалі лідскім піярам 12000 злотых, 1 000 злотых з гэтай сумы гатоўкай, а астатняя сума забяспечвалася праз застаўное права маёнткам Несікоўшчына, потым гэта забеспячэнне было перанесена на Вялікую Перапечыцу лідскага харунжага Юзафа Нарбута¹¹⁰.

У 1784 г. Радзівіл запрашаў Юзафа Нарбута ў Нясвіж на сустрэчу караля, і харунжы абяцаў прыехаць.

Другім шлюбом Юзаф Нарбут быў жанаты з Ганнай з Гразмані і таму бываў у Вільні ў свайго швагра Пятра Гразмані, які з'яўляўся сябрам тайнай арганізацыі патрыятычнага напрамку. Тут лідскі харунжы сустракаўся з Якубам Ясінскім. Верагодна, потым Юстын Нарбут праз свайго дзядзьку меў пратэкцыю Ясінскага перад Касцюшкам і такім чынам атрымаў чын палкоўніка. Стэфан Бурхард - аўтар артыкула пра Юстына Нарбута ў польскім "Слоўніку біяграфічным" лічыць верагодным, што менавіта пра яго ідзе справа ў "Актах Касцюшкі", дзе фігуруе нейкі Нарбут, які з падачы Якуба Ясінскага 27.08.1794 г. атрымаў патэнт палкоўніка міліцыі Лідскага павета.

Удзельнічаў лідскі харунжы і ў так званым "чатырохгадовым сойме" (з 6 кастрычніка 1788 па 30 чэрвеня 1792 г.), на якім быў праведзены шэраг радыкальных рэформаў у эканамічнай, палітычнай і сацыяльных сферах. У рукапісным архіве дачкі Тэадора Нарбута - Тэадоры Манчунскай захаваліся копіі з рукапісаў Юзафа Нарбута, якімі валодаў яе бацька. Прывяду кавалак з тэксту лідскага харунжага, перапісанага і дапоўненага дачкой Тэадора Нарбута:

"Падчас чатырохгадовага сойма на соймавай радзе адбылася наступная падзея. Багатай пані Заянчкоўскай з Літвы трэба было перайграць адну справу. Мусіць, тады нехта падказаў ёй, што гэта можна зрабіць з ласкі літоўскага соймавага сакратара. Пакрыўджаная кабета прыйшла ў перадапокой заль рады, уселася каля нейкага Ягамосці і спытала ў яго: "Ці ведаеце вы соймавага сакратара?" Той адказаў, што ведае. "Тады, як ён увойдзе, прашу яго мне паказаць". Неўзабаве ўваходзіць соймавы каронны сакратар, цалкам недатычны да прайгранай справы, але Ягамосць кажа, што гэта той самы сакратар. Кабета падскоквае да яго і кажа: "Ты не справядлівы! Ты пагубіў мяне з 10 сіротамі, таму - маеш!", - і ўрэзвае яму моцную пляху. Зрабіўся скандал, кабету прагналі і данеслі

¹¹⁰ Шымялевіч М. Збор твораў. уклад. Л. Лаўрэш. Гродна, 2019. С.

каралю. У той час соймовым літоўскім сакратаром быў Юзаф Нарбут і менавіта праз яго рукі праходзіла справа пані Заянчкоўскай. Калі на падсуджанні ён падаў паперы літоўскаму канцлеру, кароль убачыў яго каля сябе і падаў знак, каб падыйшоў: "А што, пане Нарбут, ці ты таксама атрымаў?", - пытаецца кароль з усмешкай. "Найяснейшы пане, сёння атрымлівае не кожны, хто заслугоўвае", - адказаў сакратар Нарбут. "Як гэта?" "Бо ў гэтай справе, замест мяне, атрымаў пан каронны сакратар!".

Гэтая гісторыя ў свой час стала добра вядомай, і не без дапамогі караля Нарбут хутка меў староства, якое да гэтага прасіў іншы заслужаны і высокі дыгнітарый.

Пасля с. п. Юзафа Нарбута засталіся вельмі цікавыя ўспаміны, якія сёння знаходзяцца ў пана Браніслава Нарбута, яны падрыхтаваныя да друку, але час і акалічнасці не дазваляюць покуль гэтага зрабіць" ¹¹¹.

Браніслаў Нарбут - родны брат Тэадоры Манчунскай і паўстанец 1863 г. Пасля паўстання ён быў прыгавораны да смяротнага пакарання, якое замянілі на 15-ці гадовую ссылку ў Сібір. Пасля вяртання ў Шаўры, Нарбут заняўся гаспадаркай. У 1880-х гг., калі Манчунская ўпарадкавала свой архіў, Браніслаў быў гаспадаром бацькоўскага маёнтка Шаўры¹¹², таму ўспаміны Юзафа Нарбута захоўваліся ў Шаўрах. Ці дачакаліся яны нашых часоў, невядома.

Юзаф Нарбут з'яўляўся актыўным прыхільнікам Таргавіцкай канфедэрацыі і лічыўся асобай, "адданай расійскай партыі". Невядома, як паводзіў сябе Юзаф Нарбут падчас паўстання 1794 г., аднак у складзеным Рапніным спісе небяспечных асоб Лідскага павета было напісана, што небяспечныя "ўсе Нарбуты, за выключэннем харунжага Лідскага павета", а пасля паразы паўстання харунжы Лідскага павета атрымаў ад Рапніна ахоўны ліст, які забяспечваў яго маёмасць ад ваенных рэквізіцый. Магчыма, гэтаму паспрыяла не толькі другая жонка, але і дачка лідскага харунжага Юлія, бо абедзве яны былі каханкамі ўсемагаўнага Рапніна, пра гэта трохі ніжэй.

У 1797 г. Юзаф Нарбут кіраваў маёнткам літоўскай артылерыі - "графствам Ліпнішкім", якое хутка стала дзяржаўнай маёмасцю¹¹³.

¹¹¹ [Monczunska z Narbuttjw, Teodora]. Zapiski corki s. p. Teodora Narbutta z papierow, [каля 1880 м.] LVIA. F. 1135. Ap. 11. B. 19. Lap. 125v-126v.

¹¹² Biruta (Amelia Derewinska). Dozynki na Litwie, Szawry, pow. Lidzki // Wisla. 1889. T. III. z. 1. S. 92-94.

¹¹³ Polski Słownik Biograficzny. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1977. T. XXII. S. 532-533.

Трэба сказаць некалькі слоў пра вядомую перакладчыцу і літаратарку, другую жонку Юзафа Нарбута - Ганну з Гразмані. Ганна - дачка Юзафа Адальберта Гразмані (1718-1794?) і Ганны з Галынскіх. Верагодна, яна нарадзілася на Любліншчыне ці на Мазоўшы.

Існуюць розныя версіі адносна вайсковых званняў яе бацькі. Па першай версіі, Юзаф Гразмані - капітан войска кароны. Другую версію выказаў яго сын Пётр, які на следстве ў 1796 г. паказаў, што яго бацька Юзаф быў каронным палкоўнікам і ўладальнікам невялікага маёнтка, а маці ў дзявоцтве - Красінская. Аднак звесткі пра прозвішча маці не дакладныя, бо з Красінскіх была не яго маці, а бабуля. Вядома, што Ганна Гразмані спрачалася з родам Красінскіх за пасаг сваёй маці. Да 1767 г., як вынікае з яе прашэння да караля, яе дзед быў камісарам маёмасці Любамірскіх у Люблінскім ваяводстве, а потым 12 гадоў камісарам у абознага Казіміра Красінскага, які не выканаў сваіх абяцанняў перад Гразмані. Страціўшы грошы, Гразмані вымушаны былі прадаць сваю каралеўскую зямлю ў Самборскай эканоміі і перабраліся ў Варшаву¹¹⁴.

Род Гразмані паходзіў з Італіі¹¹⁵. У 1775 г. гэта сям'я атрымала ці пацвердзіла права шляхты. На Лідчыне, з канца XVIII ст. Гразмані валодалі маёнткам Лаўчылавічы (знаходзіўся каля сучаснай вёскі Рылаўцы), часткай маёнтка Ішчална, маёнткам Місевічы і фальваркам Лебяды¹¹⁶.

Ганна Гразмані мела некалькі братоў.

Вікенці Гразмані валодаў на Лідчыне маёнткам Лаўчылавічы.

Юзаф Гразмані (1762-1843) - прэлат Віленскага кафедральнага сабора. Крашэўскі пісаў: *"Прэлат Гразмані, адзін з сучасных калекцыянераў, меў навуковую калекцыю, якая складалася з розных рэчаў, змешаных у прыгожым беспарадку. Мелася ў яго і некалькі ахвярных каменных молатаў, але не ведаючы ні іх ранейшага прызначэння, ні іх гістарычнай каштоўнасці, ён з задаволенай усмешкай, якая казалася пра яго душэўны спакой, паказваў усім, як дасціпна ён знайшоў новую ролю для гэтай рэчы, калі, устаўіўшы ў адтуліны свечку, зрабіў з яе падсвечнік"*¹¹⁷. Вядома, што будучы прэлат нарадзіўся ў 1762 г. у Мазоўшы, у 1771-1779 гг. вучыўся ў рыцарскай школе дзе вывучаў

¹¹⁴ Polski Słownik Biograficzny. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1977. Т. XXII. S. 532-533.

¹¹⁵ Там жа. S. 533.

¹¹⁶ Malewski Czesław. Rodziny szlacheckie na Litwie w XIX wieku. Powiaty lidzki, oszmiański i wileński. Warszawa, 2016. S. 78.

¹¹⁷ Цыт. па: Konstanty hr. Tyszkiewicz. Wilija i jej brzegi. Pod względem hydrograficznym, historycznym, archeologicznym i etnograficznym. S. 17.

ваенную архітэкттуру а ў 1780 г. працаваў на фабрыцы зброі ў Казеніцах¹¹⁸.

Пэўна найбольш цікавым быў Пётр Гразмані, шамбелян двара, дзеяч паўстання Касцюшкі. Спачатку ён знаходзіўся ў атачэнні караля Станіслава Аўгуста і стаў яго шамбелянам, нават збіраў грошы на нейкія "заморскія цікавыя рэчы", пэўна, на вельмі цікавыя каралю ў той час мінералы. Але ўжо ў 1780 г. кароль устрымаўся ад выплаты яму грошай, таму Пётр Гразмані дамагаўся вяртання гэтых рэчаў і меў намер пусціць на продаж праз латарэю. Шмат хто з набліжаных да караля асоб мелі аб ім самае горшае меркаванне, высмейвалі незаконна выкарыстаны Гразмані тытул барона і папярэджвалі караля аб *"вар'яцтве гэтага чалавека"*, які *"адлучаны ад супольнасці сваіх сваякоў і не мае з імі ніякай сувязі"*.

У той час князь Адам Казімір Чартарыйскі выказаў думку, што перакладчыкам распузнай камедыі "Тры гадзіны пасля вяселля" (1781 г.) з'яўляецца менавіта Пётр Гразмані. Таксама, магчыма, што агульнае меркаванне пра яго было выклікана яшчэ і тым, што Гразмані, які ажаніўся да 1780 г. з Тэкляй Папроцкай, не змяніў свайго бязладнага ладу жыцця і праз тры дні пасля вяселля нават аддаў сваю маладую жонку аднаму з крэдытораў за даўгі.

У 1781 г. Гразмані з'яўляўся членам трох масонскіх ложаў у Вільні - здаецца, страціўшы каралеўскую ласку, ён перабраўся ў Літву, але і тут у шляхецкіх колах набыў рэпутацыю *"чалавека, нявартага павагі"*. Тым не менш, з гэтага часу ў яго жыцці пачалася новая эпоха.

У 1789 г. на гадлях віленскага войтаўскага суда Пётр Гразмані набыў у Вільні камяніцу, а пасля абвяшчэння Канстытуцыі 3 мая ўпісаўся ў гродскія кнігі як месціч, ці па сучаснаму - гараджанін, і стаў членам віленскага магістрата. У 1793 г. на грошы жонкі набыў за Вострай брамай сядзібу з пляцам і садам. У той жа час ён пачаў актыўную палітычную дзейнасць. Часова апынуўшыся ў Варшаве, стаў адным з першых удзельнікаў змовы, арганізаванай генералам Ігнацыям Дзялынскім, які з 1793 г. рыхтаваўся да будучага паўстання і належаў да яе радыкальнага напрамку. Летам 1793 г. Гразмані быў накіраваны ў Вільню, бо як жыхар гэтага горада ведаў мясцовыя стасункі і меў асабістыя сувязі як са шляхтай, гэтак і з месцічамі. Неўзабаве Гразмані пацвердзіў, што на Віленшчыне чакаюць паўстанне. Сярод будучых лідэраў першым ён ставіў Якуба Ясінскага, бо лічыў, што Ясінскі можа ўзначаліць віленскі

¹¹⁸ Polski Słownik Biograficzny. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1977. T. XXII. S. 533.

гарнізон. Відавочцы тых падзей пішуць у сваіх мемуарах, што Гразмані прадставіў Касцюшку свой віленскі даклад як доказ падрыхтаванасці краіны да рэвалюцыі.

У доме Пятра Гразмані ў Вільні па вуліцы Віленскай частымі гасцямі былі: закаханы ў яго жонку Ясінскі, а таксама пісьменнік і палітычны дзеяч Юзаф Ігнацій Касакоўскі, які таксама абагаўляў яго жонку, бываў тут і лідскі харунжы Юзаф Нарбут, другая жонка якога Ганна, пісьменніца і перакладчыца французскіх твораў, была сястрой Пятра Гразмані. Падчас знаходжання ў Вільні яна наведвала дом Пятра і Тэклі Гразмані, да якіх часта прыязджалі змоўшчыкі ў тым ліку і Якуб Ясінскі.

У час аблогі Вільні рускімі войскамі 18 ліпеня 1794 г. Гразмані і іншыя гараджане былі прызначаны магістратам для падтрымання парадку ў горадзе і падрыхтоўкі яго да абароны. Але ўжо ў жніўні Гразмані з'явіўся ў Варшаве ў якасці камісара для падпісання скарбовых білетаў коштам у 25 злотых. Пасля паразы пад Мацяёвіцамі ён разам з Ясінскім і іншымі асобамі, апынуўся ў Народным савеце, дзе разам з Гуга Калантаем выступіў у падтрымку Кракаўскага акта паўстання, у гэтым савеце, па словах сучаснікаў, ён адыграў важную ролю.

Пры захопе Варшаўскай Прагі Гразмані спаліў і знішчыў усе дакументы і паперы, якія тычыліся паўстання 1794 г. Пасля разгрому паўстання ён не спыняў падпольнай дзейнасці. Разам з іншымі, уступіў у створаны 13 сакавіка 1795 г. Цэнтральны сход, які наладжваў сувязі з іншымі тайнымі арганізацыямі і высылаў агентаў за мяжу. У выніку арышту аднаго са змоўшчыкаў і канфіскацыі папер, прускія ўлады разам з іншымі членамі Сходу пасадзілі ў турму ў Шпандаву і Гразмані.

Паводле данясення прэзідэнта Паўднёвай Прусіі Хойма ад 9.5.1796, Гразмані яшчэ быў жывы. Аднак з таго часу пра яго не было ніякіх вестак. Магчыма, што ў 1811-1812 гг. ён ідэнтычны члену ложы Святыні Ізыды Пятру Гразмані, прыведзеным у "Спісе польскіх масонскіх ложкаў".

Жонка Пятра - Тэкля Гразмані (1763-1797) з-за Ясінскага пачала разводны працэс з мужам, але паўторна выйшла замуж за Касакоўскага. Памерла 3 студзеня 1797 г. і пахавана на віленскіх могілках¹¹⁹.

Ганна Нарбут з Гразмані атрымала добрае выхаванне і адукацыю, выдатна валодала французскай мовай. Вядомыя яе пераклад кнігі

¹¹⁹ Polski Słownik Biograficzny. Wrocław-Warszawa-Kraków, 1960-1961. Т. IX. S. 32-33.

Ален Рэне Лесаж "Кульгавы д'ябал" (A. R. Lesage'a "Diabel kulawy", 2 тамы, Вільня, 1777 г.) і пераклад кнігі Мары Катрын Дэжардэндэ дэ Вільдэю "Астрэя альбо Тамерлан" (M. C. Desjardins de Villedieu "Astrea albo Tamerlan", Вільня, 1778 г.), а таксама кніжка для моладзі Арно Бэркен "Сябар дзяцей" (A. Berquina "Przyjacieli dzieci", Вільня, 1786 г.). Гэтую кнігу Ганна прысвятила свайму сыну.

Усе гэтыя кнігі, друкаваліся за грошы яе мужа ў друкарні віленскіх піяраў, а апошняя з іх, магчыма, выйшла ўжо пасля смерці перакладчыцы. У 1778 г. былы правінцыял Ордэна піяраў, астраном, матэматык і паэт Феліцыян Выкоўскі¹²⁰ прысвяціў верш "перакладчыцы кніг"¹²¹, лідскай харунжыне Ганне Нарбут з Гразмані.

Піяр Мікуцкі Антоні ў 1770-1772 гг. выкладаў у Лідскім піярскім калегіюме паэзію і рыторыку. Позняй восенню 1771 г. ён паставіў першую на лідскай сцэне п'есу "Няшчасце заўсёды ўважлівых і незадаволеных людзей, і адзіная асабістага няшчасця прычына, прыпісаная часу або сапсаванаму па іх меркаванні грамадству". П'еса была напісана ім у гонар харунжых Лідскага павета Нарбутаў і "сказана сцэнічным вобразам" у памяшканні калегіума. У п'есе высмейваліся заўсёды незадаволеныя, буркатлівыя на сапсаванасць сучаснага ім грамадства людзі¹²².

Літаратуразнаўцы лічаць пераклады Ганны Нарбут сярэднімі па якасці, але прызнаюць важнасць і своечасовасць іх з'яўлення¹²³.

Вядома, што бацька Юстына - лідскі харунжы Юзаф Нарбут, таксама быў схільны да творчай працы. Пра гэта яскрава сведчылі яго каштоўныя ўспаміны, кавалак з якіх прыведзены вышэй. Але тэксты, напісаныя Юзафам Нарбутаў засталіся ў рукапісах. Літаратурныя здольнасці дзедэ і бацькі пераняла Каміла Юрэвіч з Нарбутаў.

Ганна Гразмані ў свой час была вядомая сваім вольным жыццём, часта спынялася ў Варшаве, дзе жыла на вуліцы Доўгай. Гэтая жанчына

¹²⁰ Феліцыян Выкоўскі (1728-1784, за дасягненні ў астраноміі і матэматыкі яго называлі "Капернікам", а пра яго, як пра паэта, казалі: *"Што ў Польшчы - Нарушэвіч, то ты - у Літве"*.

¹²¹ Slusarska Magdalena. Felicjan Wykowski (1728-1784) : zapomniany poeta z wilenskiego srodowiska pijarjw litewskich // Napis. Pismo poswiecone literaturze okolicznosciowej i uzytkowej, 1999, T. 5. S. 81-82.

¹²² Літаратурны краязнаўчы даведнік па Лідскім раёне ад Адама Мальдзіса // Лідскі летапісец. 2023. №2 (102). С. 73.

¹²³ Polski Slownik Biograficzny.Wroclaw-Warszawa-Krakow-Gdansk, 1977. T. XXII. S. 540.

мела скандальную рэпутацыю, яна, па словах сучаснікаў, аднолькава гарача захаплялася як мужчынамі, так і літаратурай¹²⁴.

У той час сярод лідскай шляхты была распаўсюджана гульня, пад час якой шляхціцы, у залежнасці ад таго хто галоўны ў сям'і дзяліліся на "войска Лясковіча" і "войска Валёвай". Справа ў тым, што ў Лідскім павеце быў заможны стараста па прозвішчу Валь, уладар Ішчалны, Голдава і іншых вялікіх гаспадарак. Ён ужо ў сталым веку ажаніўся з паннай з Шукевічаў і быў ў яе так закаханы, што перад шлюбам апісаў на жонку ўсю сваю маёмасць. Пані Валёва была досыць энергічнай жанчынай і праз некаторы час самастойна кіравала не толькі маёнткам, але і асобай мужа, пра існаванне якога ўсе пачалі забывацца, бо ў размовах упаміналі толькі пра пані Валёву. Аднаго разу, калі ў маёнтку былі госці, Валь некалькі разоў паспрабаваў падтрымаць гутарку, аднак адна з гасцяў цішком запыталася ў Валёвай: "Як завуць гэтага старога, напэўна, гэта эканом пані?". І тая пачырванеўшы, працадзіла праз зубы: "Гэта мой муж". Сястра ж пані Валёвай была замужам за Каралем Лясковічам. Лясковіч быў чалавек небагаты, але меў добрую галаву і моцную волю. Сваёй жонкай кіраваў дэспатычна. Прыкладна гэтак жа, як Валь у жонкі, яна не мела аніякага голасу ў мужа. Абедзве пары жылі разам, бо Лясковіч быў даверанай асобай Валёвай і займаўся яе гаспадарчымі справамі. Караль Нарбут, лідскі крайчы і земскі пісар, будучы чалавекам вясёлага характару, падзяліў сваіх жанатых землякоў на два войскі: "войска Валёвай" і "войска Лясковіча". Усе мужчыны, якія былі пад абцасам у жонак, і тыя, што паслухмяна выконвалі жаночыя загады, адносіліся да афіцэраў войска Валёвай. Нарбут дзеля смеху, выпісваў патэнты ў гэтыя войскі¹²⁵.

Лепшы лідскі гісторык XX ст. Міхал Шымялевіч, закончыўшы друкаваць у "Лідскай зямлі" ўспаміны Мірона Браніслава Нарбута, даў кароткі каментар да яго тэксту "Шлюбныя войскі". Ён лічыў магчымым, што пад гумарыстычнымі "Шлюбнымі войскамі" хавалася сапраўдная арганізацыя, якая ў 1796 г. рыхтавала чарговае паўстанне. Улады напалі на след змоўшчыкаў, і таму для паратунку скампраметаваных асоб арганізацыя была прадстаўленая Рапніну як жарт. Для гэтага ў "войскі" дадаваліся асобы, да якіх расійскі ўрад меў поўны давер¹²⁶.

¹²⁴ Reda Griskaitt. Dvaras kaip "archyvas": bajorija ir Lietuvos istorijos tyrimai (XIX a. 4-7 d.). P. 138.

¹²⁵ Narbutt Miron Bronislaw. Lida i powiat lidzki z przed stu laty. Armije malzenskie // Ziemia lidzka. 2002. №1 (48).

¹²⁶ Narbutt Miron Bronislaw. Lida i powiat lidzki z przed stu laty. Armije malzenskie // Ziemia Lidzka. 1937. № 9. S. 99.

Вядома, што 1796 г. расейскі фельдмаршал Рапнін пачаў будаваць дарогі у Літве, у тым ліку і з Ліды на Гародню¹²⁷, і, верагодна, таму гасцяваў у Лідзе. Старога зацікавілі чуткі пра незвычайныя лідскія войскі. Аднойчы на балі ў вёсцы Перапечыца Рапніна пазнаёмілі з крайчым Нарбутам¹²⁸. Падчас знаёмства Рапнін сказаў: *"Я з'яўляюся фельдмаршалам¹²⁹ расейскай арміі і меў бы задавальненне даведацца аб тым тытуле, які я мог бы мець у войску, створаным панам Нарбутам"*. На што Нарбут адказаў: *"Гэта будзе залежыць ад заслуг Вашай княскай светласці, заўважаных на адпаведным полі славы, прызначаным выключна для гэтых войскаў"*. Праз нейкі час дамы намовілі княжну Рапніну падыйсці да мужа, які гуляў у карты, і палашчыць яго па твары, што яна і зрабіла. Прайшло некалькі хвілін, і камердынер прынёс вялікі запячатаны пакет, які падаў князю. Рапнін неадкладна адкрыў пакет і знайшоў у ім патэнт на чын падхарунжага "войска Валёвай". Задаволены, ён схваўшы гэты патэнт, сказаў, што далучыць яго да іншых сваіх патэнтаў з вайсковымі тытуламі і ўзнагародамі¹³⁰.

Міхал Шымялевіч пісаў, што згодна з вуснай лідскай традыцыяй, князь Рапнін быў злоўлены сваёй жонкай у маёнтку Нарбутаў Перапечыца падчас "цалкам недвухсэнсавай сітуацыі" з удзелам лідскай харунжныны Ганны Нарбут з Гразмані. Каб неяк загладзіць правіну, гэтая сітуацыя ў Лідскім грамадстве была пададзеная як жарт, для чаго Рапніну і быў публічна уручаны дыплом падпаручніка "войска Валёвай". Адна-часова змоўшчыкі зрабілі Рапніна як быццам саўдзельнікам змовы і такім чынам адвялі падазрэнні ад сябе¹³¹.

Вядома, што, Юстын Нарбут па словах яго дачкі Камілы (гл. вышэй) *"яшчэ ў калысцы атрымаў мачаху"*, таму, магчыма, ужо яго малодшы брат Казімір (нар. каля 1774 г., шамбелян каралеўскага двара, валодаў маёнткам Радзівонішкі на Лідчыне, у 1832 г. яшчэ жывы) быў

¹²⁷ Michal Szymielewicz. Bialohruda // Ziemia lidzka. 2001. № 2(45).

¹²⁸ Апошні лідскі крайчы Караль Нарбут, намінаваны 18.01.1790 г. (Гл: Urzadnicy Wielkiego Ksiestwa Litewskiego. Warszawa, 2004. Т. 1. S. 333.) Караль Нарбут - родны брат Яўхіма, бацькі гісторыка Тэадора Нарбута.

¹²⁹ Імператар Павел 18 лістапада 1796 года прысвоіў 62-гадоваму Рапніну чын генерал-фельдмаршала, а ў 1798 г. звольніў яго са службы. Гэта таксама дазваляе датаваць падзеі ў Перапечыцы паміж 1796 і 1798 гадамі.

¹³⁰ Narbutt Miron Bronislaw. Lida i powiat lidzki z przed stu laty. Armije malzenskie // Ziemia lidzka. 2002. №1(48).

¹³¹ Narbutt Miron Bronislaw. Lida i powiat lidzki z przed stu laty. Armije malzenskie // Ziemia Lidzka. 1937. №9. S. 99.

сынам Ганны з Гразмані. Бясспрэчна, яе дзецьмі былі сёстры Юстына -Карнелія (нар. каля 1780 г.), Зузанна Рыла (па іншай інфармацыі Далецкая¹³²) і знакамітая Юлія з Нарбутаў (нар. 1779 г.)¹³³, якая пераняла рысы сваёй маці, першым мужам якой быў Лабаржэўскі, а другім рускі міністр Шышкоў¹³⁴.

У Юстына і Петранелі Нарбутаў нарадзіліся сын Рамуальд (1800 - каля 1871) і дачка Каміла. Маскоўскі даследчык радаслоўнай свайго роду А. Н. Нарбут падае год нараджэння Камілы - каля 1802¹³⁵, але Каміла сама пісала пра свайго брата: *"Нас было двое. Мы не выходзіліся разам. Першым з нас быў старэйшы за мяне мой брат"*¹³⁶. Таму я лічу цалкам дакладнай інфармацыю летувіскіх даследчыкаў, якія падаюць наступныя гады жыцця Камілы Нарбут: (~1805 ці 1814/1815 - 1881)¹³⁷.

Вядома, што Рамуальд даслужыўся да чыну маёра і ў 1854 г. займаў пасаду начальніка Выбаргскай жандармскай каманды. Пасля звальнення са службы жыў у Вільні, свайго маёнтка не меў. Жанаты з Тэкляй з Сурокавых (нар. каля 1801 г.). У 1871 г. ужо ўдава Тэкля Нарбут пісала прашэнне аб змякчэнні пакарання свайму сыну Юстыну, які быў удзельнікам Крымскай вайны і меў узнагароды: ордэны св. Ганны і св. Станіслава 3 ст. Вядома, што ў 1863 г. адстаўнога штабс-капітана Уладзімірскага пяхотнага палка Юстына Нарбута (унука гісторыка) западозрылі ў крымінальным злачынстве і саслалі на 15 гадоў на катаргу ў Забайкальскую вобласць. У 1876 г. яго звольнілі і пасялілі ў вёску Шушанскае Енісейскай губерні. Тут ён каля чатырох месяцаў жыў у селяніна Ягора Паталіцына, а потым недзе знік.

¹³² 5 лютага 1842 г. Нарбут пісаў свайму сябру доктару Рэніеру: *"Кажуць, што прэлат Гразмані памёр. Пакінуў ён старажытныя рэчы, для мяне там цікавы толькі каменныя молаты (каменныя сякеры - Л. Л.) - два ці тры, астатняе не цікава. Можна ведаеш Далецкага, гэта мой кузэн і ўнук нябожчыка, сын яго пляменніцы, трэба яго папрасіць пра молаты. Ёсць і яго пляменнік Яўстах Гразмані, мой знаёмец з Лідскага павета, але не ведаю, каму гэтыя рэчы запісаны тастамантам"*. - цыт па: Kronika Rodzinna. 1888. № 10, 15 maja. S. 294-300.

¹³³ Нарбут А. Н. Нарбуты Гродненской губернии. С. 19, 49-50.

¹³⁴ Гл: Лаўрэш Леанід. Юлія Шышкова з лідскіх Нарбутаў // Маладосць. 2019. № 6. С. 114-122.

¹³⁵ Нарбут А. Н. Нарбуты Гродненской губернии. С. 24.

¹³⁶ Jurewiczowa Kamilla. Koleda Kamilli Narbut dla kuzynek i przyjacielek na rok 1852. S. 14.

¹³⁷ Griskaite Reda. Teodoro Narbuto intelektiniai zaidimai: Siauriai kaip lietuvisku senienų. P. 264.

Штабс-капітан Нарбут меў дачку Камілу (нар. каля 1850 г.), якая выйшла замуж за карэтнага майстра Грахоўскага. У 1869 г. яе маці скар-дзілася ўладам на супрацьзаконны шлюб дачкі¹³⁸.

Далей лінія лідскага гісторыка Юстына Нарбута не прасочваецца.

Біяграфія дачкі Юстына Нарбута - Камілы Нарбут у нас яшчэ не даследавалася, але ў суседзяў ўжо выйшла кніга пра яе¹³⁹. Вядома, што Каміла была пісьменніцай і супрацоўнічала з "Дзённікам Віленскім". У 1835 г. выдала аповесць "Мечыслаў і Стэфанія"¹⁴⁰ і "Маральныя лісты" ("Pisma moralne"). Пасля смерці бацькі, яна стала ўладальніцай маёнтка Юршышкі. Каміла выйшла замуж за нейкага Юрэвіча і пад гэтым прозвішчам выдала яшчэ дзве кнігі: у 1852 г. "Калядкі Камілы Нарбут ..." ¹⁴¹ і ў 1862 г. "Літоўскія замалёўкі" ¹⁴².

У першай кнізе гэтага зборніка надрукавана невялікая аповесць пра "Вандроўку ў Беларусь" са зборніка "Калядкі Камілы Нарбут ...". З гэтай аповесці маем інфармацыю пра Юстына Нарбута, якую я прывёў вышэй, інфармацыю пра яе далёкіх сваякоў у Магілёўскай губерні (усе гэтыя асобы выступаюць пад крыптанімамі), апісанне беларускіх гарадоў і маёнткаў, пачынаючы з Ашмянаў, Менска і далей. З тэксту бачна, што Каміла мела хуткі розум, жвавае пярэ, добрую назіральнасць і дрэнны зрок. Яе творы не належаць да вышніх літаратуры - яна з ліку тых твораў, якія складаюць моцную сярэдзіну, добра чытаюцца і абмяркоўваюцца адукаваным класам свайго часу. Для нас Каміла Нарбут, акрамя яе месца ў літаратуры, цікава яшчэ і тым, што яна - наша зямлячка і яе кнігі - гэта літаратура Лідчыны. Таксама важна, што яна належала да Нарбутаў - роду, які граў важную ролю ў нашай гісторыі.

У 1873 г. Каміла Юрэвіч з Нарбутаў надрукавала згаданы вышэй нарыс пра Араны, Мерач і Друскенікі, у якім акрамя апісанняў Аранаў, Мерачы і Друскенкаў, яна адносна падрабязна падала гісторыю лякарні водамі ў Друскеніках. Каміла пісала, што тутэйшая вада па сваіх лекавых

¹³⁸ Нарбут А. Н. Нарбуты Гродненской губернии. С. 29, 33, 49-50.

¹³⁹ Гл: Reda Griskaite. Moteris ir istorija: Kamiles Narbutaitės patirtys. Lietuvos istorijos institutas. 2024.

¹⁴⁰ Аповесць "Мечыслаў і Стэфанія" згадвае ў сваіх успамінах Табенская - Гл: Табенская Альжбета. З долі і няволі. Успаміны выгнанкі // Лідскі Летанісец. 2020. № 2 (90). С. 80.

¹⁴¹ Jurewiczowa Kamilla. Koleda Kamilli Narbut dla kuzynek i przyjacielek na rok 1852. Wilno, 1852.

¹⁴² Jurewiczowa Kamilla z Narbutow. Restytucja. Obrazek litewski. Wilno, 1862.

якасцях стаіць у адным шэрагу з лепшымі водамі Еўропы¹⁴³. Трэба дадаць, што яшчэ ў 1840-х гг. лякарняй у Друскеніках апекаваўся сваяк Камілы, гісторык Тэадор Нарбут і ў яе ніжэйнадрукаванай аповесці маюцца думкі пра лекавыя воды.

Першай публікацыяй Камілы Юрэвіч з Нарбутаў у перакладзе на беларускую мову стала яе апавяданне "Пустэльнік з Ражанкі" ¹⁴⁴, якое ў XIX ст. было апублікавана ў зборніку "Калядкі Камілы Нарбут ...".

Юлія Шышкова з лідскіх Нарбутаў

Юлія з Нарбутаў (09.07.1779 – 06.06.1849), вядомая ў Расіі як Юлія Восіпаўна Нарбут, дачка Іосіфа-Казіміра (1752 г. н.) і Ганны з Гразмані. У 1773 г. Іосіф-Казімір Нарбут быў абраны паслом на сойм, а з 1792 г. з'яўляўся лідскім харунжым¹⁴⁵. Маці, Ганна Нарбут з Гразмані - вядомая пісьменніца і перакладчыца з французскай мовы¹⁴⁶. Родным братам Юліі быў вядомы гісторык Юстын Нарбут (1773-1845), дачку якога, Камілу, як і яе бабулю, ведалі як пісьменніцу¹⁴⁷.

Зусім маладой дзяўчынай Юлія выйшла замуж за Ігната-Пятра Лабаржэўскага - афіцэра войск Рэчы Паспалітай, пасла на Гарадзенскі сойм 1793 г. Лабаржэўскі з'яўляўся тайным агентам расійскага пасольства, і вядома, што з 1787 г. ён атрымліваў за гэта 240 дукатаў штогод. Сужэнцы Лабаржэўскія мелі сына Ігната¹⁴⁸.

Пра ўдзел Юліі ў працы Гарадзенскага сойма паведамляў Юзаф Крашэўскі ў кнізе "Польшча пад час трох падзелаў, 1772-1799", ён пісаў аб прыездзе "*паньны Нарбутоўны з княжной Радзівілавай "на сойм у Гарадню 1793 г."* ¹⁴⁹. І на сойме, губернатарам Літвы, расейскім генера-

¹⁴³ Kronika Rodzinna: pismo dwutygodniowe. № 17, 1 wrzesnia 1873. S. 260-261.

¹⁴⁴ Лаўрэнс Леанід. Мясцэчка Ражанка і касцёл у ім // Лідскі Летпісец. 2023. № 3(103). С. 54-55.

¹⁴⁵ Нарбут А.Н. Нарбуты Гродненской губернии. Москва, 1998. С. 13-14., 19.

¹⁴⁶ Polski Słownik Biograficzny. T. XXII. Wrocław-Warszawa-Kraków, 1977. S. 540.

¹⁴⁷ Нарбут А.Н. Нарбуты Гродненской губернии. С. 18-19, 50.

¹⁴⁸ Polski Słownik Biograficzny. T. XVIII. S. 370-372.

¹⁴⁹ Józef Ignacy Kraszewski. Polska w czasie trzech rozbiorów, 1772-1799: studia do historii ducha i obyczaju Warszawa, Nakł. Gebethnera i Wolffa, 1903. T. 3. 1791-1799, S. 308.

лам Рапніным "нягледзячы на стары ўзрост кіравала прыгожая і разумная панна Нарбутоўна са сваім бацькам, пра што ўсе казалі ўголас, і ён (Рапнін - Л. Л.) часам быў настолькі чалавечны, што менавіта ў гэтыя гады ... яго пахваліў Карпіньскі" ¹⁵⁰.

Агульнавядомым было тое, што маладая жанчына, як і яе маці, з'яўлялася каханкай усемагутнага Рапніна¹⁵¹. Верагодна таму падчас паўстання Касцюшкі ў складзеным Рапніным спісе небяспечных асоб Лідскага павета было напісана, што небяспечныя "ўсе Нарбуты, за выключэннем харунжага Лідскага павета", а пасля паразы паўстання харунжы Лідскага павета, бацька Юліі, атрымаў ад Рапніна ахоўны ліст, які абараняў яго маёмасць ад ваенных рэквізіцый¹⁵².

Падчас панавання караля Станіслава Панятоўскага Лабаржэўскі некалькі разоў ездзіў у Пецярбург з рознымі дыпламатычным даручэннямі, пасля падзелаў Рэчы Паспалітай з 1797 г. разам з каралём жыў у Пецярбургу¹⁵³, выконваў абавязкі віцэ-прэзідэнта ў Дэпартаменце рымска-каталіцкіх спраў Юстыц-калегіі, меў чын калезскага дарадцы¹⁵⁴. Старшыня Юстыц-калегіі Карл Гейкінг пісаў: "У гэты час прыехаў у Пецярбург са сваёй чароўнай жонкай ... Лабаржэўскі. Ён прасіў мяне абавязкова прызначыць яго на стацкую службу. Я прапанаваў яму першае пасля віцэ-прэзідэнта месца ў дэпартаменце, зацвердзіў прызначэнне ... у дэпартаменце ... Гасудар ведаў Лабаржэўскага, які ў Польшчы выконваў абавязкі камісара, суддзі і пасланца. Такім чынам ён меў навыкі ў стацкіх справах і ў справах з законам" ¹⁵⁵.

У 1800 г. Лабаржэўскі атрымаў пасаду суддзі Валынскага надворнага суда і чын стацкага дарадцы¹⁵⁶, і менавіта на Валыні ён у 1802 г.

¹⁵⁰ Jozef Ignacy Kraszewski. Polska w czasie trzech rozbiorow, 1772-1799: studya do historyi ducha i obyczaju Warszawa, Nakl. Gebethnera i Wolffa, 1903. Т. 3. 1791-1799, S. 606.

¹⁵¹ Боленю К. Г., Лямина Е. Э. Из семейной переписки А. С. Шишкова [Вступительная статья] // Пушкин и его современники Сб. науч. трудов Под ред. Е. О. Ларионовой. СПб., 2005. С. 79.

¹⁵² Polski Słownik Biograficzny. Т. XXII. S. 533.

¹⁵³ Русский биографический словарь. Санкт-Петербург, 1902. Т. 13. С. 527.

¹⁵⁴ Список состоящим в гражданской службе чинам шестого и седьмого классов на 1798 г. СПб, 1798. С. 84.

¹⁵⁵ Гейкинг К. Г. Дни императора Павла. Записки курляндского дворянина. СПб. 1907. С. 17.

¹⁵⁶ Список состоящим в гражданской службе чинам первых пяти классов на 1800 г. СПб, 1800. С. 98.

купіў маёнтак Вяліск у Сапегаў. У памяці дасведчаных людзей Лабаржэўскі застаўся як чалавек, які за грошы працаваў супраць сваёй бацькаўшчыны, але і як пісьменнік, які асвятляў гісторыка-палітычныя тэмы. Памёр ён у 1826 г.

Невядома, як у канцы 1812 г. Юлія трапіла ў Вільню, але знакаміты віленскі мемуарыст Станіслаў Мараўскі зафіксаваў выпадак, які атрымаў ў той час шырокі розгалас і які адлюстроўвае авантурны характар нашай гераіні: *"Прайшла яна ўсе каляіны жыцця і скончыла яго на высокай грамадскай прыступцы, на якой усе яе памылкі адышлі ў нябыт ... Была гэта жанчына qui a fait tout, mais tout*¹⁵⁷ *у сваім жыцці, аж да выдзірання са шпагі герцага Вюртэмбергскага*¹⁵⁸ *вялізнага брыльянта падчас балю ў Кутузава ў Вільні. Князь Кутузаў-Смаленскі, які быў закаханы ў яе тады да смерці, на самой справе выпрасіў ў яе на раніцу гэты брыльянт і вярнуў яго герцагу, аднак, нягледзячы на сакрэт, уся Вільня пра тое ведала"*¹⁵⁹.

Як бачым, Юлія Восіпаўна мела, як кажуць, своеасаблівую рэпутацыю.

Той жа Станіслаў Мараўскі ўспамінаў, што, перш, чым зрабіцца жонкай Шышкова, *"Лабаржэўская з дому Нарбутаў прайшла праз рукі, сэрца і кішэню князя Кутузава-Смаленскага, у той час (1799-1801 і ў 1809-1812 гг. - Л. Л.) генерал-губернатар Вільні, і некалькіх яшчэ спадароў у Пецярбургу, а пры канцы выйшла замуж за міністра асветы, адмірала Шышкова. Калі я з ёй пазнаёміўся, яна была ўжо старой, але яшчэ моцнай, дзіўна прыгожай і мілай і была ўжо жонкай міністра"*¹⁶⁰.

Згадвае Мараўскі і пра віленскі раман Юліі са сваім стрыечным дзядзькам, прэлатам віленскай катэдры Міхалам Длускім: *"...наш прэлат Длускі быў не без граху. Анёлы заняпалі, а як жа часам не саграшыць чалавеку, нават калі ён і падобны на анёла? Прыгожы, вялікі, багаты, адукаваны, таленавіты, ён не мог не мець спакус. Яго, як звычайна, спакусіла жанчына. І хоць ён у жыцці не раз казаў жанчынам: "Ідзі прэч, шатан!", але ўсё ж перад адной з гэтых шатанак,*

¹⁵⁷ Якая рабіла ўсё, але гэта ўсё. (фр.)

¹⁵⁸ Герцаг Павел (Паўль) Карл Фрыдрых Аўгуст Вюртэмбергскі (1785-1852) - прынц Вюртэмберга. У эпоху напалеонаўскіх войн генерал-маёр расійскай службы.

¹⁵⁹ Цыг. па: Поляки в Петербурге в первой половине XIX века. Москва, 2010. С. 787-788.

¹⁶⁰ Morawski Stanislaw. Kilka lat mlodosci mojej w Wilnie (1818-1825). Warszawa, 1924. S. 10.

ён нарэшыце паў. Але не было вялікім дзівам упасці з такога коніка, пра гэта я магу судзіць, бо і я праз некалькі дзясяткаў гадоў убачыў гэтую жанчыну! Не буду пляткарыць, аднак каханне Длускага не было распуштай, якой дадаўся гарбаты і страхалюдны прэлат Зянковіч, у абдымкі якога кідаліся ледзь не ўсё модныя віленскія пані, бо Зянковіч быў багатым, але яшчэ больш з-за таго, што меў ён надзвычайна вялікую схільнасцю да марнатраўства.

Длускі, чалавек сціплы і з чулым сэрцам, не вытрымаў і патрапіў у сеткі, якія на яго паставіла прыгожае, поўнае ўдзячнасці і абаяння нябеснае стварэнне - генералава Лабаржэўская¹⁶¹ з дому Нарбутаў.

Што ж, магчыма Длускі і не ведаў, што ў сваёй хроніцы пісаў легат і папскі нунцый у Польшчы Энеа Сільвія Пікаламіні, які потым стаў папам Піям II аб Нарбутоўнах¹⁶², і захаваўся, небарака, у гэтую жанчыну на самыя вушы. Ці з-за глупства, ці каб добра яго абдзерці, замест таго каб хаваць адносіны, мілая спакусніца пачала знарок дэманстраваць гэтую сувязь. Выбухнуў скандал, які неабходна было хутка схаваць і папушыць. Мой бацька, як Ментар Тэлемака са скалы, гвалтоўна разарваў гэтую сувязь. Лабаржэўская залілася горкімі слязьмі і запатрабавала 2000 дукатаў, каб загаіць сваю каліпсаву рану (у інтэрпрэтацыі рымскім пісьменнікам Гаем Юліям Гігіным старажытнагрэцкага міфа, німфа Каліпса забіла сама сябе з-за кахання да Адысея - Л. Л.). Мой бацька маючы каля сябе сястру Лабаржэўскай Далецкую (ці Далінскую - Л. Л.), якую збаламуціў для гэтага, і яна аддалася яму і целам і душой, пры дапамозе генерала Хацкевіча, які неадкладна жадаў узяць Лабаржэўскую на свой рахунак, пакончыў справу кампрамісам у тысячу дукатаў. Але калі Лабаржэўская развіталася, дык паклялася помсціць вечна, але не з-за малой сумы грошай, а за канец такога салодкага кахання. Аднак, трэба сказаць, што клятву сваю яна не выканала, бо, відачна, была жанчынай з мяккім, добрым і незлапамятным сэрцам. У 1828 г., ужо будучы жонкай міністра, яна прыняла мяне ў Пецяярбургу, як сына, навучала мяне, дзе магла пратэжыравала, і я меў у сталіцы шмат прыемных момантаў у яе вялікім, знакамітым і бліскучым доме. Яна цалкам

¹⁶¹ Яе першы муж Лабаржэўскі меў расійскі чын "стацкі дарадаца" і таму яе можна было называць "генералава". - Л. Л.

¹⁶² Аўтар памыляецца, Энеа Сільвія Пікаламіні у сваім "Апісанні Польшчы, Літвы і Прусіі" не меў на ўвазе толькі род Нарбутаў, а наогул звычай ў Літве, ён пісаў: "Шляхетныя матроны маюць мужчын, якіх яны называюць памагатымі ў шлюбе".

адпавядала свайму становішчу, узяла дом, з дзіўнай прыемнасцю і ветлівасцю захоўвала ўсеагульную павагу, асабліва цёплую да землякоў, як быццам ніколі не была нікім іншым, як толькі жонкай міністра"¹⁶³. Хоць Юлія і ўзяла тысячу дукатаў, каб спыніць сувязь і не кампраметаваць прэлата, але, здаецца, тут усё ж было каханне.

Віленскі доктар Юзаф Франк пісаў пра тыя самыя асобы: *"Кутузаў пайшоў яшчэ далей, бо наведваў тэатр з каханкай і яе сваякамі. Грамадства публічна выказвала незадаволенасць сваякамі, але даравала Лабаржэўскай з дома Нарбутаў, якая маючы сувязь з генералам, імкнулася ўсім спадабацца. Трэба прызнаць, што была яна прыгожая, адукаваная і цудоўна спявала. Радавітасць давала ёй права знаходзіцца ў свецкіх кампаніях, аднак потым яна мела праблемы са сваёй сястрой, пані Зузанай Далінскай - нават само імя Зузанна прамаўлялася са смехам. Гэтыя пані мелі двух кузінаў-канонікаў. Адзін з іх - прэлат Длускі быў незвычайна разумным чалавекам, а другі прэлат віленскай капітулы Гразмані быў чалавекам вельмі марным. Быў закончаным быдлакам і дапамагаў Зузанне Далінскай у яе любоўных справах. Ён аддаваў ёй сваю кватэру для сустрэч, за што яна павінна была ахвяраваць яму парцэляваныя філіжанкі, бо ён быў гарачым калекцыянерам парцэляны і меў яе рэдкую калекцыю"*¹⁶⁴.

Той жа Станіслаў Мараўскі паведаміў пра яшчэ адзін раман Юліі Лабаржэўскай. У дадатку да сваіх успамінаў, ён надрукаваў віленскія анекдоты (гэта слова мела трошкі іншы сэнс у той час), сярод іх ёсць "Анекдот пра Ганну Нарбутову з дома Радзівілаў і ксяндза Гразмані" наступнага зместу: *"Сярод мноства смешных анекдотаў, якія расказала мне гэтая жанчына, калі тлумачыла прычыну разводу з сваім першым мужам Нарбутам, быў і наступны"*¹⁶⁵. Пасля шлюбу яны жылі ў Вільні ў доме Мюлера. Там жа жыла і генеральша Лабаржэўская <...>. Увесь час ёй дапамагаў сваяк (родны дзядзька - Л. Л.), нейкі ксёндз Гразмані, які паводзіны нашай літоўскай Аспазіі"¹⁶⁶

¹⁶³ Morawski Stanislaw. Kilka lat mlodosci mojej w Wilnie (1818-1825). S. 10-11.

¹⁶⁴ Pamiatniki dra Jozefa Franka. T. 2. Wilno, 1913. S. 64.

¹⁶⁵ Маецца на ўвазе лідскі харунжы, палкоўнік Юзаф Нарбут (каля 1780 г. н.) стрыечны брат Юліі, які нейкі час быў жанаты на Ганне Радзівіл (з Жырмунскіх Радзівілаў). У 1810-1816 гг. - суддзя віленскага ніжэйшага земскага суду і, верагодна, менавіта ў тады і адбывалася гэта гісторыя.

¹⁶⁶ Аспазія (каля 470-400 да н. э.) - адна са славурых жанчын старажытнай Грэцыі, каханая жанчына Перыкла, вялікага палітычнага дзеяча старажытных

накрываў сваёй пацёртай сутанай і ўжо праз шмат гадоў, калі Лабаржэўская стала жонкай адмірала і міністра асветы Шышкова, з-за яе пратэкцыі зрабіўся прэлатам віленскай капітулы!

Неўзабаве пасля прыезду ў Вільню Ганна Нарбутова са здзіўленнем заўважыла, што з яе мужам часта і знянацку здараюцца розныя прыгоды, што на вечарах ён часта паводзіць сябе дзіўна і без найменшай прычыны з самым жорсткім чынам сварыцца з ёй, рабіў ён тое, што мае называецца *une querelle d'alrmsnd* (фр. "нямецкая сварка". - Л. Л.). Кожны такі выбрык звычайна заканчваўся поўнай адмовай ад шлюбнага ложка на 24 ці нават больш гадзін. У такіх выпадках раззлаваны Нарбут забягаў у свой кабінет, ітурхаў і перасоўваў крэслы, а потым, крыху супакоіўшыся, садзіўся пісаць усю ноч, што вельмі раніла маладую жонку. Бачыўшы ў гэтым толькі дзіўны характар мужа і яўную несправядлівасць да сябе, яна таксама наказвала яму свой нораў і ціха ў адчаі плакала ў падушку, але рабіла выгляд, што ягоныя выхадкі яе не хваляюць. Аднаго разу, пасля такой навальніцы, калі насуплены Нарбут пакінуў яе ляжаць у ложку, яна адчула, што на гэты раз сваімі паводзінамі дала падставу для сваркі і ёй прыйшло ў галаву, ці не лепей было б пайсці да яго з пяшчотай і ласкай? Чаму б пакорліва не папрасіць у мужа прабачэння? Яна доўга вагалася, але каханне перамагло. І калі пасля паўночы маладая жанчына пачула з кабінета мужа рыпенне яго пярэ, ёй стала шкада свайго мужа, які з-за яе будзе ўсю ноч пісаць. Таму яна ціхенька ўстала з ложка, абула хатнія пантофлі, накінула шаль і ў такім маляўнічым строі на дыбачках падкралася да дзвярэй кабінета. Муж ў шлафроку пры двух свечках усё пісаў і пісаў - жорстка скроб пяром па паперы. Жонка падбегла да яго і раптоўна, ззаду схпіла за шыю, а потым са слязмі пацалавала і ўсклікнула: "Прабач мяне, давай памірымся, мой дарагі муж".

Але якой ж было яе здзіўленне, калі, расплюшчыўшы вочы, напоўненыя салодкімі слязьмі, яны ўбачыла, што цалуе ... каго?

Брыдкага, чырванатварага і пракажонага ксяндза Гразмані, святара, які апрануты ў шлафрок яе мужа быў так ашаломлены гэтым здарэннем, што страціў самавалоданне. Гэта ён павінен быў усю ноч бязлітасна маляваць кветкі на паперы. Што гэта было? Лабаржэўская збаламуціла Нарбута. Кожны раз, збіраючыся на

Афін. Адрознівалася прыгажосцю, грацыяй, прыродным розумам і адукаванасцю. Яе дом у Афінках быў месцам збору ўплывовых і выбітных па розуме і таленце людзей.

спатканне з ёй, ён сварыўся з жонкай каб мець нагоду пакінуць яе і пайсці ў кабінет, дзе яго чакаў азалочаны і ўслужлівы Гразмані, які апранаўся ў яго шлагфрок і граў яго ролю, пакуль сам Нарбут з прыемнасцю праводзіў ноч з Лабаржэўскай" ¹⁶⁷.

Тым не менш, лідзянка была сапраўднай патрыёткай, і добра дасведчаны ў тутэйшых справах М. М. Навасільцаў у лісце да Аракчэва ў 1824 г. згадваў Лабаржэўскую сярод асоб, якія маюць уплыў на справы Віленскага ўніверсітэта: *"Небяспечнейшая з усіх, па маім меркаванні, сп. Лабаржэўская (старая інтрыганка, вядомая яшчэ з часоў ня-божчыка князя Кутузава). Я не ведаю чаму, але гэта праўда, што на яе больш, чым на іншых, спадзяюцца"* ¹⁶⁸. Не дзіва, бо Юлія дзейсна дапамагала Адаму Міцкевічу. Міністр асветы Шышкоў даў сасланым філаматам права самім выбраць сабе месца службы. Зычлівае стаўленне міністра асветы Шышкова да гнанага паэта даследчыкі тлумачаць уплывам на міністра тады яшчэ яго будучай другой жонкі Юліі Лабаржэўскай з Нарбутаў ¹⁶⁹.

У салон Юліі, яшчэ Лабаржэўскай, Адама Міцкевіча ўвёў Восіп Пшацлаўскі ¹⁷⁰: *"Акрамя нядзель, калі ў Шышкова збіраліся раўты і завязваліся партыі, блізкіх знаёмых прымалі кожны вечар. Тады грамадства падзялялася на два лагеры. Мы пакідалі старога з яго лядашчымі акадэмікамі займацца глыбокімі корняслоўнымі даследаваннямі і адпраўляліся піць гарбату да разумнай і заўсёды ветлівай Юліі Восіпаўны. З ёй была маладая пляменніца, яе гувернантка, англічанка і заўсёды якая-небудзь гасця з шматлікай радні Аляксандра Сямёнавіча. З адной з такіх паненак тут пазнаёміўся Міцкевіч. Яна была разумная, адукаваная і надзвычай паэтычна настроеная, так што нават і з дрэнных рускіх перакладаў "Конрада Валенрода" і "Крымскіх санетаў" зразумела і ацаніла паэта. Хутка паміж імі завязалася сяброўства, а вядома, да чаго вядзе гэтае пачуццё дзвюх асоб рознага полу і аднолькава маладых. Я хачу сказаць, што звычайна яны пераходзяць у гарачую дружбу, што адбылося і ў гэтым выпадку. ... Я быў наперснікам Адама ў яго адносінах да дзяўчыны Б[акунінай]. Ён мне прызнаўся, што яна яму так сімпатычная, што папрасіў бы яе*

¹⁶⁷ Morawski Stanislaw. Kilka lat młodości mojej w Wilnie (1818-1825) . S. 422-424.

¹⁶⁸ Боленко К. Г., Лямина Е. Э. Из семейной переписки А. С. Шишкова. С. 79.

¹⁶⁹ Bazyłow L. Polacy w Petersburgu. Wrocław, 1984. S. 178.

¹⁷⁰ Пшацлаўскі Восіп (1799-1879), журналіст, нарадзіўся ў Слоніме.

рукі, калі б яго не ўтрымлівалі істотныя прычыны. Ён сказаў: "З табою я не стану гуляць у сціпласць. Я не магу не разумець, што вочы майго народа звернутыя на мяне, і я абавязаны ўлічваць яго меркаванне. Што б казалі мае землякі, калі б я жаніўся з рускай баярышняй, дачкой сенатара, сваячкай вялікага Кутузава і сваячкай аднаго з міністраў? Ніхто ... не зразумеў бы гэтага інакш, як прыпісваючы мне нізкія і агідныя планы. Я не маю права так губляць сябе, ад гэтага пацярпеў бы дух усяго майго народа. Зрэшты (дадаў ён з усмешкай), навошта я табе гэта кажу; хто ведае, ці прыняла б А[удоцця] маю прапанову?"¹⁷¹ Аднак са сваёй будучай жонкай Цалінай Шыманскай вялікі пэрт пазнаёміўся не ў Юліі Восіпаўны, а ў пецяярбургскім доме маці Цаліны - вядомай піяністкі Марыі Шыманскай¹⁷².

Маючы 47 гадоў, у 1826 г. Юлія выходзіць замуж за адмірала, міністра асветы (у 1824-1828 гадах), прэзідэнта Акадэміі Расійскай А. С. Шышкова¹⁷³ (1754-1841), які мае ўжо 72 гады. Гэты шлюб стаў сапраўдным скандалам, бо шакаваў сваякоў жаніха і ўвесь Пецяярбургскі свет.

Агент III аддзялення Е. Хациянцава ў кастрычніку 1826 г. даносіла пра жаніцэбу Шышкова наступнае: "... сп. Лабаржэўская вядомая ва ўсёй Польшчы сваім спрытам і дурнымі паводзінамі, мае мужа, але падала паперу для разводу з ім, прадставіўшы толькі тую прычыну, што яе нораў не падобны да норава мужа; кансісторыя з-за гэтай нікчэмнай прычыны не магла іх развесці, у каталікоў можна атрымаць развод толькі тады, калі згодны муж і на важных прычынах, але Лабаржэўскі не пагаджаўся на гэта. Яго жонка прыехала сюды некалькі гадоў таму і знайшла апекуна ў цяперашнім сваім жаніху і стараннямі яго і Логіна Іванавіча Кутузава¹⁷⁴ дамаглася, што [мітрапаліт] Сестранцэвіч прызнаў прычыны дастатковымі, і атрымала развод, але яе муж сп. Лабаржэўскі накіраваў апеяццю да Папы, і таму да вырашэння справы яго развод не можа лічыцца

¹⁷¹ Пшацлаўскі Восіп. Калейдаскоп успамінаў. Мінск: Лімарыус, 2012. Т. 1. С. 153-154.

¹⁷² Там жа. С. 154.

¹⁷³ На пасаду прэзідэнта Акадэміі Расійскай (не блытаць з Акадэміяй навук) Шышкоў быў прызначаны ў траўні 1813 г. Гэтая Акадэмія створана ў 1783 г. як цэнтр па вывучэнні рускай мовы і славеснасці. Пасля смерці прэзідэнта А. С. Шышкова была далучана да імператарскай Акадэміі навук і з 19 кастрычніка 1841 г. стала "другім" Аддзяленнем рускай мовы і славеснасці Імператарскай Санкт-Пецяярбургскай Акадэміі Навук (такім чынам у Акадэміі навук стала тры аддзяленні).

¹⁷⁴ Сваяк фельдмаршала М. І. Кутузава, генерал-лейтэнант.

сапраўдным. Папа не мае ў Расіі ўлады, але па спрэчных разводах ... Расія прадставіла яму [права] вырашаць. Партыя Шышкова ў роспачы ад жаніцёбы старога ... мітрапаліт і многія іншыя імкнуліся яго адгаварыць, але ўсё дарэмна" ¹⁷⁵.

У вышэйшым свеце пайшлі розныя чуткі: напрыклад, Ланская пісала з Пецярбурга ў Маскву С. С. Ланскому, будучаму міністру ўнутраных спраў, пра вяселле Шышкова "з полькай ад жывого мужа ... Міністр асветы падае прыклад набожнасці" ¹⁷⁶. Напярэдадні жаніцёбы А. С. Шышкоў нават атрымаў ананімны ліст з угаворамі не ісці на гэты крок. Прадчуваючы наступствы, адмірал прасіў дазволу на шлюб у самога імператара¹⁷⁷.

Восіп Пшацлаўскі, сваяк Юліі Шышковай, так апісаў абставіны гэтага шлюбу: "Аляксандр Сямёнавіч, быўшы тады міністрам народнай асветы і маючы пад 70 гадоў (насамрэч 72 гады - Л. Л.), ажаніўся (другім шлюбам) з Юліяй Восіпаўнай, народжанай Нарбут, ўдавой сапраўднага стацкага дарадцы Лабаржэўскага, які рушыў у Пецярбург за польскім каралём Станіславам-Аўгустам пасля яго адрачэння ... Гэтая запозненая жаніцёба выклікала ў горадзе шмат пляткарства. Калі Шышкоў прасіў сабе ў імператара Мікалая дазвол на шлюб, гасудар даў яго з літасцівай усмешкай і ўслед за гэтым, папрасіўшы ў свой кабінет гасударыню, прадставіў Яе Вялікасці масцітага жаніха як "будучага маладога". Шлюб гэты, аднак жа, звыш чакання, аказаўся шчаслівым. Сп-ня Шышкова славілася некалі прыгажосцю, ад якой у яе гады яшчэ заставаўся значны працэнт. Яна была разумная, па-вельікасвецку адукаваная і вельмі добрая жанчына. Стomлены адзінотай, шаноўны стары (ён не меў дзяцей) знайшоў у жонцы выдатную гаспадыню, адданую сяброўку, якая даглядала яго з клапацілівацю сястры міласэрнасці, што ў жаніцёбе Аляксандра Сямёнавіча "і патрабавалася даказаць". Гэта прызнавалі ўсе тыя, хто жыў у доме" ¹⁷⁸.

Сам міністр на схіле гадоў згадваў у сваіх лістах: "Два разы я жаніўся, і ніводная з маіх жонак не мела ніякага пасагу" ¹⁷⁹. Шышкоў,

¹⁷⁵ Видок Фиглярин. Письма и агентурные записки Ф. В. Булгарина в III отделение. Москва, 1998. С. 149.

¹⁷⁶ Там жа.

¹⁷⁷ Полежаева Т.В. "Ходил я в католицкую здешнюю церковь слушать музыки и пения": к вопросу о характере религиозности АС Шишкова // Вестник Томского государственного университета. История. 2013. №1 (21). С. 65-66.

¹⁷⁸ Поляки в Петербурге в первой половине XIX века. С. 420.

¹⁷⁹ Егерова Т. А. "Вдохновенная чистой любовью, ты мой ангел-

які "пад халоднай знешнасцю" меў "палкі" нораў, "у маладыя гады ўлюбляўся няспынна і пакутаваў ад кахання" ¹⁸⁰. Каханне прымушала яго ігнараваць уласныя перакананні. Вядомы змагар за ўсё рускае і патрыярхальнае, у адным са сваіх твораў ён назваў католікаў і пратэстантаў "ерэтыкамі", тым не менш, здзівіў сучаснікаў два разы: ажаніўшыся першы раз з галандкай лютэранскага веравызнання Дар'яй Аляксееўнай Шэльцінг, а пасля яе смерці, баючыся застацца на старасці ў поўнай адзіноце, - з каталічкай - лідзянкай Юліяй Лабаржэўскай ¹⁸¹.

Другі шлюб дадаў напружанасці ў сямейнае жыццё Шышкова, бо яго дом падзяліўся на дзве партыі: з аднаго боку - жонка, а з другога - пляменніцы, якія жылі разам з міністрам і разлічвалі атрымаць усю яго спадчыну. Перажываючы з-за сварак, Шышкоў загадзя склаў тастамант, у якім звяртаўся да сваякоў з просьбай аб прымірэнні: *"Я прашу і маю іх усіх маёю да іх любоўю, каб яны, з хрысціянскага абавязку і з пачуцця ўзаемнай да мяне любові, ушанавалі маю памяць шчырай аднадушнасцю і ўсёй магчымай увагай да апошняй волі паміраючага, які заўсёды жадаў захаваць паміж імі мір"* ¹⁸².

Адмірал не раскайваўся ў сваёй другой жаніцбе, віноўнікамі сварак лічыў пляменніц, а да жонкі ставіўся з належнай удзячнасцю і шанаваў яе клопаты: "Можа быць, маё жыццё даўно б ужо спынілася, калі б мая жонка, пакінуўшы ўсе свецкія выезды, не была неадлучна са мною і не захоўвала ўсімі магчымымі спосабамі мой спакой". Таму ён, "закляты вораг католікаў і палякаў", пакорліва цягнуў гасцей сваёй Юліі, якая стала значнай фігурай дыяспары, што не надта падабалася яго сябрам. С. Т. Аксакаў пісаў: *"Я не мог абыхава бачыць шаноўнага Шышкова пасярод розных вусатых, саманадзейных і ганарыстых, якія гаварылі ўсялякае глупства і якія звярталіся да яго занадта непрыстойна"*. У выніку, цаной узаемных саступак, гэты няроўны шлюб прынёс кожнаму тое, што абодва шукалі: Шышкоў знайшоў у жонцы надзейнага сябра, а яна атрымала ад яго права пажыццёвага валодання домам і маёнткам ¹⁸³.

Дарэчы, у прыдворным свеце існавала меркаванне, што да адной з пляменніц Шышкова, Паліны, у 1832-м ці 1834-м (даследчыкі спрачаюцца) заляцаўся Пушкін, бо 30 чэрвеня паэт пісаў жонцы: *"Твая*

покровитель, главный по Боге": русские консерваторы начала XIX века в личной жизни// Социальная история: ежегодник. 2011. СПб., 2012. С. 27.

¹⁸⁰ Там жа.

¹⁸¹ Там жа. С. 29.

¹⁸² Там жа. С. 37.

¹⁸³ Там жа. С. 38.

Шышкова (маці Паліны - Л. Л.) памыляецца: я да яе дачкі Паліны не заляцаўся, бо не бачыўся, а ездзіў да Аляксандра Сямёнавіча Шышкова ў Акадэмію..."¹⁸⁴. Пушкін і Шышкоў былі добра знаёмыя.

Юлія Восіпаўна Шышкова у 1820-я стала адной з цэнтральных фігур нашай дыяспары ў Пецяярбургу, галоўнай апякункай сваіх суайчыннікаў, якія воляй лёсу былі закінуты ў расійскую сталіцу. Гісторык літаратуры А. Фядута піша: *"У яе салоне бывалі літаратары і журналісты Фадзей Булгарын¹⁸⁵ і Юзаф Сянкоўскі, мастак Аляксандр Арлоўскі, выбітная піяністка Марыя Шыманоўская. Шышкова хадатайнічала аб дазvole на выезд Адаму Міцкевічу і аб дазvole выдаваць газету Францішку Малеўскаму і Восіпу Пшацлаўскаму. Нават тады, калі ўдава адмірала страціць свой уплыў, большасць суайчыннікаў будзе ставіцца да яе з шчырай удзячнасцю і няшчотай; сведчаннем таму - старонкі з дзённіка Х. Шыманоўскай, дачкі М. Шыманоўскай, жонкі Фр. Малеўскага. З-за імкнення Ю. В. Шышкавай дапамагчы суайчыннікам яе салон успрымаўся многімі прадстаўнікамі ўлады як цэнтр "польскай інтрыгі"*"¹⁸⁶.

Восіп Пшацлаўскі пісаў: *"Юлія Восіпаўна была мне сваячкай па жаночым калене і прыходзілася бабуляй, але з прычыны, што яна яшчэ не выглядала старой, я называў яе ma tante¹⁸⁷. Пасля яе замужства я зрабіўся ў Шышкова сваім чалавекам; цётка проста мяне песціла і сцвярджала, што Аляксандр Сямёнавіч палюбіў мяне; ён нават пытаў пра мяне, калі я некалькі дзён не прыходзіў. Зрэшты, я быў не бескарысны для яе. Калі нікога іншага не было, Юлія Восіпаўна пасылала мяне размаўляць з мужам, асабліва ў тыя гадзіны пасля абеду, калі шаноўны дзядзечка, не дзеля сну (ён не спаў днём), а для супакоення ўкладваўся на канапе і калі найманая для гэтага жанчына часала яму галаву з белымі, як срэбра, валасамі. Ён з задавальненнем размаўляў са мною, і хоць гэта не зусім супадала са схільнасцямі маладога чалавека, я не сумаваў. Шышкоў распавядаў часам анекдоты са свайго жыцця, але часцей мы бавілі час у дыспутах пра розныя рэчы"*¹⁸⁸.

Мабыць Пшацлаўскі меў пэўны ўплыў на састарэлага адмірала,

¹⁸⁴ Пушкін А. С. Переписка, 1832-1834 // Пушкін А. С. Полное собрание сочинений. Т. 15. Переписка, 1832-1834. Москва 1948. С. 170.

¹⁸⁵ Фадзей (Тадэвуш) Булгарын (1789-1859) - пісьменнік, журналіст, выдавец першай прыватнай грамадска-палітычнай штотдзённай газеты ў Расіі.

¹⁸⁶ Поляки в Петербурге в первой половине XIX века. С. 17.

¹⁸⁷ Цётухна (фр.)

¹⁸⁸ Пшацлаўскі Восіп. Калейдаскоп успамінаў. Т. 2. С. 180-181.

бо аднойчы нават параіў Шышкову не аказваць пратэкцыю па службе непрыемнаму для сябе чалавеку - фіскалу, які ў 1829 г. высочваў Пшацлаўскага, падазраючы яго ў сувязях з дзекабрыстамі¹⁸⁹.

Сталы госьць у доме адмірала і міністра, Пшацлаўскі адзначаў, што *"Шышкова старалася ўсяляк ічасьціць старыя гады свайго мужа, дастаўляць яму задавальненне і забавы. У звычайныя дні па вечарах яна складала для яго партыю ў віст, у які той любіў гуляць. Сваякоў яго прымала гасцінна, і амаль заўсёды хто-небудзь з іх жыў у Шышкова па цэлых месяцах. Па нядзелях бывалі вечары, на іх збіралася шмат гасцей з вышэйшага свету, у тым ліку ўсе старыя сябры і калегі гаспадара. У адну гадавіну яго нараджэння зладзіла сюрпрыз. Яна добра спявала, у яе было невялікае, але сімпатычнае сапрадна. Адзін з лепшых тагачасных паэтаў сачыніў для яе вартыя гэтай нагоды куплеты. Яна склікала шмат гасцей. Пасля гарбаты Аляксандра Сямёнавіча напросілі ад партыі, якую ён ужо гуляў, у вялікую залу. Былі праспяваны куплеты, ад якіх стары прыйшоў у замілаванне; затым Каратыгін (старэйшы)"*¹⁹⁰ прадэкламаваў сцэны з нейкай тэатральнай п'есы, перакладзенай бог ведае калі самім Шышковым з французскай, а вядомы вершатарца Барыс (празваны Борка) Фёдараў¹⁹¹ ... прачытаў свае вершы: "Раніца Аляксандра Сямёнавіча", дзе гралі ролі: жонка, дырэктар Дэпартаменту народнай асветы і фаварыт-попка, той самы, які некалі з'еў маё праішэнне (папугай Шышковых - Л. Л.). Масціты віноўнік свята быў вельмі задаволены; затым вечар перайшоў у бал; Шышкоў любіў, каб моладзь у яго танцавала"¹⁹².

Расказвае Пшацлаўскі і адзін характэрны эпізод, у якім бачная розніца ў стаўленні да людзей ніжэйшых саслоўяў у Еўропе і ў Расіі. У Пецярбургу жыў англічанін, настаўнік спеваў Кельнер, пазашлюбны сын караля Георга III. Не жадаючы мець прывілеі, якія яму належалі як пазашлюбнаму сыну караля, ён змяніў прозвішча і, каб нішто не нагадвала яму ненавіснага паходжання, пасяліўся з жонкай у Пецярбургу, дзе набыў вялікую практыку. Зрэшты, у Пецярбургу ўсе ведалі пра яго паходжанне.

Юлія Восіпаўна якраз рыхтавала мужу сюрпрыз і таму брала ў англічаніна ўрокі спеваў. Аднойчы падчас урока гаспадыні далажылі, што стараста прывёз чынш з іх вёскі. Яна прасіла настаўніка крыху

¹⁸⁹ Пшацлаўскі Восіп. Калейдаскоп успамінаў. Т. 2. С. 180., 182.

¹⁹⁰ Каратыгін П. А. (1805-1879) - акцёр і драматург.

¹⁹¹ Фёдараў Б. М. (1798-1875) - празаік, паэт, журналіст.

¹⁹² Пшацлаўскі Восіп. Калейдаскоп успамінаў. Т. 2. С. 182-183.

пачакаць і выйшла да старасты. Той, па тагачасным сялянскім звычаі, упаў Шышкавай у ногі. Ubачыўшы гэта праз анфіладу пакояў, *"Кельнер з моцным англійскім словам ускочыў з крэсла, надзеў капялюш і так прайшоў праз усе пакоі, а ў апошнім абняў ашалоmlенага мужыка са словамі: "Poor brother!"*¹⁹³ і, звяртаючыся да гаспадыні дома, сказаў: *"Міласцівая матухна, калі б я мог чакаць, што ўбачу ў вас такое варварства, такое прыніжэнне чалавечай прыроды, дык нага мая не пераступіла б вашага парога. Не чакайце мяне больш". Кельнер з лютасцю распавядаў нам пра гэта, і мы дарэмна стараліся супакойць яго; нявінную Шышкову ён зненавідзеў"*¹⁹⁴.

Здаецца, і пасля жаніцьбы з міністрам Юлія Восіпаўна мела каханкаў. Зямляк Шышкавай Фадзей Булгарын у канцы 1831 г. у паперы, састаўленай для ІІІ аддзялення, пісаў пра нейкага Дабецкага, які *"каханак Шышкавай, нячэсаны адвакат, інтрыган і жулік..."*¹⁹⁵. У другой запісцы ён даў такую характарыстыку Дабецкаму: *"...служыць у міністэрстве асветы і ў розных камісіях і камітэтах. Вялікі інтрыган, чалавек падазроны і ненадзейны. Пратэжыраваны сп. Шышкавай. Паспеў нахапаць крыжоў, чыноў і сабраць багацце"*¹⁹⁶.

Цікава, што раней і сам Фадзей Булгарын як "паляк", разам з Шышкавай, выклікаў падазрэнне ІІІ аддзялення. Так, у 1827 г. "ўсплыла" справа, яшчэ ў 1823 г. ініцыяваная Навасільцавым, які абвінавачваў "палякаў", што жывуць у Пецярбурзе, у варожай дзейнасці супраць Расіі¹⁹⁷. Да таго ж і сам Булгарын быў нейкім сваяком Шышкавай і ў мемуарах на схіле гадоў пісаў пра яе: *"Тады міністрам асветы быў Аляксандр Сямёнавіч Шышкоў, які жорстка ненавідзеў М. І. Грэча"*¹⁹⁸ ... *Мяне Шышкоў паважав, бо быў жанаты з маёй сваячкай, народжанай Нарбут, у першым замужжы Лабаржэўскай. Мая разумная кузіна ўладзіла справу, запэўніўшы, што маё імясцё залежыць ад*

¹⁹³ Бедны брат (англ.).

¹⁹⁴ Пшацлаўскі Восіп. Калейдаскоп успамінаў. Т. 2. С. 183-184.

¹⁹⁵ Видок Фиглярин. Письма и агентурные записки Ф. В. Булгарина в ІІІ отделение. С. 429.

¹⁹⁶ Там жа. С. 432.

¹⁹⁷ Рейтблат А. И. Фаддей Венедиктович Булгарин: идеолог, журналист, консультант секретной полиции. Москва, 2016. С. 121.

¹⁹⁸ Мікалай Іванавіч Грэч (1787-1867) - пісьменнік, выдавец, рэдактар, журналіст, публіцыст, філолаг, перакладчык. З Ф. Булгарыным іх звязвалі шматгадовыя дзелавыя і сяброўскія адносіны. З 1825 года разам з Ф. Булгарыным выдаваў і рэдагаваў літаратурную і палітычную газету "Паўночная пчала".

сяброўства з Грэчам, і Шышкоў пагадзіўся зрабіць прадстаўленне гасудару аб дазvole выдаваць нам газету "Паўночная пчала" ... Мала таго: Шышкоў паехаў да графа Аракчэева, які ... наважаў яго, і прасіў далажыць гасудару пра дазвол выдаваць "Паўночную пчалу", на-зваўшы мяне сваяком ... сваёй жонкі" ¹⁹⁹.

Станіслаў Мараўскі зрабіў запіс у дзённіку пра смерць Юліі Шышковай 6 ліпеня 1849 г. Смерць яе была вельмі хуткай: на працягу некалькіх гадзін памерла ад халеры, эпідэмія якой ужо некалькі гадоў лютавала ў імперыі. *"Гэта была дзіўная жанчына, каля васьмідзесяці гадоў яе цела і душа ішлі рознымі шляхамі, яе вялікія памылкі, як звычайна, праз нейкі час забыліся на тле добра, якое яна зрабіла ў глыбокай старасці, у той непрацяглы час, калі нарэшце яе ўжо адпусцілі грахі, бо яна доўга, доўга трымалася за іх абедзвюма рукамі і расстацца з імі ніяк не магла. Гэта наша Нінон дэ Ланкло²⁰⁰, гэта наша сучасная Аспазія, яна памерла з вялікай пакорай ды з нейкім богабязным зычэннем і прагай смерці. Яе апошнія словы да тых, хто стаяў каля ложка, былі: "Comme le cholera est bon ... on en teurt"²⁰¹. Мне пішуць, што да самага канца яна захавала тую абаяльнасць твару, якая разбіла столькі сэрцаў. Але вось якое дзіва - смерць так амаладзіла яе рысы, што тыя, хто яе не ведаў, а бачыў толькі пасля смерці ў труне, давалі ёй дваццаць пяць ці найбольш трыццаць гадоў"* ²⁰².

Юлія Шышкова з лідскіх Нарбутаў пахавана на Волкаўскіх лютэранскіх могілках Пецярбурга²⁰³.

Я моцна шкадую, што Юлія Шышкова не пакінула ўспамінаў. На

¹⁹⁹ Русский архив. 1869. № 7. С. 1554.

²⁰⁰ Нінон дэ Ланкло (фр. Ninon de Lenclos або Lanclos, сапраўднае імя Анна дэ л'Анкло - Anne de l'Enclos; 1615/1623 - 1705) - французская куртызанка, пісьменніца і гаспадыня літаратурнага салона. Праславілася сваёй прыгажосцю, незвычайным досціпам, а таксама тым, што захоўвала сваю выключную прывабнасць практычна да самай смерці на дзявятым дзясятку. Дэ Ланкло - сімвал адукаванай і незалежнай жанчыны, царыцы парызскіх салонаў, у якой спалучаюцца розум і сэрца, прыклад нораваў XVII і XVIII стст.

²⁰¹ "Халера - гэта добра ... я паміраю" (фр.)

²⁰² Morawski Stanislaw. Kilka lat mlodosci mojej w Wilnie (1818-1825). S. 385-386.

²⁰³ Сaitов В. И. Петербургский некрополь. Санкт-Петербург, 1913. Т. 4. С. 551.

яе вачах рабілася гісторыя. Знаходзячыся ў самых вярхах грамадства, яна бачыла, як рушылася Рэч Паспалітая, яна перажыла войны Напалеона, пры ёй раскручвалі справу філаматаў і філарэтаў у Вільні, яна належала да вяршкоў пецябургскага свету. Чалавек вострага інтэлекту, Юлія Восіпаўна не магла не думаць пра свае мемуары, але, верагодна, раптоўная смерць не дазволіла рэалізаваць планы, і ўсе шматлікія таямніцы, якія яна захоўвала, назаўсёды пайшлі разам з ёй. Менавіта таму гэты артыкул пра маю зямлячку я вырашыў амаль што цалкам скласці з успамінаў пра яе, напісаных іншымі людзьмі.

* * *

На жаль, да гэтага часу не выяўлены партрэты ніводнай з нашых Нарбутоўнаў акрамя Канстанцыі. Не маем і партрэта Юстына Нарбута. Вядома толькі, што партрэт Юліі Шышкавай з Нарбутаў знаходзіўся ў калекцыі Тэадора Нарбута, Уладзіслаў Сыракомля паведамляў, што гісторык меў: *"Портрет Юліи Шышкавой з Нарбутаў, жонкі былога міністра асветы, пэндзля Марэчла Бачарэлі (1731-1818), які надаў ёй міфалагічную постаць Венеры"* ²⁰⁴. Сам Тэадор у лісце да свайго сябра, віленскага доктара Рэніера пісаў наступнае: *"Арыгінал карціны Бачарэлі, партрэт маладой жанчыны ў выглядзе Венеры. Хацеў бы паказаць яе Азямблоўскаму і парайца аб рэстаўрацыі яе пашкоджаных частак, неабходна яе пакрыць лакам і г. д. Можна, Рытінскі-старэйшы ўзяўся бы за гэтую працу, хацеў бы, каб гэта была рука майстра, якая не сапсуе карціну знакамітага мастака"* ²⁰⁵. Было б цудам, каб гэтая карціна захавалася недзе да нашага часу.

²⁰⁴ Wł. Syrokomla. Listy o zbiorach archeologicznych w Wilnie. Zbior historyka Litwy Teodora Narbutta (w powiecie Lidzkim w majątku Szawrach). Rzeczy ze szkła, glony i kamienia. S. 4.

²⁰⁵ Kronika Rodzinna. 1888. № 10, 15 maja. S. 294

ЛІТАРАТУРНАЕ ЖЫЦЦЁ

12 студзеня 2022 года зарэгістравана Прыватнае ўнітарнае прадпрыемства “Пружмень”, якое пераняло абавязкі Установы інфармацыі “Выдавецкі дом ТБМ” па выданні газеты “**Наша слова.pdf**”, часопіса “**Лідскі летапісец**”, зборніка “**Ад лідскіх муроў**”..

Прыватнае прадпры-
емства “Пружмень” прысту-
піла да працы 1 лютага 2022
года.

[illegible]

ІХ ЛІДСКІЯ ЧЫТАННІ

22 красавіка 2022 года ў Лідскай раённай бібліятэцы імя Янкі Купалы адбыліся "ІХ Лідскія чытанні", у рамках якіх прайшла навукова-практычная канферэнцыя "Лідчына ў мастацкай літаратуры".

У рамках мерапрыемства прагучала 11 дакладаў. Перш за ўсё прысутныя пазнаёміліся з дакладам "Лідскія пісьменніцы XVIII - XIX стагоддзяў", які прадставіў пісьменнік, краязнавец, гісторык Леанід Лявонцёвіч Лаўрэш.

З прывітальным словам звярнулася намеснік дырэктара дзяржаўнай установы культуры "Лідская раённая бібліятэка імя Янкі Купалы" Алена Адамаўна Быстрыцкая, каб пажадаць удзельнікам канферэнцыі плённай і творчай працы

Пра вобраз Лідчыны ў зборніках лідскіх паэтаў распавяла настаўніца рускай мовы і літаратуры ДУА "СШ № 11 г. Ліды" Наталля Мікалаеўна Анашкевіч. У якасці падарунка раённая бібліятэка атрымала ад Наталлі Мікалаеўны кнігу "Праваслаўныя храмы Лідчыны: гісторыя і сучаснасць".

Галоўны бібліёграф Лідскай раённай бібліятэкі імя Янкі Купалы Галіна Раманаўна Курбыка правяла агляд кніг пра Лідчыну ў гады Вялікай Айчыннай вайны.

Адметнай асаблівасцю гэтай канферэнцыі стала вялікая колькасць дакладаў, якія прадставілі студэнты 1 курса (спецыяльнасць "Пачатковая адукацыя") гуманітарнага аддзялення Лідскага каледжа УА "Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы". Так, Ус Настасся распавяла аб сапраўдным майстры мастацкага слова - Дануце Бічэль. Асаблівую цікавасць у прысутных выклікала знаёмства з творчым і жыццёвым шляхам беларускіх пісьменніц Ірыны Багдановіч, Хрысціны Лялько і Ганны Серахан, пра якіх далажылі Дудзевіч Валерыя, Сафрановіч Анжаліка і Яневіч Настасся. Для некаторых навучэнцаў гэта быў першы досвед выступлення на канферэнцыі, але яны не разгубіліся і вельмі годна данеслі аўдыторыі свой матэрыял.

У час канферэнцыі былі агучаны такія тэмы як: "Чарговая разгадка загадкавай асобы Валянціна Таўлая ў творах мастацкай літаратуры" навуковым супрацоўнікам ДУ "Лідскі гістарычна-мастацкі музей" Алесем Хітруном; "Віктар Гамуліцкі і яго кніга "Сёмы аман ягамосці пана Макрэцкага". Аповесць з часоў Сасаў" пісьменнікам і краязнаўцам Станіславам Вацлававічам Суднікам;

"Шляхамі творчасці Смарагда Сліўко" паэтэсай Ірэнай Нікадзімаўнай Сліўко; "Паяднання слова: літаратурнае аб'яднанне "Суквецце" паэтам і журналістам Алесем Мацулевічам.

Канферэнцыя атрымалася насычанай і цікавай. Важна адзначыць, што па выніках канферэнцыі супрацоўнікамі Лідскай раённай бібліятэкі імя Янкі Купалы

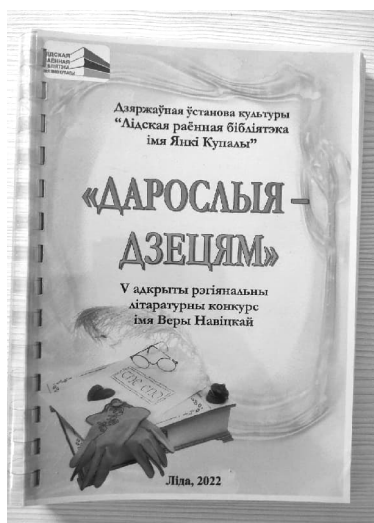

будзе выдадзены зборнік дакладаў "IX Лідскія чытанні".

*Загадчык аддзела
бібліятэчнага маркетынгу
ДУК "Лідская раённая
бібліятэка імя Янкі Купалы"
Дар'я Марцінкевіч .*

V літаратурны конкурс імя Веры Навіцкай

15 снежня 2022 года ў канферэнц-зале Лідскай раённай бібліятэкі імя Янкі Купалы адбыліся ўрачыстае пад-вядзенне вынікаў і ўзнагароджанне пераможцаў V адкрытага рэгіянальнага літаратурнага конкурсу імя Веры Навіцкай "Дарослыя - дзецям".

У V адкрытым рэгіянальным літаратурным конкурсе імя Веры Навіцкай прынялі ўдзел 10 чалавек (некаторыя з іх удзельнічалі ўпершыню). Амаль усе канкурсанты - сябры літаратурнага аб'яднання "Суквецце" пры рэдакцыі "Лідскай газеты". На разгляд журы было прынята больш за 120 твораў для дзяцей. Акрамя вершаў, былі дасланы апавяданні, казкі, загадкі і (ўпершыню!) вер-

шаваная азбука. Творы, дасланыя на конкурс, увайшлі ў выдадзены бібліятэкай зборнік "Дарослыя - дзецям".

Пераможцамі сёлетняга конкурсу імя Веры Навіцкай сталі пісьменнік і літаратуразнавец са Слоніма Сяргей Чыгрын (дыплом III ступені), лідская пісьменніца Тарэза Смольская (дыплом II ступені) і лідскі дзіцячы паэт, работнік лакаматыўнага дэпо Кастусь Якубчык (дыплом I ступені). Менавіта Сяргей Чыгрын даслаў на конкурс вершаваную азбуку - "Птушыны алфавіт" - падабраўшы амаль да кожнай літары назву адпаведнай птушкі, якая з пэўнай літары пачынаецца. Нялёгкае заданне, але вопытны пісьменнік з ёй справіўся! Тарэза Смольская, больш вядомая лідзянам як аўтар соцень і соцень вершаў для дарослых, прапанавала на разгляд журы навагоднія казкі ў прозе (вынікі конкурсу падводзіліся якраз неза-

ня тэмы даслаў адзін з самых маладых удзельнікаў конкурсу Кастусь Якубчык, які, можна сказаць, знайшоў сябе як творца менавіта ў дзіцячай паэзіі, у сваіх творах праявіў сябе выдатным знаўцам дзіцячай душы. Дарэчы, Канстанцін Іосіфавіч - тата цудоўнай дачкі-чацвертакласніцы Жэні, якую ён узяў з сабой на цырымонію ўзнагароджання пераможцаў конкурсу. Жэня, канешне, рада за тату і ганарыцца ім і яго перамогай!

доўга да Новага года), а таксама некалькі вершаў для дзяцей, некаторыя са сваіх загадак (а іх у яе ледзь не паўтары сотні!). Шэраг вершаў для дзяцей на самыя роз-

Падзячныя лісты за ўдзел у конкурсе атрымалі Таццяна Сямёнава, Людміла Русь, Людміла Шот, Ала Юшко, Станіслава Беллагалова, Валянціна Троцкая, Ларыса Лайкевіч. Трэба адзначыць, што дасланыя найстарэйшай удзельніцай конкурсу Таццянай Іванаўнай Сямёнавай вершы і апавяданні ў даступнай дзецям форме расказваюць пра Вялікую Айчынную вайну і Вялікую Перамогу, садзейнічаючы патрыятычнаму

выхаванню. Жыхарка аграгарадка Дворышча Людміла Шот напісала вялікую вершаваную казку пра прыгоды мышаняці Пі, па якой, як адзначыла вядоўца імпрэзы, галоўны бібліяграф раённай бібліятэкі Галіна Курбыка, можна стварыць мультфільм. Цэлы зборнік вершаў для дзяцей прадставіла на конкурс Людміла Русь, больш вядомая лідзіянам як аўтар вершаў для дарослых. Багата ілюстраваная кніга называецца "Удивительное рядом" і, як і дарослая паэзія Людмілы Іванаўны, прасякнута святлом і дабрынёй, выказвае ўменне аўтара заўважаць незвычайнае ў кожным імгненні жыцця. Экземпляр сваёй кнігі (дарэчы, сваёй першай кнігі) паэтэса падарыла раённай бібліятэцы. Прэзентацыя кнігі з паказам буктэйлера па ёй (яе відэаагляду) адбылася ў канферэнц-зале бібліятэкі ў той жа дзень.

Літаратурны конкурс "Дарослыя - дзецям" - гэта і прапаганда творчай спадчыны Веры Навіцкай. Натхняльнік конкурсу, адзін з яго ініцыятараў і арганізатараў, пісьменнік, краязнавец, рэдактар часопіса "Лідскі летапісец" і літаратурна-мастацкага зборніка "Ад лідскіх муроў" Станіслаў Суднік у чарговы раз прэзентаваў перад прысутнымі рэдкую кнігу. У 2016 годзе гэта была першая кніга тэатралогіі Веры Навіцкай на беларускай мове "Добра жыць на свеце", у 2018

годзе - дзіцячая кніга Марыі Канапніцкай "Ад вясны да зімы", у 2020 годзе - "Я сумавала па вучобе. Дзіцячыя і школьныя гады Альжбеты Табенскай з-пад Васілішак. Успаміны". У гэтым годзе свет пабачыла перакладзеная ім жа на беларускую мову кніга Веры Навіцкай "Вясёлыя будні" (другая частка тэатралогіі пра Мусю Старабельскую). Гэтую кнігу, свайго роду дзённік гімназісткі пачатку мінулага стагоддзя, энцыклапедыю яе жыцця, можна пачытаць у раённай бібліятэцы, а таксама ў Доме Таўлая Лідскага гістарычна-мастацкага музея. Яшчэ адна прыступка поўнага адкрыцця ў вучэбнага шляху дзяўчынкі-гімназісткі Мусі стане вядомай лідскім чытачам!

Дзяржаўная ўстанова культуры "Лідская раённая бібліятэка імя Янкі Купалы" выказала Станіславу Вацлававічу Судніку глыбокую падзяку за падтрымку ў арганізацыі і правядзенні адкрытага рэгіянальнага літаратурнага конкурсу імя Веры Навіцкай "Дарослыя - дзецям".

Застаецца дадаць, што на цырымоніі ўзнагароджання пераможцаў конкурсу музычным падарункам для ўсіх прысутных сталі выступленні юных акардэаністаў Лідскай дзіцячай школы мастацтваў Ігната Ількевіча і Мацвея Вайцяхоўскага.

**Аляксей КРУПОВІЧ.
Фота Дар'і Марцінкевіч.**

Яшчэ адна кніга для дзяцей і пра дзяцей

Падчас падвядзення вынікаў 5-га конкурсу імя Веры Навіцкай "Дарослыя дзецям" была прадстаўлена 2-я кніга з тэтралогіі пра Марусю Старабельскую. Кніга называецца "Вясёлыя будні. З дзённіка гімназісткі". Выдадзена абмежаваным накладам у прыватным прадпрыемстве "Пружмень" у перакладзе і пад рэдакцыяй Станіслава Судніка. Карэктар: Алесь Хітрун. Вокладку распрацавала Дар'я Марцінкевіч.

Муся падрасла і вучыцца ў сёмым класе гімназіі. Сёмы клас у гімназіі - самы малодшы, а першы - выпускны.

У кнізе апісваецца нібы пецябургская гімназія, але, безумоўна, тут паказана нейкая зборная навучальная ўстанова, дзе, напэўна, ёсць нешта і ад Лідскай прыватнай жаночай гімназіі імя Марыі Навіцкай, дырэктарам якой аўтарка была да 1915 года.

Па ходу апавядання, якое працягваецца ў выглядзе ўсё таго ж дзённіка, можа скласціся ўражанне, што гімназісткі толькі тое і рабілі, што сваволілі, але не пераказваць жа ўрок за ўрокам будзе малая дзяўчынка, яна запісвае падзеі, што выбіваюцца з гладкай

канвы жыцця: свавольствы, святы, падарункі, хваробы, што зусім натуральна. І аўтарка, якая сама прайшла гімназію вучаніцай і не рассталася з ёй пасля заканчэння, добра ведае дзіцячы свет: што там важнае і цікавае, а што надзённае і не вартае ўвагі.

Сёння кніжку можна пачытаць у чытальнай зале Лідскай раённай бібліятэкі імя Янкі Купалы і ў Лідскім літаратурным музеі (Домік Таўлая).

Спадзяемся, што праз некаторы час кніга стане даступная больш шырокаму колу чытачоў.

Яраслаў Грынкевіч.

Трэці лідскі фальклорны зборнік

У Лідзе выйшла кніга **“Беларускія думкі, звычаі, абрады з Лідскага павеата XIX стагоддзя”**. Этнаграфічны зборнік, 2023 г. На беларускай мове. Ліда, 72 с. Наклад 120 асобнікаў.

У выходных дадзеных пазначана, што гэта выданне часопіса “Лідскі летапісец” і ДУ “Лідскі раённы цэнтр культуры і народнай творчасці”.

Укладальнікі: Леанід Лаўрэш, Станіслаў Суднік.

Рэдактар: Станіслаў Суднік.

Кніга прадстаўлена 27 жніўня 2023 года на 4-м фестывалі песеннага фальклору ў а. Мажэйкава Лідскага раёна **“Цёплыя вечары, ды халодныя ранкі...”**.

Аснову зборніка складаюць 42 **“Беларускія думкі з вёскі Глыбокага ў Лідскім павеце Віленскай губерні, у 1885 годзе запісаныя Уладзіславам Вярыгам”**, апублікаваныя ў 1889 годзе ў часопісе **“Збор звестак па краёвай антрапалогіі, выдадзены стараннем Антрапалагічнай камісіі Акадэміі навук у Кракаве”**. Том XIII (з 6 табліцамі). У Кракаве, друкарня Ягелонскага ўніверсітэта пад кіраўніцтвам А.М. Кастаркевіча, 1889. ("Zbior wiadomości do antropologii krajowej" 1889.

Т. 13.).

“Беларускія думкі з вёскі Глыбокага...”, - гэта не спіс вынікаў працы мазгоў чалавечых, не мыслі, не разважанні, гэта невялікія балады. Слова “думка” тут - памяншальная форма ад слова “дума”.

У беларускім фальклоры і літаратуры думы не знайшлі амаль ніякага адлюстравання, як быццам такога жанру і не было ў нас ніколі. І вось цэлы зборнік (42 тэксты) думак, запісаных Уладзіславам Вярыгам.

Уладзіслаў Вярыга не назваў запісаныя ім тэксты думамі, а толькі думкамі - маленькімі

думами. Выклікана гэта хутчэй за ўсё тым, што памеры тэкстаў невялікія, сюжэты простыя, амаль заўсёды аднаактавыя. Як правіла, у думцы дзве часткі: зачын і завяршэнне. І калі ўкраінскія народныя і рускія літаратурныя думы можна атаясаміць з гістарычнымі баладамі і паэмамі, якія ў сваёй сукупнасці ствараюць эпічныя палотны жыцця народаў і краін, то беларускія думкі - гэта нешта іншае. Іх нельга размясціць у гістарычнай паслядоўнасці, іх наогул цяжка прывязаць да часу. Недзе XVIII - XIX стагоддзі.

Пад нумарам 28 тут была запісана думка, якая ёсць варыянтам шырока вядомай гісторыі пра бандароўну і пана канюшага. Янка Купала напіса сваю "Бандароўну" ў 1913 годзе і аднясе падзеі на Украіну. Тэкст жа пра бандароўну, аказваецца, бытаваў спакойна ў беларускім фальклоры яшчэ ў 19-м стагоддзі, а можа, і раней, і без усякага намёку на Украіну, наадварот, тут згадваецца ашмянская шляхта. І, па ўсім відаць, Янка Купала ведаў гэты ці падобны тэкст.

Да думак, запісаных Уладзіславам Вярэгам дададзены яшчэ дзве невялікія публікацыі.

Гэта "**Астрынскі прыход**" (Віленскай губерні Лідскага павета) прафесара Літоўскай семінарыі І. Юркевіча. Нарыс быў апублікаваны ў *Этнаграфічным збор-*

ніку, які выдаваўся Імператарскім рускім геаграфічным таварыствам. Выпуск 1. Санктпецярбург, 1853. С. 283-293. (*Юркевич И. Остринский приход // Этнографический сборник, издаваемый Императорским русским географическим обществом. Выпуск 1. Санктпетербург, 1853. С. 283-293.*) Калі меркаваць па даце публікацыі, то гэта самы ранні этнаграфічны матэрыял з Лідчыны ў шырокім доступе.

Другая публікацыя "**Дажынкi ў Шаўрах Лідскага павета**" належыць Біруце (Амеліі Даравінскай). Абрад дажынак яна запісала ў 1887 годзе ў маёнтку Баляслава Нарбута, сына Тодара Нарбута. Бірута апублікавала нарыс у 1889 годзе ў польскім часопісе "Вісла". (*Biruta (Amelia Derewinska). Dozynki na Litwie, Szawry, pow. Lidzki // Wisla. 1889. T. III. z. 1. S. 92-94.*)

У 2017 годзе было зроблена перавыданне кірылічнай часткі зборніка Земавіта Фядэцкага "**Цёплыя вечары, ды халодныя ранкі...**" паводле выдання 1992 года. Песні гэтага зборніка былі запісаны ў в. Феліксава Лідскага раёна ў 1943 годзе.

У 2021 годзе выйшаў зборнік "**Закуй, закуй, зязюленька, рана... Анталогія беларускіх народных песняў. Сабрана Аленай Іваноўскай на Лідчыне ў 1905-1912 гадах**".

110-я ўгодкі з дня нараджэння Валянціна Таўлая

8 лютага 2024 года ў Доме Валянціна Таўлая Лідскага гістарычна-мастацкага музея ўрачыста адзначылі 110 год з дня нараджэння беларускага паэта Валянціна Таўлая.

Ліду ў юбілейны дзень наведалі:

з Установы "Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва" загадчык аддзела навуковага апісання дакументаў асабістага паходжання Шаталава Вольга Фёдараўна, вядучы архівіст аддзела інфармацыі, публікацыі і выкарыстання дакументаў Мізон Наталля Аляксандраўна;

з Установы "Дзяржаўны музей гісторыі беларускай літаратуры" намеснік дырэктара па навуковай рабоце Кузняцова Алеся Аляксандраўна; загадчык навукова-асветніцкага аддзела Кароткіна Валянціна Сяргеёўна; навуковы супрацоўнік навукова-асветніцкага аддзела Доўнар Аляксандра Уладзіміраўна;

з Установы "Дзяржаўны літаратурны музей Янкі Купалы" дырэктар Глінская Ганна Васільеўна;

з Установы "Беларускі дзяржаўны архіў кінафотонадакументаў" намеснік загадчыка аддзела выкарыстання інфармацыі Гарэлік

Міхаіл Уладзіміравіч;

з Дзяржаўнай установы "Цэнтральная навуковая бібліятэка імя Якуба Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі" загадчык аддзела кнігазнаўства Цэнтра даследаванняў старадрукаў і рукапісаў Стэфановіч Аляксандр Віктаравіч.

Госці і прыхільнікі творчасці паэта пазнаёміліся з экспазіцыямі і выстаўкамі ў Лідскім гістарычна-мастацкім музеі, наведалі галоўную пяроўну горада Лідскага замка. Затым быў арганізаваны аўтобусны маршрут па мясцінах Валянціна Таўлая "сТАЎ-Ленне". Удзельнікі мерапрыемства пазнаёміліся з вуліцамі горада (і з асноўнай па маршруце - вуліцай Таўлая), па якіх хадзіў Валянцін Таўлай, даведаліся дзе размяшчаліся тыя гістарычныя будынкі (рэдакцыя газеты "Уперад", кінатэатры "Эра", "Эдысон", гарад-

ская бібліятэка імя Янкі Купалы і інш.), звязаныя з лёсам паэта-юбіляра. Кропкай прыпынку стаў сучасны будынак рэдакцыі "Лідскай газеты", на якім змешчана памятная дошка ў гонар калегі-газетчыка Таўлая.

Цікавым і эмацыйна-напружаным аб'ектам стала мэблевая фабрыка ААТ "Івацэвічдрэў" (некалькі год назад тут размяшчалася менавіта Лідская мэблевая фабрыка). Падчас вайны на яе тэрыторыі была фашысцкая турма, у якую 23 верасня 1943 года была кінута сям'я Таўлаяў. Да гэтага часу пад адным з будынкаў захаваліся падвалы з кратамі, турэмныя камеры з аўтэнтычнымі дзвярамі і інш.

Асноўным месцам правядзення мерапрыемства па ўшанаванні памяці паэта стаў дом, у якім пражываў В. Таўлай.

Тут ад імя гарадскіх уладаў гасцей прывітала старшыня Лідскага райсавета Інэса Генадзеўна Белуш.

Для гасцей быў арганізаваны інсцэніраваны аповед "У Таўлая пабываем - жыцця дарогі мы згадаем".

Пасля інсцэніроўкі ўдзельнікі ўрачыстасці пазнаёміліся з выстаўкай "У дом твой сцежка прывяла сама...", на якой прадстаўлены матэрыялы музеяў, архіваў, бібліятэк Беларусі, у якіх захоўваецца эпістальная спадчына Валянціна Таўлая. Капіяны частка гэтых матэрыялаў была даслана для арганізацыі сумеснай юбілейнай выстаўкі.

Разам з тым была прадстаўлена інтэрактыўная замалёўка "Абед у Таўлая" па матывах успамінаў беларускага літаратуразнаўца Уладзіміра Калесніка, дзе паспрабавалі смачны суп, падобны на той, якім частавала жонка паэта Лідзія Казлоўская Я. Брыля і У. Калесніка. А на другое і трэцяе, як

і па ўспамінах адбылася прэзентацыя зборніка "Мелодыі памяці", на старонках якога знайшлі месца ноты кампазітара Леаніда Шурмана на вершы Валянціна Таўлая, вершы паэта, напісаныя ў Лідзе, а таксама прысвячэнні яму ад мінулых і сучасных паэтаў, адзін з варыянтаў інсцэніраванага апаведу і інш.

Разам з тым быў арганізаваны прагляд дакументальнага фільма "Валянцін Таўлай" аўтара сцэнарыя Вячаслава Адамчыка і Музы Заслонавай з фондаў Беларускага дзяржаўнага архіва кінафотафонадакументаў, нечаканым момантам стаў відэазварот да прысутных і супрацоўнікаў музея ад сястры паэта Ніны Паўлаўны Таўлай-Радзюкевіч. Гучалі вершы ад лідскіх паэтаў, якія змясцілі ў зборніку свае прысвячэнні В. Таўлаю. І вядома, слова было дадзена калегам - супрацоўнікам вядучых літаратурных дзяржаўных музеяў і архіваў Беларусі (Дзяржаўнага літаратурнага музея Янкі Купалы, Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва, музея гісторыі беларускай літаратуры, цэнтральнай навуковай бібліятэкі імя Якуба Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, Беларускага дзяржаўнага архіва кінафотафонадакументаў).

Гасцямі імпрэзы былі сваячніцы з роду Дарашкевічаў (па лініі матчыні В. Таўлая) Ірына Пятроўна Ганчарова, Ірына Мікала-

еўна Клышко, якая з гэтай жа лініі і хрышчаная сястрой паэта - Нінай Таўлай, а таксама Алена Дзмітрыеўна і Анастасія Ланскія.

Выступалі лідскія літаратары Тарэза Чаславаўна Смольская, Людміла Іванаўна Русь.

Гасцям былі ўручаны сімвалічныя падарункі, сярод якіх і пернік з партрэтаў паэта-юбіляра ад Лідскай хлебапякарні. Ад гасцей-калег супрацоўнікі Дома Валянціна Таўлая атрымалі таксама шэраг друкаванай прадукцыі.

Мерапрыемства прайшло на высокім узроўні з насычанай праграмай. Такім чынам, масты сяброўства з калегамі яшчэ больш умацаваліся, і наперадзе чакае яшчэ шмат цікавых праектаў, сустрэч.

Паводле СМІ.

У лідскім "Суквецці" новы кіраўнік

8 ліпеня 2024 г. адбылося чарговае пасяджэнне літаб'яднання "Суквецце" пры рэдакцыі "Лідскай газеты". Прайшло яно ў будынку рэдакцыі. Літаратары сабраў дырэктар - галоўны рэдактар дзяржаўнай установы "Рэдакцыя "ЛідаМедыяКампанія" Івуч Павел Іванавіч. Былі адзначаны некаторыя пытанні на далейшае развіццё літаратурнай суполкі. Цяпер, акрамя таго, што літаратары друкаваліся на старонках раённага выдання, ім будзе магчымасць выйсці на шырокую прастору - на радыё і тэлебачанне. А прыхільнікі прыгожага пісьменства змогуць не толькі прачытаць, але і паслухаць, і пабачыць сваіх майстроў мастацкага слова.

Трэба зазначыць, што пасля Аляксандра Іосіфавіча Мацулевіча, які кіраваў аб'яднаннем і якога не стала ў снежні 2023 года, літаратурная суполка заставалася без кіраўніка. Цяпер кіраваць літаратарамі прызначаны Уладзімір Ігаравіч Глінін - інжынер відэамантажу ў Лідскім тэлерадыёаб'яднанні, чалавек з пазытыўнай душой. Гэтую кандыдатуру прадставіў дырэктар - галоўны рэдактар дзяржаўнай установы "Рэдакцыя "ЛідаМедыяКампанія" Івуч Павел Іванавіч.

Глінін Уладзімір Ігаравіч нарадзіўся ў горадзе Лідзе 25 лістапада 1984 года. Скончыў навучанне на базе 11 класаў у сярэдняй школе № 1. У 2002 годзе паступіў у Мірскае мастацкае вучылішча, пасля заканчэння ў 2004 годзе, атрымаў прафесію сталяр, разьбяр па дрэве. З 2004 па 2006 год праходзіў ваенную службу ва Узброеных сілах Рэспублікі Беларусь. З 2011 года працуе інжынерам на Лідскім тэлебачанні. З 2024 года кіраўнік літаратурнага аб'яднання "Суквецце" пры рэдакцыі "Лідскай газеты". Вершы публікаваліся на старонках "Лідскай газеты", апавяданні друкаваліся ў часопісе "Домашний".

VI літаратурны конкурс імя Веры Навіцкай

18 снежня 2024 года ў Лідскай раённай бібліятэцы імя Янкі Купалы адбылося літаратурнае свята - урачыстае падвядзенне вынікаў і ўзнагароджванне пераможцаў VI адкрытага рэгіянальнага літаратурнага конкурсу імя Веры Навіцкай "Дарослыя - дзецям". Конкурс носіць імя найбуйнейшай лідскай дзіцячай пісьменніцы Веры Навіцкай, якая ўзначальвала "Лідскую прыватную жаночую гімназію Ф.Л. і В.С. Навіцкіх" напачатку XX стагоддзя і напісала шэраг кніг для дзяцей, у тым ліку тэатралогію пра Мусю Старабельскую. Дадзены конкурс ладзіцца ў шосты раз, упершыню ён прайшоў у 2014 годзе, і паранейшаму прыцягвае ўвагу аматараў літаратурнай творчасці, садзейнічае раскрыццю новых талентаў, падтрымлівае і заахвочвае паэтаў і празаікаў да напісання твораў для дзяцей.

Сёлета ў конкурсе ўзялі ўдзел 10 літаратараў у жанрах: "Паэзія", "Проза", "Драматургія". Усе творы, якія паступілі на конкурс, выдадзены асобным зборнікам, яго можна было набыць тут жа.

Ацэньвала паступіўшыя творы журы ў складзе: Арцём Мартынаў, дырэктар Лідскай ра-

ённай бібліятэкі імя Янкі Купалы, Алена Быстрыцкая - намеснік дырэктара Лідскай раённай бібліятэкі імя Янкі Купалы і Станіслаў Суднік - рэдактар лідскага літаратурнага альманаха "Ад лідскіх муроў". Вяла імпрэзу галоўны бібліёграф бібліятэкі Галіна Курбыка, а ўручаў дыпломы і канверты дырэктар бібліятэкі Арцём Мартынаў.

Першую прэмію атрымаў літаратуразнавец, паэт, пісьменнік і драматург, жыхар горада Слонім Сяргей Чыгрын (конкурс жа рэгіянальны) за дзве п'есы для дзяцей, другую прэмію падзялілі паміж Уладзімірам Васько (апаваданні) і Наталляй Тананушка (замалёўкі з

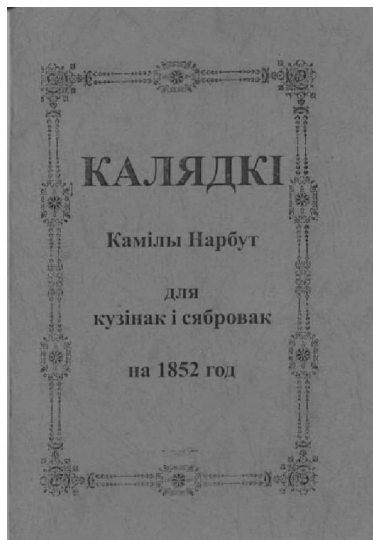

дзяцінства), трэцяя прэмія дасталася Ірыне Маркевіч (вершы) і Станіславе Белагалавай (вершы).

Усе астатнія, хто прымаў удзел у конкурсе, атрымалі падзячныя падарункі.

Разыначкай гэтай цырымоніі традыцыйна з'яўляецца прадстаўленне рэдкага лідскага выдання, якое рыхтуецца спецыяльна да цырымоніі. Раней гэта былі 1-я і 2-я кніжкі тэтралогіі Веры Навіцкай, чыё імя носіць конкурс, кніжачка дзіцячых вершаў Марыі Канапніцкай “Ад вясны да зімы”,

фрагмент успамінаў Альжбеты Табенскай “Мы так хацелі вучыцца”. Сёлета адбылася прэзентацыя кніжачкі вершаў Камілы Юрэвіч з Нарбутаў “Калядкі Камілы Нарбут для кузінак і сябровак на 1852 год”, у якой змешчаны 25 вершаў Камілы Нарбут у перакладзе Станіслава Судніка. Па пэўных прычынах гэтыя кніжкі выдаюцца невялікім накладам, але ў Лідзе іх можна знайсці ў бібліятэцы і Доме Таўлая, ёсць яны ў Нацыянальнай бібліятэцы. Сёлетняя кніжачка разаслана ва ўсе асноўныя бібліятэкі згодна з лістом рассылкі.

Прэмія імя Веры Навіцкай на сёння - як падаецца, адзіная літаратурная прэмія, якая афіцыйна ўручаецца ў Гарадзенскай вобласці. Хаця, вельмі б хацелася памыліцца.

Яраслаў Грынкевіч.

ХІІ Лідскія чытанні

Тэма: "Літаратура і друк на Лідчыне"

16 красавіка 2025 года ў Лідскай раённай бібліятэцы імя Янкі Купалы прайшла навукова-практычная канферэнцыя "ХІІ Лідскія чытанні" на тэму "Літаратура і друк на Лідчыне".

Штогод сталіцай Дня беларускага пісьменства вызначаецца горад, які пакінуў адметны след у гісторыі беларускай зямлі як цэнтр кнігадрукавання і літаратуры, цэнтр асветы і культуры. Трыццаць другое свята Дня беларускага пісьменства сёлета ладзіцца ў Лідзе. Менавіта гэтай тэме была прысвечана навукова-практычная канферэнцыя "ХІІ Лідскія чытанні". На мерапрыемства былі запрошаны мовазнаўцы, настаўнікі, студэнты, крэатывы і іншыя. Падчас работы навуковай канферэнцыі ў чытальнай зале дзейнічалі кніжныя выставы "Узрасло буйным коласам зерне Скарыны", прысвечаная гісторыі кнігадрукавання на Беларусі і "Лідчына літаратурная", прысвечаная пісьменнікам, якія нарадзіліся на Лідчыне, або ўнеслі яркі след у гісторыю старажытнага горада. У літаратурным жыцці горада значнае месца займае літаратурнае аб'яднанне "Суквецце" пры рэдакцыі "Лідскай газеты". Яго ўдзельнікі спрабуюць свае сілы ў паэзіі,

прозе, драматургіі. Яны рэгулярна друкуюцца на старонках раённай газеты і друкуюць кнігі, якія дораць бібліятэцы. Менавіта кнігі-падарункі з уласнымі аўтаграфамі аўтараў былі прадстаўлены на гэтай выставе.

З прывітальным словам выступіла Быстрыцкая Алена Адамаўна, намеснік дырэктара Лідскай раённай бібліятэкі імя Янкі Купалы. Потым з дакладамі выступілі ўдзельнікі канферэнцыі. Беларускі мовазнавец, паэт, празаік, крытык, супрацоўнік Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі Юрый Пацюпа выступіў з дакла-

дам "Вільгельм Пратасевіч як асоба і аўтар паэмы "Суседчык Гавейскі"".

Анашкевіч Наталля, настаўніца рускай мовы і літаратуры ДУА "СШ № 11 г. Ліды" прадставіла краязнаўча-пошукавую работу "Феномен паэта і поэзіі в літаратуре Лідчыны".

Мы ганарымся, што у нашым прыёманскім краі ўпершыню прагучаў мужны голас Петруся Граніта і Васіля Струменя. Горад Ліда стаў важным этапам у жыцці беларускіх паэтаў Валянціна Таўлая і Ніны Тарас. Менавіта гэтай тэме быў прысвечаны даклад Алеся Хітруна "Лідская заходнебеларуская літаратура: Ніна Тарас, Пятрусь Граніт, Васіль Струмень... у фондах ДУ "Лідскі гісторыка-мастацкі музей".

Метадыст аддзела метадычнай і культурна-масавай работы ДУ

"Лідскі раённы цэнтр культуры і народнай творчасці" Ірына Струмкіс раскрыла тэму "Выданне фальклорна-этнаграфічных зборнікаў на Лідчыне".

Студэнты Лідскага каледжа Сабадаха Дар'я і Юхно Марыя выступілі з дакладамі, у якіх асвятлілі тэмы літаратурна-асветніцкай дзейнасці Цёткі і Каруса Каганца, творчасць якіх займае значнае месца ў беларускай літаратуры.

Пісьменнік і краязнавец Станілаў Суднік выступіў з дакладам "Лідская літаратура 1920-1939 гг", у якім раскрыў тэму лідскай польскамоўнай літаратуры.

Валерый Мацулевіч расказаў пра выдатнага журналіста і паэта Алеся Мацулевіча, які ўславіў Лідчыну ў трох зборніках "Леў і ключы", "Горад-карабел", "Бронзавы Гедымін", у дакладзе "Творчасць лідскага паэта, журналіста Алеся Мацулевіча".

Завяршыла мерапрыемства Галіна Курбыка, бібліёграф Лідскай раённай бібліятэкі імя Янкі Купалы дакладам "Кніга беларускі народны арнамент" - рэліквія Лідчыны. Яна пазнаёміла

з кнігай-рарытэтам, падарункам жонкі Янкі Купалы Уладзіслава Францаўны Луцэвіч "Беларускі народны арнамент" 1953 года выдання з дарчым надпісам ад 29 чэрвеня 1956 года, якая захоўваецца ў чытальнай зале бібліятэкі.

*Бібліёграф Лідскай раённай бібліятэкі імя Янкі Купалы
Галіна Раманаўна Курбыка.*

М Е М А Р Ы Я Л

Памяці Тадэвуша Чарнавуса

У суботу, 5 лістапада 2022 года перастала біцца сэрца журналіста "Лідскай газеты", сябра літаратурнага аб'яднання "Суквецце" пры рэдакцыі "Лідскай газеты" Тадэвуша Чарнавуса.

Так, зменшыліся шэрагі ў журналісцкім і літаратурным асяроддзі... Не стала сярод нас Чалавека яркага, адкрытага, смелага. У прынцыпе, такія і павінны быць журналісты. Меў Тадэвуш Вацлававіч і густ у паэзіі. Яго творы друкаваліся ў шматлікіх выданнях. Ён быў на адной назе з тымі, хто ведаў сэнс выказвання "людзьмі звацца". Ён быў шчырым патрыётам сваёй Радзімы... Ужо на пенсіі, у сваёй роднай "Лідскай газеце" ў якасці пазаштатнага аўтара ён вёў рубрыку "Матчына мова: гаворым па-беларуску". Эпіграфам да яе былі, напісаныя ім, такія радкі:

"Кажуць, мова мая знікае...

Вось адзін яшчэ толькі міг.

А па-мойму тут справа такая:

Усё залежыць ад нас саміх... "

Для аўтара гэтых радкоў ён таксама пакінуў важкі след у творчай дзейнасці і ў біяграфіі. Менавіта Тадэвуш Чарнавус быў першым, хто працігнуў мне руку з раённага перыядычнага выдання, даваў парады, вычытваў мае першыя нататкі. Было гэта ўжо ў далёкім 1998 годзе. З тых пор я не

пакідаю сувязі з "Лідскай газетай". Тадэвуш Чарнавус пастаянна наведваўся ў Дом Валянціна Таўлая, прымаў удзел і ў пасяджэннях "Суквецця"... Але ж так і не выдаў свайго зборніка. У першую чаргу ён хацеў пабачыць мой зборнік, нават прапаноўваў свайго знаёмага выдаўца і выдавецтва...

У літаратурна-мастацкім зборніку "Ад лідскіх муроў" № 9 (2016-2019) былі змешчаны яго аўтабіяграфія і вершы.

На жалобнай імшы ў Лідскім Фарным касцёле 9 лістапада прысутнічалі родныя, сябры, супрацоўнікі рэдакцыі "Лідскай газеты", лідскія пісьменнікі.

Пахавалі Тадэвуша Чарнавуса на лідскіх могілках "Зосіна".

Бывай, мой зямляк і настаўнік...

Алесь Хітрун.

УЗЛЕСАК РОДНАГА АКНА

*Светлай памяці
паэта Тадэвуша Чарнавуса
(г. Ліда)*

Узлесак роднага акна
Заўжды на відавоку.
Шапоча клён, шуміць сасна,
І дуб гамоніць збоку.
За чарадой старых бяроз -
Спрадвечнае балота,
Рака, дзе ззяе між нябёс
Жывое срэбра плотак.
Дзітва! Твая віруе плынь.
Была ты сноў калыскай,
Пятляла між ракіт-калін
Ля самай хаты блізка.
Я памятаю, як любіў
Паэт, табой абраны,
За вёскай спеласць жоўтых ніў,
Над рэчкай золак цьмяны.
Дзітва, Дзітва!
Тваіх крыніц
Я слодыч не забыўся.
Калі, схіліўшы голаў ніц,
Тваёй вадой жывіўся.
Ракі змялелай чуйны пульс
Мой слых павек не згубіць.
Я тут настолькі беларус,
Насколькі сэрца любіць
Пясчаны плёс,
Расяны луг,
Надворак з хатай роднай,
Дзе Беларусь, як продкаў дух,
Жыве спакон нязводна.
Ты, як цякла, так і цячэш
У трыснягах і вешці.
І ўдаль нясеш мой ціхі верш -
Працяг жыцця на свеце.

Тут жыў паэт і тут тварыў
На хутары між лесу,
А сёння гэты лес стары
Па ім спявае месу,
Што ад парога па траве
Праз даляглядку млечнасць
Малітвай шчыраю плыве
Ад Рылаўцаў у вечнасць.
Яго сляды не зараслі
На хутары цяністым.
Паэтам жыў ён на зямлі
З душой, як неба, чыстай.
Ды рэхам споведзі радкі
Растаялі, бы крыгі.
Пясняр узлескаў і ракі
Паэзіі вярты
З душы сваёй навакі склаў,
Бо нёс іх, колькі моцы.
І пра радзімы кут спяваў,
Пакуль глядзелі вочы.
Замецены даўнейшы шлях
На хутаранскі неруш.
Бывай, Дзітвы самотны птах,
Бывай, бывай, Тадэвуш.
Асірацела старана.
Лясны пейзаж панылы.
Узлесак роднага акна
"Забыць... не маю сілы".

17.12.2022 г.

*Рылаўцы - вёска ў Дзітваян-
скім сельсавеце Лідскага раёна.*

Дзітва - рака на Лідчыне.

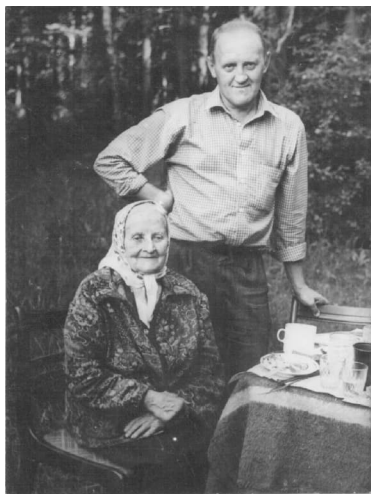
*Вярыгі - жалезныя ланцу-
гі, аковы, якія насілі на цэле рэлі-
гійныя вернікі. // Перан. Тое, што
скоўвае, робіць цяжкім жыццё,
існаванне.*

* * *

Каб любіць Беларусь нашу мілую,
Можна ў розных краях не бываць,
Пра яе, як матулю чуліваю,
Можна песні і дома складаць.
Пра палеткі яе вераснёвыя,
Ля дарог дзе цвітуць васількі,
Дзе рамонкі - дзяўчаты вясковыя,
Што вядуць карагод ля ракі.
Дзе бярозы - красуні зайздросныя, -
Так і хочацца ў прымы пайсці,
Дзе пахучыя ранкі і росныя,
Хоць зімою атаву касі.

Дзе клякочуць натхнёна,
бы моляцца,

Сімвал нашай Айчыны - буслы,
Дзе ў Белае Вежы ваколіцах
Здабылі сваё месца зубры.
Не ў сытай Еўропе, Амерыцы,
Дзе мераюць шчасце грашмі,
А ў нас - Беларусі - бо вераць нам,
Бо заўсёды былі мы людзьмі.
Выйду ў поле ляноў сінявокае,

Акрыяю душой на ляту,
З фарбаў родных,

як неба шырокае,

Я вяночак каханай спляту.

Птушкай лёгкай ўзлячу

ў паднябессе я,

Агляджу і прасторы, і край,

І ніякім вятрыскам-кудзеснікам

Не зманіць мяне ў казачны рай.

А як зб'юся з дарогі няроўнае,

З туманамі ў вырай зляту,

Я дарогу дадому нялёгкаю,

Як і птушкі, па зорках знайду.

Наталюся я роднаю моваю -

Беларускай, якую люблю,

І, заместа гарэлкі вясковае,

Я з крынічкі гаючай пап'ю.

Ты даруй мне, матуля шаноўная,

За мае і чужыя грахі,

Што збіваўся з дарогі няроўнае

І рабіў мо не тыя кругі.

...Долар сёння ў вялікай пашане,

Толькі роднага ў ім не знайду,

А за Белую Русь - буду ў храме я -

Беларускі рубель пакладу!

Тадэвуш Чарнавус.

На ўспамін Алеся Мацулевіча

2 снежня 2023 г. па Лідзе разляцелася жалобная вестка. Не стала кіраўніка літаб'яднання "Суквецце", паэта і журналіста Алеся Мацулевіча. Тызень назад здарыўся абшырны інфаркт. Пасля двух дзён у рэанімацыі Алеся перавялі ў кардыялогію, ён адзваніўся ўсім знаёмым, што ідзе на папраўку. Але...

Алесь Мацулевіч нарадзіўся 19 студзеня 1981 года ў Лідзе. Скончыў Лідскае педагагічнае вучылішча (2000), Берасцейскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна (2005, філалагічны факультэт).

Журналісцкую працу пачаў у незалежнай газеце "Тэлескоп" (рэдактар С. Суднік). Пасля закрыцця "Тэлескопа" перайшоў у дзяржаўную "Лідскую газету". Праз увесь час супрацоўнічаў з газетамі "Наша слова" і "Наша слова.pdf". Пісаў у гэтыя газеты пад псеўданімам Аляксей Круповіч.

Вершы Алеся Мацулевіча друкаваліся на старонках "Лідскай газеты", у літаратурна-мастацкіх часопісах "Ад лідскіх муроў" і "Верасень", у калектыўных зборніках. Песня на верш "Роднаму гораду" (кампазітар - Аляксандр Якіменка, г. Астравец) прагучала ў час святкавання 690-годдзя Ліды (2013). Верш "Купалле" прагучаў у эфіры Беларускага тэлебачання, у праграме "Добрай раніцы, Бела-

русь!" (2017). Алесь Мацулевіч - пераможца III адкрытага рэгіянальнага конкурсу імя Веры Навіцкай "Дарослыя - дзецям" (2018). Аўтар кніг паэзіі "Леў і ключы" (2015) і "Горад-карабель" (2019), "Бронзавы Гедымін" (2024). З 2019 года - кіраўнік літаратурнага аб'яднання "Суквецце" пры рэдакцыі "Лідскай газеты". З таго ж года з'яўляўся ўдзельнікам народнага аматарскага аб'яднання "МузАльянс" Палаца культуры горада Ліды.

Жалобная імша адбылася ў Слабадскім касцёле г. Ліды.

Пахавалі Алеся Мацулевіча на могілках вёскі Цябы Лідскага раёна.

Светлая табе памяць, Паэце!

Творчасць Алеся Мацулевіча на прыкладзе некаторых, выбарачна ўзятых твораў

Даклад на XII Лідскіх чытаннях

Алесь Мацулевіч (Аляксандр Іосіфавіч Мацулевіч) нарадзіўся 19 студзеня 1981 года ў Лідзе. Скончыў Лідскае педагагічнае вучылішча (2000 г.), Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С.Пушкіна (2005 г., філалагічны факультэт). Працаваў у рэдакцыі "Лідскай газеты". Друкаваўся ў рэспубліканскім, абласным і раённым друку. Аўтар кніг паэзіі "Леў і ключы"(2015г.), "Горад-карабель" (2019г.), "Бронзавы Гедымін"(2023) - 3-ая, нажаль, пасмяротная кніга Алеся.

З чэрвеня 2019 г. з'яўляўся кіраўніком літаратурнага аб'яднання "Суквецце" пры рэдакцыі "Лідскай газеты".

На напісанне вершаў яго натхняла слаўная і багатая на розныя падзеі гісторыя г. Ліды і роднага Беларускага краю. Паспрыяў напісанню твораў і нямалы досвед журналісцкай працы. У паэзіі Алесь цаніў шчырасць, свежасць і адточанасць рыфмаў, бездакорнасць рытмікі, навізну тэмы і яе падачы.

Кожны з трох зборнікаў Алеся Мацулевіча можна ўмоўна раздзяліць на дзве часткі: "мінулае" і "сучаснасць". Я прапаную засяродзіць сваю ўвагу менавіта на гістарычных творах аўтара.

Першая кніга "Леў і ключы" па словам паэта заклікае лідзян, каб яны шанавалі свой горад, з годнасцю называлі яго мілагучнае імя, не лічылі "шэрай, адсталай правінцыяй", ганарыліся ім:

Ганарыся, нос уверх

Задзяры, лідзянін:

Атрымала Ліда герб -

Шчыт са львом, з ключамі!

Многія творы ў зборніку прысвечаны падзеям часоў ВКЛ і Рэчы Паспалітай. Сярод іх, акрамя вершаў, заснованых на гістарычных фактах, прысутнічаюць і вершы-паданні. Такімі з'яўляюцца "Паданне аб арліным гняздзе" і "Паданне аб пакінутай варце". У апошнім апавя-

даецца пра жменьку вартавых, пакінутых на сценах замка князем-уцекачом "крыжакам на разарванне", якія палічылі за лепшае аддаць сваё жыццё, але не пусціць унутр ворага:

*У тым баі ўся варта палягла,
Ды ў замак вораг так і не прабраўся...
Паданне ходзіць: прывід ваяра
На сценах замка з тых часоў застаўся.*

Няхай гэта толькі чыясьці фантазія, не падмацаваная доказамі, але яна яскрава сімвалізуе мужнасць і самаахвярнасць, праяўленыя лідзямі ў розныя часы пры барацьбе з непрыяцелем.

Перамозе над грознымі крыжакамі значна паспрыяла такая падзея, як Востраўскае пагадненне 1392 г.:

*За хмары перастаў хавацца
Твар сонца міру залаты,
Таму што ў Востраўскім палацы
Мір заключылі два браты.*

Сапраўды, пагадненне паміж стрыечнымі братамі Вітаўтам і Ягайлам паклала канец братазбойчай вайне, узмацніла ВКЛ і дазволіла яму разам з саюзнікамі разграміць Тэўтонскі Ордэн пад Грунвальдам у 1410 г.:

*Каб з ордэнам моцным пакончыць,
Махалі яшчэ і яшчэ
Мячамі... Да захаду сонца
Быў ордэн разгромлены ўшчэнт.*

Дарэчы, і лідская харугва таксама ўдзельнічала ў гэтай слаўнай бітве.

Ёсць у першым зборніку і паэмы. Адна з іх, "Ліда", гэта легенда-казка, разлічаная на шырокае кола чытачоў. У ёй расказваецца пра заснаванне нашага горада князем Гедымінам, які загадаў пабудаваць мураваны замак ад нашэсця крыжакоў. Гедымін тут - мудры і дальнабачны палітык, які дбаў аб узмацненні ВКЛ. У паэме мы бачым станаўленне і рост Ліды ад моманту заснавання, калі яна толькі "ў глушы жыцця кавалак", да нашых дзён, калі аўтар па праву любуецца хараством свайго горада:

*Над заводамі, дамамі -
Неба мірнага блакіт.*

*Сонца замка гладзіць камень,
Дакранеца да ракі,*

*Дакранеца да будынкаў,
Да асфальтавых дарог,
Да палацаў, міні-рынкаў,
Да дагледжаных двароў.*

У другі зборнік "Горад-карабель" акрамя гістарычных вершаў пра Ліду ўвайшлі творы, прысвечаныя гістарычным асобам агульнаацыянальнага маштабу. Гэта цыклы вершаў "Касцюшкавы ўніверсітэты" і "Галерэя тытанаў".

"Касцюшкавы ўніверсітэты" - гэта шэраг не звязаных паміж сабою вершаў пра вядомага начальніка паўстання 1794 года ў Польшчы, на Беларусі і Літве Тадэвуша Касцюшку. Аўтар сам ужываецца ў гэтую трагічную і гераічную эпоху, каб паказаць нам яго вучобу і ўзмужанне, няшчаснае каханне, удзел у барацьбе за незалежнасць Злучаных Штатаў, паразу ў паўстанні і палон, і апошняе жаданне - вызваленне ад прыгону сялян у радавым маёнтку, якое так і не было здзейснена. На працягу ўсяго цыклу Касцюшка раскрываецца нам як асоба: "*З характарам ён забіяцкім, з пчалінай шчырасцю ў вучобе*", "*Мастак Тадэвуш здольны, адукаваны ён*", "*Ён Штатаў грамадзянінам стаў ганаровым*". Як мы бачым з вышэй напісанага, Тадэвуш Касцюшка быў неардынарным і таленавітым чалавекам, вартым таго, каб і праз стагоддзі паэты ўзгадвалі яго імя.

"Галерэя тытанаў" паказвае нам знакамітых людзей Беларусі, асветнікаў, паэтаў розных эпох:

*Адам з Вікенціем, паэты...
Францішак з Полацкага краю...
Я вершаваныя партрэты
Тытанаў даўніны ствараю.*

*Пишу Кірылу, Ефрасінню...
Пишу Тадэвуша ў палоне...
Пишу партрэты - і краіны
Ў партрэтах паўстае былое...*

"Цвёрдасць бронзавага помніка праявіла Лідчына ў змаганні з

ворагам у гады Вялікай Айчыннай вайны і нямецкай акупацыі. І пра гэта трэба помніць, гэта неад'емная частка нашай гістарычнай памяці...". Вось словы з аўтарскага ўступу да трэцяй кнігі Аляксандра Мацулёвіча "Бронзавы Гедымін". І, сапраўды, амаль палова зборніка адведзена аўтарам пад ваенную тэму.

Першы раздзел кнігі "Ішла вайна Айчынная" - свайго роду вершаваны летапіс падзей 1941-1945 гадоў на Лідчыне. Тут адлюстраваны і акупацыя немцамі нашага краю, і масавае знішчэнне акупантамі мірнага насельніцтва, і падпольны, і партызанскі рух, і доўгачаканае вызваленне Ліды, і некаторыя больш познія падзеі.

Значнае месца адвозіць Алесь Мацулёвіч у першым раздзеле кнігі апісанню зверстваў нямецка-фашысцкіх акупантаў. Тут мы бачым і здзекі над ваеннапалоннымі:

*Палоннымі немец кіруе,
Выносіць уцеклым прысуд.
Галодныя, бульбу сырую
Палонныя прагна грызуць...*

*"Шпарчэй жа, сабака, рабі ты!" -
Нямецкі скамандаваў пан.
Ядоўцавай палкай пабіты,
Палонны зняможаны ўпаў.*

І масавыя расстрэлы камсамольцаў, вайскоўцаў, яўрэяў, цыганоў. Сялец, Агароднікі, Беліца, Ліда - вось далёка не ўсе месцы, дзе карнікі пакінулі на сабе "пляму ганьбы", якую ім ніколі не змыць:

*Свінцом фрыц палівае
Яўрэяў, цыганоў -
Іх жыцці абрывае
Агнём, агнём, агнём...*

*Абарваліся жыцці
Пад кіпцямі звяроў -
Ты пляму не адчысіш
І не адмыеш кроў!*

Гераічна і пафасна апісвае паэт у сваім зборніку змаганне са змеем-фашызмам. Нібыта кадры дакументальнай хронікі тых гадоў

прадстаюць прад нашымі вачамі падрыў падпольшчыкамі Лідскай электрастанцыі на акупаванай немцамі тэрыторыі, незвычайная партызанская пасяўная, бой за Ліду ў "галавакружным тэмпе", абарона маста цераз Дзітву Сяргеем Балгарынам, які і "адзін у полі воін". Адлюстраваны тут і подзвіг воінаў-чыгуначнікаў, і важная роля газеты "Уперад" (папярэдніцы "Лідскай газеты") у барацьбе з ворагам і набліжэнні Перамогі.

Для большай мастацкай выразнасці аўтар выкарыстоўвае і вершы-заклікі, і, нават, такі распаўсюджаны жанр народнай творчасці, як прыпеўкі:

*У кулак-атрад зліваюць
Партызанаў-волатаў.
Партызаны падрываюць
Эшалоны ворагаў.*

*Партызан - падполлю сябар,
Вораг акупацыі -
Па руках дае няслаба
"Найвышэйшай нацыі".*

З цеплынёй, любоўю і павагай адзваецца аўтар аб нашых байцах за Айчыну: *"арлінае племя"*, *"адважны Бацькаўшчыны сын"*, *"бравая армія-скала"* - вось якія эпітэты адрасуе ён ім. Цікавым таксама з'яўляецца параўнанне Чырвонай Арміі з грознай мачаліцай, здольнай адцерці гразь фашызму з цела Радзімы.

Пасля знаёмства з кнігамі Алеся Мацулёвіча перад намі паўстае пытанне: "А навошта аўтар ажыўляе постаці гісторыі ў сваіх творах?" Адказаць хочацца вядомай фразай: "Нацыя, якая не ведае свайго мінулага, не мае будучага". Каб не быць "тугэйшымі", мы павінны ведаць выбітных дзеячаў і герояў сваёй гісторыі, памятаць іх і ганарыцца імі. А таксама павінны быць удзячны такім людзям, як Алесь Мацулёвіч, дзякуючы руплівай працы якіх *"часу праятае замяць, памяць застаецца вам"*.

Выкарыстаная літаратура:

1. А. Мацулёвіч "Леў і ключы";
2. А. Мацулёвіч "Горад-карабель";
3. А. Мацулёвіч "Бронзавы Гедымін".

Мая малая радзіма

Малая радзіма мая -
вялікая, слаўная Ліда,
з якою я сэрца спаяў,
з якою душа мая зліта.

Радзіма малая мая -
дзе замак часоў Гедыміна
глядзіцца, калісьці ваяр,
у люстра азёрнае мірна.

Малая радзіма мая -
дзе ціхая рэчка Лідзейка
віецца, нібыта змяя;
дзе "лакi", "малочка", "ліцейка"...

Радзіма малая мая -
дзе шмат прадпрыемстваў працуе.
Вядомая ў многіх краях
прадукцыяй Ліда-красуня.

Малая радзіма мая -
дзе высіцца з бронзы Скарына...
Я Ліду гатовы абняць,
бо сэрца яна пакарыла.

Радзіма малая мая,
прыгожая, мілая Ліда,
я сэрца з табою спаяў,
з табою душа мая зліта!

Міска грэчкі і кубак кісялю

*У першыя месяцы сваёй дзейнасці Лідскі камбінат харчовых
канцэнтратаў пастаўляў кашы для патрэб частак 3-га
Беларускага фронту. Захаваліся ўспаміны былой работніцы
прадпрыемства Соф'і Фёдараўны Купчанкі аб тым, як у адным з
цэху камбіната сустрэкалі Новы 1945 год.*

За вокнамі зіма лютуе.
Па добрым леце паўздыхаўшы,
дзяўчаткі моўчкі, уручную
ўпакоўваюць брыкеты кашы.

Той кашы партыю буйную
адправяць для патрэб часцей.
У цэху чысціня пануе.
Халацікі - за снег чысцей.

Не спыніцца работы ход.
Працуюць жвава ды заўзятая...

"Дзяўчаткі, сора Новы год!
Давайце святкаваць, дзяўчаты!"

Яны бяруць па місцы грэчкі,
бяруць па кубку кісялю.
Пакінулі хвіліны-рэшткі
44-га Зямлю.

На цэхавым стаіць парозе
Год 45-ы, юны, мажны.
Рассаджваюцца на падлозе
адна каля адной. Як смачна!

Дзяўчаткі, сеўшы на падлогу,
ядуць з вялізным апетытам,
за хуткую п'юць Перамогу
над злом - фашыстам і бандытам.

Яны за мірнае п'юць неба,
яны за светлае п'юць заўтра,
за тое, каб над нівай хлеба
спявала птушка, сонца ззяла.

Адна другую віншавалі,
і плакалі, і абдымалі,
і кашку грэцкую жавалі,
і кубкі кісялю ўздымалі...

Еш грэчку, конаўку ўзнімай
ды сустракай Год 45-ы,
які вядзе чаканы Май,
фашызм растоптвае пракляты!..

Франтавыя ластаўкі

З этыкетак тоненькіх,
для пісання годненькіх,
для бацькоў, для Насценькі -
пісьмы-трохвугольнікі,
франтавыя ластаўкі.

Цяжкасці з папераю,
цяжкасці з канвертамі,
ды салдаты ўмеляя,
як абгортку белую
прыстасоўваць, ведалі.

Пішуць на газетачках,
на мяшках з паперачкі
для любімых дзетачак,
для каханай Светачкі,
для каханай Верачкі.

"Прывітанне, родныя!..
Мы тут не галодныя -

кормяць нас, як волатаў...
Маю ўзнагароды я...
Помсціць буду ворагам!.."

Тыл чакае "ластак" ...
Пісьмы перачытваюць:
мужа, сына, братава.
Ліст чаканы радаваў
у вайну Айчынную.

Ліст з радкамі роўнымі.
Ліст радкі запоўнілі
тых, хто Май выкоўвалі.
Словы ўсе запамнілі.
Пісьмы ўсе захоўвалі.

Над сынамі, дочкамі,
з крыламі-лісточкамі,
спісанымі роднымі,
"ластаўкі" з радочкамі,
а не з пер'ем "лёталі".

Гуканне вясны

Зіму перачакалі мы,
пражылі, перазімавалі,
намучыліся ад зімы -
і па вясне засумавалі.

На ўсё мы згодныя! Прыходзь
з блінамі, шашлыкамі, юшкай!
Цябе мы будзем сустракаць
усёю чарадою дружнай!

З палону вызвалена ты.
Прыедзь з латкамі і са слупам
на сонечным кані гнядым
прыгожаю дзяўчынай любай!

Бы дзідай, слупам снег гані,
што сыпле, камякамі валіць!
Прымчы дзяўчынай на кані!
Мы па табе засумавалі!

На табе складаю вершы

Прысвячэнне роднай мове

Вочы, музаю гарыце,
бачачы кастэля вежы!
Муза-беларуска прыйдзе -
на табе складаю вершы.

Ты - раса. Расінкі - словы.
Верш па капельцы складаю,
зaduменна суплю бровы...
Твор, бы кубак сырадою.

Заклік партызан да бою
на табе дзядамі чуўся...
Радуюся я з табою.
Я з табою і нуджуся.

Родная, з табою маю
пачуццё сяброўства-локця,
за цябе я паднімаю
келіх беларускіх слоўцаў!

Чулася і закліканне
Багушэвіча Францішка...
Быццам хтосьці лекі капне.
Ты - гаючая расінка.

Ручкаю (пегас у пене)
вежы ў вершах раствараю,
адчуваю час натхнення,
вершы на табе ствараю.

"Донарскі матэрыял"

Памяці малагавых ахвяр фашызму прысвячаецца

Пыл узялі санмашыны колы.
Гул матора цішыню ўзрываў.
А ў будынку Споркаўшчынскай школы
дзеці - "донарскі матэрыял".

Афіцэры-медыкі з машыны
выйшлі - і выстройваюць дзяцей.
Позірк іх драпежніцка-птушыны
ўважліва "матэрыял" глядзеў.

Адабралі некалькіх. Павезлі.
Фрыцам раненым патрэбна кроў.

Хто застаўся - мокры нос павесіў,
калаціўся ўвесь, усхліпваў, роў.

Дзецям ноччу жудаснай не спіцца -
уяўляе беднае дзіцё,
як павук са свастыкай на спінцы
з сініх вен высмоктвае жыццё,

як ахвярам тыкаюць у грудзі,
як вядуць дзяцей да санмашын...
З сініх вен-рачулак Беларусі,
крыважэрны, піў жыццё фашызм...

Беларуская азбука

Бяру, як першакласніца,
для вучняў кнігу ў рукі я.
У гэтай кнізе - АЗБУЦЫ -
ёсць словы беларускія.

Акуляры носіць тата,
а пад пахай кніг багата.

Боты ў слоту абуваю,
бо на вуліцы бываю.

Варштат - такі рабочы столік.
Вішчыць піла - працуе Толік.

Гадзіннік вымярае час,
гуляць пакліча боем нас.

Дзягай тата не карае,
ды на словах дакарае.

Ежу мама гатавала,
Еве з Дзімам падавала.

Ёгурты ядуцца лыжкай.
Ёсць жа апетыт у Грышкі!

Жменю семачак бяру,
жніўня ўспомніўшы пару.

Запалкі не цацка -
запомні, дзіцятка!

Істужкі ў косках
Ірышкі-стракозкі.

Канапа - мэбля для ляжання.
Крыху падрэмле з лялькай Жанна.

Ляльку Маня прычасала,
любай маме паказала.

Малпа - цацка смешная,
мілая, прыкметная.

Насоўкай вытру смаркачы.
Няёмка без насоўкі і ўначы!

Одум думкі засяроджвае.
Оля - шахматыстка моцная!

Парасоны ў дождж ратуюць
Полю, Толю ды матулю.

Рыдлёўка - каб капаць зямлю.
Работу з татам падзялю.

Слоік соку на сталё.
Сок бяроза нам дае.

Тынкам пакрывае сцены
тата наш, работнік цэнны.

Усходы для пад'ёму служаць
усім, хто з ліфтамі не дружыць.

Фарбаў падабраўшы восем,
Федзя намалюе восень.

Хусцінка куплена пуховая.
Хадзі ў ёй, Каценька, здаровая!

Цацак шмат купілі Дзіму.
Цэлы дзень гуляе з імі.

Чаравікі пыльныя
чышчу ваксай пільна я.

Шкарпэткі вяжучы Марусі,
шчыруе ўвечары бабуса.

Электрапрасам спорна маці
Эльвірына адзенне гладзіць.

Юшку смачную мы бачым.
Юрка ўдачна парыбачыў!

Яешню з яек печаных
Яніна ела ўвечары.

Ура! Буквар няхітры
нямарна брала ў рукі я!
Я ведаю і літары,
і словы беларускія!

Горад-карабель Песня

Да 700-гадовага юбілею горада Ліды

Рыхтуешся свой восьмы век
ты, Ліда, сустрэкаць,
у новы юбілей плывеш.
Гадоў цячэ рака.

Плыві, мой горад-карабель,
без меляў, без штармоў,
квітней, будуйся, харашэй!
Хай будзе больш дамоў!

Прыпеў

*Плыві, ідзі ў год-юбілей
з паднятай галавой!*

*Няма мне горада мілей,
чым мілы горад свой!*

Рыхтуешся 700 гадоў
ты, Ліда, адзначаць,
упэўненай ідзеш хадой
дарогай з назвай "час".

Упэўнена ты, горад, кроч
без розных перашкод!
Спачынак хай прыносіць ноч
і плён - дзень-пераход!

Прыпеў

Памяці Антона Піліпчыка

*14 чэрвеня ў Бярозаўцы Лідскага раёна памёр сябар
лідскага літаб'яднання "Суквецце" Антон Піліпчык*

Антон Сямёнавіч Піліпчык нарадзіўся ў 1948 годзе ў вёсцы Сухары Шчучынскага раёна. Скончыў журфак БДУ і аддзяленне друку, радыё і тэлебачання МВПСШ. Працаваў у рэдакцыях шчучынскай, астравецкай раённых газет, а з кастрычніка 1979 года па лістапад 2014-га - у іўеўскай раёнцы. Вершы друкаваліся ў раённым друку і абласной газеце "Гродзенская праўда", штогодніку "Галасы", у рэспубліканскіх выданнях: "Чырвоная змена" і "Беларуская ніва", часопісе "Беларусь", у зборніку "Ад лідскіх муроў". У перыядычным друку змяшчаліся таксама гумарэскі і апавяданні. У прыватнасці, у газеце "Звязда" былі навукаваны такія творы, як "Кампенсцыя" і "Амністыя", у газеце "Рэспубліка" - "Патрапаны "Масквіч", у альманаху "Вожык" - "Хведараў бізнес". У 2015 годзе Антон Сямёнавіч Піліпчык стаў фіналістам другога абласнога конкурсу рукапісаў імя Цёткі (А. Пашкевіч). Адзін з суаўтараў калектывных зборнікаў "Іўеўшчына

літаратурная" (2014) і "У прыгаршчах Айчыны" (2015). У апошні час жыў у г. Бярозаўцы Лідскага раёна Гарадзенскай вобласці. Пісаў на беларускай мове. Аўтар зборнікаў вершаў "Лятуць восені, зімы, як і вёсны, і леты..." (2018), "Безбярэжка" (2020), кнігі прозы "Пакуль сонейка ззяе..." (2019).

Пахавалі паэта на Шчучыншчыне.

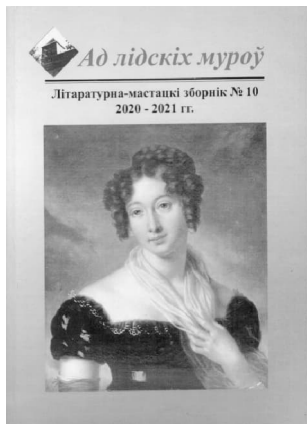
Светлая памяць.

*Успых пачуцця патушан ліха...
І змоўкнуў на паўноце мой баян...
Не дачытана цікавейшая кніга,
не даспяваны восеньскі раманс...*

Антон Піліпчык.

К Н І Г А П І С

У красавіку 2022 года ў Лідзе Прыватнае прадпрыемства “Пружмень” выдала Наваградскі літаратурны альманах **“Стольны град”** № 2. 208 ст., 150 ас. Укладальнік: Святлана Абдулаева. Рэдактар: Станіслаў Суднік.

21 ліпеня 2022 года адбылася прэзентацыя дзясятага літаратурна-мастацкага зборніка "Ад лідскіх муроў", які выйшаў у выдавецтве "Пружмень". У зборнік увайшлі творы і артыкулы, напісаныя, надрукаваныя або перакладзеныя ў асноўным у 2020-2021 гадах. Наклад зборніка - 110 асобнікаў. 524 ст.

У канцы снежня 2022 года выйшла кніга Наталлі Анашкевіч **"В калейдоскопе школьных дней"**, прысвечаная шырокай і разнапланавай дзейнасці аўтара як класнага кіраўніка ў СШ № 11 г. Ліды і ўяўляе сабой настольную кнігу, практычны дапаможнік для класных кіраўнікоў і проста добрую памяць для выпускнікоў адзінацатай школы.

У сакавіку 2023 г. выйшла кніга Марозавай С. В. **“Людзі культуры Гродзеншчыны: Леанід Лаўрэш”** (Гродна : ЮрСаПрынт, 2023. - 64 с. ISBN 978-985-7257-40-9).

Кніга прысвечана біяграфіі, радзоду, даследчай і творчай дзейнасці беларускага пісьменніка, даследчыка гісторыі Беларусі, буйнога лідскага краязнаўца Леаніда Лявонцьевіча Лаўрэша.

У пачатку красавіка 2023 года ў Лідскай раённай бібліятэцы адбылася прэзентацыя дэбютнай кнігі лідскай паэткі Ганны Гайдукевіч **“З душой і жартам”**.

20 траўня 2023 г. пісьменнік Леанід Лаўрэш прэзентаваў сваю новую кнігу **“Інстынкт пазнання. Нарысы з гісторыі адукацыі ў горадзе Ліда”** (Лаўрэш, Л.Л. *Інстынкт пазнання. Нарысы з гісторыі адукацыі ў горадзе Ліда* / Л.Л. Лаўрэш - Гродна : ЮрСаПрынт, 2023. - 192 с.).

21 чэрвеня 2023 года ў рамках чарговага пасяджэння літаратурнага аб'яднання "Суквецце" ў канферэнц-зале Лідскай раённай бібліятэкі імя Янкі Купалы адбылася прэзентацыя новай, ужо восьмай па ліку, кнігі аднаго з найстарэйшых і самых аўтарытэтных пісьменнікаў Лідчыны Уладзіміра Гаўрылавіча Васько **"Неабдымнае"**.

18 кастрычніка 2023 года ў Лідскай раённай бібліятэцы імя Янкі Купалы прайшла прэзентацыя кнігі Тарэзы Смольскай **"Няхай новыя песні пра Ліду складаюць..."**. Гэты зборнік вершаў - дар роднаму гораду да 700-гадовага юбілею, вершаванае прызнанне ў любові, напісанае сэрцам.

22 кастрычніка 2023 года ў аграмястэчку Дворышча адбылася прэзентацыя кнігі **"Мінулае і сучаснае Дворышча"** пад аўтарствам пробашча Тракелькага касцёла ксендза Юрыя Бяганскага. Падчас прэзентацыі, якую падрыхтавалі супрацоўнікі філіялаў "Інтэграваная бібліятэка агрм. Дворышча" і "Дварышчанскі Дом культуры", успаміналіся гістарычныя вехі жыцця і развіцця Дворышча.

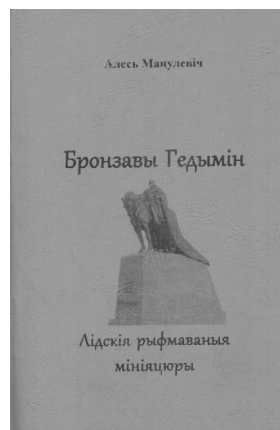
У Лідзе ў выдавецтве “Пружмень” выйшаў 2-гі выпуск літаратурна-мастацкага зборніка **“Нясвіжскі ўток”**. У зборнік уключаны выняткі з творчага даробку нясвіжскіх літаратараў за 2018 - 2023 гг. 319 ст. Укладальнік: Валянціна Шчарбакова.

Рэдактар: Станіслаў Суднік.

20 снежня 2023 года ў канферэнц-зале Лідскай раённай бібліятэкі імя Янкі Купалы прайшла прэзентацыя кнігі педагога, журналіста, краязнаўцы Наталлі Анашкевіч **“Герб горада Ліды - гісторыка-геральдычны помнік Беларусі”**.

На сустрэчы літаратурнага аб'яднання “Суквецце” пры “Лідскай газеце” 24 студзеня 2024 года ў Лідскай раённай бібліятэцы імя Янкі Купалы прайшла прэзентацыя кнігі Аляксандра Іосіфавіча Мацулевіча **“Бронзавы Гедымін: лідскія рыфмаваныя мініяцюры”**. На вечар памяці паэта і журналіста прыйшлі сваякі, сябры, пісьменнікі і паэты, усе тыя, хто яго добра ведаў і шанаваў. Успаміналі таленавітага журналіста яго калегі: Кацярына Серафіновіч, Станіслаў Суднік, Алена Несцерава, Ганна Гайдукевіч, Уладзімір Каспяровіч.

8 лютага 2024 года падчас мерапрыемстваў да 110 годдзя з дня нараджэння Валянціна Таўлая адбылася прэзентацыя зборніка **"Мелодыі памяці"**, на старонках якога знайшлі месца ноты кампазітара Леаніда Шурмана на вершы Валянціна Таўлая, вершы паэта, напісаныя ў Лідзе, а таксама прысвечэнні яму ад мінулых і сучасных паэтаў, адзін з варыянтаў інсцэніраванага апаведу і інш. (Ліда, "Пружмень", 2024, 116 ст. Укладальнік Алесь Хітрун. Рэдактар Станіслаў Суднік.)

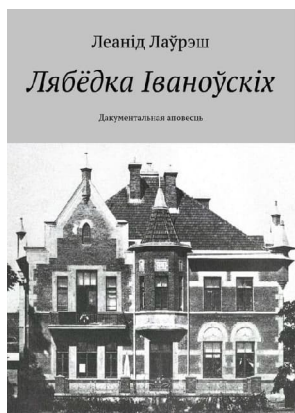

У чэрвені 2024 года выйшла 14-я кніга Леаніда Лаўрэша **"Як горад Ліда ўвайшоў у XX стагоддзе. Пошта, чыгунка, кіно, электрычнасць і першыя аўтамабілі"**, 150 с.

21 жніўня ў Лідскай раённай бібліятэцы імя Янкі Купалы ў рамках паседжання аматарскага аб'яднання "Суквецце" пры рэдакцыі "Лідскай газеты" прайшла прэзентацыя кнігі Наталлі Анашкевіч **"Мае класныя спадарожнікі"**.

18 верасня 2024 года ў Лідскай раённай бібліятэцы імя Янкі Купалы ў рамках паседжання аматарскага аб'яднання "Суквецце" пры рэдакцыі "Лідскай газеты" адкрылася выстава акварэлі і графікі Алены Мікалаеўны Несцеравай, і прайшла прэзентацыя яе кнігі **"Адмысловы выраб - вершы"**. Гэта першая кніга аўтара.

У канцы верасня 2024 года ў выдавецтве "Ridero" выйшла электронная кніга Леаніда Лаўрэша **"Лябёдка Іваноўскіх"**.

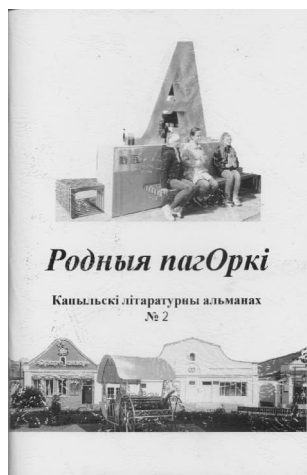
Гэта аповесць пра маёнтак Лябёдка Іваноўскіх, месца, дзе ў адной сям'і выраслі і сфармаваліся выдатныя дзеячы трох суседніх народаў: беларускага, польскага і летувіскага. Беларуса Вацлава Іваноўскага, які быў цэнтральнай фігурай у справе адраджэння нашай радзімы, выгадала Лідская зямля і яго родная Лябёдка.

У кастрычніку 2024 года Выйшла ўнікальная кніга Леаніда Лаўрэша і Галіны Лаўрэш **"Там, дзе спыніўся час.... Лідскія гістарычныя некропалі"**, 222 с.

28 лістапада 2024 года ў Капыльскай раённай цэнтральнай бібліятэцы імя А. Астрэйкі адбылася прэзентацыя зборніка вершаў самадзейных капыльскіх паэтаў, удзельнікаў літаратурнага аб'яднання "Вясёлка", "Родныя пагоркі" № 2.

Капыльскі літаратурны альманах № 2 "Родныя прагоркі" выйшаў у выдавецтве "Пружмень", г. Ліда. Рэдактар Станіслаў Суднік.

У пачатку снежня 2024 года “Віленскія ўспаміны доктара Юльяна Цітыюса з дадаткам Уладзіслава Талочкі” (укладальнік і перакладчык Леанід Лаўрэш) выйшлі ў выдавецтве Ridero, 2024. 68 с.

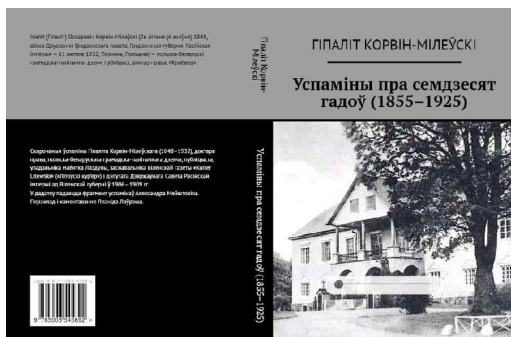

У канцы снежня 2024 года ў лідскім выдавецтве "Пружмень" выйшаў з друку слоніўскі літаратурны альманах "Паланэз". Гэта ўжо другі выпуск, а першы з'явіўся ажно пяць гадоў таму.

Укладальнік Сяргей Чыгрын.
Рэдактар Станіслаў Суднік.

Напрыканцы 2024 года з друку выйшла новая кніга прозы, вершаў і баек лідскага пісьменніка Уладзіміра Васько. Кніга мае прыгожую назву - **"Салаўіная радасць"**.

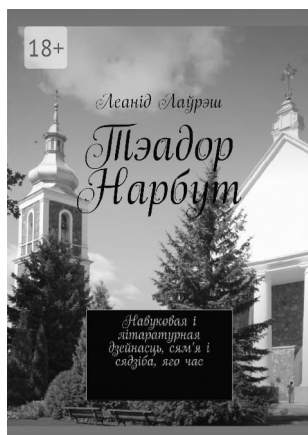
У лютым 2025 года выйшла кніга ска-
рочаных успамінаў:
**"Корвін-Мілеўскі
Гіпаліт. Успаміны пра
семдзесят гадоў (1855-
1925)"**. Ridero, 2025. -
276 с.

Перакладчык і
выдавец кнігі Леанід
Лаўрэш.

2 красавіка 2025 года ў Лідскай раён-
най бібліятэцы імя Янкі Купалы ва ўтульнай,
прыхільнай, творчай атмасферы адбылася
прэзентацыя другога персанальнага зборніка
вершаў Алы Юшко **"Ларчык з сакрэтам"**.

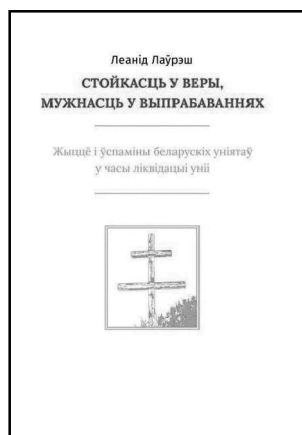

16 красавіка 2025 года ў Лідскай раённай бібліятэцы імя Янкі Купалы адбылася прэзентацыя кніг Людмілы Краснадубскай **"Заранкавы край"** і **"Яшчэ адзін дзень"**. Адрасу дзве кнігі прадставіла на суд чытачоў лідская паэтка Людміла Краснадубская ў год, калі Ліда стала сталіцай беларускага пісьменства.

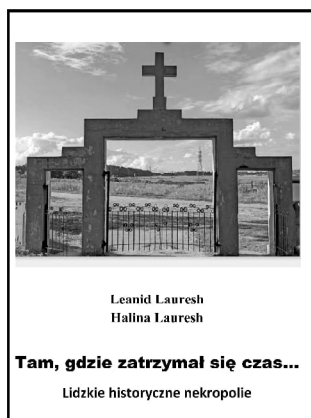

У красавіку 2025 года ў выдавецтве Ridero выйшла кніга Леаніда Лаўрэша **"Тэадор Нарбут. Навуковая і літаратурная дзейнасць, сям'я і сядзіба, яго час"**.

У пачатку траўня 2025 года Грэка-каталіцкая парафія Святапакутніка Язафата ў г. Полацку выдала кнігу Леаніда Лаўрэша **"Стойкасць у веры, мужнасць у выпрабаваннях : Жыццё і ўспаміны беларускіх уніятаў у часы ліквідацыі уніі"**. У кнізе 326 старонак. Навуковы рэдактар: Святлана Валянцінаўна Марозава, доктар гістарычных навук, прафесар.

28 траўня 2025 года ў Лідскай раённай бібліятэцы імя Янкі Купалы прайшла прэзентацыя кнігі Таццяны Сямёнавай "Паэзія маёй душы".

У чэрвені 2025 г. ў Варшаве ў выдавецтве Sowa sp. z o.o. выйшла кніга Леаніда Лаўрэша і Галіны Лаўрэш "**Tam, gdzie zatrzymał się czas... Lidzkie historyczne nekropolie**" ("Там дзе спыніўся час... Лідскія гістарычныя некропалі").

Перакладчык і выдавец Ян Казлоўскі.

З М Е С Т

Лідская проза, якой як бы няма	3
--------------------------------------	---

ПРОЗА	5
--------------------	---

Уладзімір Васько. Аповяданні

Пажар	6
-------------	---

На небязлюдным востраве	11
-------------------------------	----

Рай	24
-----------	----

Садыст	27
--------------	----

Здаравяка	30
-----------------	----

Уладзіслаў Сосна. Аповяданні

Паршук	39
--------------	----

Пачастунак	41
------------------	----

Што далей?	42
------------------	----

Свае	44
------------	----

Свіння	45
--------------	----

Певень	46
--------------	----

Парадак	48
---------------	----

Бацькава навука	51
-----------------------	----

Ганна Гайдукевіч. Аповяданні

Студня-лекарка	54
----------------------	----

Здратаванне кахання	57
---------------------------	----

Пайсці замуж - трэба	61
----------------------------	----

Аляксей Сымановіч

Папупок і Цмок	65
----------------------	----

Наталля Тананушка

Прыгоды Наталкі	67
-----------------------	----

Людміла Русь

Іван ды Мар'я	78
---------------------	----

Тарэза Смольская

Людзі кажуць, жывая яна, жывая	85
--------------------------------------	----

Віктар Праўдзін	88
------------------------------	----

Непераможны злом (урывак з рамана)	89
--	----

Ніна Тарас	95
-------------------------	----

Бура (аповесць)	98
-----------------------	----

Вера Навіцкая	188
Вясёлыя будні. З дзённіка гімназісткі (аповесць)	189
Ірэна Сліўко	304
Паводле кніжкі Веры Навіцкай "Вясёлыя будні". З дзённіка гімназісткі (рэзюме)	305
ЛІТАРАТУРАЗНАЎСТВА	329
Станіслаў Суднік. Лідская польскамоўная літаратура 1920 - 1939 гг. Даклад на XII Лідскіх чытаннях	330
Леанід Лаўрэш	348
Лідскія Нарбуты	349
ЛІТАРАТУРНАЕ ЖЫЦЦЁ	413
IX Лідскія чытанні	415
V літаратурны конкурс імя Веры Навіцкай	417
Яшчэ адна кніга для дзяцей і пра дзяцей	420
Трэці лідскі фальклорны зборнік	421
110-я ўгодкі з дня нараджэння Валянціна Таўлая	423
У лідскім "Суквецці" новы кіраўнік	426
VI літаратурны конкурс імя Веры Навіцкай	427
XII Лідскія чытанні	429
МЕМАРЫЯЛ	431
Памяці Тадэвуша Чарнавуса	432
На ўспамін Алеся Мацулевіча	435
Памяці Антона Піліпчыка	446
КНІГАПІС	447

Ад людскіх муроў. Літаратурна - мастацкі зборнік № 11.
Кніга 2. 2022-2025 гг. На беларускай мове.
Фармат А-5. Папера офісная. Друк кампутарны.
Гарнітура Таймс. 460 с. Наклад: 120 асобнікаў.
Друкарня ПУП “Літары”, г. Гародня.